

2025-yil, fevral 4-son

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

**BUYUK SHOIR, QOMUSIY OLIM,
DAVLAT ARBOBI VA MOHIR SARKARDA
ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR
TAVALLUDINING 542 YILLIGI**

Tadjixon SABITOVA,
CHDPU Gumanitar fanlar fakulteti
O'zbek adabiyotshunosligi kafedrası prof.v.b.f.f.n

YANGI O'ZBEKISTONDA FOLKLOR ASARLARINI O'QITISHGA E'TIBOR

Annotatsiya: maqolada davlat miqyosida folklor asarlariga va uni o'qitishga bo'layotgan e'tibor hamda muhtaram yurtboshimizning chiqargan qarorlari haqida so'z boradi. Shuningdek baxshilik san'ati festivallari to'g'risida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: qadriyat, renessans, doston, baxshilik san'ati, festival, istiqloq, tafakkur, tiklanish, yuksalish, internet.

Аннотация: в статье рассказывается о внимании к фольклорным произведениям и их преподаванию в государственном масштабе, а также о решениях, принятых нашим уважаемым руководителем страны. А также информация о фестивалях бахшиликского искусства

Ключевые слова: ценность, ренессанс, эпос, бахшлыкское искусство, фестиваль, перспектива, созерцание, возрождение, подъем, интернет.

Annotation: the article talks about the attention to folklore works and its teaching on a state scale, as well as the decisions made by our honored country leader. As well as information on festivals of bakhshilik art

Key words: value, Renaissance, epic, bakhshilik art, festival, perspective, contemplation, revival, rise, internet.

Ma'naviy qadriyatlarni keng ko'lamda targ'ib va ta'dqiq etish borasida ulkan ishlar amalga oshirilayotgan Yangi O'zbekistonda xalq og'zaki badiiy ijodi asarlarini har tomonlama chuqur o'rganish, ilgari yozib olinmagan folklor asarlarini izchil to'plash va arxivlashtirish, xalq ijodi namunalarini badiiy tafakkur durdonasi sifatida har tomonlama chuqur o'rganish tamoyili shakllandi. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 1-noyabrdagi PQ-3990-son "Xalqaro baxshichilik san'ati festivalini o'tkazish to'g'risida"gi, 2019-yil 14-maydagi PQ-4320-son "Baxshichilik san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi", 2021-yil 10-apreldagi PQ-5070-son "Il xalqaro baxshichilik san'ati festivaliga tayyorgarlik ko'rish va baxshichilik san'atini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 24-apreldagi VMQ-304-son "Baxshichilik va dostonchilik san'atini yanada rivojlantirish hamda takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2021-yil 21-apreldagi VMQ-228-son "Xalqaro baxshichilik san'ati festivalini o'tkazish tartibi to'g'risida"gi nizomga o'zgartirishlar kiritish haqidagi qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda xalq og'zaki badiiy ijodiyotini har tomonlama rivojlantirish, ayniqsa, bu sohada yosh iste'dodlarni kamol toptirishdek g'oyat muhim vazifalar belgilanganligi folklor an'analarida o'z ifodasini topgan ezgu qadriyatlarni keng ko'lamda targ'ib etish uchun katta imkoniyatlar yaratdi.

Mamlakatimizda folklor asarlarini to'plash, nashr etish va ilmiy o'rganish borasida hozirga qadar bajarilgan ilmiy-ijodiy tajribalar jahon andozalari darajasiga ko'tarildiki, endilikda ana shu ilmiy natijalarni umumlashtirgan holda o'zbek folklori yuzasidan yangi avlod

darsliklar yaratish, o'quv qo'llanmalari va majmualar yaratish ehtiyoji yuzaga keldi. Binobarin, bunday darsliklar xalqimiz poetik tafakkurining boqiy qadriyatlarini o'zida mujassamlashtirgan folklor yodgorliklarini yosh avlod ongiga badiiy qadriyatlarni yanada chuqurroq singdirish hamda ularni dunyo ma'naviy tamadduniga o'zining benazir ijodiy qudrati bilan munosib hissa qo'shgan o'zbek xalqi og'zaki ijodida tarannum etilgan ezgu g'oyalar ruhida kamol toptirishga xizmat qiladi.

Xalqimiz istiqloqligiga erishgan kundan oq, asrlar davomida uning g'ururi, tarixi, qadriyatlarining manbayi bo'lgan o'zbekona urf-odatlar, rasm-rusumlar, asrlar davomida yaratilgan dostonlar, ertaklar, qo'shiqlar, maqollar haqida alohida g'urur bilan gapirila boshlandi. O'zbek xalqining ma'naviyati, madaniyati, adabiyoti, tarixi tamaddun beshigi bo'lgan desak, hech mubolag'a bo'lmaydi. Chunki xalqimizning donishmandligi og'zaki ijodda yaratilgan allalardagi halovatda, katta-kichikda ma'rifat urug'ini sepuvchi, aqlni charxlovchi janrlarda, moziy va kelajakning orzu-umidi bo'lgan dostonlardagi xalq qahramonlarida qad ko'tardi.

Har bir inson biror sohaning mutaxassisi bo'lishdan tashqari o'z xalqining farzandi bo'lmog'i lozim. Yaqin o'tmishda alla bilmaydigan kelinlarni, doston eshitmagan yigitlarni yoki askiya aytib ko'ngil chigillarini yozmagan o'zbeklarni uchratish mushkul bo'lgan. Kishilik jamiyatining taraqqiyoti rang-barang obraz va timsollarda, nuktadonligi badiiy serjilo va hozirjavob bahri baytlarda kamol topdi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining 27 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida ta'kidlanganidek, "Istiqloq yillarida erishgan yutuqlarimizga tayanib, **milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari** dadil qadam qo'ymoqdamiz"¹ Demak, bugungi

¹ Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining 27 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqidan.

globallashuv jarayonida xalq og'zaki adabiyot namunalari qadriyatlarimiz kaliti sifatida keng tadqiq va tatbiq etishimiz inkor etib bo'lmaz ehtiyojdir. Biz o'tgan yillar davomida Alpomish, Shiroq, To'maris kabi millatimiz qahramonlari nomini tikladik, endi esa xalqimizning azaliy siymolarini millatimiz ongida, shuurida, surati va siyratida yuksaltirishimiz lozim.

O'zbek xalqining asrlar davomida yaratgan og'zaki so'z san'ati namunalari milliy madaniyatimizning tarkibiy qismi hisoblanadi. Har bir xalqning asrlar idealini aks ettiruvchi og'zaki ijodi bo'lganidek, o'zbek xalqi ham qadimiy tarixga boy va rang-barang og'zaki adabiyot durdonalariga ega bo'lgan xalqlardan biridir.

Xalq ommasi tomonidan yaratilib xalqning talantli vakillari ijrosida sayqal topib, avloddan avlodga o'tib kelayotgan afsona va rivoyatlar, maqol va matallar, olqish va duolar, topishmoq va qo'shiqlar, latifa va naqlar, ertak va dostonlar o'zbek xalq og'zaki ijodini tashkil qiladi.

O'zbekistonda yangi Uyg'onish davri, ya'ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratishning bosh omillari belgilanar ekan, Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda, "Buyuk ipak yo'lining chorrahasida joylashgan ona zaminimiz azaldan yuksak sivilizatsiya va madaniyat o'choqlaridan biri bo'lganini ko'ramiz. Xalqimizning boy ilmiy-madaniy merosi, toshga muhrlangan qadimiy yozuvlar, bebaho me'moriy obidalar, nodir qo'lyozmalar, turli osori atiqalar davlatchilik tariximizning uch ming yillik teran ildizlaridan dalolat beradi"². Dastlabki ikki renessans tamadduni ta'siri badiiy adabiyotning ham og'zaki, ham yozma turiga islom va tasavvuf an'alarini olib kirdi. Xalq ijodi namunalari janriy va badiiy estetik takomilida islom motivi unsurlari kirib keldi. Shunga ko'ra yuksak nafosat va mangu hikmat xazinasini bo'lgan og'zaki adabiyot manbalarida ham ajdodlarimizning urf-odatlarini va an'alarini, odob-axloqi va madaniyati, tarixi va milliy qadriyatlarini, ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, badiiy-falsafiy va diniy qarashlari o'zining yorqin ifodasini topgan. Xalq yaratgan asarlar, o'z navbatida, qadimgi o'zbek xalqining e'tiqodi va dunyoqarashini o'rganishda, folklor namunalari ilgari surilgan ilg'or g'oyalar, umuminsoniy ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlarni bilib olishda asl manba bo'lib ham xizmat qiladi.

Folklor o'zining muhim tomonlari bilan ijodkor uchun har jihatdan e'tiborli va qimmatli ekanini qadimiy va hozirgi zamon adabiyoti tajribalari ko'rsatib berdi. O'zbek yozuvchilari folklor asarlarini chuqur o'rganib borganlari va undan ijodiy foydalanganlari sari folklor va yozma adabiyotning o'zaro munosabati tobora takomillashib, o'z samarasini bera boshladi.

Xalq og'zaki ijodi yozuvchi va shoirlarning g'oyaviy-badiiy jihatdan o'sishida, uslub xilma-xilligini yaratishida katta ijodiy maktab bo'lib qoldi. Yozma adabiyotda o'z ifodasini topgan folklor syujetlari va

motivlari yozuvchi mahorati tufayli qayta sayqal topib, original asar sifatida yozma adabiyot mulkiga aylandi.

Bugungi kunga kelib mamlakatimizda folklor asarlarining o'rganilishi va uning davomiyligini saqlash hamda yosh avlodga yetkazib berish borasida ko'plab islohotlar amalga oshirilmoqda. Shular qatorida turizm, madaniyat, madaniy merosni saqlab qolish bo'yicha bir qancha festivallar ham tashkil etilgani buning yaqqol misolidir. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 24-maydagi "Buyuk ipak yo'li" xalqaro folklor musiqa festivalini tashkil etish va o'tkazish to'g'risidagi qaroriga muvofiq madaniyat va san'atning noyob namunalari keng targ'ib qilish, uni asrab avaylash shu bilan birgalikda yosh avlod qalbida folklorga bo'lgan muhabbatni oshirish, xalqlararo do'stlik va birodarlik rishtalarini yanada oshirish borasida amalga oshirilmoqda.

Folklor musiqa va san'at festivali nizomga muvofiq ikki yilda bir marotaba tashkil qilinmoqda. Ushbu festivalda milliy o'zlikni targ'ib qiluvchi xalqaro miqyosda O'zbekistonning o'rni va milliy merosini namoyish etishga keng imkoniyat yaratib beradi.

Mamlakatimizda o'tkazilib kelinayotgan folklor festivallarining qo'shiqchilik san'ati, milliy qadim folklor cholg'uchilik san'ati, raqs san'ati kabi turlari doirasida nominatsiyalar bo'yicha tanlovlar tashkil etilishi, Festival o'tkazish doirasida ilmiy-ijodiy konferensiyalarning tashkil etilishi ham folklor rivojining qay darajada muhim ekanini ko'rsatib beradi.

Folklor san'atining rivoji va uning ma'naviy boylik sifatida saqlab qolishga bo'lgan intilishning ortishi folklor festivallarining muntazam tashkil etilishi va nishonlanishi bu soha rivojiga turtki bo'lmoqda. Shu bilan birgalikda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 22-noyabrdagi "Xalqaro baxshichilik san'ati festivalini o'tkazish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq mamlakatimizda folklor san'atining yetakchi janri hisoblangan baxshichilik va dostonchilik tarixini chuqur o'rganish, xalq og'zaki ijodi yodgorliklarini to'plash, yosh avlod qalbida baxshichilik va xalq og'zaki ijodiga bo'lgan hurmat, qiziqish va mehr-muhabbatni uyg'otish borasida amalga oshirilib kelinmoqda. Shu bilan birgalikda folklor asarlarini yoshlarga yetkazish ularning baxshichilik san'atiga qiziqishini uyg'otish hamda yoshlar orasida mardlik, halollik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ona yurtga ajdodlar merosiga sadoqat ruhini shakllantirishga ham yordam beradi.

Mamlakatimizda baxshichilik festivalining o'tkazilishi Surxondaryo viloyatida bo'lib o'tishi, xorijiy mamlakatlarning ishtirok etishi, baxshichilik san'ati ustalarining yakkaxon konsertlarining tashkil etilishi bu sohaning rivojiga salmoqli hissa qo'shishi bilan ajralib turadi.

Yurtimizda o'tkazilayotgan ushbu festivalga xorijiy davlatlardan taniqli folklorshunos olimlar, baxshi-shoir,

2 O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi // <http://uza.uz/posts/3452>

oqin va jirovlar faol ishtirokining ta'minlanishi folklor san'atining qiyosiy tahlil qilish va taqqoslash imkoniyatini ham beradi. Yurtimizda birinchi marotaba 2019-yil 6-aprel sanasida dunyoning 74 davlatidan 160 dan ortiq vakillar ishtirok etdi.

Bu san'at turi o'ta qadimiyligi bilan qadrlidir. O'tgan yillar mobaynida baxshichilikning bu darajada qo'llab-quvvatlanmagani yoki umuman chetda bo'lganini hammamiz ko'rganmiz, guvohi bo'lganmiz. Baxshichilik millat sifatida o'tmishimiz, qadriyatlarimiz, madaniyatimizning salmog'ini ko'rsatib beradigan, butun insoniyatga qadim xalq ekanimizni so'zsiz isbot qilishi mumkin bo'lgan alohida bir jihatimiz hisoblanadi. Shuning uchun ham bu san'atni yo'qotmay, saqlab qolishimiz, kelgusi avlodga to'la-to'kis yetkazishimiz kerak, shu maqsadda qator islohotlar qatorida mazkur festival tashkil etilgan. Yurtimizda amalga oshirilayotgan ushbu festival natijasida butun dunyoda baxshichilikni qayta jonlanishiga va xalqlarning birlashishiga olib kelmoqda.

Insoniyat tarixi davomida yaratgan bebaho madaniyat durdonalari eng avvalo har qaysi millatning folklor san'atida mujassam topgani hammamizga yaxshi ma'lum. Turli xalqlarning milliy o'zligini, ularning tili va hayot tarzini, an'ana va urf – odatlarini ifoda etadigan baxshichilik san'ati umumbashariy madaniyatning uzviy qismi sifatida barchamiz uchun qadrlidir³. Darhaqiqat, baxshichilik san'ati insoniyatning tarixiy ildizlari va uning milliylikini saqlab qolish shu bilan birgalikda bugungi kundagi insoniyatga qarshi qaratilgan "ommaviy madaniyat", globallashuvning salbiy ta'siriga tushib qolishni oldini olish va milliy madaniyatning o'chog'i hisoblangan folklor san'atini yanada rivojlantirish va uning ahamiyatini oshirish zaruriyati bugungi kunning dolzarb muammolaridandir.

Baxshichilik san'atini rivojlantirish uning ilmiy – nazariy asoslarini chuqur o'rganish milliy madaniyatni saqlab qolish va uni yuksaltirishning asosi bo'lib xizmat qiladi. O'zbekistonda bugungi kunda baxshichilik san'atiga bag'ishlangan maktablarning tashkil etilishi, unda ustoz-shogird an'analari qayta tiklash va rivojlantirish, baxshi-shoirilar, folklorshunos olimlar, o'qituvchi va mutaxassislarning ijodiy va ilmiy faoliyatlarini har tomonlama rag'batlantirish, madaniyat markazlari qoshida baxshichilik to'garaklarini tashkil etilishi, baxshi-shoirilar ijodiga keng yo'l ochib berish, to'y-tomoshalar, turli bayram va madaniy tadbirlarda ularning doimiy ishtirokni ta'minlash, shu yo'nalishdagi xalqaro hamkorliklarni rivojlantirish, o'zaro tajriba almashinishni yo'lga qo'yish ommaviy axborot kommunikatsiyalar tomonidan baxshichilik san'atini keng targ'ib etilishini O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qo'llab-quvvatlanishi mamlakatimizda folklor san'atining roli va ahamiyati yuksak ekanini ko'rsatib beradi.

Bu borada folklor asarlarini va folklor san'atini yanada rivojlantirish maqsadida internet imkoniyatlaridan

keng foydalanish va folklor asarlarini audio, video variantlarini ko'paytirish maqsadga muvofiqdir. Yurtimizda xalq ijodiyotini asrab-avaylash va yuksaltirish maqsadida mashhur "Alpomish" dostonining ming yilligi keng nishonlanishi, va shu maydonda "Alpomish"ning haykali o'rnatilishi bu yo'nalishning rivojiga yanada turtki bo'ldi. Samarqand shahrida atoqli baxshilar xotira maydonining tashkil etilishi, davlatimiz tomonidan "O'zbekiston Respublikasi xalq baxshisi" faxriy unvonining ta'sis etilishi muhim voqealardan bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Respublika baxshichilik san'ati markazi va uning huzuridagi baxshichilik san'atini rivojlantirish jamg'armasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi qaroriga muvofiq Surxondaryo viloyati Termiz shahrida 21-son baxshichilik maktabi negizida baxshichilik san'atiga ixtisoslashtirilgan respublika maktab internati tashkil etildi.

2020/2021 o'quv yilidan boshlab O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutida baxshichilik va dostonchilik ta'limi yo'nalishi tashkil etildi.

Shu bilan birgalikda, baxshichilik san'atini rivojlantirish jamg'armasi mablag'larini shakllantirish va ulardan foydalanish to'g'risida nizom ham tasdiqlandi. Ushbu jamg'armaning asosiy faoliyati baxshichilik san'atini rivojlantirishga ko'maklashish, baxshi-shoir, oqinlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlashdan iboratdir.

Shu bilan birgalikda folklor asarlarini o'rganishda mamlakatimizda amalga oshirilgan yana bir muhim islohotlar biri sifatida aytishimiz mumkinki, yurtimizda 100 tomlik "O'zbek xalq ijodi yodgorliklari" nomli majmuaning chop etilishi bo'ldi. Ushbu majmuaning 59 jildi o'zbek xalq dostonlaridan iborat ekan. Shuningdek "Qoraqalpoq folklorlari" to'plamining ham chop etilishi ushbu nodir san'atning yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishdagi roli ahamiyatini oshirishdan dalolat beradi.

Shu bilan birgalikda baxshi-shoirilar tomonidan ijro etilayotgan asarlarni yozib olish, ularni ilmiy o'rganish ishlari doimiy davom etib kelmoqda. Sohaga doir teleko'rsatuvlar, albomlar yaratilmoqda. Bularning bari bo'sh zamonda vujudga kelmagan.

2020-yil Braziliyada o'tkazilgan xalqaro folklor festivalida ilk bor O'zbekiston ham ishtirok etdi. Ushbu festival "Brazilian Association of Folklore and Popular Arts Festival Organizers" (ABrasOFFA) tomonidan tashkil etilgandir. Bu ham sohaning yangi pog'onaga ko'tarilayotganini ko'rsatib beradi. Olimlarning folklor asarlarini o'rganish borasida olib borilgan izlanishlari shuni ko'rsatadiki, bugungi kunga kelib O'zbekistondagi "Baxshichilik san'ati" YUNESKOning insoniyat nomodiy madaniyati merosi ro'yxatiga kiritildi.

Yuqoridagi islohotlar va amalga oshirilgan ishlardan ko'rish mumkinki, O'zbekistonda folklor asarlari va uni o'rganish borasida mamlakatimizda juda katta imkoniyatlar mavjuddir. Folklor asarlarini o'qitishning dasturiy ta'minotini yanada boyitish va folklor san'atining

davomiyligini ta'minlash oldimizdagi asosiy vazifalardanidir. Mamlakatimizda tashkil etilgan festivallarning natijasida endilikda "Baxshichilik san'ati" YUNESKO orqali butun dunyoga keng targ'ib qilish imkoniyatini

berdi. O'tkazilgan keng ko'lamli islohotlar va amalga oshirilgan o'zgarishlar, yangilanishlar natijasida bu san'at turi, folklorlik namunalari madaniy meros yo'qolib bormaydi aksincha rivoj topib boradi.

Habibullo JO'RAYEV,
FarDU professori, filologiya fanlari doktori

Islom JO'RAYEV,
FarDU o'qituvchisi

NAVOIY IJODIDA IJTIMOYIY TARAQQIYOT OMILLARI IFODASI

Annotatsiya: maqolada Alisher Navoiy ijodiy merosida olg'a surilgan inson omili, shaxs va jamiyat munosabatlari, maishiy-ijtimoiy muammolarning badiiy-falsafiy yechimi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: *maishiy mavzu, inson omili, shaxs va jamiyat munosabatlari, tarixiylik, badiiy ifoda, adolat g'oyasi.*

Annotation: the article deals with the human factor, the relationship between the individual and society, the artistic and philosophical solution of household problems, promoted in the creative heritage of Alisher Navoiy.

Key words: *household topic, the human factor, the relationship between person and society, historicity, artistic expression, the idea of justice.*

Аннотация: в статье рассматривается человеческий фактор, взаимоотношения личности и общества, а также художественно-философское решение бытовых и социальных проблем, представленных в творческом наследии Алишера Навои.

Ключевые слова: *бытовая тематика, человеческий фактор, взаимоотношения личности и общества, историзм, художественное выражение, идея справедливости.*

2025-yil Yurtboshimiz tashabbuslari bilan "Atrof-muhitni muhofaza qilish va yashil iqtisodiyot yili" deb e'lon qilindi. "Atrof-muhit" iborasining zamirida juda katta hayotiy mazmun, falsafiy mantiq hamda axloqiy-tarbiyaviy hikmat mavjuddir. Zero, turmushning to'laqonli obod bo'lishi, avvalo, yurt osoyishtaligi, el shodligi, ruh ozodligi, ma'naviy barkamollik hamda moddiy-iqtisodiy to'kislikning barchasi odamlarning tabiat bilan uyg'unlikda yashay olishi, atrof-muhit bilan muvozanatni saqlay bilishlari bilan chambarchas bog'liqdir.

Alisher Navoiy o'z xalqining ulug' siymosi sifatida shaxs erki hamda ma'naviy barkamolligi, jamiyat ravnaqi va yurt obodligi masalalarini hamisha diqqat markazida tutdi. Inson va tabiat, shaxs hamda jamiyat munosabatlarini mushtaraklikda tarannum etdi. Ijodida jamiyat ravnaqi uchun jon kuydirgan, har bir inson va xalq manfaatlarini barcha narsadan ustun qo'ygan shoir amaliy faoliyati davomida ham fuqarolarning ijtimoiy tenglikka, ozodlikka, tinchlikka erishishi uchun kurashdi.

Dunyo adabiyotshunosligida temuriylar davridagi Mo'varounnahr va Xuroson davlatlarida ro'y bergan ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotdagi o'zgarishlar, ayniqsa, Navoiy ijodida ijtimoiy g'oyalarning tarixiy-badiiy talqini muammosini ilmiy-nazariy jihatdan o'rganishga bo'lgan e'tibor yanada kuchaymoqda. Bu esa hozirgi adabiyotshunoslikda o'rta asrlar tarixnavisligining xususiyatlari va badiiy ijod bilan aloqa-

dorligini benazir ijodkor merosi asosida yoritish, shuningdek, milliy-ma'naviy qadriyatlar tizimi, asarlaridagi rang-barang obrazlarning g'oyaviy-estetik funksiyalarini aniqlash zaruriyatini yuzaga keltiradi. Ikkinchi Renessansning daho so'z san'atkori, ulug' amiri, davlat va jamoat arbobi – Alisher Navoiyning boy badiiy-ilmiy merosida aks etgan ijtimoiy g'oyalarning talqini adabiyotshunoslik sohasidagi zaruriy masalalardan hisoblanadi.

Milliy istiqlol tufayli xalqimizning asriy ma'naviy qadriyatlarini tiklash, uzoq va yaqin tarixdagi madaniy-adabiy merosni o'rganish, xususan, Alisher Navoiy ijodida ijtimoiy-falsafiy g'oyalarning tarixiy-badiiy talqini, shoir asarlarida ijtimoiy va poetik fikr uyg'unligi, badiiy tasvir vositalarining ijodkor tafakkurini aks ettirishdagi o'rni atroflicha yoritilgan. Shunga qaramasdan, Navoiy asarlaridagi ijtimoiy g'oyalarning badiiy-tarixiy talqinlari doirasini mukammallashtirishga, kengaytirishga ehtiyoj seziladi. Binobarin, "Jonajon Vatanimiz "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" degan bosh tamoyil asosida taraqqiyotning butunlay yangi bosqichiga qadam qo'yib, yangi Uyg'unish davri – Uchinchi Renessans poydevori yaratilayotgan bugungi kunda Alisher Navoiyning bezavol adabiy merosi misolida o'zbek adabiyoti va madaniyatini chuqur o'rganish va ommalashtirish har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda"¹.

Maishiy turmush farovonligi, insonning baxt-saodati,

1 Мирзиёев Ш.М. "Буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий таваллудининг 580 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида"ги ПҚ-4865-сон Қарори // Халқ сўзи. – 2020 йил, 20 октябрь. № 220.

jamiyat gullab yashnashining tarixiy-falsafiy, ijtimoiy asoslari ulug' shoir va mutafakkir nazarida quyidagilardan iborat:

1. **Inson omili.** Har bir inson Yaratganning betakror mo'jzasidir. Uning qalbida Haq va xalq yashaydi. O'zgalarni nohaq ranjitmaslik, ko'ngliga ozor bermaslik solih zotlarning shiori sanaladi. Shuning uchun ham ulug' shoirning quyidagi bayti hikmatli so'z sifatida shuurimizga mustahkam joylanib, qalbimizga muhrlanadi:

Kimki bir ko'ngli buzug'ning xotirin shod aylagay,

Oncha borkim Ka'ba vayron bo'lsa obod aylagay.

2. **Shaxs va jamiyat munosabatlari omili.** Insoniyat shodmon hayot kechirmog'i, farovon turmushga erishmog'i uchun hirs va havas changalidan qutulmog'i, nafsni yengmog'i, o'zgalarga zulmu sitam qilmoqdan saqlanmog'i lozim. Zero, Alisher Navoiy o'zining "Vaqfiya" asarida quyidagi ruboiysini keltirgan:

To hirsu havas xirmanini barbod o'lmas

To nafsu havo qasri baraftod o'lmas.

To zulmu sitam jonig'a bedod o'lmas,

El shod o'lmas, mamlakat obod o'lmas. [2. 24]

So'z qudrati amal bilandir. Shuning uchun shoir bir o'rinda ta'kidlaydiki: "Ilkimdin kelgancha zulm tig'in ushottib, mazlum jarohatig'a intiqom marhamin qo'ydim. Va ilkimdin kelmaganini ul hazrat (Husayn Boyqaro) arzig'a yetkurdim." [2.25]

Husayn Boyqaro deyarli qirq yil davomida Xuroson taxtida barqaror o'tirishiga, mamlakatni boshqarishiga, bir talay obodonchilik ishlarini ado etishiga, shubhasiz, Alisher Navoiyning insof va odillikka oid ko'plab maslahatlari, yo'l-yo'riqlari, amaliy harakatlari sabab bo'lgan deyish mumkin.

3. **Tinchlik va millatlararo totuvlik omili.** Alisher Navoiy yurt obodligi, turmush farovonligi, el osoyishtaligini tinchlikning qadriga yetishda, millatlar totuvligida deb biladi:

Olam ahli bilingizkim, ish emas dushmanlig',

Yor o'lung bir-biringizg'akim, erur yorlig' ish.

4. **Ijtimoiy adolat omili.** Shoir "Hayrat-ul abror" dostonining 20-maqolatida ijtimoiy adolat va ma'naviy barkamollik obodlik garovi ekanligini uqtiradi:

Adl ila olam yuzin obod qil,

Xulq ila olam elini shod qil.

Shahki ish adl ila bunyod etar,

Adl buzuq mulkni obod etar. [1.137]

"Tarixi muluki Ajam"ning yetakchi g'oyalaridan bo'lgan adolat va odillik masalasi badiiy dostonida ham epik ifodasini topadi. Zero, el osoyishtaligi va yurt obodligi adolat tufayli barqaror bo'ladi:

Adolat aro fasli navr o'zdek,

Siyosatda barqi jahon so'zdek.

"Mahbub-ul qulub" asarida esa odil podshohlar to'g'risi-

da quyidagilarni o'qiymiz: "Adolatli podshoh Haq taoloning xaloyiqqa ko'rsatgan marhamatidir. Bunday shoh mamlakat uchun tinchlik va farovonlik sababchisidir.

Odil shoh quyosh bilan bahor yomg'iridek qora tuproqdan gullar ochadi va mamlakat xalqi boshiga oltin bilan durlar sochadi. Kambag'al va bechora odamlar uning yaxshi, muloyim muomalasidan rohatda; zolim amaldor va mirshablar uning siyosati tig'idan qo'rquvda".

Zolim hukmdorlar haqida esa quyidagilarni bayon etadi: "Zulm qilish uning ko'ngliga yoqimli, axloqsizlik esa tabiatiga sevimli. Mamlakat notinchligi uning yuragiga orom bag'ishlaydi. Obod joylar uning zulmidan vayron, kabutar uyalari boyqushlarga oshyon." [3. 304]

"Tarixi muluki Ajam" asarida ham yuzlab hukmdorlarning tarixiga to'xtalar ekan, ularning bosh sifati va fazilatini adolat mezonini hamda obodlikka qo'shgan hissasi bilan belgilaydi. Kimki tarixda yaxshi nom qoldirgan bo'lsa, bu adolatli siyosat olib borganligi tufayli bo'lganligini misollar bilan asoslaydi. Masalan, No'shiravon haqidagi ma'lumotda uning ovga chiqqan paytida tuz olish esidan chiqqanligini gapirib, navkarlardan birini yaqinroq qishloqqa jo'natar ekan, tuzni sotib olishni buyuradi. Hayron bo'lgan atrofidagi odamlarga No'shiravon shunday izoh beradi: "Men podshoh bo'laturib, tuzni tekinga olsam, qo'l ostimdagilar odamlarning qimmatli narsalarini ham tortib olishdan uyalmay qoladilar".

Alisher Navoiy umr bo'yi adl va obodlikni tarannum etdi. Dostonlarida ham odil va bunyodkor hukmdorlarni zolim-u vayronkor shohlarga qarama-qarshi qo'yib tasvirladi. Chin xoqoni, Mehinbonu, Iskandar singari adabiy qahramonlar o'z mamlakatlari obodonligi va adolat barqarorligi uchun kurashsalar, Xisrav singari zolim shohlar o'z manfaati yo'lida yurti xaroba va vayronaga aylantirishdan toymaydilar. Bahrom singari g'ofil, xudbin va maishatparast kimsalar esa xalq hayotidan, mamlakat ahvolidan bexabarliklari uchun oxir-oqibatda o'zlari ham halokat chohiga qulaydilar.

Ulug' shoir va mutafakkir o'zining amaliy faoliyatida ham hamisha ijtimoiy adolat va oqilona siyosat g'oyasiga sodiq qolgan. Boshqalarni ham yaratuvchilikka, obodlik va farovonlik uchun kurashishga da'vat qilgan:

Bu gulshan ichraki yo'qdur baqo gulig'a sabot,

Ajab saodat erur yaxshilik birla chiqsa ot.

Bugungi kunda mamlakatimiz ko'z o'ngimizda yil sayin emas, kun sayin jamol ochib, gullab-yashnamoqda. Demak, Alisher Navoiyning ilm-ma'rifatga tayanadigan taraqqiyot, ijtimoiy adolat va oqilona siyosat mahsuli bo'lmish maishiy farovonlik haqidagi orzularini amalga oshirish bizga – bugungi kun avlodlariga nasib etganligidan har qancha faxrlansak arziydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Xamsa. – T.: Fan, 1960.
2. Alisher Navoiy. Vaqfiya. – T.: Fan, 1991.
3. Alisher Navoiy. Hikmatlar. – T.: O'zbekiston, 2011.
4. Alisher Navoiy. Tarixi muluki Ajam. – Toshkent, 1968.

Rayxona Norqobilova,
Termiz davlat pedagogika instituti
katta o'qituvchisi, p.f.f.d (PhD)

ONA TILI DARSLARIDA IQTIDORLI O'QUVCHILARNI ANIQLASH VA RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOSLIKLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada Iqtidor tushunchasi, iqtidorli o'quvchilarni aniqlashning o'ziga xosliklari, iqtidorli o'quvchilarni rivojlantirish metodlari, iqtidorli o'quvchilarni rag'batlantirish haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: iqtidor, nutqiy qobiliyat, ijodiy qobiliyat, kuzatish va diagnostika, differensial yondashuv.

Аннотация: в статье представлена информация о понятии таланта, особенностях выявления одаренных учащихся, методах развития одаренных учащихся и поощрении одаренных учащихся.

Ключевые слова: талант, речевые способности, творческие способности, наблюдение и диагностика, дифференцированный подход.

Annotation: this article provides information on the concept of talent, the specifics of identifying gifted students, methods for developing gifted students, and motivating gifted students.

Key words: talent, speech ability, creative ability, observation and diagnostics, differential approach.

Ona tili darslari o'quvchilarning nutqiy, adabiy, ijodiy va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va ularning salohiyatini to'liq namoyon qilish uchun o'qituvchilar maxsus pedagogik va psixologik yondashuvlardan foydalanishlari zarur. Bu maqolada ona tili darslarida iqtidorli o'quvchilarni aniqlashning o'ziga xos jihatlari, ularni rivojlantirish metodlari va pedagogik tajribalardan namunalari keltiriladi.

1. Iqtidor tushunchasi va uning ona tili darslaridagi ahamiyati.

Iqtidor – bu shaxsning muayyan sohada yuqori darajada rivojlangan qobiliyati. Psixologlar va pedagoglar iqtidorni genetik va atrof-muhit omillarining o'zaro ta'siri natijasi deb hisoblaydilar. Ona tili darslarida iqtidorli o'quvchilar quyidagi qobiliyatlarini namoyon qiladilar:

– nutqiy qobiliyat: ravon va mantiqiy nutq, boy leksik fondan foydalanish;

– adabiy tahlil qobiliyati: matnni chuqur tushunish, muallifning g'oyasini aniqlash;

– ijodiy qobiliyat: she'r, hikoya, insho yozishda o'ziga xos uslub;

– yod olish qobiliyati: she'r, matn yoki ma'lumotlarni tez va aniq yod olish;

– muloqot qobiliyati: muhokamalarda faol ishtirok etish, o'z fikrlarini ishonchli ifodalash;

2. Iqtidorli o'quvchilarni aniqlashning o'ziga xosliklari.

Ona tili darslarida iqtidorli o'quvchilarni aniqlash quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Kuzatish va diagnostika: o'qituvchi o'quvchilarning nutqiy, adabiy va ijodiy qobiliyatlarini kuzatish orqali ularning salohiyatini aniqlaydi. Bu jarayonda psixologik testlar, so'rovnomalar va individual suhbatlardan foydalanish mumkin.

2. Topshiriqlar orqali baholash: o'quvchilarga matn tahlili, she'r yozish, insho yozish kabi topshiriqlar berish orqali ularning qobiliyatlarini aniqlash.

3. Muhokamalar va loyihalar: adabiy asarlar mavzusida muhokamalar o'tkazish yoki loyihalar tayyorlash orqali o'quvchilarning tahlil qilish va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini baholash.

4. Reyting tizimi: o'quvchilarning darsdagi faolligi, topshiriqlarni bajarish darajasi va ijodiy ishlari bo'yicha reyting tizimini joriy etish.

3. Iqtidorli o'quvchilarni rivojlantirish metodlari.

Ona tili darslarida iqtidorli o'quvchilarni rivojlantirish uchun quyidagi metodlardan foydalanish mumkin:

1. Individual yondashuv: har bir o'quvchining qobiliyatlarini hisobga olgan holda individual topshiriqlar berish. Masalan, iqtidorli o'quvchilarga murakkab adabiy matnlarni tahlil qilish yoki ijodiy insholar yozish topshirilishi mumkin.

2. Ijodiy topshiriqlar: she'r yozish, hikoya yaratish, insho yozish kabi ijodiy topshiriqlar orqali o'quvchilarning salohiyatini namoyon qilish.

3. Adabiy muhokamalar: adabiy asarlar mavzusida muhokamalar o'tkazish orqali o'quvchilarning tahlil qilish qobiliyatini oshirish. Bu jarayonda o'quvchilar o'z fikrlarini mantiqiy va ishonchli tarzda ifodalashni o'rganadilar.

4. Tanlovlar va ko'rik-tanlovlar: o'quvchilarni ona tili bo'yicha tanlovlarga tayyorlash va ularning qobiliyatlarini sinash. Bu ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va raqobatbardoshlikni rivojlantiradi.

5. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish: interaktiv darslar, taqdimotlar va multimedia vositalaridan foydalanish orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirish. Masalan, adabiy asarlar asosida qisqa filmlar yaratish yoki virtual adabiy ekskursiyalar tashkil etish.

6. Mentorlik tizimi: iqtidorli o'quvchilarni tajribali

o'qituvchilar yoki adiblar bilan bog'lab, ularning rivojlantirishiga yordam berish.

4. Iqtidorli o'quvchilarni rag'batlantirish.

Iqtidorli o'quvchilarni rag'batlantirish uchun quyidagi choralar muhimdir:

– yutuqlarni e'tirof etish: o'quvchilarning yutuqlarini dars davomida e'tirof etish, ularni maqtash va rag'batlantirish;

– diplomlar va sertifikatlar: tanlovlar, ko'rik-tanlovlar va loyihalar natijalariga ko'ra diplomlar, sertifikatlar bilan taqdirlash;

– qo'shimcha imkoniyatlar: iqtidorli o'quvchilarga adabiy o'quv dasturlari, loyihalar yoki tanlovlarda qatnashish imkoniyatini yaratish;

– ota-onalar bilan hamkorlik: ota-onalarni o'quvchilarning yutuqlari haqida xabardor qilish va ularni rag'batlantirishda ishtirok etish.

5. Xalqaro tajriba va pedagogik yondashuvlar.

Dunyo davlatlarida iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va rivojlantirish bo'yicha turli metodlar qo'llaniladi. Masalan:

– Finlandiya: o'quvchilarning individual qobiliyatlarini rivojlantirishga e'tibor qaratiladi. Darslar interaktiv va loyihalar asosida o'tkaziladi.

– Singapur: iqtidorli o'quvchilar uchun maxsus dasturlar va tanlovlar tashkil etiladi. Ular zamonaviy texnologiyalar va innovatsion metodlar yordamida ta'lim oladilar.

– AQSh: iqtidorli o'quvchilar uchun maxsus maktablar va dasturlar mavjud. Ular ijodiy va intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlarga ega.

6. Iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash metodlari.

Iqtidorli o'quvchilar bilan samarali ishlash uchun quyidagi metodlar qo'llaniladi:

Differensial yondashuv: har bir o'quvchining qobiliyat darajasini inobatga olib, ularga individual topshiriqlar berish.

Kreativ fikrlashni rivojlantirish: muammoli vaziyatlar, aqliy hujum va mustaqil izlanish asosida ijodiy tafakkurni shakllantirish.

Mentorlik va tutorlik: iqtidorli o'quvchilarni ustozlar yoki ilg'or o'quvchilar bilan bog'lash, ularga ilmiy rahbarlik qilish.

Loyiha asosida o'qitish: amaliy tadqiqot va ijodiy ishlarni bajarish orqali chuqur bilim olishga yo'naltirish.

Tanqidiy fikrlashni shakllantirish: o'quvchilarning mustaqil tahlil qilish, dalillarga asoslangan xulosalar

chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirish.

7. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish.

Raqamli texnologiyalar iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashda muhim o'rin tutadi. Quyidagi vositalar samaradorlikni oshiradi:

Onlayn kurslar va platformalar: Coursera, Udemy, Khan Academy singari platformalar orqali chuqur bilim olish imkoniyati.

Sun'iy intellekt asosida individual yondashuv: o'quvchilarning bilim darajasini tahlil qilib, ularga mos topshiriqlar beruvchi AI tizimlaridan foydalanish.

Virtual va kengaytirilgan reallik: ta'lim jarayonida VR va AR texnologiyalaridan foydalanish orqali mavzularni vizual o'rganish.

Elektron kutubxonalar: Google Scholar, National Geographic kabi resurslar orqali o'quvchilarning ilmiy izlanishlarini qo'llab-quvvatlash.

8. O'qituvchilar uchun tavsiyalar.

Iqtidorli o'quvchilar bilan ishlayotgan pedagoglar quyidagi jihatlarga e'tibor qaratishlari lozim:

Yangi usullarni doimiy o'rganish – zamonaviy pedagogik innovatsiyalar bilan tanishish.

O'quvchilar bilan individual ishlash – har bir o'quvchining qiziqishlari va ehtiyojlarini inobatga olish.

Motivatsiyani oshirish – qiziqarli mashg'ulotlar, tanlovlar va rag'batlantirish tizimini joriy etish.

Ota-onalar bilan hamkorlik – o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishda ota-onalar bilan muloqot qilish.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ona tili darslarida iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va ularning salohiyatini to'liq namoyon qilish uchun o'qituvchilar maxsus pedagogik va psixologik yondashuvlardan foydalanishlari zarur. Iqtidorli o'quvchilarni rag'batlantirish, ularga qo'shimcha imkoniyatlar yaratish va zamonaviy metodlardan foydalanish orqali ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga asos yaratish mumkin. Bu jarayon nafaqat o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, balki umumiy ta'lim sifatining oshishiga ham hissa qo'shadi.

Iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va rivojlantirish milliy ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. Rivojlangan davlatlar tajribasidan kelib chiqib, zamonaviy metodlar va texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi. O'qituvchilar, ota-onalar va jamiyatning qo'shma sa'y-harakatlari natijasida iqtidorli o'quvchilar o'z salohiyatlarini to'liq namoyon qila oladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi qonun. – Toshkent: O'zbekiston, 2020.
2. Xodjayev B., Karimov I. Iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va rivojlantirish metodlari. – T.: Fan, 2019.
3. To'rayev H., Abdullayeva M. Ona tili o'qitish metodikasi. – T.: O'qituvchi, 2021.
4. Nazarov R., Qodirov F. Rivojlanayotgan ta'lim tizimida iqtidorli o'quvchilarni rag'batlantirish. – T.: Innovatsiya, 2020.
5. G'ulomova N., Toshpulatova Z. Psixologiya va pedagogik diagnostika. – T.: O'zbekiston, 2017.
6. Tursunov O., Eshonqulov S. Iqtidorli bolalarni topish va ularni rivojlantirish. – T.: Ma'naviyat, 2019.
7. Qosimova M., Ismoilova D. Ona tili darslarida ijodiy yondashuvlar. – T.: O'qituvchi, 2021.
8. Yusupova G., Xalilov R. Iqtidorli o'quvchilarni rivojlantirishda xalqaro tajriba. – T.: Innovatsiya, 2021.

Dildor ESHMURATOVA,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi,

f.f.f.d., (PhD), dotsent v.b.

INGLIZ RELIGIONIM BIRLIKLARINING FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqola ingliz religionimik birliklarining funksional xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada diniy birliklarning jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy, madaniy va ruhiy roli tahlil qilinadi. Ingliz diniy guruhlarining o'z a'zolariga diniy, ruhiy qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy tekstlardagi religiyaning funksiyallik xususiyatlari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, religiyaning siyosiy va madaniy jarayonlarga ta'siri tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: *stilistik xususiyatlar, metafora, emotsional ta'sirchanlik, ramziy ma'no, majoziy uslub, zamonaviy nutq, tilshunoslik.*

Аннотация: эта статья посвящена функциональным характеристикам английских религиозных общин. Рассматриваются социальные, политические, культурные и духовные роли религиозных групп в обществе. Анализируются функции английских религиозных объединений в обеспечении духовной поддержки, социальной стабильности и влиянии на политические и культурные процессы.

Ключевые слова: *стилистические особенности, метафора, эмоциональное воздействие, символика, образный стиль, современная речь, лингвистика.*

Annotation: this article focuses on the functional characteristics of English religious communities. It analyzes the social, political, cultural, and spiritual roles of religious groups in society. The functional aspects of English religious communities in providing spiritual support, ensuring social stability, and influencing political and cultural processes are explored.

Key words: *stylistic features, metaphor, emotional impact, symbolism, figurative style, modern speech, linguistics.*

Kirish. Ingliz jamiyatidagi diniy birliklar, o'zining ijtimoiy, madaniy va siyosiy funksiyalari orqali muhim rol o'ynaydi. Diniy guruhlarining o'ziga xos xususiyatlari, o'z faoliyatlari orqali jamiyatni shakllantirish va rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Ingliz jamiyatida turli diniy birliklar mavjud bo'lib, ular o'z e'tiqodlarini targ'ib qilish va jamiyatda diniy qadriyatlarni saqlashda katta ahamiyatga ega. Bu maqolada, ingliz religiyesi birliklarining funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi, diniy birliklarning ijtimoiy hayotdagi rolini, ularning jamiyatdagi o'rnini va o'zgaruvchan sharoitlarda qanday moslashishini o'rganishdan iboratdir.

Bu birliklar nafaqat diniy e'tiqodlarni targ'ib qilishda, balki ijtimoiy, madaniy va siyosiy jarayonlarda ham muhim rol o'ynaydi. Ingliz diniy birliklarining funksional xususiyatlarini o'rganish, ularning jamiyatdagi o'rnini, vazifalari va ta'sirini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ingliz jamiyatidagi diniy birliklarning funksiyalarini o'rganish bo'yicha turli ilmiy tadqiqotlar mavjud. Diniy ijtimoiy tizimlarning qanday tashkil topishi va ularning jamiyatdagi ta'siri haqida bir qator ishlanmalar mavjud. Masalan, Peter Berger tomonidan ilgari surilgan "Diniy jamiyatning funksiyasi" degan konsepsiya asosida, diniy guruhlarining jamiyatdagi integratsiya va barqarorlikni saqlashdagi roli o'rganiladi. Shuningdek, Max Weberning diniy ijtimoiy tizimlarning ijtimoiy nazariyasiga asoslangan fikrlar ham ingliz religiyesining jamiyatdagi rolini tushunishga yordam beradi.

Tahlil va natija. Maqolada ilmiy tahlil, konseptual tahlil, tarixiy-metodologik va ijtimoiy tadqiqot metodlari qo'llaniladi. Bu metodlar orqali ingliz jamiyatidagi diniy birliklarning

funksional xususiyatlari, ijtimoiy va madaniy jarayonlardagi roli, shuningdek, ularning jamiyatda yuzaga keladigan o'zgarishlarga qanday javob berishi o'rganiladi.

Ushbu maqolada, ingliz diniy birliklarining funksional xususiyatlari zamonaviy ijtimoiy jarayonlar kontekstida o'rganiladi. Buning uchun quyidagi maqsadlar ko'zda tutiladi:

Ingliz diniy birliklarining ijtimoiy va madaniy funksiyalarini tahlil qilish.

Diniy birliklarning jamiyatdagi integratsiyaviy va barqarorlashtiruvchi roli.

3. Ingliz diniy guruhlarining siyosiy va ijtimoiy jarayonlarda qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganish.

4. Diniy birliklarning individuallik va ruhiy qo'llab-quvvatlash funksiyalarini o'rganish.

Ingliz diniy birliklarining ijtimoiy funksiyalari, Ingliz jamiyatida diniy birliklar o'zining asosiy ijtimoiy funksiyalarini o'z a'zolariga diniy xizmatlarni taqdim etish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda namoyon qiladi. Diniy birliklar o'z a'zolariga diniy e'tiqodlarni o'rgatish, marosimlar va ibodatlarni amalga oshirish orqali ularni ruhiy qo'llab-quvvatlaydi. Shuningdek, diniy guruhlar o'z a'zolarini ijtimoiy jihatdan integratsiyalashgan holda jamiyatda barqarorlikni saqlashda muhim rol o'ynaydi.

Ingliz diniy birliklarining asosiy funksiyalaridan biri – ijtimoiy muvozanatni saqlashdir. Ular nafaqat diniy amallarni bajarish, balki ijtimoiy adolatni targ'ib qilish, ijtimoiy yordam ko'rsatish va jamiyatda salbiy holatlarni oldini olishda faol ishtirok etadi. Masalan, cherkovlar ko'plab ijtimoiy xizmatlarni ko'rsatadi: yordam va xayriya ishlari, ishsizlikni kamaytirish va ta'lim tizimini rivojlantirishga hissa qo'shadi. Bu, o'z

navbatida, jamiyatdagi tenglik va barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi.

Diniy birliklarning siyosiy funksiyalari, Ingliz diniy birliklari jamiyatda siyosiy hayotda ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Diniy guruhlar, o'zlarining e'tiqodlariga asoslangan holda, siyosiy masalalarda o'z pozitsiyalarini bildiradilar. Ular qonunchilik jarayonlariga ta'sir ko'rsatish, ijtimoiy siyosatga qarshi yoki uni qo'llab-quvvatlashda faol ishtirok etadi. Masalan, ba'zi diniy guruhlar, o'z e'tiqodlariga asoslanib, immigratsiya siyosatini tanqid qiladi yoki unga qarshi chiqadi, boshqalari esa tenglik va inson huquqlariga asoslangan qonunlarni qo'llab-quvvatlaydi.

Siyosiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatish orqali diniy birliklar jamiyatning qonuniy va ijtimoiy tizimlarini shakllantirishda o'z rolini o'ynaydi. Ingliz diniy birliklari, o'zlarining e'tiqodlariga ko'ra, harakat qilgan holda, o'z a'zolarining siyosiy qarashlarini ifodalaydi va ijtimoiy adolatni ta'minlash uchun o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Madaniy merosni saqlash, Ingliz diniy birliklari madaniy merosni saqlashda ham muhim rol o'ynaydi. Diniy guruhlar nafaqat diniy marosimlarni va e'tiqodlarni saqlaydi, balki ular o'zlarining madaniy an'analarni, san'atini va musiqa merosini rivojlantirishda ham faol ishtirok etadi. Masalan, ingliz cherkovlari tarixiy yodgorliklar, diniy madaniyat va san'atni saqlashda muhim o'rin tutadi. Ular diniy dasturlarni, teatrlarni va madaniy tadbirlarni tashkil etish orqali diniy va madaniy an'analarga hurmat ko'rsatadilar.

Diniy birliklarning ruhiy qo'llab-quvvatlash funksiyalari, Ingliz diniy birliklari o'z a'zolariga ruhiy qo'llab-quvvatlashni taqdim etishda ham muhim rol o'ynaydi. Diniy guruhlar, marosimlar, ibodatlar va boshqa ruhiy amallar orqali a'zolarining ruhiy ehtiyojlarini qondiradi. Bu, o'z navbatida, odamlarni jamiyatda o'z o'rnini topishga, o'zlarini yanada barqaror his qilishlariga yordam beradi.

Ruhiy qo'llab-quvvatlash diniy guruhlar orqali odamlarning ijtimoiy va shaxsiy hayotidagi stresslarni kamaytiradi. Diniy marosimlar va ibodatlar orqali odamlar o'zlarini qo'llab-quvvatlanayotganini va ichki ruhiy barqarorlikka ega ekanliklarini sezadilar.

Diniy birliklarning jamiyatdagi funksiyasi, Ingliz jamiyatida diniy birliklar, birinchi navbatda, diniy e'tiqodlarni, marosimlarni va an'analarni saqlash va rivojlantirish vazifasini bajaradi. Bu birliklar, o'z navbatida, jamiyatning diniy ko'p madaniy xususiyatlarini aks ettiradi va farqli diniy guruhlar o'rtasida madaniy aloqalarni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ingliz jamiyatidagi diniy birliklar ijtimoiy

barqarorlikni ta'minlashda va jamiyatdagi ruhiy birlashishni kuchaytirishda asosiy omil hisoblanadi.

Funksional integratsiya va ijtimoiy integratsiya, Ingliz diniy birliklari nafaqat o'zlarining a'zolariga diniy xizmatlarni ko'rsatish bilan cheklanib qolmaydi, balki jamiyatning ijtimoiy integratsiyasini ham ta'minlaydi. Diniy birliklar ko'pincha ijtimoiy adolat va tenglikni ta'minlash, qashshoqlikni kamaytirish va jamiyatning o'zaro tushunishini kuchaytirish kabi ijtimoiy vazifalarni o'z zimmasiga oladi. Masalan, cherkovlar, masjidlar, sinagogalar va boshqa diniy institutlar, ijtimoiy xizmatlar, ta'lim, sog'liqni saqlash va yordam dasturlarini tashkil etadi, bu esa jamiyatda barqarorlik va birdamlikni ta'minlaydi.

Ruhiy qo'llab-quvvatlash va individuallik, Ingliz diniy birliklarining yana bir muhim funksiyasi a'zolariga ruhiy qo'llab-quvvatlashni taqdim etishdir. Diniy tashkilotlar, xususan, ruhiy yordam, diniy maslahatlar va individning ruhiy holatini yaxshilashga qaratilgan faoliyatlarni olib boradi. Diniy an'analari va marosimlar orqali, odamlar o'zlarining qo'llab-quvvatlanayotganini his qilishadi, bu esa ularning ijtimoiy hayotida yanada barqaror va ijobiy bo'lishiga yordam beradi.

Diniy birliklarning siyosiy va ijtimoiy ta'siri, Ingliz jamiyatida diniy birliklar siyosat va ijtimoiy masalalarda ham faol ishtirok etadi. Diniy tashkilotlar, o'z faoliyatlarini diniy e'tiqodlar asosida olib boradiganligi sababli, ko'pincha qonunchilik jarayonlari va ijtimoiy masalalarda o'z ta'sirini ko'rsatadi. Masalan, diniy guruhlar, immigratsion siyosati, ta'lim tizimi, jinsiy tenglik kabi masalalarda o'z pozitsiyalarini bildiradi va jamiyatdagi bahslarga o'z hissalarini qo'shadi.

Madaniy merosni saqlash, Ingliz diniy birliklarining yana bir funksiyasi madaniy merosni saqlashdir. Ular diniy madaniyatni, san'atni, musiqa va adabiyotni rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Diniy institutlar ko'pincha madaniy tadbirlar, ko'rgazmalar, musobaqalar va san'at festivallarini tashkil etadilar, bu esa jamiyatda diniy va madaniy boylikni saqlab qolishga yordam beradi.

Xulosa. Ingliz diniy birliklarining funksional xususiyatlari jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy, madaniy va ruhiy jarayonlarda muhim o'rin tutadi. Ular nafaqat diniy e'tiqodlarni targ'ib qilish, balki jamiyatning barqarorligi, ijtimoiy adolatni ta'minlash va madaniy merosni saqlashga ham katta hissa qo'shadi. Ingliz diniy birliklari, o'z e'tiqodlari asosida faoliyat olib borib, jamiyatdagi barcha qatlamlarni birlashtiradi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi. Shuningdek, diniy guruhlar, siyosiy va ijtimoiy masalalarda ham o'z ta'sirini ko'rsatib, jamiyatning ijtimoiy tizimini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. D.U.Eshmuratova O'zbek va ingliz tillarida teonim komponentli frazeologik birliklarning lingvoviyosiy tadqiqi. – Termiz, 2023. 20-bet.
2. M.U.O'rinbekova Ingliz tilida frazeologik birliklarning o'ziga xos xususiyatlari. Journal of new century Innovations. Volume 15, ISSUE - 1, October 2022, 74-76-b.
3. G.Constable Metaphors for religious life in the middle ages. London, P.236-235.
4. R.F.Payozov Abdulla Qodiriyning asarlaridagi diniy birliklarning lingvistik tadqiqoti. Journal of new century Innovations. Volume 15, ISSUE - 1, 2022, 108-b.
5. natlib.uz
6. ziyonet.uz

Dilafruz BURANOVA,
Toshkent pediatriya tibbiyot instituti PhD, dotsent
d.buranova5@gmail.com

KASBIY AMALIYOT TIBBIYOTDA INGLIZ TILI TA'LIMIGA KOMPLEKS YONDASHUVNING MUHIM OMILI SIFATIDA

Annotatsiya: ingliz tilini tibbiyot sohasi uchun muvaffaqiyatli, professional nuqtayi nazardan samarali qo'llash bugungi kun tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida til ta'limining muhim jihati namoyon etadi. Globallashuv sharoitida sog'liqni saqlash sohasida ingliz tilining ahamiyati ilmiy tadqiqotlarda, tibbiy hujjatlarni yaratishda, xalqaro aloqalarni rivojlantirishda sezilarli darajada o'sib bormoqda. Tibbiyot oliygohlari talabalarining ingliz tilini mukammal o'zlashtirishi zaruriyati ularning kasbiy kompetentligini belgilaydi, bu, o'z navbatida, bo'lajak shifokorlarning amaliyotiga moslashtirilgan o'qitish usullarini rivojlantirish, dasturlarni mukammallashtirish, metod va vositalarni qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Tibbiyot sohasi va amaliyoti uchun ingliz tili fanini o'rganishda talabalarning muayyan tibbiy leksikani, shuningdek, "gapirish", "o'qish", "yozish" va "tinglash" kabi til kompetensiyalarini o'zlashtirishi til o'zlashtirishning muhim ko'rsatkichlari sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: *kasbiy amaliyot, tibbiyot, ingliz tili, kompetensiya, metodika, talaba, omil, muloqot.*

Аннотация: на сегодняшний день эффективное использование английского языка в медицинской сфере, с точки зрения успешной профессиональной деятельности, отождествляет важный аспект языкового образования в высших медицинских учебных заведениях. В условиях глобализации значимость английского языка в сфере здравоохранения значительно возрастает, что отражается в научных исследованиях, ведении медицинской документации, в развитии международного сотрудничества. Необходимость совершенного владения студентами медицинских вузов английским языком определяет их профессиональную компетентность, что, в свою очередь, требует разработки методов обучения, адаптированных к практике будущих врачей, совершенствования программ, пересмотра способов и подходов. При изучении английского языка для медицинской сферы и практики важными факторами являются такие показатели, как овладение студентами определенной медицинской лексикой, и такими языковыми компетенциями, как «говорение», «чтение», «письмо» и «аудирование».

Ключевые слова: *профессиональная практика, медицина, английский язык, компетентность, методология, студент, фактор, коммуникация.*

Annotation: the effective use of English in the medical field today, from the point of view of successful professional activity, identifies an important aspect of language education in higher medical educational institutions. In the context of globalization, the importance of the English language in the field of healthcare is increasing significantly, which is reflected in scientific research, medical records management, and the development of international cooperation. The need for students of medical universities to have a perfect knowledge of English determines their professional competence, which, in turn, requires the development of teaching methods adapted to the practice of future doctors, improvement of programs, revision of methods and approaches. When learning English for the medical field and practice, important factors include such indicators as students' mastery of certain medical vocabulary, as well as "speaking", "reading", "writing" and "listening" language competencies.

Key words: *professional practice, medicine, English, competence, methodology, student, factor, communication.*

Kirish. Davlat va jamiyat taraqqiyotida ingliz tilini istalgan soha uchun mukammal o'zlashtirish zamonaviy raqobatbardosh kadrlarning muvaffaqiyatli ko'rsatkichlarga erishishidagi asosiy omillardan biridir. Dunyo miqyosidagi tibbiyot sohasiga oid ekspertlarning tadqiqotlari, ilmiy adabiyotlarni va nashrlarni ingliz tilida o'qish, jahon andozalariga mos klinik ko'rsatmalarni anglash, xalqaro tajriba almashish ham ingliz tilidagi bilimlarni talab qiladi [1]. Barcha ilmiy nashrlar, tibbiy tadqiqotlar va klinik ko'rsatmalarning taxminan 80% ingliz tilida nashr etilgan. Turli anjumanlarda qatnashishda ingliz tilini mukammal o'zlashtirgan talabalar o'z faolligini namoyish qila oladilar. Poliklinika va kasalxonalarda xorijlik bemorlar bilan muloqot qilishda ham ingliz tili

asosiy aloqa vositasi bo'lib xizmat qiladi [2]. Ingliz tilida so'zlashuvchi bemorlar ko'pincha yirik shaharlarda, sayyohlik markazlarida joylashgan tibbiyot muassasalarida tez-tez uchraydi. Bunda amaliyotni o'tash davrida tibbiyot talabalari nafaqat tibbiy ko'riklarni samarali o'tkazish va kasallik tarixini to'plash, balki bemorlar bilan ishonchli munosabatlarni o'rnatish imkoniyatiga ega bo'lishlari zarur, bu esa, o'z navbatida, ingliz tilidagi chuqur bilimlarni taqozo etadi. Darvoqe, tadqiqotning dolzarbligi ingliz tili butun dunyo bo'ylab olimlar, shifokorlar va tibbiyot tadqiqotchilari o'rtasidagi asosiy aloqa vositasiga aylanganligi bilan belgilanadi, bu esa tibbiyotga oid ingliz tili ko'nikmalarini rivojlantirishda kasbiy ingliz tilining dolzarbligini asoslaydi [3]. Mazkur tadqiqotning

maqsadi tibbiyot oliy ta'lim muassasalari talabalariga ingliz tilini o'qitish usullari va yondashuvlarini tahlil qilish va aniqlash, shuningdek, tibbiy amaliyotda ingliz tilini amaliy qo'llash samaradorligini baholashni ifoda etadi.

Tadqiqot savollari va muammolar. Tibbiyot amaliyoti uchun ingliz tilini rivojlantirishda tilni o'zlashtirish shakllari va uslublarini belgilash uchun amaliyotning turli tarkibiy qismlarini aniqlash maqsadga muvofiqdir.

Tibbiy ingliz tilini o'qitishda sifat omilini ta'minlash uchun zamonaviy innovatsion ta'lim usullarini joriy etish muhim. Masalan, tibbiyotga oid so'z boyligini oshirish va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish maxsus interaktiv ilovalar va platformalardan foydalanish, turli onlayn kurslar tashkil etish, interfaol ma'ruzalar va seminarlar uyushtirish, ixtisoslashtirilgan o'quv dasturlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Bunda yuzaga keluvchi muammonlar tahlilini amalga oshirishda tibbiyot uchun ingliz tili ta'limiga kompleks yondashuv, o'qitishning innovatsion usullarini joriy qilish, bo'lajak shifokorlar o'rtasida muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishning ahamiyati kabi bir qancha muhim jihatlarni ko'rib chiqish zarur. Shunday ekan, mavjud muammolar yechimiga asoslangan tibbiyotda ingliz tili bo'yicha til kompetensiyalarini rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq (1-rasmga qarang).

Yuqorida keltirilgan asosiy til kompetensiyalarining tizimli rivojlantirish mexanizmlari talabalar ta'lim jarayonida duch keladigan asosiy muammolar hamda ularni bartaraf etishning mumkin bo'lgan yechimlari bo'yicha ba'zi takliflarni qamrab olganligi bilan xarakterlanadi. *Gapirish* mobaynida tashxisni tushuntirish va bemorlarga maslahat berish mobaynida yuzaga keluvchi asosiy qiyinchilik – so'z boyligining cheklanganligi va ingliz tilida muloqot qilishdan qo'rqishdan iborat. Mazkur muammoni hal qilish uchun interfaol mashqlardan foydalanish, dia-

loglar va munozaralarda faol ishtirok etish taklif etiladi, mavjud kommunikativ to'siqlarini yengish va muloqotni egallashga bo'lgan ishonchni oshirishga yordam beradi. *O'qish* jarayonidagi asosiy muammo – ingliz tilidagi maxsus leksik atamalarini tushunishdagi qiyinchiliklar bilan belgilanadi. Bu muammoning yechimini ta'minlash uchun talabalarga tibbiy adabiyotlar va terminologiyani o'zlashtirishga yordam beruvchi maxsus kurslarni yaratish taklif etiladi. *Yozish* tibbiy hisobotlar va izohlar yozish kabi faoliyatni qamrab olar ekan, tibbiyotga oid turli rasmiy hujjatlarni yozishda amaliyotning yetishmasligi asosiy to'siqlardandir. Muammoni bartaraf etish uchun talabalarga rasmiy yozish uslubi va tegishli terminologiyani o'zlashtirishga ko'maklashuvchi tibbiy hisobotlar va tezislar yozishdagi muntazam amaliyot taklif qilinadi. *Tinglash* mobaynida og'zaki nutqni idrok etish, shu jumladan, bemorlar bilan muloqot qilish nazarda tutilar ekan, bu boradagi qiyinchiliklar asosan urg'u va ixtisoslashgan atamalar tufayli yuzaga keladi. Haqiqiy vaziyatlarni modelashtirish va onlayn kurslardan foydalanish talabalarga og'zaki nutqni faol idrok etish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi, ularga turli vaziyatlarda to'g'ri tinglab tushunish va samarali muloqot qilishni o'rgatadi.

Metodlar. Ingliz tilini o'rganishning samarali mexanizmlarini belgilashda tibbiyot sohasi va ilmiy bilimlar almashinuvi borasidagi shart-sharoitlarni anglash, globallashuv jarayoni mazkur ta'limning ajralmas qismiga aylanishini hisobga olish zarur. Bunda ta'limga nisbatan kompleks yondashuv talabi kuchayadi. Tibbiyotga oid zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirish o'qish, yozish, tinglash va gapirish kabi kompetensiyalarini samarali shakllantirish talablari qator shartlarni kun tartibiga olib chiqadi:

Birinchidan, tibbiyot oliy ta'limda ingliz tilini

Til kompetensiyasi	Tavsif	Muammolar	Yechimlar
Gapirish	Bemor bilan muloqot; tashxislarni tushuntirish; shifokor maslahati.	Cheklangan so'z boyligi; muloqotdan qo'rqish.	Interfaol kommunikatsiyaga asoslangan mashqlar; dialoglar va munozaralarda ishtirok etish.
O'qish	Tibbiy ma'lumotlar (jurnallar, ko'rsatmalar, maqolalar va h.k.lar)ni o'qish.	Ingliz tilidagi professional lug'atni tushunishdagi qiyinchiliklar.	Tibbiy adabiyotlarni o'zlashtirish bo'yicha ixtisoslashtirilgan kurslar tashkil etish.
Yozish	Tibbiy hisobotlar va boshqa turdagi hujjatlarni yozish.	Rasmiy hujjatlarni yozishda tajriba va amaliyotning yetishmasligi.	Tibbiy hisobotlar va ilmiy ishlarni yozish amaliyotini yo'lga qo'yish.
Tinglash	Og'zaki nutqni idrok etish; kommunikativ	Bemorlar bilan muloqot qilish; turli sheva va talaffuz turlarini tushunish bilan bog'liq bo'lgan muammolar.	Maxsus atamalar bilan ishlash; podkastlar bilan mashq qilish; mustaqil ta'lim va onlayn kurslar tashkil qilish.

1-rasm. Tibbiyotda ingliz tili bo'yicha til kompetensiyalarini rivojlantirish mexanizmlari.

o'rganishga kompleks yondashuv hozirgi paytda faqat maxsus leksika yoki mutaxassislikka oid matnlarni o'zlashtirish bilan chegaralanib qolmaydi. Tibbiyot mutaxassisligi til kompetensiyalari bo'yicha quyidagi aspektlarni mukammal egallashi maqsadga muvofiq: 1) "gapirish" – muzokaralar olib borish, tashxisni tushuntirish va bemorlarga maslahat bera olish qobiliyati; 2) "yozish" – tibbiyot sohasiga oid ilmiy maqolalar, ko'rsatmalar, hisobotlarni yozish; 3) "tinglash" – bemorlar va hamkasblarning ma'lumotlarini eshitish va to'g'ri talqin qilish qobiliyati; 4) "o'qish" – mutaxassislikka oid turli xarakterdagi ma'lumotlarni o'qib tushunish.

Ikkinchidan, uslubiy ta'minot hamda o'quv dasturlarini takomillashtirishda tibbiy vaziyatlar, muloqotning samarali turlari, tibbiy vaziyatlarga asoslangan amaliy mashg'ulotlar, shifokor va bemor o'rtasidagi kommunikatsiyaga asoslangan mashqlar, hamkasblar bilan samarali muloqot kabilarni metodologik nuqtayi nazardan samarali uslub va vositalar orqali boyitish.

Uchinchidan, tibbiyotga oid ma'lumotlar, ilmiy maqolalar va boshqa turdagi adabiyotlardan foydalanishga qaratilgan professional lug'atlar va so'zlashgich vositalarini yaratish. Shuningdek, tibbiyotga oid hisobotlarni va boshqa rasmiy hujjatlarni yozish qobiliyatini rivojlantirish. Bemorlar bilan muloqotga bog'liq vaziyatlar orqali tinglash va eshitib, tushunishni idrok etish.

Shu asosda o'qitish metodologiyasining asosiy jihatlarini ko'rib chiqish, asosiy muammolar va aniq talablarni aniqlash, har bir fanning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga oladigan va nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan maksimal darajada birlashtirishni ta'minlaydigan samarali metodologiyani ishlab chiqish mumkin. Bu, o'z navbatida, ta'lim va kadrlar tayyorlash sifatini oshirishda, yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashda real natijalarga erishish sharoitlarini belgilab beradi. Bunda ta'limning asosiy jihatlarini ko'rib chiqish va metodologiyani to'g'ri shakllantirish omillari quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

Bemorlar bilan aloqa. Turli vaziyatlarda shifokorlar va bemorlar o'rtasidagi ingliz tilidagi muloqot turlarini anglash: 1) bemor shikoyatlari va bemorning kasallik tarixi asosida tibbiyot varaqasini yuritish; 2) bemorga tashxis, davolash, dori-darmonlar va muolajalarning ta'sirini tushuntirish; 3) kasallikni aniqlash, parvarish qilish va oldini olish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish; 4) davolash usullarini belgilash, rejalashtirish, reabilitatsiya va tekshiruv natijalarini muhokama qilish.

Ilmiy adabiyotlar bilan ishlash. Ilmiy tadqiqotlar, klinik ko'rsatmalar va tibbiy nashrlarning asosiy qismi ingliz tilida nashr etilishi tufayli, jahon andozalariga mos so'nggi muolajalar va diagnostika turlaridan xabardor bo'lish maqsadida shifokorlar va tadqiqotchilar o'z sohalariga tegishli ma'lumotlarni o'z ichiga olgan turli adabiyotlar, ilmiy maqolalarni o'qishi va tahlil qilishlari maqsadga muvofiqdir. Bunda ko'plab xalqaro klinik ko'rsatmalar, masalan, saraton, yuqumli kasalliklar yoki kardiologiya

yo'nalishidagi muammolarni davolash bo'yicha ingliz tilida keltirilgan hujjatlar bilan ishlash qobiliyati tibbiy qarorlarni qabul qilish uchun muhim jihatni namoyon etadi.

Xalqaro hamkorlik anjumanlarida ishtirok etish. Ingliz tili xalqaro tibbiy konferensiyalar, seminarlar, boshqa turdagi tadbirlar uchun professional muloqot va hamkorlikning asosiy tilidir. Bugungi kun dunyo tibbiyot mutaxassislari, ekspertlari, shifokorlar va olimlar o'z tadqiqotlarini taqdim etish, tajriba almashish va klinik holatlarni muhokama qilish uchun ingliz tilidan foydalanadilar.

Tibbiy texnologiyalar va asbob-uskunalar bilan ishlash. Tibbiyot sohasida texnologiya va innovatsiyalar shiddat bilan rivojlanib borar ekan, yangicha muolajalar, tibbiy asboblari, jarrohlik texnologiyalari va diagnostika vositalarining tavsiflari asosan ingliz tilida shakllantirilgan. Bunda quyidagi muhim omillarni belgilash mumkin: 1) yangi uskunalarini o'zlashtirish, tibbiy asboblari va asboblarning tavsifi, shuningdek, ularning ishlashi va texnik xususiyatlarini ingliz tilida anglash va tushuna olish; 2) tibbiy dasturiy ta'minot bilan ishlash, zamonaviy klinikalarda faoliyatni boshqarish, tibbiy ma'lumotlarni qayta ishlash va tibbiy yozuvlarni yaratish uchun dasturiy ta'minot tizimlaridan foydalanish, mazkur dasturlarning ko'pchiligi ingliz tilidagi interfeysga ega ekanligini hisobga olgan holda, ingliz tilidagi bilimlardan samarali foydalanish.

Tibbiyot OTMLarida talabalarga ingliz tilini o'qitishning mavjud usullarini belgilash uchun birinchi navbatda mavjud muammolarni aniqlash, o'quv jarayonida tilni samarali egallashga to'sqinlik qiluvchi qator qiyinchiliklarni aniqlash o'rinli: 1. Ingliz tili fani bo'yicha maxsus materiallarning yetishmasligi. 2. An'anaviy ta'lim doirasida kasbiy jihatdan kommunikativ ingliz tili bo'yicha cheklangan imkoniyatlar. 3. Amaliyot doirasidagi ingliz tilini chuqur o'zlashtirishga qaratilgan tizimli yondashuvning mavjud emasligi.

Tadqiqot natijalari. Mazkur muammolar tibbiyot oliy ta'limi uchun kompleks yondashuvni, shu jumladan, mutaxassislik va kasbiy amaliyotga ixtisoslashtirilgan o'quv dasturlari va metodik ta'minotni ishlab chiqishni va o'qitishning innovatsion usullarini joriy etishni, amaliy muloqotga bo'lgan e'tiborni kuchaytirishni talab qiladi [4]. Bunda shifokorlardan nafaqat tibbiy terminologiyani bilish, balki kommunikativ qobiliyatlarni mukammal o'zlashtirish, "gapirish", "o'qish", "yozish", "tinglash" kabi til kompetensiyalarini o'zlashtirish talab etiladi. Bemorlar va hamkasblar bilan yuqori sifatli o'zaro munosabatlarni ta'minlash, shuningdek, tibbiy amaliyotning turli kontekstlarida bilimlarni samarali qo'llash zamonaviy o'qitish usullaridan unumli foydalanishni taqozo etadi. Shuningdek, jamiyat xususiyatlarini hisobga olish muhim bo'lib, davlat taraqqiyotiga mos sharoitlarga moslashuvchanlik shifokor va bemor o'rtasidagi o'zaro ta'sirni yengillashtiradi, tibbiy yordam sifati

va mutaxassisga bo'lgan ishonchni belgilaydi. Bundan tashqari, bilimlarni baholash va boshqarish tizimlari amaliy mashg'ulotlar elementlarini o'z ichiga olishi zarurligini ta'kidlar ekanmiz, ingliz tili o'qituvchisining muloqot qobiliyatlari va kasbiy tayyorgarlik darajasini obyektiv ta'minlash maqsadga muvofiq. Bundan tashqari, sun'iy intellekt va boshqa zamonaviy texnologik yangiliklarni o'zlashtirish, ularning o'quv jarayoniga integratsiyalashuvi ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Sanab o'tilgan omillarning barchasini o'z ichiga olgan kompleks yondashuv zamon talablariga mos, bugungi kun tibbiyot sohasidagi doimiy o'zgaruvchanlik sharoitida ishlashga qodir bo'lgan

mutaxassislarni shakllantirishda o'zining samarasini berishi shubhasizdir.

Xulosa. Ingliz tilini kasbiy amaliyot doirasida chuqur o'zlashtirish bugungi kun tibbiyot OTMlari talabalari uchun salohiyatli kadr sifatida jahon mehnat bozorida kamol topishi uchun keng imkoniyatlarni ochib beradi. Tibbiyot talabalarining til kompetensiyalarini rivojlantirish tibbiyotga oid adabiyotlarni ingliz tilida o'qish, zamonaviy jahon miqyosidagi diagnostika va davolash usullarini tushuna bilish, xalqaro konferensiya va boshqa turdagi tadbirlarda faol ishtirok etish, xorijiy hamkasblar bilan muloqot va hamkorlik aloqalarini takomillashtirish kabi omillarni nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bolen J. Clear & simple medical English in dialogues: Vocabulary for ESL health care professionals. – USA: Indepence, 2024. – 106 p.
2. Buranova D., Latipova D., Davletyarova N. Develop your dialogue between doctor and patient. – Toshkent: "Donishmand ziyosi" nashriyoti, 2024. 160-b.
3. Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 183 p.
4. Buranova D. Teaching English in professional medical higher education (monograph). – USA: Primedia E-launch LLC, 2023. – 81 p.

Nilufar KARIMOVA,
dotsent (PhD)

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
E-mail: ummatkulovna93@mail.ru

NOFILOLOGIK TA'LIM YO'NALISHLARIDA INGLIZ TILINI O'QITISHDA DASTUR VA DARSЛИKLARDA "SOFT SKILLS"NING AKS ETISH XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: "Soft skills" shaxsning kasb sohasidan qat'i nazar uning rivojlanishi, ijtimoiy faolligi, shaxsiy hayot va professional muvaffaqiyati uchun zarur bo'lgan ichki va shaxslararo ko'nikmalardir, ya'ni kasbiy ko'nikmalarning qo'llanilish doirasi faqat ma'lum faoliyat sohasi bilan cheklansa, "soft skills" shaxsning kundalik turmush tarzidan tortib hayot faoliyatining barcha sohalarida muhim o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: *ishchi o'quv dasturi, "Soft skills", kasbiy mahorat, professional muvaffaqiyat, chet tili.*

Annotation: "Soft skills" is internal and interpersonal skills necessary for an individual's development, social activity, personal life and professional success, regardless of the professional sphere, that is, if the scope of application of professional skills is limited only to a specific field of activity, "soft skills" occupies an important place in all spheres of life, from the daily lifestyle of an individual.

Key words: *working curriculum, "Soft skills", professional skills, professional success, Foreign Language.*

Аннотация: "Soft skills" – это внутренние и межличностные навыки, необходимые человеку для его развития, социальной активности, личной жизни и профессионального успеха независимо от его профессиональной сферы, то есть, когда сфера применения профессиональных навыков ограничена только определенной областью деятельности, "мягкие навыки" занимают важное место во всех сферах жизнедеятельности человека, начиная от повседневного образа жизни.

Ключевые слова: *рабочая программа, "Soft skills", профессионализм, профессиональный успех, иностранный язык.*

Kirish. Ma'lumki, ishchi o'quv dasturi OTMning aniq bir ta'lim yo'nalishi talabalari uchun o'quv rejadagi aniq bir fan bo'yicha o'quv dasturiga asosan ishlab chiqiladigan, fanning mazmuniga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritilgan, mavzularning o'qitish ketma-ketligiga rioya qilingan holda, fanga ajratilgan soatlar aniq ko'rsatilgan me'yoriy hujjat hisoblanadi. Ishchi o'quv dasturi tegishli ta'lim standartlarini konkretlashtiradi, o'quv jarayonini uslubiy, informatsion va texnik jihatidan ta'minlanishini nazarda tutadi. OTMlarda talabalarni tayyorlash va o'qitish xususiyatlarini aks ettiradi. Chet tili ta'limining mazmuni, ya'ni talabalar tomonidan egallanishi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar o'quv reja, o'quv dasturi, darslik va uslubiy qo'llanmalarda aks etadi.

Asosiy qism. O'quv dasturi har bir fanning o'qitilishi bilan bog'liq umumiy ma'lumotlarni o'zida aks ettiradi. Ta'kidlab o'tilganidek, o'qitish jarayonida talabalarining "soft skills"ini takomillashtirib borish o'quv jarayonida maqsadli qo'llaniladigan ta'lim yondashuvlari, metodlari, usul va texnologiyalari bilan chambarchas bog'liq. Fan dasturlari va ularni tuzish tartibi bo'yicha ishlab chiqilgan nizomlarga ko'ra, ishchi o'quv dasturining asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida fanni o'qitishda foydalaniladigan zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalar o'rin oladi. Shu nuqtai nazardan, tanlab olingan OTMlarida chet tili fanini o'qitish jarayonida qo'llanilayotgan usul va texnologiyalarni o'rganish maqsadga muvofiqdir. Fanning o'quv dasturlarini o'rganish jarayonida har bir OTMning xorijiy til fani bo'yicha ishchi o'quv dasturida chet tili o'ziga xos usul va texnologiyalardan foydalanishni ko'zda tutganini ko'rish mumkin.

bajarish kabi umumiy topshiriqlarni ifodalashi, qolaversa, barcha mavzular uchun bir xillikda takrorlanishiga guvoh bo'ldik. Belgilab olingan ta'lim texnologiyalarining ta'lim jarayonida qanchalik tez-tez qo'llanilishi, talabalarining mazkur usullarning qaysilarini afzal ko'rishini aniqlash maqsadida tanlab olingan guruh talabalari bilan suhbat va so'rovnoma olib borildi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, me'yoriy hujjatda belgilangan qator ta'lim usullari bilan talabalar butunlay tanish emas. Jumladan, TDIU talabalari loyiha ishi, so'rovnoma o'tkazish, keys texnologiyasi, jarayonga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari kabi ishchi o'quv dasturida keltirilgan ta'lim usullari bilan butunlay tanish emasligi aniqlandi. JizDPIda esa keltirilgan ta'lim usullaridan delfi uslubi, qora quti uslubi, kundaliklar uslubi, sinektika uslubi, ariz-triz, insert usuli, klaster uslublarini dars jarayonida umuman qo'llanilmaganligi ayon bo'ldi. Qo'llanilgan aqliy hujum, jamoaviy aqliy hujum usullari ham qisman, foydalanish qoidalariga to'la-to'kis amal qilinmagan holda foydalanilgani savol-javoblar asosida aniqlandi. Bundan ko'rinadiki, tahlilga tortilgan holatlarda fan ishchi o'quv dasturlarining tuzilishi va mazmuni real ta'lim jarayonini aks ettirmaydi.

O'quv dasturlarini tuzish va tasdiqqa kiritish tartibida keltirilgan talablardan biri ishchi o'quv dasturining uslubiy jihatdan uzviy ketma-ketligi hamda o'qitish turlari, o'qitishning interaktiv uslublari va vositalari hamda fanni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, ta'lim jarayonini optimallashtirish uchun omil bo'ladigan mexanizmlar ko'rsatilishi zarurligi nuqtayi nazaridan yondashsak, GulDU o'quv dasturi dastur

Ta'lim usullarining tanlab olingan OTM ishchi rejalarida aks etishi

TDIU	JizDPI	GulDU
Topshiriqqa asoslangan ta'lim usuli Insho, tezis va maqolalar yozish usuli Keys usuli Jarayonga yo'naltirilgan ta'lim uslubi Muhokama Mini guruhlarda ishlash Loyiha ishi Mustaqil ish Taqqimot Test yechish usuli So'rovnoma o'tkazish usuli Muammoni hal qilish usuli	Pedagogik mahorat texnologiyasi Bilimdonlar bahsi Keys usuli Insert usuli Klaster usuli Keys uslubi Delfi uslubi Qora quti uslubi Aqliy hujum Jamoaviy aqliy hujum Kundaliklar uslubi Senektika uslubi Ariz-triz uslubi	O'rganilgan grammatik materialni amaliy qo'llash usuli Yangi so'zlar bilan ishlash usuli Matnni tahlil qilish usuli Matndagi asosiy ma'lumotlarni aniqlash usuli Mavzu yuzasidan aktiv lug'atdan foydalangan holda rol ijro etish usuli Mashq bajarish usuli So'z va so'z birikmalari ustida ishlash usuli Matnni tarjima qilish usuli Muhokama uslubi Matnni og'zaki so'zlab berish usuli

TDIU va JizDPI o'quv dasturlarining uslubiy ta'minot qismida belgilangan nizomlarga muvofiq ravishda fanni o'qitishda foydalaniladigan pedagogik texnologiyalar keltirib o'tilgan. GulDU o'quv dasturida uslubiy ta'minot qismi ishlab chiqilmagan. Biroq amaliy mashg'ulotlar qismida har bir dars mavzusidan so'ng qo'llaniladigan ta'lim usullari o'rin olgan. Mazkur usullarni ko'rib chiqish jarayonida ularning aksariyat qismi yangi so'zlar bilan ishlash, matnni o'qish va tarjima qilish, mashqlarni

tuzish va tasdiqqa kiritish talablariga javob bermaydi.

Tanlab olingan OTMlarining ingliz tili fanidan ishchi o'quv dasturida I va II bosqich talabalariga har bir o'quv yili va semestr davomida amaliy mashg'ulot va mustaqil ta'lim uchun ajratilgan soatlar miqdori o'rganildi.

Chet tilini o'qitish, ayniqsa, ingliz tilini maxsus maqsadlar uchun o'qitish (ESP) metodikasida o'qitishning asosiy vositalaridan biri bo'lib u bilan uzluksiz bog'langan, ta'lim jarayonini tashkil etish tizimining asosiy

tarkibiy qismi bo'lgan darsliklar muhim o'rin tutadi. Darslikda ham OTMdagi chet tilini o'qitishga bo'lgan konseptual yondashuv, ham o'z navbatida chet tilini o'qitish strategiyasi va taktikasini belgilab beruvchi chet tilini o'qitish maqsadlari, tamoyillari, mazmuni o'z aksini topadi. Shu sababdan, OTM talablarida "soft skills"ni takomillashtirishning mavjud holatini darsliklarni tahlilga tortmay turib aniqlash mumkin emas.

Bugunga kelib chet tili bo'yicha darsliklarni baholashda keng qo'llaniladigan Joshua Miklining "ESL Textbook Evaluation Checklist" maqolasida o'z aksini topgan paradigmasida darsliklar sifatini nazorat qilishning asosiy mezonlari belgilab berilgan bo'lib, unda darslikning mazmuni, grammatik va leksik boyitilishi bilan bir qatorda topshiriq va mashqlarning shakli asosiy tamoyil sifatida keltirib o'tiladi [2]. Biz olimning mazkur yondashuviga qo'shilgan holda topshiriq va mashqlarning shakli talabalarining chet tilidagi bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish bilan birga ularning "soft skills"ini takomillashtirib borishda ham muhim ahamiyat kasb etadi, deya olamiz. Bunda muayyan mashq va topshiriq shakllari bir vaqtning o'zida chet tilini o'qitishning amaliy, tarbiyaviy, ta'limiy maqsadlari bilan birga rivojlantiruvchi maqsadni ro'yobga chiqarishi mumkinligini nazarda tutamiz.

Tadqiqot jarayonida uchala OTMdagi ham darslar vaqti-vaqti bilan o'qituvchi tomonidan olib kirilgan qo'shimcha internet materiallari bilan boyitilgan holda aynan korporativ boshqaruv yo'nalishi uchun tanlab olingan qo'llanmalardan asosiy darslik sifatida foydalanishlari aniqlandi. Jumladan, TDIUda I bosqich talabalar uchun J. Alison va P. Emmerson tomonidan tuzilgan "The Business 2.0" darsligining B1 pre-intermediate darajasi, II bosqich talabalar uchun esa F. Kerr va K. Jons tomonidan ishlab chiqilgan "Straightforward" darsligining intermediate darajasi bir necha yillardan buyon qo'llanilib kelinadi. JizDPIda I bosqich talabalar uchun Rolf Kuk va Mara Pedretti tomonidan tuzilgan "Total Business 1" darsligi,

II bosqich talabalar uchun "Total Business 2" darsligi foydalanib kelinadi. GulDUda esa 2020/2021-o'quv yilidan boshlangan yagona korporativ boshqaruv guruhiga D. Inomiddinova tomonidan tuzilgan "English on Economics" darsligi qo'llanilib kelinmoqda.

"Pedagogik kvalimetriya" o'quv-uslubiy majmuasida ta'lim-tarbiya jarayonida talabalar tomonidan bilim va ko'nikmalar to'rt darajada o'zlashtirilishi keltirib o'tiladi [4]. Ular quyidagilardir:

I – reproduktiv darajada talabalar savol-topshiriqlarga o'quv materialini mazmunini o'zgartirmagan holda javob beradi va o'qituvchi ushbu daraja uchun reproduktiv darajadagi topshiriqlarni tuzadi;

II – produktiv darajada talabalar o'zlashtirgan bilim va ko'nikmalarini tanish, odatiy vaziyatlarda o'quv materialini mazmunini qayta ishlash orqali javob qaytarishlariga zamin tayyorlanadi;

III – qisman izlanishli darajada talabalar o'zlashtirgan bilim va ko'nikmalarini yangi vaziyatlarda qo'llashlari nazarda tutiladi;

IV – ijodiy darajada talabalar o'zlashtirgan bilim va ko'nikmalarini kutilmagan nostandart vaziyatlarda qo'llashlariga imkon yaratiladi.

Xulosa. Tadqiqot ishimizda tanlab olingan "soft skills"ning muloqot, hamkorlikda ishlash, tanqidiy va ijodiy fikrlash komponentlari, ularni tashkil etuvchi asosiy ko'nikmalar va ularning xususiy subkomponentlari mazmun-mohiyatini tahlil qilish natijasida shu narsa aniqlandiki, ta'lim jarayonida talabalarda yakuniy natijada rivojlantirilishi ko'zda tutilayotgan xususiy subkomponentlarni rivojlantirish qisman izlanishli va ijodiy darajadagi topshiriqlardan keng foydalanishni talab qiladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, talabalarining bilim va ko'nikmalarni yuqoridagi darajalar bo'yicha o'zlashtirishi aynan har bir darajaga tegishli bo'lgan topshiriqlarni qo'llash orqali amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Allison J., Emmerson P. The Business 2.0 Intermediate. Student's Book. Macmillan, 2013.
2. Miekley J. ESL Textbook evaluation checklist / J. Miekley // The Reading Matrix.– 2005. – №. 2. – Vol. 5. URL: http://www.readingmatrix.com/reading_projects/miekley/project.pdf
3. Mara Pedretti, Rolf Cook. Total Business1. MC/Summertown ELT; 1st edition (April 1, 2009)
4. Ж.Толипова, катта ўқитувчилар А.Б.Тўраев, М.П.Имомов. "Педагогик квалиметрия" модули бўйича Ўқув–услубий мажмуа – Тошкент. 2019.

Shaxnoza QO'LDASHEVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti ,
dotsent v.b.,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: skuldasheva@mail.ru

LINGVOMADANIYATSHUNOSLIK HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

Annotatsiya: mazkur maqola lingvomadaniyatshunoslik haqida ayrim mulohazalar masalasiga bag'ishlanadi. Unda hozirgi kunda tilshunoslikda mavjud bo'lgan fikr, mulohaza va qarashlarning ilmiy tahlili muallif tomonidan olib boriladi. Til, madaniyat, etnosning o'zaro munosabati va ta'siri muammosi sohalararo masalalarni qamrab olgan muammo bo'lib, uning yechimi faqat bir necha fanlar – falsafa va sotsiologiyadan boshlab to etnolingvistika va lingvokulturologiya fanlarning hamkorlikdagi harakatlari yordamidagina topilishi mumkin. Muallif bu maqolada fanda ilgari mavjud bo'lmagan yangi, qiziqarli ma'lumotlarni ilgari suradi.

Kalit so'zlar: *til, madaniyat, etnos, etnolingvistika, lingvokulturologiya, etnik lisoniy tafakkur, lingvistik falsafa, psixolingvistika, lisoniy dunyoqarash, lingvistik tizim, etnopsixolingvistika, sotsiolingvistika, lingvomamlakatshunoslik, assotsiativ tajriba, dunyo manzarasi.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются некоторые замечания о лингвокультурологии. В нем представлен научный анализ современных идей, мнений и взглядов в лингвистике. Проблема взаимодействия и влияния языка, культуры и этноса является междисциплинарной проблемой, и ее решение может быть найдено только путем объединения усилий нескольких дисциплин – от философии и социологии до этнолингвистики и лингвокультурологии. В данной статье автор представляет новую, интересную информацию, ранее не имевшуюся в науке.

Ключевые слова: *язык, культура, этнос, этнолингвистика, лингвокультурология, этнолингвистическое мышление, лингвистическая философия, психоллингвистика, языковая картина мира, языковая система, этнопсихоллингвистика, социоллингвистика, лингвогеографические исследования, ассоциативный опыт, картина мира.*

Annotation: the article examines some aspects of linguoculturology. It presents a scientific analysis of modern ideas, opinions and views in linguistics. The problem of interaction and influence of language, culture and ethnicity is an interdisciplinary problem, and its solution can be found only by combining the efforts of several disciplines – from philosophy and sociology to ethnoлингвистика and linguacultural studies. In this article, the author presents new, interesting information that was previously not available in science.

Key words: *language, culture, ethnicity, ethnoлингвистика, linguacultural studies, ethnoлингвистическое мышление, linguistics philosophy, psycholinguistics, linguistic picture of the world, language system, ethnopsycholinguistics, sociolinguistics, language geographical research, associative experience, picture of the world.*

Kirish. Bizning maqolamizda til birliklarining lingvokulturologik aspektlarini maqsad qilib qo'yilgan. Zero, lingvokulturologiya zamon va makon tushunchalaridan qat'iy nazar lisoniy faktlarini ma'naviy-madaniy xususiyatlari orqali tadqiq etadi va aynan xuddi mana shu kabi tadqiqot natijalari ishimizda o'z ifodasini topgan. Sepir-Uorf farazi doirasida shakllangan lingvistik nisbiylik nazariyasi tilning "subyektiv" jihati g'oyasini u yoki bu ko'rinishda turlovchi kontsepsiyalar orasida sezilarli o'ringa ega. Ushbu nisbiylik ko'pgina faylasuflar va lingvistlarning tilning o'ziga xosligi, milliy-subyektiv jihati borasidagi fikrlarini nafaqat rasmiy-tuzilma jihatdan, balki uning "ma'naviy tuzilishi", semantik mohiyati borasida bir necha bor aytib o'tilgan umumlashma va izohlarini o'zida eks ettiradi. Ushbu tilda gapiruvchi inson uchun tafakkurning yoki yanada kengroq oladigan bo'lsak, idrokning yoki "dunyo manzarasi"ning sabablarini bog'lovchi tilning nafaqat tashqi (rasmiy), balki ichki

(semantik) milliy-subyektiv jihati haqidagi fikr lingvistik nisbiylik nazariyasi mohiyatini tashkil qiladi: "Turli tilda suhbatlashuvchilar yashaydigan bu dunyo turli dunyoni o'zida aks ettiradi, bunda faqat til ijtimoiy voqelikni qabul qilishning boshqaruvchisi bo'lib xizmat qiladi".

Asosiy qism. Tilning grammatik tizimi, masalan, zamon, aktiv va passiv nisbat shakllari yoki ot va fe'lning alohida o'zaro munosabatlarining ma'lum miqdorda mavjudligi inson dunyoqarashi aniqlovchisiga ushbu yo'nalish tarafdori bilan bevosita va bilvosita ko'tariladi hamda obyektiv voqelik bilan inson o'rtasiga qo'yilgan o'ziga xos prizmagaga aylanadi. [1]

Dunyoning inson tomonidan qabul qilinadigan va til, aniqrog'i til shakllari orqali tafakkurning paydo bo'lish usuliga olib boruvchi og'zaki mental dunyoqarashi V.N.Teliya ta'limida til va tafakkurning o'zaro aloqasi tushunchasiga o'zgardi, bu esa fikrlash orqali tilning o'zgarishiga, til xususiyatlarining fikrlash ifodasi shakllari

sifati o'chirilishi hamda til shakllarida fikrlash shakllarining qorishishiga olib keldi. [2] Bunda til va tafakkurning birligi nafaqat rad etiladi, balki ushbu birlikning sezilarli qismi sifatida til tuzilishidan bevosita olinadigan asosiy fikr tan olinadi, grammatik shakllar va ularning vazifalari, til leksikasi uning qonuniyatlari bilan birgalikda orqaga surib qo'yiladi, insonning fikrlash dunyosini vujudga keltiruvchi til tushunchasini namoyon etib yordamchi vazifaga ega bo'ladi.

V.A.Maslova [3] lingvokulturremalarni to'qqiz xil turga ajratadi:

1) tilning ekvivalentsiz lug'at qatlami - realiyalar (milliy liboslar, taomlar, marosim va bayramlar, an'analar, ayrim buyum nomlarini o'z ichiga oladi) va lakunalar;

2) mifologemalar – arxetiplar, afsonaviy qahramonlar, obrazlar, marosim va udumlar, rituallar;

3) tilning paremiologik fondi (maqollar va hikmatli so'zlarni o'z ichiga oladi);

4) tilning frazeologik fondi;

5) etalonlar, stereotiplar, simvollar;

6) metafora va obrazlar (timsollar);

7) turli tillarning stilistik qatlamlari (adabiy/noadabiy shakllar va h.k.);

8) nutqiy axloq va fe'l-atvor;

9) nutqiy etiket kabi.

Lingvokulturologiyaning asosiy tushunchalaridan yana biri "dunyoning lisoniy tasviri" tushunchasidir. "Dunyoning lisoniy tasviri" – bu umumiy ongda to'plangan ramzlar va timsollarning yaxlit butunligi bo'lib, insonning yangi dunyoviy bilimlarni egallashiga, o'z tafakkuri va tasavvurini rivojlantirishiga hissa qo'shadi hamda inson dunyoqarashi yadrosini tashkil etib, xalq turmush tarzining asosiy va o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. Tilning lingvokulturologik mohiyati quyidagilardan iborat:

1. Til nafaqat insonni qurshab turgan real olam, balki xalqning mentaliteti, uning milliy xarakteri, odatlari, an'analari, mantiqi, xulq atvorlar tizimi, dunyoqarash ham aks etadigan madaniyat oynasidir.

2. Til madaniyat xazinasidir, chunki u yoki bu xalq orqali yig'ilgan moddiy va ma'naviy qadriyatlar bilim, qobiliyatlar til tizimida, ya'ni xalq og'zaki ijodida, kitoblarda, og'zaki va yozma nutqlarda saqlanadi.

3. Til madaniyat tashuvchisidir, chunki aynan til orqali madaniyat avloddan avlodga o'tadi. Insonlar o'z tillarini o'rganish jarayonida u bilan birga ajdodlaridan qolgan hayotiy tajriba, an'ana va urf - odatlarni ham o'zlashtira boradilar.

4. Til mentalitet, an'ana va odatlarni hamda o'ziga xos olamni tushunish usulini aynan til orqali qabul qiladigan insonni shakllantiruvchi quroldir.

V.A.Maslova [3] fikriga ko'ra lingvomadaniyatshunoslikning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

1. Etnos (xalq) alohida olingan ijtimoiy guruhlar lingvokulturologiyasi.

2. Qiyosiy lingvokulturologiya, turli etnoslar lingvomadaniy xususiyat va hodisalarini o'rganadi.

3. Lingvomadaniy lug'atshunoslik.

4. Diaxron lingvomadaniyatshunoslik.

So'z – tushunchaning mavjudlik shakli. So'zlarning semantik tuzilmasidagi milliy-madaniy komponentni aniqlash tilning milliy o'ziga xosligi, har bir til jamoasining assotiativ tafakkurini teran anglashga imkon beradi. Ma'no-ni madaniy komponenti sifatida namoyon bo'luvchi va so'zlarning semantik tuzilmasida kuzatiluvchi farqlovchi belgilar, xususan, o'zaro mos tushmaydigan va qisman mos tushadigan tuzilmalardagi motivlashtiruvchi belgilar milliy-madaniy o'ziga xoslikning lingvistik negizini tashkil qiladi. So'zlarning hosil bo'lish mexanizmi turli tillarda o'zaro mos tushganida milliy o'ziga xoslik konnotatsiyalar darajasida namoyon bo'ladi. So'zlar milliy o'ziga xosligining ekstralingvistik negizini quyidagilar tashkil qiladi:

1) xalq xo'jaligi, geografik holat va turmush shart-sharoitlarining o'ziga xos xususiyatlari;

2) har bir xalqning turmush tarzi, an'analari, urf-odatlari va udumlari;

3) milliy madaniyat, adabiy va folklor an'analari, og'za-ki rivoyatlar va afsonalarning o'ziga xos xususiyatlari. [4]

Lingvomadaniyatshunoslik yoki lingvokulturologiya haqida bazaviy tushunchalar quyidagilardan iborat:

1. Har qanday so'zlovchi yoki gapiruvchi qandaydir bir madaniyatning vakili bo'ladi. Shu tufayli har qanday nutq mahsuloti qandaydir bir madaniyatni aks ettiradi.

2. Madaniyatdan tashqari turadigan til ham mavjud emas.

3. Madaniyat yakka odamga tegishli bo'lmaydi. U ijtimoiy xarakterga ega.

4. Tildan tashqari turadigan madaniyat mavjud. U moddiy madaniyatdir – skulptura, arxitektura, raqslar, kiyim-kechak, oziq-ovqat, yemak turlari va turmush – oilaviy hayot madaniyati va insonning tirikligini ta'minlay oladigan narsalarni yaratish, ishlab chiqarish vosita usullaridir. Masalan, jismoniy madaniyat, yerga ishlov berish madaniyati (agriculture) va boshqalar.

5. So'zlovchining madaniyati uning tilida aks etadi. Lekin til uning madaniyatida aks etmaydi. Bir xil madaniyat vakillari ikki tilda so'zlashlari mumkin. Masalan, o'zbek va tojiklar. To'g'ri, oxirgi paytlarda bu ikki xalq orasida madaniyatlararo divergensiya kuchayib ketdi.

6. Ular so'zlarning faqat to'g'ri, birlamchi lug'at ma'no-larini tushunadilar, xolos.

7. Xalq tilidagi lingvokulturremalarni tushunish uchun xalq madaniyati, milliy xarakteri, xalq psixologiyasini yaxshi bilish, tushunish kerak. Ularni tushunmagan odam xalqning ijtimoiy psixologiyasini, ijtimoiy madaniyatini va shu kabi til ifoda vositalarining ma'no, maqsad va vazifalarini tushunmaydi.

8. Lingvokulturremani qo'llashning kommunikativ niyati gapiruvchining tinglovchiga atrof-muhit, holat haqidagi bilimni batafsil to'liq yetkazishdir.

9. Lingvokulturema muloqotda ifoda priyom sifati-da ko'plab turg'un birikmalarga asos bo'ladi. Masalan: O'zbek tilida "O'g'ling ahmoq bo'lsa, kelining aqlli bo'lsin"

maqoli bor. Umuman olganda, hech kim o'g'lining ahmoq bo'lishini xohlamaydi, lekin inson xohishi har doim ham amalga oshavermaydi. Bola baribir ahmoq bo'lsa, buning yagona yechimi – kelinning aqlisini topishdir.

10. Yuqoridagi maqol inglizlarda yo'q, u faqat o'zbeklargagina xos. Chunki inglizlarda boshqa ko'plab millatlarda ham o'g'ilni katta qilgach ham uni o'ylash, kasbi, taqdiri, uylanishi kabi muammolar haqida bosh qotirish, ota-onaning vazifasi hisoblanmaydi. Bu ingliz madaniyatlarida ko'zda tutilmagan. Agar o'g'il ahmoq bo'lsa, bu uning ishi, uylanadimi, yolg'iz o'tadimi, otani unchalik qiziqtirmaydi. Xuddi shuning uchun o'zbek tili-dagi: "Bolangni katta bo'lgunicha ko'tarasan, nevarangni

o'lguningcha ko'tarasan" degan maqol inglizlar uchun begona madaniyat, begona mafkura va demak begona vaziyat. [5]

Xulosa. Xulosa qilib aytganda lingvomadaniyatshunoslik turli tillarda so'zlovchilarning madaniyat almashinuvi va taraqqiy etishidir. Shuningdek, madaniyatning tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

1. Odamlarning ichki (interior) ijtimoiy ongi. (g'oyaviy – nazariy ijtimoiy psixologik yaruslarda).

2. Ijtimoiy ongning yurish-turish va harakatlarda yuzaga chiqishi, namoyon bo'lishi.

3. Faoliyatning "predmetlashgan" natijalari (moddiy va ma'naviy).

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qo'ldasheva, S.A. (2024). Dunyoni til yordamida bilishda ongning roli. "Tarjimashunoslik: muammolar, yechimlar va istiqbollar II" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman, 1(1), 750–752.

2. Телия В.Н. О методологических основаниях лингвокультурологии // XI Международная конференция «Логика, методология, философия науки». – М., Обнинск, 1995.

3. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001.

4. Kuldashv A.M. Tilshunoslikda tarixiylik tamoyili. /Monografiya. – T., 2020. 300 - bet.

5. Kuldashv, A.M. (2024). Til strukturasiga innovatsiyalar kirib kelishi tabiati va unga ijtimoiy omillarning ta'siri. "Tarjimashunoslik: muammolar, yechimlar va istiqbollar II" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman, 1(1), 731–734.

Dildor OTAJONOVA,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
dildorotajonova1986@gmail.com

OG'ZAKI NUTQNING EKSPERT XULOSALARIDAGI TALQINI

Annotatsiya: ushbu maqolada og'zaki nutqning lingvistik ekspertizadagi o'rni va uning turli tahlil usullari muhokama qilinadi. Ovoz yozuvlarini ekspertiza qilish usullari, og'zaki muloqotning o'ziga xos jihatlari va lingvistik tahlil tamoyillari yoritilgan.

Kalit so'zlar: og'zaki nutq, lingvistik ekspertiza, ovoz yozuvi, fonetik tahlil, semantik tahlil, sud lingvistikasi, kommunikativ analiz.

Аннотация: в данной статье рассматривается роль устной речи в лингвистической экспертизе и различные методы ее анализа. Освещены способы экспертного исследования голосовых записей, особенности устного общения и принципы лингвистического анализа.

Ключевые слова: устная речь, лингвистическая экспертиза, аудиозапись, фонетический анализ, семантический анализ, судебная лингвистика, коммуникативный анализ.

Annotation: this article discusses the role of oral speech in linguistic expertise and various methods of its analysis. The study highlights techniques for expert examination of voice recordings, features of oral communication, and principles of linguistic analysis.

Key words: oral speech, linguistic expertise, voice recording, phonetic analysis, semantic analysis, forensic linguistics, communicative analysis.

Kirish. Internet makonining kengayishi davlat va nodavlat ekspertlar tomonidan o'tkazilayotgan lingvistik ekspertizalarning keng jamoatchilik muhokamasiga, na-faqat ekspert xulosalari, balki barcha ekspert xulosalarining blogosfera va ommaviy axborot vositalarida efirga

uzatilishiga olib keladi. So'nggi paytlarda og'zaki, yozma va polikodli matnlarning xususiyatlarini o'zida mujassam etgan elektron matnlar tobora ko'proq lingvistik ekspertizaning semantik tadqiqotlari obyektiga aylanib bormoqda. Bu esa, yana bir asos – real-virtual, ya'ni axborot texnologiyalari

orqali, shaxsiy aloqasiz, masofaviy masofalarda amalga oshirilib, an'anaviy aloqa shakli vazifalariga ham xizmat qilish va yangi funksiyalarni bajarish orqali tilshunoslik ekspertizasi obyektlari tasnifini kengaytirishga olib keladi. Ko'rib turganimizdek, lingvistik ekspertiza oldida turgan ko'p sonli vazifalar orasida ularning ko'pchiligi bevosita tilshunoslik, texnik muammolarni hal qilish bilan bog'liq emas. Biroq bu barcha harakatlarning yakuniy maqsadi muammoni ko'rib chiqishning lingvistik prognozi hisoblanadi.

Asosiy qism. Og'zaki nutqni tekshirish uchun o'rganish obyektining ta'rifi qaytsak, shuni ta'kidlash kerakki, mutaxassisga yuklangan vazifalarga qarab, u har xil bo'ladi. Shunday qilib, shaxslarni og'zaki nutqqa ko'ra aniqlashda qiyosiy tahlil qilish uchun tanlangan nutq qismlari tadqiqot obyekti bo'ladi. Shovqinli matnlarni qayta tiklash muammosida har bir qayta tuzilgan so'z obyekt hisoblanadi. Yozib olish shartlarini diagnostika qilish vazifasida obyekt qayd etish shartlarini ko'rsatuvchi har bir izdir. Ovoz yozish vositalari va materiallarini aniqlash masalalarida obyekt o'rganilayotgan fonogrammadagi har bir iz (impuls) hisoblanadi. Ovozli nutqni tekshirish muammolari bilan shug'ullanadigan tadqiqotchilar ovoz va video yozuvlarni o'rganishda qo'llaniladigan usullarning quyidagi tasniflarini beradilar:

1. Tasniflash, unga ko'ra usullar instrumental va lingvistik turlarga bo'linadi.

2. Usullarni subyektiv va obyektivga bo'lish tasnifi.

3. Tadqiqot usullariga ko'ra auditorlik (mutaxassisning eshitish xotirasi, shaxsiy tajribasi va maxsus bilimlari asosida tovushlarni to'g'ri idrok etish va farqlash qobiliyati), lingvistik (fonetik, sintaktik, semantik, psixolingvistik), elektroakustik (o'rganish)ga bo'lingan tasnifi, turli texnik vositalar yordamida tovush signalining fizik parametrlari), kibernetik (o'rganilayotgan xususiyatlarni aniqlash, ularni taqqoslash va qaror qabul qilish jarayonini avtomatlashtirishga imkon beradi) [1].

Og'zaki matnlarning janr tabiati bilan bog'liq yana bir oqibat ularning monolog va dialogik matnlarga bo'linishidir. Birinchisi, radio, televideniye, internetda, mitinglarda va hokazolarda turli xil nutqlarni o'z ichiga olishi mumkin; ikkinchisiga kontakt va masofaviy suhbatlar, turli xarakterdagi og'zaki (og'zaki) matn (telefon suhbatlari, Skypedan foydalangan holda suhbatlar, rasmiy ishbilarmonlik muzokaralari, kundalik suhbatlar, intervyular va boshqalar) kiradi [3]. Aynan dialogik tovush matni so'nggi paytlarda tobora ko'proq sud-lingvistik ekspertiza obyekti aylandi. Mazkur toifadagi hollarda, asosan, ekspertiza uchun suhbatlarning audio va video yozuvlari (tezkor-qidiruv tadbirlari (kuzatuv, telefon orqali eshitish va h.k.) natijasida olingan, fuqarolar tomonidan ovoz yozish apparatlari, telefonlar va boshqalar) qayd etilgan fonogrammalar/videofonogrammalar taqdim etiladi. Aloqa shartlariga quyidagilar kiradi:

– tildan tashqari vaziyatga (konstitutsiyaga) kuchli tayanish. Vaziyat konteksti to'g'ridan-to'g'ri talaffuzning butun semantikasiga va har bir alohida leksik birlikning semantikasiga ta'sir qiladi, natijada tildan tashqari vaziyat aloqa aktining ajralmas qismiga aylanadi;

– nutq aktining tayyor emasligi, o'z-o'zidan paydo bo'lishi;

– ma'ruzachilar yoki guruh a'zolari o'rtasida umumiy dastlabki ma'lumotlarning, umumiy kundalik tajribaning mavjudligi tushuniladigan aloqa sheriklarining apperseptiv bazasining umumiyli. L.P.Yakubinskiy "appersepsiya asosi" tushunchasida "doimiy va barqaror" elementlar va "hozirgi vaqtda yuzaga keladigan o'tkinchi elementlar" ni ajratadi. Bu farq prinsipial jihatdan muhimdir, chunki appersepsiya bazasining umumiyli aloqa sheriklarining ko'p yillik tanishuvi bilan ham, faqat ma'lum bir nutq akti uchun muhim bo'lgan qisqa muddatli tajriba bilan izohlanishi mumkin;

– suhbat nutqi asosiy rol ni eshitish va vizual aloqa kanallari o'ynaydigan aloqa tizimi sifatida qurilgan. So'zlashuv nutqidagi kommunikativ harakatning tuzilishini ma'lum qoidalarga muvofiq og'zaki va noverbal komponentlarning kombinatsiyasi sifatida tavsiflash kerak.

Tadqiqot metodologiyasi. Ovozli xabarlarni yig'ishda ixtisoslashgan ovozli xabarlar to'plami turli sohalar (masalan, tibbiyot, moliya, ta'lim) olinadi. Og'zaki xabarlar grammatik, leksik va stilistik jihatdan tahlilga tortilib, tilning ifoda qoidasi hamda strukturasi o'rganiladi. Shuningdek, audio xabar kontekstda ifodalangan ma'nosi aniqlanib, xabarlarining qanday maqsadda berilganini va ularning qabul qilinishi qanday bo'lishini dalillashga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Axborotni uzatish uchun haqiqiy lingvistik vositalar bilan bir qatorda inson ovozi tomonidan amalga oshiriladigan boshqa vositalar ham mavjud: intonatsiya (ohang harakati, ohangning o'zgarishi), nutq tezligi, ovoz tembi, registr va boshqalar. Bundan tashqari, imo-ishoralar va yuz mimikasi, ifodalar [1; 4].

Sanab o'tilgan omillar so'zlashuv nutqining o'ziga xos lingvistik xususiyatlarini belgilaydi, ularning asosiylari quyidagilardir: - so'zlashuv nutqi og'zaki ifoda vositalarini tejash prinsipi bilan tavsiflanadi. Appersepsiya bazasining situatsion shartliliigi va umumiyli qanchalik katta bo'lsa, axborotning to'liqligini ta'minlash uchun og'zaki ifoda vositalari shunchalik kam bo'ladi. So'zlashuv nutqida nutq bilan birga kelgan vaziyatda bevosita mavjud bo'lgan xabarning ko'plab elementlari ifodalanmasligi mumkin. Masalan, "Mana! – Pishloqmi? (ma'ruzachilar do'kon yonidan o'tadi);

– ma'lumotni kuchli siqishda namoyon bo'ladigan noaniqlik tendensiyasi;

– birliklarni qurishda erkinlikka, nutq ijodiga va avtomatizmga moyillik (tayyor birliklardan foydalanish istagi) kombinatsiyasi;

– har xil turdagi ellipslar. Og'zaki matnni tahlil qilishda mutaxassis, minimal og'zaki belgilarda keng ma'lumot mavjud bo'lganda, tarkibni zichlashtirishning o'ziga xos usullariga duch keladi. Ma'ruzachilar gap mazmuni bo'yicha namoyon bo'ladigan barcha shaxslar, hodisalar, belgilar, faktlarni nomlamaydi, balki ularni bir ma'noda tushunadi. Og'zaki nutqda suhbatdoshga ma'lum bo'lgan hamma narsa appersepsiya asosining umumiyli tufayli yoki vaziyatning o'zidan tushib qoladi;

– deyarli har qanday soʻz oʻrnida kelgan semantik boʻsh yoki yarim boʻsh soʻzlarning, koʻrsatkich soʻzlarning, kontekstdan tashqarida oʻziga xos mazmunga ega boʻlmagan va nutqda qabul qiluvchi soʻzlarning, vaziyat maʼnoli soʻzlarning mavjudligi. Ogʻzaki muloqot sheriklari muayyan ogʻzaki birliklar bilan ham, murakkab semantik tarkib bilan ajralib turmagan korrelyatsiyalari bilan ham ishlashga qodir. Ogʻzaki tilda soʻzning maʼnosini semantik jihatdan toʻgʻri (adekvat) talqin qilish uchun soʻz ishlatiladigan tipik vaziyatni toʻliq tahlil qilish kerak;

– metonimik nominatsiyalardan faol foydalanish;

– axborotni yetkazishda real lingvistik vositalar bilan bir qatorda noverbal prozodik vositalar ham harakat qiladi: intonatsiya (ohang harakati, ohangning oʻzgarishi), nutq tezligi, ovoz tembri, registr va boshqalar. Masalan, soʻzning informatsion yuklanishi gapning oʻziga xos kommunikativ vazifalariga qarab oʻzgarishi mumkin. Bu soʻzlashuv soʻz birikmasining dinamik tuzilishida namoyon boʻladi: eng muhim maʼlumotlarni oʻz ichiga olgan soʻzlar urgʻu oladi. Kamroq maʼlumotga ega boʻlgan soʻzlar zaif yoki stressiz boʻladi. Shuningdek, koʻp hollarda nutq surʼati semantik munosabatlar bilan tartibga solinadi. Maʼruzachi nuqtai nazaridan eng muhim boʻlaklar ahamiyatsizlarga qaraganda sekinroq talaffuz qilinadi. Bundan tashqari, soʻzlashuv nutqida xabarining eng muhim qismlarining aktualizatori sifatida takrorlar keng qoʻllaniladi. Maʼruzachi soʻz, soʻzlar guruhi yoki butun iboraning alohida kommunikativ ahamiyatini taʼkidlash uchun har doim ularni takrorlash imkoniyatiga ega. Bunday takrorlash – bayonotning eng maʼlumotli boʻlimlariga urgʻu odatda nutq tezligining sekinlashishi bilan birga keladi.

Ogʻzaki nutqni lingvistik tekshirishning nazariy asoslari turli ijtimoiy, gumanitar, tabiiy va texnik fanlardan olingan ilmiy maʼlumotlar bilan shakllanadi. Ogʻzaki matnlarni tahlil qilish fanning turli sohalarini bilimlarini jalb qilishni talab qiladigan murakkab vazifadir. Boshqacha aytganda, mutaxassislar deyarli barcha mavjud fanlar adabiyotiga murojaat qilishadi. Ularning har birining ogʻzaki nutqni lingvistik tekshirish nazariyasini shakllantirishga qoʻshgan hissasi oʻrganilayotgan obyekt xususiyatlarining tuzilishi va barqarorligini belgilovchi qonuniyatlarni tushuntirishdan iborat [2, 10].

Ogʻzaki matnlarni lingvistik ekspertizadan oʻtkazishda gaplarning intonatsion dizayniga alohida eʼtibor berish kerak. Intonatsiyaning kommunikativ maqsadi shundan iboratki, uning yordamida maʼruzachi nutq oqimidagi semantik qismlarni (butun soʻz yoki uning boʻlaklari – sintagmalar) tartibga soladi va aniqlaydi, shu bilan birga tinglovchiga oʻz

nutqining maʼlum bir umumiy maqsadini xabarlab (hikoya, iroda ifodasi, savol) va uning ifodalanayotgan narsaga subyektiv munosabatini “muloqot qiladi”. Intonatsiyaning barcha tarkibiy qismlaridan semantik farqlarni ifodalash va idrok etish uchun eng muhimi baʼzan ohang deb ataladigan asosiy ohangdagi oʻzgarishlardir. Ogʻzaki nutqning ushbu xususiyatlarini hisobga olish obyektlari ogʻzaki matnlar (suhbatlar) boʻlgan lingvistik tekshiruvlarni oʻtkazishda muhimdir

Oʻrganilayotgan boʻlakni leksik tahlil qilish bilan bir qatorda matnning sintagmatik boʻlinishi ham uning lingvistik jihatdan koʻrib chiqilishi jihatidan katta ahamiyatga ega. Zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida deyarli har qanday va hatto jismoniy oʻlchovsiz parametrlarni oʻlchash mumkin. Shu munosabat bilan, kelajakda bu mumkinmi va barcha sud-fonoskopik vazifalarni hal qilishni toʻliq avtomatlashtirish qanday amalga oshirilishi mumkinligi haqida savol tugʻiladi. Bu savolga faqat qutbli vazifalarga nisbatan aniq javob berish mumkin: “mumkin”- yozish moslamasini aniqlash, fonogrammani tahrirlash belgilarini oʻrganish va hokazo vazifalar uchun (yaʼni, jonsiz tabiat obyektlarini aniqlash uchun) va shaxsni identifikatsiya qilish vazifalari uchun – “bu mumkin emas”.

Xulosa. Qutbli axborot darajalari (jismoniy va intellektual) oʻrtasida joylashgan vazifalarga kelsak, aniq javob hali koʻrinmaydi. Ehtimol, kompyuter uskunalarini qurish uchun mutlaqo yangi mafkuraning rivojlanishi bilan bu mumkin boʻladi. Bu boradagi asosiy umidlar endi ishlab chiqilayotgan neyrokompyuterlarga qaratilgan boʻlib, ular maʼlum darajada miyaning neyron tuzilishi haqidagi gʻoyani takrorlaydi. Neyrokompyuterlar yordamida murakkab obyektlarni, xususan, nutqni tanib olish boʻyicha oʻtkazilgan testlar nutqdan shaxsni avtomatlashtirilgan tanib olish imkoniyati haqida yaxshi prognozlar beradi. Nutq signalidan shaxsiy identifikatsiya qilish masalasini toʻliq avtomatik hal qilishning mumkin yemasligi haqidagi taxminimiz, agar siz notoʻgʻri tan olishni istasangiz, har qanday mavjud avtomatik dinamikni aniqlash tizimini “aldash” mumkinligi bilan tasdiqlanadi. Demak, xulosa qilib aytganda, qonun ijodkorligi va uning muammolarini lingvist ekspertlik bilan qoʻllab-quvvatlash bilan bir qator muammolar, xususan, qonun ijodkorligida ekspert tuzilmalarining ishtiroki va mustaqilligini kuchaytirish; til omili bilan bogʻliq munozarali, konfliktli vaziyatlarni ilmiy, lingvistik hamda ommaviy ekspertizadan oʻtkazish; sud-lingvistik ekspertizada nodavlat muassasalarining ishtirokini kengaytirish; jamiyatning manfaatlarini hisobga oladigan qonun loyihalarini ekspertiza qilishning muqobil shakllarini ishlab chiqish kabi masalalar oʻz yechimini topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Земская Е.А. Общие вопросы / Отв. ред. Е. А. Земская. – М., 1981. С. 5–27.
2. Каганов А.Ш. Криминалистическая экспертиза звукозаписей. – М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2005. 272 с. С.10
3. Судебная лингвистика: монография / Под ред. О. Н. Матвеевой. Барнаул, 2015. С–45
4. Ширяев Е.Н. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис / Отв. ред. Е. А. Земская. – М., 1981. С. 5–27.

Ирода ТУРАМУРАТОВА,
 доктор философии по филологическим наукам (PhD) УзГУМЯ
 Элина КАЗАКОВА,
 студентка второго курса магистратуры
 УзГУМЯ по направлению: лингвистика (испанский язык)

КЛАССИФИКАЦИЯ ЧИЛИЙСКИХ ДИАЛЕКТОВ И ЧИЛИЙСКИХ ЯЗЫКОВЫХ ЗОН

Аннотация: статья посвящена классификации чилийских диалектов и языковых зон, что позволяет определить статус чилийского варианта испанского языка не как диалекта, а как национального варианта испанского языка. Наличие четко выделяемых диалектных зон подтверждает его самостоятельность и внутреннюю вариативность.

Ключевые слова: чилийский вариант испанского, диалекты Чили, языковые зоны, геолингвистика, диалектология, лингвистическая вариативность, лингвистический атлас, социолингвистика, классификация диалектов.

Annotation: the article is dedicated to the classification of Chilean dialects and linguistic zones, which makes it possible to define the status of the Chilean variety of the Spanish language not as a dialect but as a national variant of Spanish. The presence of clearly distinguishable dialectal zones confirms its independence and internal variability.

Key words: Chilean variety of Spanish, Chilean dialects, linguistic zones, geolinguistics, dialectology, linguistic variability, linguistic atlas, sociolinguistics, dialect classification.

Annotatsiya: maqola Chili dialektlari va til zonalari tasniflashga bag'ishlangan bo'lib, bu chili ispan tilining maqomini dialekt emas, balki ispan tilining milliy varianti sifatida belgilash imkonini beradi. Aniq ajratilgan dialekt zonalari mavjudligi uning mustaqilligini va ichki o'zgaruvchanligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: Chili ispan tilining varianti, Chili dialektlari, til zonalari, geolingvistika, dialektologiya, lingvistik o'zgaruvchanlik, lingvistik atlas, sotsiolingvistika, dialektlarning tasnifi.

Анализируя лингвистическую, социолингвистическую изменчивость с точки зрения ее влияния исторических и экстралингвистических фактов, необходимо определить границы того, что понимается под диалектом. Подавляющее большинство лингвистов подчеркнули важность диалектов в изучении языка. Например, швейцарский лингвист Фердинанд де Соссюр отметил, что диалекты являются важным элементом языковой эволюции, отражающим их динамику «необходимо с самого начала поставить себя на место языка и принять его за норму для всех других проявлений языка – [1.50–51]. Морено Фернандес формулирует, что «Диалект – это свойство сообщества» [2.98]. Этот принцип диалекта содержит несколько предпосылок, которые необходимы при анализе этой социолингвистической реальности:

- ✓ каждый носитель языка имеет равный доступ к диалекту своего сообщества;
- ✓ каждый носитель языка обладает одинаковыми знаниями о диалекте своего сообщества.

И также важно упомянуть тот факт, что наличие диалектов в странах, где изначально испанский не был родным языком, что именно их наличие, образование диалектных зон показывает нам, что испанский язык в латиноамериканских странах – это не диалект, а национальный вариант. Кроме того, известно, что диалекты также представляют другие

факторы, отличные от географических, как упоминает Джошуа Фишман: «То, что изначально рассматривалось только как региональное разнообразие, может рассматриваться как социальное разнообразие или социолект после того, как социальная дифференциация выходит на первый план» [3.48]. Диалекты являются частью культурного наследия народа. Это нематериальное, но фундаментальное наследие. По словам социолингвиста Денниса Престона, помимо «лингвистической» теории языка существует «популярная теория» [4.33–38]. С этой популярной точки зрения язык воспринимается как нечто совершенно реальное, сущность внешняя по отношению к человеку, с независимым и подлинным существованием, подобным платоническому идеалу. Такие языки, как английский, немецкий, китайский или испанский, считаются реальностями, выходящими за рамки их повседневного использования, и описываются как обладающие особыми человеческими качествами или характеристиками, такими как милые, красивые, простые или нежелательные. Носители, которые имеют более прямую связь с языком, будь то по академическим или практическим причинам, склонны использовать его «образцово», в то время как обычные люди обычно говорят более гибко. Те, кто не имеет прямой связи с этим идеальным языком, обычно называют свою манеру речи «нормальной»,

поскольку большинство людей воспринимают свою собственную речь как стандартную или привычную.

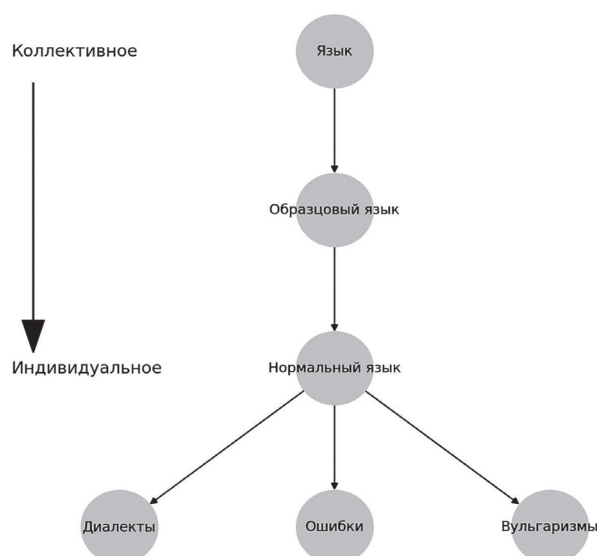

рисунок 1

Популярная теория языка, основанный на Деннисе Престоне.

Ниже уровня «нормального языка», наряду с диалектами и ошибками, также может быть включена категория, называемая «вульгарный язык». Его можно было бы рассматривать как «нормальный» язык, но для него характерно включение вульгарных элементов, то есть элементов, которые не пользуются широким общественным признанием, которые считаются грубыми, неуважительными или невежественными.

Опираясь на рамки популярной теории языка, Престон утверждает, что два ключевых элемента существенно, если не полностью, влияют на языковые установки говорящих: с одной стороны, субъективная оценка красоты или привлекательности языков, а с другой стороны, соответствие языковым стандартам. правильность в его использовании. Фактически, говорящие обычно проявляют заметную чувствительность к «правильности» в использовании языка [5.218–219].

Аналогичным образом, социальные диалекты, как их еще называют, могут быть легко распознаны в сообществе, поскольку они связаны с определенной социальной группой, которая включает это языковое разнообразие в качестве отличительной черты своей идентичности.

Степень территориальной изменчивости испанского языка зависит от множества факторов, таких как историческое развитие каждого варианта, языковая ситуация, демография, миграция и контакты с языками коренных народов. Как известно, испанский язык во всех странах Латинской Америки является

национальным вариантом. Однако до того, как эти национальные варианты будут полностью сформированы, важно рассмотреть вопрос о разделении латиноамериканских стран на диалектные зоны.

Распространение испанского языка по Северной и Южной Америке произошло в результате постепенного процесса географической оккупации. Данный процесс объясняет отсутствие хронологического единства в колонизации различных американских территорий. В период между 1492 и 1530 годами была проведена колонизация всего Карибского региона, от Больших Антильских островов до побережья нынешней Колумбии, включая такие территории, как Мексика в 1521 году и Панама. Впоследствии, между 1530 и 1550 годами, основное внимание уделяется колонизации Андской зоны, в то время как полная оккупация Южного конуса не будет завершена до XVII века. Даже в случае обширных географических районов, таких как Аргентина, испаноязычное население не было значительно расселено до XIX века, когда была достигнута независимость.

Пространство играет фундаментальную роль как в развитии, так и в дифференциации языков, поскольку оно напрямую влияет на их организацию в различных модальностях или вариантах. Хотя сам язык идентифицируется по наличию определенных общих элементов, которые сохраняются во всей его зоне влияния, все естественные языки также обладают различными характеристиками, которые зависят от экстралингвистических факторов, в первую очередь от географии.

Известный лингвист Педро Энрикес Уренья выделил в испаноязычной Америке пять основных зон: первая, та, которая включает двуязычные регионы юга и юго-запада Соединенных Штатов, Мексики и республик Центральной Америки; вторая, три испанских Антильских острова (Куба, Пуэрто-Рико и Доминиканская Республика, бывшая часть Соединенных Штатов. Санто-Доминго), побережье и равнины Венесуэлы и, вероятно, северная часть Колумбии; третья – андский регион Венесуэлы, внутренние районы и западное побережье Колумбии, Эквадора, Перу, большая часть Боливии и, возможно, север Чили; четвертая – большая часть Чили; пятая это, Аргентина, Уругвай, Парагвай и, возможно, часть юго-востока Боливии. Характер каждой из пяти зон обусловлен географической близостью составляющих их регионов, политическими и культурными связями, которые связывали их во время испанского владычества, и контактом с основными языками коренных народов 1, науа 2, лукайю; 3, кечуа; 4, арауканский; 5, гуарани. Отличительный элемент между этими областями находится, прежде всего, в лексике; в фонетическом отношении ни одна область не кажется полностью однородной» [6.61–63]. Что касается Южной Америки, то следующие географи-

ческие элементы могут рассматриваться как важные:

а) внушительные высоты всего Андского региона, которые сделали процесс испанизации слабым и запоздалым, что привело к сохранению значительной численности коренного населения;

б) трудности в общении между жителями высокогорий андских гор и побережьями Тихого океана, которые позволили создать достаточно дифференцированные диалектные разновидности; [7.12–16].

в) естественный барьер Анд, который придал Чили ярко выраженный лингвистический характер;

г) непроходимость тропических лесов Амазонки, что затруднило изучение испанского и португальского языков, а также установление контактов между ними;

д) густая растительность и фрагментарность региона великих рек (на границах Парагвая, Уругвая и Аргентины), что позволило сохранить значительную часть населения гуарани и сформировать особый тип испанского языка;

е) равнинный и обширный характер животноводческого региона между Бразилией и Уругваем, что способствовало языковому обмену;

ё) важность порта Буэнос-Айреса как транспортного узла для крупных миграционных процессов со всеми его лингвистическими последствиями;

ж) большая протяженность и суровость внутренних территорий Аргентины, которые довольно очень поздно смогли быть заселены испаноговорящими.

Испанский язык в Чили разделен на две основные языковые зоны, отражающие его разнообразие и культурное богатство: андский испанский и испанский Южного конуса.

Андский испанский (*El español andino*). На андском испанском языке в основном говорят в горных регионах Анд, в том числе в таких странах, как Эквадор, Перу, Боливия, Колумбия (андские зоны), а также на севере Аргентины и Чили. Однако с социокультурной и лингвистической точек зрения он включает в себя не только сам горный массив, но и все прилегающие территории на восточном склоне в сторону большого бассейна Амазонки и на западном склоне в сторону Тихого океана. Эта разнообразная география, естественно, включает территорию Чили. На него оказали влияние языки кечуа и аймара, преобладающие языки коренных народов в этих районах. С одной стороны, андский испанский, который в основном встречается в северном регионе страны, демонстрирует значительное влияние языков коренных народов, особенно языков кечуа и аймара. Эта языковая зона характеризуется более четким произношением, а также используют в повседневном словарном запасе местные термины, таких как чокло (кукуруза) или гуагуа (младенец). Точно так же в этой области распространено использование грамматических конструкций, отражающих коренные особенности. Географию Андского региона

можно разделить на три большие области, которые соответствуют языковым особенностям. Их характеризуют области-побережье-Сьерра и Амазонка.

Испанский язык Южного Конуса (*El español del Cono Sur*). На испанском языке Южного конуса говорят в Аргентине, Чили, Уругвае и Парагвае, а также на юге Бразилии (где он встречается с португальским). Чилийский испанский язык в языковой зоне Южного конуса был сформирован в результате различных культурных, исторических и географических контактов, которые оставили глубокий след в его эволюции. Этот регион в основном охватывает центральную и южную части страны, где взаимодействие между испанским и языками коренных народов, а также влияние европейской и региональной иммиграции способствовали формированию уникального диалекта в испаноязычной среде. Исходя из географического расположения, испанский язык Южного конуса, преобладающий в центральной и южной частях Чили, находится под влиянием контакта с «мапудунгуном» (языком мапуче) отличается своей придыхательной фонетикой, где последняя буква «s» в словах смягчается или теряется. Эта языковая зона характеризуется быстрым темпом речи и склонностью использовать собственные идиомы, такие как *sachaí* (понимаете?) или *ро* (частица, усиливающая просьбы). Первый геолингвистический проект в Чили продолжает признавать лексическую работу Клаудио Вагнера «География Вальдивии: сельская и прибрежная зона», выполненную в 1963 году в Университете Аустрал в Вальдивии под руководством Гильермо Арайи, который считается основным популяризатором геолингвистики в стране.

В 1967 году Гастон Каррильо предложил проект создания Национального лингвистического атласа. Работы длились два года, но, к сожалению, они не были выполнены до конца, в том числе в части сбора данных. Аналогично проекту Лингвистического этнографического атласа Севера Чили (ALENOCh), начатому в 1978 году Анхелем Арайей, но прерванному в 1980 году.

Классификация чилийских диалектов и чилийских языковых зон основана на исторических, географических, социальных и культурных факторах. Несмотря на то, что чилийский испанский относительно однороден по сравнению с другими испаноязычными странами, существуют диалектные различия в зависимости от региона и социальных групп. Клаудио Вагнер утверждал, что чилийский испанский, охватывающий четыре диалектные зоны, географически демонстрирует «значительную однородность произношения»: а) северная зона (регионы с I по IV и XIV); б) центральная зона (регионы с V по VII и метрополия); в) южная зона (регионы VII и IX) и г) южно-полярная зона (регионы с X по XII и XV) [8.13–29]. Чтобы описать четыре диалектные зоны

чилийского варианта испанского языка в соответствии с классификацией Клаудио Вагнера, можно подробно описать языковые и географические характеристики каждой из зон:

а) Северная зона. Регионы: I – IV и XIV. Характеристики:

✓ влияние языков кечуа и аймара на словарный запас, особенно в районах, близких к общинам коренных народов;

✓ часто используются архаизмы и термины, характерные для районов добычи полезных ископаемых;

✓ более спокойное произношение конечных согласных, особенно в случае /s/, которое может быть изменено на /s/ или исчезнуть;

✓ интонация более неторопливая и ровная по сравнению с другими зонами.

б) Центральная зона. Регионы: с V по VII и митрополия. Характеристики:

✓ это разновидность, получившая наибольшее распространение и признание в средствах массовой информации;

✓ сильное ударение или выделение /s/ в последней позиции слога (пример: друзья → [lo'amiyo]);

✓ использование voseo в неформальной обстановке, хотя и в меньшей степени, чем в Аргентине;

✓ склонность к эгоизму (произношение “ll” и “y” как [j] или [ʝ]);

✓ в лексиконе преобладают крестьянские и городские выражения, учитывая смешанный характер этой местности.

в) Южная зона. Регионы: VIII и IX. Характеристики:

✓ большее влияние языка мапудунгуна, особенно в лексиконе, связано с сильным присутствием культуры мапуче;

✓ меньше /c/ по сравнению с центральной зоной;

✓ сохранение определенных фонем в последней слоговой позиции, которые теряются в центральной зоне.

г) Южно-полярная зона. Регионы: XXII и XV.

Характеристики:

✓ на лексику повлияли языки коренных народов, такие как мапудунгун и кавескар, а также немецкий язык, из-за иммиграции немцев в некоторые районы;

✓ чаще всего используются уменьшительные падежи, отражающие аффективный тон в речи;

✓ различное произношение /s/, которое может быть передышано или сохранено в зависимости от говорящего. Возросшая тенденция к использованию терминов, относящихся к сельской и морской деятельности, из-за географической среды.

Каждая из этих зон отражает богатое языковое разнообразие чилийского варианта испанского языка и влияние исторических, географических и культурных факторов на его развитие.

Собранный диалектный материал представляет собой дифференциацию испанского языка Чили, обусловленную не только большой протяженностью исследованной территории, но и социокультурной диверсификацией его жителей. На большей части исследуемой территории диалектная дифференциация более заметна на лексическом и фонетическом уровнях, чем на грамматическом. Чилийский испанский – это разновидность испанского языка, характерная для этой страны, который обычно рассматривается как независимая единица в исследованиях по определению диалектных зон Америки [9.357–390].

Чилийский испанский считается независимой единицей в исследованиях, направленных на определение американских диалектных зон, и «подлинным и неповторимым продуктом для остальной лингвистической картины испанского языка». В 2021 году испанская газета EL MUNDO описала его как самый сложный для классификации, наиболее узнаваемый по мелодии, идиомам и тому, что в нем есть свои глагольные конструкции.

Использованная литература:

1. Ferdinand de Saussure. El Curso de Lingüística General. 1945. 424 p.
2. Moreno Fernández, F. La lengua española en su geografía. Madrid 2010: Arco/Libros. 612 p.
3. Joshua Fishman. Sociología del lenguaje. EDICIONES CÁTEDRA. Madrid. 272 p.
4. Dennis Preston. Sociolinguistics and second language acquisition. Oxford, Blackwell 1989. 326 p.
5. Francisco Moreno Fernández. Sociolingüística cognitiva. Proposiciones, escolios y debates. Iberoamericana Vervuert, Madrid 2012. 304 p.
6. Pedro Henríquez Ureña. Estudios lingüísticos y filológicos. Editora Nacional. Santo Domingo 2003. 304 p.
7. Francisco Moreno Fernández. La lengua española en su historia y su geografía. Madrid: Liceus. 2006. 512 p.
8. Claudio Wagner. Las zonas dialectales de Chile. Revista de Lingüística Teórica y Aplicada. Concepción. 2006, 36 p.
9. Pedro Henríquez Ureña «Observaciones sobre el español de América». Santo Domingo 1921. Revista de Filología Española. 260 p.

Агата ОСИПОВА,
PhD, и.о. доцента кафедры русской литературы
и методики обучения Узбекского государственного университета мировых языков

МАСТЕРСТВО ПУБЛИЧНЫХ ВЫСТУПЛЕНИЙ

Аннотация: статья посвящена рассмотрению особенностей построения публичных выступлений. Предпринята попытка определить основные сложности, возникающие у спикеров в процессе выступления. Особое внимание уделяется необходимым навыками и умениями, которыми должен обладать опытный спикер.

Ключевые слова: публичное выступление, страх, самообладание, визуальный контакт, мотивация.

Annotatsiya: maqola ommaviy nutqlarni qurish xususiyatlarini ko'rib chiqishga bag'ishlangan. Ma'ruzachilar nutq jarayonida yuzaga keladigan asosiy qiyinchiliklarni aniqlashga harakat qilindi. Tajribali ma'ruzachi ega bo'lishi kerak bo'lgan zarur ko'nikma va ko'nikmalarga alohida e'tibor beriladi.

Kalit so'zlar: ommaviy nutq, qo'rquv, o'zini tuta bilish, vizual aloqa, motivatsiya.

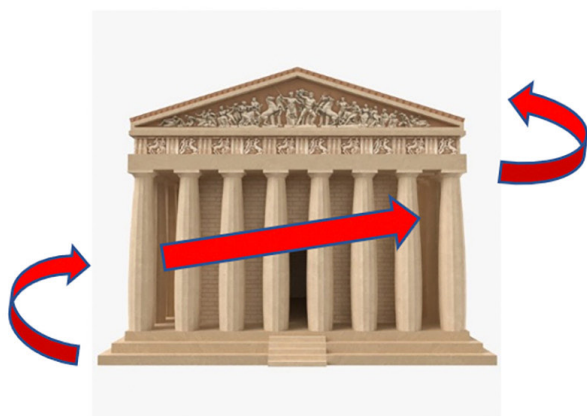
Annotation: the article is devoted to the consideration of the features of public speaking. An attempt has been made to identify the main difficulties encountered by speakers in the course of their speech. Special attention is paid to the necessary skills and abilities that an experienced speaker should possess.

Key words: public speaking, fear, self-control, eye contact, motivation.

Публичное выступление – неотъемлемая часть профессиональной деятельности каждого преподавателя. Меняя аудиторию по несколько раз за день, стремясь донести до слушателя нечто важное и значимое, он сталкивается с рядом серьезных трудностей, которые мешают ему реализовать себя как оратора, а ведь каждый преподаватель в первую очередь должен быть оратором, способным произносить свою речь красиво и убедительно.

Сегодня мы поговорим о том, как правильно построить свое выступление, четко структурируя мысль и располагая к себе аудиторию.

1. Структура выступления (модель «Парфенон»)

Данная модель, разработанная европейским спикером Флорианом Мюкком, помогает эффективно структурировать речь: Парфенон – это греческий храм с основанием – вступлением, колоннами – разделами основной части и треугольной крышей – заключением.

Итак,

I часть – Вступление

Она необходима, чтобы наладить контакт с аудито-

рией и вовлечь ее в процесс. Сюда мы относим:

- приветствие и краткое представление себя;
- вопросы к аудитории (в зависимости от выступления);
- истории, цитата известного человека;
- интересные цифры, факты.

II часть – Основная

Она должна содержать максимум полезной информации, т.е. то, ради чего вы стоите перед аудиторией и вещаете.

Варианты структур основной части:

- во-первых, во-вторых, в-третьих;
- прошлое, настоящее, будущее;

- хороший – еще лучше – наилучший.

III часть – Заключение

Подведение итогов выступления:

- резюмирование аргументов;
- повторение ключевого сообщения;
- призыв к действию;
- вопросы от слушателей (обратная связь).

В выступлении обязательно должна присутствовать

ОСНОВНАЯ ТЕМА, которая **красной нитью** соединяет воедино все блоки выступления. Например, «для чего молодому человеку сегодня необходимо знать несколько иностранных языков». Необходимо показать слушателям почему эта тема важна: на какой вопрос вы пытаетесь ответить, какую проблему решить, каким опытом поделиться?

В заключение, приведите реальные примеры, истории, факты, подтверждающие актуальность, востребованность поднимаемой вами проблемы. Если ваш доклад будет выстроен данным образом, будет чётко, лаконичен и по делу, то можно говорить об успехе, однако, не стоит забывать и о не менее значимой части вашего выступления – самообладании.

II. Самообладание

Главный кошмар выступающего – аудитория! Страх публичной речи является одним из самых распространенных. Наличие этого страха вполне естественно и закономерно, т.к. человек всегда хочет произвести хорошее впечатление на публику, он не желает быть объектом насмешек и осуждений, поэтому повышенный эмоциональный фон перед и во время выступлений разумеющийся факт.

Но это не значит, что страху нужно уступать. Необходимо самообладание, контроль над ситуацией. Как этого достичь?

В первую очередь – позитивное настроение спикера. Это его главный инструмент! Аудитория всегда зеркалит, поэтому, если вы желаете расположить слушателей к себе, легкая улыбка и положительный заряд помогут вам этого достичь.

Какими навыками и умениями должен обладать хороший спикер?

Инструментарий спикера:

- ✓ хорошая дикция и грамотная речь;
- ✓ поставленный голос;
- ✓ структурная и логичная речь;
- ✓ экспертность;
- ✓ эрудированность;
- ✓ хороший словарный запас;
- ✓ легкость изложения материала;
- ✓ умение быть полезным своей аудитории;
- ✓ взаимодействие с залом-интерактив;
- ✓ чувство юмора;
- ✓ способность мотивировать людей;
- ✓ скромность.

Смысл любого выступления в том, чтобы сказать что-то важное. Нет сути, ядра – выступление обречено на провал!

Какие два основных действия необходимо совершить перед началом выступления:

нужно показать слушателям почему эта тема важна: на какой вопрос вы пытаетесь ответить, какую проблему решить, каким опытом поделиться;

оживите каждый пункт реальными примерами, историями, фактами;

немаловажным в публичном выступлении, является и язык тела, говорящий иной раз больше, чем слова.

Первое, что делает аудитория, наблюдая нового спикера, оценивает его внешне, обращая внимание на его: внешний вид, жесты, позу, походку, мимику и даже голос. Именно из этих составляющих складывается впечатление первых 5 минут, которое задает тон всему последующему взаимному (или невзаимному) контакту. Необходимо всегда помнить, что аудитория на начальном этапе вас **изучает**. Поэтому контролируйте себя абсолютно во всем. Самые частые ошибки неопытных спикеров:

- неуверенность в себе;
- нелепый имидж;
- частые оправдания и извинения;
- излишняя жестикуляция;
- скучная речь, отсутствие эмоций;
- высокомерное поведение.

Всё это способствует потере интереса аудитории к речи оратора. Итак, в чем же заключена формула успеха? Публичное выступление будет успешным, если вы:

- ▶ обязательно готовитесь к выступлению;
- ▶ имеете четкую цель выступления;
- ▶ следите за структурой выступления и таймингом;
- ▶ держите внимание аудитории;
- ▶ открыты к общению;
- ▶ используете простую и понятную речь;
- ▶ не читаете текст с бумажки (визуальный контакт);
- ▶ используете наглядные примеры (из жизни);
- ▶ говорите четко и внятно (не торопитесь).

Помните, именно **ПОДГОТОВКА** – это основа успеха публичного выступления. Любое выступление, даже если предполагается импровизация, требует подготовки. Выход на публику без понимания того, о чем спикер будет говорить, практически обречен на провал. Публичное выступление – это всегда очень ответственно, это ваше лицо, ваш авторитет!

В заключение отметим, владение техникой выступления перед публикой – навык, полезный каждому человеку, поскольку связан с межличностной коммуникацией.

Использованная литература:

1. Зорина Л. Как сделать публичное выступление эффективным. <https://step2future.ru/stati/470-larisa-zorina-kak-sdelat-publichnoe-vystuplenie-effektivnym/?ysclid=m74d413mcu736343028>
2. Попкова М.В. Навыки успешного публичного выступления. <https://cyberleninka.ru/article/n/navyki-uspeshnogo-publichnogo-vystupleniya>.

Барно КАДИРОВА,
доцент кафедры «Тиллар» Ташкентского
химико-технологического института

РОЛЬ ХАРАКТЕРООБОЗНАЧАЮЩИХ ЛЕКСЕМ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация: данная статья освещает лингвокультурологические особенности лексем, выражающие характер человека. В работе представлены ряды лексем, описывающие характер человека, их категории, то есть положительные и отрицательные черты характера людей, в частности женщин.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, языковая картина мира, лингвокультурология, паремия, национальная специфика.

Annotation: this article highlights the linguistic and cultural features of lexemes expressing a person's character. The paper presents a series of lexemes describing a person's character, their categories, that is, positive and negative character traits of people, in particular women.

Key words: intercultural communication, linguistic worldview, linguoculturology, paremia, national specifics.

Одной из важнейших проблем лингвистики XXI века является исследование взаимосвязи языка и человека: язык, с одной стороны, проявляется в практической жизнедеятельности, а с другой – воздействует на мировоззрение. Язык многоаспектно отражает стороны материального и духовного мира личности – мораль, систему ценностей, менталитет, национальный характер. Изучение характера – это ключ к познанию личности. В психологии характер понимается как система наиболее устойчивых индивидуально-психологических особенностей, проявляющихся в поведении человека, и рассматривается как один из компонентов личности, наряду с темпераментом, способностями, самосознанием. Отдельная черта характера представляет собой некоторый стереотип поведения, реализующийся в определенных ситуациях с высокой степенью вероятности. В философии характер определяется как индивидуальный склад человека, проявляющийся в его психологической и эмоциональной жизни, манерах, привычках, поведении. Проблеме характера посвящены многие историко-философские и лингвокультурологические труды. Исследователи подчеркивают, что характер детерминирует сущность человека. В толковых словарях дается такое определение исходного номинативного значения слова характер: «совокупность основных, наиболее устойчивых психических свойств человека, обнаруживающихся в его поведении». Например, говорят: «Это в его характере». Накладывая отпечаток на внешность человека, характер получает свое наиболее яркое выражение в его поступках, поведении, деятельности. Слово характер в Большом толковом словаре русского языка означает:

1. Совокупность основных, наиболее устойчивых психических свойств человека, обнаруживающихся в его поведении. Например: неуживчивый характер. Мягкий характер. Ангельский характер. Добродушный характер. Сильный характер. Крутой характер. Что за характер! Характер спортсмена, бойца. Испортился характер. Не сошлись характерами (о несоответствии

таких свойств). // О человеке, обладающем той или иной совокупностью психических свойств. Два совершенно противоположных характера. 2. Твердая, сильная воля, упорство в достижении чего-л. У меня есть характер. Без характера кто-л. (о безвольном человеке). У него настоящий характер. Характер не позволит отступить. Воспитывать в ком-л. характер. Где ваш характер? 3. О проявлении неуживчивости, избалованности, своеволия. Ишь, бабенка-то с характером! Не показывай свой характер. 4. Совокупность определяющих свойств, отличительная особенность, черта. События приняли серьезный характер. Сезонный характер работы. Случайный характер заработков. Трудности финансового характера. Уволиться по мотивам личного характера. Характер ландшафта. 5. Лит., иск. образ, содержащий типичные, обобщенные черты какой-л. группы людей; тип. Комедия характеров. Характеры изображены с поразительной живостью. Выдержать характер. Не уступить, остаться при прежнем мнении, решении.

Все вышеперечисленные толкования говорят о том, что характер – это неотъемлемая часть человека, которая проявляется в течении его жизни, то есть с момента зачатия, рождения, роста; в обществе, семье, кругу друзей, одноклассников и т. д. и еще нужно отметить, она меняется, развивается. Всё зависит от обстоятельств и образа жизни и конечно же, и от самого себя.

В русской литературе есть писатели, которые в своих произведениях показывали характеры своих героев в разных ситуациях. Существует множество приемов, с помощью которых выдающиеся писатели создают художественные образы. Анализ классических произведений показывает, что первой ступенью к постижению посыла автора, как правило, является портрет главного героя. Внешний облик создает первое впечатление о персонаже и определяет основные черты его характера. Русские писатели создали прекрасную портретную галерею литературных протагонистов. Н. В. Гоголь, И.

С. Тургенев, Ф. М. Достоевский, Л. Н. Толстой и многие другие писатели в своих произведениях оживляют своих героев на наших глазах. Описывая портрет действующего лица, русские писатели часто повествуют о его фигуре, лице, одежде, манерах и жестах. *«Наружность его показалась мне замечательна: он был лет сорока, росту среднего, худощав и широкоплеч. В черной бороде его показывалась проседь; живые большие глаза так и бегали. Лицо его имело выражение довольно приятное, но плутовское. Волоса были обстрижены в кружок; на нем был оборванный армяк и татарские шаровары.»* (А. С. Пушкин. «Капитанская дочка»). Мастерски сделанное описание делает облик персонажа зримым, едва ли не «живым». Через внешность героя авторы стремятся раскрыть его внутренний мир, то есть создают психологический образ: *«...один косой левша, на щеке пятно родимое, а на висках волосы при ученье выдраны»* (Н. С. Лесков. «Левша»).

Действительно, чтобы полностью раскрыть характер образа авторы художественных произведений используют символические предметы.

Одним из основных символов Узбекистана по праву признана узбекская тюбетейка. Само слово «тюбетейка», по одной из версий, уходит в корни тюркского слова «тобе» («тюбе»), которое означает «верхушка горы».

На протяжении долгого времени тюбетейки носили только мужчины. Причиной этому служит история возникновения тюбетейки. В прошлом, войлочный подшлемник использовался в качестве элемента обмундирования племенных тюркских кочевников. Однако после оседания на местностях, обмундирование не использовалось. И поэтому, некоторые части доспехов изменили свое предназначение. Так подшлемник превратился в повседневный мужской головной убор. В Узбекистане до сих пор мужчины носят «дуппи».

«Дуппи» – это четырехгранная черная тюбетейка из шелка либо атласа, на которой вышиваются национальные орнаменты из белых шелковых нитей. Орнаменты и узоры на тюбетейках издревле несут в себе глубочайший смысл, он из сторон, обшит традиционными узорами, представленные в виде «бодом» (миндаль). Этот узор служит символом плодородия и защиты от темных сил. По периметру дуппи вышиты шестнадцать арок, которые чередуются размерами. Маленькая арка с точками вокруг характеризует новую жизнь, тогда как большая арка – конец жизни. Различие в размерах тоже не случайно, оно означает продолжительный путь жизни. Герои таких произведений, как «Минувшие дни» – Отабек, Хасанали

«Скорпион из алтаря» – Анвар Мирзо носили дуппи-тубеку, показывая национальные черты характера, такие как, дружелюбие, трудолюбие, верность, воспитанность, послушание, чистоту помыслов. Эти черты характера относятся к положительным.

К положительным качествам характера относятся доброта, честность, ответственность, благодарность, верность, скромность, дружелюбие, справедливость, великодушие, чуткость. Такие черты характера, как **терпеливость и сдержанность** помогают нам не терять самообладание даже в стрессовых ситуациях, а значит, снижают риск наговорить лишнего или ненароком кого-то обидеть под влиянием интенсивных эмоций. При этом не стоит путать сдержанность со скромностью. Сдержанный человек, если его личные границы нарушили, тактично ответит обидчику и сместит фокус беседы.

А доброта и готовность помогать – самые благородные черты характера человека. Люди ценят доброе отношение к себе и боятся его потерять, потому что оно дает ощущение безопасности, важное для психологического комфорта. Но быть добрым – не значит отдавать всю зарплату на милостыню в переходе или пускать к себе пожить желающих с улицы: в таких сценариях речь скорее о **безотказности**. А она вредит как просящим, так и дающим. Первые берут в привычку перекладывать на других ответственность за свою жизнь и начинают думать, что все их проблемы однажды решит «фея-крестная». А дающие рискуют стать постоянной мишенью аферистов.

Доброта – это внимательное отношение к другим, желание заботиться о близких, прислушиваться к светлым намерениям в сторону тех, кому действительно нужна помощь. Но доброта должна проявляться осознанно и в разумных формах, не в ущерб своему носителю.

Из истории известны имена русских добрых молодцов, как Илья Муромец, Иван-Царевич; узбекского Алпомиша. Их внешность и внутренний мир в произведениях сливаются, олицетворяя положительного героя, которые получили любовь и уважение народов и поколений.

Нужно отметить, что отрицательные черты характера тоже часто встречается в произведениях великих писателей. К ним относятся: эгоизм, зависть, корысть, злоба, жадность, лень, лживость, меркантильность, подлость, хитрость.

Жизнь прекрасна в сравнении. Где есть зло, там есть обязательно добро, где есть хорошее, там есть обязательно есть плохое, где есть белое, там обязательно есть черное.

Использованная литература:

1. Абрамов В.П. Семантические поля русского языка / В.П. Абрамов. – М. – Краснодар: Кубанский государственный университет, 2003.
2. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М.: Наука, 1984.
3. Кузнецова Э.В. Русская лексика как система: учеб. Пособие / Э.В. Кузнецова. – Свердловск: Изд-во Уральского гос. ун-та, 1980.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология. Учеб. пособие / – М.: Academia, 2004. – 208 с.
5. Мильберт А.А. Прилагательные, характеризующие внешне привлекательного человека, в русской языковой картине мира // Мир русского слова. 2012. № 2.

Раушан ТОРЕЖАНОВА,
кандидат педагогических наук, и.о.доц., ТХТИ

СИСТЕМА ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ФИНЛЯНДИИ: АНАЛИЗ ОПЫТА

Аннотация: Финская система образования считается одной из лучших в мире благодаря результатам финских школьников, занимающих лидирующие позиции в международных рейтингах качества образования, таких как PISA (Международная программа по оценке образовательных достижений учащихся).

В данной статье рассмотрены ключевые особенности финской модели образования и перспективы её внедрения в отечественную систему образования.

Ключевые слова: система школьного образования, финская модель образования, высокая результативность обучения, перспективы, внедрение опыта.

Annotatsiya: Finlyandiya ta'lim tizimi Finlyandiya maktab o'quvchilarining PISA (o'quvchilarning ta'limdagi yutuqlarini baholash bo'yicha xalqaro dastur) kabi xalqaro ta'lim sifati reytinglarida yetakchi o'rinlarni egallaganligi tufayli dunyodagi eng yaxshi tizimlardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada Finlyandiya ta'lim modelining asosiy xususiyatlari va uni mahalliy ta'lim tizimiga joriy etish istiqbollari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: maktab ta'limi tizimi, ta'limning fin modeli, ta'limning yuqori natijadorligi, istiqbollar, tajribani joriy etish.

Annotation: the Finnish education system is considered one of the best in the world. Finnish students occupy leading positions in international education quality ratings such as PISA (Programme for International Student Assessment).

This article examines the key features of the Finnish education model and the prospects for its implementation in the domestic education system.

Key words: education system, the Finnish education model, high efficiency of teaching, the prospects, implementation of experience.

В целях обеспечения задач, определенных Президентом Республики Узбекистан Ш. М. Мирзиёевым по изучению и внедрению передового зарубежного опыта в развитие системы образования и подготовки кадров, в нашей стране налажено тесное сотрудничество с образовательными учреждениями Финляндии. Так, 22 февраля 2024 года между Министерством дошкольного и школьного образования Республики Узбекистан и Финским агентством по образованию был подписан Меморандум о взаимопонимании, в рамках которого реализуется совместный проект «Развитие сферы образования Узбекистана на опыте Финляндии».

Интерес к системе школьного образования Финляндии обусловлен тем, что финские школьники неоднократно занимали лидирующие позиции в международных рейтингах качества образования, таких как PISA (Международная программа по оценке образовательных достижений учащихся).

Разным аспектам деятельности школьной системы Финляндии посвящены научные труды ученых-педагогов ближнего и дальнего зарубежья, таких как М. О. Бражник, В. А. Бутова, Х. А. Володин, В. К. Загвоздкин, Я. Рутти и другие. []

Изучение и анализ финской системы образования показывает ее уникальность. Во-первых, в Финляндии качественное образование одинаково доступно для всех граждан страны, независимо от

этнического происхождения, имущественного положения, возраста или места жительства.

Во-вторых, образование бесплатно на всех уровнях, начиная с дошкольного образования и кончая высшим образованием.

Уникальными особенностями финской модели образования являются бесплатное образование, бесплатные учебные материалы, бесплатное питание, а также отсутствие конкуренции. Цель школы – не сравнивать учеников, а раскрыть их потенциал.

Основными принципами финского образования являются:

Равенство для всех. Финская система образования обеспечивает доступность качественного образования для каждого ребенка, независимо от социального статуса или места проживания. Государство финансирует все этапы школьного обучения, включая учебные материалы и питание.

Индивидуальный подход. Учебная программа построена так, чтобы учитывать индивидуальные способности и интересы каждого ученика. Учителя уделяют особое внимание слабым учащимся, помогая им справляться с трудностями, а сильным дают возможность развиваться быстрее.

Минимизация стресса. Школы Финляндии отличаются низкой нагрузкой, домашние задания даются в минимальном объеме, а система оценивания основана на поощрении, а не на наказаниях.

Экзамены проводятся редко, особенно в начальных классах.

Высококвалифицированные учителя. Учителя в Финляндии – это профессионалы с высшим образованием. Для того чтобы стать учителем, необходимо пройти строгий отбор и получить степень магистра. Учительская профессия пользуется большим уважением в обществе.

Устройство школьной системы Финляндии:

Дошкольное образование. Дети начинают получать дошкольное образование в возрасте 6 лет. Этот этап помогает подготовиться к школе, развивая социальные и когнитивные навыки.

Начальная школа (первая ступень образования). Обязательное образование начинается в 7 лет и длится 9 лет (1–9 классы). Начальная школа ориентирована на общее развитие учащихся, с акцентом на практическое применение знаний.

Старшая школа (Вторая ступень образования). После окончания 9 класса ученики могут выбрать либо академическую гимназию (для подготовки к университету), либо профессиональное училище (для освоения конкретной профессии).

На второй ступени образования, учащиеся имеют право на бесплатное питание, но учебные материалы получают родители.

Вышеизложенные подходы приводят к высшему уровню знаний у финских школьников, которые демонстрируют отличные результаты в таких областях, как математика, чтение и естественные науки.

Финская модель вдохновляет многие страны на реформы в области образования. Однако внедрение финского опыта связано с определёнными вызовами, требующими тщательного анализа и адаптации. К таким вызовам можно отнести:

1. Различия культурных и социальных условий.

Финская система основана на доверии между всеми участниками образовательного процесса. В странах с другими традициями и подходами может потребоваться больше времени для внедрения подобной модели.

2. Финансирование. Многие аспекты финской системы требуют значительных инвестиций: от улучшения инфраструктуры до обеспечения бесплатного питания. Для стран с ограниченными бюджетами это может стать серьёзным препятствием.

3. Изменение общественного восприятия. Родители и учителя могут быть настроены скептически к нововведениям, особенно если они связаны с отказом от привычных систем оценивания или экзаменов.

Адаптацию финского опыта можно начать со следующих шагов:

Пилотные проекты. Запуск программ на основе финской модели в отдельных школах или регионах позволит протестировать эффективность подходов.

Обучение педагогов. Проведение семинаров и тренингов для учителей, направленных на изучение финского опыта.

Изучение местных особенностей. Для успешного внедрения важно адаптировать финские принципы с учётом культурных, экономических и социальных особенностей страны.

Повышение роли общества. Необходимо объяснить обществу важность изменений, чтобы родители и учителя стали союзниками в процессе реформ.

Итак, внедрение элементов финской образовательной системы может значительно улучшить качество образования в любой стране. Однако для успешной адаптации требуется продуманная стратегия, включающая пилотные проекты, поддержку педагогов и адаптацию подходов к местным реалиям. Финский опыт доказывает, что устойчивые и эффективные изменения возможны, если в центре внимания находятся ученики и их интересы.

Также, Финляндия демонстрирует, что качество образования не зависит от количества часов, проведенных в школе, или строгих экзаменов. Важнее создать условия, в которых ученики чувствуют себя комфортно, а учителя могут работать эффективно. Ключевыми элементами являются инвестиции в подготовку педагогов, гибкость учебных программ и ориентация на личностное развитие.

Использованная литература:

1. Sahlberg.P. Finnish lessons: what can the world learn from educational change in Finland?// Teachers College Press, 2011, P.208
2. PISA Results 2015.
3. Симола Х. Финское чудо: анализ опыта школьного образования. //журнал международного образования, 2011.
3. Загвоздкин В.К. Реформа школьной системы и оценка качества школ в Финляндии. М.,2011-60-61 с.

Nodira SAIDOVA,
 Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi, PhD
 E-mail: saidova@mail.ru

BADIIY MATN TAHLILIDA GERMENEVTIKANING O'ZIGA XOSLIGI

Annotatsiya: o'zbek adabiyotshunosligida hermenevtikaga oid nazariy qarashlar zamonaviy adabiyotshunoslikda yaratilgan. Biroq Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois" asarida badiiy matnning tahlil va talqiniga o'ziga xos tarzda yondashiladi. Maqolada badiiy matnning tahliliga qaratilgan hermenevtik yondashuvning shakllanish omillari xususida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: *badiiy matn, hermenevtika, tahlil, talqin, sharh, badiiyat, g'oya, mavzu.*

Аннотация: теоретические взгляды на герменевтику в узбекском литературоведении сформировались в современном литературоведении. Однако в "Маджлиси ун-наfois" Алишера Навои к анализу и интерпретации художественного текста используется особый подход. В статье рассматриваются факторы формирования герменевтического подхода к анализу художественного текста.

Ключевые слова: *художественный текст, герменевтика, анализ, интерпретация, комментарий, искусство, идея, тем.*

Annotation: theoretical views on hermeneutics in Uzbek literary studies have been formed in modern literary studies. However, Alisher Navoi's «Majolis un-Nafois» uses a special approach to the analysis and interpretation of a literary text. The article examines the factors of the formation of a hermeneutical approach to the analysis of a literary text.

Key words: *artistic text, hermeneutics, analysis, interpretation, commentary, art, idea, theme.*

Kirish. Jahon adabiyotshunosligida, jumladan, o'zbek adabiyotshunosligida badiiy asarlarni tahlil va talqin qilishda yangicha yondashuvlarning yuzaga kelishi badiiy matnni har tomonlama anglashga ko'maklashuvchi ijobiy hodisa sanaladi. Zero, tahlil va talqinlar – badiiy asar bahosini belgilashdagi bosh mezon sanaladi. [4.341-bet] Badiiy matn tahlilida keng qo'llanuvchi usullardan biri hermenevtikadir. Bu usul badiiy matnni tushunish va talqin qilishning nazariy masalalarini o'rganadi. Hermenevtika (grekcha hermeneutike) – "o'rganish, sharhlash" degan ma'noni bildiradi. Ta'kidlash kerakki, bu atama mumtoz adabiyotshunosligimizda "sharh", "tafsir" atamalar bilan berilgan.

Sharqda hermenevtika o'ziga xos ko'rinishda shakllangan bo'lsa-da, u G'arbda talqin nazariyasi (hermenevtika) kabi nazariy-metodologik ta'limot sifatida shakllanish bosqichlarini bosib o'tmaganligi ta'kidlanadi. [1.26-b.] Alisher Navoiyning tarixiy asari "Tarixi anbiyo va hukamo"da keltirilgan quyidagi iqtibos yuqoridagi xulosani oydinlashtirishga ehtiyoj borligini ko'rsatadi: "...Idris alayhissalom suryoniy payg'ambardur. Otasi Yazid zamonida butparastliq shoye' bo'ldi. Anga vahiy keldikim, ul elni butparastliqdin man qilg'ay. Cherik tortib, ko'p jihod qilib, Qobil avlodinkim, butparastliq qilur erdilar, qatl va asir qilib, g'azva va jihod qoidasin ul arog'a kiyurdi. Va ani xalq musallasun-ne'ma dedilarkim, uchunchi payg'ambar va uchunchi hakim va uchunchi podshoh erdi. Yunon ahli aqidasi budurkim, Hurmis hakim uldur. Xat va nujum ilmini ul paydo qildi va kiymak va yemak andin qoldi. Haq taolo aning uchun o'tuz sahifa nozil qildi. Va aning zamonidin Nuh alayhissalom zamonig'acha to'rt yuz o'tuz

to'rt yildur. Oltmish besh yoshida Matushlax mutavallid bo'ldi. Va Idris alayhissalomning mavtin kishi ko'rmaydur...". [2.102-b.] Alisher Navoiyning ta'kidicha, Hurmis bu Idris a.s.ning yunon ahli orasidagi nomi. "Hurmisa esha Hermesning sharqdagi nomlanishi bo'lgan". [3.75-b.] Qur'oni karimda Idris a.s. nomi ikki marta tilga olingan. "Idris" arabcha ism – o'quvchi, ta'lim oluvchi, bilimga chanqoq, tirishqoq, g'ayratli va bilimdon degan ma'nolarda kelgan. Ko'rinib turibdiki, diniy manbalarda Idris ilk o'qituvchi, tushuntiruvchi sifatida ta'riflangan. Bunday asos esha hermenevtikaning tarixiy ildizlarini o'rganishda muhim sanaladi. Chunki "Sharqda G'arbda bo'lgani kabi qadimdan diniy matnlarni tushunish, talqin etish uslubi sifatida hermenevtika mavjud bo'lgan. "Avesto" matni, Konfutsiy hikmatlari, Budda o'g'itlari, hind eposlarining mohiyatini tushunishga intilish qadimdan mavjud bo'lgan. Bizning fikrimizcha, Sharqda tushunish va talqin etish san'ati G'arbdan ko'ra uzoqroq tarixga ega va avvalroq vujudga kelgan". [4.136-b.]

Tadqiqot obyekti. Ma'lumki, biror bir shoir she'rlariga sharh yozish borasida arab va fors-tojik adabiyotshunosligida ma'lum bir tajribalar mavjud edi. Jumladan, Hofiz, Rumiy asarlariga yozilgan sharhlar. Ammo bu tajriba turkiy-o'zbek tilidagi adabiyotshunoslikda Alisher Navoiygacha bo'lgan davrda ko'zga tashlanmaydi. [3.75-bet] Biroq Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois" asarining Husayn Boyqaroga bag'ishlangan sakkizinchi majlisini kuzatsak, unda muallifning shoir g'azallariga tahlil va talqinlari o'ziga xos shaklda berib o'tiladi. Bu bilan Navoiy turkiy adabiyotdagi kemtiklikni to'ldirishi bilan birga tazkirachilik an'anasini boyitdi hamda sharh yozish

an'anasiga xos xususiyatlarni aks ettiruvchi tahlillarni o'z tazkirasida berib o'tadi. Ulug' shoir asarning sakkizinchi majlisida Husayn Boyqaroga she'riyatidan namunalari keltirar ekan, ularga yozilgan o'z sharhlarini ham joylashtiradi. Jumladan, Husayn Boyqaroning Mavlono Lutfiy g'azaliga yozgan javobiyasiga munosabat bildirib shunday yozadi:

“Malik ul-kalom Mavlono Lutfiyning mashhur matlai javobida debtur:

Ey qading tubiyu jannat xaddi gulgun ustina.

Bu matla' voqe' bo'lubturkim:

Xatining tori tushubtur la'li maygun ustina,

Uylakim, jon rishtasi bir qatrai xun ustina.

Basirat ahli qoshida zohirdurkim, tafovut ne chog'likdur. Ne uchunkim, Mavlono yuzni jannatqa nisbat qilubdur va bu munosib tashbehdur. Bovujudi bu ikki misra bir-biriga marbut emas va javobi bovujudi g'arobati ma'ni ikkalasi bir-biriga muvofiq va alfozi bir-birining muqobalasida loyiq voqe' bo'lubtur. Va qofiyaga tag'yir berib ham ushbu radif bila yana uch g'azal deyilibtur.[4.192-bet]

“Majolis un-nafois”dan keltirilgan iqtibosda Alisher Navoiy Lutfiy baytida qo'llanilgan tashbehning (ma'shuqa yuzini jannatga o'xshatilishi) o'rinni va munosib ekanligini ta'kidlaydi. Shoir bu o'rinda qo'llanilgan tasviriy vosita-ning inson tafakkuridagi badiiy in'ikosiga e'tibor qaratadi. Ya'ni tasviriy vosita o'quvchi ko'z o'ngida gavdalanmasa, hayot haqiqatiga mos kelmasa kitobxon undan estetik zavq olmaydi. Shu misraga javobiya tarzida aytilgan Husayniy javobi “bovujudi g'arobati ma'ni (ma'noning go'zal va nodir bo'lishi bilan birga) ikkalasi (baytning ikki misrasi) bir-biriga loyiq voqe' bo'lganligi”ni ta'kidlaydi, biroq ikki muallifning misralari “bovujudi bu ikki misra' bir-biriga marbut (muvofiq) emas” – deydi.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Alisher Navoiy “Majolis un-nafois” asarida sharq adabiyotida sharh yozishi tarixiga oid ba'zi bir ma'lumotlarni keltirib o'tadiki, bugun adabiyotshunosligimizda shakllangan germenetika masalalari uzoq tarixiy taraqqiyot bosqichini bosib o'tganligidan dalolat beradi. Jumladan, Mavlono

Husayniy Xorazmiy haqida fikr yuritgan Alisher Navoiy shunday yozadi: Va Mavlono Jaloliddin Rumiy (quddisa sirruhu) masnaviysig'a sharh bitibdur va “Qasidayi burda” g'a ham xorazmiycha turkiy til bilan sharh bitibdur”. Yoki Mavlono Sharofiddin Ali Yazdiyga bag'ishlangan fasldagi “Va alar musannafotidin ulcha mashhurdur: “Qasidayi Burda” sharhi va “Asmoulloh” sharhi va “Zafarnoma” tarixidur va muammo fanini alar tadvin qildilar”. Keltirilgan iqtiboslardagi ma'lumotlarning sharhnavislik tarixidagi qimmat shundaki, unda bir asarga turli kishilar tomonidan murojaat qilinganligi o'sha asarning o'z davrida mashhurligidan dalolat bergan. Yuqoridagi iqtibosda “Qasidayi burda”ning ikki muallif tomonidan sharh qilinganligi Navoiy tomonidan ta'kidlanadi. “Qasidayi burda” arab shoiri Ka'ba Ibni Zuxayr (VII asr) qalamiga mansub asar. Bu asarga juda ko'plab sharhlar bitilgan. Asar nomidagi “burda” so'zi “yo'l-yo'l matodan tikilgan ustki kiyim” ma'nosini anglatgan. Rivoyatlarda ta'kidlanishi-cha, payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v) shol bo'lgan bemorning ustiga o'z burdalarini tashlaganda u darddan forig' bo'lgan ekan. Demak, qasidaning yaratilishida bevosita mana shu rivoyatga asoslanilgan. Arabshunos olim I.M. Filshtinskiyning ta'kidlashicha, musulmonlar qasidaning ayrim parchalarini o'zlari bilan tumor qilib olib yurganlar. Shuningdek, Alisher Navoiy Sharofiddin Ali Yazdiy tomonidan sharhlangan “Asmoulloh” asari Shayx Muhammad Tobodgoniy qalamiga mansub bo'lib, unda Allohning 99 muborak ismi va ularni zikr etishning fazilatlar haqidagi fikr yuritiladi. Mazkur asarga ham islom mintaqasi adabiyotida juda ko'plab sharhlar yozilgan. Ko'rinib turibdiki, Sharqda sharh yozish an'anasi bevosita islomiy mavzular va islomiy madaniyat bilan bog'liq bo'lganligi bilan bog'liq ma'lumotlar ham juda o'rinni sanaladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, arab, fors-tojik adabiyotida shakllangan sharh yozish, lirik asarlarga oid turli tahlil va talqinlarning yuzaga kelishi bilan bog'liq an'analar juda uzoq tarixga ega va avvalroq vujudga kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аллаярова С. Герменевтика. Ўқув қўлланма. Эхтремум-пресс. 2017. 26-б.
2. Алишер Навоий. Тарихи анбиё ва ҳукамо. Мукамал асарлар тўплами. 16 жилд. – Т.: Фан. 101-102-б.
3. Umarova Sohiba Zakirovna. Suyima G'aniyeva ilmiy-adabiy merosi: tadqiqot usullari va mezonlari. Filol.fanlari bo'yicha fal.d-r....diss. – T., 2021.
4. Арасту. Поэтика (Поэзия санъати ҳақида). Ахлоқи кабир. – Т.: Янги аср авлоди, 2004. 81-б.
5. Navro'zova G. Naqshbandiya – kamolot yo'li. – T.: Fan, 2007.136-bet.
6. Nazarov B, Rasulov.A, Qahramonova Q, Axmedova Sh., O'zbek adabiy tanqidchiligi tarixi. – Toshkent, 2012//Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 341-bet.
7. Валихўжаев Б. Хожа Аҳрор тарихи. – Тошкент: “Ўзувчи”, 1994. 75-бет.
8. Ҳасанхожа Нисорий. “Музакири аҳбоб” (И.Бекжон таржимаси). – Тошкент: “Халқ мероси. 1993. 172-бет.
9. Botirxon Valixo'jayev. Nizomiddin Mir Alisher Navoiy (davri, zamondoshlari, hayoti, faoliyati, merosi). To'rtinchi qism. <https://kh-davron.uz/kutubxona/alisher-navoiy/botirxon-valixojayev-alisher-navoiy-davri-html>
10. Навоий. Мажолис ун-нафоис.192-бет.
11. Е. Бертельс, История персидско-таджикской поэзии. – М., 1960.
12. Nodira, Saidova. “BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING TAFAKKURIDA MA'NAVY-AXLOQIY TARBIYANING O'RNI”. *Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali* 2.1 (2022): 298-299.
13. Mustakimovna, Saidova Nodira. “SINF DAN TASHQARI ADABIYOT DARSLARINI LOYIHALASHTIRISH”. *Models and methods for increasing the efficiency of innovative research* 2.18 (2022): 84-86.

Kamola ULUG'MURODOVA,

Profi Universiteti Navoiy filiali

f.f.f.d (PhD)

E-mail: kamolamurodullayevna@gmail.com

MASHRAB VA UVAYSIY SHE'RIYATIDA LAYLI OBRAZINING BADIY TALQINI

Annotatsiya: mazkur maqolada mumtoz she'riyatimiz rivojiga munosib hissa qo'shgan shoirlar: Mashrab hamda Uvaysiy ijodida qo'llangan Layli obrazining badiiy talqini izchil tahlil qilingan. Ushbu obrazning mazmun-mohiyati va shoirlar ijodida necha bor qo'llanganligi, shuningdek, uning shakllari batafsil izohi bilan sharhlab berilgan.

Kalit so'zlar: *Mashrab, Uvaysiy, Layli, Majnun, obraz, timsol, she'riyat, mumtoz, tasavvuf, yor, oshiq.*

Аннотация: в данной статье последовательно анализируется художественная интерпретация образа Лейли, использованного в произведениях Машраба и Увайси. С подробным пояснением поясняется содержание и сущность этого образа, сколько раз он использовался в произведениях поэтов, а также его формы.

Ключевые слова: *Машраб, Увайсий, Лайли, Меджнун, образ, символ, поэзия, классика, мистика, друг, возлюбленный.*

Annotation: in this article, the artistic interpretation of the image of Layli, used in the works of Mashrab and Uvaysi, is consistently analyzed. The content and essence of this obraz, how many times it was used in the works of poets, as well as its forms are explained with a detailed explanation.

Key words: *Mashrab, Uvaysiy, Laili, Majnun, image, symbol, poetry, classical, mysticism, friend, lover.*

XVIII–XIX asrlardagi ma'naviyatimiz tarixida Qo'qon adabiy muhiti o'ziga xos o'rin egallaydi. Bu davrda ijod qilgan shoirlar haqida turli manba va tadqiqotlarda ma'lumotlar keltirilgan. Jumladan, olim Aziz Qayumov bu davr haqida shunday yozadi: "Qo'qon adabiy muhiti haqida chuqurroq tanishishga imkon beradigan asosiy manbalar o'sha davrda yashab, ijod etgan ko'p sonli shoirlarning bizgacha yetib kelgan oz sonli devon va she'riy to'plamlaridir". [1:8] ¹. Zero, manbalarining soni ozchilikni tashkil etsa-da, ulardagi badiiy qiymatning yuqoriligi alohida ahamiyat kasb etadi. [2:10] ².

Bu davr she'riyatida an'anaviy obrazlar, xususan, Layli obraziga murojaat doirasi biroz kengaydi. Mumtoz adabiyotda qo'llanilgan timsol va obrazlar endi ijtimoiy mohiyat kasb eta boshladi. Mumtoz she'riyat tarixida Majnun suyakli yori, Yaratganning yerdagi tajalliyi, ilohiy mazhar kabi ma'no-mohiyatning yoniga endi ijtimoiy motivlar ham qo'shila bordi. Xususan, bu jaryonlarni Boborahim Mashrab hamda shoira Jahon Otin Uvaysiy ijodi misolida ko'ramiz.

Adabiyot tarixida Boborahim Mashrabning ijodiy merosi alohida o'ziga xoslik kasb etadi. Chunki shoir she'riyatining mazmun-mohiyatida ijtimoiy voqelik mujassamlashganligi ko'zga tashlanadi. Bu haqida adabiyotshunos A.Abdug'afurov shunday ma'lumotlar beradi. "Mashrab faqat otashzabon ijodkor sifatida emas, balki ayni zamonda adolatsizlik, zo'ravonlik, qabohat va jaholat bilan aslo kelisha olmaydigan dovyurak shaxs sifatida ham dong taratgan. Uning ijodiy kamolotida

Navoiy merosining ijobiy ta'siri katta...". [3:302] ¹. Bu holatni biz, bevosita, Mashrab she'riyatida kuzatamiz. Ta'kidlash joizki, Mashrab hayoti va uning she'riyati bir qancha olimlarning ilmiy tadqiqotlarining yuzaga kelishiga sabab bo'lgan. Xususan, o'zbek adabiyotshunosligida I.Sulton, V.Zohidov, I.Mo'minov, G.G'ulom, A.Hayitmetov, A.Abdug'afurov, E.Shodiyev, V.Abdullayev kabilar ham bir qancha maqolalar e'lon qilishgan. Ularda Mashrab shaxsi, ijodi bilan bog'liq turli masalalar yoritib berilgan. [4:203] ². Mazkur izlanishlar orqali Mashrabning ijodiy salohiyati yuksak darajada bo'lganligini, bevosita, anglashimiz mumkin.

Tadqiqotlarga asoslanib, shoir she'riyatini tahlil qilganimizda, Mashrab she'riyati va unda qo'llangan obrazlarning bir-biriga mazmunan uyg'unligi kuzatildi. Bu jarayon, bevosita, shoir ijodining badiyatini oshirishga xizmat qilgan. Bu borada shoir she'riyatida qo'llangan Layli obrazi misol bo'la oladi.

Jaloliddin Yusufiy tomonidan nashrga tayyorlangan Mashrab "Devon"ida Layli obrazi 15 o'rinda g'azal, 2 o'rinda mustazod tarkibida ham Layli, ham Laylo shakllarida ko'zga tashlanadi.

Tasavvuf adabiyotida Layli so'fiyni Haq ishqiga yetkazadigan mazhar, bir vosita sifatida ko'rigan. Bu holat Mashrab ijodida butun bo'y-basti bilan namoyon bo'ladi. Layli aniq bir insonning ismi emas, balki so'fiyning qalbi moddiy g'arazlarsiz oshiq bo'lgani ma'shuqning, mahbubning umumiy ismi, Majnun esa unga es-hushidan ayrilib oshufta bo'lgan insonga berilgan sifat:

¹ Bu haqida qarang: "Tazkiyatush shuaro'i Xashmat"; Imomali Kunduziy. "Tavorixi manzuma"; Muhrif Isfaraqiy. "Shahno'mai Nusrat pa'm"; H. F. Petrovskiy. "Istoriya Kokand'skogo xanstva". Maqola. Zhurnal. Vestnik Evropy. 1875. № 10.

² Abdug'afurov A. Boborahim Mashrab. Maqola // Ma'naviyat yulduzlari. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti. 302-bet.

*Sani Layli-yu ra'nodek ajoyib dilrabo derlar,
Mani Majnuni shaydodek ko'yingda bir gado derlar*³.
[5:207].

Shu sababli ham oshiq yorni insofga chaqirib, bevafo olamda iltifot va marhamat qilishga chorlab turadi:

*Qani Layli, qani Majnun, qani Shirin bilan Farhod,
Alar o'tti bu olamdin, bu olam bevafo derlar.*

(Boborahim Mashrab, 256)

Layli va Majnun orasidagi muhabbat mojarolari, ularning ayriliq va sog'inchlari haddan oshiq bo'rttirilgani, ularning ishqiga misli ko'rilmagan mukammal sifati nisbat berilgani sabab ham oshiq o'zini Majnunga qiyoslashni yaxshi ko'radi, bundan murodi o'zining ishq haq va rost ekanligini isbotlashdir:

*O'shal Majnuni shaydodek biyobonlar aro man ham,
Ko'yungda dam-badam yonib, qani Laylo deb oh ursam.*

(Boborahim Mashrab, 129)

Majoziy ishqning xususiyatlaridan biri shuki, u faqatgina oshiqlik bilan emas, balki ma'shuqlik bilan sifatlantadi. Ya'ni yorga telbalarcha muhabbat qo'ygan oshiq ikkinchi tomondan iltifot, e'tibor kutadi, hatto yorning javob muhabbatini ham istaydi:

*Jomi mayi luob ichib, Majnuni benavo bo'lub,
Noz-u karashmalar qilib, Layliyi ishvagar o'zum.*

(Boborahim Mashrab, 172)

Mazkur baytda oshiq o'zini Majnuni benavo, Layliyi ishvagar deb atash orqali yor unga oshiq bo'lgani, ammo ma'shuqlik shartini yuzaga chiqarmoq uchun o'z oshig'iga lutf qilmay, ishva ila band ekanligini ta'kidlamogda.

Bu talqinni quyidagi bayt ham tasdiqlaydi – oshiq goh Majnun bo'lib ohlarni hamroh qilib dasht-u biyobonlarni kezadi, gohida husn-u latofat gulshaniga sohib bo'lgan Layliga aylanadi:

*Goh Majnun o'lub dashtu biyobong'a chiqarman, –
Hamrohlarim ohu,
Goh Layli bo'lub husn-u latofat chamanim bor, –
Xush gulshani jondur.*

(Boborahim Mashrab, 352)

Bu masalaning bir tomoni edi, ikkinchi bir jihati ham borki, bu oshiqning komil ishq bilan bog'liq. Ya'ni oshiq shu qadar o'tli muhabbatga muftalo bo'ladiki, har bir zarra, har bir rang unga yordan xabar beradi, alaloqibat oshiq o'zini yorga o'xshatishni boshlaydi: yurish-turishi, gap-so'zi, harakatlarida yorga taqlid qiladi va bu bilan o'zi uchun hijron azobini yengillatgandek bo'ladi. Shu sababli ham "Goh Majnunman, goh Layliman" deya nido qiladi. So'fiy uchun bu ishqning kamolotini, unda nuqson qolmaganini bildiradi.

O'zbek shoirlari orasida ilohiy ishqni kuylash borasida **Mashrabga eng yaqin turuvchi ijodkor Uvaysiydir. I.Adizova**

3 Jumaxo'ja N, Adizova I. O'zbek adabiyoti. (XVI- XIX asr I yarmi). – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo. 2020. 203-bet.

4 Mashrab. Девон. – Toshkent: Янги аср авлоди, 2006. – Б. 207. (Bundan keyingi baytlar ham shu manbadan keltiriladi)

5 Адизова И. Увайсий шеърларида поэтик тафаккурнинг янгиланиши. Филол.фан.док. дисс. – Тошкент. 2020. – Б. 49.

6 Увайсий. Мазмун маъдани. – Тошкент: Akademnashr, 2010. – Б. 202.

7 Қаюмов А. Қўқон адабий муҳити. – Тошкент: Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси нашриёти, 1991. – Б. 248.

vaning tadqiqotida aytilishicha, shoira she'riyatida eng ko'p ishlatilgan obraz Majnun bo'lib, u bu timsolga havas bilan qaraydi. U yetgan darajaga ko'tarilishni orzu qiladi. Dunyo Laylidangina iboratligiga Majnun singari ishongisi keladi. She'rlarida Majnun bo'lib so'zlaydi. [6:49]⁴. Hatto shoira she'rlarida Majnun Layli ishqida kamolga yetgan oshiq sifatida tasvirlanadi. Shoiraning Navoiy g'azaliga bog'lagan bir taxmisida shunday band bor:

*Hajring afsun etib, qo'ymadi bir zarra majol,
Chehrami zard etib, ayladi ham ashkimi ol,
Layli ishqidin o'shal Qays ajab topdi kamol,
Dasht devonasig'a men qilurman istiqbol,
Chiqsa Majnung'a, ne tong, g'ulu biyobon o'tru*⁵.

[7:202]

Muxammasda Layliga bo'lgan pok ishq tufayli kamolot darajasiga ko'tarila olgan Qays obrazi Navoiyning Majnuni bilan uyg'unlik kasb etib, ajoyib poetik birlik yuzaga kelgan va badiiy asar qahramoni mazmunini ifoda etgan.

Shu bois Jahon otin Uvaysiyning adabiyotimiz tarixida o'ziga xos o'rni bor. Yuksak poetik mahoratga ega bo'lgan "shoira g'azallarida mazmun ancha berkitib beriladi. Baytdagi ma'nolar mazmunini anglash qiyinchilik bilan amalga oshadi. Bu hol she'r shaklini murakkablashtirib, tushunishni og'irlashtiradi". [8:248]⁶. Shuning uchun uning ijodi hozirga qadar ko'plab ilmiy tadqiqotlarning yuzaga kelishida qimmatli manba bo'lib xizmat qilmoqda. Bu borada filologiya fanlari doktori, professor I.Adizovaning tadqiqotlari fikrimizga asos bo'la oladi. Olima Uvaysiy ijodi borasida shunday fikrlarni ilgari suradi: "Uvaysiy asarlari keng qamrovli, teran mohiyatni o'zida mujassamlashtirgan falsafiy-irfoniy ma'nolardan ham xoli emas. Xususan, ishq mavzusi olam, odam va Alloh munosabatlarining uyg'unligini o'zida mujassamlashtiradi. Agar uni faqat insonning insonga munosabati tarzida anglasak, shoira fikr-g'oyalaridan ancha uzoqlashib ketamiz. Uning nuqtayi nazarini, dunyoqarash va hayotiy xulosalarini noto'g'ri tushunamiz. Shunday ekan, asarlari mazmun-mohiyatini, lirik qahramon tabiatini, badiiy tasvir va ifoda vositalarini keng miqyosda qayta baholash bugungi kun adabiyotshunosligimizda nihoyatda dolzarblik kasb etadi"⁷. [9:4].

Darhaqiqat, Uvaysiy she'riyati nafaqat o'zining mazmun-mohiyati, balki an'anaviy obrazlarni o'rinni qo'llay olganligi bilan ham ahamiyatlidir. Biz shoira she'riyatini tahlil qilish jarayonida uning Farhod, Shirin, Mansur, Zulayho, Majnun Layli kabi obrazlarga ko'p murojaat qilganligiga guvoh bo'ldik. Xususan, birgina Layli timsoli shoiraning 1983-yil nashrdan chiqqan "Ko'ngil gulzori" nomli kitobida 18 o'rinda qo'llangan bo'lib, uni Laylivash, Laylo, Laylinamolig', Layli kabi shakllarda uchramiz.

Jamolin ko'zgusida Majnunoso ko'rdim ahvolim

*Nechun Laylinamolig' shevayi ul gul'uzorida*⁸ [12:22].

Lirik qahramon ishqda shunday martabaga erishgan-ki, uning ahvoli Mahbub jamolining ko'zgusida Majnun misoli, ma'shuqaning ishvasi esa Laylinamodir. Aslini olganda, "muhabbat – tasavvufning asosiy ruknlaridan biri. Juda ko'p irfoniy tushuncha-istilohlarning sharhi muhabbatga kelib bog'lanadi. Chinakam solik – bu oshiq solikdir. Ishq – ilohiy ma'rifatni kashf etuvchi qudrat, solik vujudini yondirib, mahbub visoliga yaqinlashtiradigan poklovchi muqaddas olov qalbdagi ishq qanchalik kuchli bo'lsa, solik ma'rifat zinalaridan shuncha bardam ko'tarila boradi, nafsiiy sifat-larni tark etib, kamolot cho'qqilarini zabt etaveradi"⁹. [13:49] Mazkur tasavvufiy qarashlar haqida ilmi-ma'rifat hosil qilgan Uvaysiy an'anaviy obrazlar yordamida Haqqa bo'lgan muhabbatni mahorat bilan ifoda etgan. Professor A.Hayitmetovning yozishi-cha: "Uvaysiyga qadar biron o'zbek shoiri o'z sevgilisini erkalab, uning yuzini gulzorga va unda ochilib turgan ra'noga qiyoslab g'azal bitmagan"¹⁰. [14:kh-davron.uz] Bu esa Uvaysiy ijodida Ishqqa bo'lgan munosabatning o'ziga xos oliy ko'rinishi sanaladi. Bu o'rinda Uvaysiyning mahorati shundaki, "Alloh jamolini Layli timsolida yaratib, ustalik bilan obrazga singdira olganki, dunyoviy ma'shuqa bilan ilohiy ma'shuqa orasida farq qolmagan"¹¹. [15:205]. Shoir bu o'rinda Layli timsolini Yaratganning yerdagi tajalliysi ma'nosida qo'llagan.

Uvaysiy ijodkor sifatida ko'ngli tubidagi bor haqiqatni hech ikkilanmay o'z ijodida namoyon qila olgan. Bu haqida A.Turdialiyev shunday deydi: "Shoir lirikasida asosiy o'rinni ishq-muhabbat mavzusi egallaydi. Yuksak did va mahorat bilan yozilgan bu she'rlarda oshiq qalbning

iztirobli kechinmalari o'z aksini topgan"¹². [16:5].

Jahon otin Uvaysiy ijtimoiy muhit ancha murakkab bo'lgan davrda yashab, faoliyat yuritdi. Shu sababli uning lirik qahramoni fig'on ko'tarsa, ayb sanaladigan, oh ursa, ta'na-malomatga qoladigan mahzun bir oshiqdir. Uning yori bir Layliparivash shoh, lirik qahramon uning ko'yida ovvora Majnun holiga tushgan. Bu g'azal faqat oshiqona mohiyat kasb etmay, farzandini sog'ingan onaning iztiroblarini ham o'zida aks ettiradi.

*Fig'oni – ayb, ohi – ta'na, bir bechora mahzunman,
Ki bir Layliparivash shohga avvora Majnunman.*

(Uvaysiy, 125-bet).

Uvaysiy yashagan davrda Amir Umarxon Qo'qon xoni, Nodirabegim esa malikai davron edi. Nodirabegim turmush o'rtog'i erta vafot etgan Uvaysiy Qo'qonga ko'chirtirib keladi. Uvaysiy bir muddat saroyda yashaydi va qizlarga xat-savod o'rgatib, she'r va musiqa ta'limi bilan shug'ullanadi. 1822-yilda Amir Umarxon vafot etadi va uning o'rniga o'g'li Muhammad Alixon taxtga o'tiradi. Xon shoiraning o'g'li Muhammadxonni sarboz sifatida Qashqar urishiga jo'natib yuboradi. Urushda yosh Muhammadxon vafot etadi. Shoiraning she'rlarida firoq bilan bog'liq tuyg'ular tarannumi keng o'rin egallaydi. Bizning-cha, ushbu baytda farzandining firoqida Majnun holiga tushgan onaning iztiroblari ham o'z ifodasini topgan.

Xulosa qilib ta'kidlash joizki, Mashrab ham, Uvaysiy ham Layli obrazi orqali, avvalo, haqiqiy ishqni targ'ib etadi. Qolaversa, Uvaysiy ijodida mazkur obraz farzand ma'nosini ham ifodalab kelgan. Ya'ni shoir og'ir judolikdan so'ng farzandi jonini qumsab ijod etganligi baytlarida o'z ifodasini topgan.

8 Адизова И. Увайсий шеърлярида поэтик тафаккурнинг янгиланиши. Филол.фан.док. дисс. – Тошкент, 2020. – Б. 4.

9 Увайсий. Кўнгил гулзори. – Тошкент: Ф.Фулом, 1983. – Б. 22. (Bundan keyingi iqtiboslar shu manbadan keltiriladi).

10 Комилов.Н. Тасаввуф. Биринчи китоб. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009. – Б. 49.

11 kh-davron.uz

12 Комилов.Н. Тасаввуф. Биринчи китоб. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009. – Б. 205.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Адизова И. Увайсий шеърлярида поэтик тафаккурнинг янгиланиши. Филол.фан.докт. дисс. – Тошкент, 2020.

2. Abdug'afurov A. Boborahim Mashrab. Maqola // Ma'naviyat yulduzlari. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2011.

3. Bu haqida qarang: "Тазкиратуш шуарои Ҳашмат"; Имомали Қундузий. "Таворихи манзума"; Мушриф Исфарагий. "Шахномаи Нусрат паём"; Н. Ф. Петровский. "История Кокандского ханства". Мақола. Журнал. Вестник Европы. 1875. № 10.

4. Исоқова Б. Ҳақ ишқида куйиб ёнган Увайсий //Шарқ юлдузи, 2019. № 2.

5. Jumaxo'ja N, Adizova I. O'zbek adabiyoti. (XVI–XIX asr I yarmi). – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo. 2020.

6. Комилов.Н. Тасаввуф. Биринчи китоб. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009.

7. Машраб. Девон. – Toshkent: Янги аср авлоди, 2006.

8. Қажумов А. Қўқон адабий муҳити. – Тошкент: Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси нашриёти, 1991.

9. Увайсий. Кўнгил гулзори. – Тошкент: Ф.Фулом, 1983.

10. Увайсий. Мазмун маъдани. Турдиалиев А. Сўзбоши. – Тошкент: Akademnashr, 2010.

11. kh-davron.uz

Normuhammad UBAYDULLAYEV,
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
dotsent, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) Samarqand
E-mail: normuhammadubaydullayev@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0002-5863-6725>

ABDULLA QODIRIY RUHIYATI VA XARAKTER YARATISH MAHORATI

Annotatsiya: vaqtning o'tishi bilan har qanday badiiy kashfiyotning o'ziga xos sirli va sehrli jihatlari ochila boradi. Xususan, XX asr adabiyotida yangi romanchilik sahifasini ochib bergan Abdulla Qodiriyning badiiy olami va uning shaxs sifatidagi faoliyati "Otam haqida" nomli xotiranomada o'ziga xos tarzda aks ettirilgan. Habibullo Qodiriy mana shu jarayonda juda ko'plab faktlar, ma'lumotlar, zamondoshlari bilan hamsuhbat bo'lib Abdulla Qodiriy fenomenini va uning ruhiy olamini idroklashga juda katta hissa qo'sha oldi.

Kalit so'zlar: psixologizm muammosi, xotiralar, biografiya, tarjimai hol, ijodkor shaxsi, hujjatlilik, haqqoniylik, badiiy haqiqat va hayot haqiqati.

Аннотация: со временем раскрываются присущие каждому художественному открытию таинственные и магические аспекты. В частности, художественный мир Абдуллы Кадыри, открывшего новую страницу романистики в литературе XX века, и его деятельность как личности по-своему отражены в мемуарах "о моем отце". Именно в этом процессе Хабибулла Кадыри смог внести огромный вклад в восприятие феномена Абдуллы Кадыри и его духовного мира, представив огромное количество фактов, информации, беседа с современниками.

Ключевые слова: проблема психологизма, воспоминаний, биографии, биографии, личности творца, документальности, достоверности, художественной правды и факта жизни.

Annotation: over time, the specific mysterious and magical aspects of any artistic discovery will open up. In particular, the artistic world of Abdullah Qadiri, who revealed a new page of novelism in 20th-century literature, and his work as a person are reflected in a unique way in the memoir "about my father". Habibullo Qadiri was able to make a huge contribution to the perception of the phenomenon of Abdullah Qadiri and his spiritual world by accompanying many facts, data, contemporaries in this process.

Key words: the problem of psychologism, memories, biography, interpretation case, creative personality, documentation, truthfulness, artistic reality and reality of life.

Qodiriy kim? U qanday ota bo'lgan? Ijodkor sifatidagi shaxsiyati haqida o'zining mehribon farzandi tomonidan olib borilgan juda keng ko'lamli memuarda bu haqida batafsil bilib olishimiz mumkin.

Badiiy asarda psixologizm masalasi nihoyatda dolzarb va o'ziga xos halqani tashkil qiladi. Unda muhit va jamiyat orasida kechayotgan ijtimoiy-madaniy munosabatlar yig'indisi o'z aksini topadi. Psixologizm muammosi bilan jiddiy shug'ullangan K.G.Yung ta'limotida "shaxs botini bir-birini to'ldirib turadigan uch qatlamdan iborat: birinchisi ego, ya'ni idrok, ikkinchisi, shaxsiy ong osti qatlami, uchinchi insonning shaxsiy kechinmalariga bog'liq bo'lmagan obyektiv ong osti qatlami..."[1,50].

L.Ginzburg memuarist A.I.Gersen haqida shunday yozadi: "Memuarist Gersen oldida u ayta olishi mumkin bo'lgan odamlar emas, balki aytmasa bo'lmaydigan odamlarni tanlashdek qiyin vazifa turardi. Tanlov tamoyillari avvalambor, Gersenning tarixiy qarashlari va kitobdan ko'zlangan ijodiy niyat bilan belgilanadi. Hayotda Gersen nafaqat "estetik jihatdan muhim"[2,12] obrazlarni, balki uning odamlar va tarixning bir-biri bilan qanday bog'liqligini tushunishini aks ettiradigan

obrazlarni ham topishi kerak edi. Bu iqtibosning muhim jihati shundan iboratki, modomiki, nasr takomilga yuz tutmas ekan, uning qonuniy taraqqiyotida siljish bo'lmaydi. Demak, tasvir kordinatasida qabarib ko'ringan asosiy mezon unda ishtirok etuvchi xarakterlar va voqelik birligi yaxlitlik kasb etishi muhim. Aynan shu mezon adabiy asar poetikasida ajralmasligi shart. Shu ma'noda, o'zbek biografik memuar adabiyoti o'zining tadrijiy taraqqiyotiga XX asrning 70-yillarida to'g'ri qadam qo'ydi desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Ijodkor har bir davrda muhim bir faktorga amal qilar ekan, u qaysi vaziyat va holatdan kelib chiqishini aniq va to'g'ri anglashi lozim. Ayniqsa, biografik janr poetikasida bu faktlarning ishonarli chiqishida muhimdir. Ba'zi essenavistlar juda bo'sh, jo'n va ko'rgan-kechirganlarini hech bo'yab-bezamasdan, batartib olib chiqishda qiynaladilar. Unda eslab qolish va uni qayta hikoya qilish manerasi yetishmaganligi bois, tasvirda qator mashaqqatlarga duch keladilar. Masalan, muallif boshidan kechirgan 20 yil oldingi voqelikda vaqt o'tishi bilan qandaydir esdan chiqish alomati ham uchraishi tabiiy. Buni tan olish lozim. Ayniqsa, o'tib ketgan voqelik – unutilgani bilan inson miyasidan

chiqib ketishiga, o'rnida yangi his-tuyg'ularning paydo bo'lishiga sharoit yaratib beradi. Axir fasllar ham birin-ketin almashinib, o'z o'rnini ikkinchi faslga bo'shatib berishi tabiiy qonuniyat-ku? Kamdan-kam hollardagina uni kundalik sifatida yozib, qayta idroklab, xotirlash kuzatiladi. Psixologiyada "inson bolasi unutuluvchandır" degan hayotiy fakt mavjud. Ana shu tamoyildan olib qaralsa, unutilayotgan voqelikni qayta sintezlab, tiklab, uni jonlantirib, unga hayot bag'ishlash faqatgina – iste'dod bilan o'lganadi.

Badiiy adabiyot shunday chamanzorki, uning bo'stonida ne-ne ulug' mutafakkirlar xizmat qilib, hayot va uning murakkab jihatlarini zargar kabi muhrlab, milliy qadriyat darajasida meros qilib qoldirganlar. Mana shunday muhtasham obidaga kirib borish, ularning boy adabiy merosidan bahra olish Abdulla Qodiriydek ma'rifatparvar adib bilan hamsuhbat bo'lish kishiga olam-olam zavq va kuch-u g'ayrat berishi tayin. Chunki yaxshi kishilar suhbatiga borish, ularning ibratli hayot yo'llaridan saboq olish chinakam ziyoli, millat oy-dinlarining go'zal ishi ekanligini unutmazlik lozim. Shu o'rinda, XX asr adabiyotida Abdulla Qodiriy fenomeni haqida juda salmoqli badialar, esselar, maqolalar, hikoyalar, qissalar, tarixlar yozildi va bu xayrli ish haliyam davom etib kelmoqda.

Ayonki, "Otam haqida" nomli xotiranomada juda ko'p o'rinlarda Abdulla Qodiriyning ruhiy va poetik olami bilan bog'liq bir-biridan qiziqarli, ba'zan iztirobli, qayg'uli sarguzashtlar bayon etiladi. Mana shu ruh ilmi bilan bog'liq kitoblardagi ifodalarda inson xarakterining ajralmas bir halqasi ekanligi oydinlashadi. XX asr adabiyotida psixologizm nafaqat qahramon ichki dunyosini yoritish vositasi, balki "sujetni belgilovchi va struktura hosil qiluvchi ta'sirchan omil (N.Leytes) sifatida ham o'z ahamiyatini saqlab qola oldi; qahramon ruhiyatini uning "botiniy fursatlari" (L.Kolobayeva) orqali aniqlashning xronologik usullari bot-bot o'z tasdig'ini topmoqda. Yozuvchilar g'ayriixtiyoriylik va g'ayrishuuriylik sohalariga o'ta sinchkovlik bilan teran nigoh tashlamoqda"[3,18-19]. Haqiqatan ham, badiiylarning ajralmas halqasi – badiiy psixologizmdu zuhur etiladi. Qodiriy ruhiyatining chinakam bilimdoni bo'lish mumkin, lekin uni hali to'laqonli angladik degani emas, albatta. M.Boboxonov talqiniga qo'shimcha tarzida shuni qayd etish lozimki, badiiy psixologizm har qanday sharoit va muhit suvratini o'ziga chinakam ma'noda singdiradi, o'zlashtiradi, o'zining yo'rig'iga soladi. Demak, badiiylarning eng jozib sahnalarida – inson ruhiyati talqini eng birlamchi vazifalardan biri bo'lib qolishi ayni yuqoridagi mulohazalarning mantiqiylik chegarasida yuzaga kelishini dalolatlaydi.

Buyuk rus tanqidchisi va nazariyotchisi M.M.Baxtin shunday yozadi: "Muallif va qahramonning hayoti va uning tutgan o'rnini uch xil tasniflash mumkin. Birinchisi shuki, yozuvchi o'z qahramonlari ustidan hukmronlik qila olmaydi, uni o'z yo'rig'ida boshqara bilmaydi, qah-

ramon o'z xatti-harakati bilan yechim tomon boradi. Ikkinchidan, muallif qahramonlarini o'ziga to'laligicha bo'ysundirib olgan bo'ladi, ular ko'pincha yozuvchi istagini yuzaga chiqarish bobida harakat qiladilar. Uchinchi jihat shuki, qahramonning o'zi muallifga evrilib, go'yoki sahnada rol ijro qilayotgandek o'z shaxsiy hayoti haqida o'zidan-o'zi estetik mulohaza yurita boshlaydi"[4,18-23]. Binobarin, gap muallif va qahramon haqida borar ekan, mana shu mavjudlik jum-bog'ida – o'lim sari borayotgan har qanday obrazning tub mohiyatida estetik qamrov hukm suradi. O'limdan go'zallik axtarish, uning chiroyli hayot nashidasi o'la-roq yashab o'tishiga ishonish va inontirish faqatgina yozuvchining badiiy mahoratiga bog'liq!

Habibullo Qodiriy "Otam haqida" xotiranomada ana shu jihatlarni sinchkovlik bilan qog'ozga tushirib, Abdulla Qodiriy fenomenini alohida bir olam sifatida tushuntirmoqchi bo'ladi. Deylik har ikkala romanning yozilish tarixi, ulardagi mavzu-mundarija, Qodiriyning ruhiyat iqlimida qanday rol tutishi, iztiroblari-yu, qu-vonchi, har bir obrazga alohida bir inson o'laroq qaray olishi, simpatiya va antipatiyada tenglik tamoyiliga amal qilishi g'oyat o'quvchini "sehr"lab qo'yadiki, aslida ana shunday bo'lishi kerak, degan xulosagacha kelib qolganingizni sezmay qolishingiz ham shundandir.

Endi biz badiiy psixologizmning o'ziga xos jihatlari memuaristikada qanday ro'y berish fragmentlariga diqqat qaratamiz. "Badiiy psixologizm bu qahramon-ni g'oyaviy-ruhiy izlanishlarini o'zida mujassam etgan badiiy shakl, inson xarakterining shakllanishi, shaxs dunyoqarashidagi asoslarini adabiyot tomonidan o'zlashtirish shaklidir. Psixologizmning ma'rifiy-muammoviy va badiiy qimmat, eng avvalo, shunda ko'rinadi" [2,95]. Shunday ekan, muallifning ijtimoiy-ma'rifiy-siyosiy qarashlari bilan badiiy psixologizm shu qadar uyg'unlashib ketadiki, bu birinchi navbatda – uslubda, ikkinchisi voqelikning shartlilikida namoyon bo'ladi. Habibullo Qodiriy o'z otasi haqida sharqshunos olimlarning, ayniqsa, Y.E.Bertelsning mulohazalarini shunday xotirlaydi:

"Eron, turk, arab yozuvchilarining ham ko'pgina romanlari bor. Lekin ularniki uslub jihatidan ingliz, nemis, fransuz romanchilik maktablaridan unchalik farq qilmaydi (ya'ni ularda taqlidchilik bor). Abdulla Qodiriy ham ko'pgina romanchilik maktablaridan iste-fodalangan, ularni chuqur o'rgangan bo'lishi mumkin. Ammo unda taqlidchilik ko'rinmaydi. Qodiriy romanlari butun tarkibi bilan o'ziga xos uslubda yozilgan o'zbek romanlaridir. Dunyoda beshta, ya'ni: fransuz, rus, ingliz, nemis va hind romanchiligi maktablari bor edi. Endi oltinchisini, ya'ni o'zbek romanchilik maktabini Abdulla Qodiriy yaratib berdi"[6,55].

Mana shu manbadan anglashiladiki, Qodiriyning shaxsi va ijodiyoti xususida nafaqat o'zbek ziyolilari, balki jahon tanigan sharqshunos olimlarning ko'pchiligi u benazir yozuvchi bilan suhbatlashgan, fikrlashgan,

badiiy olamining nechog'li serqirraligidan, Qodiriy nafaosatidan bahra olgan, degan xulosa kelib chiqmoqda. Deylik, Qodiriy o'zining samimiy va oliyanoblik fazilatlarini har bir qahramoniga ustalik bilan singdirishga

harakat qilgan bo'lsa, o'z o'g'li bularni jamlab, qanday muhit va vaziyatda yuzaga kelganligini, shart-sharoit taqozosi bilan baqamti va muvofiq ravishda badiiy chizgilar berganida qabarib ko'rinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Назар Эшонкул. Ижод фалсафаси. –Т.: Akademnashr, 2018. – Б.50.
2. Гинзбург Л. Я. О психологической прозе. – Л., 1997.
3. Бобохонов М. Ўзбек қиссаларида бадий психологизм. – Т.: Баёз, 2014. –Б.18-19.
4. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. Искусство. – М., 1979.–С.18-23.
5. Уэллек Р.и Уоррен О. Теория литературы. – М.Прогресс, 1978. – С.95.
6. Ҳабибулло Қодирий. Отам ҳақида. –Т.: Ғофур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. –Б.55.

Feruza BURXANOVA,
TDPU dotsenti, PhD

NAZAR ESHONQULNING “QO’L” HIKOYASIDA FANTASMAGORIK USLUB

Annotatsiya: maqolada betakror uslub sohibi Nazar Eshonqulning “Qo’l” nomli ramziy hikoyasi tahlilga tortiladi. Maqolada hikoyaning fantasmagorik uslubda, ramziy-majoziy ruhda yozilgani, undagi ramzlar qatidagi ma’no A.Qahhorning “O’g’ri”, “Bemor” hikoyalarining g’oyaviy konsepsiyasiga monandligi qiyoslanadi. Asar badiiy mantiq’idan kelib chiqib, qo’l – o’zgalar haqqidan qo’rqmaydigan, xalq va millatni moddiy tanazzuliga sabab bo’ladigan badnafs manqurtlar yoxud g’oya timsoli ekani, yozuvchining poetik mahorati va uslubiy o’ziga xosligi tadqiq etiladi.

Kalit so’zlar: *adib, asar konsepsiyasi, badiiy detal, badiiy makon, ramziy-majoziy mazmun, millat fojiasi, personaj, fantasmagorik uslub, fojiviy qismat, qahramon, korrupsiya, obraz, hikoya, egasiz qo’l.*

Аннотация: в статье рассматривается уникальный стиль писателя Назара Эшонкула на примере его символического рассказа «Рука». В статье проводится анализ рассказа, написанного в стиле фантазмагории и обладающим символично-метафорическим характером. Смысл, заложенный в символах произведения, сопоставляется с идейной концепцией рассказов А. Каххара «Вор» и «Больной». Исходя из художественной логики произведения, “Рука” символизирует беспринципных манкуртов, не боящихся посягать на чужое, являющимися причиной материального упадка народа и нации. В статье также исследуется поэтическое мастерство и уникальный стиль автора.

Ключевые слова: писатель, концепция произведения, художественная деталь, художественное пространство, символично-метафорическое содержание, трагедия *natsin*, персонаж, *фантазмагорический стиль*, *трагическая судьба*, герой, коррупция, образ, рассказ, *потерянная рука*.

Annotation: the article analyzes the symbolic story The Hand by the unique writer Nazar Eshonqul. It discusses how the story is written in a phantasmagoric style with a symbolic and metaphorical spirit, comparing the meaning behind its symbols with the ideological concepts found in A. Qahhor’s stories The Thief and The Patient. Based on the artistic logic of the work, the hand symbolizes selfish individuals who, without fear of others’ rights, contribute to the material decline of the people and the nation. The article also examines the writer’s poetic mastery and distinctive style.

Key words: *writer, concept of the work, artistic detail, artistic setting, symbolic-metaphorical content, national tragedy, character, phantasmagoric style, tragic fate, hero, corruption, image, story, ownerless hand.*

Nazar Eshonqul asarlarida metaforik ifoda, ramziy-majoziy tasvir yetakchilik qiladi. Adibning “Qo’l” hikoyasi fantasmagorik uslubda, ramziy-majoziy

ruhda yozilgan bo’lib, undagi ramzlar qatidagi ma’no A.Qahhorning “O’g’ri”, “Bemor” hikoyalarining g’oyaviy konsepsiyasiga monand. Boisi “O’g’ri” va “Bemor”

hikoyalarda adolatsiz jamiyatda yo'qsil xalqning amaldorlar-mansabdorlar tarafidan moddiy-ma'naviy jabr ko'rishi, mulla-kinnachilar tomonidan talanishi kabi lavhalar timsolida chorasiz, tang qolgan insonlarning fojiasi ko'rsatilgan. "Qo'l" hikoyasida esa yozuvchining mavjud jamiyatdagi adolatsizliklardan, korrupsiya va turli xil "talonchiliklar"dan norozi munosabati ironik tarzda ifodalangan. Bu fojialarning sababchisi faqatgina ilmsizlik, moddiy qiyinchiliklar emas, balki jamiyat boshqaruvidagi mansabdorlarning befarqligi, nafsga muhtaloligi hamdir.

Hikoya voqealari N.Eshonqulning ko'pgina asarlari uchun badiiy makon vazifasini o'tagan Tersota qishlog'ida sodir bo'ladi. Asardagi Tersota qishlog'i – butun xalq, millat timsoli ramzi hisoblanadi. Asar syujeti tugun bilan boshlanadi. Ya'ni Salom tegirmonchining uyida farzandlari rizqini qiyayotgan, oilaning nochor va qarzga botishiga sabab bo'lgan noma'lum qo'lning paydo bo'lishidek g'ayrioddiy, fantasmagorik jumboq. Egasi noma'lum bo'lgan badnafs qo'l kimning yoxud nimaning timsoli degan savol paydo bo'lishi tabiiy. Asar badiiy mantig'idan kelib chiqib, qo'l – o'zgarlar haqqidan qo'rqmaydigan, xalq va millatning moddiy tanazzuliga sabab bo'ladigan badnafs manqurtlar yoxud g'oya timsolidir.

Dastlab jo'jabirday jon, oz-moz xasisligi bo'lgan tegirmonchining uyida paydo bo'lgan bu qo'l har qanday qarshiliklarga qaramay asar so'nggida butun qishloq ahlining uyida paydo bo'ladi. Qo'lni yo'qotishga qaratilgan Salom chavandozning har qanday harakati besamar bo'lib chiqadi. *"Salom bir necha marta begona qo'lni ushlab oldi, uni jazolash uchun har xil usullarni sinab ko'rdi: bir qo'lida ushlagancha ikkinchi qo'li bilan musht qilib tugganda yoki oldindan yoniga keltirib qo'ygan bolta, pichoq, qamchiga qo'l uzatganda yoxud yonib turgan pechkaning ichiga tiqmoqchi bo'lganda qo'l o'z-o'zidan g'oyib bo'lar, keyingi ovqat payti esa hech narsa ko'rmaganday yana dasturxonda paydo bo'lardi. U bilan kurashishning natijasi shu bo'ldiki, qo'l tezda oila a'zolaridan biriga aylandi: endi hatto kenja o'g'il ham uni ko'rsa vahimaga tushmas, aksincha, qo'lni hammaga ko'rsatib, uning harakatlaridan qiqirlab kular, qo'l esa o'zini mehribon ko'rsatib, ba'zida bolalarning boshini mehr bilan silab qolardi: bolalar ham asta-sekin uning boshlarini silashlariga o'rganib borayotgan edi"*. Yebto'ymas, bir o'zi uch kishining ovqatini yeb, oilaning moliyasiga, tirikchilikning yo'rig'iga zarar yetkazayotganini aytmasa, u beozor qo'l ekani yozuvchi tomonidan istehzoli bayon etiladi. Umuman, yozuvchi qo'lning portretini chizar ekan og'ir ish qilmagan, nozik, shu bilan birga yaltoqlanib, "og'irning ostidan, yengilning ustidan" yuradigan vaziyatga qarab turlanib-tuslanadigan tullak sifatida

tasvirlaydi. *"Tandirchi uzun, nozik, ayni paytda shapoloqday qo'lni ushlab turar, loy qoriyverib, muskullari pishib ketgan baquvvat panjalar orasida qo'l xuddi qamchi kabi bilonglardi"*². Yozuvchi kontras uslubda ikki bir-biriga zid qo'llar tasviri orqali ikki xil hayot tarzida yashayotgan insonlarning xarakter-xususiyatlariga oid chizgilar berishga ham harakat qilgan. Adib qo'lning egasini umuman ko'rinmas qilib tasvirlash orqali o'ziga yetkazilayotgan zararlarning asl egasi yoki egalari kimligini bilmaydigan xalqning fojiasini ko'rsatishga urinadi. Egasiz qo'l – befarqlikni avj oldirish, nafsni urchitish, xalqni chorasiz, moddiy va ma'naviy nochorlashtirishga qaratilgan tuzum timsoli.

Egasiz qo'l asar personajlari, mansabdor-mullalar: mulla Ablaz, *Azim oqsoqol (rais)*, folbin, Keldiyor mulla, Panji muallim, nozirlarning ma'naviy qiyofasini, badnafs va soxtakorligini ko'rsatuvchi badiiy detal vazifasini ham o'tagan. Chunki egasiz qo'lni yo'q qilish asnosida o'zi moliyaviy qiyinchilikda bo'lgan Salom tegirmonchi va uning oilasi misolida oddiy mehnatkash xalqni talash ilinjida bo'lgan mansabdor shaxslar, folbin-u mullalarning asl qiyofasini fosh etishga qaratilgan vosita sifatida ham qo'llaniladi. Xuddi A.Qahhorning "O'g'ri" hikoyasida yo'qolgan ola ho'kiz vositasida amin, pristav, tilmoch, ellikboshilarning ma'nan tubanligi ochib berilib, jabrdiyda Qobil bobo timsolida butun xalqqa qilinayotgan jabr-zulm, yulg'ichlik fosh qilingan bo'lsa, "Qo'l" hikoyasida ham qo'l "mansabdor shaxslar" mahalla raisi, nozir hamda mulla-yu, folbinlarning ta'magirlik bilan xalqni ezishi, ular haqiga xiyonat qilishi, ularning ishonchlarini suiiste'mol qilishdek noinsoniy xislatlarini fosh etishni maqsad qilgan. Demak, hikoyadagi egasiz qo'l faqat badnafs manqurtlar yoxud adolatsizlik timsoli bo'lib qolmay, xalq dard-u izzitirobi, jamiyat korchalonlarining asl qiyofalarini fosh etuvchi, millat fojiasini ko'rsatuvchi ramziy obraz hamdir.

Yozuvchi hikoyada ushbu obraz orqali oddiy xalqqa moddiy va ma'naviy zarar yetkazayotgan turli toifaga mansub mansabdor kishilarning qilmishlarini ayovsiz fosh etadi. *"... hamisha bir yangilik qilib, o'zining mahalla raisligini eslatib turadigan Azim oqsoqol ota-ona bolalarga dars qilishga qanday sharoit yaratganini tekshirish uchun mahalla nomidan keldi-da, oshxonani hisobga olmasa, ham yotoq, ham mehmonxona, ham darsxona, ham bolalar xonasi vazifasini o'tayotgan ikki xonaning birida sandalga oyoqlarini tiqqancha kitobdan bosh ko'tarmay o'tirgan (mahalla raisi kelishini boshqa xonadonlardan eshitgani uchun darsliklar va daftarlar bir haftadan beri sandal ustidan olinmas, hammasi maktab va mahalla hamkorligi talablariga moslashtirilib, taxt qilib qo'yilgan, tandirchi ham go'yo har kuni bolalar shunday sergo'sht taom yeyishayotganday*

1 <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/nazar-eshonqul/nazar-eshonqul-qol-hikoya/>

2 <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/nazar-eshonqul/nazar-eshonqul-qol-hikoya/>

qassobdan sersuyak bo'lsa ham go'sht olib, tushdan so'ng pilik-pirmosga osdirib qo'ygan, darvoza taqillab, Bo'ynoq hurishi bilan hammasi oldindan kelishilgandek sandal atrofiga kelib o'tirilgandi) bolalarga ko'zi tushib, qoniqish hosil qilgan bo'ldi va odatiga ko'ra dars qilayotgan xonani birrov ko'zdan kechirdi-da, tandirchining "Bir piyola choy ichib keting" degan taklifiga "odamgarchilik yuzasidan" yo'q demadi"³. Asarda birgina mahalla raisining faoliyati va individual qiyofasini tasvirlash asnosida (dialog, xatti-harakati, ochofat, kaltafahm, badnafs, mansabparastlik kabi qusurlari bilan yaxlit butunlikda, maromiga yetkazib tasvirlangan) mahalladagi qing'irliklar fosh etiladi, ta'lim tizimidagi og'riqli nuqtalar, o'zini o'zi aldayotgan va yosh avlodni ham shu aldov va soxtakorlikka o'rgatayotgan katta avlod tanazzulini, millatimizga xos bo'lgan mutelik, bolalar rizqini qiyib bo'lsa-da, ko'rsatiladigan mehmonnavozlikni ham istehzoli kulgi vositasida fosh etadi. Hikoyada Panji muallimdan tashqari birorta ham ma'nana yetuk, el-xalqning manfaatini o'ylaydigan, fidoyi, dunyoqarashi keng ziyoli obrazi uchramaydi. Ma'nana qashshoq, qorin g'amini o'ylaydigan, manfaatparastlar yoxud qora mehnatdan kosasi oqarmagan personajlar tasvirlanadi. Yozuvchining bunday yo'l tutishida ham o'z haququqini bilmaydigan, qora mehnatdan boshi chiqmay adolatsizliklarga qarshi ilm-ma'rifat, qonun yo'li bilan kurasha olmaydigan mute, chorasiz insonlarning fojiasini ko'rsatishni maqsad qilgani ayonlashadi. Yozuvchi chorasiz qolgan tandirchining boshiga kelgan baloni quyidagicha izohlaydi: "bu qo'l g'oyibning hukmiga o'xshar, xuddi tandirchining oilaviy tutumini, barakasini yo'qqa chiqarish, uni kafangado qilish uchun ro'zg'origa qarg'ishdek kirib kelgandi"⁴. Bunday jazodan qattiq ruhiy iztirobga tushgan Salim tandirchi vafot etgan otasiga qilgan birgina hurmatsizligi: otasiga qattiq gapirib, cho'lga ketib qolganini, o'zining aybini tushunib, qaytib kelganda otasi bu dunyo bilan xayrlashib bo'lganini, otasining ko'nglini olish qiyomatga qolganini eslab azoblanadi. Ta'kidlash lozimki, yozuvchi vijdon azobida qolgan, ruhiy iztiroblarda qiynalayotgan, o'z yog'iga o'zi qovrilayotgan inson ruhiy holatini butun murakkabliklari bilan hayotiy va ishonarli tasvirlashga erishgan. Uning isyonini ham mashaqqatli, halol hayot tarzi bilan uyg'unlikda tasvirlaydi: "Oradan ikki oy o'tib, bo'shab qolgan unxalta-yu yog' idishlarni ko'rgach, tandirchining sabri chidamadi. Bu qanday adolatsizlik! – deb o'yladi u jahl bilan. – Men bolalarim bilan kun uzog'i loy tepib, bir tishlam nonni zo'rg'a topsam-da,

bir tekinxo'r teng sherik bo'lib o'tirsa..."⁵. Bu tasvirlar kitobxonda halol mehnat, qora ter evaziga kelayotgan mehnatkash xalqning qiyilayotgan rizqiga achinish, ogohlikka da'vat uyg'otadi. Ilojsiz va qarzga botayotgan oilaning boshiga tushgan balodan o'z manfaati yo'lida foydalangan folbin va "og'zida ilmi bor" mullalarning badnafs qiyofasi ham asarda sarkazm asosida ochiladi.

Ushbu tasvir zukko o'quvchiga beixtiyor Qobil bobo yoxud Sotiboldi obrazlarining chorasiz, tang holatini yodga soladi. "Tandirchiga qaytarma qilish bir to'qliga tushgan bo'lsa-da (uniyam qaynisidan qarz olishga to'g'ri keldi), mulla Keldiyor va'dasida turdi: qirq kunda qaytarma qilib o'qib berdi. Tandirchi endi "shayton qo'li"ning uydan g'oyib bo'lishini sabrsizlik va intiqlik bilan kuta boshladi"⁶.

Syujet voqealari rivoji jarayonida nozir va mahalla raisini "shaxsi noma'lum kimsa tomonidan o'g'rilik sodir etilayotgan obyekt"ni o'z ko'zlari bilan ko'rishga borish uchun ham tandirchiga ziyofat hozirlashiga shama qilishi, kayf ta'sirida nozirning "Buning-ku qo'li ko'rinib turibdi, umuman, o'zi yo'q jinoyatchilarni ham tavbasiga tayantiradiganlar bor"ligini aytib maqtanishi va bu jinoyatni ochish maqsadida ikki kundan so'ng tegirmonchining uyiga iskovuch it bilan bir to'da qurollangan odamlar kelib, tintuv va tekshiruv o'tkazilishi oqibatida: "arining uyasigacha, hovli devorining tagidagi sichqon inigacha maxsus asbob-uskunalar bilan titib chiqildi, xullas, sichqonning inini ming tanga qilishdiki, kovlab ko'rilmagan joy qolmadi – tandirchining hovlisi birpasda g'alvirday titib tashlandi – u endi naq bomba tushganday xaroba manzilga aylangandi... mashina joyidan qo'zg'alib, muyulishga yetmasdan paxsadan qurilgan uyning poydevori titilib ketib, batamom qulab tushdi va undan ko'tarilgan chang Langarotadan ham ko'rinib turdi. Boshpanasiz qolgan tandirchi vayronaga aylangan uyi ustida boshini ushlagancha o'tirar, ko'rinishi aftodahol, yuz-ko'zida umidsizlik, nochorlik, tushkunlik bilan birga afsus-nadomat aks etar edi"⁷. Birgina muammoga yechim topishga uringan Salom tegirmonchi va uning oilasi boshiga tushgan bu ko'rguliklar hikoya epilogida taqdirga tan berib chodirda yashayotgan ham qo'lni, ham oilasini qiynalib boqishga urinayotgan Salom tegirmonchining ayanchli holati hamda qishloqdagi har bir xonadonda paydo bo'lgan egasi yo'q qo'l va unga chora istab yig'ilgan xalq, rais va nozirning mulla Keldiyordan najot kutishi bilan yakunlanadi. Bunday absurd chora mahalla raisi, nozir, ya'ni mahalliy hukumat, huquqni muhofaza qiluvchi organ vakillarining

3 <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/nazar-eshonqul/nazar-eshonqul-qol-hikoya/>

4 <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/nazar-eshonqul/nazar-eshonqul-qol-hikoya/>

5 <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/nazar-eshonqul/nazar-eshonqul-qol-hikoya/>

6 <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/nazar-eshonqul/nazar-eshonqul-qol-hikoya/>

7 <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/nazar-eshonqul/nazar-eshonqul-qol-hikoya/>

befarq, uzoqni ko'ra olmasligi natijasida mehnatkash xalqqa yetkazilayotgan zararining ortishiga, ommaviy tus olishiga sabab bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, hikoyada adib millat dardi,

xalq manfaatini toptayotgan kimsalar va adolatsizliklarni fantasmagorik uslubda ramzlar orqali ifodalaydi, o'z xulosalarini beradi. Fojiaiy yechim va absurd chora orqali xalq va millatni ogohlikka chorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. The methods of studying and analyzing classical poetic arts in literature lessons //Journal of critical reviews, 2020. – №5. 1631-1641-b.
2. Jo'raqulov U. Nazariy poetika masalalari. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2015. 354-b.
3. Quronov D, Mamajonov Z, Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. –T.: Akademnashr, 2010. 400-b.
4. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Navoiy universiteti, 2018. 480-b.
5. Eshonqul N. Yalpiz hidi. –T.: Sharq, 2008. 421-b.
6. Eshonqul N. Saylanma II.– Toshkent: Akademnashr, 2022. 576-b.
7. Eshonqul N. Kitob bandasi .– Toshkent: Akademnashr, 2022. 416-b.

Internet saytlari

8. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=v47kHwYAAAAJ&citation_for_view=v47kHwYAAAAJ:IjCSPb-OGc4C
9. <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/nazar-eshonqul/nazar-eshonqul-qol-hikoya/>

Shaxlo XALILOVA,

PhD,

Mavjuda BOZOROVA,

Qarshi Iqtisodiyot va pedagogika universiteti magistranti

JOHN MILTONNING INGLIZ ADABIYOTIDAGI O'RNI

Annotatsiya: ingliz adabiyotining buyuk shoiri va dramaturgi John Milton teran ijodiy asarlari bilan mashhur bo'lib, epik poeziyaning rivojiga ulkan hissa qo'shgan. Miltonning asarlari diniy, siyosiy va falsafiy mavzularni qamrab oladi hamda uning uslubi kuchli obrazlilik, murakkab sintaksis va muhim g'oyaviy mazmun bilan ajralib turadi.

Kalit so'zlar: epik poeziya, diniy, siyosiy, falsafiy, murakkab sintaksis, muhim g'oyaviy mazmun, senzura.

Аннотация: Джон Мильтон, великий поэт и драматург английской литературы, прославился своим глубоким творчеством и внес большой вклад в развитие эпической поэзии. Работы Мильтона охватывают религиозные, политические и философские темы, а его стиль характеризуется сильной образностью, сложным синтаксисом и важным идеологическим содержанием.

Ключевые слова: эпическая поэзия, религиозная, политическая, философская, сложный синтаксис, важное идеологическое содержание, цензура.

Annotation: the great poet of English literature and the player is known to John Milton and made a great contribution to the development of the epic poetry. Milton's works cover religious, political and philosophical subjects and is distinguished by strong image, complex syntax and important ideal content.

Key words: epic poetry, religious, political, philosophical, complex, syntax, important ideological content, censorship.

Kirish. John Milton (1608–1674) ingliz adabiyotining eng buyuk shoirlaridan biri bo'lib, uning ijodi nafaqat o'z davrida, balki keyingi asrlarda ham muhim ahamiyat kasb etgan. U "Paradise Lost" (Yo'qotilgan jannat) asari bilan mashhur bo'lib, epik poeziyaning rivojiga ulkan hissa qo'shgan. Miltonning asarlari diniy, siyosiy va falsafiy mavzularni qamrab oladi hamda

uning uslubi kuchli obrazlilik, murakkab sintaksis va muhim g'oyaviy mazmun bilan ajralib turadi.

Milton 1608-yil 9-dekabrda Londonda tug'ilgan. Yoshligidan ilmga qiziqqan bo'lib, Cambridge universitetida tahsil olgan. Uning dastlabki she'rlari klassik an'analar va xristian an'analari ta'sirida yozilgan. Miltonning eng muhim asarlari quyidagilardir:

L'Allegro va Il Penseroso (1632) – qarama-qarshi kayfiyatlarni tasvirlaydigan falsafiy she'rlar.

Lycidas (1637) – elegiya janridagi she'r bo'lib, dostoniya elementlarga ega.

Areopagitica (1644) – so'z erkinligi va senzura masalasiga bag'ishlangan mashhur nutq.

Paradise Lost (1667) – Miltonning eng mashhur epik dostoni.

Paradise Regained (1671) – Iso Masihning g'alabasi haqida.

Samson Agonistes (1671) – Yunoncha tragediya an'analariga asoslangan drama.

"Samson Agonistes" va Miltonning dramatik ijodi. Miltonning eng mashhur dramalaridan biri "Samson Agonistes" bo'lib, bu asar yunon tragediya uslubida yozilgan. Ushbu drama Bibliyadagi Samson hikoyasiga asoslanib, insoniy iroda, taqdir va imon haqida chuqur falsafiy mushohada yuritadi. Asarning mavzusi – Samsonning dushmanlari tomonidan asir olinishi, uning ko'r bo'lib qolishi va oxir-oqibat o'z kuchini qaytarib, dushmanlarini mag'lub etishi. Tragediya elementi – Yunon dramaturgiyasi uslubida yozilgan bo'lib, chorustik (xor) monologlar va dramatik to'qnashuvlar mavjud. Samson obrazi – kuchli, ammo halokatli xatolar qilgan qahramon sifatida tasvirlanadi. Bu jihatdan u yunon tragediyasidagi qahramonlar bilan o'xshashlikka ega.

"Samson Agonistes" Miltonning so'nggi asarlaridan biri bo'lib, unda uning hayotiy falsafasi va siyosiy qarashlari o'z aksini topgan. Asardagi asosiy g'oya insonning o'z gunohlari va zaifliklarini yengib, oxir-oqibat o'z taqdirini o'zgartira olishiga urg'u beradi.

"Paradise Lost" va uning adabiyotga ta'siri. "Paradise Lost" asari Miltonning eng muhim ijodiy yutug'i hisoblanadi. Ushbu epik doston 12 kitobdan iborat bo'lib, insoniyatning qulashini va shaytonning qudratini tasvirlaydi. Bu asarda quyidagi asosiy mavzular ko'tarilgan:

Gunoh va najot – Insoniyatning qulash sabablari va uning najot topish yo'llari.

Ozodlik va taqdir – Milton insonning erkinligi va ilohiy taqdir haqidagi falsafiy savollarni ochib beradi.

Qahramonlik tushunchasi – Shayton qahramon sifatida tasvirlansa ham, asarda asl qahramon Xudo va Isoning donoligi sanaladi.

Bu asar ingliz adabiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatib, keyingi epik va falsafiy adabiyotga asos bo'ldi. Uning murakkab til uslubi va falsafiy chuqurligi bir qancha adabiy oqimlarga ta'sir qilgan.

Miltonning "Paradise Lost" dostoni insoniyat tarixining muhim jihatlarini yorituvchi ulkan falsafiy asar bo'lib, uning ichki ma'nosi chuqur tahlil qilinishi mumkin. Asarda Shayton qahramon sifatida tasvirlangan bo'lsa-da, Milton uni xudbinlik va g'urur timsoli sifatida ko'rsatadi. Shaytonning "Better to reign in Hell than serve in Heaven" (Do'xaxda hukmron bo'lish Jannatda xizmat qilishdan afzal) degan iborasi Miltonning

ozodlik va taqdir haqidagi falsafiy qarashlarini aks ettiradi.

Bundan tashqari, Miltonning yozuv uslubi an'anaviy epik dostonidan farqlanib, unda murakkab inverziyalar va lotinchalashgan sintaksis keng qo'llaniladi. Uning obrazlar yaratish usuli Dante, Vergiliy va Bibliya an'analarini o'zida mujassamlashtirgan bo'lib, keyingi epik adabiyot namunalari uchun asos bo'lib xizmat qilgan.

Miltonning siyosiy qarashlari Angliya fuqarolar urushi davrida shakllangan. U Oliver Kromvel boshchiligidagi respublikachilarni qo'llab-quvvatlab, qirol Karl I ning qatl etilishini oqlagan. Milton o'zining "The Tenure of Kings and Magistrates" (1649) asarida xalqning hukumat ustidan nazorati bo'lishi kerakligini va adolatsiz hukmdorlarni lavozimidan chetlatish huquqini himoya qilgan. U bu fikrlari bilan keyingi demokratik tamoyillarning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan.

Falsafiy jihatdan Milton erkin irodaga katta urg'u bergan. U insoniyatning qulashini oldindan belgilangan taqdir emas, balki insonning o'z tanlovi natijasi deb hisoblagan. Bu fikr uning "Paradise Lost" asarida ham yaqqol aks etgan. Uning qarashlari ilohiyot bilan uyg'unlashgan holda, insonning mustaqil tafakkuri va erkin xohishiga urg'u beradi.

Bundan tashqari, Milton klassik falsafa va nasroniy dunyoqarashini uyg'unlashtirib, siyosiy va ijtimoiy adolat g'oyalarini ilgari surgan. Uning respublika tarafdori sifatida yozgan asarlari zamonaviy demokratiya nazariyalari bilan hamohang bo'lib, bugungi kunda ham ahamiyatli hisoblanadi.

Miltonning siyosiy va falsafiy qarashlari. Milton nafaqat shoir, balki faol siyosatchi va mutafakkir ham bo'lgan. U Angliyada monarxiyaga qarshi chiqib, respublika tuzumini qo'llab-quvvatlagan. Uning "Areopagitica" asari matbuot erkinligi himoyasida yozilgan muhim esse bo'lib, bugungi kunda ham dolzarb hisoblanadi. Miltonning diniy qarashlari protestantizm ta'sirida shakllangan. U Xudo, insoniyat va taqdir haqidagi bahslarida an'anaviy teologiyani boyituvchi yangi qarashlarni ilgari surgan. Uning ijodi 17-asr adabiyotining falsafiy va diniy yo'nalishlarini belgilab bergan.

Miltonning ingliz tiliga ta'siri. Miltonning tili va uslubi ingliz adabiyotining rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan. Uning she'riyatidagi murakkab jumlar, lotinchalashgan sintaksis va epik uslub keyingi shoirlar tomonidan o'rganilgan va rivojlantirilgan. U ingliz tiliga bir qancha yangi so'z va iboralarni kiritgan bo'lib, uning tilshunoslik sohasidagi ahamiyati ham katta.

Miltonning adabiyotga ta'siri ulkan bo'lib, u romantik shoirlardan tortib, zamonaviy adabiyotgacha bo'lgan ko'plab yozuvchilarga ilhom bergan. Uning poetik uslubi va falsafiy mavzulari Wordsworth, Blake, Byron, va T. S. Eliot kabi shoirlarga katta ta'sir ko'rsatgan. Shuningdek, uning qahramonlar tasviri va adabiy

yondashuvi keyingi epik va dramatik adabiyotga asos bo'ldi.

Xulosa. John Milton ingliz adabiyotining eng muhim shaxslardan biri bo'lib, uning ijodi she'riyat, falsafa va siyosatga katta ta'sir ko'rsatgan. "Para-

dise Lost" asari epik adabiyotning cho'qqilaridan biri sanaladi va bugungi kungacha o'rganilmoqda. Miltonning siyosiy qarashlari ham zamonaviy demokratiya tamoyillariga hissa qo'shgan. Uning ijodi va adabiyotga ta'siri abadiy bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Milton, J. (1667). Paradise Lost. London: Samuel Simmons.
2. Milton, J. (1671). Paradise Regained & Samson Agonistes. London: John Starkey.
3. Hill, C. (1977). Milton and the English Revolution. Viking Press.
4. Lewalski, B. (2000). The Life of John Milton: A Critical Biography. Blackwell Publishing.
5. Campbell, G., & Corns, T. (2008). John Milton: Life, Work, and Thought. Oxford University Press.
6. Jalilovna, K. S. (2022). Common Similarities and Differences of Uzbek and English Fairy Tales. European Journal of Innovation in Nonformal Education, 2(1), 366-369.
7. Jalilovna, K. S. (2022). COMPARATIVE ANALYSIS OF UZBEK AND ENGLISH FAIRY TALES. IJTIMOYIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 80-83.
8. Jalilovna, K. S. (2022, February). A CASE STUDY ON VOCABULARY LEARNING THROUGH READING FAIRY TALES. In E-Conference Globe (pp. 5-6).

Zilola SHUKUROVA,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti dotsenti, PhD

O'RTA OSIYO – HINDISTON ADABIY ALOQALARINI O'RGANISHDA BAYOZLARNING O'RNI

Annotatsiya: ushbu maqolada O'rta Osiyo bilan Hindiston munosabatini mustahkamlashda Zahiriddin Muhammad Boburning o'rni va uning adabiy aloqalarga ta'siri masalasi bayozlarda aks etishi hind shoiri Bayramxon misolida tahlil etilgan.

Аннотация: в данной статье на примере индийского поэта Байрам-хана анализируется роль Захириддина Мухаммада Бабур в укреплении связей Средней Азии и Индии и его влияние на литературные связи.

Annotation: this article analyzes the role of Zahiriddin Muhammad Babur in strengthening relations between Central Asia and India, and the impact of his influence on literary relations reflected in the Bayazes, using the example of the Indian poet Bayram Khan.

Ma'lumki, O'rta Osiyo va Hindiston munosabati eramizdan avvalgi davrlarga taqalib, hind mollari Amudaryo orqali Kaspiy va Qora dengizga va undan Yevropaga olib o'tilgan. Shunga ko'ra O'rta Osiyo xalqaro savdo-sotiq va boshqa masalalarda muhim ko'priq vazifasini o'tab, bu jarayon ikki davlat o'rtasidagi aloqalarning doimiy ta'minlanishiga zamin yaratgan.

Hindiston bilan iqtisodiy aloqalarning rasman yo'lga qo'yilishi Amir Temur davriga to'g'ri keladi. Shohruh zamonida yo'lga qo'yilgan rasmiy aloqalar Zahiriddin Muhammad Bobur davriga kelib yangi bosqichga ko'tarildi. Hindistonga o'tgan asrlarda borib muqim bo'lib qolgan O'rta Osiyoliklarning mahalliyashuvi hamda Boburning Hindistonda ularga ko'rsatgan alohida lutf va marhamati tufayli XVI asr adabiyotida Movarounnahr va Hindiston

adabiy aloqalari ancha kengaydi. "Hindiston forsiy adabiyotning tarqalishida muhim o'rinni egallaydi. Bu tarqalish Mahmud G'aznaviyning 390/1000-yilda bu hududga bostirib kirishi bilan bog'liq. XVI asrda Hindistonda adabiyotning rivojlanishining yangi bosqichi boshlandi va u O'rta Osiyodan Boburning buyuk mo'g'ul imperiyasining tuzishi bilan bog'liq"¹. Haqiqatda ham, Hindiston bilan aloqalarning jadallashuvi Zahiriddin Muhammad Boburning Hindistonni zabt etishi bilan boshlanadi. Aynan shu davrdan e'tiboran, O'rta Osiyo va Hindiston o'rtasidagi aloqalar mustahkamlandi. Bobur ko'plab choparlar orqali O'rta Osiyolik ilm-fan va kasb-hunar egalarini yaxshash uchun Hindistonga taklif qilib, ularga yaxshi hayot va'da qilgan. Ayniqsa, ilm ahli va shoirlarga hukmdor tomonidan alohida ehtirom ko'rsatilgan. Mamlakatni mu-

¹ Норик Б. Биобиблиографический словарь среднеазиатской поэзии (XVI – first third XVII). – Москва. Издательский дом Марджани, 2011. с 42.

sulmon hukmdor boshqarishi va ular tomonidan berilgan keng imkoniyatlar O'rta Osiyolik shoirlar oqimini kuchaytirdi. Bu esa hind xalqining tili, madaniyati, adabiyotiga ta'sir qilmay qolmas edi. "Mazkur davr adabiy taraqqiyoti bosqichining xarakterli tomonlaridan biri bo'lgan hind va musulmon madaniyatining chatishuvi, XI-XIV asrlarda Hindistonda forsiy va keyinchalik turkiyzabon adabiyotining rasman vujudga kelishi hamda rivoj topishiga muayyan shart-sharoit yaratdi"².

"Hindistonda ham O'rta Osiyo va Eron kabi forstojik tilining rasmiy davlat tili deb e'lon qilinishi, ilm-fan, adabiyotning mazkur tilda yaratilishi O'rta Osiyo-Hindiston xalqlari o'rtasidagi asriy madaniy aloqalarni yanada jonlantirib yubordi"³. Natijada ikki xalq o'rtasida adabiy do'stlik rivojlanadi. Bundan tashqari, Boburiylar saltanati boshqaruvida turkiy tilda ijod qiladigan shoirlarning ham borligi bu yerda turkiy-forsiy adabiyotning rivojlanishida muhim turtki bo'ldi. Saroy amaldorlari orasida mahoratli shoirlar ham bo'lib, forstojik, turkiy hamda hind tillarida baravar ijod qilib, go'zal baytlar tuzishgan. Mana shunday shoirlardan biri Bayramxon she'riyati dovrug'i nafaqat Hindistonda, balki O'rta Osiyoga qadar yetib kelib, ko'plab bayozlardan o'rin olgan. Bayramxonning shaxsiyati hamda faoliyati haqida manbalarda ma'lumotlar berilgan. Ularning deyarli barchasida Bayramxon mohir sarkarda sifatida ta'riflanadi. 16 yoshidan boshlab Humoyun Mirzoga xizmat qilgan va keyinchalik Akbarshohga vasiy ota bo'lgan bu sarkarda janglar davomida juda ko'p g'alabalarga erishgan. Bundan tashqari, u shoirlarga homiy ham bo'lib, saroyda forsiy-turkiy she'riyat rivojiga muhim hissa qo'shgan. Bu esa Hindistonda adabiyotning ravnaq topishiga sabab bo'ldi.

Manbalarda Bayramxonni boburiylar sulolasining rivojiga katta hissa qo'shgan asosiy siyosiy shaxslardan biri deya tahlil etilsa-da, uning shoir sifatida ijodiy faoliyatiga yetarlicha baho berilmagan. "Adibning nomi Yevropada dastlab "Ioxannes de Lita" asarida hamda 1877-yilda "Oyinai Akbariy"ning ingliz tilidagi tarjimasini uchun yozilgan sharhda qayd etilgan. Sobiq Ittifoqda esa Bayramxon, asosan, yetuk siyosatdon, uning sermazon adabiy merosiga nisbatan ilmiy munosabat, nari borsa, ayrim maqola va nashrlar bilan chegaralangan"⁴. Demakki, sarkardaning shoirlik faoliyati doirasi deyarli tadqiq etilmagan. Bizni Bayramxon ijodining O'rta Osiyoda tuzilgan bayozlarda ko'p uchragani sababli uning shoirlik faoliyati ko'proq qiziqtiradi.

Manbalarda berilishicha, Bayramxon bir vaqtning o'zida turkiy, forsiy tilida ijod qilish bilan birga hind tilida ham bemalol she'rlar bita olgan zullisonayn shoirlar sirasiga kirgan. Uning bu iste'dodi nafaqat mohir sarkarda, balki iste'dodli shoir ham bo'lganligini tasdiqlaydi. Zullisonaynlik an'anasi hind diyorlarida ijod qilgan deyarli

barcha shoirlarga xos xususiyatdir. Hasanxoja Nisoriy unga "Shakkar sochuvchi ta'b to'tisi bor" Bayramxon xoni xonon Hindistonda Bobur ishtirokidagi adabiy muhit ruhida voyaga yetgan ilk mahalliy turkiygo'y shoirlardan biridir" deya baho beradi. Ushbu ta'rif Bayramxonning shoir sifatida o'z davrida taniqli bo'lganligini ko'rsatadi. Bayramxon she'r yozish bilan cheklanmasdan, Movarounnahr va Eronda bo'layotgan adabiy jarayonlar bilan qiziqib, muntazam kuzatib borgan va bevosita Hind diyorida adabiyotni rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlarini ishga solgan va o'zi ham bir-biridan go'zal va betakror g'azallar yozgan. Masalan: 3326 raqamli bayozda shoirning quyidagi g'azali beriladi:

غزل بیرام

گر بر ازم شعله از دل دهان می سوزدم

گر نهان دارم درون سینه جان میسوزدم

(Gar yurakdagi shu'lani sir tutsam,
og'zim kuydirmoqda,
Gar uni qalbim ichida yashirsam,
jonim kuydirmoqda)

فی المثل گویا زبان من سخن کز جگر است

بسکه شرح آتش عشقت زبان میسوزدم

(Mening so'zim jigardan chiqqan kabidir,
Ishqing otashi sharhi tilimni kuydirmoqda).

روز شب از دود آه آتش دل روشن است

این که عشقت آشکار او نهان میسوزدم

(Tun-u kun faryodning tutuni ila yurakdagi
olov ravshandur.

Ishqing meni oshkora, u bo'lsa,
zimdan kuydirmoqda).

از وجود مانده مشتی استخوانی و هنوز

داغ هجران تو مغز استخوان میسوزدم

(Vujudimdan bir musht suyak qolgan bo'lsa-da,
Sening hijroning suyagimning mag'zi-mag'zigacha
kuydirmoqda)

بیر ما آن بلبلی خانمانم در فراق

کز دل پرسوز هر شب آشیان میسوزدم

(Ey Bayram, u xonumonimning bulbuli firoqdadir,
G'am bilan to'la yuragim tufayli har kecha
oshiyonim kuymoqdadir).

Ushbu g'azal ramali musammani mahzuf vaznida yozilgan bo'lib, mavzusiga ko'ra oshiqona g'azal

2 Низомиддинов Н. Ҳиндистон туркийзабон адабиёти. – Тошкент: 2005. 8 б.

3 Низомиддинов И. Ўзбекистонда Ҳиндистон илмий-маданий меросини ўрганишга доир. – Тошкент: Ўзбекистон, 1987. 3 б.

4 Низомиддинов Н. Ҳиндистон туркийзабон адабиёти. – Тошкент, 2005. 24 б.

turkumiga kiradi. G'azal bir nechta badiiy san'atlarga boy bo'lib, shoir she'riyatning nozik jihatlarini payqay olgan. Unga ko'ra oshiq yurakdagi sirlarini sir tutsa, og'zini kuydirishi, qalb ichida yashirsa jonini kuydirishi tasviri mubolag'aning ig'roq turini hosil qilgan. Ya'ni oshiq bechora ishq sirini aytsa tili, aytmasa dili kuyadigan qiyin ahvolda. Xuddi shu misralar husni ta'lil san'atining yuzaga kelishida ham zamin yaratgan. So'zning chiqishini jigardan chiqishiga o'xshatib tashbeh san'atining go'zal va noan'anaviy namunasini yaratgan. Shu baytdagi *kun-u tun, oshkora-zimdan* juftliklari tazod san'atining yaralishiga sabab bo'lgan. *Tutun, olov, kuydirmoq; bulbul, oshiyon; g'am, yurak, firoq* kabi bir-biriga yaqin ma'noli so'zlari tanosib san'atini hosil qilgan. Bayramxon g'azallarini go'zal tashbehlar va badiiy san'atlar bilan boyitganligi sababli O'rta Osiyolik muxlislari tomonidan ham iliq kutib olingan. Shoir o'limidan so'ng ham uning she'rlari kitobxonlar

qo'lidan tushmasdan XIX asrda tuzilgan bayozlardan o'rin olgan. Bu esa ko'p asrlar davomida Hindiston va O'rta Osiyo shoirlari o'rtasida adabiy aloqalarning doimiy rivojlanganini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, O'rta Osiyo – Hindiston munosabati siyosiy, iqtisodiy, madaniy aloqalarni qadimdan yo'lga qo'ygan hamkor davlatlar bo'lib, bu aloqalar Zahiriddin Muhammad Bobur davrida taraqqiy etdi. Ikki davlat o'rtasida hamkorlikning mustahkamlanishi natijasida adabiy aloqalar gullab-yashnadi. Oqibatda turkiy shoirlarning hind adabiyotiga ta'siri kuchayib, hattoki Movarounnahr uslubi ta'sirida sabki hind uslubi shakllandi. Xuddi shuningdek, hind shoirlarining ham o'zbek mumtoz adabiyotiga ta'siri kuchli bo'lgan. Bu, eng avvalo, XX asrgacha yaratilgan bayozlar tarkibida hind xalqi shoirlarining ijod namunalari salmoqli ekanligidan hamda tazkiralarda hind shoirlari haqida ma'lumotlarning kiritilganidan yaqqol seziladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуллаев В. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент, 2019.
2. Низомиддинов Н. Ҳиндистон туркийзабон адабиёти. – Тошкент, 2005.
3. Низомиддинов И. XVI-XVIII асрларда Ўрта Осиё – Ҳиндистон муносабатлари. – Тошкент: Фан, 1966.
4. Низомиддинов И. Ўрта Осиёнинг чет эл шарқи билан муносабатлари. – Тошкент: Ўздавнашр, 1961.
5. Норик Б. Биобиблиографический словарь среднеазиатской поэзии (XVI – first third XVII). – Москва: Издательский дом Марджани, 2011.
6. Низомиддинов И. Ўзбекистонда Ҳиндистон илмий-маданий меросини ўрганишга доир. – Тошкент: Ўзбекистон, 1987.

Dilrabo KOSHEVA,
Nizomiy nomidagi TDPU dots.v.b., PhD
kosheva.88@inbox.ru

OLIIY TA'LIM AUDITORIYA DISKURSIDA ADABIY ME'YOR CHEGARASI

Annotatsiya: mazkur maqolada oliy ta'lim auditoriyasidagi diskursda adabiy me'yorlarning ahamiyati, ortologik xususiyatlari va ularning o'qituvchi hamda talaba nutqiga ta'siri tadqiq etiladi. Auditoriya muloqotida ortologik me'yorlarga rioya qilishning ta'lim jarayoniga ta'siri ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ortologik tadqiqotlarning lingvistik va pedagogik jihatlarini tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: auditoriya diskursi, adabiy me'yor, ortologiya, nutq madaniyati, til me'yorlari, o'qituvchi nutqi, talaba nutqi.

Аннотация: в данной статье рассматривается значение литературных норм в дискурсе аудиторий высшего образования, их ортологические особенности и влияние на речь преподавателей и студентов. Анализируется влияние соблюдения ортологических норм в аудиторном общении на образовательный процесс. Кроме того, изучаются лингвистические и педагогические аспекты ортологических исследований.

Ключевые слова: аудиторный дискурс, литературная норма, ортология, культура речи, языковые нормы, речь преподавателя, речь студента.

Annotation: this article examines the significance of literary norms in the discourse of higher education classrooms, their orthological characteristics, and their impact on the speech of teachers and students. The influence of adherence to orthological norms in classroom communication on the educational process is analyzed. Additionally, the linguistic and pedagogical aspects of orthological research are discussed.

Key words: classroom discourse, literary norm, orthology, speech culture, language norms, teacher's speech, student's speech.

Oliy ta'lim muassasalarida auditoriya diskursi faqat bilim almashinuvi jarayoni emas, balki til madaniyatining muhim komponentidir. Nutq madaniyatini saqlash, ortologik me'yorlarga rioya qilish ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Auditoriya diskursida adabiy me'yorlar mehnat etikasini ta'minlash bilan birga, talabalarning til madaniyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Adabiy me'yorlar buzilganda esa auditoriya nutqi sifat jihatidan pasayadi.

Adabiy me'yorlar til tizimining muhim qismi bo'lib, og'zaki va yozma nutqda rasmiy, ilmiy va kundalik uslublarga mos keladigan qoidalar tizimidir. Oliy ta'lim auditoriyasida o'qituvchilarning nutqida grammatik, leksik va stilistik me'yorlarga amal qilinishi, nutqning aniq va tushunarli bo'lishini ta'minlaydi.

O'zbek tilshunosligida R.Qo'ng'urov, E.Begmatov va Y.Tojiyevlar adabiy me'yorlarni quyidagicha ta'riflaydi: "Me'yor deganda, til unsurlarining xalq o'rtasida ko'pchilikka ma'qul bo'lgan variantini qo'llash tushuniladi".¹ Auditoriya diskursi rasmiy uslubning asosiy ko'rinishlaridan biri bo'lib, uning shakllanishi mavzu, ishtirokchilar va joy xususiyatlari bilan belgilanadi. Mavzu ilmiy va akademik yo'nalishda bo'lib, muhokamalar rasmiy nutq shaklida olib boriladi. Ishtirokchilar – o'qituvchilar va talabalar – rasmiy muloqot doirasida o'zaro fikr almashadilar, bu esa auditoriya diskursining rasmiy tusini mustahkamlaydi. Joy xususiyatiga ko'ra, auditoriya muhitida nutqning strukturasi, grammatik to'g'riligi va adabiy me'yorlarga rioya qilish talabi oshadi. Shu sababli, auditoriya diskursida adabiy me'yor chegaralariga rioya qilish ilmiy muloqotning aniqligi va tushunarligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Me'yordardan chetga chiqish esa nutqning stilistik nomuvofiqligiga va kommunikatsiya samaradorligining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Shuningdek, tilshunos olim M.Sh. Shirinova tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ortologiya til me'yorlarini mustahkamlashda yetakchi yo'nalishlardan biri ekanligi ta'kidlangan. Unga ko'ra, ortologik jihatdan me'yoriy bo'lmagan nutqning auditoriyadagi ta'siri sezilarli darajada pasayadi.

Tushunchaning izohiga qaraydigan bo'lsak, *ortologiya* – nutqning to'g'riligi va me'yoriyligini o'rganadigan lingvistik soha hisoblanadi. To'g'ri so'z qo'llanilishi ortologiyaning tadqiqot mavzusidir. Ushbu atama yunoncha ortho- ("to'g'ri") va -logy ("ilm, fan") so'zlaridan kelib chiqqan.² Bu fan psixologiya, falsafa, tilshunoslik va boshqa ko'plab ilmiy yo'nalishlarning kesishgan nuqtasidir. Oliy ta'lim auditoriyasida ortologik tamoyillarga amal qilish o'qituvchi va talaba nutqining aniq, ravon va tushunarli bo'lishiga xizmat qiladi. Ortologik xatolar esa tushunmovchilik va kommunikativ qiyinchiliklarni

yuzaga keltirishi mumkin.

Auditoriya diskursida ortologik qoidalar buzilgan dialog namunasi sifatida "Legally Blonde" (2001) filmidagi bir sahnani tahlil qilamiz. Ushbu film huquqshunoslik fakultetidagi o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi auditoriya nutqini aks ettiradi:

Professor Stromwell: "Would you summarize the case of Baker v. Carr for the class?"

Elle Woods (talaba): "Umm... yeah, so like... it's about voting rights, I think? I mean, I read it, but it was, like, super confusing. Anyway, I guess it's something about districts?"

Professor: "Miss Woods, I suggest you reread the case and come prepared next time."

Bu kontekstda fonetik me'yorlarning buzilishini Elle Woodsning noaniq talaffuz va auditoriya diskursiga mos kelmaydigan "umm... yeah... like..." kabi so'zlarni ishlatishida ko'rishimiz mumkin. "It's about voting rights, I think?" jumlasida ishonch bilan bayon qilish xususiyati yetishmaydi, shu sababdan, jumladagi so'roq ifodasi aniq javob talab qilingan auditoriya diskursida noo'rin. Shu jumladan, "like", "super confusing" norasmiy uslub elementlari bo'lib, ilmiy nutqqa mos kelmaydi.

Dialogik nutqning ortologik jihatdan to'g'ri olib borilmaganligini suhbat yakunida professorning talabaning javobiga bergan bahosidan ham anglash mumkin: "Miss Woods, I suggest you reread the case and come prepared next time."

Dialogning adabiy me'yorlarga rioya qilingan, sayqallangan varianti quyidagicha bo'lishi mumkin edi:³

Professor Stromwell: "Miss Woods, would you please summarize the case of Baker v. Carr for the class?"

Elle Woods: "Certainly, professor. Baker v. Carr was a landmark Supreme Court case decided in 1962. It addressed the issue of legislative redistricting and established that federal courts have the authority to intervene in cases involving state apportionment under the Equal Protection Clause of the Fourteenth Amendment. The ruling set a precedent for the principle of 'one person, one vote' in electoral districts."

Professor Stromwell: "That is a well-structured summary, Miss Woods. You have correctly identified the case's significance in constitutional law. Thank you for your response."

M. Shirinovaning tadqiqotlariga ko'ra, ortologiya faqatgina talaffuz va grammatik me'yorlarni emas, balki pragmatik jihatlarni ham o'z ichiga oladi.⁴ Bu degani, auditoriya diskursida o'qituvchi va talabalar tomonidan ishlatiladigan til birliklari ham muloqot samaradorligiga ta'sir etadi.

Auditoriyada adabiy me'yor chegarasining belgilanishi lingvokulturologik asoslarga ega, chunki til na-

1 Qo'ng'urov, R., Begmatov, E., & Tojiyev, Y. (1992). Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Tashkent: O'qituvchi.

2 [https://simple.wikipedia.org/wiki/Orthology_\(language\)](https://simple.wikipedia.org/wiki/Orthology_(language))

3 McCullah, K., & Smith, K. (2001). Legally Blonde [Screenplay]. Metro-Goldwyn-Mayer.

4 Shirinova, M. Sh. (2020). Ortologiya tadqiqi va uning tilshunoslikda tutgan o'rni. Ilmiy xabarnoma. Seriya: Gumanitar tadqiqotlar, (1), 106–113.

faqat muloqot vositasi, balki muayyan jamiyatning madaniy va ijtimoiy qadriyatlarini ham aks ettiradi. Lingvokulturologiya til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganar ekan, auditoriya diskursida adabiy me'yorlarning saqlanishi nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy-madaniy ahamiyatga ham ega bo'ladi.⁵ Oliy ta'lim muassasalarida rasmiy ilmiy nutq, akademik etikaga mos keladigan uslub va madaniy an'analarga asoslangan muloqot me'yorlari shakllanadi. Har bir auditoriya o'zining lingvokulturologik kontekstiga ega bo'lib, unda adabiy me'yor chegaralari o'qituvchi va talabalarning kommunikativ ehtiyojlari, ilmiy bahs-munozaralar formatlari hamda milliy va global ta'lim madaniyatiga asoslangan holda belgilanadi. Bu jarayonda tilning normativligi, leksik va grammatik to'g'rilik hamda auditoriya muhitidagi notiqlik san'ati muhim o'rin tutadi. Fikrimizni asoslash uchun, quyidagi "Dead poets society" kinofilmdan olingan parcha tanqidiy tahlilini taqdim etamiz:⁶

Teacher Keating: "Today, we will explore the essence of poetry. Why do we write poetry? Why do we read it?"

Student: "To avoid boredom, sir?"

Keating: "No. We write poetry because human beings are filled with passion. Medicine, law, business, engineering—these are noble pursuits and necessary to sustain life. But poetry, beauty, romance, love—these are what we stay alive for."

Keatingning talaffuzda adabiy me'yorlarga rioya qilishi uning nutqini tinglovchilar uchun tushunarli va ta'sirchan qiladi. Jumalalar tanlovi ham grammatik me'yorlarga mos. Shu jumladan, nutqda "she'riyat", "go'zallik", "romantika", "sevgi" kabi so'zlarning ishlatilishi adabiy uslubga xos

bo'lib, auditoriya diskursida o'rinli hisoblanadi. Shu bilan birga, Keatingning nutqi ilhomlantiruvchi va ta'sirchan uslubda bo'lib, u talabalarning diqqatini jalb qilish va ularni o'ylashga undash uchun metafora va ta'kidlarni qo'llaydi. Masalan, "poetry, beauty, romance, love — these are what we stay alive for" jumlasini stilistik jihatdan kuchli ta'sirga ega.

Umuman olganda, Keatingning nutqi auditoriya kontekstiga mos keladi. U talabalarning yoshiga va qiziqishlariga mos ravishda mavzuni taqdim etadi, bu esa uning nutqini samarali qiladi.

O'qituvchilarning nutqi nafaqat bilim berish, balki axloqiy va estetik me'yorlarni shakllantirish vositasi hamdir. Ularning so'z boyligi, talaffuzi, grammatik jihatdan to'g'riligi talabalarga o'rnak bo'ladi. Talabalarning esa auditoriya muhitida adabiy me'yorlarga mos ravishda nutq so'zlashi ilmiy muloqot ko'nikmalarining rivojlanishiga olib keladi.

Shuningdek, I. Sh. Ahmedova tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda nutq mahorati va ortologiya o'zaro bog'liq ekani, notiqlik qoidalariga rioya qilish auditoriya nutqining ravonligini oshirishi ta'kidlangan.⁷ Auditoriyada o'qituvchining notiqlik san'ati talabalarning diqqatini jalb qilishga xizmat qiladi.

Oliy ta'lim auditoriyasida adabiy me'yorlarga rioya qilish pedagogik jarayonning samaradorligini oshiradi. Ortologik xususiyatlarning chuqur o'rganilishi va qo'llanilishi esa auditoriya diskursini sifat jihatidan yuksaltirishga xizmat qiladi. Shunday ekan, o'qituvchi va talabalar nutq madaniyatini rivojlantirish, ortologik me'yorlarni chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq etish davriy zarurat sanaladi.

5 Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo'ng'urov R., & Rustamov H. (1983). O'zbek tili stilistikasi. — Toshkent: O'qituvchi. 30-35-betlar.

6 Weir, P. (Director). (1989). Dead Poets Society [Film]. Touchstone Pictures.

7 Ахмедова И.Ш. Нутқ маҳорати — ортология, маънавият ва маърифатнинг интегратив объекти сифатида // Scientific Progress. — 2022.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ахмедова И.Ш. Нутқ маҳорати — ортология, маънавият ва маърифатнинг интегратив объекти сифатида // Scientific Progress. — 2022.

2. McCullah K., & Smith K. (2001). Legally Blonde [Screenplay]. Metro-Goldwyn-Mayer.

3. Qo'ng'urov R., Begmatov E., & Tojiyev Y. (1992). Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. — Toshkent: O'qituvchi.

4. Широнова М.Ш. Ортология тадқиқи ва унинг тилшуносликда тутган ўрни // Илмий хабарнома. Серия: Гуманитар тадқиқотлар. — 2020.

5. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo'ng'urov R., & Rustamov H. (1983). O'zbek tili stilistikasi. — Toshkent: O'qituvchi. 30-35-betlar.

6. Weir P. (Director). (1989). Dead Poets Society [Film]. Touchstone Pictures.

[https://simple.wikipedia.org/wiki/Orthology_\(language\)](https://simple.wikipedia.org/wiki/Orthology_(language)).

Nasiba BOZOROVA,
filologiya fanlari nomzodi
TDYU O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti

HAYOT FALSAFASINING NAVOIYONA TALQINI

Annotatsiya: maqolada Alisher Navoiyning "G'aroyib us-sig'ar" devonidan o'rin olgan bir g'azali g'oyaviy-poetik jihatdan tahlil etilgan. Ulug' shoirning ma'rifiy-axloqiy qarashlari, poetik mahorati tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, g'azal, lirik qahramon, bayt, ramziy-majoziy obraz, poetik ma'no, poetik ifoda, timsol, bayt.

Аннотация: в статье анализируется газель из дивана Алишера Навои "Гарайиб ус-сигар" с идейно-поэтической точки зрения. Изучаются просветительские и нравственные взгляды, поэтическое мастерство великого поэта.

Ключевые слова: Алишер Навои, газель, лирический герой, двустишие, символическо-метафорический образ, поэтическое значение, поэтическое выражение, символ, двустишие.

Annotation: the article analyzes the ghazal from Alisher Navoi's divan "Garayib us-sigar" from an ideological and poetic point of view. The educational and moral views, poetic mastery of the great poet are studied.

Key words: Alisher Navoi, ghazal, lyrical hero, couplet, symbolic and metaphorical image, poetic meaning, poetic expression, symbol, couplet.

E'tibor qilsak, mumtoz she'riyatimizda ko'p hollarda dahr, dunyo va unga xos ishlar qoralanadi, lirik qahramonning dunyo bilan murosqa qila olmasligi, kerak bo'lsa undan yuz burishi, uni tark aylashidan so'z yuritiladi. Bunday g'azallar hayot falsafasiga go'yo zid tuyuladi. Chunki yosh-u qari – barcha uchun yashash zavqi ustun. Hech kim o'z ixtiyori bilan dunyodan ketishni, hayot go'zalliklaridan judo bo'lishni istamaydi. Zero, go'zallik, zavq, shavq hayot bilan muqarrar. Aslida, hayotsevarlik, go'zallikka oshnolik boshqalarga nisbatan ko'proq shoirlarga xos. Shunday ekan, unda nega mumtoz shoirlarimiz mudom davron-u dahr, dun-u jahonni yozg'irishgan, undan nolihsan? Bunday hukm chiqarishga bir oz shoshilmaylik. Dunyo, davron va davrdan hasrat etilgan, undan qutulishga undalغان o'sha she'rga chuqurroq nazar solib, shoir aytmoqchi bo'lgan fikrni, poetik obrazlar mohiyatini to'g'ri ilg'aylik. Shunda shoirlarimiz dunyoni "qoralab" inson hayotining betakrorligi, yashashning nechog'li ulug'ligi, olamning nihoyatda go'zalligidan bahs yuritganiga amin bo'lamiz. Alisher Navoiy "G'aroyib us-sig'ar" devonidan o'rin olgan "Istasangkim, urg'asen davrong'a tiyg'i inqito" deb boshlanuvchi g'azalda ham ayni shu masala – insoniylik sharafigi, tiriklik ne'mati, umr mazmuni va uning qadr-qimmatini nima bilan o'lchanishi haqida fikr yuritgan. G'azal aruzning ramali musammani maqsur vaznida yozilgan bo'lib, mazmuniga ko'ra orifonadir. G'azalning butun mazmuni arabiy qofiyadosh so'zlarga yuklangan. Unda lirik qahramon o'quvchini o'zligiga nazar solishga, olam va odam haqiqatlarini mushohada etishga chorlaydi.

Ulug' shoir an'anaviy tarzda g'azalning birinchi baytidanoq lirik qahramon va dunyo o'rtasidagi ziddiyatga e'tibor qaratadi. Shoir ta'kidicha, "davrong'a tiyg'i inqito" etmoq istagan, ya'ni dunyoni o'ldirmoqchi, yo'q etmoqchi bo'lgan odam dunyodan "burunrog' alvido" demog'i lozim. Xo'sh, shoir bu bilan nima demoqchi? Uning insonni davron bilan vidolashuvga chorlashini qanday tushunish mumkin? Baytda tilga olingan bu tushunchada qanday poetik mazmun

yashirin? Bu kabi savollarga javob topish uchun baytdagi "burunrog' alvido" birikmasiga e'tibor qilish va undan ko'zda tutilgan maqsadni oydinlashtirish lozim. Mazkur birikma tarixi va mundarijasini yoritish orqali esa ulug' shoirning poetik maqsadi ayonlashadi. Zero, adabiyotshunolarimiz ta'kidlaganidek, Alisher Navoiy g'azallaridagi diniy-tasavvufiy, ramziy-majoziy so'z va timsollar she'r mazmunini ochuvchi "kalit", shoir qalbi tomon yetaklovchi yo'l vazifasini o'taydi.

Shoir butun g'azal mazmunini, aytmoqchi bo'lgan fikrlarini birgina "burunrog' alvido" birikmasiga singdira olgan. Bu birikma tasavvufda keng tarqalgan "O'lmasdan burun o'lish" g'oyasini yodga soladi. Bu g'oya payg'ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallamning inson ichidagi eng katta dushman – nafsning o'limini e'tiborda tutib aytgan "O'lmasdan burun o'ling" hadislarini asosida yuzaga kelgan. Tasavvufda esa bu tushuncha valiylik martabalariga tashlanadigan ilk odim va ishning ibtidosida hosil bo'ladigan kamol darajasi sifatida talqin etiladi. Demak, g'azalda ulug' bir mohiyat – o'zligi tomon qadam tashlayotgan insonning bajarajak amallaridan so'z yuritiladi. Shoir e'tiroficha, inson dunyoga tiyg' urguncha, ichdagi dunyodorlik hissini yo'qotishi, ko'ngildagi mol-u davlatga bo'lgan ishtiyoqni so'ndirishi lozim. Chunki, dunyoparastlik – nafs istagi. Nafs istaklari qalbdan ketishi bilan yangi ruhoniyl hayot boshlanadi. Shu bois g'azalning ilk baytidanoq o'zida ruhoniyl hayot zavqini topa olgan lirik qahramon o'quvchini ham bu zavqdan bahramandlikka chorlaydi, "burunrog' alvido"dan tug'iladigan holning go'zalligidan saboq beradi:

Istasangkim, urg'asen davrong'a tiyg'i inqito',
Ul vido etkuncha sen qilg'il burunrog' alvido'.

Aslida, insonni halokatga yetaklovchi, insonni insoniylkdan yiroqlashtiruvchi narsa – mol-u joh sevgisi. Hadisi sharifda ta'kidlanganidek, suv urug'ni undirgani kabi mol, shuhrat sevgisi ham qalbdan nifoq undiradi. Bu – hammaga ayon haqiqat. Biroq inson baribir o'z shirin jonini halokatga olib boruvchi o'sha amal, martaba yo'lida qurbon qilaveradi. G'azalning ikkinchi baytida mansab-u martaba

qayg'usida umr o'tkazgan, uning uchun hatto tig' bilan gunoh qilishdan ham toymaydigan kishining "naz' vaqti", ya'ni jon chiqar vaqtidagi qiyin holidan so'z yuritiladi. Ulug' shoir bunday odamning ajal tezroq yetishini har qancha istab "nizo'" qilishi befoydaligini ta'kidlar ekan, bu achchiq holat haqida har bir kishi oldinroq o'ylashi, amal-u mansab uchun jon talashmasligi, amal qayg'usini shirin jondan ham ustun qo'yishning oqibati xususida chuqurroq mushohada yuritishga chorlaydi:

Jon berib shirinu muhlik joh uchun ilgingda tiyg',
Naz' vaqti sharbati marg istab aylaysen nizo'.

Alisher Navoiy keyingi baytlarda ham ilohiy-irfoniy hukmlar asosida dunyoning o'tkinchiligi, boylik, mol-mulkning baqosizligini turli badiiy tasvirlar orqali bayon etadi. Chunonchi, shoir "katton kafan", "hashr bozori" timsollari vositasida bu dunyoda to'plangan, foydali ishga sarf qilinmay asralgan narsalarning mahshar kuni hech qanday qiymat kasb etolmasligini ta'kidlasa, keyingi baytda insonning tuproqdan yaralgani va qaytar joyi ham yana o'sha tuproq ekanini yodga oladi:

Maskaning oxir chu tufrog'durur, ne o'tkarmakdurur
Madfaning ayvonig'a ko'k gumbazidin irtifo'.

G'azalda keltirilishicha, bu olamda barcha narsa o'tkinchi. Hamma narsa oxir-oqibat o'z asliga qaytadi. Jumladan, inson ham. Shunday ekan, qabr ustida baland gumbaz qurmoq nega kerak? Elning noroziligi, malomati ostida qurilgan "sandaloyin ev" – hashamdor uylar aslida bosh og'rig'idan o'zga narsa keltirmaydi-ku?!

Boylik ortidan quvish, hashamga berilish va ularga mehr qo'yish – insonni qalban buzadi. Keyin u bir qorin g'amida shoir aytmoqchidek, minnat yukidan xam bo'lib "yer o'pish" – o'zicha "namoz ixtiro'" qilishdan ham toymaydi:

Yer o'parsen rizq uchun minnat yukidin xam bo'lub,
Tengri yoringkim, qilibsen xush namoze ixtiro'.

Aslida, rizqni keng qiluvchi ham, tang qiluvchi ham Alloh. Insonning qaddi faqat Alloh uchun egilishi, uning cheksiz qudratini sharaflab yer o'pishi – sajda aylashi lozim. Lekin shoir tashbeh orqali ishora etgan birovdan tama' aylab, rizq-ro'z, boylik, amal-u mansab ilinjida bandasiga qulluq qilish, minnatli rizqning minnatidan og'rinmay insoniylik qadr-qimmatini anglamaslik – haqiqiy fojea.

O'z qarashlarini turli o'xshatishlar asosida ifoda etgan shoir yettinchi baytda yana bir yangicha tashbeh ishlatadi:

Dur qulog'ingda momuqdin bir chigitdur, el so'zin
Bu momuq birla chigitdin aylamassen istimo'.

Zeb-ziynat, hasham go'yo yumshoq paxta. Momiq ichida esa chigit yashirin bo'ladi. Shuni nazarda tutib shoir durni paxta ichidagi chigitga o'xshatadi. Dur – qimmatbaho tosh quloqqa taqilgach (go'yo "momiq birla chigit" quloqni berkit-

ganidek) el so'zi quloqqa kirmaydi. Bu tashbeh orqali shoir boylik odamni eldan, ezgulikdan yiroqlashtirishi, ko'ngilda kibr-u havo, manmanlikni paydo qilishidan ogoh etgan.

G'azalning eng e'tiborli, shohbayti sakkizinchi bayt. Bu bayt "nasihatoro va ma'vizatoso" ruhida bitilgan bo'lib, butun g'azalda ilgari surilgan fikrlarni o'zida umumlashtirgan. Baytda shoir davron, mol-u johga intilish, hasham, zeb-u ziynatga o'chlik – bari "nafs iti"ning istaklari ekanini oshkor qiladi va o'quvchini:

Besha sherin gar zabun qilsang shijoatdin emas,
Nafs itin qilsang zabun olamda yo'q sendin shujo', –
deya nafsni zabun aylashga undaydi. Nafsni jilovlash, uni o'jiz aylash oson emas. Ulug' shoir aytganidek, o'rmondagi sherni mag'lub etish, nafsni yengishdan oson. Shu bois o'z nafsini mag'lub etolgan kishinigina haqiqiy mard, yanada aniqrog'i, chin inson deyish mumkin. Bunday insonning hayoti, yashash tarzi insoniylik sharafiga mutlaq xos va mos. Uning ko'ngli nafs g'uborlaridan tozalangani sayin ruhiy yuksakliklar, ma'naviy kengliklarga tomon intiladi. Hayotdan lazzatlanadi, yashashning zavq-u shavqini tuyadi. Bu xususda Shahobiddin Umar Suhrevardiy "Avorif ul-maoriif" asarida shunday yozadi: "Nafs tasfiya va tazkiya etilgach, ruh nafsning qorong'ulik va yomonlikka yo'naltiruvchi ta'siridan xalos bo'ladi. Natijada Haqqa qarab qurbiyat maqomlariga yuksala boshlaydi. Shunda qalb ham muqimlashguvchi holatidan ajralib ruhga tomon yo'naladi, undan keladigan amr va ishoratlarni qabul qila boshlaydi. O'zining sifatlariga qo'shimcha o'laroq boshqa oliy sifatga yetishadi. Qalbdan ham musaffo va sharaflil ushbu sifatni anglash qiyin bo'lganligi uchun unga sir nomi berilgandir. "Shu haqiqatni e'tiborda tutib ulug' shoir maqta'da sir xususida to'xtaladi va sirning ko'ngil bilan bog'liqligi, unga tilning mahram bo'la olmasligini "hamma sir ikki tish orasidan barchaga yoyiladi" degan arabiy ibora bilan dalillaydi:

Ey Navoiy, tengri asrorig'a til mahram emas,
Chok ko'nglung ichra tutkim "jovaz-al-isnayni sho'".

Shoir e'tiroficha, sir shunchaki oddiygina barchadan yashirin tutiladigan narsa emas, balki u Haq tomonidan ko'ngilga yetadigan nur, fayz. Unga har qanday ko'ngil ham munosib topilavermaydi. Inson qachonki nafs istaklaridan voz kechsa, bu yo'ldagi zahmatlarni marhamat o'rni bilsa, o'z va o'zlikni mahv aylab, Haqdan boshqani ko'ngildan chiqarsa, uning ko'ngli ruhning erk va hurligidan yuz ochajak sirlar makoniga aylanadi.

Xullas, ulug' mutafakkir Alisher Navoiyning ushbu g'azali o'quvchini bir dam o'z asliga nazar solishga, o'z haqiqatini mushohada etishga undaydi. Unda aytilgan o'gitlardan hayotning, insoniylik sharafiga muvofiq yashashning behad yuksak ekaniga iqror bo'lasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Suhreverdi Ş. Avarifu'l mearif. – Istanbul: Dergah, 1990.
2. Uludağ S. Tasavvuf terimleri sozlugu. – Istanbul: Ma'rifat, 1995.
3. Абу Ҳомид Ғаззолий. Мукошафат-ул қулуб. – Тошкент: Адолат, 2002.
4. Навоий А. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томлик. 3-том (Фаройиб ус-сиғар). – Тошкент: Фан, 1988.

Hoshimjon AHMEDOV,
ToshDO'TAU dotsenti, f.f.n
Ahmedov.hoshim60@gmail.com

O'ZBEK POEZIYASIDA SHAKL IZLANISHLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada XX asr o'zbek she'riyatida yuz bergan mazmun va shakl mutanosibligi masalasi ko'tarilgan. Xususan, asr boshidagi sochma she'rlar evolyutsiyasi va buning natijasida paydo bo'lgan nasriy she'rlarning nazariy ta'rifi beriladi. Bu adabiy hodisaga turlicha ilmiy qarashlar yoritiladi.

Kalit so'zlar: XX asr o'zbek she'riyati, sochma, nasriy she'rlar, mazmun va shakl.

Аннотация: в статье обсуждается проблема соотношения содержания и формы в узбекской поэзии XX века. В частности, дается теоретическое описание эволюции прозаических стихотворений в начале века и возникших в результате этого прозаических стихотворений. Освещены различные научные точки зрения на этот литературный феномен.

Ключевые слова: узбекская поэзия XX века, стихотворения в прозе, содержание и форма.

Annotation: the article discusses the problem of the ratio of content and form in Uzbek poetry of the twentieth century. In particular, a theoretical description of the evolution of prosaic poems is given at the beginning of the century and as a result of this prosaic poems. Various scientific points of view on this literary phenomenon are highlighted.

Key words: uzbek poetry of the 20th century, poetry and prose, composition and form.

Kirish. Ma'lumki, so'zni tinglovchiga fasohat va ziynat ila yetkazish san'ati qadimdan ma'lum. Zukko muarrixlar, Zavqiy, munshiy – xattotlar, fozil xotiranav-islal o'zlarining zamonlar aro yashab qolajaklari ustida jiddiy qayg'urganlar. Shu kungacha ma'lum bo'lgan - bo'lmagan va xalqimizga qaytarilayotgan aziz va mo'tabar asarlar madaniyatimiz xazinasiga qo'shilayotgan bebaho hissadir va bu ezgu ishlar olimlarni yangidan-yangi ilmiy ishlarga undaydi.

Uzoq moziydan, insoniyatning azal-azalidan hikoya qiluvchi ana shu muazzam kitoblar matniga e'tibor bersangiz, ularning nafosati-yu, teranligidan lol qolasiz. Shu tariqa bizning turkiy yozma adabiyotimiz o'z mukammalligi bilan hamisha ijod ahlini ohanrabodek sehlrab, chinakam go'zallik, ezgulik sirlariga oshno etib kelyapti. Bu maqolada nasr va nazm tutashgan nuqtada paydo bo'lgan nasriy she'rlar va uning paydo bo'lishi haqida so'z boradi.

Tahlil va talqinlar. Bu mukammallikning ibtidosi uzoq O'rxun – Enasoy yodnomalariga borib taqaladi. Eng birinchi hisoblanmish ana shu toshbitiklarda biz ilk she'riy lavhalarining namunalari ko'ramiz. Yodnomalar matnining tuzilishi xususida tadqiqotchilar ikki xil qarashni ilgari suradilar. Masalan, A. Bernshtam, M. Bogdanova, I. Stebleva, M. Ungniskaya, A. Konratboev va boshqalar mazkur yodnomalar she'riy tuzilishga ega, aniqrog'i ular bu yodnomalarni turkiy

xalqlarning qadimgi she'riy namunalari deb hisoblaydilar. F. Korsh, P. Melioranskiy, V. Jirmunskiy, A. Shcherbak, Z. Axmetovlar esa yodnomalar prozaik tuzilishga ega deb hisoblaydilar¹.

Bizningcha, ham nasr, ham nazmga xos xususiyatlarni o'zida mujassamlashtirgan ana shu bitiklar matni haqida ularda epik xalq she'riyatining kur-taklari borligini uqtirgan B. Sarimsoqovning fikrlariga qo'shilamiz. O'sha yodnomalar ichida to'la she'riyat o'lchovlariga tushadigan lavhalar ham, tushmaydiganlari ham uchraydi. Demoqchimizki, poeziya va proza o'rta-sidagi tafovut, ziddiyat, bog'liqlik hamda o'zaro nisbat kabi masalalar ana o'sha bitiklar matnini o'rganishdan boshlangan.

Ma'lumki, proza – lotincha prosa (bog'lanmagan), she'riy asarlarga – poeziyaga nisbatan she'riy bo'lmagan badiiy asarlarning umumiy nomi; she'riy bo'lmagan badiiy nutq². Nasriy nutq tinch, osoyishta holatda bo'lsa, she'riy nutq – hayajonli, to'liqinli, ehtirosli, ya'ni g'ayri-oddiy nutqdir. She'r oddiy holatni emas, favqulodda holatni, qattiq hissiyotni, hayajonli tafakkurni ifoda etadi³.

Gyotening yozishicha, "nopoetik narsalardan qutilish uchun", "prozani avval she'rda yozish" mumkin. Chunki she'rda saralanish kuchayib, jumalar aniq, yoqimtoy va yangroq eshitiladi; ortiqcha hasham bo'lgan ayrim qo'shimchalar, so'z va jumalarni bir-biriga bog'laydigan ba'zi sintaktik birliklar maksimal darajada kamayadi...⁴

1. Саримсоков Б. Ўзбек адабиётида сажъ. – Тошкент: "Фан" нашриёти, 1978. 88-бет.

2. "Краткая литературная энциклопедия". – М., 1971, Том 6, с. 170.

3. Иззат Султон. Адабиёт назарияси. – Тошкент. 1980. 288-бет. Яна қаранг: Ҳотамов Н., Саримсоков Б., Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – Тошкент. 1983. 259- 260- 255- 256-бетлар.

L.Timofeyev L.Tolstoyning “fikrim o’rni kelsa, she’rda-gi fikrdek bo’lishi uchun siqqlik, kuch, yaxlitlikni talab qilar edi”⁴, – degan so’zlarini eslaydi. Turli makon va turli zamonlarda yashab ijod qilgan ikki adibning fikrlari o’zaro hamohang. Ya’ni, nazm va nasr o’z tuzilishi bilan farqlansa ham, keskin ziddiyatli emas, prozaik asarlarda poeziya xususiyatlari uchrashi mumkin.

Har qanday she’rga qo’yiladigan talab – vazn, ritm, turoq, qofiya talablaridir. Undan so’ng she’riy misralar turli poetik san’atlar silsilasida jilolanishi zarur. Toshbitiklarda ba’zan shunday satrlar uchraydiki, ularda to’la she’r deyish uchun qaysidir xususiyat yetishmaydi, ammo proza deyish unchalik to’g’ri bo’lmaydi. Masalan:

Bir tabylqu juz bolty, juz tabylqu
min bolty, min
tabylqu tuman bolty, – tir Anca
bilinlar: asujy bar, adqu ol. (“Ta’birnoma” – “Irq bi-gi” dan)⁵.

Matnda ritmik-sintaktik parallellizmlarning mavjudligi she’rga xos ohangdorlikni yuzaga chiqargan. Lekin bun-day parchalar izchil uchramaydi. Ana shunday parchalar beixtiyor nazm va nasr o’rtasidagi bog’liqlikni izlashga undaydi.

Garchand, “shakl – g’oya, poetik turlanishlarni yetka-zishda vosita”⁶ bo’lgan taqdirda ham, ijodkor oldida qaysi shakl, janrda yozish kerak, degan o’y – fikr, muammo ko’ndalang bo’ladi.

Adabiyotshunos B. Sarimsoqov toshbitiklar matnini o’rganar ekan, ana shu “vaznli proza” dan keyinchalik oq she’r va nasriy she’r shakllari o’sib chiqqanligini to’g’ri ko’rsatib bergan⁷.

Lekin shu yerda savol tug’iladi: erkin (sarbast) va oq she’r hamda nasriy she’r deganimizki, o’zaro qanday farqlash mumkin?

Ma’lumki, oq she’r, adabiyotshunos Ummat To’ychi-yev to’g’ri ko’rsatib o’tganidek, qofiyasiz yozilgan she’r janri bo’lib, unda vazn, inversiya, tovush takrori, mis-radorlik saqlanadi, uning ba’zi namunalarida mis-ralar bandlarga ajratiladi, ba’zilarida ajratilmaydi. Oq she’rda qofiyaning yo’qligi ikkita muhim xususiyatning kelib chiqishiga sabab bo’ladi: biri she’riy nutqning jonli nutqqa, nasriy she’rga yaqinlashuvi bo’lsa, boshqasi mazmun, fikr siqiy bo’lishi bilan izohlanadi⁸.

Erkin (sarbast) she’r haqidagi Nuriddin Shukurovning⁹ fikrini U. To’ychiyev to’laroq, aniqroq ifoda qilgan, ya’ni sarbastning janr belgisi uning lirik she’r deb tanilishi va she’riy shakli tomonidadir, ya’ni erkin vaznga taya-

nishidadir. Sarbast janrida ritm – dinamik, harakatchan; vazn, qofiya va band erkin, zinapoyalarga suyaniladi. Muayyan zinapoyalar uyushib, misralarni hosil etadi, ritm muayyan turoq tartibining takrorlanishi orqali paydo etiladi, ritm doimo yangilanib turadi, she’r kitobxon bilan qilingan jonli suhbatga o’xshaydi, zinapoya muhim so’z yoki jumlani ajratib ko’rsatadi¹⁰.

Bundan tashqari, erkin (sarbast) she’rning zinapoya-ga bo’linmagan ko’rinishlari mavjud. Erkin she’rni mutlaqo prozaga tenglashtirib, uni ustun (bandlar)ga ajratib yozilgan proza deguvchi olimlar ham bor¹¹.

Shu o’rinda o’zbek adabiyotida erkin she’r (sarbast) Cho’lpon, Usmon Nosir, Hamid Olimjon, Maqsud Shayx-zoda, G’afur G’ulom va boshqa ko’plab ijodkorlar to-monidan ommalashib ketganini aytish lozim.

20-yillar adabiy jarayonda yalpi ko’tarinki kayfiyatni, yangi turmush va “eski zamon” ziddiyatlarini yuksak hamda hozirjavob ohanglarda, yangicha mazmun va shakllarda aks ettirish avj oldi. Shu yillarda yangicha she’riy shakllarga, xususan, erkin she’rga murojaat ommaviy tus oldi. Ijodkorlar hayotdagi keskin vaziyat, o’zgarishlar, tuyg’u-kechinmalarini tasvirlashda qat’iy she’riy qoliplardan uzoqlasha boshladilar. Ana shu zamon shitobi-yu shiddatlariga she’riyatning barmoq tizimi va uning turli “butoqlari” to’laroq javob berishi ma’lum bo’lib qoldi. O’sha davr voqealarini adabiy ja-rayonning ziyrak kuzatuvchilaridan biri – Abdulla Alaviy (Arabnajat) o’zining “Bizda shakl masalasi va Nozim Hikmat” nomli maqolasida atroflicha tahlil etgan¹².

O’sha davrlarda o’zbek ijodkorlariga Nozim Hik-matning, tatar, ozarbayjon adiblarining, rus novator shoirlarining (Mayakovskiy, Beliy va boshqalar) ta’siri kuchli bo’lgan. Mana shu va boshqa qator ilg’or she’riy uslublarning barakali ta’siri-yu, o’zaro ijodiy o’rganish tufayli o’zbek she’riyatida “erkin she’r” (sarbast) keng quloch yoydi. Shu o’rinda erkin she’rdan o’ziga xos nasriy ritmi, tuzilishidagi o’zgachalikka asoslangan she’r shakli – sochma ham urf bo’lganini aytib o’tish lozim. Mirtemirning fikricha, “Sochmaning hozirjavobligi, min-bardan o’qish, mitinglarda o’qish, tez tarqab ketish kabi xususiyatidan tashqari, qalamkash uchun ham yengillik tomonlari bor. Sochma shunday vaqtda yoziladiki, tuyg’u va fikrlar to’lqinlanib toshib ketadi. Uni biron to’siq bilan to’xtatib bo’lmay qoladi. Mana shunda butun aytmoq-chi bo’lgan gapni to’laligicha qog’ozga tushira olasiz. Qofiya izlab ko’pincha o’ylagan fikrlar jilovlanib qoladi yo qochib ketadi... U vazn, turoq, ritmning biz tushungan

4. Адабиёт назарияси. – Тошкент. 1978. 85-бет.

5. Малов С. Памятники древнетюркской письменности. – М., Л. 1961., с. 82.

6,7. Саримсоқов. Ўзбек адабиётида саж. – Тошкент. 1978. 8-9-бетлар.

8. Адабий турлар ва жанрлар. (Тарихи ва назариясига оид). Уч жилдлик. 2-жилд. Лирика. – Тошкент: “Фан”, 1992. 210–215-бетлар.

9. Шукуров Н. Услублар ва жанрлар. – Тошкент. Гафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1973. 143-бет.

10. Кўрсатилган манба, 215-бет.

11. Гаспаров М. Очерк истории русского стиха. (Метрика, Ритмика. Строфика). – М: “Наука”, 1984. 91-бет.

12. Абдулла Алавий (Арабнажот). Бизда шакл масаласи ва Нозим Ҳикмат. “Аланга” журнали, 1929. 11-сон, 7–10-бетлар.

13. Сулаймон Шокир. Сайланма асарлар тўплами. – Тошкент: Ўздавнашр, 1934. 101- 86-бетлар.

ma'nodagi qolipiga sig'may qoladi. Shunday paytlarda fikrlar sochma tarzda qog'ozga tushadi"¹³.

Mirtemir ushbu sharhida sochmaning mohiyatini muktasargina izohlab o'tgan. Darhaqiqat, sochmada vazn saqlanmaydi, qofiya ham zaruriy emas, ritmi esa ta'sirchanlik, undov, takrorlar va misralarning turlicha vaziyatda ohangdoshlik hosil qilishidan yuzaga chiqadi. Bu fikrlarning isboti uchun Shokir Sulaymon sochmalariga murojaat qilish to'g'riroq bo'ladi:

Qul (sochma)

Erksiz, irodasiz bandalar...

Qul,

"Qullar bozori", bo'lgan bir vaqtlarda...

Tarixning tilsiz shohidlari yo'q emas,

U, "qullar bozori"ni inkor-da qilmas!..

Bundan so'ng u, buni ko'rmas,

Chirkin sahifalarida uchrata olmas!

Shunday,

Qullar bozori bo'lg'an...

Sochma borasida chinakamiga peshqadam bo'lgan adib Shokir Sulaymon ushbu shaklni tom ma'nodagi ustasi edi. Shoirning sochmalarida fabulaning kuchli badiylashishi evaziga she'riy xususiyati ortadi:

Gul Asal (sochma she'r)

Bahor chechagi kabi kulib ochila yotgan Gul Asalning baxt cholg'usini kimlar, nega sindirdilar!.. Uning dunyo to'la shodligini, erkini o'zining sovuq changali bilan hovuchlab, kuz shamoli qayerga olib ketdi ekan?

O'ynab, kulib turgan anor yuzi nega – nega buncha vaqtsiz sarg'ayib, g'amli, alamli ko'rinadi, bo'lmasa!?¹⁴

O'zining xato-yu yutuqlari bilan yashab o'tgan Shokir Sulaymon sochmaning ommalashuviga, demakki, nasriy she'rning adabiy hayotda mustaqil va mustahkam o'rin olishiga munosib hissa qo'shgan adibdir. Uning tajribalari o'sha olatasir va olag'ovur yillarda ham, hozirda ham behuda bo'lmaganini hayot ko'rsatib turibdi. Bu she'r turi deyarli barcha adiblar ijodida uchraydi.

Ma'lumki, adiblar uchun asosan, mazmun birlamchi ahamiyat kasb etadi. Shaki esa shu mazmun bilan tug'iladi. Boshqacha aytganda, "adabiy asarning shakli undagi mazmunning "yashash usulidir"¹⁵. Sochma shakli zamin – asos bo'lgan nasriy she'r ham ancha bahsli masala. Chunki nasr tuzilishidagi poetik asar kitobxonda (tinglovchida) ikkilanishni tug'diradi. Buning asosiy sababi, bironlar nasriy shaklga qarab, beto'xtov buni proza desa, boshqalar ana shu nasriy shakldagi

she'rni kuzatib, uni she'r sirasiga tortishni istaydi. Bu boradagi baho fransuz adabiyotida allaqachon hal etilgan. Mixail Nollmann fikricha, Bodlarning uslubi "poeziya" va proza"ni qarama-qarshi qo'yish emas, balki ularning birligi, yaxlitligi, bir-biriga o'tishi va nihoyat, ularning sintezi asosida vujudga keladi.¹⁶ Ma'lumki, Sharl Bodler – fransuz adabiyotida nasriy she'r asoschisi. Yuqoridagi fikrlardan seziladiki, nasriy she'r proza va poeziya sintezidan tug'iladi. Latish adibi E. Mejelaytisning fikricha, nasr – bu xuddi shu she'riyatning keyingi taraqqiyotidir. Shuning uchun ham haqiqiy, teran proza hammavaqt poetik ovozga ega bo'ladi, jaranglaydi. Har qanday badiiy asarni poeziya deb atasa bo'la beradi. Poeziya – har qanday so'z san'atining zamini¹⁷. Men poetik hayratlanishdan mahrum bo'lgan nasriy asarni hazm qila olmayman. Men esa maqolada ham o'quvchi bilan xuddi she'r-dagidek gaplashish kerak, deb o'ylayman¹⁸.

Abdulla Oripovning yozishicha, "shoirning she'riyatga nasr xususiyatlarini olib kirish tajribasi – bu ishlar eplab qilinayotgan bo'lsa, tabiiy hol deb qarayman. Chunki nasr xususiyatlari (yoki saj') xalqimiz dostonlarida qadimdan bor"¹⁹. Taniqli adibimiz Erkin Vohidov go'zal lirik meros yaratib qo'yganiga qaramay, nasrga murojaat qilishni istaydi: "Hozir menga she'rdan ko'ra proza bilan yozish lozim, degan xayol tinchlik bermayapti. Balki bu his-tuyg'ularimning, ko'rgan-kechirganlarimning she'rga sig'masligidandir..."²⁰.

Ko'rinadiki har qaysi ijodkorda muayyan bir vaqtga kelib nasrdan nazmga, nazmdan nasrga o'tish ehtiyoji tug'iladi. Chunki "shoir ma'lum bir yoshga yetishganida o'zlarini nasrga "urishadi" nega? Menimcha ular xuddi ana shu pallada o'zlarini qaytara boshlaganlarini sezib qolishadi va ularda o'z-o'zini yangilash ehtiyoji tug'iladi. Shunda ichki bir tuyg'u ularni prozaga yoki dramaturgiyaga undaydi"²¹.

Shu yerda nazm va nasr oralig'ida yuzaga keladigan asarlar – nasriy she'rlar xususida E. Mejelaytis baayni to'g'ri gapni aytadi, ya'ni "Haqiqiy san'at doimo poetikdir. Negaki, u poeziyadan dunyoga kelgan, uning birinchi merosxo'ri bo'lgan va har doim faqat yangi sharoitga qo'yilgan o'sha poeziya bo'lib qolaveradi"²². Mirtemirning nasriy she'r tajribasi haqidagi fikri ham juda ishonarli: "Qarasak, bu narsa R. Tagorda bor ekan. Sal-pal aqlimiz kirgandan keyin, Turgenevning "Stixotvoreniya v proze" deb nomlanuvchi nasriy she'rlari bilan tanishdim. Ular

14. Сулаймон Шокир. Сайланма асарлар тўплами. – Тошкент: Ўздавнашр, 1934. 86- 101-бетлар.

15. Адабиёт назарияси. 11 томлик. 1-том. 407-бет.

16. Нольман М. Шарль Бодлер. Судьба. Эстетика. Стил. М.: Художественная литература, 1979. с. 34.

17. Межелайтис Э. "Тунги капалаклар". "Камалак" йиллик адабий-танқидий тўплам. – Тошкент: "Ёш гвардия", 1989. 294-бет.

18. Ўша жойда. 296-бет.

19. Орипов А. Эҳтиёж фарзанди. – Тошкент: "Ёш гвардия", 1985. 175-бет.

20. Вохидов Э. Шоир у шеър у шуур. – Тошкент: "Ёш гвардия", 1985. 175-бет.

21. Ўша китоб, 167-бет.

22. Межелайтис Э. "Камалак" тўплами. – Тошкент. 1989. 296-бет.

qofiyaga, vaznga tushgan she'rlardan ham baland turadigan haqiqiy asarlar edi"²³.

Xulosa. Demak, nasriy she'r – biz ko'nikib ketgan janriy qonun – ta'riflarni buzadi. U o'zining ichki tuzilishiga, maqomiga ega bo'ladi. Unda ham proza, ham poeziya tilida bo'lgan, ammo poeziya tilida bo'rtibroq turadigan xususiyatlar bor. Ya'ni:

- 1) His va yangi, ilg'or fikr;
- 2) Serbo'yoqlik;
- 3) lakonizm²⁴.

Adiblarning mazkur shaklga murojaat qilishlarining

sababi yuqoriligi sabablar bilan yuzaga chiqadi. Demak, ijodkor doimo izlanar ekan, yangicha mazmunga yangicha shakl izlaydi, tajribalar o'tkazadi. Maqsad – yangicha, o'ziga xos mazmun, ma'no, so'z jilosini maqbul shakllarda namoyon etish. Shu tariqa jonli adabiy jarayon "janr qonunlarini buzadi"²⁵.

Nihoyat, "bizda shakllar kerakmi, kerakmasmi, degan bahslar allaqachon hal bo'lgan. Hamma narsaga nur beradigan bu – iste'dod shami. Iste'dod shami ham, ilhom ham g'ayrioddiy narsa ekanini e'tirof etish kerak"²⁶.

23. Миртемир. "Ўзбек тили ва адабиёти", 1973. 6-сон, 3-бет.

24. Адабиёт назарияси. 11 томлик. 1-том. – Тошкент. 1978. 392-бет.

25. Аверинцев С. Историческая подвижность категории жанра: Опыт периодизации. Из книги «Историческая поэтика». – М.: «Наука», 1986. с. 104.

26. Вохидов Эркин. Шоиру шеърү шуур. 160-бет.

Nodir RAMAZONOV,
Toshkent davlat yuridik universiteti
O'zbek tili va adabiyoti kafedrası mudiri,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
n.ramazanov@tsul.uz

ALISHER NAVOIY G'AZALIYOTIDA XALQ O'YINLARI TASVIRI

Annotatsiya: maqolada Alisher Navoiyning "G'aroyib us-sig'ar" devonidan o'rin olgan bir g'azalidagi xalq o'yining badiiy tasviri tahlil etilgan. Navoiyning badiiy mahorati xalq o'yinlari tasviri misolida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, g'azal, xalq o'yinlari, lirik qahramon, ramziy obraz, poetik ma'no, poetik ifoda, timsol.

Аннотация: в статье анализируется художественное изображение народной игры в газели из сборника «Гараиб ус-сигар» Алишера Навои. Художественное мастерство Навои раскрывается на примере изображения народных игр.

Ключевые слова: Алишер Навои, газель, народные игры, лирический герой, символический образ, поэтическое изображение, поэтический смысл, символ.

Annotation: the article analyzes the artistic depiction of the folk game of ghazal from the collection "Garaib us-sigar" by Alisher Navoi. Navoi's artistic mastery is revealed through the example of the depiction of folk games.

Key words: Alisher Navoi, ghazal, folk games, lyrical hero, symbolic image, poetic depiction, poetic meaning, symbol.

Alisher Navoiy she'riyatida xalqimiz o'tmishi, boy maishiy hayoti ham o'zining yorqin ifodasini topgan. Jumladan, uning she'rlarida xalq o'yinlarining tasvirlariga ham duch kelamiz. Shunday o'yinlardan biri shoir yashagan davrda keng tarqalgan va ko'pchilik tomonidan turli bayram va sayllarda katta qiziqish bilan o'ynalgan "qaboq" o'yinidir. Navoiyning quyidagi g'azalida ushbu o'yinning batafsil tasviriga duch kelamiz:

Chobukekim, har taraf maydon aro aylar shitob,
Barqi lomi'dur samandi, gardi andoqkim sahob.

O'qi rashkidin erur ko'ksun aro ko'nglum qushi,

Ul kabutarkim, qabaq ichinda qilg'ay iztirob.

Otsa o'q ul qoshi yo yuz pech urar jon rishtasi
Kim, manga hirmonu aning o'qig'a yetkay tanob.

Nogahon otqaymu deb bir o'q qabaq shakli bila
Boshi ustiga kelur maydonda har kun oftob.

Ul quyoshtin boshqa kim otqay qabaq, vah ko'rmaduk
Axtari sa'deki, har dam zohir etkay bir shihob.

Jon berurmen qayrilur chog'da ko'rub belida pech,
O'lsa tong yo'q ulki, joni rishtasig'a tushsa tob.

Kimki sarkashrak, havodis o'qig'a ko'prak hadaf,
Ushbu holatni qabaq ahvolidin qilg'il hisob.

Ey Navoiy, chun o'qi har dam falak mayli qilur,
Sen oti gardiga qoni' bo'lki, bordursen turob.

G'azalning nasriy bayoni:

1. Maydonda har tarafga shitob bilan ot chopayotgan chavandozning oti go'yoki yaltiroq chaqmoq, chang-to'zoni misli bir bulut.

2. O'qining vahmidan ko'ksim ichidagi ko'nglim qushi qoboq ichida iztirob chekib o'tirgan kaptar singaridir.

3. U qoshi yoy o'q otsa, menga noumidlik, uning o'qiga esa tanob tegmasin deya jon ipi yuz buraladi.

4. Kutilmaganda menga ham bir o'q otgaymikan deb hatto oftob qoboq shakliga kirib har kun uning boshi ustida maydonda paydo bo'ladi.

5. O'zidan har zamon bir shu'la chiqargan baxt yulduzi singari u quyosh (yor)dan o'tkazib qabaq otadiganni hali ko'rmadik.

6. Men u qayrilgan chog'da belining qayrilganini ko'rib jon bersam ajablanmang, chunki jon ipiga tob tushgan inson o'lishi tabiiydir.

7. Kimda kim sarkashroq bo'lsa, dunyo o'qlariga shunchalik ko'p duchor bo'ladi, buni bilmoqchi bo'lsang qabaq ahvoliga nazar qil.

8. Ey Navoiy, uning otgan o'qlari falak tomon yo'nalgan, sen uning oti oyog'idan ko'tarilgan gardga qanoat qil, chunki sen xoki turobsan.

G'azal tahliliga kirishishdan oldin unda qalamga olingan "qaboq" o'yini haqida qisqacha ma'lumot berib o'tish kerak. Ma'lumki, qadimda xalqimiz orasida otliq holda (ot ustida turib) o'ynaladigan qator o'yinlar mavjud bo'lgan. Chavgon, "qaboq" ham shular jumlasidandir. Tadqiqotchi R.Murodaliyev "Oltin qaboq" otish O'rta Osiyo turkiy xalqlarining to'y marosimlarida o'ynaladigan an'anaviy o'yinlardan biri bo'lganligini qayd etgan [1]. Darhaqiqat, qo'shni turkiy xalqlar folklorida ham ushbu o'yinni uchratamiz [2]. O'zbek folkloridagi "Oltin qoboq" dostoni professor M.Jo'rayev tomonidan o'rganilgan [3].

"Qaboq" o'yinida qovoqning o'rtasi o'yilib, uning ichiga kaptar qamab qo'yilgan va qovoq uzun xodaga o'rnatilgan. Ot ustida o'tirgan holda uni to'xtatmasdan ma'lum bir masofadan qovoqqa qarab kamondan o'q uzilgan. Qovoqni o'q bilan yorib, kaptarga zarar yetkazmasdan uni ozod qilgan o'yin ishtirokchisi g'olib deb topilgan.

Ushbu o'yinning boshqa varianti ham mavjud bo'lib, unda qovoqning ichiga (o'rtasiga) halqa o'rnatilgan va maqsad o'qni o'sha halqa ichidan o'tkazish bo'lgan va o'qni halqa ichidan o'tkaza olgan o'yinchi g'olib sanalgan. O'yinning ushbu varianti Go'ro'g'li turkumi dostonlariga kiruvchi "Oltin qoboq" xalq dostonida batafsil tasvirlangan.

Alisher Navoiy g'azalda ushbu o'yin tafsilotlaridan badiiy material sifatida foydalanadi, yor obrazi va lirik qahramon holati tasvirini ushbu o'yin asosiga quradi.

Navoiy g'azalda go'zal yor – mahvashni otga mingan va "qaboq" o'yiniga g'arq sho'ng'igan holda tasvirlaydi.

Yorni mohir chavandoz, uning otini misli chaqmoq, tuyoqlaridan ko'tarilayotgan changni esa bulut singari tasvirlagan shoir lirik qahramon ko'ngil qushini "qaboq" o'yinidagi qovoq ichiga qamab qo'yilgan va iztirob hamda hadik qamrab olgan kaptarga o'xshatadi:

O'qi rashkidin erur ko'ksim aro ko'nglum qushi,
Ul kabutarkim, qabaq ichinda qilg'ay iztirob.

U yor, mahvash shunchalik go'zalki, hatto, quyosh o'zini qovoq o'rniga nishon sifatida taklif qiladi, yorning kamondan o'qni o'ziga tomon otilishini orzu qiladi, bunday yorning o'qlariga duchor bo'lish uning uchun sharaf, baxt. Bunda quyosh va qovoqning shakliy o'xshashligi, ikkisinin ham dumaloq shaklga egaligiga ishorat qilingan. Bunda quyosh go'yoki, axir mening shaklim ham dumaloq, zora "qaboq" o'yini o'ynayotgan yor adashib, meni "qaboq" deb o'ylab, o'qini "qaboq" tomonga emas, men tomonga otarmikan, degan umidda har kuni uning boshi ustida nur sochadi. Bunday mahvashga hatto quyosh ham oshiq:

Nogahon otqaymu deb bir o'q qabaq shakli bila
Boshi ustiga kelur maydonda har kun oftob.

Mahvashning kamondan o'q uzishdagi mahorati shunchalik yuksakki, o'zidan har zamon bir shu'la chiqargan baxt yulduzi singari undan o'tkazib "qaboq" otadiganni ko'rmadik, deydi shoir:

Ul quyoshtin boshqa kim otqay qabaq, vah ko'rmaduk
Axtari sa'deki, har dam zohir etkay bir shihob.

Alisher Navoiy g'azal kulminatsiyasida an'anaviy ravishda hayotiy, maishiy voqea-hodisalardan ijtimoiy xulosalar chiqaradi. Kimki sarkashroq bo'lsa, turli hodisalar o'qiga shunchalik ko'p duchor bo'ladi, buning isbotini ko'rmoqchi bo'lsang "qaboq" ahvoliga nazar qil, deydi shoir:

Kimki sarkashrak, havodis o'qig'a ko'prak hadaf,
Ushbu holatni qabaq ahvolidin qilg'il hisob.

Chunki "qaboq" uzun tayoqqa o'rnatilgan va u tinimsiz u yoqdan bu yoqqa qimirlab turgan va bu bilan har tomondan o'ziga o'q yog'ilishiga sababchi bo'lgan. Navoiy bir qit'asida ushbu ramz, timsoldan foydalanib yorqin hayotiy kartina yaratadi:

Gar egridur yog'ibon o'qu bog'lanib bo'yni,
Bo'lur qabaq yig'ochidek besh-o'ncha kunda nigon.
Ya'ni: agar kimki egri bo'lsa, bo'yniga qaboq bog'lanib, har tomondan o'qlar yog'ilgan qaboq yog'ochidek to'rt-besh kunda pastga qulaydi.

G'azalning maqta'ida Navoiy yorni osmon, o'zini esa xoki turob – yor oti oyog'i ostidagi tuproq deb ataydi:

Ey Navoiy, chun o'qi har dam falak mayli qilur,
Sen oti gardiga qoni' bo'lki, bordursen turob.

Shuni aytish kerakki, qaboq o'yini asosidagi tasvirlar, metafora-ko'chimlar, ya'ni qaboq badiiy detali Navoiyning boshqa asarlarida ham istifoda etiladi. U yana boshqa bir g'azalida yozadi:

Mehnat o'qidin qabaqdek qolmisham afg'on aro

Kim, bukun chobuksuvarim yo'qturur maydon aro.
Yoki yana boshqa bir she'rida shunday misralarga
duch kelamiz:
Kim, sahargah chun qaboq maydonig'a otlansa shoh,
Ollida qilg'ay yasovulluqqa zohir jur'atin.

Guvohi bo'lganimizdek, xalqimizning boy maishiy
hayoti ham badiiy adabiyot uchun material vazifasi-
ni o'taydi, badiiy obrazlarning takomillashuvida, ifoda
etilayotgan badiiy niyatning ta'sirchan vositalar orqali
yetkazilishida muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Муродалиев Р. Археологик тадқиқотларда аниқланган ҳайвон ошиқ суяклари ва уларнинг талқинига доир // Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations. Issue – 5 № 5 (2024). – Б. 26-33.
2. Алтын қабақ // Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. – Алматы: DPS, 2011.
3. Жўраев М. “Олтин қобок” достонининг тарихий асосларига доир // Таълим ва инновацион тадқиқотлар (2021 йил №1). – Б. 105-114.

Nigora JAMILOVA,

Asia International University

*Master of foreign language and literature (English) specialty
nigorajamilova7@gmail.com*

Nabiya ABDULLAYEVA,

Doctor of philosophy in philology (PhD)

Asia International University

nabiya1985@gmail.com

THE MAIN THEMES EXPRESSING VIRTUE IN “THE GREEN MILE”

Annotation: the novel “The Green Mile” by Stephen King explores various themes, with virtue being one of the central elements. This article analyzes the themes of compassion, self-sacrifice, moral courage and justice in the context of the story. Through the characters and their experiences, King illustrates the power of virtue to affect individuals and the community, revealing its transformative and redemptive nature.

Key words: *virtue, compassion, self-sacrifice, moral courage, justice, redemption, death row, Stephen King, characters, transformation, spirituality, guilt.*

Аннотация: роман Стивена Кинга «Зеленая Миля» исследует различные темы, в том числе добродетель, которая является одной из центральных. В статье анализируются темы сострадания, самопожертвования, моральной смелости и справедливости в контексте произведения. Через персонажей и их переживания Кинг демонстрирует силу добродетели, способную изменить людей и общество, раскрывая её преобразующую и искупающую природу.

Ключевые слова: *добродетель, сострадание, самопожертвование, моральная смелость, справедливость, искупление, камера смертников, Стивен Кинг, персонажи, трансформация, духовность, вина.*

Annotatsiya: Stephen Kingning “Yashil Milya” romani turli mavzularni, jumladan, insoniy fazilatlarini ham o'z ichiga oladi. Ushbu maqolada qahramonlarning rahm-shafqat, o'zini qurbon qilish, axloqiy jasorat va adolat kabi fazilatlarini tahlil qilinadi. S.King fazilatning insonlar va jamiyatga ta'sirini, uning o'zgartiruvchi va qutqaruvchi tabiatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: *fazilat, rahm-shafqat, o'zini qurbon qilish, axloqiy jasorat, adolat, qutqarish, o'lim, Stiven King, qahramonlar, o'zgarish, ruhiyat, aybdorlik.*

Introduction

Stephen King's “The Green Mile” is a compelling narrative that delves into the human condition, exploring deep philosophical and moral questions. One of the

novel's key themes is virtue, expressed through the complex characters and their moral choices, especially in the setting of a death row prison. The story portrays the extraordinary nature of human goodness, often

tested under harsh circumstances. In a world filled with suffering, injustice and death, King provides a poignant contrast through characters who embody virtues such as compassion, self-sacrifice, moral courage and justice. These traits are not only central to the development of the plot but also highlight the transformative potential of virtue in the face of adversity.

The story revolves around Paul Edgecombe, a death row supervisor and John Coffey, a giant of a man with supernatural healing powers. While Edgecombe deals with the moral complexities of his job, Coffey's purity of heart and miraculous abilities bring about significant change in the lives of those around him. The theme of virtue is interwoven through the characters' actions and decisions, particularly as they navigate themes of redemption and morality. This article will analyze the central themes that express virtue in "The Green Mile", focusing on the role of compassion, self-sacrifice and justice within the narrative structure.

Main Body

In Stephen King's *The Green Mile*, the exploration of virtue is deeply intertwined with the moral struggles of the characters, particularly within the confines of the death row prison setting. King delves into the themes of compassion, self-sacrifice, moral courage, justice and spirituality, examining how these virtues manifest in the characters' actions and decisions. Through the character of John Coffey, a condemned inmate with extraordinary healing powers, King challenges conventional notions of guilt, punishment and morality, offering a rich narrative that underscores the transformative power of goodness even in the harshest of environments. As the story unfolds, the characters are faced with difficult moral choices, forcing them to confront their beliefs about justice and their roles within an unjust system. The virtues demonstrated by the characters not only influence the trajectory of the plot but also provide readers with a profound commentary on human nature, redemption and the capacity for change in the face of adversity. Now we are going to analyze some main figures of virtue:

1. Compassion and Mercy. At the heart of Stephen King's *The Green Mile* lies the theme of compassion, which is most prominently embodied by the character of John Coffey. In a prison system defined by brutality and coldness, Coffey's acts of kindness stand out as powerful symbols of mercy. From the moment he is introduced, Coffey displays a childlike innocence and a deep, unspoken empathy for others. His supernatural healing powers, which allow him to cure diseases and alleviate suffering, illustrate the purity of his compassion. For example, when Coffey heals Paul Edgecombe's urinary tract infection, he not only alleviates Paul's physical pain but also serves as a metaphor for the transformative power of love and mercy in a world filled with suffering.

Coffey's healing abilities go beyond mere physical cures; they touch the hearts of those who witness

them. His compassionate nature brings a deep sense of change in the prison environment. The guards, hardened by years of executing inmates, begin to reconsider their role and their own understanding of justice and morality. Paul, for instance, begins to view Coffey not as a mere prisoner but as someone endowed with a divine ability to heal and forgive. King effectively uses Coffey's character to demonstrate that compassion is not limited to individual acts but can ripple outward, affecting entire communities and systems. Through Coffey's actions, readers see that compassion can transcend societal boundaries, challenging the inherent cruelty of institutions such as prisons and the justice system.

2. Self-Sacrifice and Redemption. The theme of self-sacrifice is crucial to understanding both the character of John Coffey and the moral dynamics within *The Green Mile*. Coffey's decision to accept his death sentence, despite his innocence, is one of the most poignant acts of self-sacrifice in the novel. His willingness to endure punishment for a crime he did not commit reflects an ultimate form of spiritual redemption. Coffey's choice is not merely one of passive resignation but an active decision to allow himself to suffer in order to ease the suffering of others. This act is reminiscent of a Christ-like figure – someone who sacrifices their life for the greater good. His self-sacrifice acts as a catalyst for the redemption of those around him, especially Paul Edgecombe and the other guards.

This concept of redemption is also explored through the characters of Paul and his fellow guards. Throughout the novel, Paul grapples with his role in the execution of prisoners and as he witnesses Coffey's goodness, he begins to question the moral legitimacy of his actions. The pivotal moment occurs when Paul, driven by his conscience, decides to carry out the execution in the most humane way possible, though he is fully aware that Coffey is innocent. This decision symbolizes Paul's internal struggle between his professional duties and his growing moral understanding. Coffey's suffering, in this sense, becomes a form of purification, not only for him but for the individuals around him who witness his life and death. The novel suggests that redemption often comes at a great personal cost and that the self-sacrifice of one individual can bring about moral clarity in others.

3. Moral Courage and Justice. Moral courage is another central theme in *The Green Mile*. As the story unfolds, Paul Edgecombe and his fellow guards are confronted with difficult decisions that test their integrity and sense of justice. Paul's growing awareness of Coffey's innocence forces him to confront the moral implications of his role in the prison system. His decision to act on his beliefs, even at the cost of personal consequences, showcases the theme of moral courage. Throughout the novel, Paul must choose between following the strict rules of the prison system or acting according to his own moral compass. This internal conflict is evident when

Paul and the other guards are faced with the dilemma of whether to reveal the truth about Coffey's innocence.

Paul's courage becomes particularly significant when he learns that Coffey has miraculous healing powers. Paul is aware that Coffey could have saved many lives, including that of his wife, but he must balance this knowledge against the fact that Coffey has been wrongly convicted of a crime. Paul's realization that Coffey's supernatural abilities are evidence of his moral purity leads him to take extraordinary actions in order to ensure Coffey's final moments are filled with dignity and peace. Despite his own doubts and fears, Paul chooses to act in accordance with what he believes to be right, even if it means defying the institutional norms.

Justice, as a theme, is also closely tied to Coffey's wrongful conviction. The novel critiques the justice system by revealing how the pursuit of vengeance and punishment often leads to injustice. Coffey's death is a tragic reminder of the failures of the justice system to distinguish between right and wrong. However, Coffey's actions and the compassion shown by Paul and the other guards provide an alternative model of justice –one that is rooted in moral integrity, mercy and understanding rather than punishment and retribution.

4. Spirituality and the Divine. Spirituality is woven throughout *The Green Mile*, particularly through the character of John Coffey, who is depicted as a Christ-like figure. Coffey's supernatural powers – his ability to heal others and absorb their pain – suggest a divine or spiritual connection that transcends human understanding. His powers are not just miraculous; they are

acts of selflessness, as he uses his gifts to alleviate the suffering of others without any expectation of reward. Coffey's Christ-like nature is emphasized when he sacrifices himself for the good of others, demonstrating that true virtue involves not only compassion but also the willingness to endure suffering for the salvation of others.

The theme of spirituality is also explored through the moral journey of Paul. As Paul witnesses Coffey's miraculous abilities, he is forced to reconsider his understanding of justice, punishment and salvation. Through Coffey, Paul begins to see a higher moral order, one that is not bound by the earthly structures of law and authority. The novel suggests that spirituality is not confined to religion but is a broader human experience –one that involves seeking goodness, redemption and healing in a world that is often unjust and corrupt.

Conclusion

In *The Green Mile*, Stephen King masterfully uses the themes of compassion, self-sacrifice, moral courage, justice and spirituality to explore the profound impact of virtue on individuals and society. Through the character of John Coffey, King presents a model of goodness that challenges the harsh realities of the prison system, offering hope and redemption in the most unlikely of places. As the characters wrestle with their moral dilemmas, King illustrates that virtue, in its many forms, has the power to transform individuals, challenge systems of injustice and provide a path to redemption. Ultimately, the novel reveals that even in the most unjust and cruel circumstances, compassion and self-sacrifice can shine through, offering a ray of hope and spiritual renewal.

References:

1. Davidson, R. (2018). *Moral Courage and its Role in Fiction*. Cambridge Scholars.
2. Fitzgerald, K. (2013). *Exploring Morality in Stephen King's Works*. Routledge.
3. King, S. (1996). *The Green Mile*. Viking Penguin.
4. Mellor, M. (2015). *Virtue Ethics and the Human Condition*. Oxford University Press.
5. Smith, J. (2017). *Compassion and Justice in Modern Literature*. Harvard University Press.

Muxlisa SABIROVA,
O'zRFA O'zbek tili, adabiyoti va
folklori instituti doktoranti,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa (PhD) doktori

INTERNET MEDIAMATNI SARLAVHALARIDA METAFORALARNING O'RNI

Annotatsiya: mazkur maqolada internet matni sarlavhasida metaforalarning qo'llanishi, lingvomadaniy jihatlarini va olamning milliy lisoniy manzarasini yaratishda metaforalarning qo'llanish ahamiyati o'rganilgan.

Kalit so'zlar: *metafora, mediamatn, mediametafora, lingvomadaniyatshunoslik.*

Аннотация: в данной статье исследуется использование метафор в заголовках интернет-текстов, рассматриваются их лингвокультурные аспекты и значение применения метафор в формировании национальной языковой картины мира.

Ключевые слова: *метафора, медиатекст, медиаметафора, лингвокультурология.*

Annotation: this article investigates the use of metaphors in internet text headlines, examining their linguocultural aspects and the significance of metaphor usage in shaping the national linguistic worldview.

Key words: *metaphor, media text, media metaphor, linguoculturology.*

Internet media matnlarida lingvomadaniy birliklardan biri hisoblangan metaforalarga keng o'rin berilganini kuzatish mumkin. Metaforalar muallifning individual uslubiga xos jihatlarini ko'rsatish bilan birga ijtimoiy-siyosiy vaziyatni bo'rttirib ko'rsatish, obrazli ifodalash kabi ma'lum maqsadlar ko'zlanadi. Metafora nafaqat tilning badiiy-estetik vositasi, balki inson tafakkuriga xos bo'lgan chuqur kognitiv jarayonlarni ham aks ettiruvchi tafakkur mahsuli hisoblanadi. Metafora "oldindan qo'lga kiritilgan bilimlardan foydalanib, dunyo haqida fikrlash usuli"¹ hisoblanadi.

Metaforaning rolini ta'kidlab, shuni aytish joizki, metaforalar orqali fikrlash qobiliyati insonni boshqa barcha tirik mavjudotlardan ajratib turadi. Bundan tashqari, metaforalardan foydalanish tabiiy tilni sun'iy tildan farqlaydigan xususiyatidir. Metaforalarning matn yaratilishi haqidagi o'rnini tadqiq qilgan D.Xudoyberganova "metaforik ma'noda qo'llangan so'z o'zida ikki xil tushunchaning qiyosi bilan birga ularning o'zaro qarama-qarshiligini ham namoyon etadi".² Ayniqsa, bu holat internet media matniga tanlangan sarlavhalarda yaqqol ko'zga tashlanadi. Misolga e'tibor qaratamiz: "*Putin bizdan qo'rqadi*". Zelenskiy Kremlning "*lag'monlari*" haqida gapirdi. (qalampir.uz 20.04.2024) Sarlavhada Ukraina va Rossiya o'rtasidagi siyosiy vaziyatga metafora va sinekdoxani qo'llash orqali salbiy munosabat yanada bo'rttirib ifodalangan. "Yolg'onlari" so'zi o'rinda qo'llangan metaforik ma'noli so'z, ya'ni "lag'monlari"ning qo'llanishi

Zelenskiyning Putinga nafratini ko'rsatgan.

Siyosiy matnlar uchun tanlangan sarlavhalarda "metafora voqelikni anglash va tushunish vositasi, tashqi dunyoda sodir bo'layotgan voqelikni ta'sirli ifodalash usuli"³ hisoblanadi. Bu fikr, ayniqsa hozirgi davrda olamning lisoniy manzarasini ifodalashda metaforani o'rganish dolzarbligini ko'rsatadi. "Publitsistik olam manzarasi"⁴ deb nomlanuvchi tushuncha olamning lisoniy manzarasining bir qismi sifatida siyosiy nutqda o'ziga xoslik kasb etadi. Misollarga e'tibor qaratsak: *Livanda jahannam eshiklari ochilmoqda – Guterrish*. (qalampir.uz 26.09.2024) *Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh kotibi Antoniu Guterrish Isroilning bir sutkada yuzlab odamlarning hayotiga zomin bo'lgan hujumlari tufayli Livanning "do'zax"ga aylanishi xavfidan ogohlantirdi. Bu haqida u kecha, 23-sentyabr kuni BMT Xavfsizlik kengashining Yaqin Sharqdagi vaziyatga bag'ishlangan yig'ilishida so'z ochdi. Guterrish Isroil va "Hizbulloh" o'rtasidagi mojarolar Livan uchun halokatli oqibatlariga olib kelishi mumkinligini aytdi.* Siyosiy mazmundagi ushbu matnda Isroil va Livan o'rtasidagi ziddiyatli vaziyatni yanada bo'rttirish va ommani uning oqibatlaridan ogohlantirish maqsadida tanlangan *Livanda jahannam eshiklari ochilmoqda* sarlavhasida qo'llangan metafora vaziyat ifodasi sifatida Livanda "do'zax" nafasi ufurib turganiga qiyos qilingan.

Bugungi kunda tadqiqotchilar siyosiy metaforani ijtimoiy ongni manipulyatsiya qilishning muhim vositasi

1 Телия В.Н. Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – 176 с.

2 Xudoyberganova D. O'zbek tilidagi badiiy matnlarning antroposentrik talqini. Filol.fan.dok-tri diss. – Toshkent, 2015. – 171 b.

3 Попова Т.Г. Национально-культурная семантика языка и когнитивно-социокоммуникативные аспекты: На материале английского, немецкого и русского языков. – М., 2004. – 160 с.

4 Уразова Е.А. Метафора и её репрезентация в публицистической картине мира // Вестник ММА. <https://cyberleninka.ru/article/n/metafora-i-eyo-reprezentatsiya-v-publitsisticheskoy-kartine-mira>

ekanligini ta'kidlaydi.⁵ Siyosiy metaforalar sarlavhada berilganida esa ommaning diqqati jalb qilinishi va matnni o'qishga undashi maqsad qilinadi. Misollarga e'tibor qaratib: *O'zbekistonning SSSRdan qolgan "ilma-teshik" gaz tizimini AQSH yamayapti.* (qalampir.uz 25.09.2024); *Ukraina NATOga qo'shilsa qiyomat bo'ladi – Ilon Mask* (qalampir.uz 05.04.2024)

Kuzatishlarimiz natijasida ma'lum bo'ldiki, sarlavhalarda metaforalarning berilishida fe'l turkumiga oid so'zlar, ya'ni biror predmetga xos bo'lgan harakatni bildiruvchi so'zni boshqa predmetga xos harakatni bildiruvchi so'z sifatida qo'llash yetakchilik qiladi. Masalan: *Parkent tumanini hokimi lavozimidan "uchdi"* (qalampir.uz 08.04.2024); *"Gaz issiq o'lkalarga uchib ketdi": "Zappravka"larda yana uzundan uzun navbatlar paydo bo'ldi.* (kun.uz 14.12.2024); *Quyosh panellari. Tadbirkor 500 millionlik go'shtiga "kuydi"* (qalampir.uz 04.10.2024). Sarlavhalarda qo'llangan yuqoridagi uzual metaforalar muallifning individual yondashuvi, obrazli tafakkuri mahsuli hisoblanadi. Muallif salbiy munosabatini ifodalash maqsadida qo'llangan metaforalar ommaning muammosini "yumshatish" orqali ifodalashga xizmat qilgan.

O'zbek tilshunosligida Sh. Maxmaraimova metaforani nutqiy metafora, badiiy metafora, tashqi metafora, vital metafora, montal metafora, intertekstual metafora, nominativ metafora, obrazli metafora, generalizatsiyalovchi metafora, ontologik metafora va antroposentrik metafora kabi turlarini ajratadi va har birining farqli jihatlarini misollar asosida dalillaydi.⁶ Olima o'z tadqiqotida metaforalarni ikkita: kodlash lingvometamorologiyasi (neyrolingvistika, ontolingvistika, kognitivistika, nutqiy aktlar, pragmatika, semiotika yo'nalishidagi tadqiqotlar) va dekodlash lingvometamorologiyasi (lingvostilistika, matn lingvopoetikasi, interpretatsion lingvistika, zamonaviy germeneytika, leksikografiya, lingvokulturologiya, sotsiolingvistika singari yo'nalishdagi tadqiqotlar) yo'nalishida o'rganish kerakligini ta'kidlaydi⁷. Olimaning tasnifiga tayangan holda biz o'z tadqiqotimizda mediametafora tushunchasini ham o'rganish lozimligini ta'kidlaymiz.

Mediamatnlar qo'llanish sohasi, strukturasi, janr xususiyati, mavzu doirasiga ko'ra rang-barang bo'lganligi uchun turli jihatdan tasniflanishi mumkin. Jumladan, shakliga ko'ra mediamatnlar verbal, noverbal (masalan, fotosurat, audioyozuv, videotasvir) va kreollashgan turlarga ajratiladi. Bugungi kunda keng tarqalgan mediamatn turlaridan biri kreollashgan matn (креолизованный

текст) hisoblanadi. D. Xudoyberganova bunday matn turini o'zbek tilida uyg'un matn termini bilan ifodalashni taklif etgan.⁸ Uyg'un matnlar jumlasiga komikslar, karikaturalar, reklama matnlarini kiritish mumkin. Zamonaviy ommaviy axborot vositalarida uyg'un matnlar tobora ko'payib bormoqda, reklama, internet tele- va kino matnlari tabiiy ravishda uyg'un mediamatn⁹ hisoblanadi.

Bir qator semiotik belgilarni o'zida mujassamlashtirgan kreollashgan, ya'ni uyg'un mediamatnlar an'anaviy matnlarga nisbatan ifoda imkoniyatlarining kengligi bilan ajralib turadi. Chunonchi, vizual metaforik belgilar va tasvirlar yordamida katta hajmdagi axborotni ixcham shaklda yetkazish imkoniyati mavjud. Vizual metaforani o'rganish 1980-yillarda Amerikada vizual metaforani nutqiy metafora bilan taqqoslashdan boshlangan. Noverbal matnda siyosiy karikaturalarning tadqiq qilinishida metaforalar yetakchi o'rinni egallaydi va mahalliy tilshunoslar tomonidan media metafora atamasini qo'llash taklif etiladi.¹⁰

Ushbu tushuncha, birinchidan, publitsistikada metaforaning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi; ikkinchidan, kreollashgan mediamatnda metaforaning matn tarkibiy qismi ekanligini, ya'ni so'z va tasvirning uyg'unligini ta'kidlaydi; uchinchidan, o'zaro to'ldirish tamoyili, so'z va tasvir unsurlarining nisbiy tenghuquqliligini nazarda tutadi.

Vizual metaforik unsurlardan foydalanishning ommalashuvini turli omillar asosida asoslash mumkin: bu zamonaviy ommaviy axborot vositalarining rivojlanish tendensiyalariga ergashishi, nutqiy tejamkorlikka intilish, shuningdek, yozuvchi jurnalistlarning matnda ifodalanmagan fikrini vizual tasvir orqali ommaga "kosa tagida nimkosa" tarzida yetkazishdan iborat.

Noverbal siyosiy metaforalarni o'rganishda yetakchi o'rinni siyosiy karikaturalardagi metaforalarga bag'ishlangan ishlar egallaydi. Bu karikaturalarga omma, siyosiy voqealar va hokimiyat o'rtasidagi munosabatlar haqidagi muhim ma'lumotlar manbayi sifatida qaratiladi.

OAV matnlaridagi vizual metaforalarni shartli ravishda quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:

- mutlaq vizual metaforalar, ya'ni hech qanday verbal komponentga ega bo'lmagan metaforalar;
- verbal qo'shimcha butunning bir qismi sifatida kiritilgan vizual metaforalar;
- bevosita tasvirga tegishli bo'lmagan, balki uni tushuntirib beruvchi og'zaki izoh bilan mustahkamlangan

5 Будаев Э.В., Чудинов А.П. Метафора в политическом интердискурсе. Екатеринбург, 2006. –8-27 с.

6 Maxmaraimova Sh. O'zbek tili metaforalarining antroposentrik tadqiqi (nominativ aspekt). Filol.fan.d-ri...diss. – Samarqand, 2020. 69-80 b.

7 Maxmaraimova Sh. O'zbek tili metaforalarining antroposentrik tadqiqi (nominativ aspekt). Filol.fan.d-ri...diss. – Samarqand, 2020. 83-84 b.

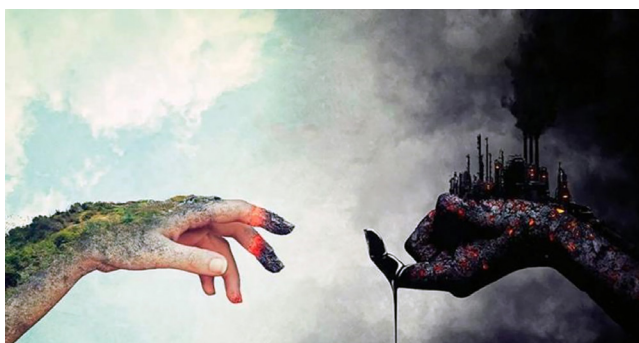
8 Xudoyberganova D.S. O'zbek tilidagi badiiy matnlarning antroposentrik talqini: Filol. fan. d-ri ... diss. – Toshkent, 2015. 39-bet.

9 Sabirova M.K. O'zbek mediamatnlarining pragmalogik tadqiqi (gazeta matnlari misolida). Filol.fan-bo'yicha falsafa(PhD) d-ri.. diss. – Toshkent, 2021. 24-b.

10 Ленкова Т.А. Комплексная медиаметафора как результат эволюции визуальной культуры // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – Москва, 2020, № 6. – 67-75 с.

vizual metaforalar.¹¹

Birinchi turga ko'pincha verbal "yordamchi"ga ehtiyoj sezmaydigan metaforalar kiradi. Biroq ta'kidlash lozimki, faqat vizual tasvirda matnning ma'no qirralari mujassam bo'lsa-da, verbal va noverbal belgilar uyg'unligi, ya'ni sarlavha va tasvir hamohangligi maqolaning ajralmas qismi hisoblanadi. Misolga e'tibor qaratsak:

Oyina.uz saytining 13.07.2023-yil sonida "Dunyo keskin o'zgaryapti. Bolalarim taqdiridan qattiq tashvishdaman" – kimsasiz Himolay cho'qqisidagi xavotirlar" nomli maqola e'lon qilingan. Muallif muammo sifatida jamiyatdagi qusurlar, murakkab jamiyatda ma'rifatli jamiyatni qurishdagi qiyinchiliklar, ommaning maishiy mavzularga bog'lanib qolgani haqida yozadi. Maqola uchun tanlangan vizual tasvirda tabiat va insonning ichki olamidagi uyg'unlik metaforik yo'l bilan ochib berilgan. Insonning ikki kaftida, birida yashil tabiat, musaffo osmon tasvirlansa, ikkinchi kaftda qoraga burkangan osmon ostida baland binolarning olov parchalari ostida qolishi tasvirlangan. Bu tasvirda yaxshilik va yomonlik, ilm va ilmsizlik kabi qusurlarning aks tasviri sifatida namoyon bo'lgan. Mediametaforaning sarlavha bilan uyg'unligi kreollashgan matnda ommaning holati, ilm va ilmsizlik chegarasi va jamiyatdagi aksini ko'rsatish orqali maqolaning ta'sirli chiqishiga sabab bo'lgan.

Yana bir misol:

Kun.uz saytining 16.01.2024-yil sonida "Payariq yo'lbarsi" kim? Payariqda advokat qaynukasini pichoqladi. Jabrlanuvchi tomon u qamoqqa olinishi kerak deb hisoblamoqda" maqolasi e'lon qilingan. Maqolaning tasvirida insonning bosh qismiga sherning boshi qo'yilgan. Mediametaforada insonning sherga o'xshatilishi aks etgan. Maqola sarlavhasidanoq tagma'noga ishora qilinganini anglash qiyin emas. Maqolada kasbi advokat bo'lgan, o'zini "Payariq yo'lbarsi" deb ataydigan bu shaxs ayoli va farzandlarini yillar davomida kaltaklab kelgani, agar bu haqida kimgadir shikoyat qilsa, akasi yoki ukasini yo'q qilish bilan tahdid qilgani yoziladi. U bu mudhish niyatini amalga oshirishiga oz qolib, qaynukasini pichoqlagani, biroq ushbu qilmishidan keyin ham u ochiqda qolgani aytiladi. Maqolada Payariqlik "yo'lbars"ning vizual tasviri va sarlavhasidanoq mediametaforaning yaqqol aksi tasvirlangan. Vizual tasvirda tarozining qo'yilgani ham kasbi advokat bo'lgan shaxsning adolat tarozisini buzganiga ishora qilingan. Mediametaforaning alohida xususiyati shundaki, unda matn mag'zining tasvirdagi ishorasi yaqqol aks etadi.

¹¹ Ленкова Т.А. Комплексная медиаметафора как результат эволюции визуальной культуры // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – Москва, 2020, № 6. – 67-75 с.

Zulfiyaxon MASODIQOVA,
QDPI, katta o'qituvchisi

OLIIY TA'LIMDA NEMIS TILI DARSLARIDA KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

Annotatsiya: dunyo tez o'zgarayotgani haqiqat. Yangi texnologiyalar, kommunikatsiya usullari, ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar hayotimizni yangilamoqda. Bu o'zgarishlarga moslashish, yangi auditoriyani tushunish va ularga qanday ta'sir qilish haqida fikr yuritish zarur.

Kalit so'zlar: *ilmiy-texnikaviy, texnologiya, kommunikativ yondashuv, innovatsiya, yondashuv, klishe.*

Аннотация: действительно, мир быстро меняется. Новые технологии, методы коммуникации, а также социальные и экономические изменения трансформируют нашу жизнь. Необходимо адаптироваться к этим изменениям, понять новую аудиторию и подумать, как на нее повлиять.

Ключевые слова: *научно-технический, технология, коммуникативный подход, инновация, подход, клише.*

Annotation: it is true that the world is changing rapidly. New technologies, communication methods, social and economic changes are renewing our lives. It is necessary to adapt to these changes, understand the new audience and think about how to influence them.

Key words: *scientific and technical, technology, communicative approach, innovation, approach, cliché.*

Yangi dunyo yangi ta'lim yondashuvlarini talab qiladi. Masalan, onlayn ta'limning rivojlanishi, raqamli platformalarning keng tarqalishi, shuningdek, ta'limning interaktiv va individualizatsiya qilishning ahamiyati ortib bormoqda. Bundan tashqari, ilmiy-texnikaviy taraqqiyot bizning ish usullarimizni, mehnat bozorini va o'qitish metodlarini qayta shakllantiradi.

Shu bilan birga, zamonaviy dunyoda o'zini qanday tutish, moslashish, innovatsiyalarni o'zlashtirishni anglash kerak. Bu faqatgina yangi texnologiyalardan foydalanish bilan bog'liq emas, balki yangi muloqot usullarini, jamiyatdagi o'zgarishlarni qabul qilish va ularning ta'siriga moslashishni ham anglatadi.

So'nggi paytlarda oliy ta'lim talabalarining chet tili darslariga qiziqishi pasaygan tendensiya kuzatilmoqda. An'anaviy ta'lim shakllari axborotni zamonaviy idrok etishdan tubdan orqada qolmoqda:

Zamonaviy chet tili darsida kommunikativ yondashuv va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim metodlarini qo'llash ilmiy asoslangan metodologiyani talab qiladi. Davlat ta'lim standarti chet tilini o'qitishda talabalarining kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishni birinchi o'ringa qo'yadi. Bu shuningdek, talabalarining tilni faqat nazariy ravishda emas, balki amaliy ravishda ham yaxshi egallashlarini ta'minlashga qaratilgan.

Zamonaviy darslar esa moslashuvchan, o'zgaruvchan ehtiyojlar va texnologik imkoniyatlarga moslashtirilgan bo'lishi lozim. O'qituvchining vazifasi faqat bilim berishdan iborat emas. U, bir tomondan, ilmiy ma'lumotlarni samarali tarzda yetkazish, mustahkamlash va baholash, boshqa tomondan esa

talabalarining individual xususiyatlariga qarab dars jarayoniga faol jalb qilishni ta'minlashi kerak.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida har bir talaba o'z o'rganish jarayonida faol ishtirok etishi, o'qituvchi va guruhdoshlari bilan hamkorlikda o'z bilimi va ko'nikmalarini rivojlantirishi zarur. Bu yondashuvda, o'qitishning protsessual jihatlariga alohida e'tibor beriladi, ya'ni o'quvchilarning o'rganish jarayoni, ularning o'zaro aloqalari va aktiv ishtiroki o'rgatiladigan tilning samarali o'zlashtirilishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, yangi texnologiyalarni o'qitishda qo'llash, o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini va o'rganish uslublarini hisobga olib, o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda katta rol o'ynaydi. Interaktiv platformalar, audio-vizual materiallar, onlayn resurslar va boshqa innovatsion vositalar talabalarining o'zaro muloqot qilishiga, tilni amaliy ravishda o'rganishlariga imkon yaratadi.

Sizning aytganlaringiz juda muhim, chunki chet tili o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish o'qitish jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi. Kompyuterlar va tarmoqlar orqali o'quvchilar uchun materialni boshqarish va ishlash imkoniyatlarini oshirish, nafaqat tilni o'rgatishda, balki umumiy axborotlarni tahlil qilish va taqdim etishda ham zarur.

Kompyuter va tarmoq orqali ma'lumotlarni boshqarish – bu o'qituvchilarga o'z materiallarini yanada interaktiv va qiziqarli tarzda taqdim etish imkonini beradi. Masalan, o'quvchilar kompyuterda turli xil resurslar, interaktiv darslar, videolar yoki forumlar orqali til o'rganish jarayonini yanada faol va samarali boshqarishlari mumkin. Kompyuterda ishlash

orqali talabalar:

Matnni formatlash va tahrirlash: Yaxshi formatlash (masalan, matnning to'g'ri tuzilishi, grammatik jihatlar va imlo qoidalariga rioya qilish) talabalar uchun tilni aniq va ravon ifodalashga yordam beradi.

Lingvistik burilishlar va klishelarni o'rganish: Kompyuterda yoki tarmoqda bo'lib o'tadigan mashg'ulotlar orqali talabalar ko'proq lingvistik burilishlarni va muayyan kontekstda ishlatiladigan iboralarni o'rganishlari mumkin. Masalan, "formal" va "informal" iboralarni farqlash, "so'z birikmalari" yoki "frazologik birliklar" kabi elementlarni kiritish, til o'rganishni boyitadi.

Og'zaki taqdimotlar va til to'siqlarini yengish: Kompyuterda tayyorlangan materiallar yordamida talabalar taqdimot qilishda o'zlari uchun qulay usullarni topishlari mumkin. Misol uchun, o'quvchilar o'z taqdimotlarini onlayn platformalarda amaliy mashqlar yordamida mustahkamlashlari yoki til to'siqlarini (masalan, talaffuz yoki grammatik qoidalar) yengish bo'yicha o'zgarishlarni sezishlari mumkin.

O'qituvchining roli bu jarayonda juda muhim, chunki u talabalarga material bilan qanday ishlashni tushuntirishi kerak. O'qituvchi quyidagi vazifalarni bajaradi:

Yordam berish va ko'rsatmalar berish: talabalar kompyuterda yoki tarmoqda ishlashda yordamga muhtoj bo'lishi mumkin. O'qituvchi ularni resurslarni qanday to'g'ri ishlatishni, qaysi usullardan samarali foydalanishni tushuntirishi lozim.

Tajriba va feedback: o'qituvchi talabalar tomonidan yaratilgan taqdimotlarni va materiallarni ko'rib chiqishi, ularning ishlash usullarini tahlil qilib, konstruktiv fikrlar va takliflar berishi kerak.

Kompyuter texnologiyalaridan foydalanish chet tili ta'limida talabalar uchun tilni o'rganish va tushunishni yanada chuqurlashtirish imkoniyatlarini yaratadi. Bu jarayon, o'z navbatida, talabalarni yanada ishonchli va erkin tarzda muloqot qilishga o'rgatadi.

Ushbu mavzuni amaliy jihatdan tadqiq qilish maqsadida QDPI Xorijiy filologiya fakulteti II kurs bosqich talabalar bilan mashg'ulotlar o'tkazilgan. Mashg'ulotlar davomida talabalarga bir vaqtning o'zida ikkita formatda ma'lumotlar taqdim etilgan. Darsning birinchi yarmi an'anaviy shaklda – darsliklardan foydalangan holda, nazariy asoslarni tushuntirish bilan o'tkazilgan. Darsning ikkinchi yarmida talabalar amaliyotda olgan ma'lumotlarini o'zlashtirdilar: video va audio materiallarni ko'rish va tinglash (subtitrlar va subtitrsiz), ingliz tilidagi internet saytlari mazmunini o'rganish, o'qituvchi va talabalar tomonidan taqdimot shaklida tayyorlangan materiallarni ko'rib chiqishgan.

Har bir tinglash va materiallarni ko'rib chiqishdan so'ng, talabalar olingan ma'lumotlar va diqqatga

sazovor narsa, so'zlarning tarjimasini yodlash haqida fikr bildirishgan.

Bunday ish mexanik yodlashni talab qilmadi. Audio, video materiallar va internet saytlaridan foydalanish tufayli ba'zi talabalar tarjimani tasvir bilan, boshqalari nemis tilidagiga o'xshash tovush bilan bog'laydilar, boshqalari esa boshqa vaziyatlarda so'z bilan duch kelgan daqiqalarni eslashadi. Biz chet tili fanlari bo'yicha tahsil olayotgan talabalar ma'lumotni audio oqim va subtitrlar, ya'ni mashhur filmlardan parchalar bilan birgalikda vizual tarzda idrok etishga eng moyil ekanligini aniqladik. Ushbu ish rejimida o'qituvchi talabalarga o'tilgan materialni eslatish uchun kamroq qaytib keladi. Ba'zi talabalar (ma'lum bo'lishicha, onlayn xarid qilishni yaxshi ko'rishgan) ingliz tilidagi veb-saytlardan matnlarni tarjima qilish bo'yicha amaliy mashg'ulotlarga muhtoj edilar. Ular uchun uy vazifalarining ijodiy qismi o'zlari tanlagan matnlarni tarjima qilishni o'z ichiga olgan. Shunday qilib, qoida tariqasida, talabalar ingliz tilini o'rganish jarayonida tabiiy ravishda ishtirok etadilar va mehnatga qiziqishadi.

Kompyuterdan o'quv jarayonining barcha bosqichlarida: yangi materialni tushuntirishda, mustahkamlashda, takrorlashda va nazorat qilishda foydalanish mumkin.

Ta'limni kompyuterlashtirish zamonaviy ta'lim tizimining barcha tarkibiy qismlariga, xususan, "Chet tili" faniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi: uning maqsadlari, vazifalari, mazmuni, usullari, texnologiyasi. Kompyuter yordamida chet tilini o'rgatish bir qator afzalliklarga ega:

ta'limni individuallashtirish ta'minlanadi;

o'quvchilarning kompyuterga bo'lgan qiziqishi o'quv jarayonida yuqori motivatsiyaga olib keladi;

talabalar kompyuter, ularning umumiy kompyuter bilan muloqot qilish uchun tayyor til madaniyati;

to'g'ridan-to'g'ri fikr bildirish imkoniyati mavjud;

xatolarni takrorlashda kompyuter salbiy his-tuyg'ularni ko'rsatmaydi;

Kompyuter bilan ishlash nafaqat o'rganishga bo'lgan qiziqishni oshirishga yordam beradi, balki o'quv vazifalarini taqdim etishni qiyinchilik darajasiga qarab tartibga solish imkoniyatini beradi, shuningdek, to'g'ri qaror qabul qilishga undaydi. Bundan tashqari, kompyuter o'rganishga salbiy munosabatning eng muhim sabablaridan birini – materialni tushunmaslik yoki bilimdagi muammo tufayli muvaffaqiyatsizlikni butunlay yo'q qilishga imkon beradi. Aynan shu jihat ko'plab kompyuter o'quv dasturlari mualliflari tomonidan taqdim etilgan. Talabaga turli xil ma'lumotnomalar va lug'atlardan foydalanish imkoniyati beriladi, ularni sichqonchani bir marta bosish orqali ekranga chaqirish mumkin. Kompyuterda ishlash orqali talaba kerakli yordamga tayangan holda muammoni hal qilishni

yakunlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Zamonaviy sharoitda chet tillarini o'rgatish jarayoniga tobora yuqori talablar qo'yilmoqda. Axborot hajmi tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda, uni saqlash,

uzatish va qayta ishlashning zamonaviy usullari endi samarali emas. Kompyuter texnologiyalari esa ta'lim samaradorligini oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Печерский А.В. Интернет учит новый язык // Компьютерра. 1999.
2. Каракозов С.Д. Информационная культура в контексте общей теории культуры личности // Педагогическая информатика. 2000.
3. Shokhistakhon, H. (2023). THE USE OF INTERACTIVE METHODS IN THE FORMATION OF DIALOGIC SPEECH SKILLS IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS. *Gospodarka i Innowacje.*, 33, 391-393.
4. Shohida, I., & Shahista, K. (2023). CONCEPTUAL INFORMATION IN LANGUAGES ACTIVATING STRUCTURES. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036, 12(03), 56-60.
5. Shohistakhon, H. (2022). INTERLINGUAL AND INTRALINGUAL INTERFERENCE. *Open Access Repository*, 8(11), 235-239.
6. Khatamkulova, S. (2022). To the Problem of Transfer of the National Uniqueness of Proverbs, Sayings and Other Units in Literary Translation. *The Peerian Journal*, 4, 17-19.
7. Shoxistaxon, X. (2021). Comparative Analysis of Articles in English and German Languages. *Academicia Globe*, 2(05), 194-196.
8. Shohista, K. (2023). The Study of Metaphors as A Means of Discursive approach from Linguistics Point of View. *Journal of Survey in Fisheries Sciences*, 10(2S), 2897-2902.
9. Hamdamovna, Z. M. (2023). FOREIGN LANGUAGE TEACHING METHODS: SOME ISSUES AND NEW MOVES. *Gospodarka i Innowacje.*, 33, 360-364.

Abduraxmon OCHILOV,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
mustaqil tadqiqotchisi

TA'LIM KLASTERI SHAROITIDA INNOVATSION MAKTABLARNING TA'LIM VA TARBIYA JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH OMILLARI VA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya: har qanday tarbiya tizimini yangilash innovatsiyalar orqali amalga oshiriladi. Ushbu maqolada ta'lim klasteri sharoitida innovatsion maktablarning ta'lim va tarbiya jarayonini takomillashtirish omillari va pedagogik texnologiyalari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: *innovatsiya, ta'lim klasteri, ta'lim, tarbiya.*

Аннотация: обновление любой образовательной системы достигается посредством инноваций. В статье рассматриваются факторы и педагогические технологии совершенствования образовательного процесса инновационных школ в условиях образовательного кластера.

Ключевые слова: *инновации, образовательный кластер, образование, воспитание.*

Annotation: the renewal of any educational system is carried out through innovations. This article discusses the factors and pedagogical technologies for improving the educational and upbringing process of innovative schools in the context of an educational cluster.

Key words: *innovation, educational cluster, education, upbringing.*

Maktabda innovatsiyalarning paydo bo'lishi va rivojlanish masalasini o'rgangan holda tarbiya tizimlaridagi innovatsiyalarning shakllanish masalasini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Buning uchun biz birinchi navbatda tarbiya tizimining ishchi ta'rifi, falsafiy va texnologik jihatdan tarbiya tizimidagi innovatsiyalarning paydo bo'lishini o'rganamiz.

Pedagogikada "tarbiya" tushunchasining bir necha xil ta'riflari mavjud bo'lib, ulardan eng keng tarqalgani keyingi avlodning eng muhim ijtimoiy tajribani uzatish uchun maxsus tashkil etilgan jarayon sifatida tushunishdir. Demak, har qanday tarbiya jarayonining o'zagi aslida ma'lum bir bilim, ko'nikma va malakalarni o'z ichiga olgan ta'lim degan xulosaga kelish mantiqan to'g'ri. Bunday holda, tarbiya jarayoni didaktik vositalar bilan qurila boshlaydi, tarbiya jarayoni tushunchasi o'zining mustaqilligini va ko'rib chiqishning o'ziga xosligini yo'qotadi hamda va didaktikaga "chizilgan" bo'lib chiqadi.

Tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini "saqlab qolish" uchun Estoniyalik o'qituvchi va psixolog X.Y.Liymets, tarbiya shaxs rivojlanish jarayonini maqsadli boshqarish ekanligini ta'kidlaydi. Agar tarbiya jarayoniga shu tarzda qaralsa, u holda tarbiya tizimi didaktikaga kamaymaydi. Balki bir tomondan, psixologik-pedagogik tizimni, ikkinchi tomondan, ijtimoiy-pedagogik tizimni ifodalaydi Bu, o'z navbatida, tarbiya tizimi maktab o'quvchilariga (o'qituvchilar, darslar, darsliklar, uy vazifalari, sinf soatlari va boshqalar orqali), nafaqat didaktik omil sifatida, balki ijtimoiy omil sifatida – bolalarni atrof-muhitga jalb qilish; ota-onalar, o'qituvchilar va bolalar o'rtasida rivojlanadigan munosabatlar; har qanday ta'lim muassasasida o'rnatiladigan ma'lum bir psixologik iqlim orqali ta'sir qilishini anglatadi.

Pedagogikada "didaktik tizim" tushunchasi ancha avval shakllangan. Maktabning didaktik tizimi ta'limning maqsadlari, ta'lim mazmuni, uni tashkil etish metodlari va shakllari bilan tavsiflanadi. Albatta, ta'lim jarayonida o'rganilayotgan materialning ma'lum mazmuni, uni yetkazish metodlari va shakllari orqali tarbiyaviy maqsadlar ham amalga oshiriladi va ikkinchi ta'rif mantig'ida, didaktik tizimning o'zi tarbiya tizimiga kiritiladi, ya'ni uning quyi tizimi hisoblanadi.

Har bir ta'lim muassasasi, "Tarbiya? Tarbiya ... Tarbiya!" hamkorlikdagi monografiya mualliflari V.Karakovskiy, L.Novikova, N.Selivanovanning fikriga ko'ra ta'limiy va tarbiyaviy vazifalarga ega.

Ta'limiy vazifa – yosh avlodga ma'lum bir bilim, ko'nikma va malakalar tizimini shakllantirish, uni madaniyat bilan tanishtirish, mustaqil ijtimoiy ahamiyatli faoliyatga tayyorlash, ta'limni davom ettirish bilan belgilanadi.

Ta'lim muassasasining tarbiyaviy vazifasi birinchi navbatda, dunyo, madaniyat, atrof-muhit, bu dunyoda o'zini anglash va boshqa odamlar orasida o'z o'rnini egallash qadriyatlarini shakllantirish bilan bog'liq. Bu vazifa nafaqat ta'lim jarayonida, balki shaxsiy manfaatlarini qondirish va rivojlantirish bilan bog'liq o'yin,

mehnat faoliyati, dam olish sohasidagi ijodiy faoliyatda ham amalga oshirilishi kerak.

Shunday qilib, tarbiya tizimining o'zida innovatsiyalarni o'rganishning haqiqiy imkoniyati mavjud. Uni yaratish va rivojlantirish jarayonida har safar bir qator aniq vazifalarni hal qilish kerak.

Yuqoridagi mualliflar ulardan beshtasini ajratib ko'rsatadilar.

1. Bolalarda yaxlit va ilmiy asoslangan dunyo haqida tasavvurni shakllantirish.
2. Fuqarolik ongini, vatan taqdiriga mas'uliyatni shakllantirish.
3. Bolalarni umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishtirish, ularda ushbu qadriyatlarga mos keladigan xatti-harakatlarni shakllantirish.
4. Yosh avlodda ijodkorlik, "ijodkor" shaxs xususiyatlarini shakllantirish.
5. Bolaning o'z-o'zini namoyon qilishini shakllantirish, o'z-o'zini anglashga yordam berish.

Bu vazifalar ro'yxatini davom ettirish mumkin, ammo har qanday holatda bu yerda taqdim etilgan vazifalar yuqorida ko'rsatilgan tarbiyaviy vazifalarning "o'ziga xosligi"ni ko'rsatadi.

Tarbiya tizimini ko'rib chiqishning falsafiy jihatida tarbiyaning aniq maqsadini asoslashni, uni aniqlashtirishni va tarbiyaga mos mazmun bilan aloqasini asoslashni o'z ichiga oladi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, bugungi kunda tarbiya tizimida ikki xil konseptual (ko'p jihatdan to'g'ridan-to'g'ri qarama-qarshi) yondashuvlar mavjud.

Yondashuvlardan biri tarbiyaning o'ziga xos mazmuniga (falsafiy-pedagogik, mafkuraviy, psixologik-pedagogik, axloqiy va boshqalar) ega bo'lgan bola shaxsiga ijtimoiy jihatdan belgilangan va maqsadli ta'sir etishi ekanligiga asoslanadi. Bunday tarbiya muayyan shakllarda (frontal, guruhli, individual) va ma'lum metodlar bilan amalga oshiriladi.

Ushbu "tarbiyaviy ta'sir" paradigmasida o'qituvchi barcha vositalar bilan tarbiyaviy ta'sirning samaradorligiga erishishga chaqiriladi. U (o'qituvchi) bolalar va ota-onalarning teng ishtirokisiz ushbu tizimda beixtiyor asosiy subyektga aylanadi, chunki bolalar "bo'ysinuvchi" rolini o'ynaydi va tabiiyki, tarbiyada teng huquqli sherik hisoblanmaydi. Bola "tarbiya obyekti" bo'ladi va bu yondashuvda bola faolligi sifatida doim "kerak bo'lgan narsani faol o'zlashtirish" yoki moslashuv faoliyati deb ataladigan xususiyatga ega.

Bu yondashuv avval kiritilgan ijtimoiylashuv kategoriyasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu orqali biz shaxs tomonidan tarixan rivojlangan ijtimoiy me'yorlar, qadriyatlar, munosabatlar, ma'naviy va moddiy madaniyat bilan muloqot qilish usullarini o'zlashtirish jarayonini tushunamiz. Umumiy qabul qilingan tilda gapirish, bolani tarbiyalash (shu ma'noda) uni kattalar jamiyati dunyosiga kiritish, uni umumiy qonunlarga muvofiq "hamma kabi" yashashga o'rgatish demakdir.

Shunday qilib, ijtimoiylashuv odamning “moslashuvchan faoliyat” qobiliyatini egallashini o'z ichiga oladi va maktabgacha, maktab, maxsus, professional ta'lim muassasalarida tabiiy omillar, ta'lim subyektlari (oila, ommaviy axborot vositalari, san'atga aloqadorlik va boshqalar) ta'sirida maqsadli va hamkorlikdagi jarayonlar (ta'lim va tarbiya) ta'siri ostida amalga oshiriladi.

Ushbu tarbiyaviy ta'sir (yoki shaxsning ijtimoiylashuvi) tizimini insoniy emas deb hisoblash mumkin emas, chunki u avtoritar vositalar bilan amalga oshirilishi shart emas. Unda bolalar va o'qituvchilar o'rtasida insonparvarlik munosabatlari bo'lishi, insonparvarlik qadriyatlarining targ'ib qilinishi, guruh va individual ijodkorlik elementlari joriy qilinishi mumkin. Bundan tashqari, ushbu tarbiyaviy ta'sir tizimining o'zi (atrofdagi hayotdagi o'zgarishlardan keyin) tarbiya jarayoniga hayotni tashkil etishning demokratik usullarini o'zlashtirish (bolalar jamoasidan boshlab), boshqalarga nisbatan huquq va majburiyatlarga rioya qilishni o'zlashtirish kabi demokratik me'yorlar va qadriyatlarni joriy etishga majburdir.

Ammo, aslida, tarbiyaga bunday yondashuv hali ham o'sib borayotgan shaxsning erkin emasligi bilan bog'liq bo'lib chiqadi, chunki bolaning xulq-atvori va hayoti butunlay tashqi kuchlar tomonidan belgilanadi va u o'z tanlovini amalga oshirish imkoniyatiga ega emas. Yetkazilishi kerak bo'lgan ba'zi tarbiya mazmuni; tarbiya standartidan kelib chiqadigan ijtimoiy-pedagogik nazorat – bularning barchasi bolaning ichki “xohishi”ga emas, balki tashqi “kerak”ligiga yo'naltirilgan metodlarni talab qiladi. Shuning uchun bunday tarbiya tizimi hech qanday jazo va majburlovsiz mavjud bo'lolmaydi.

Tarbiyaga yana bir yondashuv insonparvarlik tarbiyasi tizimini yaratish bilan chambarchas bog'liq.

Individuallashtirish quyidagilarni o'z ichiga oladi: birinchidan, bolalarga birlamchi asosiy ehtiyojlarni ro'yobga chiqarishda individual yo'naltirilgan yordam – ularsiz tabiiy “men”ni his qilish mumkin emas; ikkinchidan, tabiat tomonidan berilgan, aniqrog'i, ma'lum bir shaxsga xos bo'lgan (irsiy) jismoniy, intellektual, hissiy qobiliyat va imkoniyatlarni eng erkin amalga oshirish uchun sharoit yaratish. Va nihoyat, individuallashtirishning uchinchi va ehtimol, asosiy xususiyati – bu shaxsning avtonom ma'naviy o'zligini yaratishda, hayotda o'zini o'zi belgilash qobiliyatini rivojlantirishda, ijodiy o'zini-o'zi belgilashda (V.Petrovskiyning fikriga ko'ra “moslashuvchan bo'lma-gan faoliyat”) qo'llab-quvvatlashdir.

Shaxsning individualligi “o'zligini” rivojlantirish, shu asosda keng ma'noda, insonparvarlik tarbiyasi tizimining mazmunini tashkil qiladi. Ta'limdagi bunday yondashuvning maqsadi bolalarga o'zlarining “subyektiv haqiqatini” yaratishga yordam berishdir. Buning uchun ushbu ta'lim tizimida insonning o'zini o'zi belgilashi va o'zini o'zi anglashiga yordam beradigan maxsus vositalar ishlab chiqiladi.

Insonparvarlik tarbiyasi tizimining subyekti nafaqat o'qituvchi, balki bolalarning o'zlari hisoblanadi. Bu

tarbiyaviy ta'sir qilish tizimining asosiy farqlaridan biri bo'lib, unda bola asosan ta'lim obyekti sifatida harakat qiladi. Ushbu paradigmada o'qituvchilar ham, bolalar ham maktab oldidagi maqsadlarni aniqlaydilar, ularni amaliy vazifalar darajasiga o'tkazadilar va hamkorlikdagi faoliyat jarayonida amalga oshiradilar.

Maktabda insonparvarlik tarbiyasi tizimi samara-dorligining muhim sharti – bu ta'lim subyektlari bo'lgan bolalar va kattalarni (bolalar, o'qituvchilar, ota-onalarning vazifalari turlicha bo'lsa ham) umumiy jamoada birlashtirish hisoblanadi. Bolalarning o'zaro, bolalar va kattalar o'rtasidagi faoliyati va muloqoti muayyan munosabatlarni keltirib chiqaradi, bu, birinchi navbatda, tizimning tarbiyaviy salohiyatini belgilaydi. O'zaro munosabatlar o'qituvchilar uchun alohida e'tibor mavzusiga aylanadi.

Har qanday insonparvarlik tarbiyasi tizimi ochiq tizim hisoblanadi. Uning shakllanishi, faoliyati va rivojlanishida atrof-muhit katta ahamiyatga ega, chunki nafaqat tashqi ta'sir etuvchi omili, balki ushbu tizimning tarkibiy qismi sifatida ham muhim rol o'ynaydi.

Ikki xil turdagi tarbiya tizimining qiyosiy tahlili yakuni-da, ta'kidlash mumkinki ta'sir o'tkazuvchi tarbiya tizimi va insonparvarlik tarbiyasi tizimi o'zining predmet mazmuniga ko'ra farq qiladi.

Birinchi, birinchi navbatda, dunyoning ijtimoiy man-zarasini o'rganadi. Ikkinchi tizim – insonning o'zini o'zi o'rganish usulidir. Muayyan ijtimoiy me'yorlarni, qad-riyatlarni, munosabatlarni yetkazish orqali tarbiyaviy ta'sir tizimi bolalarda o'zini o'zi anglash qobiliyatini rivojlantirish vazifasini qo'ymaydi – bu uning predmeti hisoblanmaydi.

Tarbiya texnologiyasi deganda biz tarbiyaning aniq maqsadiga erishishga qaratilgan maxsus pedagogik usullar tizimini tushunamiz.

Har qanday tarbiya metodikasi tarbiya texnologiyalari-dan iborat, masalan, jamoaviy rejalashtirishni tashkil qilish texnologiyalari, o'smirlar bilan aloqa o'rnatish texnologiyalari, pedagogik diagnostika texnologiyalari va boshqalar.

Agar texnologiya tarbiya metodikasining to'liq qismi bo'lsa, unda texnika, o'z navbatida, umumiy yoki shaxsiy pedagogik madaniyatda mustahkamlangan tarbiya tex-nologiyasining nisbatan to'liq elementidir. Agar texnika biror tarbiya vazifasi bilan barqaror bog'langan bo'lsa, u eng oddiy tarbiya texnologiyasiga aylanadi.

Shunday qilib, masalan, sinfni mikroguruhlariga bo'lish usullari (qiziqishlar bo'yicha, qur'a bo'yicha, yetakchilar va boshqalar); hamkorlikdagi faoliyatda o'yin rollarini yaratish usullari; guruh muhokamasida nutq so'zlash tartibi va boshqalar – bularning barchasi tarbiyaviy ish-ni o'ziga xos usullariga misollardir. Ammo ularning hech biri to'g'ridan-to'g'ri biron bir aniq tarbiya vazifasi bilan bog'liq emas, shuning uchun bu usullarni turli xil texnologiyalarga kiritish mumkin.

Yuqorida tavsiflangan usullarning yig'indisi (ular-ni ro'yxatini, albatta, davom ettirish mumkin) peda-gogik qo'llab-quvvatlash texnologiyasining yangi

maqsadi innovatsion texnologiyani amalga oshirishni belgilaydi.

Umuman olganda, har qanday tarbiya tizimini yangilash innovatsiyalar orqali amalga oshiriladi va ikki – inqilobiy va evolyutsion usulda sodir bo'ladi (V.A.Karavskiy, L.I.Novikova, N.L.Selivanova) Birinchisi, odatda, favqulodda vaziyatlar tufayli maktab hayotida va jamiyat hayotida yuzaga keladi.

Ikkinchi yo'l tarbiya tizimini samarali pedagogik boshqarish orqali amalga oshirilishi mumkin, chunki yangilash mexanizmlari tizimning o'zida singdirilgan bo'ladi. Tizimning holati va faoliyati to'g'risida yaxshi yo'lga qo'yilgan xolis ma'lumotlar, o'qituvchi va o'quvchilar jamoasining doimiy ijodiy izlanishga e'tibor qaratishi tarbiya tizimini yangilashni rejali va boshqariladigan jarayonga aylantiradi.

Nozima VOHIDOVA,

“Madaniyat va ma'rifat telekanali” ijodiy birlashmasi katta muharriri

NAFAQAT ATLAS: INSTAGRAM IJTIMOY TARMOG'IDA MILLIY QADRIYATLAR MAVZUSINING YORITILISHI

Annotatsiya: bu maqolada ijtimoiy tarmoqlarning turli yo'nalishlarida milliy qadriyatlar mavzusining yoritilishi, ma'naviyat, tarix, san'at va madaniyat bilan chambarchas bog'liqligi yoritilgan. Shuningdek, milliylikning liboslari-mizda ham namoyon bo'lishi misollar asosida aks etgan.

Kalit so'zlar: milliylik, qadriyatlar, ma'naviyat, madaniyat, musiqa, libos, tarix.

Аннотация: в данной статье поясняется, что освещение темы национальных ценностей в разных сферах социальных сетей тесно связано с духовностью, историей, искусством и культурой. Также на примере примеров отражено проявление национальности в нашей одежде.

Ключевые слова: национальность, ценности, духовность, культура, музыка, одежда, история.

Annotation: this article explains that the coverage of the topic of national values in various areas of social networks is closely related to spirituality, history, art and culture. Also, examples reflect the manifestation of nationality in our clothing.

Key words: nationality, values, spirituality, culture, music, clothing, history.

Dunyo tajribasidan ko'rinadiki, mamlakatlar taraqqiyotida ma'naviyat, ya'ni millat qadriyatlari, tarixi, o'zigagina xosligi birlamchi masalalardan hisoblanadi. Global, shiddatli zamonda o'zlikni saqlab qolish, maqsadlar sari olg'a intilishda san'at va madaniyatning ahamiyati beqiyos. Ayniqsa, yoshlar tarbiyasida milliy musiqalarning o'rni behad. Musiqa shunday qudratga egaki, qanday yosh, mansab, millat bo'lishidan qat'iy nazar tarjimonsiz tushunish imkonini beradi. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligining 01.01.2024 yilgi holatiga ko'ra, aholi jami 36 799 771 ming kishini tashkil etadi. Shundan 30 yoshgacha 20 129 197 ming inson, ya'ni 54,7 % bo'lsa, 14-30 yoshlilar 9 639 985 ming kishini, ya'ni 26,2%ni tashkil qiladi¹. Ularning turli jabhalarda iste'dodlarini namoyon etishlarida ham musiqa yordam beradi. Ayniqsa, milliy musiqalarimizni zamonaviy tarzda remiks qilingan kuylar bugun urfga aylanib bormoqda va ko'plab yoshlarni

jalb etmoqda. Remiks – bu mavjud musiqa bo'lib, san'at yoki mediakontentni qayta talqin qiladigan yoki qayta tasavvur qiladigan ijodiy ish. Remikslar odatda yangi va noyob versiyani yaratish uchun original asar elementlarini o'zgartirish yoxud qayta tartibga solish hisoblanadi. “Remiks ko'pincha quyidagi maqsadlarda yaratiladi: qo'shiqni zamonaviylashtirish yoki boshqa janrga moslashtirish. Klub va raqsli maydonchalar uchun tanspolga moslashtirilgan versiya qilish, yangi musiqiy elementlar qo'shish yoki asliy versiyani o'zgartirish orqali muxlislarda yangicha taassurot uyg'otish. Remiks odatda didjeylar, prodyuserlar va musiqiy muhandislar tomonidan tayyorlanadi. U pop, rep, rok va boshqa janrlarda keng tarqalgan”². So'ngi yillarda yurtimizda xalq musiqalarini zamonaviy tarzda remiks qilib, katta sahnalarda konsert, shoular uyushtirayotgan didjeylar ko'payib bormoqda.

H. Hamidovning “O'zbek an'anaviy qo'shiqchilik

1 O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. O'zbekiston Respublikasida demografik holat (rus.) // https://stat.uz/img/demografiya-press-reliz-24_10_2024-rus_p85324.pdf

2 Scolari C. A. Teen videos: The rise of short video storytelling on social media. Media Studies, 10(2), 2018. – p. 45-67.

madaniyati tarixi" monografiyasida³ "Bozor munosabatlari davrida davlat madaniyat va san'atga alohida e'tibor berayotganligini ham shu ma'noda tushunish mumkin. Millatning o'tmish va kelajak oldidagi mas'uliyati ma'naviyatga alohida e'tibor berishni taqozo etadi. Maqsad – madaniy merosni o'rganish, xalq xotirasiga aylantirishgina emas, balki ayni paytda uni yangi sifatlar bilan boyitib, kelgusi avlodlarga yetkazishdir". Bir so'z bilan bunday zalvorli vazifani ana shunday milliy kontentlar bajaradi. Milliy libos va milliy musiqalar remiksi bilan blogger dunyo sahniga chiqishni maqsad qilgan va orzusiga erishish uchun doimiy harakatda.

Filologiya fanlari doktori, professor Rahim Vohidovning 1991- yil Toshkent O'zbekiston SSJ "Fan" nashriyotida chop etilgan "Navoiy barhayot" risolasida "She'riyat – mo'jiza. Ehsonot va tafakkur olami. Inson qalbining kaliti, behisob imkoniyatlarni uyg'otish vositasi. She'riyat – abadiyat mash'ali. She'riyat – safo maskani. Uning musaffoligi daxlsizdir. U – so'nmas, mangu barhayot bo'ston. Sharq she'riyati ana shunday ajib bo'stondir" deb yozadi⁴. Mumtoz adabiyot namoyandalarning ijod mahsullari shunday quvvatga ega. Uni o'qigan, his qilgan, anglab yetgan o'quvchining tafakkur doirasi kengayib, dunyoga qarashi o'zgaradi. Hayotdan maqsad izlay boshlaydi. Afsuski, ruhan tayyorgarliksiz, dabdurustdan bunday asarlarni o'qishga kirishish oson emas. Ammo bugun yoshlarning bunday adabiyotlarni o'qishiga ko'nikma hosil qildirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Turli yo'nalishdagi vaynlar, sahnalashtirilgan lavhalar, qahrni qattiq qiluvchi ko'rinishlarga ehtiyoj ko'payib borayotgan bir davrda xotirani charxlaydigan sonlar, manfaatli ma'lumotlarni jamlagan kreativ kontentlarga talab katta. Va bunday o'ziga xos rakurs avvalida g'ayrioddiy tuyulsa-da, kuzatuvchini beixtiyor o'ziga jalb eta oladi.

Bauntik blogi blogeri Dilnoza Olimjonova ana shu mas'uliyatni his qilayotgan yoshlardan. Instagram ijtimoiy tarmog'ida 2025 - yilning 7 - yanvariga qadar 117 ta lavha joylagan Dilnoza Olimjonova 81,2 obunachiga ega bo'lgan. Blogger Chirchiq Davlat pedagogika universitetining o'zbek filologiyasi fakulteti 4-bosqich talabasi, milliy sertifikat sohibasi. "100 kunlik ilm" sarlavhali kontentlari juda ko'p ko'rilib, bahs - munozaralarga sabab bo'ldi. Ruknda 100 kun mobaynida asosan, joy, nom, so'zlar tarixi haqida klassik adabiyot namoyandalari asarlaridan olingan, noyob isbotli dalillar kichik kontentlarda berib borilgan. Bunday isbotlar o'z o'rnida har qanday obunachini kitob varaqlashga, o'qishga da'vat etadi. Masalan, 2024 - yil 12 - dekabr kuni joylangan "100 kunlik ilmning 77-kuni" yozuvi ostida joylangan kontent 3 million 938 ming 031 bor ko'rilgan, 19 ming 724 ta izoh qoldirilgan. Ushbu kontentda ruscha so'zlar-

ning o'zbekcha izohlari 18 sekundda 6 ta so'z tahlil qilingan. "Davno emas, allaqachon, makiyaj emas, pardoz, skvoznyak emas, yelvizak, sklad emas, ombor, prosto emas, shunchaki, radio emas, xo'sh radioning o'zbekcha talqini qanday bo'ladi? Javoblaringizni izohda kutib qolaman" deya doskaga yozib, savol berib xulosa yasaydi. Qisqa vaqtda so'zlashish ohangi bilan obunachilarni qiziqtira oldi. Bugungi davr har ishda tezkorlikni va qisqa muddatda katta ma'lumotlar bazasiga to'yingan, dalillarga asoslangan kontentlarga ehtiyoj sezadi. Tabiiyki, bu kabi lavhalarining o'z muxlislari bor. Kuzatuvlar ko'rsatadiki, intellektual salohiyatli, milliy g'urur, o'zlik ustuvor, har daqiqaning qadriga yetadigan, o'zidan xayrli ishlar qoldirishni istaydigan obunachilar bu kabi lavhalarini kutib, istab ko'rishadi va mulohazalarini, fikrlarini izohlarda qoldirishadi.. Yillar davomida ona tilimizga xorijiy so'zlarining o'rnashib ketganligi, unga e'tiborsizligimiz natijasida o'zbek tili aralash tilga aylanib ketdi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Ona tilimizni bus-butun, hattoki, uning betakror shevalari bilan saqlab qolish, kelajak avlodga yetkazish kechiktirib bo'lmaydigan dolzarb vazifalardan. Bunday kontentlar esa xorijdagi o'zbek vatandoshlarimiz uchungina emas, balki O'zbekistonda yashaydigan yurtdoshlarimiz uchun dasturulamal bo'lib xizmat qiladi. Afsuski, aksariyat izohlardagi negativlarni ko'rib, saviya, farosat, ta'lim-tarbiyaning ahvoliga baho berish mumkin. Aslida shu qatlamdagi obunachilar oldi-qochdi, behayolikni targ'ib qiluvchi kontentlardan ko'ra, aksincha, shu kabi lavhalarini ko'rsalar, maqsadga muvofiq bo'lardi. Izohlarni o'qib, ta'lim-tarbiya, aql-farosatga chorlovchi milliy kontentlar qanchalar zarur ekanligiga guvoh bo'lish mumkin. Blogdagi 40 % kontentlar klassik adabiyot namoyandalari hayoti va ijodiga bag'ishlangan qisqa ma'lumot tarzidagi kontentlar bo'lsa, 20 % joy nomlari, ismlar tarixi haqidagi qimmatli dalillar, 40 % esa turli tillardagi so'zlarning o'zbekcha talqini va o'zbek tilining nufuzi, sofligini saqlab qolish maqsadidagi kontentlardan iborat. Dastlab shunday kontentlar tayyorlab, joylagan paytlarda ko'plardan tanbeh, dashnom eshitgan blogger kuni kelib harakatlari besamar ketmasligiga ishondi va sabr natija berdi. 2024 - yilning 29 - apreldagi kontentning tahlili jarayonida kuzatdikki, 919 ming 332 bor ko'rilgan va 3739 ta izoh qoldirilgan, chunki 50 sekundda daryo bo'ylab yurib, 6 ta asosli ma'lumotlarni beradi va uning o'ziga xos gapirish ohangi tomoshabinni lavha avvalidan o'ziga jalb qiladi

Ijtimoiy tarmoqlarni kuzatar ekanmiz, turli yo'nalishdagi vayn, roliklar diqqatimizni tortadi. Tabiiyki, bunday janrdagi kontentlar juda ko'p ko'riladi va laykka ega bo'ladi. Chunki maxsus ssenariy, kuzatuvchilarni qiziqtira oladigan mavzular, aktyorlar tomonidan mahorat bilan ijro etilgan rollar hamda to'g'ri maqsad

3 Намидов Н. Ўзбек анъанавий қўшиқчилик маданияти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994. – Б. 4.

4 Воҳидов Р. Навоий барҳаёт. – Тошкент: Ўзбекистон ССЖ "Фан" нашриёти, 1991.

shunday natijaga olib keladi. Ijtimoiy tarmoqlarda yo'nalishni belgilab ishlash kutilgan samarani beradi. Bugungi obunachi juda talabchan, bundan tashqari tanlash imkoniyatiga ega. Zamonaviy dunyoning

asosi hisoblangan axborot texnologiyalaridan unumli foydalana olsakgina maqsadlarimiz tezroq bo'y-bast ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Статистика агентлиги. Ўзбекистон Республикасида демографик ҳолат (рус.) // https://stat.uz/img/demografiya-press-reliz-24_10_2024-rus_p85324.pdf
2. Scolari C. A. Teen videos: The rise of short video storytelling on social media. Media Studies, 10(2), 2018. – p. 45-67.
3. Ҳамидов Ҳ. Ўзбек анъанавий қўшиқчилиқ маданияти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994. – Б. 4.
4. Воҳидов Р. Навоий барҳаёт. – Тошкент: Ўзбекистон ССЖ “Фан” нашриёти, 1991.

Индира НАРКУЛОВА,
доктор философии по педагогическим наукам (PhD), доцент,
старший преподаватель кафедры «Изучения языков»
Университета общественной безопасности Республики Узбекистан

ПРИМЕНЕНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПРИ ОБУЧЕНИИ КУЛЬТУРЕ СТРАНЫ ИЗУЧАЕМОГО ЯЗЫКА

Аннотация: статья посвящена анализу возможностей искусственного интеллекта (ИИ) в контексте обучения культуре изучаемого языка. Проводится классификация ИИ-помощников (виртуальные гиды, системы обучения традициям, переводчики с учетом культурного контекста) и оцениваются их функциональность, преимущества и недостатки. Особое внимание уделяется персонализации, интерактивности, культурологической грамотности и этическим аспектам, включая предотвращение стереотипов. Предлагаются рекомендации по разработке и внедрению эффективных ИИ-помощников для обучения культуре, учитывая потребности различных пользователей и современные методики. Результаты исследования могут быть полезны для преподавателей, разработчиков образовательных программ и создателей ИИ-технологий.

Ключевые слова: искусственный интеллект, ИИ-помощники, обучение культуре, изучение языка, культурный контекст, персонализированное обучение, интерактивность, этические аспекты, образование, современные технологии.

Аннотация: maqola sun'iy intellektning (SI) o'rganilayotgan til madaniyatiga o'qitish kontekstidagi imkoniyatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. SI-yordamchilarining (virtual gidlar, an'analarni o'rgatish tizimlari, madaniy kontekstni hisobga olgan tarjimonlar) tasnifi o'tkazilgan va ularning funksional imkoniyatlari, afzalliklari va kamchiliklari baholangan. Interaktivlik, kulturologik savodxonlik va etik jihatlariga, jumladan, stereotiplarning shakllanishining oldini olishga alohida e'tibor qaratilgan. Turli foydalanuvchilarning ehtiyojlarini va zamonaviy metodikalarni hisobga olgan holda madaniyatga o'qitish uchun samarali SI-yordamchilarini ishlab chiqish va joriy etish bo'yicha tavsiyalar berilgan. Tadqiqot natijalari o'qituvchilar, ta'lim dasturlarini ishlab chiquvchilar va SI-texnologiyalarini yaratuvchilar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, SI-yordamchilari, madaniyatga o'qitish, til o'rganish, madaniy kontekst, interaktivlik, etik jihatlar, ta'lim, zamonaviy texnologiyalar.

Annotation: the article is devoted to the analysis of the possibilities of artificial intelligence (AI) in the context of teaching the culture of the studied language. The classification of I-assistants (virtual guides, traditional teaching systems, translators, taking into account the cultural context) is carried out and their functionality, advantages and disadvantages are evaluated. Special attention is paid to personalization, interactivity, cultural literacy and ethical aspects, including the prevention of stereotypes. Recommendations are offered on the development and implementation of effective I-assistants for teaching culture, taking into account the needs of various users and modern techniques. The results of the study can be useful for teachers, developers of educational programs and creators of AI technologies.

Key words: artificial intelligence, AI assistants, culture teaching, language learning, cultural context, personalized learning, interactivity, ethical aspects, education, modern technologies.

В современных условиях наблюдается стремительный рост применения искусственного интеллекта (ИИ) во всех сферах жизни, включая образование. Особенно значительным становится влияние ИИ на процесс обучения иностранным языкам, где его инструменты способны не только оптимизировать усвоение грамматики и лексики, но и предоставлять глубокий контекст, необходимый для понимания культурного фона изучаемого языка. Существующая потребность в инструментах, способствующих целостному освоению культуры страны, включая ее исторические корни, социальные нормы, и разнообразные аспекты повседневной жизни, обуславливает актуальность разработки и анализа потенциала ИИ-помощников в данной области. Необходимо учитывать, что традиционные методы обучения, часто недостаточно гибкие и персонализированные, могут не удовлетворять требованиям современности, и ограниченный доступ к реальному культурному опыту существенно снижает эффективность процесса обучения. Данное обстоятельство подчеркивает важность разработки интерактивных и адаптивных ИИ-решений, способных преодолеть эти ограничения.

В рамках настоящего исследования предполагается проанализировать возможности ИИ для улучшения обучения культуре в контексте изучения иностранного языка. Центральной задачей станет всестороннее изучение существующих ИИ-помощников, направленных на обучение культуре, включая анализ их функциональности, преимуществ и недостатков в сравнении с традиционными методами. Ключевым аспектом исследования будет также разработка конкретных методических рекомендаций по оптимизации и развитию новых инструментов ИИ, способствующих персонализации обучения и интерактивному погружению в культурный контекст изучаемого языка. Для достижения поставленных целей предполагается применение количественных и качественных методов анализа, включающих как изучение существующих практических решений, так и экспертные оценки специалистов в области обучения иностранным языкам и культурологии. Изучение и оценка различных ИИ-подходов позволят разработать эффективные методики интеграции ИИ в процесс обучения культуре, обеспечивая максимальную эффективность и качество приобретаемых знаний.

Современные ИИ-помощники, ориентированные на обучение культуре изучаемого языка, демонстрируют значительный спектр функциональности, начиная от виртуальных гидов, предоставляющих доступ к информации о достопримечательностях и исторических фактах, до интерактивных консультантов по культуре, разъясняющих тонкости традиций и обычаев. Эффективность таких систем во многом определяется их способностью предоставлять поль-

зователям разнообразные и качественные данные. К примеру, виртуальные гиды могут использовать технологии дополненной реальности (AR) для визуального представления исторических мест, делая процесс обучения более интерактивным и увлекательным. Интерактивные словари, интегрированные в такие помощники, расширяют словарный запас, предоставляя не только лексическое значение, но и примеры употребления слов в контексте культурных ситуаций, делая процесс обучения более практико-ориентированным. Системы перевода, учитывающие культурные нюансы, способствуют более точной и адекватной коммуникации, минимизируя риски недопонимания.

Анализ функциональности и особенностей конкретных платформ, таких как CultureAlley, подчеркивает важность интеграции информации о культуре в контексте обучения языку. CultureAlley, например, предоставляет информацию о традициях, обычаях, истории и искусстве конкретной страны, предоставляя базовый культурный фундамент. Аналогично, CultureGrams предлагает подробную информацию о различных аспектах культуры с использованием визуальных элементов, карт и статистических данных, позволяя пользователю получить более полное представление о стране. Другой примером является FluentU, использующий аудиовизуальный контент для погружения учеников в реальные ситуации общения на изучаемом языке. Однако, каждый из таких помощников имеет пределы в покрытии всех аспектов культуры, что указывает на необходимость дальнейшего развития методической базы для обеспечения более всестороннего и комплексного обучения.

Существующие ИИ-помощники, несмотря на свои преимущества, сталкиваются с некоторыми проблемами. Ограниченный доступ к реальному культурному опыту – один из ключевых недостатков. Несмотря на использование виртуальных и интерактивных элементов, полное погружение в культуру не достигается. Также необходимо отметить потенциальные проблемы с точностью и полнотой информации, особенно в отношении специфических, редких или локальных культурных практик, требующих аккуратного и критического отбора информации. Несмотря на это, ИИ-помощники имеют потенциал для значительного улучшения обучения культуре иностранного языка, и дальнейшее развитие и усовершенствование их функциональности обещает достижение более полного и глубокого погружения пользователя в культурный контекст.

Перспективы дальнейшего развития ИИ-помощников для обучения культуре иностранного языка связаны с усилением интерактивности, углублением погружения в реальную жизнь, и персонализацией обучения. Для этого важно учитывать не только доступность информации, но и ее культурную

адекватность и непредвзятость. Интеграция новых технологий, таких как виртуальная и дополненная реальность, может привести к повышению эффективности обучения и созданию более увлекательных и интерактивных методик. Продолжающийся рост вычислительной мощности и развития алгоритмов ИИ позволяет надеяться на дальнейшее усовершенствование инструментов и расширение их функциональных возможностей для более глубокого понимания иностранной культуры.

Разработка эффективных ИИ-помощников для обучения культуре требует глубокого понимания учебно-методических принципов и специфических требований к алгоритмам. Персонализация и адаптивность являются ключевыми аспектами, предполагающими построение индивидуализированных учебных траекторий, адаптированных к текущему уровню знаний и особенностям восприятия каждого учащегося. Адаптивные системы должны учитывать не только уровень владения языком, но и стиль обучения (визуальный, аудиальный, кинестетический) и индивидуальные интересы, обеспечивая направленное и эффективное освоение культурного контента. Такой подход позволяет учесть значительные вариации в познавательных способностях и предпочтениях, максимизируя вовлеченность и успеваемость обучающихся. Интеграция персонализированного подхода в алгоритмы ИИ позволит усовершенствовать учебный процесс, обеспечивая гибкость и динамизм в соответствии с потребностями каждого студента.

Для повышения мотивации и вовлеченности курсантов и студентов, ИИ-помощники должны использовать интерактивные элементы, включая игрофикации, визуализации, мультимедийные представления и симуляции реальных культурных ситуаций. Интеграция элементов игрового дизайна позволяет превратить учебный процесс в динамичное и увлекательное путешествие по изучаемой культуре, удерживая внимание и повышая мотивацию. Визуализация культурных объектов, событий и концепций в форме инфографики, 3D-моделей или анимационных роликов значительно усиливает понимание и запоминание материала. Важно, чтобы эти интерактивные элементы не только представляли культурную информацию, но и предоставляли возможность для них применить полученные знания в смоделированных сценариях.

Ключевым требованием к алгоритмам ИИ является культурологическая грамотность. ИИ-система должна обеспечивать точность, адекватность и непредвзятость в представлении культурной информации, учитывая внутреннее разнообразие и исторический контекст. Алгоритм должен различать и предотвращать культурные стереотипы, предвзятые представления и преувеличения. Программное обеспечение должно выявлять и выводить контекст

в изучении культуры, выходя за рамки простого перечисления фактов. В этом контексте критически важны принципы этичного использования ИИ в образовании, основанные на уважении культурного многообразия.

Применение алгоритмов обработки естественного языка, машинного обучения (МО), компьютерного зрения и рекомендательных систем является необходимым для эффективной реализации всех указанных требований. Использование НЛП позволит анализировать текстовые и аудиовизуальные данные, идентифицировать культурные контексты и учить стилям разговора. МО позволяет строить индивидуальные учебные планы и рекомендовать релевантный контент. Компьютерное зрение может быть применено для разработки интерактивных моделей и визуальных ресурсов, включая виртуальные экскурсии и упражнения, направленные на совершенствование понимания изучаемой культуры. Таким образом, комбинированное использование различных алгоритмов ИИ обеспечивает динамичную и персонализированную среду обучения.

Разработка программ обучения культуре на основе ИИ – это перспективное направление, способное революционизировать процесс обучения и сделать его более эффективным и интересным. Однако для достижения максимальной пользы от использования ИИ необходимо учитывать несколько ключевых аспектов:

1. Систематический анализ существующих ИИ-платформ. Важно провести глубокий сравнительный анализ существующих платформ, учитывая не только их функциональность, но и методологическую основу, на которой они построены. Особое внимание следует уделить способности платформ к адаптации к индивидуальным особенностям обучающихся, персонализации обучения и интеграции культурных контекстов.

2. Разработка системы оценки эффективности. Необходимо разработать четкую и валидированную систему оценки эффективности ИИ-помощников, включающую как количественные показатели (успеваемость, уровень усвоения материала), так и качественные (глубина понимания культурных нюансов, уровень вовлеченности и мотивации учащихся).

3. Этические аспекты использования ИИ. Особое внимание необходимо уделить этическим аспектам использования ИИ в обучении. Важно проанализировать потенциальные риски стереотипизации, предвзятости и культурной неадекватности информации, предоставляемой ИИ-помощниками. Разработка и внедрение защитных механизмов и критериев для оценки и фильтрации данных является важным элементом исследования.

4. Рекомендации по интеграции в учебные программы. Необходимо предложить конкретные рекомендации по дальнейшему развитию и внедрению

ИИ-помощников в учебные программы. Важно определить пути интеграции разработанных ИИ-решений в современные методики обучения иностранным языкам, учитывая необходимость создания эффективных и взаимодополняющих инструментов.

5. Создание межкультурного диалога. Важно помнить, что ИИ должен способствовать повышению уровня языковой компетенции, глубокому пониманию культурного многообразия мира и укреплению межкультурного диалога.

Применение искусственного интеллекта в обучении культуре страны изучаемого языка открывает новые горизонты для развития языковой и культурной компетенции. Системы ИИ способны персонализировать обучение, предоставляя каждому студенту индивидуальный подход, адаптирующийся к его уровню владения языком и особенностям восприятия.

Интерактивные платформы, основанные на ИИ,

позволяют студентам погрузиться в культурную среду страны изучаемого языка, используя виртуальные экскурсии, диалоги с виртуальными собеседниками и многочисленные мультимедийные материалы. В результате студенты получают не только языковые навыки, но и глубокое понимание культуры и традиций страны.

Однако, несмотря на значительный потенциал, использование ИИ в обучении культуре требует внимательного подхода. Необходимо учитывать этические аспекты и обеспечивать равный доступ к качественному образованию для всех.

В заключение, мы считаем, что использование ИИ в обучении культуре страны изучаемого языка имеет огромный потенциал. Однако для достижения максимальной эффективности необходимо тщательно продумать и реализовать все вышеперечисленные аспекты.

Использованная литература:

1. Доэрти П., Уилсон Дж. Человек + машина. Новые принципы работы в эпоху искусственного интеллекта / пер. О. Сивченко, Н. Яцюк. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2019 – 304 с.
2. Сильный искусственный интеллект: На подступах к сверхразуму / А. Ведяхин и др. М.: Интеллектуальная литература, 2021. – 232 с.
3. Искусственный интеллект в образовании: Изменение темпов обучения. Аналитическая записка ИИТО ЮНЕСКО / Стивен Даггэн; ред. С.Ю. Князева; пер. с англ.: А.В. Паршакова. – Москва: Институт ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании, 2020.
4. Официальный сайт программы «Цифровая платформа персонализированного образования в школе» [Электронный ресурс] URL: <https://vbudushee.ru/education/arkhiv-programm-i-proektov/programma-sifrovayaplatforma-personalizirovannogo-obrazovaniya-dlya-shkoly/> (дата обращения 20.03.2023).
5. Рекомендация об этических аспектах искусственного интеллекта // Официальный сайт ЮНЕСКО. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380455_rus (дата обращения: 23.03.2023).

Малика ТЕМИРОВА,
преподаватель-стажер УзГУМЯ, Ташкент

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ИНТЕРНЕТА

Аннотация: в статье рассматриваются социолингвистические аспекты развития Интернета и их влияние на языковую практику пользователей. Анализируются изменения в структуре и нормах письменной и устной речи под воздействием цифровых технологий, а также влияние интернет-коммуникации на языковую вариативность, идентичность и межкультурное взаимодействие. Особое внимание уделяется феномену гибридизации языков, снижению нормативности, появлению сетевых диалектов и индивидуализации речевых стратегий.

Ключевые слова: интернет-коммуникация, социолингвистика, языковая вариативность, цифровая среда, гибридизация языка, сетевые диалекты, языковая идентичность, заимствования, нормы речи, межкультурное взаимодействие.

Annotation: the article deals with the sociolinguistic aspects of the Internet development and their impact on users' language practices. It analyses changes in the structure and norms of written and spoken language under the influence of digital technologies, as well as the impact of Internet communication on linguistic variation, identity and intercultural interaction. Particular attention is paid to the phenomenon of language hybridisation, the decline of normativity, the emergence of online dialects and the individualisation of speech strategies.

Key words: internet communication, sociolinguistics, linguistic variation, digital environment, language hybridisation, online dialects, linguistic identity, borrowings, speech norms, intercultural interaction.

Annotatsiya: maqolada Internet rivojlanishining sotsiolingvistik jihatlari va uning foydalanuvchilarning til amaliyotiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Raqamli texnologiyalar ta'sirida yozma va og'zaki nutqning tuzilishi hamda normalaridagi o'zgarishlar tahlil qilinadi, shuningdek, internet-kommunikatsiyasining til variativligi, identifikatsiya va madaniyatlararo muloqotga ta'siri o'rganiladi. Xususan, tillarning gibridlashuvi, normativlikning pasayishi, tarmoq dialektlari va nutq strategiyalarining individuallashtirilishi kabi hodisalarga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: internet-kommunikatsiya, sotsiolingvistika, til variativligi, raqamli muhit, til gibridlashuvi, tarmoq dialektlari, til identifikatsiyasi, qo'shma so'zlar, nutq normalari, madaniyatlararo muloqot.

Интернет – это не только технологическое чудо, но и сложная и динамическая социальная система, неразрывно связанная с языком. Стремительное распространение Интернета создало беспрецедентные возможности для языкового взаимодействия, стирая границы между традиционными способами коммуникации и формируя новые формы выражения. К тому же развитие Интернета оказало значительное влияние на социолингвистические процессы, формируя новые модели общения и изменяя языковую практику пользователей. Цифровая сфера представляет собой богатый ландшафт для социолингвистического исследования, требующий всестороннего изучения того, как язык адаптируется, эволюционирует и формирует социальную идентичность в этой уникальной среде.

Виртуальное взаимодействие стало основным каналом коммуникации для миллионов людей, что привело к появлению специфических языковых явлений, таких как дигитализация дискурса, новые формы письма и речевой гибридизм. В данной статье анализируются социолингвистические аспекты развития Интернета, включая влияние цифровых технологий на языковую вариативность, норму и идентичность, а также рассматриваются перспективы

дальнейших изменений. Кроме того, учитываются межкультурные различия в цифровом общении и их влияние на формирование новых языковых трендов. Ключевой задачей является систематизация и осмысление языковых механизмов, которые позволяют эффективно коммуницировать в цифровой среде, а также выявление социокультурных факторов, влияющих на эти процессы. Особое внимание уделяется работам таких ученых, как Дэвид Кристал¹, Сьюзан Херринг² и представителей российских социолингвистических школ.

Анализ интернет-коммуникации показывает, что цифровая среда способствует росту языковой вариативности. Одной из наиболее значимых тенденций является возникновение новых языковых разновидностей, характеризующихся уникальным словарным запасом, грамматикой и стилистическими особенностями. Интернет-сленг, аббревиатуры, акронимы и специфические стили письма, формирующиеся на различных онлайн-платформах, являются яркими примерами этой эволюции. Эти лингвистические новообразования не только обеспечивают экономию времени и пространства при общении, но и выполняют функцию маркеров принадлежности к

1 Crystal D. English language and the Internet. – London, 2006. – 304 p.

2 Susan Herring. The Multilingual Internet. – Oxford University Press, 2007. – 460 p.

определенным онлайн-сообществам. Анализ интернет-корпусов показывает, что определенные лексические единицы и грамматические конструкции статистически значимо связаны с конкретными социальными группами и онлайн-контекстами, что свидетельствует о формировании своеобразных онлайн-социолектов.

Важным аспектом интернет-коммуникации является ее влияние на языковую идентичность. Цифровые платформы становятся ключевым инструментом самовыражения, что приводит к появлению новых форм индивидуальной и групповой идентификации через язык. В онлайн-среде индивиды активно используют язык для самопрезентации, выражения своих взглядов и установления социальных связей. Выбор определенного словарного запаса, стиля письма и шаблонов коммуникации позволяет формировать желаемый образ и сигнализировать о принадлежности к определенной группе. Особенно ярко это проявляется в феномене «сетевых диалектов» – специфических форм общения, характерных для отдельных онлайн-сообществ. Например, в геймерских кругах развивается уникальная лексика, включающая специализированные термины, а в блогосфере возникают новые речевые конструкции, связанные с персонализацией контента и стремлением выделиться среди аудитории.

К тому же, дискурс-анализ онлайн-взаимодействий демонстрирует, что язык играет ключевую роль в процессе переговоров об идентичности, позволяя пользователям выражать свою индивидуальность и одновременно адаптироваться к социальным нормам, принятым в конкретном онлайн-сообществе. Пользователи могут сознательно выбирать определенные языковые стратегии для усиления своей аутентичности или, наоборот, для сокрытия определенных аспектов своей личности.

Исследования в области интернет-лингвистики подтверждают эти тенденции. Дэвид Кристал в своей работе «English language and the Internet» описывает интернет-коммуникацию как новую лингвистическую реальность, характеризующуюся высокой динамичностью и многообразием³. Сьюзан Херринг анализирует гендерные различия в цифровом дискурсе, подчеркивая влияние социальных факторов на речевое поведение в сети⁴. В российской лингвистике Е. А. Земская⁵ и Л. П. Крысин⁶ исследуют влияние Интернета на разговорную речь и фиксируют изменения в норме письменного языка, вызванные цифровыми технологиями.

Одним из дискуссионных вопросов остается **влияние интернет-коммуникации на традиционные**

языковые нормы. В онлайн-среде традиционные правила этикета и формальности часто ослабляются, уступая место более неформальным и разговорным стилям общения. Некоторые ученые считают, что активное использование неформального письма в сети может негативно сказаться на академическом и официальном стилях речи, тогда как другие отмечают, что пользователи осознанно переключаются между различными языковыми регистрами в зависимости от контекста. Использование эмодзи, стикеров, мемов и других визуальных элементов позволяет передавать эмоции и создавать атмосферу непринужденности и спонтанности. Однако следует отметить, что такая неформальность может приводить к недопониманию и конфликтам, особенно в межкультурной коммуникации. Этика онлайн-общения требует от пользователей осознания контекста и уважения к культурным различиям. Формирование интернет-лексикона происходит под влиянием глобальных культурных тенденций, а цифровая среда способствует распространению англицизмов и универсализации коммуникации.

Глобализация и локализация языка представляют собой еще одно противоречивое, но важное следствие развития Интернета. С одной стороны, английский язык стал доминирующим языком онлайн-коммуникации, обеспечивая глобальную интероперабельность и упрощая международное взаимодействие. С другой стороны, локальные языки и культуры активно адаптируются к цифровой среде, формируя уникальные гибридные формы коммуникации. Многочисленные примеры переключения кодов, использование местных диалектов и сленга в сочетании с английскими терминами демонстрируют динамичное взаимодействие между глобальными и локальными языковыми тенденциями в Интернете. Важно отметить, что глобализация языка не всегда приводит к его унификации; напротив, часто наблюдается рост языкового разнообразия и появление новых форм креолизации.

Критически важным является анализ проблем, связанных с распространением дезинформации, онлайн-ненависти и лингвистической поляризации. Интернет предоставляет платформу для распространения недостоверной информации и разжигания ненависти на основе языка, что может иметь серьезные последствия для общества. Разработка эффективных методов борьбы с этими явлениями требует комплексного подхода, включающего развитие медиаграмотности, совершенствование алгоритмов модерации контента и повышение ответственности пользователей за свои действия в сети. Языковой

3 Crystal D. English language and the Internet. – London, 2006. – 304 p.

4 Herring, S.C. (2003). Gender and Power in On-line Communication. In The Handbook of Language and Gender (eds J. Holmes and M. Meyerhoff). <https://doi.org/10.1002/9780470756942.ch9>

5 Земская Е.А. Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения: учеб. пособие. М., 2016. – 241 с.

6 Крысин Л.П. Язык в современном обществе. М., Яз. славян. культуры, 2004. – 562 с.

анализ играет ключевую роль в выявлении признаков дезинформации и ненависти, а также в разработке контр-нарративов, способствующих продвижению толерантности и взаимопонимания.

Социолингвистические аспекты развития Интернета свидетельствуют о глубокой трансформации языковой практики в цифровую эпоху. Интернет-коммуникация способствует языковой гибридизации, изменению норм и формированию новых идентичностей. Использование различных языковых стратегий в социальных сетях и мессен-

джерах подтверждает влияние цифровой среды на речь пользователей. Важной задачей остается поиск баланса между инновациями и сохранением языковой культуры, что позволит адаптироваться к меняющимся реалиям коммуникации и минимизировать риски утраты традиционных норм. Перспективными направлениями исследований являются анализ влияния алгоритмов искусственного интеллекта на языковую среду, изучение воздействия цифровых технологий на многоязычие и культурную идентичность пользователей.

Использованная литература:

1. Земская Е.А. Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения: учеб. пособие. М., 2016. – 241 с.
2. Крысин Л.П. Язык в современном обществе. М., Яз. славян. культуры, 2004. – 562 с.
3. Crystal D. English language and the Internet. – London, 2006. – 304 p.
4. Herring, S.C. (2003). Gender and Power in On-line Communication. In The Handbook of Language and Gender (eds J. Holmes and M. Meyerhoff). <https://doi.org/10.1002/9780470756942.ch9>

Jahongir TURSUNHO'JAYEV,

English teacher

Department of Applied English – 3,

English language faculty-3

Uzbekistan state university of world languages

CORPUS LINGUISTICS AS A BRANCH OF APPLIED LINGUISTICS

Annotation: this article examines corpus linguistics as a section of applied linguistics. The article contains information about the history and development of corpus linguistics, a section of modern linguistics aimed at creating and using language corpora in linguistic research. The article lists the main corpora of different languages, shows the possibilities of using corpus linguistics methods in studying foreign languages and describes the contribution of corpus linguistics to the study of vocabulary.

Key words: *corpus linguistics, modern linguistics, corpora of different languages, corpus, lexicographic support, national corpus.*

Аннотация: в данной статье рассматривается корпусная лингвистика как раздел прикладной лингвистики. Статья содержит сведения об истории и развитии корпусной лингвистики — одного из разделов современного языкознания, целью которого является создание и использование языковых корпусов в лингвистических исследованиях. Перечисляются основные корпусы разных языков, показываются возможности использования методов корпусной лингвистики при изучении иностранных языков, а также описывается вклад корпусной лингвистики в изучение лексики.

Ключевые слова: *корпусная лингвистика, современная языкознания, корпусы разных языков, корпус, лексикографическая поддержка, национальный корпус.*

Annotatsiya: ushbu maqola korpus lingvistikasini amaliy tilshunoslikning bir tarmog'i sifatida ko'rib chiqadi. Maqolada zamonaviy tilshunoslikning bo'limlaridan biri bo'lgan korpus lingvistikasining tarixi va rivojlanishi haqida ma'lumotlar mavjud bo'lib, uning maqsadi lingvistik tadqiqotlarda til korpusini yaratish va qo'llashdir. Turli tillarning asosiy korpuslari sanab o'tilgan, chet tillarini o'rganishda korpus lingvistika usullaridan foydalanish imkoniyatlari ko'rsatilgan va korpus lingvistikasining lug'atni o'rganishga qo'shgan hissasi tavsiflangan.

Kalit so'zlar: *korpus, korpus lingvistikasi, zamonaviy tilshunoslik, turli tillar korpusi, leksikografik ta'minot, milliy korpus.*

Corpus linguistics in its modern sense originated in the USA and Western Europe in the late 1960s. With the growth of capabilities of modern computer technologies, corpus projects of various scales in different languages and for various purposes began to actively appear since the mid-1980s. The first corpus was created in 1963 in the USA (The Brown Standard Corpus of American English). The volume of this corpus, authored by W. Francis and H. Kucera, was 1 million word tokens (500 texts with 2 thousand tokens each). It turned into a popular object of research and an example for creating similar databases. Among scientists, there appeared an understanding that a number of correct linguistic studies can only be carried out on large speech material. All this stimulated the emergence of an approach that develops rules for organizing texts into a corpus and methods for their analysis and corpus linguistics thus emerged as a methodology for such an approach.

Corpus – a representative collection of texts, usually in machine-readable format and including information about the situation in which the text was produced, such as information about the speaker, author, addressee or audience.

Corpus linguistics – the activity required to compile and use a corpus, aimed at studying the natural use of language.

The goal of corpus linguistics is to study the natural use of language.

Tasks of corpus linguistics:

- Collecting texts for a specific purpose
- Their machine processing
- Help in creating dictionaries (lexicographic support)
- Compiling concordances (a list of word forms occurring in a text, arranged in alphabetical order. In contrast to a dictionary, a word is given with its verbal environment).
- Compiling frequency dictionaries
- Creating national corpora
- Studying the use of natural language in different registers
- Help in creating linguodidactic aids
- Testing linguistic theories

There are 2 types of corpora: national (average volume of 160 million words) and corpora intended for specific purposes. National corpus represents a given language at a certain stage(s) of its existence and in all the diversity of genres, styles, territorial and social variants.

Methods corpus linguistics - itself is a bundle of methods from different areas of linguistic research.

The main goal of corpus linguistics is a linguistic description of the language system (an approach from a specific study of human communication), a special way of reflecting speech material in a corpus of texts, which can in turn be used by other linguistic disciplines.

Corpus linguistics has two features that give grounds to claim the status of an independent discipline: the nature of the verbal material used, the specifics of the tools. Digressions corpus linguistics: corpus linguistics does not deny the value and necessity of speech data not presented in corpus form. Corpus linguistics claims that it is impossible to extract all possible linguistic conclusions from text corpora, i.e. the text corpus is not self-sufficient.

Linguistic corpora: brown corpus (1 million words); LOB (London Oslo/Bergen corpus) (1 million words of British English, analogous to Brown corpus); British national corpus; International corpus of English (600 thousand word usages); Bank of English (585 million word usages); Co build corpus; American National Corpus (14 million tokens in the public domain, 15% of the total volume of oral texts).

In modern conditions, a corpus is a powerful and effective tool for scientific research, including in the theory and practice of translation. The purpose of the corpus is to provide all kinds of references from different areas (vocabulary, grammar, accentology, history of language, etc.) for teaching a native or foreign language. One of the advantages of corpus research in lexicography is that the corpus can be used to demonstrate the many contexts in which a word is used. Then, from these contexts, one can extract the different meanings associated with the word. According to experts, the methodological apparatus of corpus linguistics is a promising tool in theoretical and practical teaching of a foreign language.

The results of corpus searches (concordances) in printed form can be easily incorporated into handouts, teaching aids, etc., and used in the process of traditional teaching. In addition to direct application in a foreign language lesson, the corpus as a method can be used for critical evaluation of existing teaching materials. Thus, in the course of most of these studies, scientists have found that there are significant discrepancies between what is prescribed by textbooks on English grammar and how the language is actually used by native speakers, as evidenced by the corpus of spoken language.

However, the analysis of thematically related literature shows that, so far, corpora of written and oral texts have been used in linguistic analysis much more successfully than in teaching a foreign language and in linguistic pedagogy. In general, experts agree that the methods of corpus linguistics should be mandatory in the development and evaluation of the effectiveness of teaching materials and teaching aids so that the most common uses receive priority attention and peripheral uses take their appropriate place. Corpus methods have also proven themselves in the world practice of teaching the language of professional communication, being a highly effective innovative addition to traditional educational technologies. These methods combine

such aspects as interdisciplinarity, empirical adequacy, authenticity, flexibility and adaptation to specific tasks and target groups, the possibility of independent work of the student. A search by corpus can give: all uses of the selected word in the immediate context, on the basis of which the student will be able to decide on the choice of an exact equivalent when translating; control of the verb, noun, etc. (words that most often stand next to the selected word); intertextuality: the meaning of a word as the sum of its uses; the development of concepts over time.

There are a number of different English-language corpora (British National Corpus, Corpus of Contemporary American English, etc.). Familiarization with these corpora demonstrates a wide range of opportunities not only for the researcher, but also for the student as part

of independent work.

However, it can still be concluded that, although at present the possibilities of corpus linguistics methods are not yet properly implemented in teaching native and foreign languages, the analysis of text corpora, methods and developments of corpus linguistics is a fairly promising direction in the field of teaching foreign languages not only to students of linguistic specialties, but also to students of non-linguistic universities. With the development of computer technology capable of storing and processing a huge amount of linguistic data and with the development of corpus linguistics, it has become possible to base a linguistic judgment on something much more reliable and diverse than the personal experience or intuition of an individual author of a foreign language textbook.

Reference

1. Mamontova V. V. Corpus linguistics in the modern linguistic paradigm // Actual issues of modern science. 2010. No. 12.
2. Zakharov V.P. Corpus linguistics: Study-method manual. – St. Petersburg, 2005. – 48 p.

Axat AZAMATOV,
 ALFRAGANUS universiteti, "Matematika va fizika" kafedrası
 Fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent v.b.

AMALIY MATEMATIKA FANINING MAZMUNI HAQIDA

Annotatsiya: ushbu maqolada iqtisodiy yo'nalishlarda matematika fanini o'qitish haqida so'z boradi. Maqolada "Amaliy matematika" fanini o'qitishda matematika fanidan beriladigan bilimlar mazmuni, bu bilimlarni iqtisodiyot yo'nalishi fanlari bilan aloqasi, tatbiqiy asoslari, talab darajasi haqida fikrlar keltirilgan. Bundan tashqari zarur bilimlar uchun mavzular namunalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: *amaliy matematika, iqtisod, fan, dastur, ta'lim, talaba, bilim, bog'lanish, kompetentlik.*

Аннотация: эта статья посвящена преподаванию математики на экономических направлениях. В статье представлены представления о содержании знаний по математике, связи этих знаний с экономическими науками, их практических основах, уровне востребованности в преподавании «Прикладной математики». Кроме того, приведены примеры тем для получения необходимых знаний.

Ключевые слова: *прикладная математика, экономика, предмет, программа, образование, студент, знания, связь, компетентность.*

Annotation: this article is about teaching mathematics in economic areas. The article presents ideas about the content of the knowledge of mathematics, the connection of this knowledge with the sciences of economics, its practical foundations, and the level of demand in the teaching of "Applied Mathematics". In addition, examples of topics for the necessary knowledge are provided.

Key words: *applied mathematics, economics, science, program, education, student, knowledge, relation, competence.*

Kirish. Ma'lumki, matematika fani iqtisodiy yo'nalishlarda prognozlarni ishlab chiqishning ajralmas qismidir. Bu fanni o'zlashtirish iqtisodiy yo'nalish mutaxassisi-ga iqtisodiy ma'lumotlar bo'yicha hisob-kitob ishlarini amalga oshirish, vaqt o'tishi bilan esa ma'lumotlardagi mumkin bo'lgan o'zgarishlarni baholash imkonini beradi. Iqtisodchi sifatida matematik ko'nikmalarni rivojlantirish hisob-kitoblarning aniqligini oshirishga yordam beradi, ularni to'g'ri bajarishga ishonch hosil qilish va bevosita ish jarayoniga qo'llanilishi mumkin bo'lgan hisob-kitoblar va matematik tamoyillar sonini kengaytiradi. Umuman, matematika iqtisodiy yo'nalish mutaxassisi-ga o'z tahlil-lari va prognozlarni yanada aniqroq va mukammalroq bajarish, bu tahlillarga asosanib tatbiqiy natijalar olish imkonini beradi.

Tahlil va natija. Yaqin kunlarga iqtisodiy yo'nalishdagi bakalavriat talabalari uchun tayyorlangan o'quv qo'llanma va darsliklar tahlili, umumiyashtirilgan holda quyidagi mazmuni o'z ichiga olgan:

aksariyat o'quv qo'llanma va darsliklar matematika fanining juda ko'p yo'nalishlarini o'z ichiga olgan (analitik geometriya, chiziqli algebra, vektorlar algebrasi, matematik analiz, kompleks o'zgaruvchilar nazariyasi, oddiy differensial tenglamalar, matematik fizika tenglamalari, operatsion hisob, ehtimollar nazariyasi va matematik statistika);

ba'zi o'quv qo'llanma va darsliklar matematik nuqtayi nazardan muhim hisoblangan juda ko'p tasdiqlarning isbotini o'z ichiga olgan;

aksariyat o'quv qo'llanma va darsliklarda iqtisodiy jarayonlar bilan bog'liq masalalar yo'q yoki iqtisodchi mutaxassislarning amaliy ish jarayonida foydalanishi

mumkin bo'lgan modellar deyarli yo'q.

Aytib o'tilgan matematika fanining yo'nalishlari ko'p hollarda shu yo'nalishlarni qismini emas, balki chuqur-lashtirilgan mavzularini ham o'z ichiga olgan bo'lib, bu adabiyot bilan tanisha boshlagan o'quvchida kitob matematika yo'nalishi talabalari uchun yozilgandek taassurot uyg'otadi.

Ta'kidlash joizki, raqamli jamiyatda oliy ta'lim so-hasiga nisbatan quyidagi vazifalar dolzarb bo'lib qoldi:

- tanqidiy fikrlash va mustaqil bilim olish qobiliyatini rivojlantirish;
- ilmiy va o'quv axborot manbalaridan, raqamli vosi-talardan (dasturlar va internet xizmatlari) kundalik ishda to'liq foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish;
- jadal rivojlanayotgan raqamli muhitda mavjud bilimlarni ijodiy qo'llash qobiliyatini rivojlantirish;
- ish beruvchilarning tez o'zgaruvchan ehtiyojlariga va talabning shaxsiyatiga yo'naltirilgan moslashtirilgan ta'limni ta'minlash;
- ta'lim dasturlari boyligini oshirish;
- samarali ta'lim muhitini shakllantirish.

Ma'lumki, zamon talabiga ko'ra hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalarida auditoriya darslari qisqartirilmoqda va asosiy e'tibor talabning fanlarni mustaqil o'zlashti-rishiga qaratilmoqda. Bunday ta'lim shaklida sanab o'til-gan vazifalar doirasiga mansub axborot texnologiyalari berayotgan imkoniyatlar ilmiy va o'quv axborot man-balari, raqamli vositalar (dasturlar va internet xizmatlari) katta ahamiyatga ega. Talabalar axborot texnologiyalari yordamida turli elektron adabiyotlarni oliy ta'lim muas-sasasi yoki milliy kutubxonalardan, fan o'qituvchilarning chatlaridan, qolaversa, internet tarmog'idan olishlari

mumkin. Shu bilan birga fanni o'zlashtirish hamda mustaqil o'rganish uchun ham o'quv adabiyotlari zamon talabiga mos bo'lishi zarur.

Iqtisodiyot yo'nalishi o'quv rejasida matematika fani avval "Iqtisodchilar uchun matematika" deb nomlangan bo'lsa, 2024-yildan boshlab o'quv rejasida iqtisodiyot yo'nalishi uchun bu fan o'rniga "Amaliy matematika" fani kiritildi. Fan nomining o'zi fan mazmunini qanday tashkil etilishini ifodalaydi. Ya'ni, iqtisodiy yo'nalish mutaxassislarning matematikadan olgan bilim va ko'nikmalari amaliy ish faoliyatida foydalanishi uchun yetarli hajmda bo'lib, iqtisodiy jarayonlarni modellashtirish hamda masalalarni hal etish uchun yetarli bo'lishi, matematik isbot va asoslamalardan holi bo'lishi, shu bilan birga soha mutaxassislari o'z yo'nalishidagi muammolarini yechishga yo'naltirilgan bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Xalqaro miqyosdagi iqtisodiy soha adabiyotlarni o'rganish, zamonaviy tayanch iqtisodiy fanlar, xususan, ekonometrika, moliya va sug'urta, makro va mikro iqtisod fanlari uchun zarur bo'lgan matematik asosni o'rganish "Amaliy matematika" fani dasturiga iqtisoddan tayanch fanlar bilan bog'lagan holda quyidagi mavzularni kiritish yetarli, degan xulosaga olib keladi.

Sonlar nazariyasi. Kasrlar yoki ratsional sonlar. Ildizlar yoki irratsional sonlar.

Daraja va ko'rsatkichlar. Ko'phadlar. Ko'phadlar ustida amallar. Ko'phadlarni ko'paytuvchilarga yoyish.

Tenglamalar va grafiklar. Tenglamalar. Dekart koordinata sistemasi. Chiziqli tenglamalar va grafiklar. Og'malik koeffitsiyenti. O'qlarni kesish nuqtalari. To'g'ri chiziqli tenglamasini aniqlash. Chiziqli tenglamalarning biznes va iqtisodiyotda qo'llanilishi.

Funksiya tushunchasi. Tushunchalar va ta'riflar. Funksiyalar grafigi. Funksiyalar algebrasi. Chiziqli funksiyalarning biznes va iqtisodiyotda qo'llanilishi.

Kvadratik va chiziqli bo'lmagan funksiyalar. Kvadrat tenglamalarni yechish. Chiziqli bo'lmagan funksiyalar grafigini chizishni osonlashtirish. Chiziqli bo'lmagan funksiyalarning biznes va iqtisodiyotda qo'llanilishi.

Tenglamalar sistemasi. Tenglamalar sistemasini grafik usulda yechish. Talab va taklif tahlili. Zarar ko'rmaslik tahlili. Tenglamalar sistemasini yechishning turli usullari: o'zgaruvchini yo'qotish va almashtirish usullari. Daromadlarni aniqlash modellari. Iqtisodiy va matematik modellashtirish. Oshkormas funksiyalar va teskari funksiyalar haqida tushuncha.

Matritsalar algebrasi. Ta'riflar va atamalar. Matritsalarini qo'shish va ayirish. Matritsalarini ko'paytirish.

Vektorlar nazariyasi. Ta'riflar va atamalar. Skalyar ko'paytirish. Vektor ko'paytirish.

Chiziqli tenglamalar sistemasining matritsali ifodasi. Kengaytirilgan matritsa. Satr amallari. Chiziqli tenglamalarni yechishning Gauss usuli.

Determinantlar tushunchasi. Chiziqli erklilik. Uchinchi darajali determinantlar. Chiziqli tenglamalarni yechish uchun Kramer qoidasi.

Teskari matritsalar. Teskari matritsani topishning Gauss usuli. Teskari matritsasi mavjud chiziqli tenglamalarni yechish. Iqtisodiyotga qo'llanilishi.

Ketma-ketlik va ketma – ketlik hadlari. Ketma-ketlikning dastlabki hadlarini topish. Yaqinlashuvchi ketma-ketlik. Limit ta'rif. Limitning xossalari.

Funksiya limiti ta'riflari. Funksiya limiti xossalari va ularni hisoblash usullari. Ajoyib limitlar.

Funksiyaning nuqtadagi uzluksizligi. Uzilish nuqtalari va ularning klassifikatsiyasi. To'plamda uzluksiz funksiyalar va xossalari. Funksiya uzluksizligining iqtisodiy tatbiqi

Hosila tushunchasi. Hosila xossalari. Differensiallash qoidalari. Yuqori tartibli hosilalar. Oshkormas funksiyalar xossalari.

Differensial hisob: hosiladan foydalanish. O'suvchi va kamayuvchi funksiyalar. Botiqlik va qavariqlik. Nisbiy ekstremumlar. Buriqlash nuqtalari. Egri chiziqli eskizini chizish.

Funksiyaning ekstremumi. Ikkinchi tartibli hosilani tekshirish. Biznes uchun iqtisodiy funksiyalarni optimallashtirish. To'liq, chegaraviy va o'rtacha funksiyalar orasidagi bog'liqlik.

Funksiyaning eng katta va eng kichik qiymatlari tushunchasi. Kritik nuqtalar. Funksiyaning eng katta va eng kichik qiymatlarini topish.

Ko'rsatkichli funksiyalar. Logarifmik funksiyalar. Ko'rsatkichlar va logarifmlarning xossalari. Natural ko'rsatkichli va logarifmik funksiyalar, ularning hosilalari. Natural ko'rsatkichli va logarifmik tenglamalarni yechish. Ma'lumotlar asosida o'sish sur'atlarini baholash.

Boshlang'ich funksiya tushunchasi. Aniqmas integral. Aniqmas integrallar uchun qoidalar. O'zgaruvchi kiritish orqali integrallash. Bo'laklab integrallash.

Aniq integral. Hisoblashning asosiy teoremasi. Aniq integrallarning xossalari. Aniq integralning tatbiqlari. Pul oqimining hozirgi qiymati. Iste'molchilar va ishlab chiqaruvchi ortiqchaligi.

Iqtisodiy masalaning matematik modelini tuzish. Chiziqli dasturlash masalasi va turli ko'rinishlari. Qavariq to'plam. Optimal yechim. Asosiy teoremlar. Eng sodda iqtisodiy masalalarning matematik modellari: ishlab chiqarishni tashkil etish va rivojlantirish modeli; optimal bichish modeli.

Chiziqli dasturlash masalasining geometrik talqini va xossalari. Grafik usul. Chegaraviy shartlarning geometrik o'rne. Gipertekisliklar. Qavariq ko'pburchak. Optimal yechimning geometrik tahlili.

Transport masalasi. Ochiq va yopiq modeli transport masalalari. Transport masalasining boshlang'ich tayanch yechimini topish uchun "shimoliy-g'arbiy burchak", "minimal xarajat" usullari. Transport masalasining optimal yechimini topish uchun potentsiallar usuli. Chiziqli dasturlash masalalarini grafik usulda yechishda elektron manzillar. Chiziqli dasturlash masalalarini yechish uchun elektron resurslar.

Albatta, yuqorida keltirilgan mavzular iqtisodiyot yo'nalishidagi tayanch fanlarning barcha matematik asosini to'liq o'z ichiga olmaydi. Chunki, iqtisodiy fanlar ham rivojlanib bormoqda va yangi ilmiy ma'lumotlar bilan boyimoqda. Shu sababli iqtisodiyot yo'nalishidagi talabaniy bilimga bo'lgan qo'shimcha talabi matematika fanining zarur bo'lgan qismlarini mustaqil o'zlashtirishga yo'naltirilishi ham muhim hisoblanadi. Bunda talaba uchun hech qanday to'siq yo'q, chunki matematika fanidan yetarlicha milliy adabiyotlar chop etilgan hamda elektron naqlari ham mavjud.

Xulosa. Turli iqtisodiyot yo'nalishidagi tayanch fanlariga oid xorijiy va milliy adabiyotlarning tahlilidan "Amaliy matematika" fanida beriladigan bilimlar matematika fanidan minimal hajmda bo'lishi yetariligidini ko'rsatadi. Iqtisodiyot yo'nalishining aksar tayanch fanlarining matematika bilan bog'langan modellari "Amaliy matematika" fani mazmunining asosini tashkil etishi, berilayotgan bilimlar talabani mutaxassislik fani masalalarini yechish uchun asos bo'lishi va zarur bo'lsa, matematikadan chuqurlashgan bilimlarni qo'shimcha adabiyotlardan mustaqil bilim olishga yo'naltirishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.R.Azamatov, M.A.Xolmirzayev. Bilimlarni mustaqil o'zlashtirishga yo'naltirishda raqamli texnologiyalarning o'rni. "Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni joriy etish samaradorligi", Volume 4, CSPU Conference 1, 2023.
2. Sh.Sharaxmetov, O.T.Qurbanov. Iqtisodchilar uchun matematika. Darslik. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2017. 384- b.
3. G'.Nasritdinov, M.Abduraimov. Iqtisodchilar uchun matematika. O'quv qo'llanma. – T.: "Universitet", 2001. 125- b.
4. Sh.R.Xurramov. Oliy matematika masalalar to'plami-1, 2, 3. O'quv qo'llanma. – T.: "Fan va texnologiya", 2015.
5. Ш.Ш.Бабаджанов. Экономическая математика. Учебное пособие. – Т.: "Иқтисод молия". 2017. 746 с.
6. С.А.Аникин и др. Математика для экономистов, Учебное пособие. – Екатеринбург, 2014. 72 с.
7. Edward T. Dowling. Mathematical Methods for Business and Economics. Elektron qo'llanma. McGraw-Hill, 1993, 670 b.
8. Richard P. Waterman. Business Mathematics For MBAs. Elektron qo'llanma. Roosterlurkin Publications, Abington, PA. 2015, 340 b.

Kamola RAXMATJONOVA,
*Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
 dotsent v.b.
 Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti,
 kamolarahmatjonova@gmail.com*

HINDIY VA O'ZBEK TILLARIDA GAPDA SO'ZLARNI BIR-BIRIGA BOG'LOVCHI VOSITALAR XUSUSIDA

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek zamonaviy hindshunosligida hanuzgacha o'z yechimini topmagan kelishik grammatik kategoriyasining ko'rsatkichlarini ifodalovchi, hindiy tilida vibhakti deb yuritiluvchi va rus tilidan o'zbek grammatik terminiga bevosita olingan poslelog atamasini qo'llashda duch kelinadigan ayrim muammolar va ularning yechimi haqida so'z boradi. Tadqiqotda poslelog termini M. Irisqulov, ort ko'makchi termini esa O.Shomatov, R.Aulova, B.Rahmatov, M.Sodiqovalar tomonidan nashr qilingan asarlarga tayanilgan holda qo'llangan.

Kalit so'zlar: *grammatik kategoriya, kelishik, poslelog, vibhakti, ko'makchi.*

Аннотация: в данной статье говорится о некоторых проблемах, возникающих при использовании термина послелог, который на хинди называется vibhakti и напрямую заимствован из русского языка в узбекский грамматический термин, который представляет собой показатели грамматической категории согласия, которая пока не нашла своего решения в узбекском языке, современная индология и их решение. В исследовании использован термин постолог на основе работ, опубликованных М. Ирискуловым, а термин ассистент – О. Шоматова, Р. Ауловой, Б. Рахматова и М. Содиковой.

Ключевые слова: *грамматическая категория, падеж, послелог, vibhakti, вспомогательный.*

Annotation: this article talks about some problems that arise when using the term postposition, which in Hindi is called vibhakti and is directly borrowed from the Russian language into the Uzbek grammatical term, which represents indicators of the grammatical category of agreement, which has not yet found its solution in the Uzbek language, modern Indology and their solution. The study used the term postologist based on works published by M. Iriskulov, and the term assistant was used by O. Shomatova, R. Aulova, B. Rakhmatov and M. Sodikova.

Key words: *grammatical category, case, postposition, vibhakti, auxiliary.*

Hozirgi globallashuv davrida tilshunoslik fanining turli tillar strukturasini o'rganishga bo'lgan qiziqishi ortib bormoqda. Jumladan, hindiy va o'zbek tillari hind-yevropa va oltoy til oilalariga mansub bo'lib, ularning grammatik tuzilishi va so'zlarni bog'lash xususiyatlari bir-biridan farq qiladi. Shu bois, bu tillarda gapda so'zlarni bog'lovchi vositalarni o'rganish ham nazariy, ham amaliy jihatdan muhimdir. Hindiy tili agglyutinatив va analitik xususiyatlarini mujassam etgan bo'lsa, o'zbek tili agglyutinatив tillar qatoriga kiradi. Bunday farqlar tillar o'rtasidagi umumiylik va farqlarni aniqlash imkonini beradi.

Mavzuning ilmiy ahamiyati shundaki, hindiy va o'zbek tillarida gapda so'zlarni bir-biriga bog'lash usullarini o'rganish orqali tilshunoslikdagi qiyosiy-tahliliy tadqiqotlar rivojiga hissa qo'shiladi. Bu esa o'z navbatida hindiy va o'zbek tillarining morfologik va sintaktik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish; ikki tilda bog'lovchi vositalarning umumiy va farqli jihatlarini aniqlab, tillar orasidagi munosabatlarni o'rganish; hindiy va o'zbek tillaridagi grammatik bog'lovchi vositalar evolyutsiyasini tushunishga imkon beradi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi hindiy va o'zbek tillarida gapda so'zlarni bog'lovchi vositalarni tahlil qilish, ularning grammatik vazifalarini o'rganish va ikki tildagi o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash hamda mazkur vazifani bajarayotgan terminlarni to'g'ri tanlashdan iborat.

Tillarda grammatik terminlarning tadqiqi biroz murakkab va tadqiqotchidan bilim va tajriba talab qiladigan jarayondir. Chunki bir tilda mavjud grammatik termin ikkinchi tilda aynan mos holatda uchramasligi mumkin. Biroq bu tanlangan til grammatikasida mazkur jarayonning mavjud emasligidan dalolat bermaydi. Jumladan, hindiy va o'zbek tillarining grammatik qatlamida kelishik grammatik kategoriyasi mavjud. O'zbek tilida kelishik deyilsa, hindiy tilida ka:rak termini bilan ishlatiladi. Bu grammatik kategoriya ikki tilda ham aynan bir grammatik vazifani bajaradi.

Mashhur tilshunos olim J. Layonz ma'lumotiga binoan kelishik – otning grammatik kategoriyasi hisoblanib, mazkur ot narsa-predmet va hodisa bilan ifodalangan munosabatni anglatuvchi kategoriyaviy ma'noni anglatadi va shu bilan gapdagi boshqa so'zlarga nisbatan munosabatini bildiradi [Dj. Layonz, 1978.-s.9.].

Kelishik kategoriyasining aniq ifoda shakli – kelishik shakllari bo'lib, aniq tovush qatorlaridan iborat morfemalardan tuzilgan, ular asos morfemalar bilan birga so'zga aniq ma'no beradi. O'zgarish tizimini vujudga keltiruvchi kelishik shakllarining yig'indisi turlanish deyiladi [Dj. Layonz, 1978.-s.9.].

V.Prasadning fikricha, gapda ot va olmoshlarni boshqa so'zlar bilan bog'lovchi grammatik kategoriya – कारक ka:rak "kelishik" deyiladi. Shuningdek, ot yoki olmoshning fe'l bilan munosabatini ta'minlovchi grammatik kategoriya ham kelishikdir¹. Olimning uqtirishicha,

ot yoki olmoshning ने ne, को ko, से se kabi posleloglar bilan birikkan holatda kelishi kelishik kategoriyasidir. Shunday posleloglar bilan kelgan so'zlar boshqa so'z bilan biriksa, so'z birikmalari hosil bo'ladi. ने ne, को ko, से se kabi posleloglar turli kelishiklarga xosdir. Mazkur posleloglar ot yoki fe'llar bilan birikib, ka:rakpad "kelishikli birikma" yoki kriya:pad "fe'lli birikma" larni hosil qiladi. Bunday birikmalarsiz bironta jumlani tasavvur qilish mumkin emas.

Masalan, रामचन्द्र जी ने ... समुद्र पर बन्दरों से पुल बंधवा दिया Ra:mchandra ji: ne ... samudr par bandarōN se pul baNdhva: diya: "Ramchandar ... dengizda maymunlardan ko'prik yasattirdi".

Bu gapda रामचन्द्र जी ने Ramchandra ji: ne "Ramchandar (bosh kelishikda, gapdagi ish - harakat tugallangan zamonda)", समुद्र पर samudr par "dengizda", बन्दरों से bandarōN se "maymunlardan" va पुल pul "ko'prik" otlarning turli xil ko'rinishlari bo'lib, mazkur otlar बंधवा दिया baNdhva: diya: "yasattirdi" fe'lli bilan bog'langan [वासुदेवनन्दन प्रसाद, 2003, – पृ०101.].

Olim hindiy tilidagi kelishiklar sonini sakkizta deb ko'rsatadi hamda kelishiklarni ifodalash uchun ot yoki olmoshlardan keyin maxsus belgilar qo'yiladi, mana shu belgilar hindiy tili grammatikasida वभिक्तियौ vibhaktiya:N deyiladi. Ba'zi olimlar mazkur kelishik qo'shimchalarini परसर्ग parsarg ham deydilar. U K.Vajpeyining "kelishik qo'shimchalarini वभिक्तियौ vibhaktiya:N deb nomlash bizga an'anaga aylangan, uni परसर्ग parsarg so'zi bilan almashtirib qo'llashdan ne naf?" iborasiga qat'iy urg'u beradi. Shu fikrlarga tayangan holda kelishik qo'shimchalarini an'anaviy yo'ldan borib, वभिक्ति vibhakti deb atash to'g'ri bo'ladi², deydi.

Harivansh Sinhga ko'ra, hindiy tilida kelishik (कारक ka:rak), postpozitsiya (परसर्ग parsarg) hamda qo'shimcha (वभिक्ति vibhakti) o'rtasida farq bor. Ammo ko'pincha mazkur so'zlarning ma'no munosabatida tushunmovchilik va chalkashlik yuzaga keladi. Uning fikricha, वभिक्ति Vibhakti termini sanskrit tilida affiksning bir turi sifatida ishlatilgan. Panini o'z grammatikasida affikslarni ikkiga bo'lgan: ot va sifatlar bilan ishlatiluvchi qo'shimchalar va fe'llar bilan ishlatiluvchi qo'shimchalar. Mazkur qo'shimchalarni u umumiy tarzda वभिक्ति vibhakti deb nomlagan. परसर्ग parsarg "postpozitsiya" esa ancha zamonaviy termin bo'lib, gapda so'zlarni bir - biri bilan bog'laydi. कारक ka:rak "kelishik" termini esa, gapda so'zlarni bir-biriga bog'lash uchun xizmat qiladigan grammatik kategoriyadir [वासुदेवनन्दन प्रसाद, 2003, – पृ०102.].

Harivansh Sinhning e'tiroficha, ko'pchilik hind tilshunoslari affiks (वभिक्ति vibhakti) va kelishik (कारक ka:rak) o'rtasida farq mavjud ekanligini ta'kidlaydilar. Biroq bu ta'kid hanuz ilmiy isbotlanmagan mavzu bo'lib, uni muhokama qilish foydasizdir [वासुदेवनन्दन प्रसाद, 2003, – पृ०38.].

O'zbek tilshunosligida kelishik shaklining o'rganilish

tarixi A.G'ulomov tadqiqotidan boshlandi [A. G'ulomov, 1941]. U o'z asarida o'zbek tilidagi kelishiklarni semantik va sintaktik xususiyatiga ko'ra o'rgangan. O'zbek tilshunosligida kelishik kategoriyasi haqida so'z bor-ganda, ko'pchilik o'zbek tilshunoslarning "otlarning boshqa so'z turkumidagi so'zlarga nisbatan munosabatini ko'rsatadigan kategoriya" degan fikrlari an'anaviy formulaga aylangan [Sodiqov A., Abduazizov A., Irisqulov M., 1981. – B. 224]. Olimning fikricha, kelishik kategoriyasini ifodalovchi grammatik vositalar otlar va otlashgan so'zlarning sintaktik vazifasini ko'rsatadi.

Keyingi yillarda mazkur mavzu qator o'zbek tilshunoslari tomonidan atroflicha yoritildi. Jumladan, H.Ne'matov, H.Nurmonov, Sh.Shahobiddinova, M.Qodirov va h.k.larning ishlarida kelishik kategoriyasining umumiy – grammatik ma'nosi tadqiq etildi [Nurmonov A., Shahobiddinova Sh., Iskandarova Sh., Nabieva D., 1991, B.75-100].

Hozirgi o'zbek adabiy tilida ot so'z turkumiga xos quyidagi kelishik shakllari va ularning mazmun-mohiyati mavjud. Ma'lumki, har bir grammatik kategoriyaning umumiy va xususiy ma'nosi bo'ladi. Jumladan, o'zbek tiliga xos kelishik kategoriyasi uchun umumiy bo'lgan ma'no o'zidan oldingi mustaqil so'zni o'zidan keyingi mustaqil so'zga bog'lashdir. Mazkur umumiy ma'no mavjud oltita kelishikning xususiy ma'no-mazmunlari umumlashmasidir.

1.3.2-jadval

O'zbek tilida kelishiklar va ularning ko'rsatkichlari

№	Kelishiklarning nomi	Qo'shimchasi	Misol
1.	Bosh kelishik	Ø	Daftar
2.	Qaratqich kelishigi	-ning	Daftarning
3.	Tushum kelishigi	-ni	Daftarni
4.	Jo'nalish kelishigi	-ga (-ka, -qa)	Daftarga
5.	O'rin-payt kelishigi	-da	Daftarda
6.	Chiqish kelishigi	-dan	Daftardan

O'zbek tilida kelishik qo'shimchalarining qo'llanilishi uchun kamida ikki so'z munosabatga kirishishi kerak. Bir-biri bilan bog'langan ikki so'z bor joyda sintaksis kuchga kiradi: uyda to'qilgan, quyoshning nuri, xonaga kir. Kuzatishlar o'zbek tilshunoslari orasida kelishik kategoriyasiga oid bahs-munozarali muammolar mavjud emasligini aniqladi. Jumladan, olimlarning fikricha, bosh kelishik morfologik ko'rsatkichi bo'lmasligi bilan xarak-

terlanadi. Boshqa kelishiklar bosh kelishikdagi so'zga maxsus affiksalar qo'shib yasaladi. Bosh kelishikning sintaktik vazifasi asosan ega vazifasida kelishidir. Masalan,

Betonchi Safar aka ayiqdek lapanglab vagoncha tomonga birinchi bo'lib yurdi [O'tkir Hoshimov, 1989. – B.10].

Mazkur gapda "betonchi Safar aka" atoqli ot, sintaktik jihatdan tahlil etilganda, gapning egasi va bosh kelishikdadir.

Yuqoridagilardan ko'rinadiki, har ikki tilda ham kelishiklarni ifodalovchi maxsus kelishik qo'shimchalar mavjud va ular struktur jihatdan bir- biridan farq qiladi. Shunday bo'lishiga qaramay, ular funksional jihatdan aynan bir vazifani bajaradi. Biroq o'zbek hindshunosligida hindiy tilidagi kelishik qo'shimchalarini ifodalovchi vositalarni ko'p hollarda ort ko'makchi deb keltirilgani ko'zga tashlanadi³.

Fikrimizcha, hindiy va o'zbek tillaridagi kelishik ko'rsatkichlarini chog'ishtirma-tipologik tahlil etishda ort ko'makchi terminini ishlatish mos kelmaydi. A.Hojiyevning "Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati" ga ko'ra, "ko'makchilar – ot yoki otlashgan so'zlardan keyin kelib, vosita, maqsad, sabab, vaqt, makon kabi munosabatlarni bildiruvchi yordamchi so'zlar: bilan, uchun, singari, sayin, qadar va b.". O.S.Axmanovning "Slovar lingvistikeskix terminov" lug'atiga ko'ra esa poslelog – gapda so'zlarni bir-biriga bog'lovchi yordamchi so'z yoki yordamchi shakllardir. Shu nuqtayi nazardan, tadqiqot jarayonida autentik materiallar asosida quyidagi xulosaga kelindi, hindiy tilidagi kelishik ko'rsatkichlarini ikki guruhga ajratish mumkin: posleloglar (ने '0, hindiy tilida o'timli fe'llar o'tgan zamonda kelgan egadan keyin ishlatiladi', को '-ni, -ga', से '-dan', का (के, की) '-ning', मैं '-da (ichida)', पर '-da (ustida)' va ko'makchilar esa (से 'bilan', मैं 'orasida', के लिये 'uchun') kabi. Biroq tadqiqot natijasi-da umumiy tilshunoslik nuqtai nazaridan ort ko'makchi grammatik termini uchramadi. Autentik materiallardan ko'rinadiki, poslelog hamda ko'makchi terminlarining ma'nolari deyarli bir xil, ayni chog'da ular orasida ba'zi farqlar ham mavjud. Ammo ort ko'makchi grammatik termini nazariy manbalarda uchramadi.

Fikrimizcha, bu tadqiqot tilshunoslik va qiyosiy grammatika sohasida muhim ilmiy ish bo'lib, kelgusida hindiy va o'zbek tillari bo'yicha qiyosiy tahlillarning yanada kengayishiga zamin yaratadi.

³ Asosan hindiy tili darsliklarida shunday holat kuzatiladi. Jumladan, R.A.Aulova, B.R.Rahmatov, M.Q.Sodiqova "Hindiy tili" darsligi 1-qism, – Toshkent, 2008.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику, пер.с.англ. – М., Наука, 1978
2. Қодиров М. Ўзбек тилида грамматик категорияларни систем таҳлил қилиш (келишик категорияси): Филол.фан.ном...дисс.автореф, Самарқанд, 1993
3. वासुदेवनन्दन प्रसाद – आधुनिक हिन्दी व्याकरण और रचना – भारती भवन, पटना, 2003
4. Ўткир Ҳошимов. Икки эшик ораси. – Т.: F.Фуллом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1989

To'liqin MARDIYEV,
SamISI dotsenti

O'ZBEK BADIY MATNLARIDA VATAN KONSEPTINING SEMANTIK JIHLATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada Vatan tuyg'usiga keng ta'rif berilib u kishilarning tug'ilib o'sgan joyi, yurti, mamlakati; tarixan muayyan xalqqa tegishli hudud hamda uning tabiati, aholisi, o'ziga xos taraqqiyoti, tili, madaniyati, turmushi va urf-odatlariga to'g'risida fikrlar beriladi. Shuningdek, "Vatan" atamasi arabcha so'z bo'lib, ona yurt ma'nosini bildiradi. Qolaversa, ushbu leksema boshqa tillar kabi o'zining keng va boy sinonimlari bilan va ularning inson tug'ilib o'sgan maskanini qanchalik teran ifodalashi bilan ham ajralib turadi.

Kalit so'zlar: muqaddas, hurmat, sevis, madaniyat, turmushi va urf-odatlar, munosabat, yagona, vatanparvarlik.

Annotation: this article provides a broad definition of the concept of "Homeland," describing it as the place where a person is born and raised, as well as their land and country. It also examines the territory historically associated with a specific nation, including its natural environment, population, unique development, language, culture, lifestyle, and traditions. Additionally, the article explains that the term "Vatan" originates from Arabic and means "motherland." Furthermore, this lexeme, like similar terms in other languages, is distinguished by its extensive and rich synonyms, which profoundly convey the significance of one's birthplace.

Key words: sacred, respect, love, culture, lifestyle and traditions, relationship, unity, patriotism.

Аннотация: в данной статье даётся широкое определение понятия «Родина», описывая его как место, где человек родился и вырос, а также как его землю и страну. Также рассматривается территория, исторически связанная с определённой нацией, включая её природную среду, население, уникальное развитие, язык, культуру, образ жизни и традиции. Кроме того, в статье объясняется, что термин «Ватан» происходит из арабского языка и означает «отчизна». Более того, данная лексема, как и аналогичные термины в других языках, отличается широким и богатым синонимическим рядом, который глубоко передаёт значимость родного края.

Ключевые слова: священный, уважение, любовь, культура, образ жизни и традиции, отношения, единство, патриотизм.

Kirish. Ma'lumki, Vatan bu – kishilarning tug'ilib o'sgan joyi, yurti, mamlakati; tarixan muayyan xalqqa tegishli hudud hamda uning tabiati, aholisi, o'ziga xos taraqqiyoti, tili, madaniyati, turmushi va urf-odatlariga majmui. Vatan ona kabi yagona, muqaddas. Vatan oldidagi qarzdorlik tuyg'usi, mas'uliyati har bir yetuk insonga xos xususiyatdir. Vatanni sevis vatanparvarlikda namoyon bo'ladi. Bu so'z hamma xalqlar uchun juda aziz. Kurrai zaminimiz unda yashayotgan 7,5 milliardga yaqin aholi uchun Vatandir. Har bir xalq uchun esa taqdiran va tarixan ato etilgan hamda chegaralangan hudud ona Vatandir. "Vatan" atamasi arabcha so'z bo'lib, ona yurt ma'nosini bildiradi. Alisher Navoiy Vatan tushunchasini ona yurt, tug'ilib o'sgan joy, maskan, manzil ma'nolarida ishlatadi. O'z davrining buyuk namoyandalardan biri bo'lgan Abdulla Avloniy o'zining "Turkiy Guliston yoxud axloq" nomli asarida Vatan tushunchasiga quyidagi ta'riflarni berib o'tgan: "Vatan har bir kishining tug'ulub o'skan shahar va mamlakatini shul kishining vatani deyilur. Har kim tug'ulgan, o'sgan yerini jonidan ortiq suyar. Hatto bu vatan hissi-tuyg'usi hayvonlarda ham bor. Agar bir hayvon o'z vatanidan – uyuridan ayrilsa, o'z yeridagi kabi rohat-rohat yashamas, maishati talx bo'lub, har vaqt dilining bir go'shasida o'z vatanining muhabbati turar. Biz turkistonliklar o'z vatanimizni jonimizdan ortiq

suydigimiz kabi, arablar arabistonlarini, qumlik, issig' cho'llarini, eskimular shimol taraflarini, eng sovuq qor va muzlik yerlarini boshqa yerlardan ziyoda suyarlar".

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hammamizga ma'lumki, "Konsept" atamasi tilshunoslikda eski va shu bilan birga yangi tushuncha bo'lib, u S.A.Askoldovning 1928-yilda yozilgan "Концепт и слово" nomli maqolasida ko'proq so'zga bog'langan. XX asrning o'rtalariga kelib esa "konsept" tilshunoslikda atama sifatida qo'llanila boshladi. Hozirgi kunda tilshunoslikda "konsept" atamasiga ikki yo'nalish: kognitiv tilshunoslik va lingvomadaniyatshunoslik jihatdan yondashiladi[3,76].

Jumladan, A.P.Babushkin, N.N.Boldiryov, E.S.Kubryakova, I.A.Sternin va boshqalar kognitiv tilshunoslik bo'yicha olib borgan tadqiqotlarda "konsept" – bu ong birligi bo'lib, unga qabul qilingan bilim, erishilgan tajriba, inson hayoti faoliyatidagi natijalari, muayyan madaniyatga taalluqli tasavvur va bilimlar majmuasi sifatida qaraladi[5,76]. Shu o'rinda mashhur olim A.N.Tolstoyning quyidagi fikrlarini yodga olamiz: Vatanga nafi yo'q Yashalgan har kun, inson hayotida qolur bemazmun. Vatan uchun chala ish qilish, uning uchun hech nima qilmaslik.

Shuningdek, I.S.Turgenevning quyidagi fikrlari ham o'rinli: Bizga ota-onalar, bolalar yaqin xesh-

aqrabolarimiz qimmatlidir; lekin muhabbat bobidagi barcha tasavvurlarimiz birgina “Vatan” otli soʻzda mujassamlashgandir. Vatanga nafi tekkudek boʻlsa, axir qaysi vijdonli odam uning uchun jon bermoqqa ikkilanar ekan? Maʼrifatli xalqlarning haqiqiy jasorati Vatan yoʻlida qurbon boʻlishga hozir ekanliklarida aks etadi. Eng maqbul fazilat Vatanga va odamzotga koʻrsatilgan xizmatdir. Agar hayot goʻzalligi haqida soʻz boradigan boʻlsa, Vatan uchun kurashda fidokorlik koʻrsata bilish goʻzal hayotning eng yuksak namunasidir. Vatandan tashqari baxt yoʻq, har kim jonajon yerda ildiz otsin [1,76].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada asosan, tavsifiy, chogʻishtirma, konseptual tahlil usullaridan hamda til nazariyasi, madaniyatlararo kommunikatsiya nazariyasida qoʻllaniladigan ilmiy metodlardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Ushbu oʻrinda biz Vatan konseptini ifodalovchi til birliklari haqida fikr bildirishdan avval bu konseptning ikki qardosh boʻlmagan oʻzbek va ingliz tillarida etimologik va semantik xususiyatlari haqidagi izohlarini kuzatish lozim deb bilamiz. Maʼlumki, Vatan konsepti “Oʻzbek tilining izohli lugʻatli” kitobida quyidagicha taʼriflanadi, xususan, Vatan (arabcha – tugʻilib oʻsgan joy, yurt):

1) kishining tugʻilib oʻsgan oʻlkasi, shahri yoki qishlogʻi; yurt, diyor.

– Bulbul chamanni sevar odam – Vatanni (Maqol).

2) kishi tugʻilib oʻsgan va oʻzini uning fuqarosi hisoblagan mamlakat; ona yurt.

– Kishining qadri amali va unvoni bilan emas, vatani-ga, xalqiga qilgan xizmati bilan oʻlchanadi. (Shuhrat, Shinellar oʻyini)

3) turarjoy, boshpana, maskan, uy.

– Yoshi yigirma beshni qoraladi. Lekin boshida na boʻyradek vatani bor, na jonida halovati. (S.Siyoyev, Avaz)

4) Oʻsimlik va shu kabilarning asli kelib chiqqan yerini bildiradi.

– Uy limoni – rutagullar olisasiga mansub, doim yashil subtropik oʻsimlik. (“Uy roʻzgʻor ensiklopediyasi”)

Shuningdek, ushbu lugʻat kitobda “Vatan” tushunchasi bilan bogʻliq boʻlgan Vatan qilmoq, Vatangado, Vatangadolik, Vatandosh, Vatanjudolik, Vatanli, Vatanparvar, Vatanparvarlik, Vatanfurush, Vatanfurushlik va yana bir qancha soʻzlar misollar bilan yoritib berilgan.

Vatan qilmoq – yashash joyi qilib oʻrganmoq.

– Taqdir qilgan joyiga vatan qilamiz, Ajal yetgan joyida bir kun oʻlamiz. (Yusuf va Axmad)

Vatangado (vatan+gado) – Vatandan kechib, qochib, oʻzga ellarda darbadar yuruvchi; qochqin.

Vatanjudolik – Vatandan judo holatdagi hayot, shaxsning shunday hayot kechirishi.

Oʻzbek tilida mamlakat, yurt, diyor, el, ona yurt,

kindik qon toʻkilgan joy, maskan, oʻlka, shahar, davlat, oʻlka, boshpana, uy, zamin, qadrdon yer, turar joy, mulk kabi soʻzlar ham Vatan soʻzi oʻrniga sinonim sifatida qoʻllaniladi. Masalan. Diyor (arabcha – uy, maskan; mamlakat; oʻlka).

1) mamlakat, yurt, oʻlka. – Hur diyor. Ona diyor!

2) yashash joyi, maskan. – Choʻponlar diyorida odamning qadri baland ekanini hirotliklar payqab oʻtirishardi.

3) koʻchma maʼnoda biror narsa koʻp boʻlgan joy. – Tilda doston Fargʻona – Ipak paxta diyori. (Y.Mirzo, Oʻgʻil mehri) [8, 608].

Boshpana:

1) turar joy; uy. – Har oila oʻchogʻin oʻz qutlugʻ tarixi bor – kishilar mehnatini obidasi (Gʻ.Gʻulom)

2) jon saqlash, yashirinish yoki vaqtincha istiqomat qilish uchun yaroqli joy; panoh, maskan. – Qishloqqa yetishdan umudimni uzdim, Boshpana izlab, u yoqqa-bu yoqqa alangladim (Oʻ.Hoshimov, Koʻprik)

Boshpana bermoq – oʻz uyidan, yashash makonidan joy bermoq oʻz panohiga olmoq. – Shu kecha unga boshpana berib mehmon qildilar. (S.Abdulla)

Ona Yurt (yoki Ona Vatan) – biror shaxs tugʻilib oʻsgan va uning uchun muqaddas sanalgan mamlakat.

Azim Hojiyevning “Oʻzbek tili sinonimlarining izohli lugʻati” nomli kitobida esa Vatan soʻziga izoh berilishi bilan birgalikda ushbu tushunchaga mamlakat, yurt, diyor, el, mulk kabi soʻzlar sinonim sifatida unga taʼrif va izohlar berilgan.

Vatan – bu kishi tugʻilib oʻsgan, oʻzi uning fuqarosi boʻlgan joy, hudud. Vatan soʻzida fuqaro, xalq tushunchasi u mansub boʻlgan joy tushunchasi bilan birlashgan, shuningdek, unda joy (territoriya)ning fuqarodan, xalqqa mansubligi, uning yashash joyi sifatida aks etib turadi.

Mamlakat koʻproq adabiy nutqqa xos boʻlib, unda «yashash joy» tushunchasi juda kuchsiz, hatto yoʻq darajada boʻladi. Bu soʻz umuman biror xalq yoki xalqlar uchun umumiy (birlashtiruvchi) hududni bildiradi.

Yurt koʻproq oddiy nutqqa xos va u maʼlum joy (hudud) bilan shu joyga mansub xalqni ham qoʻshib ifodalay oladi.

Shuningdek, El – “maʼlum yurtda birgalikda yashovchi aholi”. Yer toʻymaguncha el toʻymas” (maqol). Qadimgi turk tilida ham shunday maʼnoni anglatgan va bu ot asli i:l tarzida talaffuz qilingan oʻsha davrlardayoq i: unlisining choʻziqlik belgisi yoʻqolgan va bu unli **e** unlisi bilan almashgan **i: l > il > el** kabilarda uchraydi [7, 461].

Diyor poetik uslubga xos. Bu soʻz umuman maʼlum bir joy maʼnosida (maʼlum bir xalqqa mansublik tushunchasi) ham qoʻllaniladi.

– Kishining qadri amali va unvoni bilan emas, vatani-ga, xalqiga qilgan xizmati bilan oʻlchanadi (Shuhrat).

Xulosa qilib aytganimizda, o'zbek tilida Vatan konseptning tarixiy-etimologik va semantik jihatlarini o'ziga yarasha boy ma'noga ega hisoblanadi. Biz yuqoridagi manbalarda berilgan izohlarga tayanib, quyidagi xulosalarimizni beramiz. Jumladan, o'zbek tilida Vatan

atamasi arabcha so'zdan kirib kelgan bo'lib, ona yurt ma'nosini bildiradi. Qolaversa ushbu leksema boshqa tillar kabi o'zining keng va boy sinonimlari bilan va ularning inson tug'ilib o'sgan maskanini qanchalik teran ifodalashi bilan ham ajralib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуроззокова Ш. Тафаккур гулшани. – Т.: Фафур Фулом, 1989. 462-б.
2. Абдулхай Носиров. Хикматлар хазинаси. – Т.: Янги аср авлоди, 1981. 232-б.
3. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология. – М.: Academia, 1997.-279 с.
4. Колесов В.В. Язык и ментальность – СПб.: Петербургское востоковедение, 2004. – 240 с.
5. Кубрякова Е.С. Языковая картина мира как особый способ репрезентации образа мира в сознании человека // Вестник чувашского государственного педагогического Университета им. И.Я. Яковлева 2003.- №4 (38).-с.2-12.
6. М.М. Маковскийнинг Историко-этимологический словарь современного английского языка. – М.: Изд-во. Диалог, 2000.- 645 с.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – М.: ЎЗСЭ, 1981. – 632-б.
8. Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. – Т.: Ўқитувчи, 1974.- 307-б.

Dilnoza JUMAYEVA,
Navoiy davlat universiteti Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi dotsent v.b f.f.f.d(PhD)
jumayeva.dilnoza.sh@gmail.com

O'ZBEK TILIDA TINISH BELGILARINING MORFOLOGIK VA SINTAKTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada tinish belgilarining morfologik va sintaktik xususiyatlari haqida ma'lumotlar berilib, ularning o'ziga xos tomonlari ochib berilgan. O'zbek tilidagi tinish belgilarining qo'llanilish o'rinlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *punktuatsiya, tinish belgilari, morfologik xususiyat, sintaktik xususiyat, farqlanuvchi tamoyil, uslubi tamoyil, mantiqiy-grammatik tamoyil.*

Annotation: this article provides information on morphological and syntactic features of punctuation marks and reveals their specific aspects. The places of use of punctuation marks in the Uzbek language are analyzed.

Key words: *punctuation, morphological feature, syntactic feature, distinguishing principle, stylistic principle, logical-grammatical principle.*

Аннотация: в данной статье представлена информация о морфологических и синтаксических особенностях знаков препинания и раскрыты их специфические аспекты. Анализируются места употребления знаков препинания в узбекском языке.

Ключевые слова: *пунктуация, морфологический признак, синтаксический признак, отличительный принцип, стилистический принцип, логико-грамматический принцип.*

Kirish. Muayyan tilning yozuv sistemasidagi tarkibiy qismlardan biri bu punktuatsiya bo'limi ya'ni tinish belgidir. Punktuatsiya qoidalarini puxta egallash va ulardan amalda o'rinli foydalanish yozma nutq uchun muhim hisoblanadi. Punktuatsiya bo'limiga umumxalq, umum-millat madaniy boylik sifatida qarash mumkin. Undan fan, adabiyot, nashriyot, matbuot va maorif xodimlari – barcha

soha vakillari keng foydalanadi. Aslida "punktuatsiya" so'zi lotincha punktium (punkt – nuqta, belgi, shakl) so'zidan olingan bo'lib, uch ma'noda ishlatiladi: tinish belgilari sistemasini o'rgatuvchi bo'lim (soha), tinish belgilarining qo'llanilish qoidalar va tinish belgilari ma'nolarida yuritiladi. Punktuatsiya tinish belgilarining qo'llanilishi haqidagi yagona qonun-qoidalar yig'indisi sanaladi.

Punktuatsiya tinish belgilarining miqdori, vazifasi, qo'llanish sistemasi va tartibini o'rgatadi. Harflar yig'indisi alfaviti, to'g'ri yozuv qoidalarini yig'indisi orfografiyani, to'g'ri talaffuz normalari orfoepiyaning tashkil etganidek, tinish belgilar sistemasi punktuatsiya bo'limini vujudga keltiradi. Tinish belgilari o'z vazifalari va o'ziga xos xususiyatlari jihatidan yozuvning boshqa vositalaridan (masalan: raqamlar, harflar, ayrim ilmiy belgilar, transkripsion va diakritik belgilar va boshqalardan) alohida ajralib turadi. Tinish belgi bo'lishi uchun: a) ijtimoiy-sotsial vazifasini bajarishi; b) vazifasi gapning semantik-grammatik jihati bilan bog'liq bo'lishi; d) qo'llanishi grammatik (ko'proq sintaktik) qonuniyatga asoslanishi; e) o'z grafik shakliga, o'z qo'llanish sistemasiga ega bo'lishi lozim. Tinish belgilari yozma nutqni to'g'ri, ifodali, mantiqli bayon qilishda, uni ixchamlashda, yozma nutq qismlarining o'zaro mantiqiy-grammatik munosabatlarini ko'rsatishda muhim grafik vosita sifatida ishlatiladi. Yozma matnning mazmuni, ma'no turlari (ottenkalari, qirralari), sintaktik qismlari (strukturasi), bu qismlar orasidagi semantik va grammatik munosabatlarni aniqlashda tinish belgilarining roli muhimdir.

Adabiyotlar tahlili va metod. Punktuatsiya bo'limi bir tomondan yozuvchiga o'z yozma nutqini aniq, to'g'ri va ifodali bayon eta olish imkoniyatini bersa, ikkinchi tomondan o'quvchiga muayyan matndagi fikrni yozuvchi bayon etganidek, yozuvchining maqsadiga muvofiq tushuna olish imkoniyatini yaratadi: bir tinish belgi yozuvchi tomonidan qanday ma'no va vazifada qo'llangan bo'lsa, mazkur tinish belgi o'quvchi tomonidan ham xuddi shunday vazifasida tushuniladi. Punktuatsiya tilning sintaktik qurilishi bilan uzviy bog'liqdir. Tinish belgilari yozma nutqning ayrim yozuv belgilari (masalan, leksik, morfologik vositalar, harflar yoki diakritik belgilar) bilan ifodalash mumkin bo'lmagan tomonlarini aniq belgilashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, uning tushunilishini osonlashtirish uchun qo'llanadi. Tinish belgilarining qanday usul va tartibda qo'llanishi punktuatsiya tamoyillari asosida belgilanadi.

Muhokama. Tinish belgilarining yozma nutqda qo'llanishiga oid barcha funksiyalarini alohida-alohida tahlil qilmasdan, ularga xos umumiy tomonlarni va yozma nutq jarayonida ko'proq uchraydigan holatlarni ta'kidlash bilan ishimizga e'tibor qaratamiz. Tinish belgilari yozma matndagi mazmunni (ma'noni, fikrni) aniq ifodalash uchun xizmat qiladi.

Masalan: "Sho'rim qursin! Shahodat! Kel! (Oybek)

Birinchi gapda his-hayajon, ikkinchisida undov, uchinchisida buyruq ma'nosi ifodalangan. Tinish belgilari, butun gapga xos umumiy mazmuniy munosabatlarni ifodalabgina qolmay, gap qismlariga xos – semantik munosabatlarni ham bildirish xususiyatiga egadir: Bolamga yana bir tiling bilan teg – soqolingni bittalab yulaman, och arvoh. (Oybek) It huradi – karvon o'tadi. (Maqol) Shu yo'l bilan bordik – yetdik mureddga; She'rimiz kasb etdi balog'at, kamol. (Uyg'un)

Keltirilgan qo'shma gaplarning birinchisida shart, ikkinchisida ziddlik, uchinchisida sabab-natija munosabatlari ifodalanib, asosan, mazmun izohlangan. Bunda tire qo'shma gapni tashkil etuvchi gaplar orasidagi turli semantik aloqalarni (ma'nolarni) anglatishiga qaramay, bir sintaktik vazifani – gaplarning birini ikkinchisidan ayirish vazifasini bajargan sanaladi. Bir tinish belgining bunday turli xil ma'noda ishlatilishi punktuatsion polisemiya sanaladi. Bir tinish belgining turli xil funksiyani bajarishi esa punktuatsion omonimiya hisoblanadi. Ba'zan gaplardagi mazmun murakkab bo'ladi. Bunday holatlarda tinish belgilari qo'sh qo'llanadi: chambarchas payvandmi shunchalar mehri?! (F.Usmonova)

Tinish belgilari yozma matndagi gap bo'laklari, gapning ayrim qismlari va gaplarning o'zaro turli sintaktik munosabatlari, ya'ni birikishi, bo'linishi, ajralishi, ayrilishini ko'rsatish uchun qo'llanadi.

Masalan: Onam, opam, akam, bobom, buvim va men – hammamiz ayvonda dasturxon atrofida davra qurganmiz. (O.) Opam Karomat – hali paranjisiz yosh qiz – maktabdan qaytadi. Birinchi gapda uyushiq bo'laklar biri ikkinchisidan vergul vositasida, ikkinchi gapda esa izohlovchi (hali paranjisiz yosh qiz) tire vositasida ajratilgandir. Verul belgilarining qator – ikki yoki undan ortiq qo'llanilishi, asosan, gap oxirida, ba'zan gap boshi yoki o'rtasida ham kuzatilib, u bilan bog'liq ayrim holatlar kuzatish mumkin. Masalan: [vergul + tire] – "Kamtarlik, – deydi. Hamid Olimjon, – donolik yo'lining boshlanishi" yoki [vergul + tire + ko'p nuqta] – Xalos, xalos, – dedi mufti, – ...ammo mulla Abdurahmon mulohazasining qiymati shundakim, Sultonali muammosini tez hal qilsa bolur. (A.Qodiriy) [qo'shtirnoq + vergul + tire] – "Ornomus uchun kurash bolalikdan boshlanadi", – deydi Tog'ay Murod. [so'roq + undov + qavs + vergul] – Undan ko'nglimni tamom sovitib yuboradigan xususiyatni atayin izlagan damlarim bo'ldi, shunday xususiyatni topguday bo'lsam, oramizdagi inja munosabatlarga barham berilishiga bahonayi sabab bo'larmikan degan xayollarda yurgan paytlarim bo'ldi, biroq izlashlar-izlanishlarning bari behuda ketdi (Shu emasmi iztiroblarimizning ilohiyligi?!), yo'q, behuda ketdi desam yolg'on aytgan bo'laman. (X.Do'stmuhammad) [so'roq + undov + ko'p nuqta + qo'shtirnoq + qavs + vergul] – Yozuvchining bu fikri ("Qaydasan go'zalim?!"), dunyoqarashi uning yaxshi niyatda ekanini ko'rsatadi.

Natija. Hozirgi o'zbek tilida tinish belgilarining qo'llanishi quyidagi tamoyillarga asoslanganligini ko'ramiz: mantiqiy-grammatik tamoyil. Bu tamoyil nutqning semantik-grammatik jihatlari bilan bog'liq bo'lib, nutq mazmuni, nutq strukturasi va nutq intonatsiyasini o'z ichiga oladi hamda shularga asoslanadi. Har bir nutq parchasiga (gapga) xos shu uch jihatning dialektik birligini quyidagi misolda ochiq ko'rish mumkin: xo'p, soat oltiga yetib boraman. (A. Qahhor) Bu gapdagi mazmuniy tomon: xabar ma'nosini anglatish, voqeani ta'kidlash; tarkibiy tomon: sodda gap shaklida, besh so'zdan iborat, gap tarkibida

gap bo'laklari bilan sintaktik jihatdan aloqaga kirishmaydigan, tasdiqni bildiruvchi so'z ("xo'p") bor; intonatsion tomon: pasayuvchi intonatsiya – darak intonatsiyasi, nuqta intonatsiyasi bilan aytiladi, "xo'p" so'zi qisqa pauza bilan ajratib talaffuz etiladi. Bu gapdagi vergul va nuqta shu uch xususiyatga asoslangan holda ishlatilgandir. Uslubiy tamoyil. Tinish belgilarining nutq shakllariga, adabiy til funksional uslublariga bog'liq holda ishlatilishidagi umumiy norma va qonuniyatlar shu tamoyil asosida belgilanadi. Agar fikr ifodalashning ikki xil uslubiy ko'rinishi hisoblanmish o'zga (ko'chirma) va o'zlashtirma gaplarda tinish belgilarining bir-biridan tubdan farqli ishlatilishini ko'z oldimizga keltirsak, uslubistik tamoyilning mohiyati yanada oydinlashadi. Uslubiy tamoyil keng ma'noda bo'lib, tinish belgilarining ishlatilishidagi individual uslubga – ayrim bir yozuvchining uslubiga – xos tomonlarni ham o'z ichiga oladi. Farqlanuvchi tamoyili. Bu tamoyil yozuv texnikasi, formasi bilan bevosita aloqadordir. Tinish belgilarining ilmiy asarlarda, ba'zi hujjatlarda (maktublar, e'lonlar, radio va televideniye dasturlari, kitob titullarida), havolalarda, manbalarda qo'llanishi ko'proq shu tamoyilga asoslanadi. Yozma nutqni sodalashtirish va qisqartirishda, tinish belgilarining qo'sha qo'llanishidagi tartib va sistemani belgilashda, yozma nutq qismlarining chegarasini aniqlashda – farqlashda – differentsiatsiya prinsipi ahamiyatlidir. Hozirgi yozuvmizda qo'llanuvchi tinish belgilarining umumiy miqdori o'nta bo'lib, ularning har biri o'z grafik shakliga ega; ular yozma nutqda ma'lum maqsadlar uchun ishlatiladi va aniq bir vazifani bajaradi. Har bir tinish belgi o'z vazifasi va qo'llanish o'rniga egadir. Tinish belgilarini qo'llanish o'zni jihatidan quyidagicha gruppalash mumkin: 1. Gap oxirida qo'llanuvchi tinish belgilari: nuqta, so'roq va

undov belgilari; 2. Gap ichida qo'llanuvchi tinish belgilari: vergul; 3. Aralash holda qo'llanuvchi tinish belgilari: 1) gap boshida va o'rtasida qo'llanuvchilar: tire; 2) gap oxirida va o'rtasida qo'llanuvchilar: ikki nuqta va nuqtali vergul; 3) gap boshida, o'rtasida va oxirida qo'llanuvchilar: qo'shtirnoq, qavs va ko'p nuqta.

Xulosa. Demak, tinish belgilarining yozma nutq jarayonida ishlatilishi o'z ilmiy-nazariy va ijtimoiy-amaliy asosiga egadir. Ular yozma nutqning mazmunini, grammatik, intonatsion munosabatlarini, sintaktik bo'linishini belgilovchi, stilistik ravonligini ta'minlovchi ko'rsatgichdir, vositadir. Shuni ta'kidlash joizki, vergul tinish belgisi pragmatik jihatdan yozuvchi va o'quvchi o'rtasidagi yozuv orqali amalga oshiriladigan ijtimoiy aloqa-aralashuvni to'g'ri ta'minlash va yozma nutqdagi maqsad, mazmun va ma'noni aniqlashtirish, farqlash hamda yozma nutqdagi murakkab fikriy munosabatlarni ko'rsatib berish uchun ahamiyatli bo'lsa, grammatik jihatdan esa gap qurilishini aniq belgilash – gap bo'laklari, sodda yoki qo'shmaligi, uyushiq bo'laklar, ajratilgan bo'laklar, undalma, kiritmalar, bog'lovchisiz qo'shma gap qismlari orasidagi munosabatni ko'rsatish, muallif va ko'chirma gaplarni ajratish, yozma nutqni ixcham va ravon bayon qilish uchun ahamiyatlidir. Punktualtsiya va ohang ikki xil nutq turiga xos mustaqil kategoriyalar bo'lib, bir-biriga teng kelmaydi, punktualtsiya intonatsiyaning yozuvdagi ifodasi emas. Ularning o'zaro aloqadorligi haqida gapirilganda ohangning gapdagi darajasi hisobga olinadi. Punktualtsiyaning tilshunoslikning boshqa sohalari: sintaksis, orfografiya, grafika bo'limlari, shuningdek, adabiyotshunoslik, kompyuter lingvistikasi fanlari bilan hamkorlikdagi taraqqiyoti davomida oydinlashib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Berdiyev H., Rasulov R. O'zbek tilining paremiologik lug'ati. – Toshkent: "O'qituvchi", 1984.
2. Valgina N.S. Neobichnoye. v obichnom. Zametki o punktuatsii A. Axmatovoy// Russkaya rech, 1979, № 6. S. 22–29.
3. O'zbek tili punktualtsiyasining asosiy qoidalari. Tuzuvchilar: N.M.Mahmudov, A.P.Madvaliyev, N.Mahkamov. – Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2015.
4. O'zbek xalq maqollari. Ikki tomlik, ikkinchi tom. – Toshkent: "Fan", 1988.
5. Makhija, K., Ho, T. N., & Chng, E. S. (2019, November). Transfer learning for punctuation prediction. In *2019 Asia-Pacific Signal and Information Processing Association Annual Summit and Conference (APSIPA ASC)* (pp. 268-273). IEEE.
6. Xu, K., Xie, L., & Yao, K. (2016, October). Investigating LSTM for punctuation prediction. In *2016 10th International Symposium on Chinese Spoken Language Processing (ISCSLP)* (pp. 1-5). IEEE.
7. Jumayeva D.B. Tinish belgilarining takror va qator ishlatilishi va ularning korpusda berilishi. – Qo'qon DPI, 2024. 4-son (1912-1918-bet)

Nargiza G'OIYIBNAZAROVA,
*Namangan viloyati pedagogik mahorat markazi
 Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari
 kafedrasida katta o'qituvchisi*

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA FANLAR INTEGRATSIYALASHUVIDA KREATIV FIKRLASH

Annotatsiya: mazkur maqola boshlang'ich ta'lim o'qish va ona tili savodxonligi hamda matematika fanini ta'limiy topshiriqlardan foydalanib kreativ fikrlash orqali integratsiyalash jarayoni haqida yozilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim jarayoni, kreativ fikrlash topshiriqi, integratsiya, baholash raqamlar, takomillashtirish, mantiqiy fikrlash.

Аннотация: в данной статье речь идет о процессе интеграции начального образования, грамотности на родном языке и математике через творческое мышление с использованием учебных заданий.

Ключевые слова: учебный процесс, задача на креативное мышление, интеграция, оценочные числа, совершенствование, логическое мышление.

Annotation: this article is about the process of integrating primary education and mother tongue literacy and mathematics through creative thinking using educational assignments.

Key words: learning process, creative thinking task, integration, assessment numbers, improvement, logical thinking.

Ta'lim sohasida yuz berayotgan o'zgarishlar, katta axborot oqimining kirib kelishi, bilimlarni tezkor egallanish ehtiyojining paydo bo'lishi ta'lim sohalarida integratsiyalashuvni joriy etishni talab qilmoqda.

Boshlang'ich ta'limni o'qitishda fanlar o'rtasidagi integratsiyalashuv jarayonini maqolada ona tili savodxonligi va matematika fanlari mavzulari orqali o'rgatib borish bu ikki fan o'rtasidagi bog'liqlikni namoyon etishni nazarda tutadi. Bunda darsliklarda o'rin olgan mavzular, misollar va mantiqiy masalalarni bajarishda integratsion jarayonni amalga oshirish imkoniyatini namoyon etishi mumkin. Bunda turli ta'limiy va didaktik topshiriqlar hamda interfaol metodlar integratsiya jarayonini yanada takomillashtirishga ko'mak beradi. Integratsiyalashuvga oid topshiriqlar mazmuni o'quvchilarning kreativ fikrlashga yo'naltirilishi bolaning ijodiy qobiliyatini rivojlantirib erkin fikrlashini yanada yorqin keng bo'lishini ta'minlashga xizmat qilib, ularning tasavvurlarini kengaytiradi.

"Kreativ ifodalash" deganda shaxsning ichki dunyosini, uning o'ziga xos kechinmalarini o'zgalarga yetkazib berish, unda boshqalarga o'xshamagan hol-lari tushuniladi. Kreativ fikrlash bugun juda muhimki, ta'lim tizimidagi o'zgarishlar o'quvchilarimizning xalqaro tadqiqotlarga tayyorgarligi va ishtirokida ham muhim jihat desak yanglishmaymiz. Bundan ko'rinib turibdiki demak, o'quvchidan g'oya berish, ularni rivojlantirishi talab etiladi, Xalqaro tadqiqotlarda ham g'oyalarni bera olish va nostandart fikrlay olish qobiliyatlarini namoyish qilishi uchun ma'noli kontekst va yetarli darajada ochiq vazifalarni bajarish, amaliy ko'nikmalarni tatbiq qilish masalalari hamda mustaqil fikr berishi, qaror qabul qilishi bilan birga kreativ jihatlari ham baholanadi. Ijodkorlik turli kutilmagan tomonlar orqali yondashib o'z fikrini izchil va aniq bayon etishini nazarda tutadi.

Masalan, o'quvchilarda tanqidiy fikrlash qobiliyati

savol-topshiriqlar bilan, muloqot ko'nikmasi esa savol-topshiriqlar va mashg'ulotlar orqali rivojlanadi. Bu yangi yondashuvni qo'llay olish asosan o'qituvchilarga bog'liq ekan o'z ustida ishlash va mustaqil izlanish va o'rganish talab qilinadi. O'qituvchining o'quvchilar berayotgan kreativ g'oyalari nisbatan to'g'ri munosabati ularning mumkin bo'lgan va mumkin bo'lmagan shartlarni anglashida muhim ahamiyatga ega. Mazkur elementlar-ning barchasi o'qituvchi o'quvchi munosabatining muhim qismi bo'lib o'quvchilar muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Kreativ fikrlash asosiy g'oyasi bilimlarni o'quvchilarga ular tomonidan dars mavzusiga izlanish, tasavvurlarini kengaytirish va uni ta'minlashga qaratilgan.

Kreativ yondashuvlar orqali ular mavzudagi bor bo'lgan muammoni ko'ra olishga va shu muammo-ni yechimini mustaqil topishga o'rganadilar. Bu esa muammoli ta'limning eng baland yuqori darajasini ko'rsatadi. Chunki bu jarayonda o'quvchilar ijodiy, kreativ fikrlashga o'rganadilar. Bunday vaziyatlarda o'quvchilar o'ta faol holatda bo'ladilar va yangi noodatiy qarashlarni yuzga keltirishga erishadi.

Yoki STEAM yondashuvi ta'lim ham o'rganuvchini in-tegratsiyalashgan o'qitish yo'nalish bo'lib har tomonlama egallab hayotiy va XXI asr ko'nikmalarni rivojlantiradi. Fikrlash – insonning aniq dalillarni kuzatib, umumiy xulosa chiqarishga intilish, voqea-hodisalarning sa-bablarini aniqlash va kelajakni oldindan ko'ra bilishdan boshlanadi. Fikrlash masalalarini yechish, mulohaza yuritish orqali talabalar dunyoqarashida o'ziga xos xus-usiyatlar takomillashadi, ya'ni fikrning chuqurligi, keng-ligi, o'tkirligi, tanqidiyligi, fikrlash tezligi va mustaqilligi muhim ahamiyatga egadir. Quyida o'quvchilarni kreativ va integratsion yondashuvga asoslangan ta'limiy top-shiriqlarga to'xtalamiz. Tavsiya qilinadigan topshiriqlar kreativlikni fanlar integratsiyasi orqali yanada qiziqarli

va mos tarzda fikr yuritishiga xosdir.

“O‘rnimni topib bering” topshirig‘i. Bunda sinf o‘quvchilari uch yoki to‘rt guruhga bo‘linadi. Guruhlariga topshiriqlar yozilgan tarqatmalar tarqatiladi. Har bir guruhdan bir o‘quvchi o‘roqlari bilan kelishib, fikrlashib, savollarga javob beradi. Savollarning javoblari baholab rag‘batlantirilib boriladi. Unda guruhlariga yoki juftliklarga bersa ham bo‘ladi.

Nuqtalar o‘rniga o, e harflaridan mosini qo‘ying. Ularda bu harflar o‘rnini ham raqamlarda ayting. Masalan, berilgan so‘zlardagi nuqtalar o‘niga qo‘ygan harfingizni nechanchi o‘rinda turganini raqamda ifodalab keting

Demak osmon so‘zida beshta harf bor.

Osm.n- osmon (4); tov.q- tovoq(4); .l –ol (1) kabi ko‘rinishda davom ettiradilar.

tov.q, t.mir, .l, ...lov, q.shiq, t.rak, ust.z, kart.shka, n.n.

“Bo‘g‘inla ko‘prigi” topshirig‘i. Bu o‘yin topshiriq ham o‘quvchilarda alohida qiziqish uyg‘otadi. Ular o‘rgangan so‘zlarini berilgan bo‘g‘inlar yordamida ham nutqimizdagi so‘zlarni ona tili savodxonligiga xos alohida matematika fanida ko‘p foydalaniladigan so‘zlar hosil qilish vazifasi beriladi. Bunda berilgan bo‘g‘in ko‘prik vazifasini o‘taydi.

-do; -chi; -ay; va h...

Ona tilida (nima? so‘og‘iga javob bo‘lgan so‘zlar), matematika darsida shu darsda ishlatiladigan fanga tegishli so‘zlar

Ona tili	Matematika
Dori	Doira
Chinor	Chiziq
Ayron	Ayiriluvchi

Darslarda o‘quvchi qo‘yilgan muammo, savol, topshiriqlar mohiyatidan kelib chiqib ijodiy yondashishga, shu orqali mustaqil fikrlashga erishadi, fanlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ham o‘rganib boradi.

“Adashgan so‘z turkumlari ”metodi.

Bu metod o‘quvchilarni aqliy qobiliyatlarini mantiqan fikrlashini va kreativ yondashishini o‘stiradi. Bunda berilgan savol yoki tuhunchaga tegishli javob adashib qolgan bo‘ladi. Uni o‘quvchilar jadvalda adashgan javoblarni to‘g‘irlab o‘qishlari kerak bo‘ladi. Metodni o‘rganish

bo‘yicha o‘quvchilarga taqdim qilingan namuna darslikda o‘rgangan mavzuga xos lekin yangi variantda berilgan. O‘quvchilar bu metodni har qaysi qoida ta‘rifida ham bajarishlari mumkin. Bunda hushyorlik va aqlilik bilan javob izlashlari talab etiladi. O‘qituvchi bu metodni darslikdagi mavzularga moslab tuzib foydalanishi mumkin. Mavzuda avvalgi bilimlar va boshqa fandagi ma‘lumotlar ham yodga olinadi. Ulardan foydalaniladi. Kreativ yondashadi.

Bu metodni kelishik qo‘shimchalarini o‘rgatishda foydalanish namunasi tavsiya qilamiz. Jadvalda javoblar adashib boshqa so‘zlar to‘g‘risiga yozilgan. Uni topib to‘g‘irlab o‘qishingiz kerak.

Adashgan holatda berilgan varianti.

Berilgan so‘z turkumlariga oid savollar	Javoblari
Nima?	mazali
Kim?	Uchuvchi
Qanday?	Kitob
Nechta?	O‘qidi
Nima qildi?	Bechta

Bajarilgan varianti

Berilgan so‘z turkumlariga oid savollar	Javoblari
Nima?	Kitob
Kim?	Uchuvchi
Qanday?	Mazali
Nechta?	Beshta
Nima qildi?	O‘qidi

O‘quvchilarda ona tili darsida nutqiy faoliyati bilan bir qatorda ularning mustaqil fikrlash va kreativ fikrlash ko‘nikmasi rivojlanadi. Tinglab tushunish orqali yangi g‘oyalarni rivojlantiradi. Har bir o‘quvchi nutqi va aniq fikrlashi doirasi bilan muloqot qiladi. Darsliklarda berilgan verbal, vizual va matematik topshiriqlar ham 4K ko‘nikmasini ya‘ni kreativlik asosida ijodiy tasavvurlarini kengaytirib yangi g‘oya va muhimi fikrlashiga erishishga qaratilganligini ta‘kidlash mumkin. Tavsiya qilinayotgan metod va topshiriqlar ham bu jarayonni qo‘llab – quvvatlab ularga yangi yechimlar izlashga undaydi.

Maqola o‘quvchilarning kreativlik va mustaqil fikrlash ko‘nikmasini shakllanirib o‘sib borishida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jumayev M.E.Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasidan laboratoriya mashg‘ulotlari. (OO‘Y uchun o‘quv qo‘llanma) –Toshkent:“Yangi asr avlodi” 2006-yil.
2. Yo‘ldoshev J. G‘, Usmonov S. A. Pedagogik texnologiya asoslari. – T.: „O‘qituvchi“, 2004.
3. 2-sinf, Matematika darsligi. – Toshkent, 2023.
4. Internet saytlari

Sojida AXADOVA,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti katta o'qituvchisi

E-mail: sozidaass49@gmail.com

ISPAN VA O'ZBEK TILLARIDA YURIDIK TERMINLARNING SEMANTIK-STRUKTURAVIY TAHLILI

Annotatsiya: ushbu maqola ispan va o'zbek tillaridagi yuridik terminlarning semantik-strukturaviy tahliliga bag'ishlangan. Unda ikki tildagi huquqiy atamalarning ma'noviy xususiyatlari, tuzilish modellari va ularning qiyosiy jihatlari o'rganiladi. Tadqiqot davomida yuridik terminlarning lingvistik tarkibi, semantik maydonlari va leksik-grammatik shakllanishidagi o'ziga xosliklar aniqlanadi. Maqolada yuridik terminlarning milliy-madaniy konteksti va ularning huquqiy tizimlardagi ahamiyati ham ko'rib chiqiladi. Qiyosiy tahlil natijalari ispan va o'zbek yuridik terminologiyasining o'xshash va farqli jihatlari aniqlashga, shuningdek, huquqiy tarjima va terminologiya sohasidagi muammolarni hal qilishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: yuridik terminlar, semantik tahlil, strukturaviy tahlil, qiyosiy tilshunoslik, ispan tili, o'zbek tili, huquqiy terminologiya, semantik maydon, huquqiy tarjima.

Annotation: this article is devoted to the semantic-structural analysis of legal terms in the Spanish and Uzbek languages. It studies the semantic features of legal terms in two languages, structural models and their comparative aspects. During the research, peculiarities in the linguistic composition, semantic fields and lexical-grammatical formation of legal terms are identified. The article also considers the national-cultural context of legal terms and their importance in legal systems. The results of the comparative analysis help to identify the similar and different aspects of Spanish and Uzbek legal terminology, as well as to solve problems in the field of legal translation and terminology.

Key words: legal terms, semantic analysis, structural analysis, comparative linguistics, Spanish language, Uzbek language, legal terminology, semantic field, legal translation.

Аннотация: данная статья посвящена семантико-структурному анализу юридических терминов в испанском и узбекском языках. Изучаются семантические особенности юридических терминов на двух языках, структурные модели и их сравнительные аспекты. В ходе исследования выявляются особенности языкового состава, семантических полей и лексико-грамматического образования юридических терминов. Также в статье рассматривается национально-культурный контекст юридических терминов и их значение в правовых системах. Результаты сравнительного анализа помогают выявить сходства и различия испанской и узбекской юридической терминологии, а также решить проблемы в области юридического перевода и терминологии.

Ключевые слова: юридические термины, семантический анализ, структурный анализ, сравнительное языкознание, испанский язык, узбекский язык, юридическая терминология, семантическое поле, юридический перевод.

Globalizatsiya jarayonida turli davlatlar o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalar kengayib bormoqda. Bu esa huquqiy sohada ham hamkorlikni, xususan, huquqiy hujjatlar almashinuvini va yuridik tarjimaning ahamiyatini oshiradi. Huquqiy tarjima esa yuridik terminlarning semantik va strukturaviy xususiyatlarini chuqur tushunishni talab etadi. Yuridik terminologiya har qanday huquqiy tizimning ajralmas qismi hisoblanadi. U nafaqat huquqiy hujjatlarning asosini tashkil etadi, balki huquqiy tushunchalarni aniq va to'g'ri ifodalash vositasi sifatida ham xizmat qiladi.

Yuridik terminlar o'ziga xos semantik xususiyatlariga ega bo'lib, ular huquqiy tushunchalarni aniq va bir ma'noli ifodalashga xizmat qiladi. Ispan tilshunosi Alcaraz Varó (2002) ta'kidlaganidek, "yuridik terminlar huquqiy tizimning lingvistik ifodasidir va ular orqali qonun tili shakllanadi" (p. 24).

O'zbek tilshunosligida ham yuridik terminlarning

semantik jihatlari o'rganilgan. Masalan, Abdullayeva (2018) o'z tadqiqotida "o'zbek yuridik terminologiyasining semantik maydonlari huquqning turli sohalarini qamrab olgan holda tizimli ravishda shakllanganligini" ta'kidlaydi (45-b). Ispan va o'zbek yuridik terminologiyasini qiyoslaganda, ba'zi semantik o'xshashliklar va farqlar ko'zga tashlanadi. Masalan, "*derecho*" (isp.) va "*huquq*" (o'zb.) terminlari har ikki tilda ham keng qo'llaniladi va o'xshash ma'nolarni anglatadi. Biroq, ba'zi terminlar o'ziga xos milliy-huquqiy tushunchalarni ifodalaydi va ularni boshqa tilga to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilish qiyin.

Yuridik terminlarning tuzilishi ham muhim ahamiyatga ega. Strukturaviy jihatdan, ispan va o'zbek tillarida yuridik terminlar turli modellarda ifodalanadi: bir so'zli terminlar, birikma terminlar, iborali terminlar va hokazo. Terminlarning hosil bo'lish usullari ham turlicha: affiksatsiya, kompozitsiya, konversiya va boshqalar. Ispan tilida ko'p yuridik terminlar lotin va yunon tillaridan olingan

elementlardan tashkil topgan (Hernando Cuadrado, 2003). O'zbek tilida esa arab, fors va rus tillaridan o'zlashgan terminlar ko'p uchraydi (Qo'chqortoyev, 2005).

Strukturaviy jihatdan, ispan yuridik terminologiyasida murakkab so'zlar va so'z birikmalari keng tarqalgan. Masalan, *"juicio oral"* (og'zaki sud muhokamasi) yoki *"recurso de casación"* (kassatsiya shikoyati). O'zbek tilida ham "jinoyat ishi", "fuqarolik huquqi" kabi birikmalar ko'p uchraydi. Har ikki tilda ham huquqiy terminlar ma'lum semantik maydonlar atrofida guruhlanadi. Masalan, "mulk huquqi", "jinoyat huquqi", fuqarolik huquqi" kabi tushunchalar har ikki tilda ham mavjud bo'lib, ularning semantik mazmuni ko'p jihatdan o'xshashdir. Biroq, milliy huquqiy tizimlar bilan bog'liq terminlarda, masalan, "vakolat", "da'vo muddati", "sud hukmi" kabi atamalarda farqlar kuzatiladi. Bu farqlar, asosan, huquqiy tizimlarning o'ziga xos xususiyatlari, tarixiy rivojlanishi va madaniy konteksti bilan bog'liqdir.

Ispan va o'zbek yuridik terminologiyasini qiyoslaganda, quyidagi xususiyatlarni kuzatish mumkin:

1. Etimologik farqlar: ispan yuridik terminologiyasi ko'proq lotin tiliga asoslangan bo'lsa, o'zbek yuridik tili turli tillardan o'zlashgan terminlarga boy.

2. Tuzilish modellari: har ikki tilda ham so'z yasashining turli usullari qo'llaniladi, ammo ispan tilida prefiks va suffikslarning roli kattaroq (Alcaraz Varó & Hughes, 2002).

3. Semantik maydonlar: yuridik terminlarning semantik maydonlari har ikki tilda ham huquqning asosiy sohalarini qamrab oladi, ammo milliy huquqiy tizimlarning o'ziga xosligi tufayli ba'zi farqlar mavjud (Sharipov, 2017).

4. Tarjima muammolari: ba'zi yuridik tushunchalarni bir tildan boshqasiga to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilish qiyin, chunki ular ma'lum bir huquqiy tizimga xos bo'lishi mumkin (Šarčević, 1997).

Yuridik terminologiya faqat lingvistik hodisa emas, balki milliy-madaniy xususiyatlarni ham aks ettiradi. Ispan huquqshunosi Prieto de Pedro (1991) ta'kidlaganidek, "huquqiy til jamiyatning madaniy va tarixiy rivojlanishini aks ettiradi" (p.143).

O'zbek yuridik terminologiyasida ham milliy-madaniy kontekst muhim rol o'ynaydi. Mahmudov (2013) o'z tadqiqotida "o'zbek yuridik terminologiyasining shakllanishida milliy an'analar va zamonaviy huquqiy tushunchalarning uyg'unlashuvini" ta'kidlaydi (78-b).

Yuridik terminlarni bir tildan boshqa tilga tarjima qilish murakkab jarayon hisoblanadi. Bu borada Cao (2007) shunday yozadi: "Huquqiy tarjima nafaqat lingvistik, balki huquqiy bilimlarni ham talab qiladi, chunki turli huquqiy tizimlar o'rtasidagi farqlarni hisobga olish zarur" (p. 53).

Ispan va o'zbek tillari o'rtasidagi yuridik tarjimada quyidagi muammolar kuzatiladi:

1. Ekvivalentlik muammosi: ba'zi yuridik tushunchalar bir tilda mavjud bo'lib, boshqasida to'g'ridan-to'g'ri muqobili bo'lmashligi mumkin.

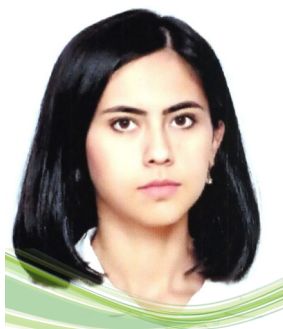
2. Terminologik standartlashtirish: har ikki tilda ham yuridik terminlarni standartlashtirish jarayoni davom etmoqda, bu esa tarjimada qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin.

3. Kontekstual farqlar: yuridik terminlar ma'lum bir huquqiy tizim kontekstida qo'llanilganligi sababli, ularni boshqa tizimga moslashtirish qiyin bo'lishi mumkin.

Xulosa. Yuridik tarjimada terminologik xatolarning oldini olish, huquqiy hujjatlarning aniq va to'g'ri tarjimasini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari yuridik terminologiya sohasidagi yangi tadqiqotlar uchun ham asos bo'lishi mumkin. Kelajakda ispan va o'zbek tillaridagi yuridik terminlarning kognitiv jihatlari, pragmatik xususiyatlari va huquqiy diskursdagi o'rni ham o'rganilishi maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, yuridik terminlarni standartlashtirish va unifikatsiyalash masalalari ham dolzarb bo'lib qoladi. Ispan va o'zbek tillaridagi yuridik terminlarning semantik-strukturaviy tahlili shuni ko'rsatadiki, har ikki tilda ham yuridik terminologiya murakkab va ko'p qirrali tizimni tashkil etadi. Ularning o'xshash va farqli jihatlari nafaqat lingvistik, balki huquqiy va madaniy omillar bilan ham bog'liq. Bu sohadagi tadqiqotlar nafaqat tilshunoslik, balki qiyosiy huquq-shunoslik va tarjimashunoslik uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alcaraz Varó, E. & Hughes, B. (2002). Legal Translation Explained. St. Jerome Publishing.
2. Cao, D. (2007). Translating Law. Multilingual Matters.
3. Mahmudov M. O'zbek yuridik terminologiyasining shakllanishi va rivojlanishi. – Toshkent: Adolat, 2013.
4. Prieto de Pedro, J. (1991). Lenguas, lenguaje y derecho. Madrid: Civitas.
5. Šarčević, S. (1997). New Approach to Legal Translation. Kluwer Law International.
6. Sharipov, S. O'zbek va ingliz tillaridagi yuridik terminlarning qiyosiy tahlili. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent. 2017.
7. Muzaffarova, F. (2023). INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ANTROPOSENTRIK FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING SEMANTIC-TEMATIK GURUHLARI. Interpretation and Researches, 1(15)

Niginabonu NE'MATOVA,
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
Samarqand filiali katta o'qituvchisi

XITOIY VA O'ZBEK TILLARIDA MONOOPERATORLI TO'SIQSIZ MA'NOLI MURAKKAB SINTAKTIK QURILMALAR DERIVATSIYASI

Annotatsiya: maqolada to'siqsiz ma'noli murakkab sintaktik qurilmalar (MSQ) sintaktik derivatsiya nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. MSQlarning monooperatorli, dubloperatorli va polioperatorli turlari ajratilib, ularning shakllanishi va operatorlarning sintaktik-semantik xususiyatlari o'rganiladi. Shuningdek, Ye. Kurilovich va V.S. Xrakovskiy kabi olimlarning fikrlari asosida derivatsiya va transformatsiya jarayonlarining o'zaro bog'liqligi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari MSQlarning transformatsion jarayon orqali hosil bo'lishini va sintaktik derivatsiya natijasida yangi strukturalar shakllanishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *monooperator, derivatsiya, murakkab sintaktik qurilma, to'siqsiz ma'no, hosila qurilma.*

Аннотация: в статье рассматриваются сложные синтаксические целые (ССЦ) с неограниченным значением с точки зрения синтаксической деривации. Выделяются монооператорные, дубльоператорные и полиоператорные типы ССЦ, анализируются их формирование и синтаксико-семантические особенности операторов. Также рассматривается взаимосвязь процессов деривации и трансформации на основе взглядов Е. Куриловича и В. С. Храковского. Результаты исследования показывают, что ССЦ образуются в результате трансформационного процесса, а синтаксическая деривация приводит к формированию новых структур.

Ключевые слова: *монооператор, деривация, сложные синтаксические целые, несопряжённое значение, производная конструкция.*

Annotation: the article examines complex syntactic wholes (CSW) with unrestricted meaning from the perspective of syntactic derivation. It identifies mono-operator, double-operator, and poly-operator types of CSW, analyzing their formation and the syntactic-semantic features of operators. The interrelation between derivation and transformation processes is also explored based on the views of E. Kurilovich and V. S. Khrakovsky. The research results show that CSWs are formed through transformational processes, and syntactic derivation leads to the emergence of new structures.

Key words: *monooperator, derivation, complex syntactic whole, unbound meaning, derivative construction.*

Kirish. Ma'lumki, murakkab sintaktik qurilmalar sintaktik derivatsiya mahsuli sanaladi. To'siqsiz ma'noli MSQlar funksional-semantik qiymatiga ko'ra keng qamrovli murakkab sintaktik qurilmalar jumlasiga kiradi. Bu mazkur MSQlar shakllanishi turli xil morfologik vositalarga asoslanishi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, ularning ayrimlari mustaqil, ayrimlari esa yordamchi elementlar vositasida faollik ko'rsatadi. Bu esa derivatsion nuqtayi nazarga ko'ra mazkur vositalar turli xil maqomga ega ekanligiga dalil bo'la oladi. Shunga ko'ra to'siqsiz ma'noli murakkab sintaktik qurilmalarni derivatsion jihatdan biz quyidagi turlarga bo'lamiz:

1. Monooperatorli;
2. Dubloperatorli;
3. Polioperatorli.

Monooperatorli to'siqsiz ma'noli murakkab sintaktik qurilmalar deganda, sintaktik derivatsiyasi yolg'iz bitta operatorga tayangan murakkab jummalarni tushunamiz. Boshqacha aytganda, murakkab sintaktik qurilmaning bu turida sintaktik derivatsiya jarayoni hosila strukturalari shakllantiruvchi bitta elementga tayanadi. Bunda

tobe komponent nomustaqil gapga funksional jihatdan transpozitsiya qilinib, derivatsion jarayon hosila struktura shakllanishi bilan yakunlanadi.

Adabiyotlar sharhi. Sintaktik derivatsiya nazariyasi avval ham eslatib o'tilganidek, Ye. Kurilovich tomonidan asoslangan. Biroq Ye. Kurilovich sintaktik derivatsiyani tor ma'noda tushunadi. Zero, hosila struktura ma'noga ko'ra har doim ham asos struktura bilan mustarak bo'lavermaydi. Bu ayniqsa, sodda gap sintaktik derivatsiyasida yaqqol ko'zga tashlanadi, Chunki sodda gap sintaktik derivatsiyasida tub struktura, unga asoslangan tayanch struktura va uning bo'sh o'rinlarini to'ldirishga asoslangan hosila strukturalar bazaviy jummalardan bir-biridan keskin farq qiladi ¹.

V.S. Xrakovskiy esa sintaktik derivatsiya deganda, ma'lum bir jumlaning o'zining grammatik mavqei va mazmuniga ko'ra asos strukturadan farq qiluvchi hosila strukturaga aylanishini tushunadi (Xozyayka mila poli – Xozyayka nachala mit' poli). Umuman olganda, sintaktik qurilmalar komponentlarining derivatsion munosabatlari ularni bir mazmuniy ifodadan boshqa mazmuniy ifodaga

¹ Қапаран: Курилевич Е. Derivation lexicale et derivation syntaxique. – BSL, 1936.

o'tishini, bu bilan hosila qurilmaning ham sintaktik, ham semantik jihatdan bazaviy qurilmalardan farqlanishini ta'minlaydi².

Bizningcha, V.S.Xrakovskiyning sintaktik derivatsiya nazariyasida, asosan, sodda gap derivatsiyasiga tegishli qonuniyatlar e'tiborga olingan. Boshqacha aytganda, murakkab sintaktik qurilmalar sintaktik derivatsiyasi jarayonida hosila strukturaning grammatik mavqei asos qurilmalardan farq qilsa-da, MSQning ma'nosi asos qurilmalarning ma'nosi bilan mushtarak bo'ladi. Chunki murakkab sintaktik qurilmalar asos qurilmalar shakllining va mazmunning kengayishi hisobiga emas, balki kamida ikki mustaqil gapning birikuvidan hosil bo'ladi. To'siqsiz ma'noli murakkab sintaktik qurilmalar ham shular jumlasidandir.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Bu borada V.S.Xrakovskiy shunday deydi: "Derivatsion jarayonga kiritilgan eng muhim grammatik vosita (operator) murakkab sintaktik qurilmalar mazmuniy strukturasi mutlaq hokim unsuri sanaladi"³.

Biroq V.S.Xrakovskiyda derivatsiya operatori tushunchasi bir tomonlama talqin qilingan. Guvohi bo'lganimizdek, u masalaning faqat mazmuniy jihatini hisobga olgan. Gapning sintaktik derivatsiyasi xususida fikr yuritganda, bizningcha, operatorning ham semantik, ham sintaktik jihatlarini inobatga olish lozim bo'ladi. Zero, gaplar grammatik jihatdan to'g'ri tuzilishi uchun shakl va mazmunni ayro holda tasavvur etib bo'lmaydi. Boshqacha aytganda, sintaksisiz semantika, va aksincha, semantikasiz sintaksis mavjud bo'lishi mumkin emas.

Shu sababdan ham, gapning sintaktik derivatsiyasi operatoriga funksional tavsif berganimizda, uni gap strukturasi shakllantirishda semantik va sintaktik jihatdan mutlaq hokim unsur sifatida talqin qilsak maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu juda muhimdir. Ayniqsa gap tobe komponentli murakkab sintaktik qurilmalar haqida ketganda.

Masala sodda gap derivatsiyasiga taqalganda, nisbatan boshqacharoq ko'rinishga ega bo'ladi. Unda operator hosila qurilmaning mazmuniy shakllanishidan farqli o'laroq, sintaktik shakllanishida kattaroq mavqega ega bo'ladi. Chunki sodda gap tayanch strukturasi ham, hosila strukturasi ham gap shakllanishining semantik markazida bir xil mazmun yotadi. Biroq hosila qurilmaning sintaktik strukturasi bu jarayonda nisbatan kengayadi, xolos. Masalan:

Karim keldi → Karim maktabdan keldi
 男孩画画 → 一个男孩画了一幅画

Sintaktik derivatsiya qonuniyatiga binoan, hosila qurilmaning operatori vazifasida faollik ko'rsatayotgan so'z derivatsion jarayonda uning komponentlari tarkibiga

tashqaridan olib kiriladi. Bu o'rinda L.N.Murzinning fikriga to'liq qo'shilish mumkin: "Оператором именуется то, что вводится в деривационный процесс извне и служит аналогом причины самого процесса"⁴.

Shuningdek, hosiladan hosilalar shakllangan taqdirida birinchi operator gap tarkibida oddiy komponentlar tarkibiga kirib ketib, o'z faolligini yo'qotadi hamda ikkinchi hosilada yangi operator maydonga chiqadi. Zero, bir operator faqat o'zi shakllantirgan derivat doirasida faollik ko'rsatadi. Yangi operator ham gap tarkibiga tashqaridan kiritiladi. Fikrimiz dalilini quyidagi misollarda ko'rib chiqaylik:

Karim keldi → Karim kecha keldi → Karim kecha kechqurun keldi

爸爸来了 → 爸爸昨天来了 → 爸爸昨天晚上来了

Ko'rinadiki, keltirilgan misollarning birinchi jumlasida tub struktura va u orqali shakllangan tayanch strukturani taqozo qilyapti. Ushbu tayanch struktura ikkinchi jumlada shakllangan hosila strukturani keltirib chiqargan. Mazkur hosila strukturaning operatori sifatida kecha (xitoycha misolda 昨天) so'zi faollik ko'rsatmoqda. Uchinchi jumlada esa ikkinchi hosila shakllangan. Bu o'rinda uning operatori vazifasini kechqurun (xitoycha misolda 晚上) so'zi bajarmoqda. Buni quyidagi sxema orqali ko'rsatishimiz ham mumkin:

$N+V \rightarrow N+V (+X) \rightarrow N+ (X1+X2) +V$

Natijalar. Murakkab sintaktik qurilmalar, jumladan, tobe komponentli murakkab sintaktik qurilmalar ham nafaqat sodda gaplar birikuvini keltirib chiqaruvchi transformatsion jarayonni, balki shu jarayonga qadar mustaqil sintaktik obyekt sifatida shakllangan sodda gap qolipidagi hosila strukturalar derivatsion jarayonni ham taqozo etadi.

V.V.Vinogradov murakkab sintaktik qurilmalarni o'rganishda, avvalo, ularning tarkibiy qismlariga aylanganda sodda gaplarning har xil turlari qay darajada o'zgarishga uchrashini, shuningdek, sodda gaplarni tanlash prinsiplari qanday bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi⁵. Masalan:

1. Buvasi shundoq mashhur eshon bo'lsa ham, u mol-dunyo to'plamagani aniq (O'. Hoshimov. Tushda kechgan umrlar).

2. O'sha eski aqida xayolimning bir chekkasida turgan bo'lsa-da, tank panasidan chiqishga yuragim betlamas edi (O'. Hoshimov. Tushda kechgan umrlar).

3. 虽然他在九公之前只有十八岁，但他见过很多 (李汝珍. 镜中的花朵).

4. 虽然他们没有通过国家考试提名服务，但为妇女安排了特别考试 (李汝珍. 镜中的花朵).

Xulosa va munozara. Keltirilgan murakkab sintaktik qurilmalar quyidagi jarayonlarning yakuniy natijasi sanaladi:

2 Каранг: Трансформация и деривация // Проблемы структурной лингвистики. 1972. – М., 1973. С.492.

3 Храковский В.С. Трансформация и деривация // Проблемы структурной лингвистики. 1972. – М., 1973. –С.497.

4 Мурзин Л.Н. Основы дериватологии. – Пермь, 1984. С.21.

5 Каранг: Виноградов В.В. Основные принципы русского синтаксиса // Исследования по русской грамматике. Изб.труды. – М., 1975. С. 229.

1. Murakkab sintaktik qurilmalarning ikkala komponentlari ham transformatsiya natijasida birikkuniga qadar hosila qurilmalarni taqozo qilar edi:

Shubhasiz, mazkur gaplarning eng so'nggi hosila qurilmasi gap strukturasining sintaktik kengayishi metodi asosida shakllangan sintaktik derivatsiya jarayonini hosil qiladi.

2. Transformatsiya jarayoni amalga oshishi moybayni-da mustaqil gaplarning biri tashqaridan kiritilgan element ko'magida tobe gapga transformalanadi.

Gap to'siqsiz ma'noli murakkab sintaktik qurilmalar xususida ketar ekan, shuni aytish lozimki, tobe komponent sifatida kesimi transpozitor vazifasida keluvchi u yoki bu morfologik vosita bilan o'zgargan kommunikativ nomustaqil gapni tushunamiz⁶.

1. Ba'zi qizlar o'zlariga tikilib qarayotgan yigitlarni mensimagandek bo'lishsa-da, yigitlarning mahliyo bo'lib

qotib qolishi ularga yoqar, o'zlarini ko'rmaganga solishar edi (Mirmuhsin. Ilon o'chi).

2. 唐傲虽然够聪明，但生怕在本地导师面前丢人现眼，故作商人，(李汝珍。镜中的花朵)。

3. Boshqa tobe komponentli murakkab sintaktik qurilmalar singari to'siqsiz ma'noli murakkab sintaktik qurilmalar sintaktik derivatsiyasida ham derivatsiya va transformatsiya jarayonlari bir vaqtning o'zida shakllanadi. Shuning uchun transformatsion jarayonni shakllantiruvchi operator ayni paytda sintaktik derivatsiya jarayonining ham operatori bo'lib xizmat qiladi (Yuqorida tahlil qilingan jumlada esa –sa, -da vositalari).

4. Transformatsiya jarayoni tugashi bilan derivatsion jarayonning natijasi shakllanadi. Ya'ni sintaktik jihatdan mukammal shakllangan hosila struktura shakllanadi. Derivatsion tamoyillarga ko'ra biz uni derivat deb ataymiz.

6 Қаранг: Иванов С.Н. К проблеме придаточных предложений в тюркских языках // Тюркологический сборник. – М., 1981. С.115.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Курилович Е. Очерки по лингвистике. – М.: Наука, 1962.
2. Храковский В.С. Теория синтаксической деривации. – Л.: Наука, 1988.
3. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – М.: Высшая школа, 1986.
4. Мурзин Л.Н. Теоретическая грамматика современного русского языка. – Казань: Казанский университет, 1991.
5. 外国人实用汉语语法。北京语言大学出版社。2007 年
6. В.И.Горелов. Грамматика китайского языка. – М.: Просвещение, 1982

Adiba MA'DIYEVA,
Navoiy nomidagi O'zbek tili va adabiyoti universiteti tadqiqotchisi
O'zDJTU Jahon adabiyoti kafedrasida katta o'qituvchisi

O'ZBEK VA NEMIS ZAMONAVIY SHE'RIYATIDA YULDUZ OBRAZI INTERPRETATSIYASI

Annotatsiya: mazkur maqolada zamonaviy o'zbek va nemis she'riyatida yulduz obrazi poetik talqin qilinishi tahlil etiladi. Yulduz obrazi insonning orzu-umidlari, baxt va ijodiy faoliyatining ramzi sifatida tasvirlanib, uning falsafiy va badiiy ma'nolari ochib beriladi. O'zbek she'riyatida Sirojiddin Sayyid, Iqbol Mirzo, Xosiyat Rustamova, Zebo Mirzo kabi shoirlarning misollarida yulduz obrazi ezgulik, umid va intilish timsoli sifatida talqin etilgan bo'lsa, nemis she'riyatida Nora Gomringer, Jan Wagner va Anja Kampmann ijodida u insonning ichki kechinmalari, xotiralar va cheksizlikni anglashi bilan bog'liq falsafiy obraz sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: she'riyat, obraz, yulduz, ramz, tabiat, falsafa.

Annotation: this article analyzes the poetic interpretation of the star image in contemporary Uzbek and German poetry. The star is depicted as a symbol of human aspirations, happiness, and creativity, revealing its philosophical and artistic meanings. In Uzbek poetry, through the works of poets such as Sirojiddin Sayyid, Iqbol Mirzo, Khosiyat Rustamova, and Zebo Mirzo, the star symbolizes goodness, hope, and aspirations. Meanwhile, in German poetry, in the works of Nora Gomringer, Jan Wagner, and Anja Kampmann, it appears as a philosophical symbol associated with human emotions, memories, and the perception of infinity.

Key words: poetry, imagery, star, symbol, nature, philosophy.

Аннотация: в данной статье рассматривается поэтическая интерпретация образа звезды в современной узбекской и немецкой поэзии. Звезда представляется как символ человеческих стремлений, счастья и творчества, раскрывая её философское и художественное значение. В узбекской поэзии на примере творчества Сирожиддина Саида, Икбола Мирзо, Хосият Рустамовой и Зебо Мирзо звезда осмысливается как символ добра, надежды и стремления. В немецкой поэзии в произведениях Норы Гомрингер, Яна Вагнера и Аньи Кампманн этот образ приобретает философский оттенок, выражая внутренние переживания человека, воспоминания и осознание бесконечности.

Ключевые слова: поэзия, образность, звезда, символ, природа, философия.

She'riyatda yulduz- astronomik obrazi insoniyatning cheksiz tasavvurlari va ilhomi uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Shu ma'noda, olim ta'kidlaganidek, "She'riyatimizda tez-tez uchrab turadigan gul, bulbul, kun, tun, oy kabi an'anaviy poetik obrazlar ham aslida majozlardir. Masalan, shoir Cho'lpon she'riyatida po'rtna, bulut, oy, yulduz, quyosh, kishan singari majoziy obrazlar ko'p uchrab turadi."¹ Bu fikr shuni ko'rsatadiki, astronomik obrazlar tabiat manzarasini tasvirlashdan tashqari, inson ruhiyatining teran ifodasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tahlilda yulduz obrazining poetik semantikasi, ijtimoiy va ma'naviy vazifalari o'rganiladi.

Yulduz obrazi o'zbek zamonaviy she'riyatida insonning orzu-umidlari, ezgu niyatlari va yorug' kelajakka intilishlari ramziy timsol sifatida talqin qilinadi.

Ёмғир ювган юлдузлар ҳам қандоқ гўзал,

*Ёрингизнинг кўзлари ҳам андоқ гўзал.*²

Sirojiddin Sayyidning ushbu misralarida yulduz tabiatning yorug' va nafs qiyofasi sifatida tasvirlangan. Yomg'ir yuvgan yulduzlar ifodasi tabiatning yangilinishi va tozalanishini ramzlashtirsa, yorning ko'zi bilan qiyosi yulduzni insonga xos tuyg'ular va go'zallik bilan

uyg'unlashtiradi. Bu yerda yulduz nafaqat tabiatning bir unsuri, balki insonning estetik qadriyatlari va ezgulik ramzi sifatida keltirilgan.

Iqbol Mirzo ijodida yulduz inson taqdiri va baxt ramzi sifatida chuqur ma'noda talqin qilingan:

Osmon to'la yulduzlarni kashf aylagan

*Munajimman — manglayida yulduzi yo'q.*³

"Izsiz ketdi" she'rining bu misralarida shoir osmon to'la yulduzlar ifodasi orqali insonning ezgulikka intilishini ramziy ifoda qilgan. Biroq manglayida yulduzi yo'q, deya inson taqdirining murakkabligi, ichki ziddiyatlar va muvaffaqiyatsizlikni esga oladi. Shoir yulduzlarning mavjudligi va yoki yo'qligini ezgulik hamda zaiflik, umid va umidsizlik kabi qarama-qarshilikni yorqin tasvirlaydi.

Xosiyat Rustamovanning mazkur parchasidagi yulduz obrazi insonning nuroniylik va farovonlikka bo'lgan intilishlarini ramziy tarzda aks ettiradi:

Yuksalib bormoqda oy borgan sayin,

*Ko'kda yulduzchalar yashar farovon.*⁴

Xosiyat Rustamovanning mazkur parchasidagi yulduz obrazi insonning donishlik va farovonlikka bo'lgan intilishlarini ramziy tarzda aks ettiradi. Oyning yuksalishi

1 Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. - Тошкент: Ўзбекистон, 2002. - Б. 325

2 Саййид С. Кўнгил соҳили. Тошкент: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004. - Б. 25

3 Мирзо И. Мени эслайсанми - Тошкент: Ғофур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000. - Б. 39

4 Рустамова Х. Девор. -Тошкент: Ғофур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2006. - Б.36

bilan yulduzlarning ravshan bo'lishi umid va intilishlar bilan to'lgan ichki ruhiy holatni ko'rsatadi. Yulduzlarning ko'kdagi farovon hayoti ramzi sifatida ham insonning yangilanishga bo'lgan intilishlarini, ham koinotning cheksiz va uyg'un tabiatida insonning uzviy bo'lagini va mavqeyini namoyon qiladi.

"Iztirob" she'ridagi quyidagi satrlarida Zebo Mirzo yulduzni insonning ijodiy qudrati va baxt yaratish jarayoni ramzi sifatida talqin qilgan:

Baxt yaratib har nafasidan

*Osmonlarga yulduz ekaman.*⁵

"Osmonlarga yulduz ekaman" ifodasi insonning ijodiy faoliyatini beqiyos va cheksiz jarayon sifatida tasvirlaydi. Bu ibora orqali shoira insonning ijtimoiy va shaxsiy faoliyatini tabiat va koinot bilan uyg'unlashtirib, uning iz qoldirish qobiliyatini poetik ravishda ifoda etadi. Yulduzning osmondagi nurli timsoli inson baxti va yaratuvchanligining ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Osmonlarga yulduz ekanman, deya shoira insonning ijodiy va ezgu ishlarining beqiyosligi va behad ahamiyatligini ko'rsatadi.

Yulduz obrazi zamonaviy nemis poeziyasida insonning ichki kechinmalari, cheksizlikni anglashi va tabiat bilan uyg'unlik izlashdagi falsafiy qarashlarini ifoda etuvchi muhim badiiy timsol sifatida namoyon bo'ladi. Nora Gomringer "Mona Liza" she'rida yulduz obrazi orqali inson qalbidagi hayajon va go'zallikni idrok etish jarayonini badiiy-falsafiy mazmunda yoritadi:

*Jetzt bist du hier, schöner als ein Stern,
von nah und fern.*

*Warum kommst du zu mir?*⁶

*Hozir shu yerdasan, yulduzdan-da go'zal,
ham yaqin, ham uzoqdan.*

Nega kelding mening yonimga? (Tarjima bizniki – M.A.)

"Schöner als ein Stern" iborasida yulduz inson qiyosiga tenglashtirilib, uning yorug'ligi va go'zalligi inson

his-tuyg'ularini ifodalash vositasiga aylantiriladi. Yulduz bu yerda faqat tabiiy hodisa emas, balki inson ruhiyatidagi yuksaklik va orzu-umidlar ramzi sifatida talqin qilinadi.

Yan Vagner yulduzlarning harakatini inson tafakkurining faol ijodiy jarayoni bilan bog'lagan holda, uni teran badiiy mazmunda talqin etadi:

Blätterscheln-wie das mischen von Karten.

*Später zwischen Sternenmassen ein neues Bild:
der hakenschlagende Hase.*⁷

*Yaproqlar tovushi- go'yo kartalar qorishmasi
Yulduzlar bag'rida bo'lar ayon yangi manzara:*

Hushyor yugurayotgan quyon. (Tarjima bizniki – M.A.)

Blätterscheln-wie das mischen von Karten (Yaproqlar tovushi- go'yo kartalar qorishmasi) qiyosi yulduzlar harakatini tabiatdagi oddiy, ammo hayratomuz jarayonga tenglashtiradi. Bu qiyos nafaqat vizual tasviri, balki his eta olish imkoniyatini berib, she'rga nafasat bag'ishlaydi, yulduzlar uyumi tasviri bilan vaqt va makon cheksizligi ramzi sifatida namoyon etadi.

Anyo Kampmann esa "Abend vor dem Sand" (Shomda qumlik oldida) she'rida yulduzlarni xotiralar va o'tmish voqealar bilan bog'laydi:

*Das Bild von einem Scheitel unterm Stilkamm,
das hängen blieb im alten Glas der Sterne.*⁸

Yulduzlarning azaliy oynasida osig'liq qolgan

Yog'och taroq ostida bir taram soch surati... (Tarjima bizniki – M.A.)

Birinci misrada yog'och taroq ostida qolgan soch izi, inson hayotining o'tkinchiligi, lekin shu bilan birga, xotiralarda saqlanib qoladigan izlar ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Soch tarog'i – tartib va ozodalik ramzi bo'lsa, uning ostida qolgan "soch surati" esa vaqt o'tishi bilan insonning o'zidan keyin qoldirgan kichik, lekin o'chmas alomatidir. Keyingi misrada esa yulduzlarning qadimiy oynasida osilib qolgan tasviri vaqt va xotiralarni uyg'unlashtiradi.

5 Zebo Mirzo. Ишқ.... Тошкент: Академнашр., 2011. Б. 16

6 Gomringer N. Wortsege. - KG Dillingen/Saar: Krüger Druck+Verlag GmbH & Co., 2013. – S. 13

7 Wagner J. Regentonnenvorvariationen.- München: Hanser Berlin im Carl Hanser Verlag, 2014. – S. 127

8 Kampmann A. Proben von Stein und Licht. München: Carl Hanser Verlag, 2016.- S. 24

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002.325- Б.
2. С.Саидов. Рухим харитаси. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1984. 45- Б.
3. Зебо Мирзо. Ишқ.... – Т.: Академнашр, 2011.16- Б.
4. Иқбол Мирзо. Танланган шеърлар. –Тошкент: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 2002.24- Б.
- 5.Пустамова Х. Девор. –Тошкент: Фофур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2006.36 -Б.
6. Kampmann A. Proben von Stein und Licht.- **München:** Hanser Berlin im Carl Hanser Verlag, 2016.- S. 37
7. Wagner J. Regentonnenvorvariationen.- München: Hanser Berlin im Carl Hanser Verlag, 2014. – S. 120
8. Rinck M. Honigprotokolle. Gedichte. - Steinmeier, Deiningen: Druck & Bindung. 2. Auflage., 2014.- S. 40
9. Gomringer N. Wortsege. - KG Dillingen/Saar: Krüger Druck+Verlag GmbH & Co., 2013. – S. 13

Dilfuza SHADIYEVA,
Angren Universiteti
Katta o'qituvchisi

G'AFUR G'ULOM – FOLKLORSHUNOS

Annotatsiya: mazkur maqolada talaba yoshlarga G'afur G'ulom ijodida xalq donishmandligi namunalari foydalanganligi, shuningdek, xalq og'zaki ijodining durdonasi hisoblanmish "Alpomish" dostonining yaqin o'tmishda qay tarzda qoralanganiyu, uni saqlab qolish uchun o'zbek adabiyoti darg'alari qanday yo'l topganlari haqida qisqacha ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: *folklor namunalari, xalq poetikasi, sobiq ittifoq davrdagi o'zbek adabiyoti.*

Аннотация: в этой статье мы ознакомим студентов с творчеством Гафура Гуляма, также о том как использовал фольклорные материалы в произведениях. Г.Гулям и другие представители узбекской литературы сохранили героический эпос "Алпамыш", которое считается шедевром узбекского устного народного творчества.

Ключевые слова: *узбекская литература в годы советской эпохи.*

Annotation: in this article, we will learn about Gafur Ghulam, not only as a famous writer, but also as the reason for the revival of the epic poem, which is considered the crowning glory of folk oral creativity.

Key words: *uzbek literature during the Soviet era.*

Milliy qadriyatlarni e'zozlamasdan, xalq durdonalarini bilmasdan millat kelajagini tasavvur qilish qiyin. Bu haqida Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning so'zlarini bir bor eslash kifoya: "...Tengsiz ma'naviy boyligimiz bo'lmish mumtoz san'atni, xalq ijodining nodir namunalari asrab-avaylash va rivojlantirish, uni kelgusi avlodlarga bezavol yetkazish jahondagi ilg'or fikrli olimlar, davlat va jamiyat arboblari, barcha ma'naviyat ahlining ezgu burchidir".

Ajdodlarimizning aql-zakovati asrlar davomida o'zligimizni anglashga va inson shaxsining har tomonlama kamol topishiga yetakchi omil bo'lib xizmat qilgan. Bu maqolada ham aynan o'zbekning "shum bolasi" akademik G'afur G'ulomning buyuk shoir bo'libgina qolmay adabiyot g'aznasiga ham dramaturg, ham tarjimon sifatida ham munosib o'rin qoldirish asnosida o'zbek folklorining ravnaqiga qo'shgan hissasi haqida fikr yuritmoqchimiz. Adib o'zbek xalq og'zaki ijodining, ya'ni folklorning jonkuyar tadqiqotchisi sifatida ham ko'plab ishlar qilganligini hamma ham bilavermaydi. Uning xalq durdonalarini to'plash, nashrga tayyorlash va ilmiy o'rganish borasidagi xizmatlari beqiyosdir. Bolalik davrlaridan xalq ertaklari, maqol va topishmoqlarini tinglab ulg'aygan G'.G'ulomga keyinchalik xalq og'zaki ijodini chuqur o'rganishga zamin yaratdi. Folklorga oid ishlaridan eng muhimlari "O'zbek xalq ertaklari"(1939-y), "O'zbek xalq maqollari"(1941-y) to'plamlarida 50 dan ortiq ertaklarni jamlab ko'plab kitobxonlar hukmiga havola etgan. Ushbu ertaklarda xalqimizning boy ma'naviyati aks ettirilib, jozibali syujet va xalqona nutq bilan taqdim etilgan. Xalq maqollarida esa, millatning hayot tarjibasi, donoligi, aql-zakovati aks ettirilgan. Maqollarni tematik guruhlarga ajratib, ularning ma'nosini ham tushuntirib ketgan.

Shunga asoslanib hayoti va ijodi ila o'zbek xalqining hurmat va e'tiboriga sazovor bo'lgan adib G'afur G'ulom

ijodi betakrorligining asosiy sababi uning folklori ya'ni, xalq donishmandligini mukammal bilganligidandir deb hisobladik. G'afur G'ulom o'zining lirik taronalarida ham, epik asarlarida ham xalq donishmandligining asosiy qirralarini juda keng va chuqur ko'rsata olgan. Zero, adib aytganidek, "Xalq ijodi-folklorga ergashish yozma adabiyotimizning xalq o'rtasiga kirishi, ommalashuvi, singishi uchun ancha yordam beradi."¹

G'afur G'ulom ijodining serqirra va rang-barang bo'lishi uning estetik zavqining g'oyat barakali chashma-xalq donoligidan oziqlanganligi bilan izohlanadi. Adib O'zbekiston yozuvchilarining 1939-yil mart oyida o'tkazilgan 2-syezdidagi qilgan ma'ruzasida ham aynan shu mavzuda to'xtalgan. Xususan, xalq og'zaki ijodining dostonchilik, ertak, qo'shik va boshka janrlari haqida yangi va qimmatli ma'lumotlar bergan. Millatning asrlar davomida yaratgan durdonalarini sharaf bilan yodda tutib, xalq amaliy merosini ko'z qorachig'iday asrab, avlodlarga yetkazib bergan Fozil Yo'ldosh o'g'li, Ergash Jumanbulbul o'g'li, Po'ltan shoir, Islom shoir Nazar o'g'li kabi baxshilarning mahoratlari, hayoti, maktabi xususida keng ma'lumot bergan. Alisher Navoiyning baxshilar haqidagi fikrlariga tayangan holda "baxshi" so'zini adabiy istiloh sifatida ham adabiyotshunoslikda keng qo'llanilishi mumkinligini aytib aynan u aytib o'tgan.

G'afur G'ulomning jonbozligi bilan qahramonlik dostoni "Alpomish" bugun bizning kitob javonimizni bezab turganligini ko'pchilik bilmasa kerak. 1952-yil "Zvezda Vostoka" jurnalining 2-sonida A.Abdunabiyev va A.Stepanovning "Xalqchilik bayrog'i ostida" nomli maqolalari e'lon qilingan. Bu maqola avvalroq "Pravda Vostoka", "Literaturnaya gazeta" sahifalarida ham chop etilgan edi. Maqolada mualliflar sobiq sho'ro tuzumidagi siyosiy muhit hukmiga asoslanib, avval "nomiga" folklorshunos olimlarning qirq yillik xizmatini maqtaganday ko'rinib,

1 F.Гулом. Фольклорни ўрганаёлик. 10 томлик. – Т., 8.33-б.

birdan ularni mafkuraviy ongsizlikda ayblashga o'tadilar. Ular o'zbek folklorshunoslarining eng katta xatosi sifatida "Alpomish"ga bo'lgan munosabatni olishadi. "Xalqqa qarshi, buzg'unchi g'oyali asarlardan biri "qahramonlik eposi" namunasi deb maqtalgan "Alpomish"dir", - deyiladi maqolada. Shu bilan birgalikda M.Afzalov, M.Shayxzoda, V.Jirmunskiy, H.Zarifov, H.Olimjon, S.Abdulla kabi haqiqiy olimlar asossiz tanqid qilinadi. Dostondagi munosabatlarni, voqealarini, xalq og'zaki ijodidagi o'ziga xos xususiyatlarni, tasvir uslublarini, hayotni ko'rsatishdagi yo'nalishlarni mutlaqo tushunmagan holda xulosalar chiqaradilar. Masalan, epos qahramonining an'anaviy hisoblangan "Dunyoni kezay, dushmani jazolay" – gapi "yurtini bosib olay", - deb tushuniladi. Vaholanki, dostonlarda dunyoni kezish va raqibni mag'lub etish tushunchasi asar qahramonining biron yurti bosib olish niyatida ekaniga mutlaqo mos kelmaydi.

Adabiy hayotda kimdir maqola yozadi, kimdir kitob nashr qiladi. Adabiyotda ana shu maqola yoki kitobga javob qaytargan ikkinchi olim tanqidchi ham bo'ladi. Natijada ilm rivojlanadi. O'sha vaziyatda davr ruhini his qilish uchun bir muddat bir qator adabiyot vakillarining asossiz qamoq jazosida ekanligi bir qator olimlarni "oqimga qarshi suzish" fikridan qaytargan deb aytolamiz. Akademik Aziz Qayumovning xotirlashicha, mazkur holatni yumshatish uchun juda chuqur mulohaza yuritib muammoning yechimini topish talab qilingan va bu yechimni G'afur G'ulom topishga muyassar bo'lgan. Oybek va G'afur G'ulom davlat odamlariga "Alpomish"ning faqat Fozil Yo'ldosh o'g'li variantiga asoslanib hukm chiqarish to'g'ri emasligini tushuntirishga harakat qilib vaqtdan yutishga erishishgan. Ko'p o'tmay vaziyat o'zgargan va "Alpomish" (qisqartirilgan shaklda bo'lsa ham) xalqqa qaytarilgan ekan. G'afur G'ulomning yana bir xizmati shundan iboratki, xalq baxshilarining boy adabiy meroslarini "sariq chaqa"

bilan tenglashtirayotgan ucharlar haqida va bu holat o'zbek baxshichilik maktabini rivojiga emas, parokanda bo'lishiga sabab bo'lishini bashoratchidek ko'ra bilgan, xalq dostonlarining keyingi ahvoli haqida chuqurroq o'ylash fursati yetganligini ta'kidlab o'tgan.

Yuqorida aytganimizdek, adib ijodining barcha janrlarida xalq durdonalarini imkon qadar ko'proq qo'llashga harakat qilgan. Shu o'rinda adibning "Yodgor", "Shum bola" qissalarida xalq maqollari, lof, latifa kabi janrlar ruhi bilan sug'orilganligi asar mag'ziga qanchalik ijobiy ta'sir ko'rsatganini ko'rib hayratga tushmaslikning iloji yo'q. Masalan, "Qil bilan fil bog'lashga, tirnoq bilan tog' qo'porishga tayyorman", "Tug'ilimgan buzoqqa qoziq qoqish", "Yetti nomusimni yerga bukding", "Orqangdan ko'rpacha soldirib yuribman" kabi lof va iboralar go'zal tasbehek ipga tizilgan. Bunday misollarni adibning boshqa asarlarida ham ko'plab keltirish mumkin.

G'afur G'ulom o'zbek folklorining fidoyi tadqiqotchisi sifatida xalqimizning boy va ma'naviy merosini asrab-avaylagan va kelgusi avlodlarga yetkazishga ulkan hissa qo'shgan. G'afur G'ulomning boshqa publitsistik maqolalarida xususan, "Meros bo'lishganda" asarida ham folklor namunalari nihoyatda baland hurmat bilan yondashganining guvohi bo'lishimiz mumkin. Yana shuni ta'kidlash joizki, u o'tmish merosiga, xalq og'zaki ijodi namunalari, mumtoz adabiyotga g'oyat sinchkovlik bilan munosabatda bo'lgan va boshqalardan ham shuni talab qilganini ko'rdik.

Bir asr muqaddam xalq donishmandligining so'nmas, betakror va hech qachon o'z siyratini yo'qotmasligini sezib so'zlagan shoirni haqiqiy folklorshunos olim sifatida hurmatlashga majburmiz nazarimda. Shoirga akademiklik unvoni bejiz berilmaganligini, bu faqat faxriy unvon bo'libgina qolmay, balki butun bir ulkan olim, millat farzandi salohiyatiga berilgan munosib baho ekanligini o'quvchilarga yetkazishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning xalqaro baxshichilik san'ati festivali ochilishida so'zlagan nutqi. (Xalq so'zi gazetasi. 2019.7.04.№68 (72-98)son
2. F.Гулум. Фольклорни ўрганайлик. 10 томлик, – Т., 8.33-б.
3. Мирзаев Т. Эпос и сказитель. – Т.: Фан, 2008.
4. Саидов М. Ўзбек дostonчилигида бадий маҳорат. – Т.: Фан, 1969.
5. Мирзаев Т. Дostonлар гултожи / Алпомиш. – Т.: 1998.
6. Б.Мирзаев Т. Дostonлар / Ўзбек халқ поэтик ижоди. – Т.: 1990. 227-268-б.
7. Йўлдошев Қ. "Алпомиш" талқинлари. – Т.: Маънавият, 2002.
8. Мадаев О. Алпомиш билан суҳбат. Т.: Маънавият, 1999.
9. Омонулла Мадаев. "Ўзбек халқ оғзаки ижоди" – Тошкент, 2013 й
10. G'afur G'ulom. Tanlangan asarlar. – Т.:G'afur G'ulom nashriyoti, 2023-yil.

Dilfuza SHOYMARDANOVA,
Renessans ta'lim universiteti
filologiya kafedrasida katta o'qituvchisi

O'ZBEK ADABIYOTIDA BADIY NUTQNING SOTSIOPRAGMATIK TALQINI: ERKIN VOHIDOV IJODI MISOLIDA

Annotatsiya: maqolada Erkin Vohidovning dostonlari misolida o'zbek adabiyotida badiiy nutqning sotsiopragmatik xususiyatlari tahlil qilingan. Shoirning "Ruhlar isyoni", "Nido", "Quyosh maskani", "Charog'bon" kabi dostonlari orqali shaxs va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlar, ijtimoiy ziddiyatlar, hamda insonning ma'naviy yuksalishi badiiy talqin etilgan. Ramz va timsollar yordamida jamiyatning o'tkir muammolariga chuqur badiiy yondashuv amalga oshirilgan. Maqola Erkin Vohidov badiiy nutqining ta'sirchanligi va uning ijtimoiy mazmunni yetkazishdagi roli haqida ma'lumot beradi.

Kalit so'zlar: Erkin Vohidov, badiiy nutq, sotsiopragmatika, dostonlar, ruhiy ziddiyat, ramzlar, timsollar, jamiyat, ijtimoiy muammolar, o'zbek adabiyoti.

Аннотация: в статье анализируются социопрагматические особенности художественной речи в узбекской литературе на примере эпосов Эркина Вохидова. В таких эпосах поэта, как «Восстание душ», «Крик», «Место солнца», «Маяк», художественно осмысливаются сложные взаимоотношения личности и общества, социальные конфликты, духовный подъем человека. Глубокий художественный подход к острым проблемам общества воплощался с помощью символов и образов. В статье представлена информация о влиянии художественной речи Эркина Вохидова и ее роли в передаче социального смысла.

Ключевые слова: Эркин Вохидов, художественная речь, социопрагматика, эпосы, духовный конфликт, символы, эмблемы, общество, социальные проблемы, узбекская литература.

Annotation: the article analyzes the sociopragmatic features of artistic speech in Uzbek literature using the example of Erkin Vohidov's epics. The poet's epics such as "Ruhlar isyoni", "Nido", "Quyosh maskani", "Charog'bon" artistically interpret complex relationships between the individual and society, social conflicts, and the spiritual rise of man. With the help of symbols and images, a deep artistic approach to the acute problems of society is implemented. The article provides information about the effectiveness of Erkin Vohidov's artistic speech and its role in conveying social content.

Key words: Erkin Vohidov, artistic speech, sociopragmatics, epics, spiritual conflict, symbols, images, society, social problems, Uzbek literature.

Erkin Vohidovning ijodi o'zbek adabiyoti rivojida alohida o'rin tutadi. Shoirning badiiy nutqi jamiyat hayotining turli ijtimoiy va ma'naviy jihatlarini qamrab olib, milliy adabiyotimizda sotsiopragmatik mazmunning chuqur ifodalanishini ta'minladi. Uning dostonlari nafaqat badiiy uslubi va timsol yaratish mahorati bilan, balki jamiyatning murakkab muammolarini o'quvchiga ta'sirchan yetkazish qobiliyati bilan ham ajralib turadi. Ushbu maqolada Erkin Vohidovning dostonlarida badiiy nutqning sotsiopragmatik talqini o'rganilib, shoir ijodida inson va jamiyat o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar, shaxsning erkinlikka intilishlari, va jamiyatning o'ziga xos muammolari badiiy vositalar orqali qanday aks etgani tahlil qilinadi.

Erkin Vohidovning dostonlari, xususan, "Ruhlar isyoni", "Nido" kabi asarlarida badiiy nutq vositalarining ijtimoiy va pragmatik mazmunini anglash uchun keng imkoniyatlar mavjud. "Ruhlar isyoni" dostoni insonning ichki dunyosidagi qarama-qarshiliklar va jamiyat ta'siri ostidagi ruhiy izlanishlarini ramziy ruhlar obrazi orqali ifodalaydi. Bu dostonida shoir inson va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni, shaxsning jamiyatga bo'lgan mas'uliyatini

va shu bilan birga o'zining erkinlikka intilishini chuqur badiiy vositalar orqali yoritadi. Ruhlarining isyoni shaxsiy mustaqillik va jamiyatning cheklovchi tamoyillari o'rtasidagi ziddiyatning ramzi sifatida talqin etiladi. Ushbu ramziy nutq vositalari orqali Erkin Vohidov o'quvchiga jamiyatning o'zgarishi uchun shaxsning ma'naviy uyg'oniishi muhim ekanligini yetkazadi.

"Nido" dostoni esa badiiy nutqning ijtimoiy tanqidiy funksiyasini o'zida mujassam etgan. Unda jamiyatdagi adolatsizlik, yolg'on, ikkiyuzlamachilik kabi muammolar tasvirlanadi. Dostondagi asosiy qahramon o'zining ichki dunyosidagi azoblarni boshdan kechiradi va bu azoblar jamiyatdagi noraso holatlar bilan bevosita bog'liq. Shoir bu yerda sotsiopragmatik tahlil uchun muhim bo'lgan pragmatik signallarni, ya'ni jamiyatdagi o'zgarishlarga chaqiriq qiluvchi badiiy timsollarni mohirona qo'llaydi. Masalan, dostonidagi "so'z" timsoli jamiyatdagi haqiqatni izlash va uni tiklashga bo'lgan ehtiyojni anglatadi. Shoirning badiiy nutqida so'zning kuchi va uning jamiyat hayotidagi o'rni juda ta'sirli ifodalangan.

"Orzu chashmasi" dostoni esa Erkin Vohidovning

dostonchilik mahoratining yana bir yorqin namunasi bo'lib, unda sevgi, sadoqat va insonparvarlik mavzulari sotsiopragsmatik talqin qilinadi. Dostonda insonning o'z sevgisini ifoda etishi va jamiyat bilan bo'lgan munosabatlari o'zaro bog'liq ravishda tasvirlanadi. Shoirning badiiy nutqi jamiyatdagi insoniy qadriyatlarining yo'qolib borayotganini tanqid qiladi va shu orqali ijtimoiy muammolarga e'tibor qaratadi. Bu dostonda sevgi nafaqat ikki shaxs o'rtasidagi his-tuyg'u sifatida, balki butun jamiyat uchun muhim bo'lgan ma'naviy kuch sifatida talqin etiladi.

Erkin Vohidov dostonlarida badiiy nutqning ijtimoiy vazifasi o'ziga xos uslubiy xususiyatlarda yaqqol namoyon bo'ladi. Shoirning nutqida ramz va timsollar muhim o'rin tutadi. Masalan, "Ruhlar isyoni"dagi ruhlar obrazi jamiyatning o'z-o'ziga nisbatan tanqidiy nigohi, shaxsning o'zini anglashga bo'lgan intilishi va jamiyatdagi ma'naviy bo'shliqni to'ldirishga bo'lgan harakatlarini ifodalashda asosiy badiiy vosita sifatida ishlatilgan. Shu kabi, "Nido"dagi haqiqatga intiluvchi qahramon jamiyatning barcha illatlariga qarshi isyon ruhini aks ettiradi. Bu dostonlardagi ramzlar va badiiy nutq vositalari o'zbek milliy adabiyotida sotsiopragsmatik tadqiqotlar uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

Erkin Vohidovning badiiy nutqi o'zining ijtimoiy mazmuni bilan birga, jamiyatdagi o'zgarishlar uchun kuchli pragmatik vosita sifatida ham xizmat qiladi. Shoirning dostonlari insonni o'z ichki dunyosini tahlil qilishga, jamiyatdagi muammolarni anglashga va ularga qarshi kurashishga undaydi. Bu jihatlar uning asarlarini nafaqat o'z davrining, balki zamonaviy o'zbek adabiyotining ham dolzarb asarlaridan biriga aylantiradi.

Erkin Vohidovning dostonlari o'zbek adabiyotida nafaqat badiiy san'atning namunasi, balki ijtimoiy-falsafiy masalalarni badiiy til orqali yoritishdagi o'ziga xos yondashuvdir. Shoirning asarlarida badiiy nutq orqali jamiyatning o'tkir muammolari haqida mulohaza yuritish va ularni badiiy talqin qilish ustunlik qiladi. Shu jihatdan uning ijodida ramzlar va timsollarni keltirish, ularni o'ziga xos uslub bilan ishlatish alohida ahamiyat kasb etadi.

Erkin Vohidovning "Ruhlar isyoni" dostoni orqali

ko'rsatilgan jamiyatdagi ruhiy bo'shliq hamda shaxsning o'zligini anglash muammosi zamonaviy adabiyot uchun ham dolzarbdir. Shoir insonning ma'naviy taraqqiyoti jamiyatning umumiy rivojlanishida muhim rol o'ynashini ko'rsatadi. Bu esa uning ijodida sotsiopragsmatik yondashuvni yanada aniqroq aks ettiradi.

Shuningdek, shoirning badiiy nutqida ritmik uslub va she'riy ohang orqali ta'sirchanlikka erishiladi. Har bir satrda so'zlarning ma'no va shakl jihatidan uyg'unligi, ularning pragmatik imkoniyatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Masalan, "Nido" dostoni o'quvchini faqat o'ylashga undamasdan, jamiyatdagi muammolarni hal qilishga hissa qo'shishga ham ilhomlantiradi. Bu esa badiiy asarning o'ziga xos sotsiopragsmatik vazifasini to'liq amalga oshiradi.

Erkin Vohidov dostonlarida shoir jamiyatning turli qatlamlari va ularning muammolarini keng qamrovli tahlil qilgan. Uning badiiy nutqi orqali nafaqat o'zbek milliy qadriyatlarini, balki global muammolarni ham yoritib berganligi asarlarini universallik darajasiga olib chiqqan. Shu sababli, uning dostonlari nafaqat badiiy san'at namunasi, balki adabiy tadqiqotlar uchun boy ilmiy manba hisoblanadi. Erkin Vohidovning ijodi shuni ko'rsatadiki, badiiy nutq o'zbek adabiyotida nafaqat go'zallikni, balki ijtimoiy ong va ma'naviy takomilni shakllantirishning kuchli vositasi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bu jihatlar uni nafaqat o'z davri uchun, balki kelajak avlod uchun ham muhim adabiy siymo sifatida qadrlashga asos bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, Erkin Vohidovning dostonlarida badiiy nutqning sotsiopragsmatik talqini keng qamrovli va murakkabdir. Shoirning ijodi ijtimoiy va shaxsiy munosabatlar ziddiyatini ramzlar, timsollar va badiiy konfliktlar orqali chuqur falsafiy talqin qilish imkonini beradi. Uning dostonlari orqali inson va jamiyatning o'zaro bog'liqligi, shaxsning ma'naviy yuksalishi va jamiyatning ijtimoiy muammolarini badiiy uslubda yoritish adabiy nutqning imkoniyatlarini yanada boyitadi. Shu sababli, Erkin Vohidovning ijodi nafaqat o'zbek adabiyotining durdonasi, balki milliy va universal qadriyatlarining badiiy ifodasi sifatida ham qimmatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Erkin Vohidov. Ruhlar isyoni. – Toshkent: Adabiyot nashriyoti, 1976.
2. Erkin Vohidov. Nido va boshqa dostonlar. – Toshkent: O'zbekiston, 1983.
3. Jo'rayev Shavkat. "Erkin Vohidov dostonlarida badiiy konflikt". O'zbek adabiyoti jurnali, 2019.
4. Rasulova Dildora. O'zbek poeziyasida sotsiopragsmatik yondashuv. – Toshkent: Ilm va Taraqqiyot, 2021.
5. Qosimov Odil. "Erkin Vohidov ijodida ramz va timsollarning tahlili". Adabiy tadqiqotlar to'plami, 2020.
6. Niyozov Bekzod. O'zbek dostonchiligida ijtimoiy-falsafiy yondashuvlar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.

Ziyoda MIRUSMANOVA,
Fan va texnologiyalar universiteti
Tillar kafedrasida katta o'qituvchisi
mirusmanovaziyoda@gmail.com

ROMANTIK ORIENTALIZM: BAYRONNING “GIAOUR” POEMASIGA ADABIY-FALSAFIY YONDASHUV

Annotatsiya: romantik orientalizm Yevropa adabiyotida Sharqni ekzotik, sirli va dramatik makon sifatida aks ettirish tamoyillariga asoslangan bo'lib, Islom madaniyati va G'arb tafakkuri o'rtasidagi estetik va falsafiy munosabatlarning adabiy ifodasi sifatida shakllangan. Lord Bayronning “Giaour” poemasida Sharq dunyosi romantik poetika orqali tasvirlanar ekan, unda Islom tamoyillari, sharqiy falsafa va g'arbiy individualizm o'rtasidagi ziddiyatlar yaqqol namoyon bo'ladi. Mazkur maqolada “Giaour” poemasida Sharq va Islom obrazining poetik talqini, Bayronning romantik orientalizmi doirasidagi adabiy uslubi, shuningdek, estetik-falsafiy asoslari ilmiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *orientalizm, Lord Bayron, poema, Islom falsafasi, Sharq va G'arb, estetik-falsafiy talqin.*

Annotation: romantic Orientalism is based on the principles of depicting the East as an exotic, mysterious and dramatic space in European literature, and was formed as a literary expression of the aesthetic and philosophical relationship between Islamic culture and Western thought. In Lord Byron's poem “Giaour”, the world of the East is depicted through romantic poetics, in which the contradictions between Islamic principles, Eastern philosophy and Western individualism are clearly manifested. This article scientifically analyzes the poetic interpretation of the image of the East and Islam in the poem “Giaour”, Byron's literary style within the framework of romantic Orientalism, as well as its aesthetic and philosophical foundations.

Key words: *orientalism, Lord Byron, The Giaour, Islamic philosophy, East and West, aesthetic-philosophical interpretation.*

Аннотация: романтический ориентализм основан на принципах изображения Востока как экзотического, таинственного и драматического пространства в европейской литературе и сформировался как литературное выражение эстетико-философской связи исламской культуры с западной мыслью. В поэме лорда Байрона “Гяур” мир Востока изображен посредством романтической поэтики, в которой ярко проявляются противоречия между исламскими принципами, восточной философией и западным индивидуализмом. В данной статье научно анализируется поэтическая интерпретация образа Востока и ислама в поэме “Гяур”, литературный стиль Байрона в рамках романтического ориентализма, а также его эстетико-философские основы.

Ключевые слова: *ориентализм, Лорд Байрон, “Гяур”, исламская философия, Восток и Запад, эстетико-философская интерпретация.*

Orientalizm (Sharqshunoslik) atamasi Yevropa olimlari tomonidan Sharq madaniyati, adabiyoti, dini haqida olib borilgan tadqiqotlarni anglatuvchi tushuncha sifatida qabul qilingan. Bu atama Sharqni talqin qilgan ijodkorlar tomonidan yaratilgan barcha asarlar tahlilini o'z ichiga oladi.¹ Sharqshunoslik atamasi g'arbona an'anada musulmonlar va arablar haqidagi tarafkashlik talqinlarni ifodalash uchun ishlatiladi. Ushbu qarashlar asosan, XVIII–XIX asrlardagi Yevropa imperializmi va uning Sharqqa bo'lgan munosabati ta'sirida shakllangan bo'lib, Sharqshunoslikni yaratgan imperialistik jamiyatlarga bog'liq fenomen sifatida tushuntiriladi.²

Sharqning tasvirlanishida Angliya, Fransiya va Amerika tajribasi, qariyb ming yil davom etgan tarixiy munosabatlar muhim rol o'ynagan. Sharqshunos olim

Edvard Saidning ta'kidlashicha, Sharqshunoslik mustamlakachilik ostida qolgan sharqliklar va imperialistik-kapitalistik Yevropa jamiyatlari o'rtasidagi keskin tafovutlarni aks ettiradi, bunda G'arb o'zining ustunligini mustahkamlashga intilgan. Butler esa Sharq uzoq yillar davomida Britaniya ijodkorlarini o'ziga jalb etganini ta'kidlaydi.³ Ushbu fikrlardan kelib chiqib aytish kerakki, Sharqshunoslik G'arb ijodkorlari nazarida muhim, dolzarb masala bo'lib kelmoqda. Boshqa olimlarning ta'kidlashicha, zamonaviy sharqshunoslik akademik yutuqlarga erishgan bo'lsa-da, hali ham o'rta asr tasavvurlariga asoslangan holda Islom haqidagi eskirgan stereotiplarni saqlab qolmoqda: “U faqat eski kiyimlarni zamonaviy libosga almashtirgan, xolos. Bundan tashqari, Sharqshunoslik ilm-fani aniq fikrlash, obyektiv me'yorlar

1 The Image of the Oriental Muslim in Lord Byron's The Giaour (1813) Abdulhafeth Ali Khirisat. Al-Imam Mohamed Ibn Saud Islamic University, Saudi Arabia Correspondence: Abdulhafeth Ali Khirisat, Department of English Language and Translation, College of Languages & Translation, Al-Imam Mohamed Ibn Saud Islamic University, P. O. Box 5701, Riyadh, 11432, Saudi Arabia. Received: November 1, 2017 Accepted: August 5, 2018 Online Published: August 29, 2018 doi:10.5539/ells.v8n3p59 URL: <https://doi.org/10.5539/ells.v8n3p59>

2 Said, E. . Orientalism. New York: Vintage Books. (1978)

3 Butler, M. (1988). The Orientalism of Byron's “Giaour”. In B. Beatty & V. Newey (Eds.), Byron and the Limits of Fiction (pp. 87-96). Liverpool: Liverpool UP.

va musulmonlarning nuqtayi nazariga nisbatan hurmat, bag'rikenglik hamda mo'tadillikdan mahrumdir... Sharqshunoslik ravshan faktlarga oid taxminiy diskurslar yaratish jarayoni", deb Sharqshunos olim Ziyaiddin Sardar ta'kidlab aytgan.⁴

Tarixan Sharq haqida tasavvur shakllanish jarayonida mustamlaka ma'murlari tomonidan yozilgan ikkilamchi manbalar, sayohatchilarning qaydnomalari, diniy missiyalar haqidagi hisobotlar va eng asosiysi, adabiy-taxminiy to'qimalar ustunlik qilgan. Abdumalik Sharqshunoslik metodologiyasi haqida shunday yozadi: "Bu metodologiya barcha shakllarda subyektiv ishtiyoq va irqchilik bilan loyqalangan." Bundan ko'rinadiki, g'arbona orientalizm har doim ham faktlarga va obyektiv fikrlarga asoslanmagan va har bir asarda yozuvchi subyektiv munosabat hamda o'sha davr jamiyatidagi turli xil stereotiplar ta'siri ostida mulohazalar keltirgan. Bunday qarashlarga aynan ijodkor yashagan siyosiy jamiyat va muhitning ham ta'sirini inobatga olmasdan iloji yo'q.

Yevropada Sharqshunoslik deganda ko'z oldimizga Romantizm davri keladi. Aynan shu davrda Sharqqa intilish, sharqona fikrlar, tasvirlar, sharqona tabiat yozuvchilarni o'ziga jalb qilgan. Sharqqa intilgan ijodkorlardan dastavval, V.Gyote (1749-1832, Germaniya) "G'arb-u Sharq" devoni, S.T.Kolerij (1772-1834, Buyuk Britaniya) "Qublxon" asari, J.G.Bayron (1788-1824, Buyuk Britaniya) "Sharq ertaklari" to'plami, Tomas Mur (1779-1852, Irlandiya) "LallaRuh" poemasi, Alfonse de Martini (1790-1869, Fransiya) "Sharq safarlari" asarlari bilan ko'z oldimizda namoyon bo'lishadi.

Lord Bayron Sharqqa, xususan, turklar orqali ifodalangan sharqiy madaniyatga, Islomga katta qiziqish bildirgan. U o'z xatlaridan birida hatto onasiga shunday yozadi: "O'z yurtimga qaytishdan ko'ra musulmon bo'lishni afzal bilaman", – deb yozgan (1810-yil 19-mart). Butun dunyo bo'ylab Bayronshunos olimlar uning Sharqqa bo'lgan qiziqishi, safarlari, siyosiy-madaniy qarashlari, sharqona asarlari, o'z qo'li bilan yozgan xatlarini chuqur tahlil qilishadi. Bu jarayonda turli makon va zamon olimlari o'z fikrlarini bildirishgan. Gross (2001) fikricha, Bayron Sharq madaniyatini chin dildan qadrlagan. Nellist (1988) Bayronni G'arbdan Sharqqa sayohat qilgan va keyinchalik "Sharq elchisi sifatida G'arbga qaytgan" sayyoh sifatida ta'riflaydi. Kohran fikricha esa Bayron asarlarida diniy materiallarga juda ehtiyotkorlik bilan yondashgan, bunga qarshi o'laroq Sayid Muhammad Morandi Bayronni Islomiy qarashlarni noto'g'ri talqinida ayblaydi. Bizningcha, Bayron Sharqqa o'zgacha hurmat bilan qaragan va har bir jabhasini o'ziga xoslik sifatida qabul qila olgan, Sharqdan o'z manfaatlarini yo'lida foydalanmagan va buni asarlarida nafaqat mahorat bilan, balki mas'uliyat bilan ko'rsatib bera olgan ingliz ijodkori desak bo'ladi.

Shubhasiz, Bayron 1812-yilda "Sharq" atamasini

qo'llagan ilk ingliz yozuvchilaridan biridir. Ba'zi olimlarning fikricha, unda Sharqqa intilish aynan o'sha davr tarjimashunosligi bilan bog'liq bo'lsa, (Jorj Sale tomonidan ilk bor qilingan "Qur'on tarjimasi", o'sha davrda Villiam Jons yordamchi tarjimon bo'lgan "Ming bir kecha" asari) ba'zilar bu qiziqish Ispaniya sayohatidan keyin, ya'ni Islom va Xristian madaniyati kesishgan nuqta Sharq nafasini his qilish va qalb oromini topish istagini uyg'otdi, degan g'oyani ilgari surishadi.

Bayron haqidagi juda ko'plab faktlar bizgacha uning xatlari orqali yetib kelgan, bu uning asarlarini tadqiq qilish, uning o'z ichki hissiyotlari bilan tanishish imkonini beradi. U nafaqat onasi bilan, do'stlari bilan ham doimo aloqada bo'lgan, shulardan biri Tomas Murdir. 1813-yil 22-iyul kuni Mur onasiga shunday yozgan:

"Bayronning so'nggi asari – Giaour juda katta e'tirofga sazovor bo'ldi va bu haqli ravishda bo'ldi. Darhaqiqat, menimcha, u Uolter Skottning mavqeini egallaydi."⁵

Sharq Bayron ijodiga katta ta'sir ko'rsatgan. U Sharq bilan bevosita tanishuv natijasida she'riyatda Sharqiy rivoyat janrining rivojlanishiga hissa qo'shgan. Giaour nashr etilganidan keyin Bayron ko'plab Sharqqa oid tarjima asarlarini, sayohatnomalarni, tarixiy kitoblarni qo'lidan tushirmay bolaligidan o'qiganini, shular ichida eng avval "Ming bir kecha"ni o'qiganini, keyin esa Pol Raykautning "The Present State of the Ottoman Empire" (1668) asari bilan tanishganini eslab o'tadi. Lekin bu fikrga Bayronshunos olim Sharafuddin Bayronning Pol Rycatning The Present State of the Ottoman Empire (1668) asarini o'n yoshgacha o'qiganiga shubha bildiradi. Biroq, Bayron faqat kitobiy manbalargagina tayanmagan. U Albaniya va Konstantinopolga sayohat qilgan, Sharq hukmdorlari bilan bevosita tanishgan va Usmonlilar saroyidagi hayotni kuzatgan. U bu haqida shunday yozadi: "Men nasroniy saroylardan ko'ra musulmon saroylarida ko'proq bo'lganman."

Bayronning "The Giaour" asari 1813-yilda T. Davidson tomonidan "Sharq ertaklari" asarlar turkumida nashr etilgan. 1821-yil 12-dekabrda Murriga yo'llagan xatida Bayron ushbu asar "haqiqatga asoslangan ayrim voqealarga tayanishini" ta'kidlagan. Bu asarda ko'plab sharqona obrazlar, tabiat manzaralari, mavzular mushtarakligi, shu bilan birga diniy-madaniy muhitni ham his qilishimiz mumkin. Birgina ushbu parchani tahlil qilaylik:

"Ammo sen, yolg'onchi kofir!

*Munkarning qasoskor o'rog'i ostida titraysan;
Azob-uqubatdan faqat shunday qutulasan –
Yo'qolgan Iblis taxti atrofida kezib, Va hech qachon so'nmas olov ichra Yonib, o'z yuragingda azob chekasan" (II, 749-754-betlar).*

Ushbu parcha aynan Giaour obrazi orqali inson va taqdir, gunoh va jazo, vijdon va azob kabi muhim falsafiy mavzularni yoritadi. Mazkur parcha Giaour qismatining muqarrar jazoga mahkumligi bilan bog'liq. Dostonda

4 Sardar, Z. Orientalism. London: McGraw Hill (1999)

5 Byron's Letters and Journals, Volume II: 'Famous in my time,' 1810–1812. George Gordon Byron. Edited by Leslie A. Marchand

u “yolgʻonchi kofir” deb ataladi, bu esa uning jamiyat tomonidan la’natlanishini anglatadi. Giaour musulmon emasligi sababli Sharq an’analari bo’yicha u munkar va do’zax azobiga mahkum etiladi. Islomiy e’tiqodga ko’ra, Munkar va Nakir farishtalari insonni qabr hayotida so’roq qiladi va ularning hukmiga ko’ra, oxiratdagi taqdiri belgilanadi. Ushbu parcha aynan shunday diniy tasavvurlarga asoslanib, Giaourning abadiy azobga duchor bo’lishi muqarrarligini ifodalaydi. Dostonning ushbu qismida o’lim va qasos motivi alohida ajralib turadi. “Munkarning qasoskor o’rog’i ostida titraysan” degan misrada Giaour taqdir oldida ojiz qolgani, u qanchalik kuchli yoki qo’rqmas bo’lmasin, oxir-oqibat ilohiy jazodan qochib qutula olmasligi ko’rsatilgan. Bu yerda munkarning qasoskor o’rog’i timsol sifatida keltirilib, u o’limning muqarrarligini, oxirat hayotida esa adolat qaror topishini ifodalaydi. Giaour esa bu jazodan qochib qutula olmaydi – uning vijdon azobi va ruhiy qiynoqlari abadiy davom etadi. Do’zax va la’natga mahkumlik g’oyasi ham muhim o’rin tutadi. “Yo’qolgan Iblis taxti atrofida kezib, va hech qachon so’nmas olov ichra yonib” degan misralarda Giaourning yovuzlik bilan bog’lanishi, u hech qachon kechirilmisligi ta’kidlanadi. Bayron bu orqali shayton va inson o’rtasidagi bog’liqlikni ham tasvirlaydi: agar inson gunoh qilsa, u abadiy la’nat ostida qoladi. Giaour ham ushbu taqdirni qabul qilishga majbur.

Biroq, ushbu obrazni faqat diniy nuqtayi nazardan talqin qilish yetarli emas. Aslida Bayron bu qahramon timsolida romantik fojiaiy qahramonni yaratgan. Shu o’rinda aytish joizki, Giaour o’zining qilmishlari va taqdiri uchun jamiyat tomonidan qoralangan, ammo u hech qachon pushaymon bo’lmaydi. U nafaqat dinga qarshi, balki taqdirga, ijtimoiy me’yorlarga va odatga ham qarshi chiqadi. Uning qilmishlari natijasida jazoga mahkum bo’lishi esa Shayton va Prometey timsollarini eslatadi. Prometey singari giaour ham taqdir hukmiga qarshi chiqadi, biroq u o’z ishi uchun doimiy azob va la’natga duchor bo’ladi. Parchaning so’nggi satrlarida insonning o’z yuragida azob chekish motivi alohida ajralib turadi. Bayron Giaourning jismoniy azobdan ko’ra, ruhiy qiynoq va vijdon azobini ko’proq his qilishini ko’rsatadi. “O’z yuragingda azob chekasan” degan satr aynan shunga urg’u beradi. Bu shuni anglatadiki, inson qandaydir tashqi jazoga duchor bo’lishidan qat’i nazar, uning eng katta jazosini o’z vijdoni berishi mumkin. Ushbu motiv Faust (Gyote) yoki Shekspirning fojiaiy qahramonlari kabi adabiyotdagi eng muhim obrazlar bilan bog’liq. Giaour – nafaqat diniy jihatdan la’natlangan qahramon, balki o’z taqdirining mahkumi bo’lgan fojiaiy shaxsdir. Uning eng katta jazosi esa o’z ichki olamidan qochib qutula olmasligidir. Ushbu dostonida yana bir yorqin sharqona obrazlaridan biri Leiladir. U ozodlikka intiluvchi, turmush

o’rtog’ining (Hassan) zulmidan charchagan bir qafasda (haram)da yashovchi ayoldir. Bir kun u isyon ko’tarib Giaour bilan qochib ketadi va xiyonati uchun Hassan tomonidan o’lim bilan jazolanadi. Bundan tashqari, u Leilaning Ramazonning so’nggi kunida qochib ketganini ham ta’kidlaydi:

“O’sha oqshom u qochdi,
Ramazonning so’nggi kuni botganda”. (II,
448-449-betlar).

Ushbu misralardan bilishimiz mumkinki, Bayron musulmonlarning muborak oylari hamda bayramlari haqida ham ma’lumotga ega bo’lgan. Leila aynan ramazonning so’nggi kuni yakunida qochib ketadi, ya’ni Ramazon Hayiti kirish arafasida. Musulmonlar uchun naqadar muhim kunda u isyon ko’taradi va qonunlarga zid ravishda qochib ketadi. Mana shu parchalarda biz shoirning G’arbona yondashuvini his qilishimiz mumkin. Jamiyatlar orasidagi tafovutlar o’z aksini topgan.

Bayron “Giaour” asarida musulmonlarning fazilatlarini qayd etsa-da, uning Sharqqa bo’lgan munosabati umumiy G’arbiy orientalistik yondashuvdan uzoq emas. U musulmonlarni qisman anglagan bo’lsa ham, ba’zi o’rinlarda ularning e’tiqodi va ijtimoiy qadriyatlarini tanqid qilgan.⁶

Bayronning “*Giaour*” dostoni romantik Orientalizmning yorqin namunasi sifatida Sharq va G’arb o’rtasidagi estetik-falsafiy qarama-qarshiliklarni ochib beradi. Asarda Sharq ekzotik, sirli va dramatik makon sifatida tasvirlanib, undagi diniy, ijtimoiy va axloqiy qadriyatlar G’arb individualizmi hamda romantik qahramon arxetipi orqali aks ettiriladi. Bayron o’z asarida Sharq dunyosiga nisbatan o’ziga xos hurmat bilan yondashgan bo’lsa-da, ayrim jihatlarida uning tasvirlari G’arbiy orientalizm an’analari bilan uyg’unlashib ketgan. Doston qahramonlari – Giaour, Hassan va Leila timsollari orqali shoir inson taqdiri, qismati, vijdon azobi va ilohiy jazo mavzularini yoritadi. *Giaour* obrazi – romantik fojiaiy qahramon sifatida jamiyat va taqdir oldida kurashuvchi, lekin oxir-oqibat vijdon azobiga mahkum bo’lgan shaxs timsolida gavdalanadi. Dostonning diniy-falsafiy qatlami-da islomiy e’tiqod, taqdirga ishonch va adolat motivlari o’z aksini topgan. Shu bilan birga, G’arb romantikasi va Sharq falsafasi o’rtasidagi keskin tafovut ham namoyon bo’ladi. Leilaning taqdiri esa Sharq jamiyatlarida ayollar mavqeining muayyan cheklovlarga uchrashi bilan bog’liq muammolarni yoritadi.

Bayronning Sharqqa bo’lgan qiziqishi shaxsiy tajribasi, tarixiy manbalar va o’sha davr tarjimashunosligining ta’siri ostida shakllangan. U Sharq madaniyati va e’tiqodini chuqur o’rgangan bo’lsa-da, ba’zi hollarda uning tasvirlari G’arbnings stereotipik yondashuvlarini ham o’z ichiga olgan. Shunga qaramay, *Giaour* dostoni Sharq

⁶ The Image of the Oriental Muslim in Lord Byron’s *The Giaour* (1813) Abdulhafeth Ali Khrisat1 Al-Imam Mohamed Ibn Saud Islamic University, Saudi Arabia Correspondence: Abdulhafeth Ali Khrisat, Department of English Language and Translation, College of Languages & Translation, Al-Imam Mohamed Ibn Saud Islamic University, P. O. Box 5701, Riyadh, 11432, Saudi Arabia. Received: November 1, 2017 Accepted: August 5, 2018 Online Published: August 29, 2018 doi:10.5539/ells.v8n3p59 URL: <https://doi.org/10.5539/ells.v8n3p59>

va G'arb munosabatlarini faqat mustamlakachilik yoki orientalistik nuqtayi nazardan emas, balki badiiy-estetik jihatdan ham o'rganish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, *Giaour* – bu nafaqat romantik doston, balki Sharq va G'arb o'rtasidagi doimiy falsafiy-axloqiy ziddiyatni yorituvchi muhim adabiy asardir. Bayron ushbu asar orqali Sharq madaniyatiga chuqur

qiziqish bildirgan va uni G'arb poetikasiga mos holda qayta talqin qilgan. Biroq uning yondashuvi G'arb orientalizmining an'anaviy tasvirlaridan to'liq xoli emas. Shunday qilib, *Giaour* dostoni orientalizm, romantizm va falsafiy tafakkur kesishgan nuqtada turgan betakror adabiy namunalardan biri sifatida o'z ahamiyatini saqlab qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Байрон, Дж. *Гяур* // Полное собрание сочинений. – М.: Правда, 1985. 256-с.
2. Said, E. *Orientalism*. – New York: Pantheon Books, 1978. 368 - p.
3. Gross, J. *Byron: The Flawed Angel*. – London: Hodder & Stoughton, 2001.
4. Nellist, B. *Byron and the Romantic Hero*. – London: Macmillan, 1988. 218- p.
5. Morandi, S. M. *Byron and Islam: Misinterpretation or Criticism?* // Journal of Middle Eastern Studies. – 1995. – № 3. P. 45-63.
6. Butler, M. *Romantics, Rebels and Reactionaries: English Literature and Its Background, 1760–1830*. – Oxford: Oxford University Press, 1982. 220- p.
7. Sharafuddin, A. *Islam and Romantic Orientalism: Literary Encounters with the Orient*. – London: I.B. Tauris, 1994. – 284 p.
8. Rycout, P. *The Present State of the Ottoman Empire*. – London: John Starkey, 1668.
9. Sale, G. *The Koran: Commonly Called the Alcoran of Mohammed, Translated into English*. – London: Frederick Warne & Co., 1734.
10. Goethe, J.W. *West-östlicher Divan*. – Stuttgart: Cotta, 1819.
11. Coleridge, S.T. *Kubla Khan*. – London: Thomas Poole, 1816.
12. Moore, T. *Lalla Rookh: An Oriental Romance*. – London: Longman, 1817.
13. Абдукаримов, Ҳ. *Ориентализм назариялари ва уларнинг Шарқ тасвиридаги ўрни* // Sharqshunoslik jurnali. 2020. – № 1. – Б. 78-92.
14. Сардар, З. *Шарқшunoslik танқиди: Ғарб тасвирлари ва унинг таъсири* // International Journal of Islamic Thought. 2005. – № 4. – Б. 36-49.
15. The Image of the Oriental Muslim in Lord Byron's *The Giaour* (1813) Abdulhafeth Ali Khraisat1 1 Al-Imam Mohamed Ibn Saud Islamic University, Saudi Arabia Correspondence: Abdulhafeth Ali Khraisat, Department of English Language and Translation, College of Languages & Translation, Al-Imam Mohamed Ibn Saud Islamic University, P. O. Box 5701, Riyadh, 11432, Saudi Arabia. Received: November 1, 2017 Accepted: August 5, 2018 Online Published: August 29, 2018 doi:10.5539/ells.v8n3p59 URL: <https://doi.org/10.5539/ells.v8n3p59>.
16. Jalolovna, H. O. (2023). SHAMSIDDIN KAYSI RAZI'S" AL-MO'JAM FI MAOYIRI ASH'AR UL-AJAM" IS AN IMPORTANT SOURCE OF POETICS. Academia Repository, 4(11), 81-86.

Zumriniso KOZIMOVA,
O'zDSMI "O'zbek tili va adabiyoti"
kafedrasida katta o'qituvchisi

"ALANGA" JURNALIDA TEATR MASALASINING YORITILISHI

Annotatsiya: 1928-yil Samarqandda "Alanga" jurnalining 6-7-sonida Ch.o'g'li imzosi ostida nashr etilgan. "Teatru masalasi" maqolasini bir qadar tahlilga tortib, uning o'z davri hamda bugungi kun uchun ahamiyatini izohlab, o'sha vaqtda joriy etilgan lotin alifbosidan hozirgi lotin alifbosiga asoslangan o'zbek alifbosiga o'g'irgan holda berildi.

Kalit so'zlar: *teatru, aktyor, artist, yozg'uchi, tanqidchi, sahna, tomosha.*

Аннотация: в 1928 году в Самаркандском журнале "Аланга" в № 6-7 была опубликована статья "вопросы театра" за подписью Ч.огли проанализировав ее значение для своего времени и на сегодняшний день, было решено перевести ее с латиницы, введенной в то время, на узбекский алфавит, основанный на современной латинице.

Ключевые слова: *театр, актер, артист, писатель, критик, сцена, спектакль.*

Annotation: in 1928, the article "Questions of the theater" was published in the Samarkand magazine "Alanga" in No. 6-7, signed by Ch.ogli analyzed its significance for its time and today, it was decided to translate it from the Latin alphabet introduced at that time into the Uzbek alphabet based on the modern Latin alphabet.

Key words: *theater, actor, actor, writer, critic, stage, performance.*

1928–1930-yillarda Samarqandda nashr qilingan oylik adabiy-badiiy jurnallardan biri – "Alanga" jurnali bo'lgan. Bu jurnal lotin yozuvida bosilgan dastlabki jurnal hisoblangan.

Unga bir oz muddat Botu muharrirlik qilib, keyinchalik tahrir hay'ati tomonidan chiqarilgan. Qisqa davr mobaynida jurnalning 32 ta soni chop etib ulgurilgan. Jurnalda Botu, Shokir Sulaymon, Oybek, Hamid Olimjon, Mirtemirlarning she'rlari, G'ozzi Olim, Fitrat, Bertels, Hodi Zaripov va boshqalarning adabiy-badiiy materiallari, adabiyotshunoslik, tanqidchilikka oid ilmiy-omtabop maqolalari nashr qilinib borilgan. Jurnalning asosiy maqsadi adabiyot, san'at va madaniyat bilan birgalikda xalqimiz o'rtasida yangi alifbo targ'ibi ham bo'lgan. Bu borada "Yangi turk alifbesining muvaffaqiyati", "O'zbekistonda lotinchilik harakati", "Eronda yangi alifbe", "Bizning alifbo", "Yangi alifbo to'g'risida", "O'zbekistonda yangi alifbo markaziy qo'mitasi birinchi plenumi yakuni" kabi ellikdan ortiq maqolalar chop etilgan. Maqola, hikoya va she'r mualliflari Botu, Oybek, Abdulhamid Majidiy, Hamid Olimjon, Sobir Abdullazoda, Rustam Po'lat, G'ayraty, Bekjon Rahmon o'g'li, G'ozzi Olim kabi ismi-sharifi yoki taxalluslari ostida qalam tebratishlari bilan birgalikda "Ishchi", "Yog'du", "Jig'ay", "A.Amiriy", "M.Murat", "A.Alaviy", "A.T.", "B.A.", "R.o'g'li", "Ch.o'g'li" kabi taxalluslarni ham qo'llaganlar.

Bizning e'tiborimizni tortgan maqola jurnalning 6-7-sonida e'lon qilingan Ch.o'g'lining "Teatru masalasi" maqolasi bo'ldi [1, 19–21-b].

O'zbek teatr tarixi va uni ilmiy asosda o'rgangan, tahlil va targ'ib qilgan, o'zbek teatr tanqidchiligi, o'zbek teatrshunosligi fanlari rivojiga ulkan hissa qo'shgan olim M.Rahmonov "O'zbek teatr tarixi", "Hamza (O'zbek davlat akademik drama teatri tarixi)" kitobida, "O'zbek teatr tanqidchiligi tarixi" monografiyasida XX asr boshlarida faoliyat ko'rsatgan gazeta va jurnallarda teatr masalalariga oid chop etilgan maqolalarni ilmiy o'rganiganligi hamda tahlil qilganligini ko'ramiz. Ammo M.Rahmonov yoki yana bir yirik teatrshunos olim M.Qodirov asarlarida Ch.o'g'li haqida, uning "Teatru masalasi" maqolasi yoki "Alanga" jurnali haqida hech qanday ma'lumotni uchratmaymiz. Biroq, bu jurnalda ham teatr masalalariga oid maqolalar oz bo'lsa-da, chop etib borilgan.

Ch.o'g'li mazkur maqolasida o'z davri uchun teatr san'ati bilan bog'liq dolzarb fikrlarni ilgari suradi: "Inqilobimizning bu shirin va yoqimli kunlarida bizni eng ko'p o'ylashga majbur qilgan masalalardan bittasi bo'lsa, u ham teatru masalasidir. Biz hali ham teatru degan narsaning nima ekanligini tushunib olmag'on bir xalq orasidamiz. Mana shuning uchun bizning oldimizda ikki vazifa ko'ndalang bo'lib qoladir: xalqni teatru bilan

tanishtirmoq, tanishtirilaturg'on bu teatrug'a xalqni rag'batlantirmoq" [1, 19-b]. Ya'ni maqolada teatrning ahamiyati, dramatik asarlar mavzusi hamda tanqidchilik masalasi tahlil ostiga tortiladi. Maqolaning tili bugungi adabiy tilga juda yaqin va unda ishlatilgan so'zlarning 100 foizi bugungi kitobxon uchun tushunarli. Demak, bundan shunday xulosaga kelish mumkin, maqolada o'z qatlam so'zlari salmog'i juda yuqori, o'zlashma qatlam so'zlar ham hozirgi tilimizda qo'llanuvchi, ya'ni tilimizga o'zlashgan va singgan so'zlardir. Bu esa maqola tilining xalq jonli tiliga yaqinligini ko'rsatadi. Shuningdek, o'sha davr leksik tarkibida bo'lgan teatrga oid terminlarni ham ajratib ko'rsatishimiz mumkin bo'ladi. XX asrning 20-yillaridan iste'molga kirgan aktyor, artist, pyesa, syujet so'zlarini ham qo'llaydiki, bu atamalar ham xalqimizning jonli tiliga singib ulgurgan edi. Shuningdek, aktyor bilan birgalikda "artist", "o'ynag'uchi" so'zidan ham foydalanadi. "Teatru yozg'uchisi", "teatru kitobi", "teatru adabiyoti", "teatru asarlari" kabi terminlarning qo'llanilishi hali dramaturg, tragediya, komediya terminlarining kirib kelmaganligini, hatto "drama" terminining ham faol bo'lmaganligini ko'rsatadi. Bundan 14 yil oldin yozilgan Behbudiyning "Teatr nadur?" maqolasi bilan qiyoslaydigan bo'lsak (Behbudiyning maqolasida teatrga oid "mazhaka", "mushaxxis", ijtimoiy turmush tarziga oid "sarrof", "ehtisob" kabi bugungi kunda iste'moldan chiqib ketgan arabcha so'zlarni o'qiymiz [2, 174–176-b]), ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar natijasi o'laroq tilimizning lug'at tarkibida yangi so'zlarning paydo bo'lganligi, ko'pgina arabiy va forsiy so'zlarning iste'moldan chiqib ketganligi, shuningdek, badiiy adabiyotning ham yil sayin xalq jonli tiliga yaqinlashib borganligidan dalolat beradi. O'tgan asrning 27–30-yillaridan adabiyot va san'atga vulgar sotsiologizm nuqtayi nazaridan yondoshuv, ya'ni adabiyotning ijtimoiy hodisa, undagi har bir harakat, har bir o'zgarish, har bir sifat ijtimoiy hayot bilan belgilanadi [3, 26-b], degan ta'limotga zo'r berishga intilish boshlangan, adabiyotning san'at sifatidagi ahamiyatini yo'qqa chiqarishga urinilayotgan bir davrda mazkur maqolada teatrning hamda "teatr adabiyoti"ning yuksak san'at namunasi ekanligi ta'kidlanadi. Uning teatr sohasidagi yondashuvi, ilmiy-nazariy qarashlari o'z davri uchun muhimligini tarixiy taraqqiyotning o'zi ham isbotlab turibdi.

Maqolaning tarkibiy qismini beshga ajratishimiz mumkin, ya'ni teatr, teatr adabiyoti (dramatik asar), teatru yozg'uchisi (dramaturg), aktyor hamda teatru tanqidchiligi masalasidir:

Teatru. Ma'lumki, teatr san'ati ma'naviyatning eng yorqin, ta'sirchan ko'rinishlaridan biridir. Zero, u tomoshabinlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Sahna

bilan tomoshabinlar o'rtasida samimiy bog'lanish, muloqot hosil bo'lib, ham sahna ijodkorlarini, ham tomoshabinlarni ma'nan va ruhan boyitadi, ya'ni ikki tomonlama ta'sirlanish yuzaga keladi [4, 3-b]. Maqola muallifi ham teatrning ma'rifiy hamda tarbiyaviy ahamiyatini izohlaydi, kishini o'ylashga, zehn ishlatishga majbur qilishi kerakligini aytadi. Ammo xalqimizning teatr san'atining asl mohiyatini hali-hanuz tushunib yetmaganligidan kuyunadi. Qadimdan o'lkamizda tomosha san'atining masxara hamda qiziqchilik turlari keng rivojlanib, unga nisbatan odamlarning qiziqishi yuqori bo'lganligi sababli zamonaviy teatr tomoshalaridan ham asosan hajviy mavzuni kutishgan. Shuning uchun muallif eng avvalo, xalqimizga bu san'atning mohiyatini tushuntirish hamda unga nisbatan rag'bat uyg'otish kerakligini ta'kidlaydi. Teatrni roman bilan qiyoslab, undan ta'sir kuchining bir necha barobar yuqoriligini aytadi. Ma'lumki, maqola chop etilgan davrda bor-yo'g'i ikkita milliy romanimiz ("O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon") bo'lganligini ham nazardan chetda qoldirmasligimiz kerak. Teatr asarlari soni esa yuzdan oshib, anchagina ommalashib ulgurgan edi.

Teatru adabiyoti. Bu mavzuda teatr asari teatrning jon tomiri ekanligini, yaxshi va nafis teatr asariga ega bo'la olmaguncha, teatrdan to'g'ri foydalanib bo'lmagani ta'kidlaydi. Yaxshi adabiyot bo'lmasa, har qancha tomoshalarining soni ko'paytirilgani bilan uning suvsiz cho'lda qumga singib ketadigan suvga o'xshashini, nafis teatr asarisiz san'at darajasiga chiqa olmasligini ko'rsatadi. Aslida teatr asari ijtimoiy o'zgarishlar bilan hamohang bo'lib, xalqning turmush sharoitidan olinishi kerakligini aytadi. Bu fikrlar bugungi kun dramaturgiyasi uchun yangilik bo'lmasa-da, o'z davri uchun, yangi janrlarni xalq orasida ommalashtirish hamda san'at darajasiga ko'tara olish uchun muhim edi.

Teatru yozg'uchisi. Teatr yozuvchisi xayoliga kelgan fikrni yozib, qog'oz qoralashdan yiroq bo'lishi, teatrning na'shalanish va qah-qah urib kulish joyi emas, balki haqiqiy san'at namunasi, adabiyot sho'basi ekanligini isbotlab berishi, xalqning ruhiga mos asarlarni yaratishi kerakligini aytadi. Teatr yozuvchisini chin turmush yo'llarini chizuvchi rassomga o'xshatadi, davr uchun muhim bo'lgan mavzuni ko'tarib chiqa olishi kerak, deb hisoblaydi. Eng muhimi, maqolaning bu qismida muallif "sahna tili" terminini qo'llaydi hamda uni o'sha davr nuqtayi nazaridan izohlaydi.

Aktyor. Aktyorlik san'atiga doir ilk nazariy, estetik qarashlarni ham Behbudiyning "Teatr nadur?" (maqolada aktyor mushaxxis so'zi bilan ifodalanadi) maqolasidan o'qiymiz. Undan keyin Cho'lponning "Muhtaram yozuvchilarimizga", "Teatr – san'at" (artist so'zini

qo'llaydi), Z.Rahmatning "Teatrni nechuk onglarga" (artist so'zini qo'llaydi) hamda Fitrat, Qodiriy maqolalarida ham aktyorga qo'yiladigan talablar, asar g'oyasini tomoshabinga yetkazishdagi ahamiyati haqida bayon qilinadi.

Ch.o'g'li "Teatru masalasi" maqolasida ham ushbu maqolalardagi fikrlarning uzviy davomi sifatida aktyorni teatr asari yozuvchisidan kam ko'rmaydi, aksincha o'rni kelganda undan yuqori turishini ham aytadi. Chunki har qanday sahna asari yozuvchining qalami ostidan chiqqanda, hali u – bir xayol mohiyatida bo'lishini, uni artistning tili haqiqat holiga aylantirib yuborishini aytadi. Yozuvchi asari orqali o'z fikrini o'rta qo'yadi, artist esa o'rta qo'yilgan bu fikrlarni boshqalarga kuchli hissiyot bilan, o'z ko'rinishidan ajralib, yozuvchining asarida qatnashuvchilarining xuddi o'zi bo'lib, ularning tilaklarini, fikrlarini, qiliqlarini va tuyg'ularini o'zida jonli qilib ko'rsatadi, deydi.

Teatru tanqidchiligi. Bu davrga kelib teatr tanqidchiligi ancha talabchan bo'lgan. Har bir spektakl va aktyorlar ijrosi talqini matbuotda yoritilgan. Ularda maqtovg'a nisbatan tanqidiy fikrlar ko'proq bayon etilgan [5, 55-b]. Ch.o'g'li ham tanqidchi tahlilni asar mavzusidan, ya'ni uni asar voqeasiga muvofiq yoki muvofiq emasligini tekshirishdan boshlashi lozim, deydi. Xalq teatr asari yozuvchisidan o'z turmushini jonli ravishda ko'rsatilishini kutar ekan, tanqidchi ham teatr asarining xalq ruhiyatiga muvofiq yoki muvofiq emasligini, ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlarni inobatga olgan yoki olmaganligini, turmush sharoitini ko'rsatgan – ko'rsatmaganligini kuzatishi, ya'ni teatr asarini qadam-baqadam tekshirib borishi zarurligini, aytadi. Asar bilan birgalikda aktyor ijrosi tanqidi haqida ham fikr bildiradi. Muallif o'z davridagi tanqidchilikdan ko'ngli to'lmaydi, sahnaga qo'yiladigan asarni avvalo, tanqid elagidan o'tkaza olishi kerak, deb hisoblaydi. Asarning tili masalasiga alohida to'xtaladi. Har bir asarning

o'z so'zlashib turgan tilimizda yozilishini, uning tabiiy va tushunarli bo'lishini muhim deb hisoblaydi. Yozuvchi bilimsiz kishilarni ilmiy, falsafiy so'zlar bilan gapirtirishga harakat qilsa, soxtalik bo'lib qolishini, unda tabiiylikdan yiroqlashib, o'z ruhini yashatishga urinish bo'lishini, tanqidchi esa har bir qahramon tilidan chiqayotgan so'zni nazardan chetda qoldirmasligi kerakligini bildiradi. Adabiy tanqidchilik qadimgi davrlardan oq adabiyotimizda rivojlangan sohalaridan bo'lsa-da, ushbu maqoladagi tanqidchilik borasidagi yondashuv zamonaviy tanqidchilik ildizlaridan bo'lganligini ko'rsatadi.

Shuningdek, maqola davomida muallifning quyidagi fikrlarini o'qiymiz: "Teatru turmush falsafasini bizga ochiq qilib ko'rsataturg'on bir bilimdir. U yerda (teatrda) biz o'z turmushimizni ko'ramiz. Teatru kundalik ishlarimiz orasida ko'zlarimizga ilinmagan va diqqatimizni o'ziga torta olmag'on eng yashirin nuqtalarni bizga jonli bir ravishda takrorlab turadur. Shuning uchun teatru asarlarining boshdan oyoqqa-cha tabiiy bo'lishi, turmushdan va ayniqsa, o'z turmushimizdan olinishi kerak. Teatru xalqni o'ylashga va zehn ishlatishga majbur qilmasa, o'z ijtimoiy vazifasini o'tagan bo'lub hisob qilinmaydir" [1, 19-b]. Bu fikrlar bugungi kunimizda ham san'atshunoslar, rejissyorlar, dramaturglar oldida turgan muhim vazifa hamda diqqat markazida bo'lishi kerak bo'lgan masalalardan biridir. Yoziladigan dramatik asarlar, sahnalashtiriladigan spektakllar eng avvalo, asrlar davomida shakllanib kelgan xalqimizning dunyoqarashi, mentaliteti, milliy va umuminsoniy qadriyatlariga asoslanishi lozim. Bunday asarlar, albatta, tomoshabin qalbiga yaqin bo'ladi, ularni o'ylashga, fikrlashga chorlaydi, teatrni yana xalqimizga yaqinlashtiradi.

Bir so'z bilan aytganda, maqoladan muallifning xalqimiz kamoloti va maorifi taraqqiyoti uchun jonkuyar, qalami o'tkir ijodkorlardan bo'lganligini ko'ramiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ch.o'g'li. Teatru masalasi. "Alanga" jurnali. 6-7-son. – Samarqand, 1928-y. 19–21-b.
2. M. Behbudiy. Teyotr nadur? Tanlangan asarlar. – Toshkent: "Ma'naviyat", 1999-y. 174–176-b.
3. O.Sharafiddinov. Cho'lponni anglash. – Toshkent: "Yozuvchi", 1994-y. 26-b.
4. M.Qodirov. O'zbek teatr tarixi (XVIII–XIX asrlar). – Toshkent, 2003-y. 3-b.
5. M.Umarov, T.Yo'ldashev. Rejissyorlik va aktyorlik san'ati asoslari. – Toshkent, 2016-y. 55-b

E'tibor ORTIQOVA,
Qarshi davlat universiteti Filologiya fakulteti
Yangi o'zbek adabiyoti va adabiyot nazariyasi kafedrasida o'qituvchisi

JALOLIDDIN RUMIY SHE'RLARIDA AVTOPSIXOLOGIK HOLAT VA INSON RUHIYATI MOTIVI

Annotatsiya: maqolada sharq va g'arb adabiyotida avtopsixologik she'riyatning buyuk namoyandalari ijodidan, jumladan, buyuk mutafakkir Jaloliddin Rumi she'riyatida insonning o'zligini anglash, ruhiy kechinmalarini teran tahlil qilish va ma'naviy kamolotga intilish singari mavzular qamrab olinadi. Uning she'rlari nafaqat tasavvufiy, balki insoniy tajribalarni ham o'zida mujassam etgan, shu bois har bir o'quvchi undan o'z qalbiga yaqin bo'lgan ma'nolarni topishi mumkin.

Ushbu mavzuga doir buyuk mutafakkir Jaloliddin Rumi, Fors shoiri Hofiz Sheroziy ruboiylari va Cho'lpon she'rlaridan parchalar keltirilib, shoirning she'rlari poetik tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *nay, may, soqiy, bulbul, gul, olov, ishq, irfon, ruhiy kamolot.*

Аннотация: в статье рассматриваются темы из творчества великих представителей аутопсихологической поэзии в Восточной и западной литературе, в том числе поэзии великого мыслителя Джалалуддина Руми, такие как самосознание человека, глубокий анализ его духовных переживаний и стремление к духовному совершенствованию. Его стихи несут в себе не только мистические, но и человеческие переживания, поэтому каждый читатель может найти в нем смысл, близкий его душе. На эту тему приводятся отрывки из рубаи великого мыслителя Джалалуддина Руми, персидского поэта Хафиза Ширази и стихотворения Чулпана, поэтический анализ поэзии поэта.

Ключевые слова: *флейта, май, бережливый, соловей, цветок, огонь, романтика, предания, духовное созревание.*

Annotation: the article covers topics from the work of the great exponents of autopsychological poetry in Eastern and Western literature, including the poetry of the great thinker Jaloliddin Rumi, such as the understanding of the human self, the analysis of psychic experiences and the pursuit of spiritual maturity. His poetry is not only philosophical, but also embodies the human experience, so that every reader can find meaning in it that is close to his heart. The poetic analysis of the poet's poems is given by quoting fragments from the rubai of the great thinker Jaloliddin Rumi, the poems of the Persian poet Hofiz Sherozi and the poetry of Choulpon on this topic.

Key words: *pipe, oil, square, bulbul, flower, fire, passion, perfume, spiritual growth.*

She'riyat – bu inson ruhiyatining teran ifodasi, tuyg'ularning latofatli va kuchli tarzda so'zga ko'chishi, badiiy tafakkurning yuksak ko'rinishidir. U yurakdan chiqqan, hissiy va ma'naviy jarayonlarning aksidir. She'rning mag'zida inson tajribasi, hayotga bo'lgan munosabati va uning ichki dunyosining aks-sadosi mujassam bo'ladi. She'riyat, nafaqat go'zallik va hunar, balki inson tafakkurini, dunyoqarashini shakllantiradigan katta kuch hamdir. U odamlarga ilhom beradi, ruhiy ozuqa beradi va o'ylashga, his qilishga chorlaydi. Har bir davr, har bir jamiyat she'riyati o'zining tarovati va dardlarini aks ettiradi. She'r vositasida insonlar muhabbat, sadoqat, vatanparvarlik, jasorat, adolat kabi abadiy qadriyatlarni targ'ib qiladilar. Masalan, Alisher Navoiy she'riyati, badiiy mahorati insonparvarlik g'oyalari bilan ham yuksak ahamiyatga ega. Uning g'azal va masnaviylari inson qalbini so'z san'ati orqali larzaga keltiradi. She'riyat – bu ruhning ozuqasi, inson qalbini nafislik va ma'naviyat bilan boyituvchi bir san'atdir. U har qanday davrda ham o'z qimmatini yo'qotmagan

va insonlarga ta'sir etib kelmoqda. Demak, she'riyat nafaqat badiiy ifoda vositasi, balki inson ruhiyatining tirik aksidir. She'riyatda ruhiy holat shoirning ichki kechinmalari, tuyg'ulari va kayfiyatini ifoda etadigan eng muhim omillardan biridir. Ruhiy holat she'r mazmuni, uslubi va ta'sirchanligiga katta ta'sir ko'rsatadi. Masalan, hasrat va alam – shoirning ruhiy og'rig'ini, yo'qotishini, hasratini ifodalaydi (Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonidagi Farhodning ruhiy holati). Muhabbat va zavq – baxtli yoki dardli muhabbat holati, romantik kechinmalar orqali namoyon bo'ladi (Lorka, Hazrat Navoiy g'azallari). Tashvish va qo'rquv – insoniyat va kelajak haqidagi xavotir, jamiyat muammolariga munosabat. Umid va orzu – ijobiy ruhiyat, kelajakka ishonch va ilhom manbai sifatida yozilgan she'rlarda o'z ifodasini topadi. Jamiyat va davr ruhiyati – siyosiy, ijtimoiy vaziyatlar she'rlar tematikasini o'zgartiradi. Muhit va tabiat ta'siri – fasllar, tabiat manzaralari she'r ruhiyatini belgilashi mumkin (masalan, kuz – qayg'u, bahor – umid). She'riyatda ruhiy holat juda muhim. Shoir qaysi

holatni boshdan kechirayotgan bo'lsa, uning she'rlari ham o'sha ruhiyatda bo'ladi. Shuning uchun har bir davr she'riyatida o'ziga xos bo'lgan usullar va yo'nalishlar shakllandi. Jumladan, avtopsixologiya – bu shoirning o'z ichki dunyosi, hissiy kechinmalari va psixologik holatini tahlil qilishiga asoslangan yo'nalish. Bu usulda yozilgan she'rlarda shaxsiy tajribalar, ruhiy holat, qayg'u, zavq, iztirob va umid kabi hissiyotlar o'z ifodasini topadi. Ichki monolog va o'ylar – shoir o'z o'ylari bilan muloqot qiladi, o'zini savolga tutadi

Avtopsixologik she'riyat qadimgi davrlardan boshlab mavjud bo'lib, u asosan, shaxsiy va falsafiy lirika shaklida namoyon bo'lgan hamda bu uslub Sharq va G'arb adabiyotida turlicha ko'rinishlarni ifoda etdi: Sharq she'riyatida, ayniqsa, so'fiylik adabiyotida avtopsixologik motivlar kuchli bo'lgan. Masalan, Jaloliddin Rumi va Hofiz Sheroziy, Hazrat Navoiy she'rlarida insonning ichki kechinmalari, ruhiy taraqqiyot yo'li va ma'naviy iztiroblari yozilgan.

Bu yo'nalish Sharq va G'arb adabiyotida o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, har ikki madaniyatda ham u ijodiy o'zini anglash vositasi sifatida shakllandi. Sharq she'riyatida avtopsixologik tamoyillar tasavvufiy poeziyada o'z o'rniga ega bo'la boshladi. Bu she'riyatda shoir o'zini anglash, nafs va qalb orasidagi kurashni tasvirlaydi. Jaloliddin Rumiyning she'rlarida nafaqat Allohga muhabbat, balki shaxsiy ruhiy kechinmalar ham aks etgan.

Alisher Navoiy – o'z she'rlarida inson qalbidagi ziddiyatlar, ruhiy iztiroblar, muhabbat va hayot ma'nosini izlash mavzularini yoritgan. Sharq shoirlari ko'pincha shaxsiy dard va iztiroblarini she'riyat orqali ifodalaganlar. Masalan: Hofiz Sheroziyning g'azallarida shaxsiy kechinmalar, ruhiy kayfiyat o'zgarishi va dunyoqarash namoyon bo'lgan.

G'arb she'riyatida avtopsixologik poeziya, ayniqsa, romantizm davrida kuchaydi. Bu davrda shoirlar o'z ichki kechinmalarini erkin ifoda etdilar. Lord Bayronning she'rlari shaxsiy iztirob, muhabbat va hayot ma'nosini izlashga bag'ishlangan. "Chayld Garoldning sayyohati" shunga yorqin misol bo'ladi.

Jaloliddin Rumi ijodida avtopsixologik she'riyat muhim o'rin tutadi. Uning she'rlarida nafaqat tasavvufiy ma'nolar, balki insonning ichki dunyosi, ruhiy kechinmalari va o'zini anglash jarayoni ham o'rin olgan. Rumiyning she'rlari ko'pincha insonning ichki taraqqiyoti va ma'naviy kamoloti haqida. U insonni tashqi dunyoni, balki o'zining ichki olamini ham o'rganishga chorlaydi. Masalan:

"Qalbingni och, u yerda nur bor,
Sen o'ylaganingdan ham ortiq rohat bor."

Ushbu satrlarda Allohga bo'lgan sevgi, insonning nafs bilan kurashi va ichki ziddiyatlari keng yoritilgan. Rumi sevgini insonlararo tuyg'u sifatida, balki ma'naviy kamolotga yetaklovchi kuch sifatida tasvirlaydi.

Jaloliddin Rumiyning she'rlarida simbolizm keng

uchraydi. Masalan, "Sham" insonning ma'naviy ziyosi, "Olov" ishq va muhabbat, "Bog'" esa ma'naviy komillik ramzi hisoblanadi. U bu obrazlar orqali inson ongi va qalbidagi kechayotgan jarayonlarni tasvirlaydi. Rumi o'z hayotidagi turli voqealarni, xususan, Shams Tabriziy bilan uchrashuvini va undan ayrilishini o'z she'rlarida aks ettirgan. Bu tajribalar uning she'riyatini yanada ruhiy va avtopsixologik mazmun bilan boyitgan.

Jaloliddin Rumi – uning she'rlarida nafaqat Allohga muhabbat, balki shaxsiy ruhiy kechinmalar ham aks etgan. Shams Tabriziy bilan bog'liq tajribalari uning ijodiga katta ta'sir ko'rsatgan. Jaloliddin Rumi tasavvuf adabiyotining eng yirik va mashhur shoirlaridan biri bo'lib, uning ijodi irfoniy ma'rifat, ilohiy muhabbat va inson ruhiy kamolotiga bag'ishlangan. Uning she'riyati nafaqat Sharq, balki butun jahon adabiyotiga ulkan ta'sir ko'rsatgan. Rumiyning she'rlarida muhabbat markaziy o'rin tutadi. Unga ko'ra, muhabbat – insonni Allohga yaqinlashtiradigan eng kuchli his-tuyg'udir. Uning so'zlarida:

"Mayli, bu dunyoda kim bo'lsang, bo'l,
Yuz marta tavba qilib yuz marta buzgan bo'l.
Qayta kel, qayta kel, noumid bo'lma,
Bu ishq eshigi – hech qachon yopilmas ul."

Ruboiyda Allohga intilish va uning rahmatiga bo'lgan ishonch aks etgan. Rumi inson ruhiy kamoloti va o'zini anglash yo'lidagi safarni tasvirlaydi. Uning fikricha, inson nafsdan voz kechib, ma'naviy taraqqiyotga erishishi lozim. U bunga misol qilib, mashhur "Nay hikoyasi"ni keltiradi:

"Men nayman, mening faryodlarimni eshit,
Ajralib qolanimdan yig'layman,
Kimdan uzilgan bo'lsam, o'sha sevgini izlayman."

Bu misralarda inson Allohdan ajralib qolgan va uni qayta topish uchun ruhiy safarda ekanligi ta'riflanadi. Rumi dunyodagi barcha mavjudotlar yagona ilohiy haqiqatning bir qismi ekanligini ta'kidlaydi. U tabiat, inson va Alloh o'rtasidagi uzviy bog'liqlik haqida yozadi:

"Sen bir qatra suvsan, lekin okean senda yashaydi,
Sen bir zarrachasan, ammo butun koinot senda mujassam."

Rumi ijodida uning ustoz va do'sti Shams Tabriziyning ta'siri o'ziga xos o'ringa egaligini ko'rishimiz mumkin. Shams bilan uchrashuvdan so'ng, Rumiyning she'riyati yanada tasavvufiy va ruhiy mazmun kasb etdi. Shamsning ketishi esa uning ijodida chuqur iztirob va sevgi timsoli sifatida aks etgan. "Devoni Shams Tabriziy". Bu asar Rumiyning g'azallar to'plami bo'lib, uning Shams Tabriziyga bo'lgan muhabbati va ruhiy kechinmalari aks etgan. Rumi poeziyasi ko'plab ramzlar va metaforalarga boy. Uning "nay", "may", "soqiy", "bulbul", "gul" kabi obrazlari inson va Alloh o'rtasidagi irfoniy munosabatlarni tasvirlash uchun ishlatiladi. Rumi g'azallari va masnaviylari juda musiqiy, ritmik va ohangdor. Uning she'riyatini qo'shiq shaklida ijro etish an'anasi saqlanib qolgan. Rumiyning she'rlari oddiy

mazmunga ega bo'lmay, chuqur irfoniy ma'nolarni ifodalaydi. Har bir g'azali va masnaviysi insonni fikr qilishga chorlaydi. Uning she'riyatidan Iqbol Lohuriy, Gyote, Viktor Gyugo, Emerson kabi yirik shoirlar va mutafakkirlar ilhom olganlar. Hozirgi kunda ham Rumiyning she'rlari ko'p tillarga tarjima qilinib, butun dunyoda mashhur bo'lib qolgan. Rumiyning she'riyati bu – ishq, irfon, ruhiy kamolot va insoniyatning ilohiy haqiqatga intilishi haqidagi ulug'vor ijod durdonasidir. Uning g'azallari va masnaviylari tasavvufiy ma'no kasb etadi, har bir o'quvchining shaxsiy tajribasi va ruhiy izlanishi uchun yo'l ko'rsatuvchi shamchirog' bo'lib xizmat qiladi. Insonning ruhiy holati, ma'naviy kamoloti shoirlar ijodida turfa xil ko'rinishlarni o'zida mujassam etadi. Masalan, Hofiz Sheroziyning g'azallari ham tasavvufiy va ma'naviy mazmunga ega bo'lib, unda muhabbat, hayot zavqi, irfoniy tafakkur va inson qalbining nozik kechinmalari aks etgan. Uning she'riyati faqat bir ma'noga ega emas, balki ko'p qatlamli va ramziy ma'nolarga boy. Hofiz she'riyatining asosiy mavzulari: ishq va sevgi, g'azallarida muhabbat markaziy o'rinda turadi. Uning muhabbati faqat tashqi go'zallik yoki bir shaxsga bo'lgan mehr sifatida emas, balki ilohiy ishq ramzi sifatida ham talqin qilinadi. Masalan:

Agar on soqiylar lufte namoyad, k'ye pur n'ish,
Ba ahli fazl bin'ishon, ki muskini Sug'd bulbulhost.

Bu yerda ishq nafaqat insonlar o'rtasidagi tuyg'u, balki irfoniy kamolotga eltuvchi yo'l sifatida tasvirlanadi. Hofiz tasavvufiy ma'rifatni o'z g'azallariga uyg'un tarzda joylagan. U Allohga bo'lgan sevgini, ruhiy poklanishni va nafsni yengishni aks ettiradi. She'rlaridagi "soqiy", "mayxona", "mastlik" kabi timsollar tasavvufiy ma'nolarga ega bo'lib, ruhiy ozodlik va ma'naviy nurga yetaklash ramzi hisoblanadi. Hofiz hayotni tezlik bilan o'tib ketishi va har bir lahzadan zavq olish kerakligini ta'kidlaydi. U hozirgi kundan bahramand bo'lishni tavsiya qiladi:

Gar zi mayxona xabar nest, bipurs az dilhost,
Ki dar in she'ri shirin xabare hast han'yz.

Shoir hayotdagi adolatsizliklar va inson taqdiri haqida ham ko'p yozadi. U taqdirga bo'ysunish va hayotdagi turli vaziyatlarga sabr qilish kerakligini tushuntiradi.

Hofiz she'riyati bir vaqtning o'zida ham ruhiy, ham dunyoviy ma'nolarni o'z ichiga oladi. Uning g'azallari tasavvufiy sufiylar tomonidan irfoniy ma'noda, oddiy xalq tomonidan esa sevgi va hayot zavqi nuqtayi nazaridan tushuniladi. Hofiz Sheroziyning ijodi nafaqat fors adabiyoti, balki butun jahon adabiyotiga katta ta'sir ko'rsatgan. Uning g'azallari G'arb va Sharq mutafakkirlari tomonidan yuqori baholangan. Jumladan, Iqbol Lohuriy, Gyote, Viktor Gyugo kabi shoirlar Hofiz ijodidan ta'sirlanganlar. Uning "Devoni Hofiz" (Hofiz devoni) butun dunyoda mashhur bo'lib, hozirgi kungacha eng ko'p o'qiladigan asarlardan biri hisoblanadi.

Hofiz Sheroziy she'riyati — bu muhabbat, ma'naviy izlanish, hayot haqiqatlari va irfoniy ma'rifatni o'zida mujassam etgan betakror ijod namunasi. Uning she'rlari

nafaqat tasavvufiy mazmunga ega, balki har bir o'quvchining shaxsiy tajribasi va his-tuyg'ulariga mos keladigan universal falsafiy g'oyalarga ham boydir. She'riyatda inson ruhiyati motivi har bir davrda, shoirlar ijodida asosiy mavzu sifatida yetakchilik qiladi. Jumladan, XX asr adabiyotining vakili Abdulhamid Sulaymonovich Cho'lpon she'riyati ham yangi uslub va ruhiy kechinmalarni o'z ichiga olgan she'riyati bilan ajralib turadi. Uning ijodida avtopsixologik holat, ya'ni shaxsiy ruhiy kechinmalar va ichki iztiroblar juda muhim o'rin tutadi. Cho'lpon o'z she'rlarida ijtimoiy muammolarni, balki shaxsiy tajribalari, ruhiy holati va ichki ziddiyatlarini ifodalagan. Cho'lponning she'rlarida qayg'u, ruhiy iztirob va ichki ziddiyatlar ko'p uchraydi. U shaxsiy kechinmalari va jamiytdagi beqarorlikni tasvirlash orqali insonning qalbini ochib beradi. Masalan:

"Ko'nglimda bir armon,
Yoshimda bir dard,
Bu dunyo – bir mahbas,
Bu mahbas – bir o't."

Bu misralarda shoirning qayg'uli va iztirobli kechinmalari aks etgan. U jamiytdagi adolatsizlik va shaxsiy og'riqlarni tasvirlaydi. Cho'lpon ijodida yolg'izlik va ichki bo'shliq alomatlar ko'p uchraydi. U insonning ruhiy holatini chuqur tasvirlab, o'zini tushunish va izlash jarayonini yoritadi.

"Tun. Sukunat. Ko'ngil mahzun,

Men yashayman o'lik kabi." Misralarda shoirning ruhiy holati, o'zi bilan o'zi bo'lgan falsafiy mulohazalari va dunyoga bo'lgan befarqlik kayfiyati seziladi. Cho'lpon she'riyatida tushkunlik bilan birga umid ham aks etadi. U kelajakka ishonch bildirib, nur sari intilishni tasvirlaydi. Bu holat shoirning ichki ziddiyatini ko'rsatadi – u bir tomondan hozirgi voqelikdan aziyat cheksa, boshqa tomondan kelajakka umid bilan qaraydi.

"Oftob chiqar, yo'lga tusharman,
Yor og'ushin toparman."

Cho'lpon insonning erkin bo'lishga intilishi va uning ruhiy holati o'rtasidagi bog'liqlikni yoritadi. Uning she'rlarida o'zini anglash, o'z shaxsini topish va erkinlikka erishishga bo'lgan orzu asosiy o'rin tutadi.

"Men bir mahbus, bu dunyo – bir zindon,
Toki qushdek erkin bo'lmasam."

Bu misralar orqali Cho'lpon shaxsiy va ijtimoiy erkinlikni orzu qilishi va buning uchun ruhiy iztirob chekayotganini tasvirlaydi.

Shoir ko'pincha she'rlarida "men" shaklida so'zlab, o'z his-tuyg'ularini bevosita o'quvchiga yetkazadi. Bu uning shaxsiy kechinmalarini yaqqolroq va jonliroq ifodalashga yordam beradi.

Cho'lpon o'z she'rlarida "tun", "zindon", "quyosh", "yo'l" kabi simvollaridan foydalanib, ruhiy holatini ifodalaydi.

"Tun" – qayg'u, tushkunlik, ezgulikning g'ami.
"Quyosh" – erkinlik, umid, yorug'likka intilish.
"Zindon" – shaxsiy va ijtimoiy cheklovlar.

“Yo’l” – ezgulikka va ma’rifatga intilish.

Cho’lpon ichki iztiroblarini his qildirish uchun qattiq, ta’sirli so’zlar va tez-tez takrorlardan foydalanadi.

“Men kimman? Men kimman? Men bir noma’lum...”

Bu kabi so’zlar insonning shaxsiy kechinmalari va ichki o’y-xayollarini kuchliroq ifodalaydi. Cho’lpon ijodi nafaqat o’z davri uchun, balki bugungi kunda ham inson ruhiy izlanishlari va his-tuyg’ulari bilan bog’liq holda dolzarbdir. U insonning shaxsiy dunyosi va jamiyatdagi holatini o’zida mujassam etgan. Uning she’riyati shaxsiy iztiroblar orqali jamiyat dardlarini ifodalashga yo’naltirilgan. U o’zining ruhiy holatini xalq qayg’usi bilan bog’lab, milliy va shaxsiy iztirobni birlashtiradi. Cho’lponning she’riyati nafaqat adabiy, balki ruhiy terapiya sifatida ham o’quvchiga ta’sir ko’rsatadi. Cho’lpon she’riyatida avtopsixologik holat juda muhim o’rin tutadi. Uning

she’rlarida shaxsiy ruhiy kechinmalar, tushkunlik, umid, iztirob va erkinlikka intilish mavjud. Uning ijodi – inson qalbining chuqur his-tuyg’ulari va ruhiy kechinmalari ifodasi bo’lib, o’zbek adabiyotida betakror o’rin egallaydi.

Xulosa qilib aytganda, Sharq va G’arb adabiyotida avtopsixologik holat inson ruhiyatini anglash va uning kechinmalarini tasvirlashda muhim o’rin tutadi. Sharq adabiyotida bu ko’proq tasavvufiy va irfoniy tarzda, ya’ni ilohiy muhabbat va ma’naviy yuksalish orqali aks etsa, G’arb adabiyotida realistlik va psixologik tahlil orqali insonning shaxsiy kechinmalari va ichki ziddiyatlari o’rganiladi.

Har ikki an’anada ham inson ruhiy dunyosi va uning ichki iztiroblari markaziy o’rin egallaydi, lekin ularning talqini turlicha bo’ladi. Sharq mutafakkirlari ishq va irfon orqali insonni anglasa, G’arb yozuvchilari ruhiy tahlil va psixologik dramatism orqali inson qalbini o’rganadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jaloliddin Rumiyning “Masnaviy” asari forschadan Abdurahim Otayev tarjimai. – T.: “Fan” nashriyoti, 1979. 1-kitob 1-qismi.
2. Alisher Navoiy: Majolis un-nafois. – T.: O’zbek matbuoti. 1914. 41-b.
3. Hofiz Shiroziyning “Divan” asari forschadan Rauf Parfi tarjimai. – T.: Yangi adabiyot nashriyoti, 1982.
4. Cho’lpon. Tuyg’ular. – T.: Shoir nashriyoti, 1991. 37-b.

Lola ALIBAYEVA,

Termiz davlat universiteti o’qituvchisi

XX ASR RUS ADABIYOTIDA POSTMODERNIZMNING O’RNI VA AHAMIYATI

Annotatsiya: ushbu maqolada XX asr rus adabiyotida postmodernizmning o’rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Postmodernizmning asosiy xususiyatlari, mualliflar va asarlarning o’zaro aloqalari ko’rib chiqilib, bu davr adabiyotining innovatsion yondashuvlari ochib beriladi.

Kalit so’zlar: XX asr, rus adabiyoti, postmodernizm, adabiy uslub, mualliflar, innovatsiyalar, madaniy kontekst, asar tahlili, estetik xususiyatlar, adabiy jarayonlar.

Аннотация: в данной статье анализируется роль и значение постмодернизма в русской литературе XX века. Рассматриваются основные характеристики постмодернизма, взаимосвязи авторов и произведений, а также инновационные подходы, присущие литературе этого периода.

Ключевые слова: XX век, русская литература, постмодернизм, литературный стиль, авторы, инновации, культурный контекст, анализ произведений, эстетические характеристики, литературные процессы.

Annotation: this article analyzes the role and significance of postmodernism in 20th-century Russian literature. It examines the main characteristics of postmodernism, the interconnections between authors and works, and the innovative approaches inherent in the literature of this period.

Key words: 20th century, Russian literature, postmodernism, literary style, authors, innovations, cultural context, work analysis, aesthetic characteristics, literary processes.

Kirish. XX asr rus adabiyotida postmodernizmning o’rni va ahamiyati dolzarb masalalardan biridir. Postmodernizm o’z navbatida, adabiyot va san’atda yangi yondashuvlar, shakllar va tuzilmalarning paydo bo’lishiga sabab bo’lgan. Bu davrda mualliflar

an’anaviy adabiy normalardan voz kechib, asarlarni yangi usullar orqali yaratishga intilganlar. Postmodernizmdan kelib chiqadigan asarlarning ko’plab xususiyatlari, masalan, ko’p qatlamlilik, intertextuality va ironik muomala, rus adabiyotida yangi bir talqin va

qiziqarli mazmunlar keltiradi.

Bundan tashqari, postmodernizm davrida rus adabiyoti, siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu o'zgarishlar adabiyotning mazmuni va shaklini belgilovchi asosiy omil bo'lgan. Bu davrda rus adabiyotida ko'plab mualliflar, masalan, Viktor Pelevin, Lyudmila Ulitskaya va Boris Akunin, o'z ijodida postmodernizm elementlarini muvaffaqiyatli qo'llab, yangi adabiy yo'nalishlarni shakllantirdilar.

Tahlil va natija. XX asr rus adabiyotida postmodernizmning o'rni va ahamiyatini o'rganish, asosan, adabiyotshunoslik va madaniyatshunoslik sohalarida muhim tadqiqotlarga sabab bo'ldi. Avvalgi tadqiqotlar, masalan, Mihail Bahtin va Lyudmila Koval'chuk kabi olimlar tomonidan amalga oshirilgan tahlillar, postmodernizmning ko'p qatlamli xususiyatlarini, intertextuality va ironik yondashuvlarni o'rganishga qaratilgan. Bahtin o'z asarlarida dialogizatsiya va polifoniya tushunchalarini kiritgan bo'lib, bu postmodernizmning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi.

Biroq XX asr rus adabiyotida postmodernizmni o'rganishdagi ko'plab tadqiqotlar, ko'pincha an'anaviy adabiy tahlil usullariga tayanib, zamonaviy muammolar va ijtimoiy kontekstlarni e'tibordan chetda qoldirgan. Shu bois yangi yondashuvlar, masalan, postkolonial nazariya, gender tadqiqotlari va madaniyatlararo aloqalarni o'z ichiga olgan interdisiplinar yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yangi yondashuvlar postmodernizmning rus adabiyotidagi o'rni va ahamiyatini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Mavzuning ilmiy ahamiyati postmodernizmning rus adabiyotidagi o'rni va uning ijtimoiy-siyosiy kontekstdagi ahamiyatini yanada kengroq tushunishga qaratilgan. Shuningdek, bu tadqiqotlar adabiyotning nafaqat estetik, balki ijtimoiy va madaniy jarayonlarda qanday rol o'ynashini aniqlashga yordam beradi. Amaliy ahamiyati esa, adabiy asarlarni o'rganish jarayonida yangi pedagogik yondashuvlarni amalga oshirish imkonini beradi, bu esa o'quvchilarga rus adabiyotining murakkabliklarini va uning zamonaviy muammolar bilan bog'liqligini anglashda yordam beradi. Shu tariqa, XX asr rus adabiyotida postmodernizmning yangiligi va ahamiyati nafaqat ilmiy tadqiqotlar, balki amaliy pedagogik faoliyatda ham o'z o'rnini topadi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi XX asr rus adabiyotida postmodernizmning o'rni va ahamiyatini chuqur tahlil qilishdir. Tadqiqot postmodernizmning rus adabiyotidagi muhim jihatlari, mualliflar va ularning asarlaridagi yondashuvlar, shuningdek, bu davrning madaniy va ijtimoiy kontekstdagi ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Buning natijasida, rus adabiyotining zamonaviy rivojlanish yo'nalishlarini anglash va postmodernizmning adabiyotshunoslikdagi o'rni haqida kengroq tasavvur hosil qilish ko'zda tutilmoqda.

Postmodernizmning rus adabiyotidagi o'rni va ahamiyatini tushunish uchun tarixiy kontekstni o'rganish

zarur. Ushbu metod yordamida tadqiqot XX asrning muhim tarixiy va madaniy voqealarini, shuningdek, adabiyotdagi o'zgarishlarni tahlil qiladi. Bu yondashuv yordamida postmodernizmning paydo bo'lishi va rivojlanishini belgilab beruvchi ijtimoiy-siyosiy omillar o'rganiladi. Bu jarayonda rus adabiyotining o'ziga xos tarixi, madaniyat va siyosiy kontekstni hisobga olgan holda, postmodernizmning qanday shakllanganini va bu jarayonda mualliflarning rolini o'rganish e'tiborga olinadi.

Intertekstual yondashuv adabiyotning o'zaro aloqadorligini va mualliflar o'rtasidagi dialogni o'rganish uchun foydalidir. Ushbu metod yordamida tadqiqotda postmodernizm asarlarida boshqa adabiy manbalar, uslublar va an'analar bilan bog'liqlik o'rganiladi. Shuningdek, rus va xorijiy adabiyot o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar, postmodernizmning global kontekstdagi o'rni va ahamiyati ham ko'rib chiqiladi. Komparativ yondashuv yordamida rus postmodernizmi va boshqa madaniyatlardagi postmodernizm o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklar tahlil qilinadi.

Postmodernizmning rus adabiyotidagi o'rnini aniqlashda ijtimoiy-siyosiy kontekst muhim ahamiyatga ega. Ushbu metod yordamida tadqiqotda rus jamiyatidagi ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, madaniy an'analar va ideologik jarayonlar tahlil qilinadi. Bu jarayon, postmodernizmning adabiyotga ta'sirini va mualliflarning ijodiy yondashuvlarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Masalan, Sovet Ittifoqi davridagi repressiyalar va madaniy erkinliklar o'rtasidagi ziddiyat, postmodern adabiyotda qanday aks etganini o'rganish mumkin.

Tadqiqot jarayonida mualliflarning ijodiy uslublari, asarlarning qabul qilinishini va o'quvchilar orasida qanday taassurot qoldirishini kuzatish ham muhimdir. Empirik tadqiqotlar yordamida, rus postmodernizmining mualliflari va asarlari haqida o'quvchilar, adabiyotshunoslik ekspertlari va mualliflarning fikrlarini to'plash mumkin. Bu jarayon postmodernizmning rus adabiyotidagi o'rnini yanada kengroq tushunishga yordam beradi.

Sotsiologik tadqiqotlar yordamida rus adabiyotidagi postmodernizmning jamiyatdagi o'rni va ahamiyati haqida ma'lumotlar to'playmiz. O'quvchilar va adabiyot ixlosmandlari orasida so'rovnomalar, intervyyular va boshqa tadqiqotlar o'tkazish orqali, postmodernizmning adabiyotga ta'siri, uning qabul qilinishi va o'zgarishi haqida aniq ma'lumotlar olish mumkin. Bu jarayon postmodernizmning o'rni va ahamiyatini aniqlashda zamonaviy jamiyat bilan bog'liq holatlarni tahlil qilish imkonini beradi.

Postmodernizm asarlarining estetik jihatlari o'rganish, ularning estetik shakli, uslubi va mualliflik yondashuvlarini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Estetik tahlil yordamida asarlarning san'at va adabiyotdagi o'rni, shuningdek, mualliflarning san'atni anglash va ifodalash usullarini ko'rsatish mumkin. Bu jarayonda postmodernizmdagi estetik eksperimentlar va yangiliklarning rus adabiyotidagi ahamiyati o'rganiladi.

Ushbu metodlarni birgalikda qo'llash XX asr rus

adabiyotida postmodernizmning o'zni va ahamiyatini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Har bir metod tadqiqotning maqsadlariga erishishda o'ziga xos rol o'ynaydi va bir-biri bilan o'zaro bog'liq holda ishlaydi. Natijada postmodernizmning rus adabiyotidagi o'zni, uning ijtimoiy, madaniy va estetik jihatlari aniqroq xarakterlanadi va o'quvchilarga rus adabiyotining murakkabligini va zamonaviy kontekstini anglashda yordam beradi.

XX asr rus adabiyotida postmodernizmning o'zni va ahamiyatini o'rganish jarayonida bir qator ilmiy muammolar yuzaga keladi. Ushbu muammolar nafaqat postmodernizmning nazariy asoslarini, balki uning amaliy jihatlari ham o'z ichiga oladi. Tadqiqot davomida quyidagi muhim muammolarni aniqlash mumkin:

Postmodernizmning belgilanishi va aniqlanishi har doim ham oson emas. Ushbu muammo, postmodernizmning ko'plab ta'riflari va yondashuvlari mavjud bo'lgani uchun yanada murakkablashadi. Ba'zi olimlar postmodernizmi an'anaviy adabiyotga qarshi yondashuv sifatida ko'rsatishsa, boshqalari esa uni o'ziga xos estetik uslub sifatida ta'riflaydilar. Bu muammoni hal qilish uchun tadqiqotda postmodernizmning asosiy xususiyatlari va tamoyillarini aniqlash, shuningdek, ularning rus adabiyotidagi o'zni asosida aniq yondashuvlar ishlab chiqilishi zarur.

Ushbu muammolar va ularning hal qilish yondashuvlari XX asr rus adabiyotida postmodernizmning o'zni va ahamiyatini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Tadqiqot natijalari esa, nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega bo'ladi, bu esa rus adabiyotining zamonaviy rivojlanishi va o'rganilishida yangi yondashuvlarni keltirib chiqaradi.

XX asr rus adabiyotida postmodernizmning o'zni va ahamiyatini tahlil qilish jarayonida olib borilgan

tadqiqotlar bir qator muhim natijalarga olib keldi. Ushbu natijalar, postmodernizmning rus adabiyotidagi o'zni va ta'sirini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi, shuningdek, bu davr adabiyoti haqida yangicha fikrlar va yondashuvlarni taklif etadi. Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

Tadqiqot davomida postmodernizmning asosiy xususiyatlari aniqlandi. Bu xususiyatlar orasida ko'p qatlamlilik, intertextuality, ironik muomala va mualliflikning o'ziga xosligi mavjud. Postmodernizm asarlarida ko'p qatlamlilik va matnlararo aloqalar muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, Viktor Pelevinning asarlarida o'zaro bog'liq hikoyalar va zamonaviy madaniyat elementlari doimo uchraydi. Bu postmodernizmning rus adabiyotidagi yangiligi va ijodiy erkinlikni anglatadi.

Postmodernizm rus adabiyotida ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, tadqiqotda bu o'zgarishlarning adabiyotga ta'siri ko'rsatildi. Sovet Ittifoqi davridagi repressiyalar va madaniy erkinliklar o'rtasidagi ziddiyat, postmodernizm asarlarida aks etgan. Bu natijalar rus adabiyotining ijtimoiy kontekstdagi ahamiyatini va postmodernizmning bu jarayondagi rolini ochib berdi.

Xulosa. XX asr rus adabiyotida postmodernizmning o'zni va ahamiyatini o'rganish jarayonida olib borilgan tadqiqotlar bir qator muhim natijalarga olib keldi. Tadqiqot davomida postmodernizmning asosiy xususiyatlari, rus madaniyatidagi konteksti va mualliflar ijodidagi yondashuvlar aniqlandi. Postmodernizm adabiyotda ko'p qatlamlilik, intertextuality va ironik muomala kabi tamoyillar orqali o'z ifodasini topadi. Bularning barchasi rus adabiyotining estetik va mazmuniy jihatlari boyitadi, shuningdek, o'quvchilarga zamonaviy muammolarni anglashda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Barth J. The test of a Story. In The Literature of Exhaustion (pp. 55-64). Houghton Mifflin. 1984.
2. Eco U. The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts. Indiana University Press. 1989.
3. Akunin B. The Winter Queen. New York: The Overlook Press. 2000.
4. Lyotard J.-F. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. University of Minnesota Press. 1984.
5. Bhabha H. K. The Location of Culture. Routledge. 1994.
6. Tynyanov Y. Literary Evolution as a Historical Fact. In The Formal Method in Literary Scholarship: A Critical Introduction to Sociological Poetics (pp. 49-63). Academic Press. 1977.
7. Алибаева Л.Н. Древнерусская литература. Academic research in educational sciences 2(4), 1112-1116.
8. A.L.NAMAZOVNA Русская женская проза – устойчивый значимый феномен современной литературы. Наука и общество 1 (№4)б 97- 102.

Shohsanam ERMANBETOVA,
University of Business and science
Til va adabiyot ta'limi kafedrası o'qituvchisi
Gmail: shohsanamermanbetova49@gmail.com

HABIB SA'DULLA IJODIDA POETIK NIDO SAN'ATI

Annotatsiya: ushbu maqolada shoir Habib Sa'dulla she'riyati tahlil qilinib, she'r misralari, baytlari va bandlaridagi lirik qahramonga murojaat etish, poetik nido (undalma) orqali fikrni yana ham ochib berish mahorati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: intonatsiya, nido (undalma), intonatsion bo'lak, pauza, urg'u, nutq, xarakter.

Annotation: this article analyzes the poetry of the poet Habib Sa'dulla, and analyzes the skill of addressing the lyrical hero in the verses, stanzas and clauses of the poem, and further revealing the thought through a poetic exclamation (urge).

Key words: intonation, exclamation, intonation fragment, pause, emphasis, speech, character.

Аннотация: в данной статье анализируется поэзия поэта Хабиба Са'дуллы, исследуются особенности поэтической речи в его стихотворениях. В частности, рассматриваются способы обращения к лирическому герою через строки, бейты и строфы, а также мастерство раскрытия мысли с помощью поэтического возгласа (обращения). Анализируются интонация, ударение, пауза и другие поэтические элементы, формирующие характер речи.

Ключевые слова: интонация, возглас (обращение), интонационный фрагмент, пауза, ударение, речь, характер.

Inson xarakterining murakkab ichki olami, ma'naviy dunyosining hayot hodisalari bilan bog'liqlikdagi ko'rinishlarini yuksak aqliy salohiyat, falsafiy teranlik bilan badiiy tadqiq etish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Habib Sa'dulla singari qator shoirlarning izlanishlarini ustozlar tajribasidan, mumtoz she'riyat an'alaridan ajratib o'rganish mumkin emas, albatta. XX asr voqeligini, ijtimoiy hayot yangiliklarini o'z mohiyatiga singdirgan ajoyib poetik asarlar yaratish, shu jarayonda o'tmish an'anasining eng yaxshi hislatlarini o'zlari yaratgan yangilik bilan bog'lash hozirgi she'riyatimizda yangi bosqichga ko'tarildi. Xususan, bu yo'nalish Habib Sa'dulla ijodida ham alohida ko'zga tashlanadi. Shoir hayot haqida nimaiki demoqchi bo'lsa, shuning hammasi pirovardida asarda tasvir etilgan qahramonning yashash sharoiti, xulq-atvori, ruhiyati, ishlari, itilishlari va o'ylarida o'z ifodasini topadi. Bunda, ayniqsa, lirik qahramonga murojaat etish, poetik nido (undalma) orqali fikrni yana ham ochib berishga erishish mumkin.

Insonshunoslikdan iborat badiiy adabiyot asarida biz odamlarning turli darajada tafsilot va chuqurlik bilan tasvirlanganining guvohi bo'lamiz.¹ Xususan, bu borada she'riyatdagi lirik qahramon bilan bog'liq xarakterning ochib berilishida poetik murojaat(nido)ning o'rni beqiyosdir. Quyida shoirning "Maktub" she'ri misolida poetik nido'ning ahamiyati yanada yorqinroq namoyon bo'ladi:

Hayron bo'lma, saratonda yoqqan kabi qor,

Tasodifan borib qolsa senga bu maktub.

Hayot meni ishq dardiga aylagach duchor,

Yuragimni yozdim senga, **hamqishloq mahbub.**²

Habib Sa'dulla tasodifan yordan kelgan va kutilmagan maktubni, yozda qorning yog'ishiga qiyoslab, tabiat hamda inson xarakterini mohirona mutanosiblaydi. Yozda qorning yog'ishi kutilmagan hodisa ekanligi hisobga olinib, lirik qahramonimiz bo'lmish oshiq yigit uni chindan sevuvchi mahbubiga hech qachon imkon bermagan, xat yozmagan yoki qadrlamagan. Yigitdan javob kutmagan mahbuba uchun bu maktub chindan ajablanarli va favquloddadir. Demak, inson xakteri, undagi qalb kechinmalari zamonlar o'tsa-da, o'zgarmaydi. Yuqoridagi tahlil qiyosi natijasida inson xakteri, undagi qalb kechinmalari zamonlar o'tsa-da, o'zgarasligiga amin bo'ldik. Bu borada Habib Sa'dulla "Navoiyga maktub" she'rida izoh berib o'tadi:

Zamonlar o'zgardi, yurtlar o'zgardi,

Ammo hanuzgacha ishq o'sha-o'sha.

Hamon o'sha-o'sha oshiqdardir,

Ham qalam ahliga muhabbat peshar.³

Qancha zamon o'tmasin, ishq dardi, oshiq dardi o'zgarasligini ta'kidlab, shoir uchun muhabbat mavzusi yetakchi mavzu bo'lib qolaverishiga urg'u beradi.

Tahlil qilayotganimiz "Maktub" she'riga Navoiyning ushbu misralari epigraf qilib olingani she'rdagi tuyg'ular tug'yoniga aynan mos kelgan va lirik qahramon dardini ochib berishga ko'maklashgan:

Meni men istagan o'z suhbatiga arjumand etmas,

Meni istar kishining suhbatini ko'nglim pisand etmas.⁴

Yigit qachonki o'zi ham oshiq bo'lib, ishq dardini tuygandagina o'tmishda, olis qishloqda qolgan qiz dardini anglaydi, unga qarata: "...qishloqdosh mahbub", – deya

1 Султон Иззат. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. Б.191.

2 Ҳабиб Саъдулла. Танланган асарлар.1- жилд. – Тошкент: Шарқ, 2002. Б.58.

3 Ҳабиб Саъдулла. Танланган асарлар.1- жилд. – Тошкент: Шарқ, 2002. Б.64.

4 Ҳабиб Саъдулла. Танланган асарлар.1- жилд. – Тошкент: Шарқ, 2002. Б.58.

nido qiladi.

“Mahbub” – arabcha sevimli kishi, yor ma’nosini beradi. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, bu nido orqali yigit bolaligidagi hamqishloq qizning qadriga yetmagani, bu bilan uning ko’ngliga ozor berganidan afsuslanishi va uni mahbub deya tan olinishi yuzaga chiqadi.

Har bir yangi avlod poetikasi, ijodiy izlanishlari betakror tarixiy sharoit, yangi ijtimoiy voqelik bilan xarakterlanadi. Shu ijtimoiy voqeliklarning o’zaro farqlanishi, bir-biriga o’xshamasligi badiiy asardagi obrazlar qurilishida, poetik obrazlarning estetik vazifasida, shoirlar ijodining bir-biridan ajralib turishida ham namoyon bo’ladi. Endi lirik qahramon o’sha dilbardan kechirim so’raydi. Poetik nido bu safar yigit ma’shuqani bir so’ziga zor qilganini yuzaga chiqaradi. Bu holat ikki poetik nido bilan yanada konkretlashadi:

Kechir meni, **qarorini o’g’irlatgan qiz,**

Kechir meni, **bir so’zimga intizor dilbar.**

Men qoshingda bosh egayin, mayli, cho’kay tiz,

Sen oldimda buyuk tog’san Himolay qadar.⁵

Endi yigit ma’shuqaning ishqiy oldida bosh egishini va uni eng baland cho’qqi bo’lmish Himolayga taqqoslashini aytib, bu go’zal qiyoslanish atrofida suxansozlik qilish, lutf ko’rsatish niyatining mevasini yaratadi.

Keyingi misradagi poetik murojaatida kechinmalar ifodasi kulminatsion cho’qqiga chiqadi, tanlangan epigrafga yanada moslik kashf etish bilan birga uni “sohib jamol” deya atashi o’quvchi qalbini larzaga keltiradi. Shoir mahoratini ko’ringki, sevgilisi chetda qolib, uni sevgan umuman boshqa lirik qahramonni, qishloqdosh qizni yetuk poetik obraz darajasiga ko’tara oladi. Boshqa tomonlama yondashib bo’lsa-da, oshiq ichki kechinma va dardlarini mohirona ochib beradi. Tuyg’ular tug’yoniga bunday yechim topish shoirning yetukligi, fikridonishligi mevasidir:

Istamasdim eshitmoqni rozingni hatto,

Bugun mening rozlarimga u qilmas shafqat.

Shunda seni esga olgum, **ey sohib jamol,**

Pok sevgingni toptagandim yetmay qadringga.⁶

Mashhur munaqqid V.G. Belinskiy Pushkin she’riyati haqida gapirar ekan, uning asardan asarga nafaqat shoir sifatida, balki inson va xarakter sifatida ham davomli o’sib borganligini ta’kidlaydi.⁷ Bu fikr Habib Sa’dullaga ham taalluqlidir. Ayniqsa, “Maktub” atalmish birgina she’ri orqali lirik qahramonning bolalik tuyg’ularini ulg’aygach, keskin o’zgarganini, bir umrning tuyg’ularini mohirona ochib bera olgani shoir mahoratidandir. Xotira lirik kechinmalarni saqlab, uni otashnafas she’rga aylantirgan shoirning “Maktub” she’ri muxlislar qalbini go’zal hislarga to’ldiradi. So’nggi satrlardagi poetik murojaatga e’tibor beraylik:

Kechir meni, **qarorini o’g’irlatgan qiz,**

Ilk sevgim, deb sanamagil meni muqaddas.

Muhabbating qoldirgandim javobsiz esiz,

Bukun mendan ilk muhabbat olayotir qasd.⁸

Bu nido orqali shoir ham murojaat, ham ta’rif keltiradi. Ishqi chin ma’shuqani qadrlamagani uchun o’zi ham shu holga tushganligiga amin bo’ladi. Shunday qilib “Maktub” she’rida lirik qahramon besh bor poetik nidodan foydalanadi. Bu orqali she’r mazmunining o’quvchini hayajonga sola bilish quvvati mo’jizaviy tarzda ortadi.

She’rda lirik qahramonga bo’lgan murojaatning go’zal ifodasi shoirning jo’shqin va samimiy e’tirofi zamiriga singib borarkan, o’quvchi undan shoir shaxsiyatining, fikriyoti va lirik qahramon hissiyotining sirini anglashga intiladi, bu esa she’riyatning ajib sehri samarasidir.

Habib Sa’dulla she’riyatida badiiy ko’chimlarning o’rni beqiyos. Ular shoir yaratgan lirik obrazlarning xarakter qirralarini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yetuk iste’dod egasi, mohir so’z san’atkori, O’zbekiston xalq shoiri Habib Sa’dulla buyuk ijodkorlarning munosib davomchisi bo’la oldi. Uning nomi el orasida mashhur bo’lib, u o’zbek she’riyati, nasri va dramaturgiyasini badiiy barkamol asarlari bilan yanada boyitgan ijodkordir.

5. Ҳабиб Саъдулла. Танланган асарлар. 1- жилд. – Тошкент: Шарқ, 2002. Б.58.

6. Ҳабиб Саъдулла. Танланган асарлар. 1- жилд. – Тошкент: Шарқ, 2002. Б.59.

7. Белинский В.Г. Сочинения Александра Пушкина. Полн.собр.соч. Т.7. – М.: 1955. С.271-272.

8. Ҳабиб Саъдулла. Танланган асарлар. 1- жилд. – Тошкент: Шарқ, 2002. Б.59.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Белинский В.Г. Сочинения Александра Пушкина. Полн.собр.соч. Т.7. – М., 1955. – С.271-272.
2. Султон Иззат. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. Б.191.
3. Ҳабиб Саъдулла. Танланган асарлар. 1- жилд. – Тошкент: Шарқ, 2002. Б.59.

Dilnora MADUMAROVA,
O'zDJTU, Sharq filologiyasi fakulteti,
yapon tili nazariyasi va amaliyoti kafedrasida o'qituvchisi

“MANYOSHU” – O'NG MING BARGLAR TO'PLAMI

Annotatsiya: “Manyoshu” yapon she'riyati antalogiyalarining eng qadimgi va eng buyugidir. U VIII asrning o'rtalarida yaratilganligiga qaramay, o'z ichiga ancha oldingi sanaga oid ma'lumotlarni qamrab oladi va boshqa she'riy to'plamlarga qaraganda ko'proq shakl va mavzularga ega. Ushbu maqolada biz Manyoshudagi cho'ka – uzun she'r hamda asrlar davomida Yaponiyada hukmron bo'lib kelgan she'r shakli – tankaning ajoyib namunalari ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: “Manyoshu”, cho'ka, tanka, antalogiya, Otomo Yakamochi, imperator, Hitomaro, malika Asuka

Аннотация: “Манъёсю” — старейшая и величайшая из антологий японской поэзии. Хотя она была составлена в середине VIII века, она содержит материал из гораздо более раннего времени и охватывает более широкий спектр форм и тем, чем любой другой сборник поэзии. В этой статье мы рассмотрим некоторые из самых замечательных примеров чёка –одлинной поэмы в «Манъёсю», а также танка — поэтической формы, которая доминировала в Японии на протяжении столетий.

Ключевые слова: “Манъёсю”, чёка, танка, антология, Отото Якамоти, император, Хитомаро, принцесса Аска.

Annotation: the “Man'yōshū”, is the oldest and greatest of the Japanese anthologies of poetry. Although it was composed in the mid-8th century, it contains material from much earlier times and covers a wider range of forms and themes than any other poetry collection. In this article, we will examine some of the most remarkable examples of the long poem in the Manyoshu, as well as the tanka, a poetic form that has dominated Japan for centuries.

Key words: “Manyoshu”, choka, tanka, anthology, Otomo Yakamochi, emperor, Hitomaro, princess Asuka.

Yapon lirik she'riyatining eng katta va eng uzoq vaqt saqlanib qolgan yapon she'riyati antalogiyasi “Manyoshu” yohud “O'ng ming barglar to'plami”dir. Manyoshu tuzuvchilari noma'lum bo'lsa-da, katta ehtimol bilan Otomo no Yakamochining bunda hissasi katta deb hisoblanadi. U VIII asrning o'rtalarida yaratilganligiga qaramay, o'z ichiga ancha oldingi sanaga oid ma'lumotlarni qamrab oladi. Ya'ni antik davrning oxiri va ilk o'rta asrlarni yapon she'riyatining gullagan davri – Nara davrini aks ettiradi. Antalogiya IV-VIII asrlarga oid qadimgi xalq og'zaki ijodiga tegishli xalq qo'shiqlarini o'z ichiga olgan bo'lib, unda yapon jamiyatining turli ijtimoiy qatlamlariga mansub 500 ga yaqin mualliflar ishtirok etgan. Unda qadimgi hukmdorlar va mashhur shoirlar, saroy zodagonlari va turli darajadagi davlat amaldorlarining qo'shiqlari bilan bir qatorda baliqchilar, dehqonlar, chegarachilar kabi oddiy odamlarning qo'shiqlari yangraydi. Qo'lyozmaning asosiy tuzuvchisi shoir Otomo Yakamochi o'zidan oldingi turli odamlar tomonidan to'plangan qo'shiqlar hamda oilaviy to'plamlardagi she'rlarni birlashtirib, ularga o'zining ham she'riy to'plamini qo'shgan.

Saxo daryosi kechuvida

Qumloqlar yig'layotgan joyda

Qachon borsam bo'lar sening huzuringga

Ot ustiga minib kechib o'tib

Kristalldек tiniq sayozliklar

Tushimda tasodifan sening tabassuming ko'rib

Qulog'im ostida jaranglab turar

Muhabbatning o'chmas alangasi

Qanday qilib behuda va behuda

Muhabbatsiz umidsiz

O'z haqimda o'ylagan men kuchli inson !

Otomo Yakamochi

“Manyoshu” 20 ta kitobdan iborat bo'lib, 4516 ta qo'shiq va she'rlar mavjud. U boshqa she'riy to'plamlarga qaraganda shaklan va mavzu jihatdan ancha kengroq. Xususan, cho'ka (長歌—ちようか—uzun she'rlar hamda Yaponiyaning ustuvor, o'ttiz bir bo'g'inli she'r shakli tanka (短歌—たんか) —qisqa she'r shakli orqali serjilo, takrorlanmas she'riy satrlar bitilgan.²

Manyoshu yaratilish vaqtida she'r baytlarining aniq shakllari ishlab chiqilgan. Sasaki ularning uchtasini sanab o'tadi: nagauta —“uzun qo'shiqlar”, mijikauta (短歌—たんか) —“qisqa qo'shiqlar” hamda sendo no uta (sadok) —“eshkak eshuvchilar qo'shiqlari”. Shu bilan birga bu she'riy shakllarning Manyoshudagi nisbati ham aniqlangan. Manyoshudagi 4496 she'rdan sadok 61 she'rni, nagauta 262 she'rni, qolganlari esa tankani tashkil qiladi.³ Ko'p qismini tanka tashkil qilganligining sababi Yaponiya klassik she'riyatida tankaning hukmronligi VIII asrda allaqachon o'rnatilgan edi.

Manyoshu mazmuniga ko'ra uch qismga bo'linadi. Birinchisi, zo'ka (雑歌—ぞうか) —turli mavzulardagi she'rlar bo'lib, sayohat, ziyofat va rivoyatlarni o'z ichiga oladi. Ikkinchisi, Soumonka (相聞歌—そうもんか—muhabbat she'rlari. Uning aksariyati ishqiy muhabbatga

1 Японская литература: путь в полторы тысячи лет, Е.В.Кондраева, Хабаровск Издательство.2017, 11 с.

2 “Anthology of Japanese literature” Donald Keene, New York, 1955, p.28

3 Очерки Японской Литературы Н. Конрад, Москва 1973, 101с.

bag'ishlangan bo'lsa-da, lekin ba'zilarida shoirning o'z farzandlari, aka-uka, opa-singillariga bo'lgan tuyg'ulari bilan bog'liq. Uchinchi turdagisi banka (挽歌—ばんか) — dafn marosimi she'rlari bo'lib, bu xitoy she'riyatida qo'llanilganidan keyin yetib kelgan deb qaraladi. Qadimgi Manyoshu she'rlarining ko'pi imperatorlar, imperator kanizaklari va malikalar tomonidan yozilgan. Ularning ba'zilari shakl va mazmun jihatidan qadimgi balladalarga o'xshash. Imperator Yuryakuning (456-479) "Yamato o'lkasi" haqidagi eng birinchi she'ri shu noyob turga tegishli:

Savating, go'zal savating bilan, kuraging, sening kichik kuraging bilan qizaloq, bu tog' yonbag'irlarida o't terib, "uying qayerda?" — deb so'rayman sendan.

Ismingizni aytmaysizmi?

Keng Yamato mamlakati ustida

Olis va uzoq hukmronlik qilgan menman

Bu men olis va uzoq hukmronlik qilgan

Men o'zimni hukmdoringiz kabi yurtimni va ismimni sizga aytsam

Biroq, keyingi imperatorlar va ularning qarindoshlari VII asr oxirlarida, taxminan 672-yildagi Jinshin qo'zg'oloni davrida saroy hokimiyati uchun kurashgan vaqtlarida yozgan she'rlari bu turga kirmaydi. Unda ko'proq shaxsiy his-tuyg'ular ifoda etilgan. Misol uchun, bo'lajak imperator Tenmu bir kuni imperator Tenjining sobiq rafiqasi malika Nukataning oldiga bordi va ishora sifatida yengini silkitadi. Shundan so'ng malika quyidagi she'ni yozdi:

Binafsha dalalardan o'tayotganlarida

Ozorli dalalardan o'tayotganlarida

Daladagilar ularni ko'rmaydilmarmi?

Yorim yengini silkitar edi!

(1-jild, 20-she'r)

Shundan so'ng shahzoda bu she'rga javob beradi:

Binafsha gullaridek maftunman, yorim

Birovning ayoli bo'lganligidan nafratlanganimda

Men uni hali ham sevgan bo'larmidim?

(1-jild, 21-she'r)

VII asr ikkinchi yarmida imperator oilasidagi shoir-lardan tashqari shoirlikni o'ziga kasb qilib olgan she'r

yozish bilan shug'ullanuvchi saroy a'yonlari sinfi paydo bo'ldi. Ulardan biri Kamaki nomoto no Hitomaro edi. Uning hayoti haqida hech qanday ma'lumot yo'q. Manyoshudagi 450 dan ortiq qadimgi she'rlardan 20ta cho'ka (uzun she'r) Hitomaro tomonidan yozilgan. Uning bu yozgan she'rlarini ikki turga bo'lish mumkin: ma'lum bir talablarga binoan saroy shoiri sifatida yozgan rasmiy she'rlari va o'z his-tuyg'ularini shaxsiy ifoda etgan she'rlar. Uning rasmiy she'rlarida ko'plab maqtoqlar va mungli lirik she'rlar bo'lib, ayniqsa, u cho'kalarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Shunday bo'lsa kerakki, haddan tashqari qayg'u

U bir-biridan ajralgan qush kabi nola qilar

Har tong sening qabring izlar

Men uning yoz maysalaridek cho'kib borayotganini ko'raman

Tungi yulduz kabi u yoq bu yoqlarda kezar

Dengizda tebranayotgan kemadek tebranar

(2-jild, 196-she'r)

Bu she'r malika Asukaning o'lgan erining qayg'usiga ishora qiladi.

Cho'ka (uzun she'r) yapon tilidan tashqari boshqa she'riy janrlar bilan solishtirganda texnik jihatdan ancha sust. Cho'ka ritmi, uzun va qisqa unilarni yoki o'zgarma ritmlarni tartibga solmaydi va muvozanatlashtirmaydi. She'rlarda shoirning o'ziga xos g'oyalari va qadriyatlari mavjud bo'lmay, balki imperatorning abadiy hukmronligi va tabiat olamining uyg'onishi uchun ilohiy istaklar aks ettirilgan. Shu sababdan, Xitomaroning uzun she'rlari yapon she'riyati tarixidagi eng uzun she'rlar bo'lsa-da, ammo u dunyo she'riyati tarixida umri qisqa bo'ldi. Cho'ka an'anasi deyarli Manyoshu bilan tugadi.

Agar bir muncha vaqt momaqaldiroq chalib,

Osmon bulutli bo'lib, yomg'ir yog'sa

Unda siz mening yonimda qolasiz

Hatto momaqaldiroq ovozi eshitilmay yomg'ir ham yog'masa-da

Agar mendan so'rasangiz men yoningizda qolaman

Kakinomoto Hitomaro

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Е. В. Кондрашева "литература путь в полторы тысячи лет", Хабаровск Издательство ТОГУ 2017. с.11
2. Н. Конрад "Очерки японской литературы", Москва "Художественная литература", 1973. с.101
3. Японская литература по эпохам: ч 1 - эпоха Нара 2008-2022, BookMix.ru
4. Donald Keene "Anthology of Japanese literature" New York 2012, p.28
5. Shuichi Kato "A history of Japanese literary" New Abridged Edition, Don Sanderson 1997

Hulkar RAJABOVA,
ToshDO'TAU 2-bosqich mustaqil izlanuvchisi

REALISTIK QISSALARDA NUTQIY DETALLARNING BADIY MAQSADI, VAZIFASI VA AHAMIYATI

(Xoliyor Safarovning "Eng qayg'uli quvonch" qissasi misolida)

Annotatsiya: maqolada yozuvchi Xoliyor Safarov qissalarida nutqiy detallardan o'rinli foydalangan. Xususan, adibning "Nomus va hayot"da Murod qassob nutqidagi "masalan", "Eng qayg'uli quvonch" qissasida Quvonch nutqidagi "Ay-e", Tursunali nutqidagi "Nimasi, nimasini" kabi nutqiy detallar borki, ular asarning mazmunini boyitib, qahramonlar xarakterlarini chuqurroq ochib berishga xizmat qilgan. Ushbu detallar voqealarning tabiiyligini oshirgan.

Kalit so'zlar: badiiy maqsad, nutqiy detal, kinoya, yozuvchi, asar, mohiyat.

Аннотация: в статье показано, что писатель Холиёр Сафаров умело использовал речевые детали в своих рассказах. В частности, имеются такие речевые детали, как «например» в речи Мурада-мясника в произведении писателя «Честь и жизнь», «Ай-э» в речи Кувонча в рассказе «Самая грустная радость», «Что, что» в речи Турсунали, которые обогащают содержание произведения и способствуют более глубокому раскрытию характеров героев. Эти детали придавали событиям еще большую естественность.

Ключевые слова: художественная цель, речевая деталь, ирония, писатель, произведение, суть.

Annotation: the article shows that the writer Khaliyor Safarov used rhetorical details appropriately in his stories. In particular, there are rhetorical details such as "for example" in Murod Kassob's speech in the writer's "Honor and Life", "Ay-e" in Kuvonch's speech in the story "The Saddest Joy", and "What, what" in Tursunali's speech, which enriched the content of the work and served to reveal the characters of the characters more deeply. These details increased the naturalness of the events.

Keywords: artistic purpose, rhetorical detail, irony, writer, work, essence.

Nutqiy detal – bu qahramonlarning nutqi, fikrlashi yoki o'zaro muloqoti orqali hikoyaga chuqurlik beruvchi badiiy vosita bo'lsa, qissada nutqiy detal qahramon xarakterini ochib beradi. Qahramonlarning gapirish uslubi, so'z tanlovi va ifoda shakli ularning fe'l-atvori, hayotiy tajribasi va ruhiy holatini aks ettiradi. Chunki realistik adabiyotda yozuvchi hayot haqiqatini aniq va tabiiy aks ettirishga intiladi. Shundan qahramonning nutqi, so'zlash uslubi va til ohangi uning ichki dunyosi, hissiy holati va xarakterini chuqur yoritishga imkoniyat yaratadi.

Shu jihatidan nutqiy detallarning asosiy vazifasi quyidagilardan iboratdir:

Nutqiy detal qahramon xarakterini ochib berishi lozim.

Qahramonning gapirish uslubi uning dunyoqarashi, ijtimoiy mavqei va madaniyatini namoyon qilishi kerak. Masalan, sodda va lo'nda gapiradigan qahramon bilan murakkab va falsafiy fikr yuritadigan qahramon orasidagi farq ularning shaxsiyati haqida tasavvur beradi.

Nutqiy detallar ichki kechinmalarni ifodalashi zarur.

Bunda qahramonning hissiy holati uning nutqi orqali bilinadi. Hayajonlangan inson shoshib yoki qisqa gaplar bilan so'zlasa, xafa bo'lgan qahramon esa sust va hissiz gapiradi.

Nutqiy detallar munosabatlarni aks ettiradi.

Bu o'rinda esa qahramonning boshqa qahramonlar bilan qanday muloqot qilishi uning munosabatlarini ochib beradi. Hurmat, sevgi, nafrat yoki ishonchsizlik kabi hislar

nutq orqali namoyon bo'lishini inobatga olish kerak.

Nutqiy detallar ayniqsa qissada atmosfera yaratishi muhim.

Dialog va nutqiy tafsilotlar asarning umumiy ruhiy muhitini shakllantiradi. Shuning uchun ham ziddiyatli vaziyatlarda keskin, shiddatli nutq ishlatilsa, sokin va fojiali sahnalarda sust, bo'g'iq nutq qo'llanadi.

Realistik tasvirni kuchaytirishga ham nutqiy detallar kerak bo'ladi.

Qahramonlarning nutq uslubi hayotga yaqin bo'lsa, qissa yanada tabiiy va ishonarli chiqadi. Nutqiy detallardan dialekt, jargon yoki metaforalardan foydalanish qahramonning hayotiylikini oshiradi.

Shunday qilib, realistik qissalarda nutqiy detallar nafaqat qahramon ruhiyatini ochib berish, balki asarning umumiy ta'sirchanligini oshirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Darvoqe, Xoliyor Safarov qissalarida nutqiy detallardan o'rinli foydalangan. Xususan, adibning "Nomus va hayot"da Murod qassob nutqidagi "masalan", "Eng qayg'uli quvonch" qissasida Quvonch nutqidagi "Ay-e", Tursunali nutqidagi "Nimasi, nimasini" kabi nutqiy detallar borki, ular asarning mazmunini boyitib, qahramonlar xarakterlarini chuqurroq ochib berishga xizmat qilgan. Ushbu detallar voqealarning tabiiyligini oshirgan.

Xoliyor Safarov qissalaridagi detallar milliy

va mintaqaviy o'ziga xoslikni aks ettirdi. Adibning qashqadaryolik ekanligi hisobga olinganda, bu uning qissalaridagi qahramonlari nutqiga ham ta'sir qilgan. Shuning uchun ham "masalan", "ay-e", "Nimasi, nimasini" nutqiy detallari vohaga xos dialekt va sheva asosida tarkib topgan. Bu esa adibning vohaga xos nutqiy detallarni ishlatish orqali qahramonlarni yanada hayotiy va tabiiy ko'rsatishda qo'l kelgan. Bundan tashqari yozuvchi "masalan", "ay-e", "Nimasi, nimasini" nutqiy detallar orqali qissalarida realistik tasvirni kuchayтира olgan.

Misol: "Ay-e qo'ysang-chi, bir kamim endi yoshim o'ttizdan oshganda lo'killab maktabga borishim qoluvdi..."

Qahramon xarakterini ochib berishda vohalik qahramonning o'ziga xosligi, temperamentini ifodalash uchun uning nutqida viloyatga xos iboralar ishlatgan.

Misol: "Gulnor qo'lidagi qatiqdan bo'shagan, zardob sizib, rangi uni qib ketgan xaltalarini yerga qo'yarkan, yonboshlab televizor ko'rayotgan erining yoniga cho'kkaladi (rangi uni qib ketgan – rangi o'zgargan, oqarib

yoki xiralashgan, erining yoniga cho'kkaladi – bu matnda sadoqat va mehrni ifodalab, erining yoniga borib o'tirishi ma'noda ishlatilgan).

Xoliyor Safarov qissalarida nutqiy detallar orqali asarning milliy va hududiy ruhini saqlashga harakat qiladi. Adib qashqadaryolik yozuvchi sifatida mahalliy lahja va nutqiy detallar orqali asar voqealarining qayerda kechayotganini yanada aniqroq ifodalaydi.

Misol: "O'g'iloy, ha, o'kkag'arding qizi O'g'iloy-a... - derdi u qir ustida chalgancha bo'lib, qo'llarini boshi ostiga qo'ygancha ko'kka qarab yotarkan."¹

Nutqning jonliligi va tabiiyligini oshirishda qahramonlarning so'zlash uslubi kitobiy emas, og'zaki tilga yaqin bo'lgani uchun ham adib qissalari ishonarli va kitobxonga yaqindir.

Misol: "Ay-e, ko'p vaysama, bor...- og'rindi Quvonch. So'ngra nos otdi."

Quyida Xoliyor Safarovning "Eng qayg'uli quvonch" qissasida qo'llangan "ay-e" nutqiy detalining matndagi o'rniga ko'ra badiiy maqsadi, vazifasi tadqiq qilindi.

1 Safarov, Xoliyor. Nomus va hayot: qissa va hikoyalar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019. 152 - b.

1-jadval

"Ay-e" nutqiy detalining "Eng qayg'uli quvonch" qissasi matnidagi o'rniga ko'ra turi, realistik vazifasi hamda badiiy maqsadi

T/R	Misol	"Ay-e" nutqiy detalining turi	Realistik vazifasi	Badiiy maqsadi
	- Ay-e, nimasiga o'ylanasan? Ertaga hujjatlarini zamdirektorning qo'lga berib kelamiz. Aytamiz, domla hozir pul yo'q, ozroq biror nima ishlab kelaylik, nimasini nima qilamiz, deymiz. Qolgan nimalarini o'zi to'g'rilaydi... Menga qara, o'zi kollejda bola yetishmaydi.	So'roq va hayratni ifodalaydi.	So'zlovchi suhbatdoshining xavotirini tushunmayapti va uni behudaga o'ylayapsan, deb ishonitirmoqchi. Gapning mazmunini kuchaytirish	Ishonch uyg'otish
	- Ay-e, kollej ham bir gap bo'lar... Hujjatlarini ishonchli odamga berib kelgan bo'lsanglar, boraveringlar... Hozir hujjat bilan pul o'qiydigan zamon bo'lsa... Juda qo'ymasa, pul yuborasizlar, o'zim borib, og'zini yopib kelaman.	Ishonch va xotirjamlikni anglatadi. Hissiy ifodalash (ajablanish, ranjish)	So'zlovchi kollejga kirish muammo emasligiga va hammasi yaxshi bo'lishiga ishonadi. Qahramonning ruhiy holatini ochish	Dialogni tabiiy qilish; Ishonch uyg'otish
	"Ay-e, o'zi kollejga borib o'tirish shart emas ekan-ku..."	Diqqatni jalb qilish	Muhim fikrni ta'kidlash	Muhokama jiddiyligini oshirish
	"Ay-e... Ikki oy nima qilib kelaylik..."	Pauza yaratish va fikrlash	Nutqni tabiiy qilish	O'ylangan nutqni ifodalash
	"Ay-e, bolam, qo'y. O'zimizning qishloqdagi kollejga topshiraver."	Xalqona nutq va soddalik	Qahramon xarakterini ochish	Hayotiylik berish
	"Ay-e, nimasiga o'ylanasan?"	So'roq va hayratni ifodalaydi. Tasdiqlash yoki rad etish	So'zlovchi suhbatdoshining xavotirini tushunmayapti va uni behudaga o'ylayapsan, deb ishonitirmoqchi. Gapning mazmunini kuchaytirish	Ishonch uyg'otish
	"Ay-e, kollej ham bir gap bo'lar..."	Umid, ishonch	Kollejda o'qishga ishonch bildirish, umidvor bo'lish. Qahramonning ruhiy holatini ochish	Kollejda o'qish imkoniyati haqida o'ylash, umid qilish. Dialogga tabiiylik berish

	"Ay-e, o'zi kollejga borib o'tirish shart emas ekan-ku..."	Ishonchsizlik, ikkilanish	Kollejda o'qish zarurligiga shubha qilish, ikkilanish. Muhim fikrni ajratish	Kollejda o'qish kerakligiga shubha qilish. O'ylash va mulohaza qilish Yangi tushunchani shakllantirish
	"Ay-e... Ikki oy nima qilib kelaylik..."	O'ychanlik, rejalashtirish Ishontirish va tasalli berish	Ikki oylik vaqtni qanday o'tkazish haqida o'ylash Qahramon xarakterini ochish	Keyingi ikki oy uchun rejalalar tuzishga urinish.
	- Aka, - dedi yosh mutaxassis yigit, - mana shu "Ay-e", degan gapingiz eng katta dushmaningiz!	Tanbeh, nasihat	Salimning odatini tanqid qilish, uni o'zgartirishga chaqirish	Salimning "ay-e" so'zini ko'p ishlatishi uning obro'siga putur yetkazishini tushuntirishga harakat qilish.
	- Ay-e, tavakkal. Topshiring-chi, bir gap bo'lar.	Umid, tavakkal	Omadga umid qilish, tavakkal qilish	Tavakkal qilishga tayyorlikni, yaxshi natijaga umid qilishni ifodalaydi.

Yuqoridagi jadvalda (1-jadval) "Ay-e" so'zning ma'nosi matnga, personajning xarakteriga va vaziyatga qarab o'zgarib borgan. Shuningdek, "Ay-e" nutqiy detalining tavsifidan ko'rinib turibdiki, Xoliyor Safarov realistik qissalarida nutqiy detallardan qahramon ruhiyatini ochib berishda keng qo'llagan. Buni "Ay-e" nutqiy detalining butun bir qissada oz emas, ko'p emas, naqd 73 marta qo'llaganidan ham yozuvchining qissalari adabiyotning realistik tamoyilida hayot haqiqatini aniq va tabiiy aks ettirishga intilgan deyish lozim. Muallif "Ay-e" nutqiy detali bilan personajning xarakterini ochishda, ularning his-tuyg'ularini aniqroq yetkazishda va jonli dialog yaratishda samarali foydalandi.

Xoliyor Safarov realistik qissalarida xarakterlar va ularning nutqi realikka yaqin bo'lgani uchun ham "Ay-e" nutqiy detali orqali jonli va tabiiy nutq yarata oldi.

O'ylab qarasak, biz avval e'tibor qilmagan, ammo kundalik nutqimizda hamisha yod bo'lib ketgan "Ay-e"

yozuvchi ta'kidlaganidek, bu xohish va istaklar hosilasi. Yurakdan otilib, tish orasini yorib chiqqan bir hukmki, uni rad etishga ojizlik qilib, taqdir quliga aylanib bora-veramiz...

Yozuvchi mahoratining eng yuksakligi ham uning "Ay-e" nutqiy detali orqali ichimizdagi hayrat, g'azab, hayajon, shubha, ishonch kabi turli kayfiyatlarni oshkora qilishga yordam berganidir.

Bu yozuvchi tomonidan topilgan, boshqalariga o'xshamagan shunday topilmaki, ayrim realistik qissalaridagi so'zma-so'z tuzilgan sun'iy nutqqa o'xshamagan tabiiy, yorqin va sodda yozuvchi xazinasining dur-u gavharidir.

Xulosa qilib aytganda, adib Xoliyor Safarov "Ay-e" nutqiy detali orqali personajning hayotga bo'lgan munosabati va temperamentini aniq ko'rsata oldi. Bu nutqiy detal suhbatlarga tabiiylik berib, asar voqealarining hayotiy tus olishiga yordam bergan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Сафаров, Холиёр. Номус ва ҳаёт: қисса ва ҳикоялар. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2019. 152- б.
2. Йўлдошев, Қозоқбой. Сўз ёлқини. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2018. 504-б.
3. Хуршид Дўстмуҳаммад. Ижод кўнгил мунавварлиги. – Т.: "Мумтоз сўз", 2011.
4. Сафаров. Х. Энг қайғули қувонч. Қисса. \Шарқ юлдузи. – Тошкент. 2023, № 3, 14-42-б.
5. Сафаров. Х. Энг қайғули қувонч. Қисса. \Шарқ юлдузи. – Тошкент. 2023, № 4 162-173-б.

Dilafroz DONIYEVA,
Termiz davlat universiteti ingliz
tili va adabiyoti kafedrası o'qıtuvchısı

INGLIZ TILIDA QO'RQUV HISSINI IFODALOVCHI FRAZELOGIZMLARNING KOGNITIV BELGILARIGA KO'RA GURUHLANISHI

Annotatsiya: ushbu maqola ingliz tilidagi qo'rquv hissinı ifodalovchi frazeologizmlar kognitiv belgilari asosida guruhlanishini o'rganadi. Frazeologizmlar tilning semantik, sintaktik va pragmatik jihatlarini hisobga olib, qo'rquvni ifodalovchi iboralar turli kognitiv tuzilmalar asosida tahlil qilinadi. Maqola, qo'rquv hissinı til va tafakkur o'rtasidagi bog'lanish sifatida ko'rsatadi hamda frazeologik ifodalar va kognitiv lingvistika o'rtasidagi aloqalarnı o'rganishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: qo'rquv, frazeologizmlar, kognitiv belgilari, guruhlanish, ingliz tili, tilshunoslik, semantika, sintaksis, pragmatika.

Аннотация: статья исследует классификацию фразеологизмов, выражающих страх, в английском языке на основе когнитивных признаков. Фразеологизмы анализируются с учетом их семантических, синтаксических и прагматических аспектов, группируя их в когнитивные структуры. Работа показывает, как страх представлен как связь между языком и когнитивными процессами, способствуя пониманию связи между идиоматическими выражениями и когнитивной лингвистикой.

Ключевые слова: страх, фразеологизмы, когнитивные признаки, классификация, английский язык, лингвистика, семантика, синтаксис, прагматика.

Annotation: this article explores the categorization of fear-expressing idioms in English based on cognitive features. The idioms are analyzed considering their semantic, syntactic, and pragmatic aspects, grouping them into cognitive structures. The paper demonstrates how fear is represented as a connection between language and cognition, contributing to the understanding of the relationship between idiomatic expressions and cognitive linguistics.

Key words: fear, idioms, cognitive features, categorization, English language, linguistics, semantics, syntax, pragmatics.

Kirish. Ingliz tilida qo'rquv hissinı ifodalovchi frazeologizmlar, tilshunoslikning kognitiv sohasiga oid juda muhim mavzulardan biridir. Frazeologizm – bu tilning ma'lum bir bo'lagidan olingan va til ijtimoiy kommunikatsiyasi uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan sobit iboralardir. Bu iboralar ko'pincha bir yoki bir nechta so'zlar orqali ma'lum bir konseptni (his, fikr yoki tushuncha) ifodalaydi. Qo'rquv kabi universal va psixologik jihatdan murakkab his-tuyg'u, frazeologizm shaklida tilga kiritilganida, tilning kognitiv jihatları orqali tushunilishi kerak. Ingliz tilida qo'rquv hissinı ifodalovchi frazeologizmlar, albatta, shaxsiy va ijtimoiy tajriba, madaniyat, til va inson ongining o'zaro bog'lanishini ko'rsatadi.

Ushbu maqolada ingliz tilidagi qo'rquvni ifodalovchi frazeologizmlar kognitiv belgilari asosida guruhlanadi. Tahlil etilgan frazeologizmlar til va tafakkurning o'zaro aloqalarini tushunishga yordam beradi, shuningdek, qo'rquvni ifodalovchi frazeologizmlarning semantik, sintaktik va pragmatik xususiyatları o'rganiladi. Maqola, shuningdek, frazeologik ifodalar va kognitiv lingvistika o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili. Kognitiv lingvistika so'zi XX asrning oxirlarida shakllandi va tilning mantiqiy, semantik va psixologik jihatlarini o'rganishga yo'naltirilgan ilmiy yo'nalishdir. Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan, til faqat

grammatika yoki leksikaga asoslangan tizim emas, balki inson tafakkuri va his-tuyg'ularining aksidir. Aforizmlar va frazeologizm, ayniqsa, his-tuyg'ularni ifodalovchi iboralar, shu jumladan, qo'rquv kabi emotsiyalarnı ifodalash, inson ongining faoliyatini til orqali ifodalashning ajoyib namunasidir. Ingliz tilida qo'rquvni ifodalovchi frazeologizmlar haqida ilmiy tadqiqotlar mavjud bo'lib, bu sohada ushbu frazeologizmlarning kognitiv tahlili muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, frazeologizmlarning inson psixologiyasiga, xususan, qo'rquvni qanday aks ettirishga aloqadorligi chuqur tahlil qilinishi lozim.

Tadqiqot uchun tanlangan adabiyotlar qo'rquv mazmunli aforizmlarning psixolingvistik, madaniy va lingvistik xususiyatlarini yoritishda boy manba hisoblanadi. Milliy va xalq hikmatlariga oid manbalar, jumladan, Azamatovning "Hikmatlar xazinası" [1] va "O'zbek xalq ertakları" [3], o'zbek madaniyati va xalq og'zaki ijodiyoti asosida aforizmlarning shakllanishi va ularning axloqiy-ma'rifiy ahamiyatini ochib beradi. Lingvistik manbalar, xususan, "O'zbek tilining izohli lug'ati" [2] aforizmlarning semantik va uslubiy xususiyatlarini chuqurroq tahlil qilishga imkon beradi. Ushbu lug'at o'zbek aforizmlarining ma'no qatlamlarini tadqiq qilishda asosiy ilmiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Tahlil va natija. Ushbu maqolada frazeologizmlar

kognitiv belgilari asosida guruhlanadi va ularning semantik, pragmatik va sintaktik xususiyatlari tahlil qilinadi. Kognitiv lingvistika metodologiyasi yordamida ingliz tilida qo'rquv hisini ifodalovchi frazeologizmlar quyidagi asosiy tahlil omillariga ko'ra guruhlanadi:

Semantik xususiyatlar – frazeologizmlar ichidagi so'zlarning ma'nosi, ularning qo'rquv bilan bog'liqligi.

Pragmatik xususiyatlar – frazeologizmlarning kontekstdagi ma'nosi va qo'rquvning ijtimoiy kontekstdagi tasviri.

Sintaktik xususiyatlar – frazeologizmlarning grammatik tuzilishi va ular qanday qilib qo'rquvni tasvirlash uchun ishlatiladi.

Frazeologizmning kognitiv tahlili, insonning qo'rquvni qanday tushunishini, uni qanday aks ettirishini va til orqali qanday ifodalashini o'rganishga yordam beradi. Kognitiv tahlil, shu bilan birga, qo'rquvning til orqali qanday yoritilishi va ko'rsatilishini aniqlashga yordam beradi.

Ingliz tilida qo'rquvni ifodalovchi frazeologizmlar asosan, quyidagi semantik guruhlariga bo'linadi:

Qo'rquvni tasvirlovchi frazeologizmlar: Bu frazeologizmlar qo'rquvning tasvirini aniq va bevosita ifodalaydi. Masalan:

"Scared out of one's wits" (aqlini yo'qotgan qo'rquv).

"Have a fear of the unknown" (noma'lumdan qo'rqish).

Bu frazeologizmlar qo'rquvning qanday his-tuyg'u ekanini, uning odamni qanday shakllantirishi mumkinligini tasvirlaydi. Bu turdagi frazeologizm qo'rquvning intuitiv va tasavvurga asoslangan yondashuvini ko'rish mumkin.

Qo'rquvni kognitiv va psixologik jihatlar bilan ifodalovchi frazeologizmlar: Bu guruhda qo'rquv, odamning ongida yuzaga keladigan bir holat sifatida tasvirlanadi. Masalan:

"Heart in your mouth" (qalbingiz og'zingizda).

"Frozen with fear" (qo'rquvdan muzlash).

Bu frazeologizmlar, qo'rquvning insonning jismoniy va psixologik holatiga ta'sirini ifodalashga qaratilgan.

Qo'rquvni tashqi xavf sifatida ifodalovchi frazeologizmlar: Ba'zi frazeologizmlar qo'rquvni tashqi tahdid sifatida ko'rsatadi. Masalan:

"A dark cloud hanging over someone" (biror kishining ustida qorong'u bulut osilib turishi).

"The calm before the storm" (bo'ron oldidan tinchlik).

Bu turdagi frazeologizm qo'rquv tashqi muhitdagi xavf va tahdidlardan kelib chiqadigan hodisa sifatida aks ettiriladi.

Frazeologizmlar pragmatik nuqtai nazardan ham ahamiyatga ega. Ularning ijtimoiy kontekstdagi roli, boshqalar bilan muloqotda qo'rquvni qanday ifodalashni ko'rsatadi. Quyidagi frazeologizmlar ijtimoiy va kontekstual ma'nolarga ega:

"Afraid of one's own shadow" (o'zining soyasidan qo'rqish) – bu frazeologizm asosan, insonning had-dan tashqari ehtiyotkorligi yoki beparvoligi haqida so'z yuritadi.

"To be scared stiff" (butunlay qo'rqan bo'lish) – bu

frazeologizm, odatda, yirik ijtimoiy kontekstdagi qo'rquvni ifodalaydi, masalan, jang yoki xavfli vaziyatlar haqida.

Bu frazeologizmlar, kontekstdagi qo'rquvning kognitiv tusini, ijtimoiy holatlarda qanday o'zgarishini aks ettiradi.

Frazeologizmlar sintaktik jihatdan ham turlicha tuzilgan bo'lishi mumkin. Ularning sintaktik tuzilishi qo'rquvning til orqali qanday ifodalanishini belgilaydi. Quyidagi frazeologizm sintaktik jihatdan ko'proq qarama-qarshi tuzilmalarga ega:

"Shiver down one's spine" (umumiy qo'rquv hissi) – bu frazeologizm ko'pincha o'zgarmas sintaktik tuzilishga ega bo'lib, uning har bir elementining ma'nosi mantiqan birlashtiriladi.

"Scare the daylights out of someone" (biror kishini qo'rquvdan hayratda qoldirish) – bu frazeologizm frazalar bir-biriga qo'shib, o'zaro tushunishni ta'minlaydi.

Ushbu frazeologizm sintaktik tuzilma qo'rquvning dinamik va faol holatlarini ifodalashga imkon beradi.

Tanlangan aforizmlar semantik va stilistik vositalar yordamida tahlil qilinadi, bu ularning chuqur ma'nolari va ta'sirlarini aniqlashga yordam beradi. Ingliz va o'zbek tillaridagi qo'rquvga oid aforizmlar kuchli hissiy xabarlar beradi, ammo qo'rquvni ifodalashda ishlatiladigan til vositalari farq qiladi. Ingliz aforizmlarida ko'pincha shaxsiy bardoshlik va qo'rquvni yengishning ahamiyati ta'kidlanadi. Masalan, Mark Tvenning "Jasorat – qo'rquvga qarshi turish, qo'rquvni ustunlikka aylantirish, qo'rquvning yo'qligi emas" [6] so'zi qo'rquvni ichki kurash sifatida ko'rsatadi, uni faqat shaxsiy kuch orqali yengib o'tish kerakligi tushuntiriladi.

Aksincha, o'zbek aforizmlarida ko'proq qo'rquvning ijtimoiy oqibatlarini va kollektiv jihatlariga urg'u beriladi. Masalan, "Qo'rqan do'st bo'lmas" (Qo'rqan do'st haqiqiy do'st bo'lmaydi) iborasi, ijtimoiy aloqalarda ishonch va o'zaro yordamning muhimligini ta'kidlaydi. Yana bir misol, "Qo'rqan kishining yo'li tor bo'ladi" (Qo'rqan kishining yo'li tor) qo'rquv shaxsiy o'sish va imkoniyatlarni cheklashi mumkinligini ko'rsatadi, ayniqsa ijtimoiy kontekstda.

Ingliz va o'zbek aforizmlarida qo'rquv psixologik nuqtai nazardan ham katta ahamiyatga ega. Ingliz aforizmlarida qo'rquv ko'pincha ichki dushman sifatida ko'rib chiqiladi va uni yengish zarurati urg'ulanadi. Masalan, "Qo'rquv – ongni o'ldiruvchi" iborasi, qo'rquvning xarakteristikasi sifatida, u ratsional fikrlashni va qarorlar qabul qilishni zararli tarzda ta'sir qilishi mumkinligini anglatadi.

Xulosa. Ingliz va o'zbek tillaridagi qo'rquvga oid aforizmlar, jamiyatning qadriyatlari, shaxsiy tajribalari va umumiy ishonchlarni aks ettiruvchi muhim madaniy va psixologik vositalardir. Ushbu aforizmlarni taqqoslash tahlili, qo'rquvning individualistik va kollektivistik madaniyatlarda qanday tushunilishi va ifodalanishi o'rtasida sezilarli farqlarni ko'rsatadi. Ingliz tilida qo'rquv ko'pincha ichki kurash sifatida ko'rsatiladi va shaxsiy kuch orqali yengilishi kerakligi ta'kidlanadi, o'zbek tilida esa qo'rquv jamiyatga va o'zaro munosabatlarga ta'sir qiluvchi kuch sifatida ko'rsatiladi. Ushbu ifodalar, nafaqat

madaniy ongini, balki tilda qoʻrquvni va unga qarshi kurashni qanday tushunishimizni oʻrganish uchun ham katta ahamiyatga ega.

Kelajakda bu sohada qoʻrquvga oid aforizmlarni

boshqa tillar va madaniyatlarda oʻrganish orqali yanada kengroq tushuncha hosil qilish mumkin. Bu, qoʻrquvning qanday ifodalanganini va turli jamiyatlarda qanday boshqarilishini oʻrganish uchun imkoniyat yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azamatov M. Hikmatlar xazinasi. – Toshkent. 1977.
2. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. 2 tomlik. 2-tom. – Moskva: Russkiy yozik nashriyoti, 1981.
3. Oʻzbek xalq ertaklari. Sehrli soʻz. – Toshkent: Navroʻz. 2017.
4. Akramov I.I. "The aphorism and the aphoristic style of communication". Центр научных публикаций. 2022. 137-st.
5. Jumaniyozova M.M. Literary Aphorisms As An Element Of Linguistic Art (On The Example Of Erkin Azam's Work). European Journal of Molecular & Clinical Medicine, Volume 7, Issue 06, ISSN 2515-8260. 2020. 207-p.
6. Mark Twain. Courage is resistance to fear, mastery of fear, not absence of fear.
7. Oʻzbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq NMAK. 2009. 69-b.

Maxfuza QOBILOVA,
Profi Universiteti oʻqituvchisi
NDU doktoranti
maxfuza.qobiova.98@gmail.com

XX ASR INGLIZ TILSHUNOSLARI TOMONIDAN STILISTIK VOSITALARNING TASNIFI

Annotatsiya: stilistik vositalarning tasnifi tilning maʼno yetkazish, his-tuygʻularni uygʻotish va aloqani kuchaytirish uchun qanday ishlatilishini tushunishda muhim rol oʻynaydi. Ushbu qisqacha tavsif stilistik vositalarning yozma va ogʻzaki tilda keng qoʻllaniladigan turli turlariga umumiy nuqtayi nazar beradi, jumladan, metafora, taqqoslash, alliteratsiya, personifikatsiya, giperbola va ironiya. Ushbu vositalar oʻz funksiyasiga koʻra taqqoslash, ortiqcha taʼriflash yoki hissiy taʼsir koʻrsatish kabi kategoriyalarga ajratiladi. Ushbu vositalarni tahlil qilish orqali biz yozuvchilar va nutq soʻzlovchilari qanday qilib xabarlarini tuzib, oʻquvchilarni jalb qilish, asosiy gʻoyalarni taʼkidlash va jonli tasvirlar yaratishlarini chuqurroq tushunamiz.

Kalit soʻzlar: *metafora, taqqoslash, alliteratsiya, personifikatsiya, giperbola va ironiya, stilistik vositalar.*

Annotation: the classification of stylistic devices plays a crucial role in understanding how language can be utilized to convey meaning, evoke emotions, and enhance communication. This abstract provides an overview of the various stylistic devices commonly used in both written and spoken language, such as metaphor, simile, alliteration, personification, hyperbole, and irony. These devices are classified into categories based on their function, such as those that create comparisons, exaggerations, or emotional appeal. By examining these devices, we gain a deeper understanding of how writers and speakers craft messages to engage their audience, emphasize key ideas, and create vivid imagery.

Key words: *metaphor, simile, alliteration, personification, hyperbole, irony, stylistic devices.*

Аннотация: классификация стилистических приемов играет ключевую роль в понимании того, как язык может быть использован для передачи смысла, вызова эмоций и улучшения коммуникации. В данной аннотации представлен обзор различных стилистических приемов, часто используемых как в письменной, так и в устной речи, таких как метафора, сравнение, аллитерация, олицетворение, гипербола и ирония. Эти приемы классифицируются по их функциям, таким как создание сравнений, преувеличений или эмоционального воздействия. Исследуя эти приемы, мы получаем более глубокое понимание того, как писатели и ораторы создают сообщения для вовлечения своей аудитории, подчеркивания ключевых идей и создания ярких образов.

Ключевые слова: *метафора, сравнение, аллитерация, олицетворение, гипербола, ирония, стилистические приемы.*

Kirish. Zamonaviy lingvistikada "stilistika" atamasi turli maʼnolarda qoʻllaniladi. Biroq, odatda, u tilshunoslikning bir sohasi sifatida tushuniladi, u turli muloqot sharoitlarida

fikr va his-tuygʻularni ifodalash uchun tilning turli elementlarini tanlash va foydalanish prinsiplarini hamda ularning taʼsirini oʻrganadi [1,7]. U tilning leksika, grammatika,

fonetika va sintaksis kabi elementlarining turli kontekstlarda qanday ishlatilishini tahlil qiladi. Stilistika vositalari yozuvchilar tomonidan o'quvchilarning tasavvurini jalb qilish va yozishni qiziqarli qilish uchun qo'llaniladigan texnikalardir. Bu vositalar so'zlarning tartibi, tasviriy til va boshqa uslubiy elementlar orqali ma'no va his-tuyg'ularni yaratishda yordam beradi.

Turli olimlar turli davrlarda uslubni turlicha ta'riflashgan. Ushbu xilma-xillikdan biz 20-asrning 50-yillaridan 90-yillarigacha bo'lgan davrni qamrab olgan eng vakolatli ta'riflarni keltiramiz. 1955-yilda akademik V.V. Vinogradov stilistikani "bir milliy tilning yoki boshqa bir tilning so'zlashuv doirasida til vositalarini ishlatish, tanlash va birlashtirish usullarining ijtimoiy jihatdan tan olingan va funksional jihatdan belgilangan ichki birlashgan tizimi" deb ta'riflagan (2, p. 73). 1971-yilda professor I.R. Galperin stilistikani "aloqada aniq bir maqsadni amalga oshirish uchun xizmat qiladigan o'zaro bog'langan til vositalari tizimi" sifatida ta'riflagan (3, p. 18). 1994-yilda professor Y.M. Skrebnevning stilistika bo'yicha kitobida stil "gomogen matnlar guruhini (yakka matnni) boshqa barcha guruhlardan (boshqa matnlardan) ajratib turadigan narsa" deb ta'riflangan. Stilni taxminan "matn turi yoki aniq bir matnning o'ziga xosligi, o'ziga xos xususiyatlar to'plami" sifatida ta'riflash mumkin [4, p.9].

Barcha bu ta'riflar stil tushunchasining tizimli va funksional jihatdan belgilangan xususiyatini ko'rsatadi. An'anaviy retorika tizimini "zamonaviylashtirish"ga uringan birinchi lingvistik olimlardan biri britaniyalik olim G. Leech bo'lgan. 1967-yilda uning "Essays on Style and Language" (Stil va til bo'yicha insho) nomli kitobi Londonda chop etildi [5, p. 24]. O'sha davrda mashhur bo'lgan tasviriy lingvistika ilmiga hurmat bajo keltirgan holda, u lingvistik nazariyaning qanday qilib hozirgi zamon adabiyotini o'rganishda metafora, parallelizm, alliteratsiya, personifikatsiya va boshqa retorik vositalarni tasvirlash vazifasiga qanday mos kelishini ko'rsatishga harakat qildi.

Ingliz tilida badiiy tasvir vositalari, stilistik vositalar va nutq figuralari o'xshash ma'nolarda ishlatiladi hamda o'quvchilarda badiiy ta'sirni kuchaytirish, ifoda ta'sirchanligini oshirish, ularda taassurot uyg'otish kabi vazifalarni bajaradi. Hozirgi kunda badiiy tasvir vositalarining turli xil tasniflari mavjud. Ular asosan, bir xil elementning turli terminologiya va tasniflashi bilan farq qiladi.

Asosiy qism. Skrebnev 1994-yilda nashr etilgan "Fundamentals of English Stylistics" nomli kitobida stilistikani paradigmatic stilistika (birliklar) va syntagmatic stilistika (ketma-ketliklar) kabi katta guruhlariga ajratgan. Shuningdek, u har birini fonetika, morfologiya, leksikologiya va sintaksis kabi kichik guruhlariga ajratib, ularga bir daraja qo'shadi – semasiologiya (semantika).

I. Paradigmatik stilistikaning beshta tarmog'i quyidagilardan iborat:

a) Fonetika (ma'lum bir maqsadda noto'g'ri yozish: grafonlar): *I know these Eye-talians!* (Lawrence)

b) Morfologiya (bitta zamonni boshqa bir zamon o'rniga ishlatish): *What else do I remember? Let me see. There comes out of the cloud our house...* (Dickens)

c) Leksikologiya (neytral; ijobiy/ko'tarilgan: she'riy, rasmiy, kasbiy; salbiy/pasaygan: gap-so'z, yangi so'zlar, jargon, sleng, bir martalik so'zlar, odobsiz so'zlar)

d) Sintaksis: ushbu guruh to'rtta kichik yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

– Gap tuzilishining to'liqligi: ellips, aposiopos, bitta a'zodan iborat nominativ gaplar, takrorlanishlar.

– So'z tartibi: inversiya

– Gaplarning kommunikativ turlari: quasi- tasdiqlovchi/so'roq/inkorli/buyruqli gaplar

– Sintaktik bog'lanish turi: ajratish, parentez elementlari, asindetik qo'shish va bog'lash

e) Semasiologiya (nomlar yoki troplarining uzatilishi (Skrebnevning ta'biri bilan "almashinish figurasi"): Semasiologiyani ikki guruhga ajratiladi: sifat figurasi va miqdor figurasi.

Miqdor figurasi: giperbola: *Tom was conducted through a maze of rooms and labyrinths of passages* (Dickens); meozis (kamaytirish, litotes): *He was laughing at Lottie but not unkindly.* (A.Hutchinson)

Sifat figurasi: metonimiya (sinekdoxa va perifraza): *She was a sunny, happy sort of creature. Too fond of the bottle.* (Christie); metafora (izoh, personifikatsiya, antonomaziya, allegoriya): *Death is at the end of that devious, winding maze of paths...* (Fr.Norris); *Christ, it's so funny I could cut my throat.* *Madame Bovary at Columbia Extension School!* (Salinger); ironiya (an'anaviy va noan'anaviy): *Try this one, "The Eye of Osiris." Great stuff. All about a mummy. Or Kennedy's "Corpse on the Mat" – that's nice and light and cheerful, like its title.* (D. Sayers).

II. Sintagmatik stilistika:

a) Fonetika (alliteratsiya, assonans, paronomaziya, ritm va metrik, rim): *As good as gold, Sense and Sensibility* (J.Austen)

b) Morfologiya

c) Leksikologiya

d) Sintaksis (parallelizm, anafora, epifora, ramkalanish, anadiplosis, xiazmus): *There are so many sons who won't have anything to do with their fathers, and so many fathers who won't speak to their sons.* (O.Wilde)

e) Semasiologiya: identlik figurasi (taqqoslash, sinonim almashish): *And then in a moment she would come to life and be as quick and restless as a monkey.* (Galsworthy); tengsizlik figurasi (aniqlovchi sinonimlar, kulminatsiya, antikulminatsiya, zeugma, so'z o'ynash, yashirilgan tautologiya): *A young girl who had a yellow smock and a cold in the head that did not go on too well together, was helping an old lady...* (Priestley); va qarama-qarshilik figurasi (oksimoron, antitezis): *Of course, it was probably an open secret locally.* (Christie)

Boshqa bir klassifikatsiya 1971-yilda Valeriya Kuharenko tomonidan taklif etilgan. Uning tasnifi bir necha

darajalarga asoslangan bo'lib, ular fonetik, morfologik, semantik, leksik va sintaktik darajalarga ajratgan. U Sintaktik darajani sof sintaktik va leksiko-sintaktik guruhlarini o'z ichiga olishini izohlab bergan. [6.p184]

a. Fonografik darajasi: onomatopeya, alliteratsiya, assonans, grafon, grafik anglatadi.

b. Morfologik daraja: morfemik takrorlash. Morfemik valentlikning kengayishi.

c. Leksik stilistik vositalar: metafora, metonimiya, sinekdoxa, so'zlar o'yini, ironiya, epithet, giperbola, past baho berish, oksimoron.

d. Sintaktik stilistik vositalar bir necha kategoriyalarga asosan farqlanadi. **Gapning uzunligi bo'yicha:** bir so'zli jumlar, jumla tuzilishi, punktuatsiya. Jumladan a'zolarining joylashuvi: ritorik so'roq, takrorlanish turlari, parallel qurilishlar, Kyazmus, inversiya, suspense, ajratish. **Gap tuzilishining to'liqligi:** ellips. **Bitta a'zodan iborat gaplar:** apokoinu qurilishlar, uzilish, **bog'lanish turlar:** polisinindeton. Asindeton. Qo'shilish

Bir so'zli gaplar juda kuchli ta'sirga ega, chunki ularning yagona qismi nafaqat so'z, balki gap urg'usini ham o'zida jamlaydi. Gapni tashkil etuvchi so'z, shuningdek o'zining gap intonatsiyasini oladi, bu esa mazmunni oldinga olib chiqishga yordam beradi. Masalan: "They could keep the Minden Street Shop going until they got the notice to quit; which mightn't be for two years. Or they could wait and see what kind of alternative premises were offered. If the site was good.—If. Or. And, quite inevitably, borrowing money." (J.Br.) Ko'rayotganingizdek, hatto semantik bog'lovchilar ham gap maqomini olgan va ularning ma'naviy va ifodalovchi qiymati sezilarli darajada oshgan.

Gapning a'zolarini joylashtirish bilan bog'liq bo'lgan stilistik vositalar orasida takrorlanish alohida o'rin egallaydi. Sintaksik stilistik vosita sifatida takrorlanish — bir xil so'z, so'z birikmasi yoki iborani ikki yoki undan ortiq marta qaytarishdir. Takrorlangan birlikning gapdagi (yoki ifodadagi) joyiga qarab, takrorlanish bir necha turga bo'linadi:

1. Anafora: ikki yoki undan ko'p ketma-ket gapning (klausalar) boshlanishi takrorlanadi: a..., a..., a... . Anaforaning asosiy stilistik funksiyasi takrorlangan birlikni ta'kidlashdan ko'ra, takrorlanmagan birlik uchun fon yaratishdir, bu o'zining yangiligi orqali oldinga chiqadi. Anaforaning fon yaratish funksiyasi, shuningdek, takrorlanadigan so'zlarning ma'nosi va sintaksik funksiyasiga qarab ham ko'rinadi.

2. Epifora: ketma-ket jumlar (klausalar)ning oxiri takrorlanadi: ...a, ...a, ...a. Epiforaning asosiy funksiyasi jumlaning oxirgi so'zlariga urg'u qo'shishdir.

3. Ramkalash: jumlaning boshida takrorlangan so'z oxirida qaytariladi va shu bilan jumlaning (yoki ifodaning) takrorlanmagan qismiga "ramka" hosil qiladi: a... a. Ramkalashning funksiyasi jumlaning boshida aytilgan tushunchani tushuntirishdir. Bu boshida kiritilgan narsani izohlaydi va aniqlashtiradi, shunda u ikkinchi marta

ishlatilganda uning ma'nosi aniq bo'ladi.

Anadiploza: bir birikmaning gap oxiri va keyingi gapning boshida takrorlanishi: ...a, a... . Bu yerda ham semantika aniqlanadi, lekin yanada kamroq darajada.

Zanjirli takrorlanish bir nechta ketma-ket anadiplozesni taqdim etadi: ...a, a...b, b...c, c... . Mantiqiy ma'no sekinlik bilan orttirib borilmoqda.

Oddiy takrorlanish jumladan aniq joyi yo'q va takrorlangan birlik turli joylarda uchraydi: ...a, ...a..., a.... Oddiy takrorlanish, takrorlangan so'zning (iboraning) mantiqiy va emotsional ma'nolarini ta'kidlaydi.

Ketma-ket takrorlanish bir-birining ortidan yaqin joylashgan takrorlangan birliklarning zanjiridir: ...a, a, a... . Bu gapiruvchi emotsional holatining cho'qqisini bildiradigan eng kuchli takrorlanish turidir.

Takrorlanish, ta'kidlash uchun kuchli vosita hisoblanadi. Bundan tashqari, takrorlanish nutqqa ritm va muvozanat qo'shadi. Ushbu vazifa **parallel qurilishlarda** asosan markaziy ahamiyatga ega bo'lib, ular stilistik vosita sifatida faqat sintaksik turdagi takrorlanish sifatida ko'riladi, chunki bu yerda bir nechta ketma-ket gaplar (klouslar) tuzilishini takrorlash bilan hosil qilinadi. Parallel qurilishlar deyarli har doim leksik takrorlanishning bir turini o'z ichiga oladi va bunday uyg'unlik juda kuchli ta'sirni yaratadi, bir vaqtning o'zida nutqning mantiqiy, ritmik, emotsional va ifodalovchi jihatlarini oldinga olib chiqadi.

Parallelizmning teskari shakli *xiazmus* deb ataladi. Xiazmusning ikkinchi qismi aslida birinchi qurilmaning inversiyasidir. Shunday qilib, agar birinchi jumla (klaus) to'g'ri so'z tartibiga ega bo'lsa — SPO, ikkinchisi unga teskari bo'ladi — OPS.

Inversiya stilistik vosita sifatida ko'p qo'llaniladi. Bu usulda gap tarkibi to'liq o'zgartiriladi, shunda kesim eganing o'rnida keladi, yoki qisman, shunda gapning ikkinchi darajalari bo'laklari ega-kesim juftligidan oldin keladi. Shunga ko'ra, qisman va to'liq inversiya ajratiladi.

Sintaktik a'zolarini joylashtirish bilan bog'liq yana bir stilistik vosita suspense (kutilish) bo'lib, bu jumlaning yakunlanishini qasddan kechiktirishdir. "Suspense" atamasi adabiy tanqidda ham ishlatiladi, bu esa syujet natijasiga bo'lgan kutishdagi noaniqlikni anglatadi. Detektiv va sarguzasht hikoyalar suspense janrining misollaridir. Jumlaning mavzusi (bilinadi) va reme (yangi) bir-biridan uzoqlashtiriladi va yangi ma'lumotni kechiktirib taqdim etiladi. Texnik jihatdan, suspense ichki klausalar yordamida tashkil etiladi, bu yerda kesim egadan ajratiladi va kamroq muhim faktlar va tafsilotlar avvalroq kiritiladi, kutilayotgan ma'lumot esa jumlaning oxiriga saqlanadi.

Gap a'zolarini joylashtirishdagi o'ziga xos yondashuv ajratish (detachment) deb ataladi, bu stilistik vosita jumlaning ikkinchi darajali a'zolarini tinish belgilari (intonatsiya) yordamida ajratishdan iborat. Bu yerda so'z tartibi buzilmaydi, ammo ikkinchi darajali a'zolar o'z intonatsiyasini oladi, chunki ular gapning qolgan qismlaridan vergul, qo'shtirnoq yoki hatto nuqta bilan ajratilgan.

Masalan: "He had been nearly killed, ingloriously, in a jeep accident."

Jumla tuzilishini to'liq qilish bilan bog'liq bo'lgan sintaksik stilistik vositalarining ikkinchi, biroz kichikroq guruhi ellipsiya (jumlaning kamida bitta a'zosini qasddan tashlab ketish)ni o'z ichiga oladi. Bu mashhur "Macbeth"dan iqtibosdagi kabi: What! all my pretty chickens and their dam // at one fell swoop?

Zamonaviy prozada ellipsis asosan dialogda qo'llaniladi, bunda yozuvchi uni og'zaki nutqning tabiiy tanqisliklarini aks ettirish uchun ong'li ravishda ishlatadi. Ko'pincha ellipsis dialogga yaqin joyda, yozuvchi qahramonlarining nutqini sharhlashdagi kirish so'zlarida uchraydi. Prozada elliptik izohlar drama sahna ko'rsatmalari kabi. Ular faqat eng zarur ma'lumotlarni saqlaydi, holatga qarab osonlik bilan qayta yig'ilishi mumkin bo'lgan qismlarni chiqarib tashlaydi. Har kunlik nutqimizning situatsion tabiati, suhbatdoshlardan har ikkala tomonning muloqot shartlari va tafsilotlarini tushunishga katta tayanadi, bu esa normativ og'zaki tanqisliklarni targ'ib qiladi. Yozuvchi bu og'zaki tanqisliklarni ellipsis orqali takrorlaydi, asosiy maqsadi esa ixtiyoriy dialogning haqiqiylikini va ishonarliligini ta'minlashdir.

Leksiko-sintaktik vositalar: antitezis. Klimaks. Antiklimaks. Taqqoslash. Litotes. Perifraz kabi turlarni o'z ichiga oladi:

Antitezis leksiko-sintaktik vositalarning yaqqol misoli sifatida namoyon bo'ladi. Sintaktik jihatdan, antitezis parallel konstruksiyalarning boshqacha ko'rinishidir. Biroq, parallelizmning tarkibiy qismlari semantikasiga aloqador bo'lmaganligi bilan farq qiladi. Antitezis esa ikki qismi bir-biriga semantik jihatdan qarama-qarshi bo'lishni talab etadi, masalan, O. Uayldning qayg'uli maksimida: "Some people have much to live on, and little to live for", bu yerda "much" va "little" antonimlar juftligini tashkil qiladi, "on" va "for" predloglari bilan kontekstual qarama-qarshilik qo'llanadi.

Semantik jihatdan murakkab parallelizmning yana bir turi – klimaksdir, bunda har bir so'z keyingi so'z birikmasidan (klausula, jumla) mantiqan yoki emotsional jihatdan kuchliroq va aniqroq bo'ladi: "Better to borrow, better to beg, better to die!" (D.) "I am firm, thou art obstinate, he is pig-headed." (B.Ch.) Agar antitezisni yaratishda antonimlar (yoki ularning kontekstual ekvivalentlarini)

ishlatilsa, klimaksni hosil qilish uchun sinonimlar zanjirlarini yoki bir xil mavzuli so'zlarni ishlatish talab qilinadi.

Uchta qismdan iborat bo'lgan va keng miqyosda qo'llanib kelingan turlardan biri o'xshatishdir. O'xshatish ikki turli obyektning taqqoslash bo'lib, ularni turli sinflarga ajratib o'rganiladi. O'xshatilayotgan obyekt "tenor" deb ataladi, o'xshatish uchun ishlatilgan obyekt esa "vosita" deb ataladi. Tenor va vosita o'xshatishning ikki semantik uchi bo'lib, ular quyidagi bog'lovchi vositalar bilan bog'lanadi: "like", "as", "as though", "as like", "such as", "as...as", va boshqalar.

Litoteza ikkita qismdan iborat bo'lib unda ikkita inkor ma'noli komponentlar qo'shib bo'lishli ma'no ifodalaydi. Masalan, "not unkindly", aslida "kindly" degan ma'noni anglatadi, Ammo ijobiy ta'sir kamayib, so'zlovchi fikriga ishonchsizlikni ifodalaydi. Litotesning birinchi komponenti doimo salbiy ko'rsatkich "not" bo'ladi, ikkinchi qismi esa semantik jihatdan negativ bo'lib, inkor so'zlar (yuqoridagi kabi) yoki salbiy iboralar bilan shakllanishi mumkin.

Perifraza juda o'ziga xos stilistik qurilma bo'lib, u asosan oddiy ifoda o'rniga aylanma ifodani ishlatishni o'z ichiga oladi, ya'ni so'zning o'rniga murakkab sintaktik tuzilmani ishlatishni bildiradi. Ushbu almashtirish mexanizmi asosida perifrazalar figurativ (metonimik va metaforik) va mantiqiy deb tasniflanadi. Birinchi guruh aslida fraze-metonimiyalar va fraze-metaforalardan iborat bo'lib, quyidagi misolda ko'rishingiz mumkin: "The hospital was crowded with the surgically interesting products of the fighting in Africa" (I.Sh.), bu yerda kengaytirilgan metonimiya "the wounded"ni anglatadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, stilistik vositalarning tasnifi tilning ma'no yetkazish, his-tuyg'ularni uyg'otish va aloqani kuchaytirish uchun qanday samarali ishlatilishini tushunish uchun zarurdir. Metafora, taqqoslash, personifikatsiya, giperbola va alliteratsiya kabi turli stilistik vositalarni tahlil qilish orqali biz yozuvchilar va nutq so'zlovchilari qanday jonli tasvirlar yaratishini, asosiy g'oyalarni qanday ta'kidlayotganini va tinglovchilarni qanday jalb qilayotganini tushunib olamiz. Ushbu vositalar o'z funksiyasiga ko'ra taqqoslash, ortiqcha ta'riflash yoki hissiy ta'sir ko'rsatish kabi kategoriyalarga ajratilishi mumkin. Stilistik vositalarning turli turlarini va ularning tildagi rolini tushunish bizga yozma va og'zaki shakllarda tilning boyligi va chuqurligini qadrlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка: Стилистика декодирования. – М.: Просвещение, 1990.
2. Виноградов В. В. Итоги обсуждения вопросов стилистики II ВЯ. 1955. № 1
3. Galperin I. Я. Stylistics. – Moscow: Higher school, 1977.
4. Skrebnev Y.M. Fundamentals of English stylistics. – Moscow, 1994.
5. Leech G.A. A linguistic guide to poetry. – London, 1973.
6. Kuxarenko V. A. Seminars in style. – Moscow, 1971. – 184 p.

Mohira UMARALIYEVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi

TEMPERAMENT TIPLARIGA ASOSLANGAN INDIVIDUALIZATSIYALANGAN YONDASHUVLAR ORQALI INGLIZ TILIDA GAPIRISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLINGVISTIK ASOSLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada temperament tiplariga asoslangan individualizatsiyalangan yondashuvlar orqali ingliz tilida gapirish ko'nikmasini rivojlantirishning psixolingvistik asoslari o'rganiladi. Tadqiqotda har bir temperament turining chet tilini o'zlashtirish jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi va samarali o'qitish metodlari taklif etiladi. Eksperimental tadqiqot natijalari individualizatsiyalangan yondashuvlarning chet tilida gapirish ko'nikmasini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: *temperament, psixolingvistika, chet tili o'qitish, individualizatsiyalangan yondashuv, gapirish ko'nikmasi*

Аннотация: в данной статье изучаются психолингвистические основы развития навыков говорения на английском языке с использованием индивидуализированных подходов, основанных на типах темперамента. В исследовании анализируется влияние различных типов темперамента на процесс освоения иностранного языка и предлагаются эффективные методы обучения. Экспериментальные результаты подтверждают, что индивидуализированные подходы положительно влияют на развитие навыков устной речи.

Ключевые слова: *темперамент, психолингвистика, обучение иностранным языкам, индивидуализированный подход, навыки говорения*

Annotation: this article explores the psycholinguistic foundations of developing English-speaking skills through individualized approaches based on temperament types. The study analyzes the impact of different temperament types on foreign language acquisition and suggests effective teaching methods. Experimental results confirm that individualized approaches positively influence the development of speaking skills.

Key words: *temperament, psycholinguistics, foreign language teaching, individualized approach, speaking skills.*

Kirish. Chet tilini o'rganishda individual xususiyatlarni hisobga olish muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarning temperament tiplari ularning gapirish ko'nikmasi rivojlantirishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ba'zi o'quvchilar o'z fikrlarini tez va ravon ifodalay olsa, boshqalar sustroq yoki ishonchsiz gapiradi. Shuning uchun, har bir temperament turiga mos o'qitish metodlarini ishlab chiqish chet tili ta'limining samaradorligini oshiradi.

Ushbu maqolada temperament tiplarining ingliz tilida gapirishni rivojlantirishga ta'siri o'rganiladi va psixolingvistik asoslangan, individualizatsiyalangan yondashuvlar tavsiya etiladi. Tadqiqot davomida har bir temperament turiga mos metodlar ishlab chiqilib, ularning samaradorligi eksperimental usulda tekshirildi.

Tadqiqot savollari:

Temperament tiplari chet tilida gapirish ko'nikmalariga qanday ta'sir ko'rsatadi?

Har bir temperament turiga mos metodlarni qo'llash orqali natijalarni yaxshilash mumkinmi?

Individualizatsiyalangan yondashuvlarning samaradorligi qanday?

Metodologiya. Ushbu tadqiqot eksperimental usulda olib borildi. Tadqiqot jarayoni quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oldi:

Ishtirokchilar. Tadqiqotda 100 nafar ingliz tilini o'rganayotgan o'quvchi ishtirok etdi. Ular temperament

turlariga ko'ra 4 guruhga ajratildi:

Sangvinik – 25 nafar

Xolerik – 25 nafar

Flegmatik – 25 nafar

Melanholik – 25 nafar

Eksperimental dizayn. O'quvchilar boshlang'ich testdan o'tkazilib, gapirish ko'nikmalari baholandi. Keyin 6 hafta davomida har bir guruh uchun mos metodlar qo'llanildi:

Sangviniklar – bahslar, interaktiv o'yinlar, erkin muhoqot.

Xoleriklar – tezkor javoblar, diskussiyalar, muammo hal qilish mashqlari.

Flegmatiklar – tuzilgan dialoglar, audio yozuvlar bilan ishlash.

Melanholiklar – qo'llab-quvvatlovchi muhit, xatolarni kam ta'kidlash.

Dastur yakunida yakuniy test o'tkazilib, natijalar boshlang'ich test bilan solishtirildi.

Baholash mezonlari

Grammatik to'g'rilik

Leksik boylik

Ravonlik va talaffuz

Muloqotga kirishuvchanlik

Natijalar

Temperament Boshlang'ich baho (%) Yakuniy baho

(%) O'sish (%)

Sangvinik 60% 85% +25%

Xolerik 55% 80% +25%

Flegmatik 50% 78% +28%

Melanholik 45% 75% +30%

Asosiy kuzatuvlar: Barcha temperament turlarida gapirish ko'nikmalari yaxshilandi, ammo natijalar har xil bo'ldi. Flegmatik va melanholiklar eng katta o'sishni ko'rsatdi, chunki ularga mos metodlar orqali ularning sust faolligi kamaytirildi. Sangvinik va xoleriklar tez gapirishga moyil bo'lgani sababli, grammatik to'g'rilikka ko'proq e'tibor berish zarur.

Muhokama (discussion)

Psixolingvistik tahlil. Tadqiqotning xulosasiga ko'ra, temperamentga asoslangan individualizatsiyalangan yondashuvlar ingliz tilida gapirish ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali usul ekanligi aniqlandi. Temperament tiplariga mos metodlarni qo'llash orqali o'quvchilar o'rta-sidagi muloqotning samaradorligi va ishonchi sezilarli darajada oshadi.

Sangviniklar tez fikrlash va gapirishga moyil bo'lishadi, lekin grammatik xatolar ko'proq bo'ladi. Shu sababli, ular bilan ishlashda interaktiv o'yinlar, erkin muloqotlar va bahslar yordamida ularning o'z fikrlarini tez va aniq ifodalashlariga imkon yaratish zarur. Bu metodlar orqali ular o'z ishonchlarini oshirib, grammatikaning nozik jihatlariga ham e'tibor berishni boshlaydilar.

Xoleriklar tezkor javoblar va muammo hal qilishni yaxshi ko'rishadi, lekin ular boshqalarning fikrlarini tinglashda va o'z fikrlarini rivojlantirishda ba'zan sustlashishadi. Ular uchun muhim bo'lgan metodlar – muammo hal qilish mashqlari va diskussiyalar. Bular orqali ular faolliklarini va o'z fikrlarini yanada aniq va tartibli tarzda ifodalash imkoniga ega bo'lishadi.

Flegmatiklar esa tahliliy yondashadi va muloqotga

sust kirishadilar. Ularning o'qitish metodlari tuzilgan dialoglar va audio yozuvlar bilan ishlashni o'z ichiga oladi. Bu usullar ularning fikrlarini to'g'ri va aniq ravishda ifodalashga yordam beradi, shuningdek, ular muloqot jarayoniga ko'proq ishtirok etishga o'rgatiladi.

Melanholiklar esa xatolarni qilishdan qo'rqib, kam gapiradilar. Ular uchun qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish va xatolarni kam ta'kidlash muhimdir. Ularni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash, ular o'z fikrlarini ifodalashda ishonch hosil qilishlariga yordam beradi.

Amaliy tavsiyalar

– O'qituvchilar har bir o'quvchining temperamentini hisobga olgan holda individual yondashuvni tanlashlari kerak. Bir xil yondashuv barcha o'quvchilar uchun samarali bo'lmasligi mumkin.

– Interaktiv metodlar va texnologiyalar yordamida o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan darslar o'tkazish muhimdir. Har bir temperament turiga mos ravishda metodlar tanlanishi kerak.

– Psixologik qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, ayniqsa melanholik va flegmatik o'quvchilarga katta yordam beradi. Ularning o'z fikrlarini erkin ifodalashlariga imkon berish, o'qitish jarayonining samaradorligini oshiradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, temperamentga asoslangan individualizatsiyalangan yondashuvlar ingliz tilida gapirish ko'nikmasini rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Har bir temperament turiga mos metodlarni qo'llash orqali o'quvchilarning muloqotga bo'lgan ishonchi va natijalari sezilarli darajada oshadi. Tadqiqotdan olingan asosiy xulosalardan biri shundaki, har bir temperament turiga mos metodlarni qo'llash o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan yondashuvini yaxshilaydi va samaradorlikni oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akhmedov, A. (2019). Psycholinguistics and its role in language learning. – Tashkent: University Press.
2. Allport, G. W. (1937). Personality: A Psychological Interpretation. – New York: Holt, Rinehart and Winston.
3. Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching. Pearson Education.
4. Ellis, R. (2008). The Study of Second Language Acquisition. Oxford University Press.

Muhayyo HAMRAYEVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim metodikasi o'qituvchisi

O'QUV MATNLARINI MODELASHTIRISH ASOSIDA O'QUVCHILARNI BOG'LANISHLI NUTQDAN FOYDALANISH USULLARI

Annotatsiya: ushbu maqola o'quvchilarning nutq ravonligini oshirishda o'quv matnlarini modelashtirish asosida o'quvchilarni o'qitishga o'rgatish metodikasini shakllantirish haqida fikr yuritilgan. Shu boisdan bu mavzu tadqiqotchilar, pedagoglar va psixologlar uchun muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'z: o'quv matnlari, rivojlanish, metodika, modelashtirish, nutq rivoji.

Annotation: this article discusses the formation of a methodology for teaching students to teach based on the modeling of educational texts to improve students' speech fluency. Therefore, this topic is important for researchers, pedagogues and psychologists.

Key words: educational texts, development, methodology, modeling.

Аннотация: в данной статье рассматривается формирование методики обучения студентов преподаванию на основе моделирования учебных текстов для улучшения беглости речи учащихся. Поэтому данная тема важна для исследователей, педагогов и психологов.

Ключевые слова: учебные тексты, разработка, методология, моделирование.

Kirish. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, ayniqsa ta'lim sohasidagi tub o'zgarishlar hech kimga sir emas. Bugungi kunda yoshlarni bir masalaga nisbatan kreativ, ya'ni bir muammoni turli tomonlama, turli xil yo'llar bilan yechishlari, shuningdek ifodali o'qish, nutq rivoji va fikrni aniq yetkazib berish davr talabi hisoblanmoqda. O'quvchilarning bo'lajak kasbiy sifatlarini shakllantirishda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliyot ham muhim o'rin egallaydi. O'zbekistonda olib borilayotgan tub islohatlar mazmuni yosh avlodni ma'naviy yetuk, intellektual salohiyatli barkamol avlod qilib tarbiyalashga qaratilgan. Har bir mamlakatning taraqqiyoti, istiqboli, farovonligi, ma'naviy yuksalishi, jahonning eng rivojlangan davlatlar qatoridan o'rin olishi – bilimli, yuqori intellektual salohiyatli, qalbiga va ongiga ezgu fazilatlarini mujassamlagan yoshlarga bog'liq hisoblanib, har jihatdan yetuk va barkamol, Vatan taqdiri uchun sidqi dildan xizmat qiladigan, fidoyi, iymonli avlodni voyaga yetkazish, o'qitishni sifatli va mazmun jihatdan yuqori pog'onalariga olib chiqish avvalo o'qituvchi va tarbiyachi murabbiylar zimmasiga sharafligi va ayni paytda mas'uliyatli vazifani yuklaydi. Tabiiyki hozirgi ta'lim islohotlari sharoitida ham barkamol avlod tarbiyasi haqida gapirar ekanlar, Vatanimizning kelajagi, xalqimizning ertangi kuni, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro'-e'tibori avvalambor farzandlarimizning unib, o'sib, ulg'ayib, qanday inson bo'lib hayotga kirib borishga bog'liq.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Tadqiqot jarayonida Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, Ta'lim to'g'risida qonun, Sh.Mirziyoyev asarlari, mavzuga doir adabiyotlar hamda internet manbalaridan foydalanildi. Maqolani yozish davomida nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, mantiqiylik tamoyillari qo'llanildi.

Muhokama. Pedagogik faoliyat o'qituvchining o'quvchiga uning shaxs va intellektual jihatdan rivojlantirishiga yordam beruvchi ta'limiy va tarbiyaviy ta'sirini o'z ichiga qamrab oladi. 1-sinf dan 4-singacha bo'lgan o'quvchilar o'quv matnlarini modelashtirish asosida o'quvchilar nutqiy ravonligini oshirish bo'yicha o'qituvchilar metodik ishlar olib boriladi. Yoshlikdan olingan bilim "toshga o'yilgan naqsh"ga o'xshatishgan. Shunday ekan birinchi va ikkinchi sinflarda ona tili va o'qish o'qitishda alohida ahamiyatga ega ongli yondashuvni, o'zini ifoda etish va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish vazifasi, shuningdek o'quvchilarning individual qobiliyatlarini hisobga olgan holda tinglash, gapirish, o'qish yozish, matnni tinglab tushunish, fikr almashish, ma'lumot olish, yozma ma'lumotlarni o'qib, voqealarga munosabat bildirish qobiliyatlarini shakllantirish zarur hisoblanadi. Bugun bitta kitob o'qigan bola ertaga o'nta televizor tomosha qilgan bolani yetaklaydi. Bu rost gap va shuning uchun ushbu jumlaning va shunga o'xshash aqlli fikrlarni bolalar ongiga chuqur singdirish, kitobga bo'lgan muhabbatni oshirish, ularga ilm ortidan yorqin, porloq kelajak kelishligini anglatish darkor. Bugun o'z bilimini, ma'naviyatini boyitgan bola kitob o'qish orqali mustaqil va erkin fikrlashga o'rganadi, dunyoqarashi kengayadi, televizorda turli ko'ngilochar dasturlar, past darajadagi seriallar va multfilmlarni tomosha qilayotgan bolalar kitob o'qiyotganlar uchun xizmat qiladi. Kitobxon yoshlar hayotda o'z o'rnini topish uchun o'zlarida bor imkoniyatlarning barchasini ishga soladilar va bilim olishga kuchlarini sarflashadi. Farzandlarimizga bilim berish nafaqat bugungi kunning, balki qadimda otabobolarimizning ham dolzarb vazifalaridan biri bo'lgan. Bolajonlarimiz ertangi hayotning ma'lum bir sohasining yetuk mutaxassisi bo'lib ulg'ayishlari, o'qishlari Vatan

ravnaqiga munosib hissa qo'shishlari bu barchamizning oliy maqsadimiz hamda burchimizdir. Bolalarni o'qitish, o'rgatish ota-onalar bilan bir qatorda o'qituvchi murabbiylarning ham burchlaridir. Bolalarda nutqni, fikrlashni va o'zganing fikri to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini bilish qobiliyatini shakllantiruvchi oddiy va samarali metodlardan biri bu savol-javob metodidir. O'quvchilarga eng avvalo bog'lanishli nutq nima ekanligini tushuntirib olishimiz kerak? Fikrni bayon etish ehtiyojini amalga oshirishga qaratilgan, tugallangan mavzuni ifodalaydigan logik va grammatik qoidalar asosida tuzilgan, mustaqil, tugallangan va o'zaro bog'langan ma'noli qismlarga bo'linadigan nutq – bog'lanishli nutq deyiladi. Bog'lanishli nutq – mavzuni tushunish, chegarasini aniqlash, mavzuni yoritib olish ko'nikmasini, inshoni asosiy fikrga bo'ysundirish ko'nikmasini, hikoya va inshoga taalluqli bo'lgan zaruriy materiallar yig'ishni, materiallarni tartibga solishni, fikrni adabiy til me'yorlariga rioya qilgan holda to'g'ri ifodalay olish ko'nikmalarini, yozilgan matnni takomillashtirish ko'nikmasini shakllantiradi. Boshlang'ich sinflar ona tili dasturiga muvofiq 2-sinfda (30-40 so'zli) matn yuzasidan o'qituvchi yordamida bayon yozishga o'rgatiladi, 3-sinf 40-60 so'zdan iborat matnning mazmunini jamoa bo'lib tuzilgan 3-5 ta reja asosida bayon yozish, 4-sinfda esa mustaqil tuzilgan reja asosida (70-90 so'zli) bayon yozish ko'zda tutiladi. Mashq sifatida bayonning ahamiyati katta. Bayon bolalarda adabiy nutqni to'g'ri shakllantirishga yordam beradi, nutq madaniyatini yaxshilaydi, tilga sezgirlikni oshiradi. Bayonda o'quvchi kishilarning mehnatini, hayotini, tabiat manzaralarini, fan-texnika bo'yicha yangiliklarni aks ettiradigan g'oyalar asosida bayon mavzusi yoritib beriladi. O'quvchilar bayon yozish orqali nutqning to'g'ri shakllanishiga erishsa, mantiqiy fikrlaydigan rasmlar orqali esa gaplarni bir-biriga bog'lashni va fikrlash malakalarini oshiradi.

227-mashq.

1. Bir kosasini paqqos tushirdim-da, bir burda non bilan shirin sharbat suvini qirib ichdim.
2. Bir vaqt yo'lni changitib, qatoriga uch mashina keldi.
3. Rais va sheriklari bittadan serto'r, og'ir qovun tanlab, chaylaga kirishdi.
4. Rais unga bir tilim qovun tutdi.

229-mashq. Matnni o'qing. Matndan nimalarni bilib oldingiz? So'roqlar yordamida sonlarni toping.

Ilgari arablar va musulmon xalqlar hisob amallarini so'zlar yordamida bajarar edilar.

Hindlar esa har bir sonni raqamlar bilan ifoda etardilar.

Hindlarda to'qqizgacha sanoq tartibi bor edi.

IX asrda mashhur olim al-Xorazmiy hind hisobiga yangilik kiritdi. U bir raqami yoniga bitta halqa qo'ydi. Olim o'n raqamini yaratdi. (*Mirkarim Osimdan*)

1. Ilgari arablar va musulmon xalqlari hisob amallarini nimalar yordamida bajarganlar?
2. Kimlar har bir sonni raqamlar bilan ifoda etganlar?

3. Hindlarda qanday sanoq tartibi bo'lgan?
4. Nechanchi asrda hind hisobiga yangilik kiritildi?
5. Ushbu yangilikni kim kiritgan?
6. Olim al-Xorazmiy qanday sonni yaratdi?

Sonlarni o'zi bog'langan so'z bilan birga ko'chiring. Sanoq bildirgan sonlarning tagiga chizing. Ularning yozilishini yodingizda tuting.

Mustaqil topshiriq

"Mening oilam" mavzusida matn yozing.

Mavzu bo'yicha matn erkin ijod qilinadi. Yozilgan matn tahlil qilinadi va fikr-mulohaza olib boriladi.

Xulosa. Nutq bolaga inson madaniyatining barcha yutuqlariga yo'l ochadi. Umuman, shaxsning va barcha asosiy psixik jarayonlar (qabul qilish, fikrlash va boshq.) ning shakllanishi ham bolada nutqning rivojlanishi bilan bog'liqdir. Bolaning psixik jihatdan shakllanishida nutqning alohida o'rin tutishi uning turli bosqichlarda rivojlanishiga yordam beruvchi shart-sharoitlar va omillar-ni bilishni juda muhim qilib qo'yadi. Nutqning rivojlanishi bilan harakatlanuvchi kuchlar haqidagi masala shiddat bilan rivojlanish tarzida ro'y berishi tufayli ham, muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalarda nutq rivojlanishini rag'batlantiruvchi yoki unga to'sqinlik qiluvchi kuchlarni aniqlash ushbu jarayonga aniq maqsadni ko'zlagan holda pedagogik ta'sir ko'rsatishni tashkil etish kalitidir. Bolaning til tizimini egallash borasidagi barcha yutuqlarini muloqotni ta'minlovchi mazmunli, keng yoyilgan fikr sifatida qaraladigan ravon nutq o'z ichiga oladi. U mazmunlilik, mantiqlilik va izchillik bilan ajralib turadi. Ravon nutq bola til boyligini qanchalik o'zlashtirganligining ko'rsatkichi hisoblanadi, u bolaning aqlan, estetik, emotsional jihatdan rivojlanish darajasini aks ettiradi. Ravonlikning asosiy ko'rsatkichi sifatida so'zlar, gaplar va fikrlarning qismlari o'rtasida zarur aloqa vositalaridan foydalangan holda, matnni tarkibiy jihatdan to'g'ri tuzish qobiliyatini shakllantirish qabul qilingan. O'quv matnlarini modellashtirish orqali ta'lim berilsa ta'lim oluvchilarga ta'lim olish usullari osonlashmoqda. Bunda esa ta'lim tizimi vositalari rolini multimediyalar, kompyuter, internetga ulangan televizorlar, telefon liniyalar, smart doska, proyektorlar bajarib beradi. Ta'lim beruvchilarga bunday vositalar bilan dars mashg'ulotlar o'tkazish ta'lim sifatini oshirishni ta'minlaydi. Onlayn darslarda raqamli ta'lim texnologiyalari bilan birga o'quv matnlarini modellashtirish asosida qo'llanilishi yaxshi samara berishi hammamizga ma'lum. Masalan, yangi tahrirdagi Singapur ta'limi asosida chiqarilgan darsliklarimizda ko'plab matnlar, rasmlar va televideniye orqali berib borilgan onlayn darslar ham o'quvchi yoshlarni tanqidiy va ijobiy fikrlashga undaydi. Hozirgi paytda bolalarning yuqori darajada aqliy va nutqiy rivojlanishini, ularning til qobiliyatlari shakllanishini ta'minlash imkonini beruvchi bolalar o'quvini tashkil etishning maqbul shaklini qidirish ishlari olib borilmoqda. Bolani har tomonlama rivojlantirish uning insoniyat tajribasi, bilimlari, qobiliyati va madaniyatining saqlovchisi bo'lgan kattalar

bilan muloqoti tufayli insoniyatning ko'p asrlik tajribasini o'zlashtirish asosidagina amalga oshiriladi. Bu tajribani faqat insoniy muloqotning eng muhim vositasi – til

orqaligina berish mumkin. Til – hayotimizning ajralmas qismi bo'lib, biz unga o'z-o'zidan bo'lishi shart bo'lgan narsa sifatida qaraymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shodiyev, R. D., and Hamrayeva Muhayyo. "Raqamli transformatsiya sharoitida o'quv matnlarini bog'lanishli nutqqa oid ko'nikmalarini shakllantirish metodikasini takomillashtirish." *science and innovation* 3.special issue 16 (2024): 354-357.
2. Kudratovna, Kazakova Marhabo and Hamrayeva Muhayyo "Methodology for conducting syntactic work in the speech culture system of primary school students." *intent research scientific journal* 3.5 (2024): 28-36.
3. Qosimova K., S.Matchonov Ona tili o'qitish metodikasi Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabalari uchun darslik. – Toshkent: "Nosir" nashriyoti, 2009.
4. M.Hamroyev, D.Muhammedova Ona tili. – Toshkent, 2008.
5. Atabayeva G.F. The sign content of "Ffu" novel // *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, USA. 2022. – P.139-142.(Impact Factor - 8.0).
6. Atabayeva.G.F. "Humanizm in the novel of A. Yakubov" актуальные проблемы тюркологии: россия и тюркомусульманский 2021 МИП
7. Pardaeva Nigora BILINGUALPOET – ANBAR OTIN.Актуальное в филологии. № 3 2021/6/11.

Dilsora ZOKIROVA,
Xorijiy tillar fakulteti o'qituvchisi
Qarshi davlat universiteti

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SOMATIK OBYEKTЛАRNING PAREMIOLOGIK MATNLARDA VOQELANISHI

Annotatsiya: somatik obyektlar – inson tanasining qismlari bilan bog'liq bo'lgan so'z va iboralardir. Ular ko'pincha, metafora va frazeologik birliklar sifatida ishlatiladi. Masalan, ingliz tilida "to keep an eye on" (ko'z-quloq bo'lish) iborasi yoki o'zbek tilida "qo'li ochiq" (saxiy) iborasi mavjud. Bunday iboralar xalqning tafakkuri va madaniy qadriyatlarini ifodalashda muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: somatik obyektlar, somatik birliklar, paremiologik matnlar, maqollar, matallar

Аннотация: соматические объекты – это слова и словосочетания, связанные с частями тела человека. Они часто используются как метафоры и фразеологизмы. Например, в английском языке есть выражение «держать глаз» (быть глазом-ухом) или в узбекском языке есть выражение «qo'li ochiq» (щедрый). Такие фразы играют важную роль в выражении мышления и культурных ценностей людей.

Ключевые слова: соматические объекты, соматические единицы, паремнологические тексты, пословицы, маталы.

Annotation: somatic objects are words and phrases related to parts of the human body. They are often used as metaphors and phrases units. For example, in English, "to keep an eye on" (tears) is available in Uzbek "open-open phrase" (generous). Such phrases play an important role in expressing the thinking and cultural values of the people.

Key words: somatic objects, somatic units, paremiological texts, proverbs, principals.

Kirish. Somatik birliklar inson tanasiga oid atamalar bo'lib, har bir tilning frazeologik, paremiologik va metaforik tizimida muhim o'rin egallaydi. Paremiologik matnlar – xalq maqollari, matallar va hikmatli so'zlardan iborat bo'lib, ular milliy tafakkur va dunyoqarashni aks ettiradi. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida somatik obyektlarning paremiologik matnlarda qanday voqelanishi tahlil qilinadi.

Somatik birliklar turli tillarda o'ziga xosliklarga ega. Ba'zi somatik birliklar to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinishi mumkin, ammo ba'zilar ma'no jihatidan farqlanadi. Masalan, ingliz tilidagi "cold feet" iborasi qo'rquv yoki ikkilanib qolish ma'nosini bildirsa, o'zbek tilida bu tushuncha boshqa yo'l bilan ifodalanadi. Har bir tilda milliy madaniyat, tarix va dunyoqarashni aks ettiruvchi muhim til birliklari mavjud. Bunday birliklar orasida paremiologik

matnlar, jumladan, maqollar va matallar alohida o'rin tutadi. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida somatik obyektlarning, ya'ni inson tanasi bilan bog'liq tushunchalarning paremiologik matnlarda qanday aks etishi tahlil qilinadi. Somatik frazemalar madaniy nuqtai nazardan ham ahamiyatli bo'lib, turli tillar va madaniyatlar o'rtasidagi o'xshashlik hamda farqlarni ochib beradi.

Paremiologik matnlarda somatik obyektlarning voqelanishi

O'zbek tilida:

"Ko'rgan ko'z olar, ko'rmagan so'rar". (Bilgan kishi ishni bajaradi, bilmagan esa so'rab-surishtiradi.)

"Oyoqni uzatib yotma, to'shakni keng ol". (Harakat qilish muhim, imkoniyatlarni kengaytirish kerak.)

"Bosh qayerga borsa, oyoq ham o'sha tomonga boradi". (Rahbar qayerga yetaklasa, jamoa ham o'sha yo'lda yuradi.)

Ingliz tilida:

"Actions speak louder than words". (Amal so'zdan kuchliroq.)

"The apple never falls far from the tree". (Farzand ota-onasiga o'xshaydi.)

"A slip of the tongue". (Tilidan chiqib ketgan xato gap.)

Qo'shma va o'xshash jihatlar. Ingliz va o'zbek tillaridagi somatik birliklarga asoslangan maqollar o'xshash ma'nolarni anglatishi mumkin, ammo ularning ifodalanish shakli farq qiladi. Masalan, o'zbek tilida "Ko'zi ochiq" deyilganida aqlli, ziyrak inson tushunilsa, ingliz tilida "sharp-eyed" yoki "keen-eyed" iboralar shunga yaqin ma'noni anglatadi. Bundan tashqari, ba'zi somatik iboralar ingliz va o'zbek tillarida bir-biriga mos kelmasa ham, ular umumiy madaniy va mantiqiy bog'liqlikka ega.

"Actions speak louder than words". (Amal so'zdan kuchliroq.)

"The apple never falls far from the tree". (Farzand ota-onasiga o'xshaydi.)

1. Somatik obyektlarning paremiologik matnlardagi o'rni. Somatik obyektlar tahlil qilinayotgan maqollar va matallarda inson tanasining turli qismlariga oid bo'lib, ular metaforik yoki bevosita ma'noda ishlatiladi. Ingliz va o'zbek tillarida bunday birliklar quyidagi guruhlariga bo'linadi:

Bosh va yuz bilan bog'liq paremiologik birliklar

Ingliz tilida: Use your head (Boshing bilan fikrla), Don't lose your face (Obro'yingni yo'qotma)

O'zbek tilida: Odamning boshi – bir dunyo (Har bir insonning hayoti va dunyoqarashi har xil), Yuzsiz odamdand qo'rqma (Uyat bilmaydigan odamdand yomonlik kutma).

Qo'l va oyoq bilan bog'liq birliklar

Ingliz tilida: Lend a hand (Yordam ber), Don't pull my leg (Meni aldamagin)

O'zbek tilida: Qo'li ochiq (Saxiy), Oyog'i yengil (Baxt keltiradigan odam)

Ko'z bilan bog'liq birliklar

Ingliz tilida: The eyes are the window to the soul (Ko'z qalb oynasidir), Turn a blind eye (E'tiborsiz qoldirish)

O'zbek tilida: Ko'rgan ko'z uyalmaydi (Kimdir biror ishni qilgan bo'lsa, undan uyalmaydi), Ko'zi ochiq odam (Dono, tushunarli inson)

Yurak va til bilan bog'liq birliklar

Ingliz tilida: Have a heart (Mehribon bo'l), Cat got your tongue? (Tilni yutib qo'ydingmi?)

O'zbek tilida: Yuragi katta (Saxovatli), Tilida zahar bor (So'zlari og'ir)

2. Somatik obyektlarning metaforik ma'nolari. Ko'p hollarda somatik obyektlar orqali bildirilayotgan tushunchalar bevosita yoki ko'chma ma'noda qo'llaniladi. Masalan:

Bosh – tafakkur, aql-idrok ramzi sifatida

Qo'l – yordam, mehnat yoki hiyla ma'nolarida

Ko'z – donishmandlik, diqqat-e'tibor yoki befarqlik timsoli sifatida

Yurak – jasorat, saxovat yoki sevgi ramzi sifatida

Til – gapirish qobiliyati, haqiqat yoki yolg'on ifodasi sifatida

Bu metaforik ma'nolar til va madaniyatga qarab o'ziga xos jihatlariga ega bo'lsa ham, ko'p hollarda umumiy tushunchalarni aks ettiradi.

3. Ingliz va o'zbek tillaridagi farqlar va o'xshashliklar. Ingliz va o'zbek tillaridagi somatik paremiologik birliklarni taqqoslaganda quyidagi jihatlar e'tiborga olinishi mumkin:

O'xshashliklar:

Ikkala tilda ham somatik obyektlar insonning hissiy va ijtimoiy holatini ifodalashda ishlatiladi.

Ko'plab maqollar insonning aqli, tajribasi va ijtimoiy munosabatlarini tasvirlashga qaratilgan.

Somatik birliklar orqali inson fe'l-atvori va axloqiy fazilatlarini baholanadi.

Farqlar:

Ingliz tilidagi maqollarda hand (qo'l) va eye (ko'z) bilan bog'liq frazemalar ko'proq uchrasa, o'zbek tilida bosh, yuz va yurak bilan bog'liq birliklar keng tarqalgan.

Ingliz tilida ba'zi somatik ifodalar bevosita ma'noni bildirsa (Give someone a hand – yordam ber), o'zbek tilida bunday ifodalar ko'chma ma'noda ham ko'p uchraydi (Qo'li ochiq – Saxiy).

O'zbek tilida yurak so'zi ko'p ishlatilsa (Yuragi katta – saxovatli), ingliz tilida heart frazemalari nisbatan kamroq ishlatiladi.

Qo'llanish chastotasi:

Ingliz tilidagi maqollarda hand (qo'l) va eye (ko'z) bilan bog'liq frazemalar ko'proq uchrasa, o'zbek tilida bosh, yuz va yurak bilan bog'liq birliklar keng tarqalgan.

O'zbek tilida yurak so'zi keng metaforik ma'noda ishlatilsa (Yuragi katta – saxovatli), ingliz tilida bu so'zga nisbatan kamroq frazemalar mavjud.

Semantik farqlar:

Ingliz tilidagi maqollarda give someone a hand (Yordam ber) to'g'ridan-to'g'ri ma'noda ishlatilsa, o'zbek tilidagi qo'li ochiq frazasi ko'chma ma'noda (saxiy) ishlatiladi.

O'zbek tilidagi boshi berk ko'cha iborasi muammo-li holatni anglatga, ingliz tilida unga eng yaqin ma'no

dead end yoki at a crossroads (yo'l ajralishida) bo'lishi mumkin, biroq kontekstga ko'ra farqlanadi.

Kontekst va madaniy ta'sir: O'zbek tilidagi tili uzun (odamlarning sirini bilib, gapiradigan kishi) iborasi ingliz tilida have a big mouth yoki talkative kabi iboralar bilan ifodalanadi, lekin ular har doim ham aynan salbiy ma'noda qo'llanilmaydi. Ingliz tilidagi keep your head up (umidingni yo'qotma) iborasi o'zbek tilidagi boshingni baland tut iborasiga o'xshash bo'lsa-da, uning hissiy ohangi va qo'llanish konteksti farq qiladi.

Xulosa. Ingliz va o'zbek tillaridagi somatik obyektlarga asoslangan paremiologik matnlar til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni ochib beradi. Ushbu maqolda ta'kidlanganidek, har ikkala tilda ham somatik birliklar inson hissiyotlari, tafakkuri va ijtimoiy munosabatlari ifodalash uchun ishlatiladi. Biroq ularning ifoda uslubi va ishlatilish konteksti madaniy xususiyatlarga bog'liq ravishda farq qiladi. Bu esa tillararo tarjima va lingvokulturologik tadqiqotlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, B. (2018). Til va madaniyat: Paremiologik tadqiqotlar. – Toshkent: Sharq.
2. Johnson, M. (2003). Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press.
3. Anvarov, D. (2020). O'zbek tilining frazeologik xususiyatlari. – Toshkent: Universitet nashriyoti.
4. Jalilovna, K. S. (2022). Common Similarities and Differences of Uzbek and English Fairy Tales. European Journal of Innovation in Nonformal Education, 2(1), 366-369.
5. Jalilovna, K. S. (2022). COMPARATIVE ANALYSIS OF UZBEK AND ENGLISH FAIRY TALES. IJTIMOIY FANLARDA INNOVATSIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 80-83.
6. Jalilovna, K. S. (2022, February). A CASE STUDY ON VOCABULARY LEARNING THROUGH READING FAIRY TALES. In E-Conference Globe (pp. 5-6).

Nargiza SALAMOVA,
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

TALABALARDA MADANIYATLARARO KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING MUHIM OMILLARI

Annotatsiya: ushbu maqola talabalarda madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishda muhim omillarni tahlil qiladi. Tadqiqot usullari sifatida anketalar va intervyular qo'llanilgan bo'lib, natijalar madaniy farqlilikni qabul qilish, kommunikatsiya va empatiya ko'nikmalarini rivojlantirishga asosiy e'tibor qaratilganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: madaniyatlararo kompetensiya, talaba, kommunikatsiya, empatiya, madaniy farqlilik, ta'lim, ko'nikmalar, ijtimoiy moslashuv, o'zaro tushunish, globalizatsiya.

Аннотация: данная статья анализирует важные факторы формирования межкультурной компетенции у студентов. Используемые методы исследования, такие как анкеты и интервью, показывают, что акцент сделан на принятие культурных различий и развитие навыков общения и эмпатии.

Ключевые слова: межкультурная компетенция, студент, коммуникация, эмпатия, культурные различия, образование, навыки, социальная адаптация, взаимопонимание, глобализация.

Annotation: this article analyzes the key factors in developing intercultural competence among students. Research methods such as surveys and interviews indicate a focus on accepting cultural differences and enhancing communication and empathy skills in educational settings.

Key words: intercultural competence, students, communication, empathy, cultural diversity, education, skills, social adaptation, mutual understanding, globalization.

Kirish. Talabalarda madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish dolzarb masala bo'lib, globalizatsiya jarayonlari va madaniy farqliliklarning ortishi bilan bog'liq. Bugungi kunda, talabalar nafaqat o'z mamlakatlarida, balki xalqaro miqyosda ham faoliyat yuritmoqda. Bu esa ulardan turli madaniyatlar va an'analar bilan tanishish,

ularga moslashish va samarali muloqot qilish ko'nikmalarini talab etadi. Madaniyatlararo kompetensiya, shuningdek, ijtimoiy barqarorlik va tinchlikni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantiruvchi talabalar, o'zaro tushunish

va hamkorlikda yuqori natijalarga erishadilar. Ular turli madaniyatlar o'rtasida ko'prik qurish imkoniyatiga ega bo'lib, ijtimoiy va professional hayotlarida muvaffaqiyatli bo'lishadi. Shuningdek, madaniyatlararo kompetensiya o'z-o'zini anglash va shaxsiy rivojlanish jarayonida ham muhim ahamiyatga ega.

Tahlil va natija. Talabalarda madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish bo'yicha so'nggi yillarda amalga oshirilgan tadqiqotlar, bu jarayonning ta'limda va ijtimoiy hayotda muhimligini namoyish etadi. Masalan, Hofstede (1980) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, madaniyatlararo farqlar va ularning biznes va ta'lim sohasidagi ta'sirlarini o'rganishga qaratilgan. Hofstede'ning madaniyatlararo o'zgaruvchilar modelida madaniyatning turli jihatlari, masalan, individualizm va kollektivizm kabilar ko'rsatilgan bo'lib, bu talabalarning bir-biriga bo'lgan munosabatlarini va muloqot usullarini belgilaydi.

Bundan tashqari, Deardorff tomonidan ishlab chiqilgan "madaniyatlararo kompetensiya" modeli talabalar uchun o'zaro tushunish va empatiya rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotlar madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish jarayonida ilgari surilgan yondashuvlarning ahamiyatini ko'rsatadi. Lekin hozirgi kunda globalizatsiya jarayonlari va texnologik o'zgarishlar kontekstida bu yondashuvlar yangilanmoqda.

Kuzatuv metodi talabalarning madaniyatlararo kompetensiyani shakllanish jarayonini yaxshiroq tushunish uchun muhimdir. Bu metod yordamida o'quv jarayonida talabalar o'rtasidagi interaksionlar, turli madaniyatlar bilan aloqalar va ularning o'zaro munosabatlari kuzatiladi. Kuzatish jarayonida talabalar o'zaro muloqot qilishda, madaniy farqliliklarni qabul qilishda va empatiya ko'nikmalarini qo'llashda qanday xatti-harakatlar ko'rsatishini belgilash mumkin. Kuzatuvlar natijasi madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Olingan natijalarni kengaytirish va umumlashtirish maqsadida, anketalar va so'rovnomalar yordamida ma'lumot to'plash rejalashtiriladi. Anketalar talabalar o'rtasida madaniyatlararo kompetensiyani mavjud darajasini baholash va ularning muammolari va imkoniyatlari haqida ma'lumot olish uchun mo'ljallangan. So'rovnomalar talabalar tomonidan madaniyatlararo tajribalar, ularning qiziqishlari va bu boradagi o'z fikrlarini o'rganish imkonini beradi. Anketalar orqali to'plangan ma'lumotlar, statistik tahlil uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Intervyu metodi talabalar va o'qituvchilar bilan chuqurroq muloqot qilish imkoniyatini beradi. Intervyular yordamida muayyan savollar orqali talabalarning madaniyatlararo kompetensiya haqidagi fikrlarini, tajribalarini va his-tuyg'ularini o'rganish mumkin. Intervyularni o'tkazish jarayonida ochiq va yopiq savollar qo'llanilishi natijalarni yanada boyitadi. Olingan javoblar talabalarning madaniyatlararo kompetensiyaga bo'lgan yondashuvini va bu boradagi ehtiyojlarini aniqlashda yordam beradi.

Fokus-guruhlar bir necha talabalar birgalikda muayyan mavzuda fikr almashishi uchun tashkil etiladi. Ushbu muhokamalar, talabalar o'rtasidagi o'zaro aloqalar, madaniyatlararo tajribalar va muammolarni aniqlashga yordam beradi. Fokus-guruhlar, muayyan mavzularni chuqur o'rganish va yangi fikrlarni shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Bu metod yordamida talabalar o'z fikrlarini erkin ifoda etishlari va bir-birlari bilan o'rganishlari mumkin.

Olingan ma'lumotlarni tahlil qilish uchun statistik metodlar qo'llaniladi. Bu jarayonda anketalar va so'rovnomalar orqali to'plangan ma'lumotlar, statistik dasturlar yordamida tahlil qilinadi. Tahlil natijalari talabalarda madaniyatlararo kompetensiyani mavjud darajasi va qiyinchiliklarni aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, bu jarayon talabalarning madaniyatlararo kompetensiyasini rivojlantirishda qaysi yo'nalishlarga e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari asosida ta'lim muassasalari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Ushbu tavsiyalar, talabalarda madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish jarayonini samarali tashkil etishga qaratilgan bo'ladi. Tavsiyalar o'qituvchilar va ta'lim muassasalariga, o'z dasturlarini yangilash va talabalarning madaniyatlararo kompetensiyasini oshirishga yordam beradigan usullarni joriy etishga imkon beradi.

Tadqiqot natijalari ilmiy jurnallarda, konferensiyalarda va seminarlar orqali taqdim etiladi. Bu jarayonda o'quvchilar va mutaxassislarga madaniyatlararo kompetensiyani ta'lim tizimidagi ahamiyati haqida ma'lumot berish maqsadida keng muhokama olib boriladi. Natijalarni tarqatish, o'quv muassasalarining madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishga bo'lgan qiziqishini oshirishga yordam beradi.

Ushbu metodlar va yo'nalishlar talabalarda madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish jarayonining har tomonlama o'rganilishini ta'minlaydi. Natijalar esa, ta'lim tizimiga qo'shimcha qiymat kiritishga xizmat qiladi va global miqyosda o'zaro tushunish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga hissa qo'shadi. Shunday qilib, tadqiqot davomida qo'llanilgan uslubiyat, madaniyatlararo kompetensiyani rivojlanishiga qaratilgan amaliy va nazariy tavsiyalarni yaratish uchun zarur bo'ladi.

Talabalarda madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish jarayoni bir qator ilmiy muammolarni o'z ichiga oladi. Ushbu muammolar ta'lim tizimida madaniyatlararo o'zaro aloqalar va faoliyatlarning samarasizligini, shuningdek, madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishdagi qiyinchiliklarni aks ettiradi. Ushbu muammolarni tahlil qilish va ularni hal qilish yondashuvlarini aniqlash, ta'lim jarayonini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega.

Birinchi muammo – madaniyatlararo kompetensiyani ta'lim tizimida yetarlicha tushuntirilmasligi va aniqlanmasligidir. Ko'plab o'qituvchilar va talabalar madaniyatlararo kompetensiyani ahamiyati va uning qanday shakllanishi haqida to'g'ri tushunchaga ega

emas. Bu muammoni hal qilish uchun ta'lim dasturlarida madaniyatlararo kompetensiya haqida chuqurroq ma'lumot berish, o'qituvchilarga tegishli treninglar o'tkazish va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishga qaratilgan seminarlar tashkil etish zarur.

Ikkinchi muammo – talabalarning madaniy farqliliklarni qabul qilishdagi qiyinchiliklaridir. Talabalar ko'pincha o'z madaniyatlariga asoslanib, boshqa madaniyatlarni tushunish va qabul qilishda qiyinchiliklarga duch keladi. Buni hal qilish uchun, ta'lim muassasalari talabalarini boshqa madaniyatlar bilan tanishtirishda interaktiv va tajribaviy yondashuvlarni qo'llashi kerak. Masalan, madaniyatlararo almashuv dasturlari, xalqaro seminarlar va madaniyatlararo faoliyatlar tashkil etish talabalarni o'zaro tushunishga va madaniyatlararo ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Uchinchi muammo – talabalar o'rtasida empatiya va kommunikatsiya ko'nikmalarining yetishmasligidir. Madaniyatlararo muloqotda empatiya muhim rol o'ynaydi, ammo ko'plab talabalar o'zaro tushunish va muloqot qilishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ushbu muammoni hal qilish uchun ta'lim jarayonida kommunikatsiya va empatiya ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan amaliy mashg'ulotlar o'tkazish zarur. O'qituvchilarni roli o'yinlar, guruh muhokamalari va boshqa interaktiv faoliyatlar orqali o'zaro muloqot qilishga rag'batlantirish ularning ko'nikmalarini oshiradi.

To'rtinchi muammo – ta'lim dasturlarining bir-biriga mos kelmasligi va madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishga yo'naltirilmaganligi hisoblanadi. Ko'plab ta'lim muassasalari o'z dasturlarida madaniyatlararo kompetensiyani yetarlicha yoritmaydi. Bu muammoni hal qilish uchun ta'lim dasturlarini yangilash va

madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan modullarni kiritish kerak. Ta'lim muassasalari o'rtasida hamkorlikni yo'lga qo'yish va tajriba almashish orqali bu jarayonni yaxshilash mumkin.

Beshinchi muammo – o'qituvchilarning madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishga tayyorgarligi va bu boradagi bilimlari yetarli emasligidir. O'qituvchilar talabalar bilan ishlashda madaniyatlararo yondashuvlarni qo'llay olishlari uchun o'z bilimlarini yangilashlari lozim. O'qituvchilarni madaniyatlararo kompetensiya bo'yicha maxsus tayyorgarlikdan o'tkazish, ularning o'zaro aloqalarini yaxshilashga yordam beradi.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun ta'lim muassasalari, o'qituvchilar va talabalar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish, madaniyatlararo o'zaro aloqalarni rivojlantirish va amaliy yondashuvlarni qo'llash zarur. Madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish jarayoni nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy va professional hayotda ham muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib, bu muammolarni hal qilish orqali talabalar nafaqat o'zaro tushunish ko'nikmalarini oshiradilar, balki global miqyosda faol faoliyat yuritish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Xulosa. Tadqiqot natijalari talabalarda madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish jarayonining muhim jihatlari yoritadi va bu jarayonda muammolarni aniqlash, shuningdek, ularni hal qilish yondashuvlarini ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi. Olingan ma'lumotlar talabalarda madaniyatlararo kompetensiyaning mavjud darajasi o'rta past ekanligini, bu esa ularda boshqa madaniyatlarni qabul qilish va ularni tushunishda qiyinchiliklar borligini ta'kidlaydi. Bu holat global miqyosda faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishda to'sqinlik qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Deardorff D. K. Assessing intercultural competence in student learning outcomes. The Association of American Colleges and Universities, 2(1), 1-12. 2006.
2. Hofstede G. Culture's consequences: International differences in work-related values. Sage Publications. 1980.
3. Byram M. Teaching and assessing intercultural communicative competence: Revisited. Multilingual Matters. 1997.
4. Chen G. M., & Starosta, W. J. Foundations of intercultural communication. In W. J. Starosta & G. M. Chen (Eds.), Intercultural communication: A reader (pp. 3-19). Wadsworth Publishing. 1998.
5. Fantini A. E. Assessing intercultural competence: The SILL and the ICAR. The Handbook of Intercultural Training, 4th edition, 27-45. 2009.
6. Jackson J. Introducing language and intercultural communication. Routledge. 2014.

Madina RASHIDOVA,
 San'atshunos, musiqashunos
 gabaistka@gmail.com

ZAMONAVIY BADIY MADANIYAT YOSHLAR NIGOHIDA

Annotatsiya: ushbu maqolada zamonaviy badiiy adabiyotning yoshlar nigohidagi o'rni ochib berilgan. Madaniyatning tarixi, badiiy madaniyat hamda badiiy madaniyatning hozirgi davrdagi holati haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Shuningdek, mavzu yuzasidan muallif tomonidan mustaqil fikr va tavsiyalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: madaniyat, badiiy madaniyat, jamiyat, madaniy meros, qadriyat, "street art", "vine", badiiy did, urf-odat.

Аннотация: в данной статье раскрывается роль современной художественной литературы в восприятии молодёжи. Приводятся сведения об истории культуры, художественной культуре и её современном состоянии. Кроме того, автор излагает самостоятельные мысли и рекомендации по данной теме.

Ключевые слова: культура, художественная культура, общество, культурное наследие, ценности, "street art", "vine", художественный вкус, традиции.

Annotation: this article explores the role of modern artistic literature from the perspective of youth. It provides information on the history of culture, artistic culture, and the current state of artistic culture. Additionally, the author presents independent thoughts and recommendations on the topic.

Key words: culture, artistic culture, society, cultural heritage, values, "street art", "vine", artistic taste, traditions.

Mavzuning asl mohiyatini ochib berish uchun, avvalo, "madaniyat" so'zining ma'nosiga to'xtalib o'tish lozim. "Madaniyat" so'zi arabcha "Madina" (shahar) so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "madinalik", "shaharlik" degan ma'noni anglatadi. Tarixdan ma'lumki, arablar kishilar hayotini ikkiga bo'lishgan: badaviylik, ya'ni sahroyi turmush tarzi va madaniy turmush. Bundan xulosa qilish mumkinki, madaniylik o'troq holda yashashni hamda muayyan taraqqiyot darajasiga erishganlikni anglatgan (1). O'rta asr madaniyatining buyuk namoyandalaridan biri Abu Nasr Farobiyning ta'kidlashicha, "Madaniy jamiyat va madaniy shahar shunday bo'ladiki, bu mamlakatda har bir odam kasb-hunarda ozod, hamma bab-baravardir, kishilar o'rtasida farq bo'lmaydi, har kim o'zi istagan yoki tanlagan kasb-hunar bilan shug'ullanadi. Odamlar chin ma'nosi bilan ozod yashaydilar" (4).

Umumiy ma'noda ta'rif berilsa, madaniyat – jamiyat, inson ijodiy kuch va qobiliyatlari tarixiy taraqqiyotining muayyan darajasi. Madaniyat tushunchasi muayyan tarixiy davr (uyg'onish davri madaniyati), aniq bir jamiyat yoki millat (tojik madaniyati), shuningdek, inson faoliyati yoki turmushining o'ziga xos sohalari (badiiy madaniyat, turmush madaniyati) ni izohlash uchun qo'llaniladi (2).

Yuqorida sanab o'tilganlardan badiiy madaniyatga alohida to'xtalib o'tish o'rinli. Zero, ko'tarilgan mavzu zamonaviy badiiy madaniyatni hamda uning yoshlar nigohida qanday ahamiyat kasb etishini ochib berishni taqozo etadi. Badiiy madaniyat madaniyatning tarkibiy qismi hisoblanib, badiiy faoliyatning barcha sohalarini – og'zaki, musiqiy, teatr, tasviriy va boshqalarni qamrab oladi. Oddiy so'zlar bilan ifodalaganda, badiiy madaniyat – inson badiiy faoliyatining umumiy mahsuli. Shu ma'noda, yaratilayotgan qo'shiqlar, bastalanayotgan musiqalar, rassomlar chizgan turli kartinalar, filmlar, teatr spektakllari va boshqalar badiiy madaniyatga misol

bo'la oladi.

Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, badiiy madaniyatning asosiy vazifasi o'tmishning badiiy merosini saqlash, badiiy qadriyatlar qiymatini yanada oshirish va ularni kelajak avlodga yetkazishdir (2). Quyidagi savollarga javob berish orqali mavzuning mohiyatini yanada aniqroq ochib berish mumkin:

Hozirgi, ya'ni zamonaviy badiiy madaniyat deganda nima tushuniladi?

Zamonaviy badiiy madaniyat yoshlar hayotida qanday ahamiyatga ega?

Yoshlarning zamonaviy badiiy madaniyatga munosabati badiiy madaniyatning asosiy vazifasi talablariga javob beryaptimi?

Zamonaviy badiiy madaniyat deganda, hozirgi zamon turmush tarzidan, shuningdek, yangicha qarash va g'oyalardan kelib chiqib amalga oshirilayotgan ijodiy faoliyatni va yaratilayotgan asarlarni tushunish mumkin. Masalan, o'tmishda rassomlar faqat qog'oz yoki shunga o'xshash materiallardan foydalanib oddiy kartinalar chizishga odatlangan bo'lsalar, hozirga kelib, bu sohaning turli yangi yo'nalishlari vujudga kelgan. Jumladan, "street art", ya'ni ko'cha san'atini keltirishimiz mumkin. Rassomchilikning bu yo'nalishi rasmlarni shunchaki devorda tasvirlashni o'z ichiga olmaydi, unda jamiyatdagi aktual muammolar va mavzularni tasvirlash asosiy o'rinni egallaydi. O'zbek jamiyatiga bu yo'nalish endi kirib kelmoqda. "Inkuzart" taxallusi ostida ijod qiladigan sirli rassom jamiyatimizdagi og'riqli mavzularni va ijtimoiy muammolarni insonga zavq beruvchi devorga chizilgan ajoyib tasvirlar orqali ifodalamoqda.

Keyingi savolga to'xtaladigan bo'lsak, zamonaviy badiiy madaniyat yoshlar hayotida qanday ahamiyatga ega? Hamma zamonlarda bo'lgani kabi har bir inson musiqa eshitadi, ma'naviy ozuqa olish uchun kitoblar

o'qiydi, kino va teatrga boradi, film tomosha qiladi. Bir so'z bilan aytganda, insonning badiiy madaniyatga har doim ehtiyoji bor. Yoshlar ham bundan mustasno emas. Zamonaviy tendensiyalardan kelib chiqib aytish mumkinki, zamonaviy badiiy madaniyat o'tmishdagi badiiy madaniyatdan ancha farq qiladi. Buni internet, texnika va texnologiyalarning hayotimizda paydo bo'lishi, insoniyat taraqqiyotining tezlashishi bilan izohlash mumkin. Zamonaviy badiiy madaniyatni yoshlar nigohida quyidagi tushunchalar bilan tasvirlash mumkin: "stand up" chiqishlar, ijtimoiy tarmoqlardagi qisqa hajviy videolar ("vine"), chet el musiqa va qo'shiqlari, motivatsion va biznesga oid kitoblar, yuqorida ta'kidlangan "street art" va boshqalar. Zamonaviy badiiy madaniyat yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Masalan, yoshlar o'z ustida ishlash uchun kitob o'qish, tajriba orttirishdan ko'ra motivatsion videolarni ko'rib qo'ya qolishni afzal ko'rmoqda. Yoki istalgan yigit yoki qizdan so'rasangiz, ijtimoiy tarmoqdagi kamida bitta vayner (qisqa hajviy videolar oluvchi blogger) ni doimiy kuzatib borishini bilib olishingiz mumkin.

Yoshlarning zamonaviy badiiy madaniyatga munosabati badiiy madaniyatning asosiy vazifasi talablariga javob beryaptimi? Mazkur savol tom ma'noda maqolaning mazmun-mohiyatini ochib beradi. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, badiiy madaniyatning asosiy vazifasi – o'tmishning boy badiiy merosini saqlash, badiiy qadriyatlar qiymatini yanada oshirish va ularni kela-

jak avlodga yetkazish. Afsuski, yoshlar ergashayotgan zamonaviy badiiy madaniyat ushbu vazifalarni amalga oshirishga xizmat qilmayapti. Yoshlarning qiziqishlari yengil-yelpi mazmundagi qo'shiqlar, saviyasiz videoroliklar, yengil hayotni targ'ib qiluvchi filmlar bilan cheklanmoqda. O'zbekiston aholisining katta qismi yoshlar ekanligini hisobga olsak, ularning bunday badiiy didi bilan madaniy merosimizning rivojlanishini yoki saqlab qolinishini tasavvur qilish qiyin. Albatta, asl madaniyat vakillari (asosan, yoshi katta avlod) badiiy madaniyatni rivojlantirish ustida bosh qotirib, yangidan yangi asarlar yaratmoqda. Biroq, keng ko'lamda oladigan bo'lsak, badiiy madaniyatimizga xos xususiyatlar yoshlar nigohida yo'qolib bormoqda.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy badiiy madaniyat o'tmishdagi badiiy madaniy meroslarimizni qaysidir ma'noda unutilishiga sabab bo'lmoqda. Badiiy madaniyat millatni boshqalaridan ajratib turuvchi asosiy ko'rsatkichlardan biri bo'lganligi sababli unga e'tiborsiz bo'lish, unutilishiga, yo'qolib ketishiga imkon bermaslik kerak. Zamonaviy badiiy madaniyat shunday bo'lishi kerakki, zero, boy badiiy madaniyatimiz unutilmasin va zamonaviy badiiy madaniyat unga hamohang tarzda rivojlansin. Ta'kidlash joizki, xalqimizning ma'naviy qadriyatlariga hurmat bilan munosabatda bo'lish, ularni asrab-avaylash va rivojlantirish, muqaddas dinimiz, urf-odatlarimizni, tarixiy, ilmiy, madaniy merosimizni tiklash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan (3).

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Ma'naviy yuksalish yo'lida", – T., 1998. Xayrullayev M. M., Shorahmedov D.A.
2. "Madaniyat va me'ros", – T., 1973, Shorahmedov D.A.
3. "O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura", 1-j., – T., 1996. I.Karimov.
4. www.qomus.info (Elektron manba).

Otabek QODIROV,
 University of Business and science
 "Ijtimoiy-gumanitar fanlar va tillar" kafedrası o'qituvchisi

JISMONIY TARBIYANING YOSHLARNING IJTIMOIYLASHUV JARAYONIGA TA'SIRI

Annotatsiya: mazkur maqolada jismoniy tarbiyaning yoshlarning ijtimoiylashuv jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi. Jismoniy tarbiya nafaqat sog'lom hayot tarzini shakllantirish, balki yoshlar orasida ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish, jamoaviy hamkorlik, intizom va yetakchilik qobiliyatlarini mustahkamlashga yordam beradi. Sport va jismoniy mashg'ulotlar yoshlarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish, o'zaro hurmatni shakllantirish va jamiyatga moslashish jarayonini yengillashtirishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, jismoniy tarbiya yoshlarning ijtimoiy faolligi va integratsiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: *jismoniy tarbiya, ijtimoiylashuv, yoshlar, sport, jamiyat, intizom, yetakchilik, jamoaviylik, o'ziga ishonch, sog'lom turmush tarzi.*

Аннотация: в статье анализируется влияние физического воспитания на процесс социализации молодежи. Физическое воспитание не только способствует формированию здорового образа жизни, но и способствует развитию социальных отношений, командной работы, дисциплины и лидерских качеств у молодежи. Спорт и физическая активность играют важную роль в повышении уверенности молодых людей в себе, формировании взаимного уважения и облегчении процесса адаптации в обществе. Поэтому физическое воспитание является одним из основных факторов, положительно влияющих на социальную активность и интеграцию молодежи.

Ключевые слова: *физическое воспитание, социализация, молодежь, спорт, общество, дисциплина, лидерство, командная работа, уверенность в себе, здоровый образ жизни.*

Annotation: this article analyzes the impact of physical education on the socialization process of young people. Physical education helps not only to form a healthy lifestyle, but also to develop social relationships among young people, strengthen teamwork, discipline and leadership skills. Sports and physical education play an important role in increasing self-confidence of young people, building mutual respect and facilitating the process of adaptation to society. Therefore, physical education is one of the main factors that positively affects the social activity and integration of young people.

Keywords: *physical education, socialization, youth, sports, society, discipline, leadership, teamwork, self-confidence, healthy lifestyle.*

Ijtimoiylashuv – bu shaxsning jamiyatga moslashishi, undagi normalar, qadriyatlar va xulq-atvor qoidalarini o'zlashtirish jarayonidir. Ijtimoiylashuv – insonning jamiyatga moslashish jarayoni bo'lib, u shaxsning ijtimoiy tajribani o'zlashtirishi va jamiyatning faol a'zosi bo'lishini ta'minlaydi. Bu jarayonda inson madaniyat, axloqiy me'yorlar, qadriyatlar, urf-odatlar va ijtimoiy rolni o'rganadi. Ijtimoiylashuv inson hayotida uzluksiz davom etadigan jarayondir. U jamiyatga moslashish, muayyan qoidalarga rioya qilish va shaxs sifatida shakllanishga yordam beradi.

Ijtimoiylashuv jarayoni uch guruhga bo'linadi: **"Birlamchi ijtimoiylashuv"** – odamning bolaligida sodir bo'lib, asosiy ijtimoiy ko'nikmalar shakllanadi.

Ikkinchi darajali ijtimoiylashuv – inson yangi rollar va ijtimoiy guruhlariga moslashadi (kasbiy hayot, turmush qurish).

Resotsializatsiya – oldingi qadriyatlar va me'yorlarni o'zgartirib, yangisini o'zlashtirish (masalan, yangi madaniyatga moslashish)¹.

Jismoniy tarbiya insonning jamiyatga moslashishida muhim rol o'ynaydi. U nafaqat sog'liqni

mustahkamlashga, balki ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga, axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga va ijtimoiy integratsiyaga ham yordam beradi. Jismoniy tarbiya insonning ijtimoiylashuv jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. U insonni intizomli, jamoaga moslashuvchan, muloqotga ochiq va maqsad sari intiluvchan bo'lishga o'rgatadi. Shu bois jismoniy tarbiya shaxsiy rivojlanish va jamiyatga integratsiyalashishning muhim omillaridan biridir.

Jismoniy tarbiyaning ijtimoiylashuvga ta'sir etuvchi asosiy jihatlari:

1. Intizom va mas'uliyatni shakllantirish. Sport va jismoniy mashg'ulotlar qat'iy reja asosida o'tiladi, bu esa insonda vaqtni boshqarish, mas'uliyatni his qilish va o'zini nazorat qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

2. Jamoaviy muhitga moslashuv. Jamoaviy sport turlari (futbol, basketbol, voleybol) odamlarning jamoadagi o'rnini tushunishiga, hamkorlik qilishiga va ijtimoiy rollarni o'zlashtirishiga yordam beradi.

3. Muloqot va ijtimoiy munosabatlar. Sport orqali odamlar o'zaro muloqot qiladi, yangi do'stlar orttiradi va ijtimoiy tarmoqlarini kengaytiradi. Bu esa ularning

1 Ковалёва А. И. Социализация. № 1. Электронный журнал «Знание Понимание Умение» (2004).

jamiyatda o'z o'rnini topishiga yordam beradi.

4. Qoidalar va axloqiy me'yorlarni o'rganish. Har qanday sport turida muayyan qoidalar mavjud bo'lib, ularga rioya qilish intizom va axloqiy me'yorlarni shakllantirishga yordam beradi. Bu jamiyatning umumiy qoidalariga ham moslashishni osonlashtiradi.

5. Raqobat va motivatsiya. Sport musobaqalari insonda sog'lom raqobat hissini shakllantiradi, maqsadlarga intilish, mehnat qilish va o'z ustida ishlash muhimligini o'rgatadi.

6. Sog'lom turmush tarzi va stressni kamaytirish. Jismoniy tarbiya sog'lom turmush tarzini targ'ib qiladi va stressni kamaytirishga yordam beradi. Bu esa insonning ijtimoiy muhitda faol va samarali bo'lishiga turtki beradi. Jismoniy tarbiya esa yoshlarning ijtimoiylashuviga turli jihatlardan ta'sir ko'rsatadi, jumladan:

1. Jamiyatga integratsiyalashuv – insonning jamiyatning to'laqonli a'zosi bo'lishi, uning qadriyatlari, qoidalar va ijtimoiy munosabatlariga moslashish jarayonidir. Jismoniy tarbiya bu jarayonda muhim rol o'ynaydi, chunki u insonning ijtimoiy hayotga faol qo'shilishiga va jamoaga moslashishiga yordam beradi. "Jismoniy tarbiyaning jamiyatga integratsiyalashuvida jamoaviylikni rivojlantirish sport va jismoniy mashg'ulotlar jamoa bilan ishlashni, hamkorlik qilishni va bir-birini qo'llab-quvvatlashni o'rgatadi"². Jamoaviy sport turlari (futbol, basketbol, voleybol) insonlarga guruh ichida o'z o'rnini topish va samarali ishlash imkonini beradi.

Intizom va mas'uliyatni shakllantirish. Jismoniy tarbiya insonni qat'iy jadval asosida ishlashga o'rgatadi, bu esa kasbiy va shaxsiy hayotda muhim ahamiyatga ega. Mashg'ulotlarda qatnashish, mashg'ulot rejasiga rioya qilish va sport etikasi jamiyatning umumiy qoidalariga moslashishga yordam beradi.

Muloqot va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish. Sport bilan shug'ullanuvchilar turli yoshdagi va millatlardagi insonlar bilan muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Muloqot qilish, kelishuvga erishish va hamkorlik qilish kabi muhim ijtimoiy ko'nikmalar rivojlanadi. Sog'lom turmush tarzi va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda sport sog'lom turmush tarzini targ'ib qiladi, bu esa jamiyatning umumiy farovonligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Faol jismoniy hayot kechirgan insonlar jamiyatda ko'proq ijtimoiy tadbirlarga jalb etiladi va faol fuqarolikka hissa qo'shadi.

Turli guruhlar o'rtasida integratsiyani ta'minlaydi. Sport millatlar, dinlar va ijtimoiy qatlamlar o'rtasida birdamlikni mustahkamlashga yordam beradi. Nogironlar sporti yoki maxsus jismoniy tarbiya dasturlari imkoniyati cheklangan insonlarning jamiyatga to'liq qo'shilishiga xizmat qiladi. Raqobatbardoshlik va muvaffaqiyatga intilishda, sport insonni mehnat qilish, maqsadga intilish va to'siqlarni yengib o'tishga o'rgatadi. Bu fazilatlar kasbiy rivojlanishda va jamiyatda muvaffaqiyatga

2 Бальсевич В.К., Лубишева Л.И. Физическая культура: молодежь и современность. Теория и практика физическож культурй. 1995, № 4: 6, 9.

3 Лубишева Л.И., Магин В.А. Инновационне технологии в профессиональнож подготовке спортивного педагога. Теория и практика физическож культурй. 2005. – Т. 191.

erishishda muhim ahamiyatga ega.

2. Sport jamoaviylik hissini shakllantiradi. Sport nafaqat jismoniy faollik, balki ijtimoiy hayotning muhim qismi hamdir. U insonlarga jamoaviylik hissini rivojlantirishga yordam beradi. "Jamoaviy sport turlari, masalan, futbol, basketbol, voleybol va hokazo, o'zaro hamkorlik, ishonch va mas'uliyatni oshirishga xizmat qiladi.

Jamoa bilan ishlash. Jamoaviy sport insonlarga umumiy maqsad yo'lida birlashishni o'rgatadi"³. Har bir o'yinchi o'z rolini bilib, boshqalar bilan muvofiqlashgan holda harakat qiladi.

Mas'uliyatni anglash. Jamoaning har bir a'zosi o'z vazifasini bajarishi kerak, aks holda butun jamoa zarar ko'rish mumkin. Bu esa insonni mas'uliyatli bo'lishga o'rgatadi.

Muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlikni baham ko'rish. Sportda g'alaba ham, mag'lubiyat ham bo'ladi. Jamoa a'zolari yutuqlarini nishonlashni va mag'lubiyatdan saboq chiqarishni o'rganadilar.

Kommunikatsiya va hamkorlik. Jamoa a'zolari bir-biri bilan doimiy muloqotda bo'lishlari kerak. Yaxshi aloqa o'yin natijasiga ham ijobiy ta'sir qiladi.

Motivatsiya va qo'llab-quvvatlash. Jamoaviy sportda o'zaro qo'llab-quvvatlash muhim. O'yinchilar bir-birlarini ruhlantirib, jamoaning umumiy kayfiyatini oshiradilar. Sport insonda jamoaviylik hissini kuchaytiradi, uni jamiyat bilan uyg'un yashashga o'rgatadi. Shu sababli, yoshlarning jamoaviy sport turlariga jalb qilinishi ularning nafaqat jismoniy, balki ijtimoiy rivojlanishiga ham katta foyda keltiradi.

3. Yetakchilik va mas'uliyat shakllanishida sportning o'rni o'ziga xosdir. Sport faqat jismoniy mashg'ulot emas, balki insonning xarakterini tarbiyalovchi kuchli vosita hamdir. Ayniqsa, jamoaviy sport turlari insonlarda yetakchilik qobiliyatini va mas'uliyat hissini rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. Sport maydonida haqiqiy yetakchilar shakllanadi. Yetakchilik – bu faqat boshqalarni boshqarish emas, balki jamoaga namuna bo'lish, uni oldinga boshlash va motivatsiya berish demakdir. Sport bu jarayonda quyidagicha yordam beradi:

Tashabbuskorlikni rivojlantiradi. O'yin davomida qaror qabul qilish va tezkor harakat qilish talab etiladi. Masalaning mohiyatini tushunish. Jamoani muvaffaqiyatga eltish uchun o'yinning har bir jihatini chuqur tushunish kerak. Bu esa analiz qilish va strategik fikrlashni rivojlantiradi.

Boshqalarga motivatsiya berish. Haqiqiy yetakchilar jamoadoshlarini ilhomlantirib, eng qiyin vaziyatlarda ham oldinga intilishga undaydi.

Qiyin vaziyatlarda yechim topish. Sport doim ham yengil kechmaydi. Mag'lubiyatlardan saboq olish va

ulardan chiqish yo'llarini topish yetakchilik sifatlarini shakllantiradi.

Sport mas'uliyatni his qilishni va unga mos ravishda harakat qilishni o'rgatadi. Jamoaning har bir a'zosi o'z rolini tushunib, quyidagi jihatlarida mas'uliyatni his qilishga o'rganadi.

O'z harakatlari uchun javobgarlik. Har bir sportchi o'z o'rnini tushunib, jamoa oldidagi burchini bajarishga harakat qiladi.

Boshqalar bilan hisoblashish. Jamoada har bir a'zo bir-biriga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun har bir o'yinchi jamoa manfaatini o'ylab harakat qilishi kerak.

Intizom va fidoyilik. Doimiy mashg'ulotlar, o'z ustida ishlash va natijalarga erishish uchun mehnat qilish mas'uliyat hissini oshiradi.

Mag'lubiyatni tan olish va undan saboq olish. Har bir sportchi muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlikni to'g'ri qabul qilishni, xatolar ustida ishlashni o'rganadi⁴. Sport odamlarni yetakchi bo'lishga o'rgatadi va ularning mas'uliyat hissini oshiradi. Jamoaviy sport esa insonni jamiyat bilan hamkorlik qilishga, o'z o'rnini anglashga va boshqalarga nisbatan mas'uliyatli bo'lishga o'rgatadigan kuchli vositadir. Shu sababli, sport bilan shug'ullanish insonning shaxsiy rivojlanishi uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

4. Stressni kamaytirish va psixologik barqarorlikka erishishda jismoniy tarbiya nafaqat jismoniy sog'liqni yaxshilash, balki stressni kamaytirish va psixologik barqarorlikni oshirishda ham muhim rol o'ynaydi. Endorfinlar ishlab chiqarish – Jismoniy mashqlar vaqtida miya "baxt gormoni" deb ataladigan endorfinlarni ishlab chiqaradi, bu esa kayfiyatni ko'tarib, tashvish va depressiyani kamaytiradi. Kortizol darajasini tushirish – stress gormoni bo'lgan kortizol jismoniy faollik orqali kamayadi, natijada odam o'zini tinchroq va xotirjamroq his qiladi. Tana bo'shashishini ta'minlash – mashqlar mushaklarning tarangligini pasaytiradi, bu esa stress belgilari bo'lgan jismoniy zo'riqishni kamaytiradi.

Sport va jismoniy tarbiya insonning ruhiy holatini barqarorlashtirishda quyidagi jihatlar orqali foyda keltiradi:

O'ziga bo'lgan ishonchni oshirish. Jismoniy mashqlar orqali erishilgan natijalar odamning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va hayotga ijobiy munosabat shakllantiradi.

Diqqat va konsentratsiyani yaxshilash. Doimiy jismoniy faollik kognitiv funksiyalarni (xotira, diqqat, qaror qabul qilish) kuchaytiradi, bu esa kundalik hayotda samaradorlikni oshirishga yordam beradi.

Tinchlanish va xotirjamlikni saqlash. Meditativ sport turlari (yoga, suzish, yurish) psixologik barqarorlikni oshirishga yordam beradi.

Jismoniy tarbiya stressni kamaytirish va psixologik barqarorlikni oshirishda juda samarali vosita hisoblanadi. Muntazam jismoniy mashqlar stress gormonlarini kamaytiradi, kayfiyatni yaxshilaydi va umumiy ruhiy holatni barqarorlashtiradi. Asosiysi, o'zingizga yoqadigan va muntazam bajarishingiz mumkin bo'lgan jismoniy faoliyatni tanlashdir.

Xulosa qilib aytganda, jismoniy tarbiya yoshlarning ijtimoiylashuv jarayonida muhim rol o'ynaydi. Sport va jismoniy mashg'ulotlar yosh avlodning jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi, ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlaydi hamda o'zaro hurmat va hamkorlikni shakllantirishga yordam beradi. Jismoniy faollik orqali yoshlar muloqot qilish, muammolarni hal etish va jamoaviy ishlash kabi muhim ijtimoiy qobiliyatlarni o'zlashtiradilar. Bundan tashqari, sport intizom, mas'uliyat va yetakchilik kabi fazilatlarini rivojlantiradi, bu esa ularning jamiyatga moslashuvini osonlashtiradi. Sport do'stlik va jamoaviy ruhni mustahkamlab, yoshlarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga ham xizmat qiladi. Shuningdek, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish orqali yomon odatlardan uzoq bo'lishga rag'batlantiradi. Shu sababli jismoniy tarbiya nafaqat jismoniy rivojlanishga, balki yoshlarning jamiyatda faol va ijobiy shaxs sifatida shakllanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi.

4 Свенцицкий А.Л. Социальная психология: Учебник – М.: «Изд-во Проспект», 2004. – С 314.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ковалёва А. И. Социализация. № 1. Электронный журнал «Знание Понимание Умение» (2004).
2. Бальсевич В.К., Лубишева Л.И. Физическая культура: молодежь и современность. Теория и практика физическож культурй. 1995, № 4: 6 – 9.
3. Лубишева Л.И., Магин В.А. Инновационне технологии в профессиональнож подготовке спортивного педагога. Теория и практика физическож культурй. 2005. – Т. 191.
4. Свенцицкий А.Л. Социальная психология: Учебник – М.: «Изд-во Проспект», 2004. – С 314.

Mariya MUSURMONOVA,
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi
yetakchi mutaxassisi

RUMIY FALSAFASINING BUGUNGI TA'LIM JARAYONIDAGI O'RNI

Annotatsiya: maqolada bugungi kundagi ta'lim jarayoni va unga zamon talabiga mos innovatsion yondashuvlarning ahamiyati, ta'lim tizimidagi zamonaviy yutuqlardan o'rinni foydalanish va bu borada Sharq mutafakkirlarining jumladan, Rumi falsafasining o'ziga xos jihatlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: *innovatsiya, ta'lim, tarbiya, Rumi, Fihi mo fihi, tafakkur, ilm-fan.*

Аннотация: в данной статье изложен процесс образования, значение современного инновационного отношения и их уместное использование современных достижений в сфере образования, Восточные мыслители, в том числе особенности своеобразия философии Руми.

Ключевые слова: *инновация, образование, воспитание, Руми, Фиhi мо fihi, мышление, наука.*

Annotation: this article is about today's educational process and the importance of suitable innovative approaches. There is also given the usage of modern achievements in the education system. And also mentioned the philosophy of Oriental scholars, including the peculiarities of philosophy of Rumi.

Key words: *innovation, education, upbringing, Rumi, Fihi mo fihi, thinking, science.*

Bugunda yurtimizning qiyofasi butunlay boshqachaligini har bir o'zbekistonlik chuqur his qiladi. Zamonning tezkor ruhda, shiddat bilan rivojlanayotgan bir davrda fan-texnika taraqqiyoti, ulkan o'zgarishlar, rivojlanish barcha soha vakillari uchun, shu jumladan, ta'lim tizimi xodimlaridan ham katta bilim, zamon bilan hamnafaslikni shart qilib qo'ymoqda.

Ta'lim sohasi barcha zamonlarda davlatning bosh masalalari qatorida turganligining asosiy sababi, bu kelajakning qanday bo'lishi aynan biz tarbiyalayotgan farzandlarning kamoli bilan belgilanishidir.

Zamon taraqqiyotidagi o'zgarishlarning barchasi biz uchun birdek foydali bo'lmisligi tabiiy. Chunki turli axborotlar, masalalar yechimi qatorida yoshlar tarbiyasi, ma'naviyati, dunyoqarashiga aks ta'sir etadigan, millatimiz mentalitetiga yarashmagan gajak bo'lib tushadiganlari talaygina.

Yoshlarni kuzata turib, faol axborot muhitida yashayotgan yangi avlod vakillariga eski tartibda ta'lim berish o'zini oqlamasligi bugun barchaga ayon. Zamon esa har bir o'qituvchidan innovator bo'lishni taqozo etadi. Bu omil o'qituvchining o'quvchilar tomonidan e'tirof etilishi o'z faniga nisbatan qiziqish uyg'otishda, o'quvchining ham mazkur fan yo'nalishida davom etishga xohish uyg'otishga yordam beradi.

Darslar mazmuni darslikdan tashqari, boshqa ensiklopedik va internet manbalari orqali boyitilganligi, bilim berish, uni mustahkamlash metodi sinf temperamentiga mos tanlanganligi o'quvchilar oldida o'qituvchining maqomi salmog'i – dars yutuqlarini belgilab beruvchi

muhim omillardir.

Shu bilan birga, dars sifati bilan teng ulushda turadigan masala bu –tarbiyadir. Zero, hamma vaqt tarbiya birlamchi turmog'i zarur. Shu o'rinda esa, ta'lim bilan bir qatorda o'quvchilarning dunyoqarashlarini shakllantirish, milliy ongini boyitish, shaxs sifatida tarbiyalash ham innovatsion g'oyalarga ehtiyoj sezadi. Shunday bo'lgan taqdirda, bu ehtiyoj ta'lim va tarbiya beruvchi xodimlardan zamon bilan hamnafaslikni, kreativ g'oyalarni, yuqori saviyadagi o'qituvchilar malakasini va chuqur bilimlar darajasini talab etadi.

Sharq qadim tarixdanoq nom qozongan, dunyo tamadduniga o'chmas va salmoqli hissa qo'shgan ulug' daholar, mutafakkirlar yurtidir. Ularning ilmiy merosini chuqur o'rganish, targ'ib qilish, nafaqat, bugungi ilmiy zaruriyat, balki, ushbu daholar oldidagi bizning vorisilik burchimizdir.

Bu burchni chuqur anglagan holda, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ham vatanimiz tarixida o'chmas nom qoldirgan ajdodlarimizning ulkan ilmiy va ma'naviy merosiga munosib baho berganlar.

Ularning 2021-yil 17-avgustdagi "Yangi O'zbekiston" gazetasiga bergan intervyusi e'tiborga molik: "...O'tgan asrning boshlarida yurtparvar, millatparvar bobolarimiz – "jadidchilik", ya'ni, yangilanish va erkinlik, adolat va tenglik, ilm-ma'rifat va milliy o'zlikni anglash g'oyalarini bayroq qilib, kurash maydoniga mardona chiqqanlarini barchamiz yaxshi bilamiz. Bu ulug' zotlarning maqsadi – jaholat va qoloqlik girdobida qolib kelayotgan Turkiston xalqini dunyoviy ilm-fan, ilg'or kasb-hunarlar

bilan qurollantirib, umumbashariy rivojlanish yo'liga olib chiqishdan iborat edi. Jadidlar tomonidan tashkil etilgan yangi usuldagi maktablar, teatr, kutubxona va muzeylar, gazeta va jurnallar, Turkiston farzandlarini chet ellarga o'qishga yuborish maqsadida tuzilgan xayriya jamiyatlari xalqimizni necha asrlig g'aflat uyqusidan uyg'otdi, milliy ozodlik harakati uchun beqiyos kuch berdi. Bugungi kunda butun xalqimizning qalbidan chuqur joy olgan, umummilliy harakatga aylanib borayotgan "Yangi O'zbekiston" g'oyasi zamirida ana shunday ulug' ajdodlarimiz, umuman olganda, milliy tariximizda Birinchi va Ikkinchi uyg'onish davrlariga asos solgan alloma bobolarimizning orzu-intilishlari va armonlari ham mujassam, desak, adashmagan bo'lamiz. Hozirgi vaqtda mamlakatimizda yana bir muhim Uyg'onish jarayoni kechmoqda. Shuning uchun "Yangi O'zbekiston" va "Uchinchi Renessans" so'zlari hayotimizda o'zaro uyg'un va hamohang bo'lib yangramoqda, xalqimizni ulug' maqsadlar sari ruhlantirmoqda".

Tadqiqotchi olimlarning fikricha, Sharq, xususan, Markaziy Osiyo mintaqasi IX-XII va IV-XV asrlardagi ilmiy-madaniy yuksalishning manbai hisoblanib, jahonning boshqa mintaqalaridagi Renessans jarayonlariga ijobiy ta'sir ko'rsatgan Sharq Uyg'onish davri – Sharq Renessansi sifatida dunyo ilmiy jamoatchiligi tomonidan haqli ravishda tan olingan. Bugun, oradan ming yil o'tgandan keyin ham biz o'rta asrlarda yashab ijod qilgan, jahon sivilizatsiyasi rivojiga bebaho hissa qo'shgan Sharq allomalari va mutafakkirlarining daholari, qomusiy bilimlari oldida hayratga tushamiz.

Bugungi kunda "Yangi O'zbekiston" istilohi ostida kechayotgan barcha sohalaridagi islohotlar, ulkan maqsadli tashabbuslar qatori ilm-fan va ma'rifatga qaratilgan jiddiy e'tibor har qachongidan yuqori.

Inson ma'naviyatiga ozuqa beradigan, tafakkurimizni charxlaydigan va mushohada qilishga undaydigan asarlar talaygina. Shunday ta'rifga mos keladigan durdona asarlardan Jaloliddin Rumiyning "Devoni Kabir", "Masnaviyi-ma'naviy", "Ichindagi ichindadur", "Maktubot" kabi asarlari o'zi yaratilgan davrdan to hozirgacha o'z qiymatini, dolzarbligini yo'qotmagan.

"Ichindagi ichindadur" (Fihi mo fihiy) nomi bilan mashhur kitobda "o'zini bilgan avliyo bo'ladi", degan jumlaning dalillab, bir rivoyat keltiradi:.. "Rivoyat qiladilarki, bir podshoh o'g'lini hunarmandlar to'piga qo'shib qo'yibdi. Ular bolaga turli bilimlardan, jumladan, ilmi nujumdan dars berishibdi. Shoh o'g'li butunlay ahmoq bo'lgani holda o'ziga o'rgatilgan narsalarni puxta egallab olibdi. Kunlardan bir kun podshoh uni imtihon qilmoq uchun hovuchiga uzugini berkitib, o'g'liga "Bunda ne bor?", debdi. Bola "Qo'lingdagi dumaloq, sariq va ichi bo'sh narsadir" degach, hukmdor hayratda qolib "Alomatlarini to'g'ri aytding, ismini ayt" deb buyuribdi. O'g'il "G'alvir bo'lsa kerak" deb javob beradi. Podshoh "Olga tahsilning

sharofati bilan meni hayron etib, alomat belgilarini aniq aytding-u, ammo g'alvirning hovuchga sig'masligiga qanday qilib farosating yetmadi?" debdi afsus chekib. Rumiyni fikrini davom ettirib shunday deydi: "Zamonamiz olimlari ham qilni qirq yoradilar, o'zlariga bog'liq bo'lmagan narsalarni juda yaxshi biladilar, ammo o'ta muhim, o'zlari uchun qolgan barcha narsalardan yanada yaqin bo'lganni, ya'ni o'zlarini bilmaydilar. Hamma narsadan yaqin bo'lgan borliq bu - ularning menligi". Rumiyni bu jumalarda insonni avvalo o'zlikka nazar tashlashga chorlaydi.

Muallif tomonidan keltirilgan rivoyat va uning xulosasini bugungi kun yoshlari uchun ham ma'naviy dars deyish mumkin. O'zlik insonning tub mohiyatida yuz ochib, qalbi-da shakllanmas ekan, dunyo ilmini o'rganganimiz, uning sir-asrordan voqifligimizning zarra qiymati bo'lmaydi. Chunki, agarda istasak dunyoning barcha ilmlarini puxta egallashimiz mumkin. Ammo o'zlikni anglash, o'z menligimizni topish ilm yo'lidin ko'ra mashaqqatliroq. O'zlik, fikrimcha, ruhiy barkamollik, qalb go'zalligi, odob ziynati, iymon nurlari bilan tutash. Mohiyat haqida o'quvchilar tafakkurida o'ziga xos mushohada hosil qilishga erishishda Rumiyning hikmatlari ayni mos keladi. Rivoyatda keltirilgan bola timsoli orqali faqat shaklga e'tibor qaratib, olgan bilimlari uning tashqi ko'rinishini topib, topgan belgilari asosida xulosa chiqardi. Ammo mushohada qilib, g'alvirning kaftga sig'masligini tahlil qilmadi.

"Inson o'zligi nima?" degan savolga o'quvchilar gu-ruhi orasida javob izlash ularning fikrlash qobiliyatlarini o'stirishi, bahs-munozaralar esa ularda paydo bo'lgan g'oyalarni asoslash orqali o'z haqiqatlarini topishga yordam beradi, deb bemaolol ayta olamiz.

Yoki yana bir qimmatli falsafiy fikr ham bizni mushohadaga undaydi:

"Quloqning bir narsani takror-takror eshitishi ko'rish hukmiga o'tadi. Chunonchi, kishiga uning o'z ota-onasidan tug'ilganini doimo aytib, eslatib kelishgan va u bunga ishonadi. Ya'ni eshitgani uning uchun haqiqat hukmini olgandir. Endi unga "Sen ulardan tug'ilmading" deyishsa, ishonmaydi. Xuddi shunday, sen ham Makka va Bag'dod to'g'risida ko'p eshitgansan. Modomiki, birontasi chiqib, "Bu shaharlar yo'q" deb qasam ichsa ham, endi ishonmaysan. Chunki sening takror-takror eshitganing ko'rish hukmiga teng bo'lgandir".

Ushbu fikrlar ham har bir o'quvchida o'z dunyoqarashidan kelib chiqib turli xulosalar olishlariga sabab bo'ladi. Balki bu fikrlar zamirida "Bilimlarning onasi – takrorlashdir" degan mantiq yotar. Balki, bu fikr o'quvchilarda butunlay o'zgacha fikrlar chashmasi bo'lib xizmat qilar.

Bu asarda aytilgan fikrlar mushohada qamrovi, muammolar mavzusi go'yo bugun yozilgandek, davr jarayonlari bilan uyg'un. Shularni hisobga olib, bu ham zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonida ulug' daholar, ilm

siymolarining asarlaridan foydalanish ijobiy natijalar berishi, yoshlarning ular ijodiga qiziqishlari oshishi shubhasiz. Chunki hozirgi zamon yoshlarining har sohada mukammal bo'lishlari bugungi shoshqin va shiddat bilan rivojlanayotgan asrimizning inkor etib bo'lmaz talabidir.

Xulosa sifatida shuni aytish lozimki, inson qaysi sohada ishlamasin, avvalo, odamiylik birlamchi. Chunki turmushimizda inson insoniy sifatleri uchun jamiyat orasida hurmat topadi. Kasbiy va ruhiy barkamollik birlashib, uyg'unlik hosil qilishi pedagoglarning shogird tayyorlashdek mas'uliyatli ishlaridagi eng muhim vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Yangi O'zbekiston" gazetasiga bergan intervyusi. 2021-yil 17-avgust.
2. Jaloliddin Rumiy. "Ichindagi ichindadur". Yangi asr avlodi. – Toshkent. 2017-yil.
3. O'sha asar. 220- bet.

Gulhayo BOYMURODOVA,

Termiz Davlat muhandislik va Agrotexnologiyalar universiteti O'zbek tili va Adabiyoti kafedrasida assistenti

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MEHNAT MAZMUNLI MAQOLLARNING LEKSIK-SEMANTIK ASOSI

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz, o'zbek va rus tillarida mehnat mazmunli maqollarning leksik-semantik asoslari tahlil qilinadi. Maqollar xalq og'zaki ijodining ajralmas qismi sifatida, mehnat va uning ahamiyatini turli madaniyatlar va tillarda qanday ifodalashni o'rganadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi maqollar orasidagi leksik o'xshashliklar va semantik farqlar ko'rsatilgan bo'lib, bu maqollar xalqning mehnatga nisbatan qarashlarini, qadriyatlarini aks ettiradi. Rus tilidagi maqollar ham bu jarayonni kengaytirib, mehnatning ijtimoiy va axloqiy jihatlarini yoritadi. Tahlil davomida tillar orasidagi umumiy va o'ziga xos semantik to'plamlar, leksik birliklar va mehnatga bo'lgan munosabatlarning tafovutlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: *mehnat, maqollar, leksik, semantik, tahlil, ijtimoiy, qadriyat, axloq, madaniyat.*

Аннотация: в данной статье анализируется лексико-семантическая основа пословиц со значением труда в английском, узбекском и русском языках. Пословицы, как неотъемлемая часть фольклора, исследуют, как выразить работу и ее важность в разных культурах и языках. Показаны лексическое сходство и смысловые различия между английскими и узбекскими пословицами, которые отражают отношение и ценности людей к труду. Русские пословицы также расширяют этот процесс и проливают свет на социальные и нравственные стороны труда. В ходе анализа определяются общие и специфические семантические комплексы, лексические единицы, различия во взаимоотношениях между языками.

Ключевые слова: *труд, пословицы, лексика, семантика, анализ, общество, ценности, этика, культура.*

Annotation: this article analyzes the lexical-semantic basis of proverbs with meaning of labor in English, Uzbek and Russian languages. Proverbs, as an integral part of folklore, explores how to express work and its importance in different cultures and languages. Lexical similarities and semantic differences between English and Uzbek proverbs are shown, and these proverbs reflect people's attitudes and values towards work. Russian proverbs also expand this process and shed light on the social and moral aspects of work. During the analysis, common and specific semantic sets, lexical units, and differences in relations between languages are determined.

Key words: *labor, proverbs, lexical, semantic, analysis, social, values, ethics, culture.*

Kirish. Mehnat mavzusidagi maqollar insoniyatning eng qadimiy va asosiy qadriyatlarini ifodalovchi, turli jamiyatlar va madaniyatlar orqali o'tib, zamonaviy

avlodlarga o'zining falsafiy va ma'naviy merosini yetkazadigan bir nechta asosiy shakllardan biridir. Maqollar xalq og'zaki ijodining ajralmas qismi sifatida milliy tilning,

uning leksik va semantik boyligining ko'rsatkichidir. Maqollarda aks etadigan mehnat bilan bog'liq ta'limotlar, bir tomondan jamiyatning mehnatga bo'lgan munosabatini, ikkinchi tomondan esa ish va mehnatning axloqiy, ma'naviy va iqtisodiy ahamiyatini ko'rsatadi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi mehnat mazmunli maqollarni leksik-semantik nuqtayi nazardan tahlil qilish, har bir tilning o'ziga xos xususiyatlarini, so'z va iboralar orasidagi semantik bog'lanishlarni aniqlashni taqozo etadi. Shuningdek, turli xalqlarning mehnatga nisbatan tutgan o'ziga xos qarashlarini ham o'rganish imkonini beradi. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarida mehnat mazmunli maqollarni leksik va semantik jihatdan tahlil qilishga bag'ishlanadi.

Tahlil va natija. Maqola metodologik jihatdan leksik-semantik tahlilga asoslanadi. Leksik-semantik tahlil – bu tilning leksik birligining ma'no va shakl jihatdan o'rganilishi bo'lib, unda so'zlar, iboralar va ularning ma'nolaridagi o'zgarishlar chuqur tahlil qilinadi. Bu metod xalq maqollarini, aniqrog'i, mehnat mavzusida bo'lgan maqollarni semantik jihatdan o'rganishni nazarda tutadi.

Birinchi bosqichda ingliz va o'zbek tillaridagi mehnat mavzusiga oid maqollar to'plandi. Bu maqollar to'plamiga xalq og'zaki ijodining turli davrlaridagi maqollar kiradi. Maqollar orasidagi leksik farqlar, umumiyliklar va semantik izlanishlar muhim nuqtayi nazar sifatida o'rganiladi.

Ikkinchi bosqichda, maqollarni leksik-semantik tahlil qilish orqali quyidagi savollarga javob berishga harakat qilinadi:

Ingliz va o'zbek tillarida mehnatni ifodalovchi maqollarda qanday umumiy semantik to'plamlar mavjud?

Har bir tilda mehnatga oid maqollarda qanday leksik va semantik farqlar mavjud?

Mehnati mazmunli maqollar xalqning mehnatga nisbatan qarashini qanday aks ettiradi?

Ingliz va o'zbek tillaridagi mehnat mazmunli maqollarni tahlil qilish jarayonida bir nechta asosiy leksik-semantik xususiyatlar aniqlangan.

Ingliz va o'zbek tillaridagi mehnatga oid maqollar bir-biriga o'xshash leksik birliklarga ega bo'lib, ular asosiy ravishda ish va mehnatning samaradorligini, intizomni, sabrni va ehtiyotkorlikni ta'kidlaydi. Misol uchun:

O'zbek tilida: "Mehnati hosilini vaqtida yig".

Ingliz tilida: "Hard work pays off".

Ushbu maqollar orasida semantik jihatdan o'xshashliklar mavjud bo'lib, har ikkalasida ham mehnatning samarasiga erishish uchun doimiy harakat va sabr-toqat zarurligi ta'kidlanadi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi mehnatga oid maqollar orasida semantik farqlar ham mavjud. O'zbek maqollarida mehnat ko'pincha kollektiv mehnat va oila ahamiyatiga bog'liq holda tahlil qilinadi. Misol uchun, "Birlik-

dagi mehnat ortiqcha zahmatni yengadi" degan maqol o'zbek xalqining jamiyatdagi birlashish va ko'maklashish ahamiyatini ifodalaydi. Ingliz maqollarida esa ko'pincha individual mehnatning muvaffaqiyatga erishishdagi roli-ga urg'u beriladi, masalan: "The early bird catches the worm", bu maqol bir kishining vaqtida harakat qilishining ahamiyatini ta'kidlaydi.

Har ikkala tilda ham mehnatga nisbatan turli xil leksik birlikmalar ishlatiladi. O'zbek tilida "qat'iyat" va "chiroyli mehnat" kabi so'z birlikmalari qo'llanilishi ko'proq uchraydi, ingliz tilida esa "diligence" va "grind" kabi iboralar ko'proq ishlatiladi. Bu farq tilning madaniy va tarbiyaviy xususiyatlarini aks ettiradi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi mehnat mazmunli maqollarni leksik-semantik nuqtayi nazardan tahlil qilish, har bir millatning mehnatga bo'lgan munosabatini va qadriyatlarini tushunishga yordam beradi. Ingliz tilidagi maqollar ko'proq individualistik qarashlarni aks ettirsa, o'zbek maqollarida kollektivlik, jamiyatda bir-biriga yordam berishning ahamiyati ko'proq ta'kidlanadi.

Mehnati mavzusidagi maqollar turli xalqlarning o'ziga xos ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarini ham aks ettiradi. O'zbek xalqining mehnatga bo'lgan munosabati ko'proq oila va jamiyatga asoslangan bo'lsa, ingliz tilida bu ko'proq individual muvaffaqiyatga erishish orqali ifodalanadi. Shuningdek, o'zbek tilida mehnatning samaradorligi va vaqtida amalga oshirilishi ta'kidlanadi, ingliz tilida esa ko'proq "grind" va "hustle" kabi so'zlar ishlatiladi, bu esa individual mehnatning mashaqqatini ta'kidlaydi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi mehnat mazmunli maqollarni leksik-semantik nuqtayi nazardan o'rganish maqsadida, turli adabiyotlardan foydalanish zarurati yuzaga keladi. Maqollar xalq og'zaki ijodining eng qadimiy va shakllantiruvchi turlaridan biri bo'lib, ular xalqning tarixiy tajribalari, mehnatga nisbatan qarashlari va ma'naviy qadriyatlarini aks ettiradi. Ingliz va o'zbek tillaridagi mehnat mazmunli maqollarni o'rganish, har ikki tilning semantik va leksik jihatlari-ni, shuningdek, ijtimoiy va madaniy omillarni chuqur tahlil qilishni talab qiladi.

Mehnati mazmunli maqollarni o'rganish uchun ko'plab ilmiy ishlar mavjud bo'lib, ular xalq og'zaki ijodining psixologik, ijtimoiy va lingvistik jihatlarini yoritishga qaratilgan. O'zbek xalq maqollariga oid eng muhim adabiyotlardan biri A. Abdullayev tomonidan yozilgan "O'zbek xalq maqollari: leksik-semantik tahlil" asaridir. Bu asarda maqollarning leksik-semantik xususiyatlari, ularning ma'nosi va tuzilishi, shuningdek, xalqning mehnatga bo'lgan qarashlari haqida batafsil tahlil berilgan. Abdullayevning asari o'zbek xalq maqollarining umumiy mohiyatini tushunishga yordam beradi, bu esa mehnat

mavzusidagi maqollarni leksik-semantik jihatdan o'rganishda muhim manba hisoblanadi.

Ingliz tilidagi maqollarni o'rganishda esa L.Millerning "The Semantic Evolution of English Proverbs" kitobi katta ahamiyatga ega. Ushbu asar ingliz tilidagi maqollarni va ularning semantik o'zgarishlarini tahlil qiladi. Miller o'z asarida ingliz tilida mehnat va inson faoliyati bilan bog'liq maqollarni, ularning vaqt davomida qanday o'zgarganini va hozirgi kunda qanday ishlatilayotganini chuqur o'rganadi. Bu ish ingliz tilidagi mehnat mazmunli maqollarni o'rganishda muhim qo'llanma bo'lishi mumkin.

Maqollarni leksik-semantik nuqtayi nazardan o'rganishda, tilshunoslar ko'pincha leksik birliklar va ularning ma'no yuki bilan bog'liq jarayonlarni tahlil qilishadi. G.Shakirovaning "Ingliz va o'zbek tillaridagi maqollar: taqqoslash" nomli asarida, ingliz va o'zbek tillaridagi mehnat mazmunli maqollarni tahlil qilishda, ularning leksik o'xshashliklari va farqlari ko'rib chiqiladi. Shakirova asarida, ingliz tilidagi maqollarda ko'proq individualistik qarashlar, o'z o'rnida o'zbek tilida esa kollektivizm va jamiyatdagi hamjihatlik ta'kidlanadi. Bu asar, mehnatning xalq tomonidan qanday qabul qilinishi va uning axloqiy mehnat qadriyatlari qanday shakllanganini tushunishga yordam beradi.

Maqollar orasidagi leksik birikmalar va ularning semantik qiymati ham muhim o'rin tutadi. O'zbek tilida ishlatiladigan mehnatga oid maqollar ko'pincha "yordam", "birlik", "mehnat" kabi so'zlar bilan bog'liq bo'lsa, ingliz tilida esa "hard work", "diligence" kabi iboralar keng qo'llaniladi. M.Jonsonning "Language and Society" asari-

da, til va jamiyatning bir-biriga ta'siri va til orqali mehnat qadriyatlarini ifodalash usullari haqida so'z yuritiladi. Jonsonning fikricha, ingliz va o'zbek tillaridagi mehnat mazmunli maqollarni tahlil qilish, har bir tilning o'ziga xos madaniyatini va ijtimoiy strukturasi bilan chambarchas bog'liq.

Ingliz va o'zbek tillaridagi mehnat mazmunli maqollarni o'rganishning ijtimoiy jihatlari ham mavjud. O'zbek xalq maqollari, ko'pincha mehnatning axloqiy, diniy va ijtimoiy qadriyatlarini aks ettiradi. N.Ikromovning "O'zbek xalqining axloqiy qadriyatlari" kitobida, o'zbek xalqining mehnatga bo'lgan munosabati va ularning maqollar orqali ifodalangan axloqiy me'yorlari haqida so'z boradi. Ingliz tilidagi maqollar esa ko'proq individual muvaffaqiyatga erishish, ishlashning natijasi sifatida ta'kidlanadi. R.Parkerning "Proverbs of the English-Speaking World" asarida ingliz xalqining mehnatga nisbatan munosabati va maqollar orqali aks etgan qadriyatlari tahlil qilingan.

Xulosa. Ingliz va o'zbek tillaridagi mehnat mazmunli maqollarni leksik-semantik tahlil qilish natijasida, har ikkala tilda ham mehnatning samaradorligi, sabr-toqat va ehtiyotkorlik kabi universal qadriyatlar mavjud ekanligi aniqlandi. Biroq, har bir tilning o'ziga xos xususiyatlari ham bor. O'zbek tilidagi maqollar ko'proq jamiyatdagi birlik va yordamning ahamiyatini ta'kidlar ekan, ingliz tilidagi maqollar ko'proq individual mehnatning muvaffaqiyatga erishishdagi rolini ko'rsatadi. Bu o'zgarishlar milliy madaniyat va qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, har bir til va madaniyatning mehnatga bo'lgan munosabatini aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.Abdullayev O'zbek xalq maqollari: Leksik-semantik tahlil. – Toshkent: O'zbekiston, 2000.
2. Miller L. The Semantic Evolution of English Proverbs. – Cambridge: Cambridge University Press. 2015.
3. Shakirova G. Ingliz va o'zbek tillaridagi maqollar: Taqqoslash. – Tashkent: Yangi nashr, 2010.
4. Jonson M. Language and Society. – New York: Oxford University Press. 2018.
5. Ikromov N. O'zbek xalqining axloqiy qadriyatlari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2012.
6. Parker, R. Proverbs of the English-Speaking World. – London: Routledge. 2010.

Maxmuda YULDASHEVA,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti,

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti innovatsion loyiha ijrochisi

E-mail: mahmudauldaseva@gmail.com

LIRIK ASARLAR TAHLILIDA EVRISTIK YONDASHUVDAN FOYDALANISH USULLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada adabiyot darslarida o'quvchilarni ijodkorlikka, tafakkur qilishga va mustaqil fikrlashga o'rgatish jarayonlari, o'qitishning evristik usullari, lirik asarni evristik tahlil etish yo'llari hamda adabiy ta'lim berish jarayonida evristik usullarni qo'llashning asosiy mohiyati, shuningdek o'quvchilarning bilimlarini kashf etish bilan birgalikda ularni izlanishga o'rgatish usullari, evristik usullar asosida tuzilgan topshiriqlar va mashqlar o'quvchilarda tashabbuskorlik bilan birgalikda quyidagi layoqatlarni, ya'ni mustaqillik, epchillik, qarorlar qabul qilish kabi qobiliyatlarini samarali shakllantirish imkonini berishi tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: lirika, ijodkorlik, ijodiy faoliyat, evristik usul, evristik yondashuv, zamonaviy pedagogika, ijodiy faollik, evristik ta'lim, ijodiy topshiriq, o'yinlar.

Аннотация: в статье анализируются процессы обучения учащихся творчеству, рефлексии и самостоятельности на уроках литературы, эвристические методы обучения, способы эвристического анализа лирических произведений, основная суть использования эвристических методов в процессе литературного образования, а также методы обучения учащихся поиску и открытию своих знаний, и то, как задания и упражнения, основанные на эвристических методах, эффективно формируют у учащихся такие компетенции, как инициативность, самостоятельность, ловкость и принятие решений.

Ключевые слова: текст песни, творчество, творческая деятельность, эвристический метод, эвристический подход, современная педагогика, творческая деятельность, эвристическое образование, творческое задание, игры.

Annotation: the article analyzes the processes of teaching students creativity, reflection and independence in literature lessons, heuristic teaching methods, methods of heuristic analysis of lyrical works, the main essence of using heuristic methods in the process of literary education, as well as methods of teaching students to search for and discover their knowledge, and how tasks and exercises based on heuristic methods effectively form such competencies in students as initiative, independence, dexterity and decision-making.

Key words: song lyrics, creativity, creative activity, heuristic method, heuristic approach, modern pedagogy, creative activity, heuristic education, creative task, games.

Yurtimizdagi ta'lim-tarbiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar bir-ikki yillik yoki qisqa vaqt ichida samaraga erishishga qaratilgan ish emas, balki bir necha yuz yillarga tatiydigan o'zgarish bo'ldi, desak xato bo'lmaydi. Ma'lumki, ta'limda ilg'or pedagogik, yangi axborot texnologiyalarini tatbiq etish, o'quv mashg'ulotlarining samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qo'llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy adabiyotimiz metodikasida she'riy janrlar, lirik asarlar tadqiqiga oid ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Sababi, bizning adabiyotimiz tarixi lirik asarlar tarixi desak, mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Chunki mumtoz adabiyotimizdagi g'azallar ming yillar davomida adabiyotimizning butun kuch va qudratini, tilimizning tarovatini namoyon etib kelayotganligi buning yorqin dalilidir.

Lirik asarlarni o'qish, tahlil qilish o'qituvchidan ham, o'quvchidan ham ijodiy mahorat talab qiladi. Ko'p hollarda

she'rga oddiy matn nuqtayi nazaridan yondashiladi. Bu kabi holatlarda she'riy san'at inson hissiyoti bilan bog'liq ekanligi unutiladi, satrlar, so'zlar ma'nosi she'ringa zamirida yashirin ekanligi anglab yetilmaydi, buning oqibatida esa o'quvchilar she'rdagi obrazlilikning mag'zini chaqa olmaydilar. Zero, har qanday asardagi yashirin ma'noni o'qish mehnattalab ishdir. Bularsiz hatto adabiy ta'limning maqsadi ham amalga oshmaydi.

Badiiy asarlarni o'rganish va tahlil qilishda kuzatish, dalillash, umumlashtirish, baholash, shartlilik, qiyoslash, psixologik asoslanganlik kabi ilmiy-tadqiqot metodlaridan samarali foydalanib kelinadi. Bu metodlardan tashqari ilmiy bilishga, tafakkur va aqliy zakovatga yo'naltirilgan "Sharhlash", "Adabiy o'qish", "Aql xaritasi", "Ilmiy faraz", "Tadrijiy tahlil" kabi usullardan lirik asarlarni tahlil qilishda foydalanish ijobiy samara beradi.

Lirik asarlarni o'rganish haqida metodist olim Qozoqboy Yo'ldoshev quyidagi fikrlarni ilgari suradi: "Lirik turdagi asarlar uchun asosiy narsa tuyg'u va hissiyotga yo'g'rilgan hayotiy hikmat ifodasini berishdir. Lirikada

voqealar tasviri, xarakter mantig'i emas, ruhiy holat tasviri, hissiyot ifodasi, tuyg'ular samimiyati muhimdir. Chinakam lirik she'r tinglovchi yoki o'quvchiga faqat zavq beribgina qolmay, uning emotsional-axloqiy imkoniyatlarini uyg'otadi, faoliyatga undaydi" [Yo'ldoshev, 1997:235].

Lirik asarlarni tuyish, shoir hissiyotlarini o'zida his qilish haqida Boqijon To'xliyev ham: "She'riy asarni anglash, undagi muallif ko'zda tutgan niyatni, maqsad va vazifalarni tushunib yetish, she'r g'oyasining mag'zini chaqish uni uqishdan, yanada aniqrog'i, ifodali o'qishdan boshlanadi"[To'xliyev, 2006:80], – deydi.

Darslik tuzish murakkab, katta kuch va bilim talab qiladigan jarayon bo'lishi bilan birgalikda, yetishib kelayotgan yosh avlodning tarbiyasiga ta'sir qiluvchi mas'uliyatli ish hamdir. Darslik bilan bir qatorda o'qituvchilar ham o'z bilimlarini, dars o'tish mahoratlarini yangilab borishlari maqsadga muvofiq. Bugungi kunda adabiyot darsliklarining yangidan chop etilishi biz uchun juda katta yangilik bo'ldi. Necha yillardan buyon bizning ta'lim tizimida jahon standartlariga mos keladigan, o'quvchilarni ijodiy hamda kreativ fikrlashga undaydigan topshiriqlar bilan boyitilgan darsliklarga ehtiyoj katta edi. Mazkur chop etilgan darsliklarda adabiyot fani doirasida o'quvchilarda rivojlantiriladigan tayanch kompetensiyalar to'g'ri shakllantirilganligiga guvoh bo'lmoqdamiz. Respublikamizning ijod maktablari uchun tuzilgan dasturda xalq og'zaki ijodi, mumtoz va zamonaviy adabiyot, shuningdek, jahon adabiyotiga mansub bo'lgan xilma-xil lirik asarlarni o'rganish ko'zda tutiladi. Jumladan, 7-sinfda Saida Zununovaning "Surat bilan suhbat" lirik dostoni, Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" dostoni, Uvaysiy g'azallari, Zavqiy, Maxtumquli, Abdulla Qodiriy she'rlari; 8-sinfda "Ravshan" dostoni, G'afur G'ulom she'rlari, Lutfiyning g'azal va tuyuqlari, Alisher Navoiy g'azallari, Mirtemirning "Surat" lirik qissasi, Fitrat she'rlari, Usmon Nosir, To'ra Sulaymon, Muhammad Yusuf she'rlari; 9-sinfda Z.M.Bobur g'azallari, Cho'lpon, Oybek, Shavkat Rahmon, Usmon Azim, Halima Xudoyberdiyeva, Abduvali Qutbiddin, O'ljas Sulaymon she'rlari; 10-sinfda Jaloliddin Rumiy she'riyati, Mashrab g'azallari, A.S.Pushkin lirikasi, Ogahiy, Zebunniso, Nodira, Muqimiy, Furqat g'azallari, Berdaq, Ajiniyoz she'rlari, XX asr jahon va o'zbek she'riyati namunalaridan Aleksandr Blok (Rossiya), Pol Elyuar (Fransiya), Gabriela Mistral (Chili), Alfonsina Storni (Argentina), Federiko Garsia Lorca (Ispaniya), Ernest Xemingvay (AQSh), Botu (O'zbekiston), Slavko Yanevskiy (Makedoniya), Elbek (O'zbekiston), Dzyun Takami (Yaponiya), Nozim Hikmat (Turkiya), Bernar Bua Dade (Kot d'Ivuar (G'arbiy Afrika)), Shokarim Xudoyberdiyev (Qozog'iston), Bertold Brext (Germaniya), Furug' Farruxzod (Eron), Uuno Kaylas (Finlandiya); 11-sinfda Hamid Olimjon, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Rauf Parfi, Faxriy she'rlari berilgan. Yuqorida keltirib o'tilgan badiiy ijod namunalaridan ko'rinadiki, mazkur darsliklarda lirik turga mansub bo'lgan xilma-xil janrlarga

mansub asarlar taqdim etilgan. Ayni paytda ushbu sinflarda liro-epik janrga mansub dostonlardan namunalarni o'rganish ham ko'zda tutilgan. Shuning uchun ham bu janrlarning har biriga mos usullar, ijodiy topshiriqlarni to'g'ri tanlab, maqsadli yondashilishi zarur bo'ladi, aks holda ko'zda tutilgan badiiy-estetik samara olinmasligi mumkin. Adabiyot darslarida shoir tomonidan tanlangan janrlarning o'ziga xos xususiyatlari tushuntirilmasa, o'quvchilar mazkur asarlarning badiiy-estetik mohiyatini, mavzuning asl mohiyatini hamda ularda ko'zda tutilgan mag'zini chaqa olmaydilar. Natijada mazkur janrlardagi haqiqiy badiiy tarovat yo'qqa chiqadi, ular o'quvchilar ongiga yetib bormaydi, ularning qalblarida betakror his-tuyg'ularning paydo bo'lishiga yordam berolmaydi.

Har bir badiiy ijod namunasi o'quvchining xotirasida saqlanishi uchun she'riy satrlarni ko'r-ko'rona yodlatish emas, balki uni chuqur tahlilga tortib, ifodalangan har bir so'zning jozibasini o'quvchiga his qildirish kerak. Lirik asarlarni o'rganish va tahlil qilishda bir qator samarali usullarni qo'llash mumkin.

"Zehnli o'quvchi" topshirig'i. Bu topshiriqni ijod maktablarining 8-sinf adabiyot darsligida berilgan G'afur G'ulomning "Vaqt" she'ri misolida ko'rib chiqamiz:

Avvaldan qog'ozga G'afur G'ulomning "Vaqt" she'rida qo'llangan so'zlar ma'nodoshlariga, zid ma'nolariga yoki paronimlariga almashtirib yozib qo'yiladi. O'quvchilar xotiralariga tayanib, she'rning asl matniga qaramagan holda she'rni "qayta ishlash" topshirig'ini bajarishlari kerak bo'ladi. Topshiriqni bajarishda ko'chirmakashlikka yo'l qo'yilmasligi uchun o'quvchilarga she'r satrlari taqsimlab beriladi.

She'ning so'zlari almashtirilgan varianti	She'ning asl matni
Lola ochilguncha o'tgan lahzani, Kamalak umriga qiyos etgulik. Ba'zida bir nafs olgulik fursat - Ming yulduz portlashi uchun yegulik.	G'uncha ochilguncha o'tgan fursatni Kapalak umriga qiyos etgulik. Ba'zida bir nafas olgulik muddat - Ming yulduz so'nishi uchun yetgulik.
Yashash soatining tilla kappiri Har borib kelishi bir olam kamon. Osmon shu damda o'z kurrasidan Yasab chiqa olur yangidan olam.	Yashash soatining oltin kappiri Har borib kelishi bir olam zamon. Koinot shu damda o'z kurrasidan Yasab chiqa olur yangidan jahon.
Yarim vaqt ichida tug'ilib, o'sib, Yashab, umr ko'rib o'tguvchilar bor. Ko'z ochib yumguncha o'tgan dam - qimmat. Bir lahja mazmuni bir butun bahor.	Yarim soat ichida tug'ilib, o'sib, Yashab, umr ko'rib o'tguvchilar bor. Ko'z ochib yumguncha o'tgan dam - qimmat. Bir lahza mazmuni bir butun bahor.
Bir onning bahosin o'lchamoq uchun Oltindan taroz-u. olmosdan mosh oz. Nurlar qadami-la chopgan lahzaning Barini tutolmas ayhannos ovoz.	Bir onning bahosin o'lchamoq uchun Oltindan taroz-u. olmosdan tosh oz. Nurlar qadami-la chopgan sekundning Barini tutolmas ayhannos ovoz.

Shuni unutmaslik kerakki, topshiriqda barcha o'quvchilar oldiga qo'yilgan vazifa bir xil, ammo sinfdagi o'quvchilarning saviyasi har xil. Tabiiyki, topshiriqni hamma bir xilda to'g'ri bajara olmaydi. Bunday holda qo'shimcha topshiriqlar berish orqali mashq shartini soddalashtirish yo'li

bilan o'quvchilarni qiziqtirish mumkin. Mazkur topshiriq orqali o'quvchilarning tafakkurini, xotirasini hamda lug'at boyligini rivojlantirishda ular nutqini narsa va shaxslarni bildirgan so'zlar bilan boyitish ham muhim rol o'ynaydi.

Darslikda o'rganilayotgan shoir ijodida berilgan tabiat tasviri, undagi o'zgarib turuvchan hodisalar tahlilida turli ijodiy topshiriqlarni qo'llash mumkin. Buning uchun esa o'qituvchi she'r mazmuniga oid obrazlilikni ochiqlashga, anglashga doir usullarni to'g'ri ta'minlashi kerak. Masalan, tabiat haqidagi she'rlarni tahlil qilish jarayonida o'qituvchining asosiy vazifasi o'quvchida she'riyatni sevish hamda unga qiziqish uyg'otish bilan birga tabiatga mehrli qilib tarbiyalash mazmuniga e'tibor qaratishidir. Ijod maktablari uchun nashr etilgan darsliklarda tabiat lirikasi tasviri quyidagi shoirlar ijodida uchraydi: 8-sinfda Usmon Nosirning "Dengizga" she'ri (mustaqil mutolaa uchun), To'ra Sulaymon "Iltijo" she'ri, Oybekning "Na'matak" she'ri, Shavkat Rahmon "Tong ochar ko'zlarin", "Tungi manzara" she'rlari, Pushkinning "Dengizga" elegiyasi, Furqatning "Fasli navbahor o'ldi" g'azali, Uuno Kaylasning "Tog'dan sirpanish" she'ri, Dzyun Takamining "Daraxt" she'ri, Gabriela Mistral

estetik zavq bag'ishlashi bilan birga she'r mazmuni ichiga kirishiga, hatto matnni qayta-qayta tinglash, murojaat qilish orqali osongina yod olishiga ko'mak beradi.

Lirik asarlarni o'rgatishning bir nechta qulay va samarador usullarini tavsiya etamiz:

1-usul: **"Sochma bandlar"** usuli. Bu usulda biror-bir she'r bandlari qog'ozga yoziladi. O'quvchilarga mazmuniga qarab she'rni butun holatiga keltirib, terib chiqish topshirig'i beriladi. Topshiriqni to'g'ri bajargan o'quvchi rag'batlantiriladi. Mazkur usul orqali o'quvchilarda so'zlarning nozik qirralarini anglash, jozibasini his etish ko'nikmasi shakllanadi.

2-usul. Bu usulni chorak yakunidagi takrorlash, mustahkamlash darslarida qo'llash samara beradi. Sinf taxtasiga chorak davomida o'tilgan shoirlar nomlari yozib qo'yiladi. **"She'riyat sandiqchasi"**ga ushbu shoirlar qalamiga mansub she'rlardan parchalar yozilgan kartochkalar solib qo'yiladi. O'quvchilar navbati bilan kartochkalarni oladilar va muallif nomi tagiga yopishtiradilar.

3-usul. **"Qiyoslash jadvali"** orqali she'r shakli va mazmuni ustida ishlanadi. Bu usulda o'quvchilarga quyidagi kabi jadval tushirilgan qog'ozlar tarqatiladi.

She'rga xos xususiyatlar	O'zbek adabiyotidan Shavkat Rahmonning "Tong ochar ko'zlarin..." she'ri	O'zbek adabiyotidan Usmon Azimning "Tong titraydi kech kuzakning quchog'ida" she'ri
She'rdagi jonlantirish, shaxslantirish, o'xshatish	ochar ko'zlarin, yig'laydi, jilmayar, cho'milar, tarqalar	titraydi, o'chirmoqda, o'ldirgusi.
She'rda ustuvorlik qiladi...	Tabiat tasviri	Hayot haqiqati
She'r misralarida bosh harf qoidasiga amal qilingan/qilinmagan	Amal qilinmagan	Rioya qilingan
She'r ... misradan tashkil topgan	16 misra	24 misra
She'r ... bo'g'inlardan tuzilgan	9 bo'g'inlik	12 bo'g'inlik
Lirik asar turi	Ijtimoiy (publitsistik) lirika	Ijtimoiy (publitsistik) lirika

"Ohista-ohista yog'adi yomg'ir" she'ri, Hamid Olimjonning "O'rik gullaganda", "Holbuki tun..." she'rlari, Rauf Parfining "Tong otmoqda", "Bir qushcha sayraydi mening ruhimda...", "Yomg'ir yog'ar..." she'rlari. Ijodkorning asosiy maqsadi va vazifasi o'quvchini she'rda tasvirlanayotgan manzaralarni his qilish, ichiga kirishiga yo'l ochishdir. Ma'lumki, ifodali o'qish orqali she'rning asosiy ohangini tushunishga, shoir uyg'otmoqchi bo'lgan his-tuyg'ularni anglab yetishga erishiladi. She'r mazmunini chuqur anglashning yana bir yo'li esa o'quvchilarga o'rganilayotgan lirik asar mavzusi, motivlariga mos keladigan, umumiy mushtaraklik jihatlarga ega bo'lgan musiqiy yoki tasviriy namunalarni topishlari topshiriq sifatida beriladi. Mazkur jarayonda o'quvchilar tomonidan lirik asarlarga mos musiqiy audiogalereya yoki tasviriy san'at namunalari maxsus videogalereya tayyorlanadi. Bu o'quvchilarga

Bu topshiriqni bajarish jarayonida o'quvchilar she'r matnining g'oyasi, mazmuni, shakli, lirik asarning qaysi turga mansubligi haqida to'liq ma'lumotga ega bo'ladi.

4-usul. **"Meni tanla"** o'yini. Ushbu o'yinda o'qituvchi tomonidan sinf taxtasiga so'zlar yozib qo'yiladi. So'ngra o'quvchilarga she'riy satrlar yozilgan kartochkalar tarqatiladi va berilgan so'zlar ichidan tushib qolgan so'zlarni topib yozish topshirig'i beriladi. Bu o'yinni 9-sinfda o'tiladigan Oybek she'riyati misolida ko'rib chiqamiz. Masalan, sinf taxtasiga quyidagi so'zlar yoziladi:

Poyida, telbaday, kunduzlar, separ, uchadi, visoling, yugurar, vasling, yulduz, o'ralib, chehrang, quyosh, yirtadi, xayol, bog'lanib, gulgun.

Qog'ozlarga yozilgan satrlar:

1. yig'laydi kumush qor yum-yum,
Nafis chayqaladi bir tup na'matak.

Shamol injularin chashmadak,
Boshida bir savat oq – chechak,
Nozik salomlari naqadar ma'sum.

2., oltining cho'kkanday cho'kar sevinchim,
Sinadi ichimda umidning tosi,
Qalbimni uning sadosi,
Yupatmas, na sevgi ro'yosi,
Yuramen, oqshomga singadi izim.

3. Daryolar singari ko'nglim jo'shqindir,
Bir tola soching-la qoldi.
.....ga yetganim na go'zal kundir,
Ayriliq siynamga yong'inlar soldi.

4. Kechalar yururmen horib,
Boshimda oy borur, manga hamqadam.
Xayollar mash'aldai yonib,
To'yib yozajakmen bir kun sog'aysam.

Bu o'yindan nafaqat o'tilgan lirik asarlar bo'yicha takrorlash darslarida, balki epik asarlarni mustahkamlashda foydalanish mumkin. Bu usul orqali o'quvchilar xotirasi sinaladi va topqirligi oshiriladi.

Adabiy ta'limda lirik asarlarni evristik yondashuv usullari orqali o'rganish – o'quvchilarning ilmiy-ijodiy tafakkurini boyitadi, yangi kashfiyotlar qilishga, ijodiy fantaziyalarining shakllanishiga xizmat qiladi. Demak, xulosa qilish mumkinki, ijodkorlik o'quvchilarni bilim olishga undaydi. Sababi o'quvchilar ijodiy maqsad sari yo'naltirilgan bo'lsa, ular o'qishga ko'proq diqqatli bo'lishadi va unga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni egallashga intiladi. Chunki kreativlik bilan yondashilgan yoki kreativlikka asoslangan vazifa o'quvchilar uchun har doim qiziqarlidir. Evristik yondashuvga asoslangan ijodiy jarayon juda ko'p sinov va xatolarni o'z ichiga oladi. Sababi mazkur yozdashuv asosida tuzilgan topshiriqlarni bajarish jarayonida natija qanday yakunlanishini bilib bo'lmaydi. Chunki har bir o'quvchida ijodkorlik, dunyoqarash, kashfiyotchilik qobiliyati har xil darajada bo'ladi. Shunga ko'ra izlanishlar natijasi ham turfa xillikni kasb etadi. Bu esa o'quvchilarda chidamlilikni oshiradi, ularni muvaffaqiyatga erishish uchun qiyinchiliklarni yengishga o'rgatadi. Ijodkorlik o'quvchilarga bir-birlaridan yangi narsalarni o'rganish va o'rgatish erkinligini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo'ldoshev Q. Yangilangan pedagogik tafakkur va umumta'lim maktablarida adabiyot o'qitishning ilmiy-metodik asoslari. – Toshkent, 2006. Avtoreferat.
2. Husanboyeva, Q., Niyozmetova, R. Adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020.
3. Хусанбоева Қ.П. Адабий таълим жараёнида ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатишнинг илмий-методик асослари: Пед. фан. док. ... дисс. – Тошкент, 2006.
4. Husanboyeva Q., R.Niyozmetova. Adabiyot o'qitish metodikasi/o'quv qo'llanma: “Innovatsiya-Ziyo”: nashriyoti, 2020-yil.
5. 8-sinf adabiyot darsligi (I qism) darslik/J.Nurmuhammadov va boshqalar. – Toshkent: “Adast poligraf”, 2022 .
6. 8-sinf adabiyot darsligi (II qism) darslik/J.Nurmuhammadov va boshqalar. – Toshkent: “Adast poligraf”, 2022 .
7. 9-sinf adabiyot darsligi (I qism) darslik/J.Nurmuhammadov va boshqalar. – Toshkent: “Colorpack”, 2022.

Kamola ALLANAZAROVA,
ToshDO'TAU tayanch doktoranti
allanazarovakamola021@gmail.com

O'ZBEK SHOIRALARI IJODIDA XOTIN-QIZLAR TA'LIMI MASALALARI

Annotatsiya: maqolada XX asr boshlari o'zbek shoirlari ijodida ilm-ma'rifat masalalarining aks etishi, ayollarning ilmi bo'lishi, erk va ozodlik masalalari tadqiq qilingan. O'zbek shoirlarining yangi davr she'riyatiga kirib kelishi, she'riyatning yangilanishida ayol ijodkorlarning ahamiyati tahlil qilingan. Anbar otin, Dilshod Barno, Muazzamxon, Nozimaxonim kabi shoirlar ijodi yoritilgan.

Kalit so'zlar: *ma'rifatparvarlik, obraz, shakl va mazmun, she'riyat, qofiya, adabiy jarayon.*

Annotation: the article examines the reflection of issues of science and enlightenment in the work of Uzbek poets of the early 20th century, the education of women, and issues of freedom and liberty. The entry of Uzbek poets into the poetry of the new era and the importance of female creators in the renewal of poetry are analyzed. The work of such poets as Anbar Otin, Dilshod Barno, Muazzamkhon, and Nozimakhonim is highlighted.

Key words: *enlightenment, image, form and content, poetry, rhyme, literary process.*

Аннотация: в статье рассматривается отражение в творчестве узбекских поэтов начала XX века вопросов науки и просвещения, образования женщин, вопросов свободы и вольности. Анализируется вхождение узбекских поэтов в поэзию нового времени и значение женщин-творцов в обновлении поэзии. Особое внимание уделено творчеству таких поэтов, как Анбар Отин, Дильшод Барно, Муаззам Хан и Назима Ханым.

Ключевые слова: *просвещение, образ, форма и содержание, поэзия, рифма, литературный процесс.*

Kirish. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston hududida keskin ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar yuz berdi. Ushbu davrni tarixchilar, ayniqsa, ijtimoiy-siyosiy inqiroz, qonli bosqinlar, qo'zg'alonlar va davlat to'ntarishlari bilan bog'lashadi. Bu davrda mahalliy aholi, istibdod rejimiga qarshi kurash olib borib, milliy zulmning dahshatli yukini yelkasiga olishga majbur bo'ldi. XIX asrning o'rtalarida, chor Rossiyasining istilochilik siyosatining natijasida, Turkistonning mustamlakachilar tomonidan bosib olinishi amalga oshdi.

1876-yilga kelib, Qo'qon xonligi rasmiy ravishda tugatilib, Buxoro amirligi va Xiva xonligi Rossiya imperiyasining vassal davlatlariga aylanishi boshlandi. Ushbu siyosiy o'zgarishlarga Turkiston aholisi darhol moslashib ketolmadi, aksincha, milliy zulmga qarshi kurash boshlanib, o'z yurtining ozodligi uchun intilishlar kengaydi. Aholi, o'z mamlakatlarining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot darajasining to'xtab qolganligini, mutaassiblik, jaholatning kuchayishini, amaldorlarning xalqqa qarshi tajovuzlarini, shuningdek, mamlakatdagi umumiy bedodlikni anglab yetdi. Bu omillar Turkistonning mustabidlik botqog'iga tortilishining asosiy sabablaridan bo'ldi. Yurt ozodligiga erishish uchun, birinchi navbatda, milliy zulmni bartaraf etish, mamlakatning iqtisodiy, ma'naviy, ijtimoiy va siyosiy hayotini tubdan isloh qilish zarurligi ayon bo'ldi. Buning uchun ilm-ma'rifatning alohida ahamiyati ta'kidlandi, milliy ongni rivojlantirish, xalqni o'zlikni anglashga yo'naltirish muhim vazifa sifatida qo'yildi.

Ma'rifatparvarlar, xususan, ziyolilarni tarbiyalash, xotin-qizlarga ilm olish imkoniyatlarini yaratish, maktab va madrasalarda dunyoviy fanlarni o'qitish kabi g'oyalarni

ilgari surdilar. Ular, asosan, ilm-ma'rifat orqali jamiyatni yangilash va milliy uyg'onishni amalga oshirishni maqsad qilgan edilar.

Asosiy qism. XX asrning boshlarida yashagan shoirlar ijodida, o'z davrining ijtimoiy, madaniy va siyosiy muammolari, xususan, ayollarning jamiyatdagi o'rni va huquqlariga oid masalalar alohida e'tirof etilgan. Ushbu shoirlar ijodida xotin-qizlarning jamiyatdagi holatini yaxshilash, ularning ilm olishga bo'lgan ehtiyojini va bu orqali jamiyatda tenglikka erishish imkoniyatlarini yaratish masalalari o'z ifodasini topgan. Shoirlar she'riy asarlarida, ayollarning ilm olishlari va jamiyat hayotida o'z o'rnini topishlari eng katta orzu-havaslar ekanligini alohida ta'kidlaganlar. Bu jarayon orqali, ular jamiyatda ayollarga nisbatan an'anaviy qarashlarni o'zgartirish zarurligini va ilm olishning nafaqat ayollar, balki jamiyatning o'zi uchun ham rivojlanish va taraqqiyot manbai ekanligini ifodalashgan. Shoirlar o'z asarlarida, ayniqsa, ilm olishning nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy ahamiyatini yoritib, bu jarayonning jamiyatning kelgusi taraqqiyotiga qo'shgan hissasini ko'rsatishga intilishgan.

Bu davrga kelib shoirlarning lirik qahramoni faqat sevuvchi-seviluvchi, kuyuvchi-kuydiruvchilargina emas, jabr-zulm, ijtimoiy tengsizlik, erksizlikdan oshkora norozilik bildiruvchi, bilimdon, ziyoli ayollardir.

Shoira Dilshod Barno o'z she'rlarida ilmni ulug'lash, uni targ'ib qilish bilan birgalikda maktabdorlik qilib, 891 qizni savodli qiladi. Shoira ushbu faoliyati haqida "Tarixi muhojiron" risolasida batafsil bayon qiladi. "Men sakson sakkiz yoshimgacha ham oynaksiz ko'rub, maktabdorlik qildim. Ellik bir yil maktab tutub, o'rta, asvot

hisobida yigirma uch toliba tutub, sakkiz yuz to'qson bir qizni bosavod qildim. Alardan qariyb to'rtidan biri ta'bi nazm edilar". [3: 15]

Shoira Anbar otin ijodida ham ilm-fanni ulug'lash, ma'rifat ahlini madh etish asosiy o'rinni egallaydi. Shoiraning "Qarolar falsafasi", Yakka baytlar" majmuasi ana shunday ijtimoiy mavzularga bag'ishlangan bo'lib, bu asarlarda shoira o'z davrining ziyrak, ziyoli, ma'rifatparvar sifatida fikr yuritadi.

Dilshod, Anbar otin, Nozimaxonim, Fitrat, Tavallo, Avloniy kabi ijodkorlar she'rlarida xotin-qizlarning haq-huquqlarini tahqir etuvchi qonun-qoidalarga qarshi, ularning ozod, teng huquqli bo'lishlari uchun jamiyatning ilg'or ziyolilarini ham bunga da'vat qildilar.

Dilshod o'z asarlarida ayollarga nisbatan xo'rlik va kamsitilishlarni, qoloq urf-odatlar va qonun-qoidalarni qattiq qoralab, xotin-qizlarni qullik asoratiga solib qo'ygan jamiyatni ayblaydi. Ayollarning ham erkaklar bilan teng huquqli bo'lishiga haqlari borligini ta'kidlaydi.

Nozimaxonim ijodida ham Turkiston xotin-qizlarining ozodligi masalasi, ayollarning haq-huquqsiz, fojiaiy taqdir manzaralari yorqin lavhalarda, badiiy obrazlarda haqqoniy yoritilgan. Shoira o'zbek xotin-qizlarining haq-huquqlarini poymol etgan, ilmdan, ma'rifatdan, ozodlikdan mahrum qilgan tuzumni, jamiyatni qoralab, ayollarning ilmi bo'lishiga katta ahamiyat beradi.

Nozimaxonim she'rlarida ham bir tomonda boy insonlar doimo rohatda, aysh-ishratda yashayotgan bo'lsa, boshqa tomonda mehnatkash xalq bir burda non uchun tinimsiz xizmat qiladi, kulbayi vayronalarda yashaydi deb yozadi. Boshqa bir she'rida esa mazlumlarning ahvolidagi ich-ichidan achinadi:

Hukumat adl-u insofni yeturdi,
Desang haq so'z, tutar bo'g'zingni mahkam,
Yeyarga noni yoq bechora mardum,
Bo'lub sarson-u sargardon har doim.
To'kubon qon yoshin bechora mazlum,
O'z ahvolini desa bo'lg'ay muzallam.

Shoiraning quyidagi she'rida esa inqilob tufayli ijtimoiy hayotda o'zgarish yuz berishiga umid aks etadi:

Balqib chiqdi nur sochib inqilobning quyoshi,
Tindi, abad quridi mazlumlarning ko'z yoshi.
Er-u xotin huquqi endi bo'lib barobar,
Barcha ishda teng bo'lur ham qarisi, ham yoshi.

Shoira o'z davrida jamiyat hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlarni sinchkovlik bilan kuzatib, ularni "Inqilob quyoshi", "Qutlug' kuning muborak", "Dugonalarga qutlov", "Yor-yor" she'rlarida yoritgan. Nozimaxonimning "Oyna" jurnalida chiqarilgan o'z she'r, publitsistik maqolalarida "huquqsizlar huquqsiz"i bo'lgan "yarim inson", "ojiza", "sochi uzun, aqli kalta" deb tahqirlangan ayollarning mudhish, tutqun hayoti iztirob bilan qalamga olingan.

Nozimaxonim o'z she'rlarida chirkin jamiyatni ziyraklik bilan tahlil etib, ayollar turmushidagi ziddiyatlarni qa-

larga oladi. Boyvachchalar har kun bazm-u ishrat qilar ekan, yo'qsillar ular uchun xizmatda ekanligini ta'kidlab, mavjud ijtimoiy tengsizlikka qarshi norozilik izhor etgan. Shoiraning "Ming taassuf", "Afsus", "Eshon oyimlar ta'rifida", "Ayo mahkumlar", "May-u hayron aylama", "Olam gulistondur bu kun" kabi g'azallarida mavjud ijtimoiy tuzum illatlarini fosh qilgan.

G'oyat o'tkir siyosiy, ijtimoiy mavzularda asar yozgan, jamiyatdagi tengsizlik va adolatsizlikka qarshi ovoz bergan Nozimaxonim ijodida xotin-qizlar ozodligi, ularning teng huquqi mavzusi katta o'rin tutadi. Chindan ham jamiyatning yarmini tashkil etgan xotin-qizlar arosatda, zulmat pardasi ostida qolarkan, jamiyatning tengligi haqidagi da'vo puch bo'lib qoladi. Shuning uchun Nozimaxonim xotin-qizlar ozodligi, ularning bilmli va ma'rifatli bo'lishlariga alohida e'tibor ahamiyat beradi. Opa-singillarini, dugonalarni o'qishga, bilimli, ma'rifatli bo'lishga, "bid'at uyqusidan" uyg'otishga undaydi, ularni "ilmu urfon sari qo'zg'oling!" deb da'vat qiladi.

O'z davrining ma'rifatparvar adibasi Sobira Bibi ham Turkistonda ayollarga nisbatan bo'lgan salbiy munosabatlarni ko'rib, qator she'rlarida sharq xotin-qizlarining achchiq qismati, orzu-umidlari, farovon turmush umidlari aks ettirilgan. Shoiraning "Xotunlar munojoti" she'rida ana shunday fikrlar qalamga olingan.

Yetarmi subhi maqsuda, bizim oqshomimiz, yo rab?
O'lurmi fayzi iqbola qarinqayimimiz yo rab?

Sharaf nisvona Turkiston aro qaydi asoratdur,

Asoratli sharafdin yaxshidur e'dodimiz yo rab. [2:155]

Xulosa. XX asr boshlarida o'zbek shoirlari ijodining tadqiq etilishi va uning adabiy jarayondagi o'rni.

O'zbek adabiyotining shakllanishi va rivojlanish jarayonida shoirlarning ijodi muhim o'rin tutadi. Ularning adabiy merosini o'rganish nafaqat adabiyot tarixini yanada to'liq yoritish, balki XX asr boshlarida yashab ijod qilgan shoirlarning badiiy-estetik qarashlarini aniqlash uchun ham ahamiyatlidir. Aynan shu davrda ayol shoirlar tomonidan yaratilgan she'riy asarlar o'ziga xos uslubiy va tematik xususiyatlarga ega bo'lib, adabiy jarayonning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi.

Shoirlar ijodining chuqur tadqiq etilishi XX asr boshlarida o'zbek ayol ijodkorlarining adabiyotga qo'shgan hissasini aniqlash, ularning badiiy tajribalari va she'riyatining g'oyaviy-badiiy xususiyatlarini tahlil qilishga imkon beradi. Ushbu davrda yaratilgan asarlar turli xil ijodiy izlanishlar, uslubiy xususiyatlar va poetik an'analar bilan boyitilgan bo'lib, ular muayyan adabiy maktab va yo'nalishlar doirasida shakllangan. Garchi XX asr boshlarida ijod qilgan shoirlarning adabiy merosi hajman unchalik katta bo'lmasa-da, ularni o'rganish adabiy muhitning shakllanishi, adabiy jarayon ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro ta'sir va ijodiy aloqalarni aniqlash nuqtayi nazardan muhimdir. Shuningdek, ayol shoirlar ijodini tadqiq etish ayol va adabiyot, ayol va jamiyat, ayol va tarixiy

davr munosabatlari yuzasidan muhim ilmiy xulosalar chiqarishga zamin yaratadi.

Shunday qilib, XX asr boshlarida yashagan o'zbek shoirlarining ijodini tahlil qilish, ularning adabiy

jarayondagi o'rini belgilash, poetik an'analari va badiiy yondashuvlarini o'rganish, shuningdek, ularning jamiyatdagi roli va ijodiy merosining ahamiyatini ochib berishda katta ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jalolov T. Qizlar qasidasi. – Toshkent: G'afur G'ulom, 1980.328-b.
2. Jalolov T. O'zbek shoirlalari. – Toshkent: G'afur G'ulom, 1970.328-b.
3. Dilshod.Tanlangan asarlar. Muhojirlar tarixi, 1997.120-b.
4. Mallayev N. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1965. 388-b.
5. Mirzayev S. XX asr o'zbek adabiyoti. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005.340-b.
6. Nazarov B. O'zbek adabiy tanqidi tarixi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005. 368-b.

Malika RUSTAMOVA,

Samarqand Davlat chet tillar instituti tayanch doktorantura talabasi

E-mail: ciaosamarcanda@gmail.com

EMOTSIONALLIKNI IFODALOVCHI FRAZEOLGIK BIRLIKLARNING TARJIMASI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Annotatsiya: mazkur maqolada emotsionallikni ifodalovchi frazeologik birliklarning tarjima jarayonida uchraydigan muammolar va ularni hal etish yo'llari tahlil qilinadi. Frazeologik birliklar tilning o'ziga xos qismi bo'lib, ular nafaqat ma'no jihatidan, balki madaniy va emotsional konnotatsiyalarni ham o'z ichiga oladi. Tarjimada bu birliklarning adekvat ifodalanishi muhim ahamiyat kasb etadi, chunki noto'g'ri yoki to'liq bo'lmagan tarjima matnning ifodalilik ta'sirini yo'qotishi mumkin. Maqolada frazeologik birliklarni tarjima qilishda duch kelinadigan asosiy muammolar, jumladan, ekvivalent topish, madaniy tafovutlar va konnotativ ma'nolarning yo'qolishi masalalari muhokama qilinadi. Shuningdek, maqolada turli tarjima strategiyalari, jumladan, to'g'ridan-to'g'ri tarjima, ekvivalent tanlash, adaptatsiya va izohli tarjima usullari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot davomida o'zbek va boshqa tillardagi frazeologik birliklarning tarjimasi bo'yicha misollar tahlil qilinib, samarali tarjima usullari yuzasidan xulosa va tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, emotsionallik, tarjima, madaniy tafovutlar, ekvivalent, izohli tarjima, adaptatsiya, konnotativ ma'no, til, madaniyat, stilistik o'ziga xoslik

Аннотация: в данной статье анализируются проблемы, возникающие при переводе фразеологических единиц, выражающих эмоциональность, и пути их решения. Фразеологические единицы являются неотъемлемой частью языка, содержащей не только смысловую, но и культурную и эмоциональную коннотацию. Адекватная передача этих единиц при переводе имеет большое значение, так как неправильный или неполный перевод может снизить выразительность текста. В статье рассматриваются основные проблемы перевода фразеологических единиц, включая поиск эквивалентов, культурные различия и утрату коннотативных значений. Также анализируются различные стратегии перевода, такие как дословный перевод, подбор эквивалента, адаптация и описательный перевод. В ходе исследования рассматриваются примеры перевода фразеологических единиц с узбекского и других языков, а также предлагаются выводы и рекомендации по эффективным методам перевода.

Ключевые слова: фразеологические единицы, эмоциональность, перевод, культурные различия, эквивалент, описательный перевод, адаптация, коннотативное значение, язык, культура, стилистическая специфика

Annotation: this article analyzes the problems encountered in translating phraseological units that express emotionality and explores possible solutions. Phraseological units are a distinctive part of the language, incorporating not only meaning but also cultural and emotional connotations. Ensuring their accurate translation is crucial, as incorrect or incomplete translation can diminish the expressive effect of the text. The article discusses key challenges in translating phraseological units, including finding equivalents, cultural differences, and the loss of connotative meanings. Additionally, various translation strategies such as literal translation, equivalent selection, adaptation, and explanatory translation are examined. The study provides examples of phraseological unit translations from Uzbek and other languages, offering conclusions and recommendations for effective translation methods.

Keywords: phraseological units, emotionality, translation, cultural differences, equivalent, explanatory translation, adaptation, connotative meaning, language, culture, stylistic specificity

Kirish. Til inson tafakkuri va madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, u orqali kishilar o'z his-tuyg'ulari, fikrlari va tajribalarini ifoda etadilar. Frazeologik birliklar esa tilning eng boy va emotsional jihatdan kuchli qatlamlaridan biri sanaladi. Ular nafaqat ma'no jihatidan, balki uslubiy va madaniy ko'rinishlari bilan ham ajralib turadi. Shu sababli, frazeologik birliklarning tarjimasi nafaqat lingvistik, balki madaniy tafovutlarni ham hisobga olishni talab etadi.

Har bir til o'ziga xos ifoda vositalariga ega bo'lib, frazeologik birliklar shu tillarning madaniy va emotsional jihatlarini aks ettiradi. Masalan, o'zbek va italyan tillarida uchraydigan ba'zi iboralar faqat shu tillar va madaniyatga xos bo'lib, ularni boshqa tillarga aynan tarjima qilish qiyin bo'lishi mumkin. Bu jarayon tarjimon nafaqat til bilimiga, balki madaniy tafovutlarni ham to'g'ri anglash qobiliyatiga ega bo'lishini talab etadi.

Emotsionallikni ifodalovchi frazeologik birliklarning tarjimasi, ayniqsa, murakkab jarayon bo'lib, bunda konnotativ ma'nolar, stilistik o'ziga xoslik va milliy madaniyat omillari muhim rol o'ynaydi. Har bir frazeologik birlik o'z ichida tarixiy, ijtimoiy va madaniy ma'nolarni mujassam etgani sababli, ularni to'g'ri tarjima qilish tarjimonning mahoratiga bog'liq. Masalan, o'zbek tilidagi "suvdan quruq chiqmoq" iborasini italyan tiliga tarjima qilishda to'g'ridan-to'g'ri tarjima yetarli bo'lmaydi, balki uning italyancha ekvivalenti "cavarsela" (yaxshi qutulmoq, muammosiz chiqmoq) kabi mos tushuvchi variantlar tanlanishi lozim bo'ladi. Shu sababli, ushbu maqolada emotsionallikni ifodalovchi frazeologik birliklarning tarjimasi jarayonida duch kelinadigan asosiy muammolar tahlil qilishga harakat qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Mazkur maqolada emotsionallikni ifodalovchi frazeologik birliklarning tarjima jarayonidagi muammolarni tahlil qilishda o'zbek va italyan tillaridagi misollar asosida o'rganish amalga oshirilgan. Frazeologik birliklarning tarjimasi faqat tilshunoslik masalalarini emas, balki madaniy tafovutlar, konnotatsion o'zgarishlar va stilistik xususiyatlarni ham hisobga olishni talab qiladi. Qudrat Musayev o'zining "Tarjima nazariyasi asoslari" nomli o'quv qo'llanmasida frazeologik birliklarning tarjimasi bilan bog'liq asosiy masalalar, jumladan, madaniy tafovutlar va ekvivalent topish jarayoni yoritiladi. Musayev frazeologik birliklarning tarjimasida tilshunoslikdan tashqari, madaniy tafovutlarni ham hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi. U o'zbek va boshqa tillardagi frazeologik birliklarning tarjimasi bo'yicha misollar keltirib, tarjimonlarning madaniy tafovutlarni tushunish va ularga to'g'ri yondashish zarurligini ko'rsatadi.[4] Bu asar frazeologik birliklarning tarjimasi bo'yicha metodologik asoslarni belgilab beradi. Italyan tilshunosi Cammarota G.ning "La traduzione dei modi di dire: problematiche e soluzioni" asarida frazeologik birliklarning tarjimasidagi madaniy va stilistik tafovutlarni o'rganadi. U italyan va boshqa tillarda, ayniqsa, madaniy nuqtai nazardan farq qiluvchi frazeologik birliklarni tarjima

qilishda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni tahlil qiladi.[1] Cammarota tarjima madagi muvaffaqiyatni faqat grammatik va leksik ekvivalentlar topishda emas, balki madaniy o'zgarishlarni hisobga olishga chaqiradi. Bu tadqiqot frazeologik birliklarni tarjima qilishda madaniy o'zgarishlarni saqlash zarurligini ko'rsatadi.

Qolaversa, G'aybulla Salomov ham o'zining "Badiiy tarjimaning leksik-frazologik masalalari" asarida o'zbek tilidagi frazeologik birliklarning tarjimasi bo'yicha ko'plab misollar keltirgan. U o'zbek frazeologiyasining o'ziga xos jihatlari va tarjimada yuzaga keladigan qiyinchiliklarni tahlil qiladi. Asarda frazeologik birliklarning ekvivalentlari va ularning konnotatsiyalari masalasi alohida ko'rib chiqilgan.[8] Salomov o'zbek va boshqa tillar o'rtasidagi madaniy tafovutlar va ularning tarjima madagi ahamiyatini aniqlashga katta e'tibor beradi.

Yana bir tilshunos olim Dahl E. "Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary Making" asarida esa leksikografiya va frazeologik birliklarni tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolarni umumiy nuqtai nazardan ko'rib chiqadi.[2] Dahl frazeologik birliklarning tarjimasida ularning leksik va sintaktik xususiyatlarini tahlil qilish zarurligini ta'kidlaydi. Bu asar tarjima shunoslikda frazeologik birliklarning to'g'ri tarjimasi uchun asosiy metodologik yondashuvlarni ishlab chiqadi.

Tadqiqotda frazeologik birliklarning tarjimasi jarayoni o'zbek tilshunosligida keng qo'llaniladigan usullar asosida tahlil qilindi. Xususan, taqqoslash usuli yordamida o'zbek va italyan tillaridagi frazeologik birliklar qiyosiy tahlil qilinib, ularning tarjima jarayonida yuzaga keladigan asosiy muammolari aniqlangan. Deskriptiv (tasviriy) tahlil usuli frazeologik birliklarning semantik, stilistik va madaniy jihatlarini batafsil o'rganishga imkon bergan bo'lsa, kontekstual tahlil usuli ularning matn ichidagi funksiyasi va ma'no o'zgarishlarini tadqiq etishda muhim ahamiyat kasb etdi. Ushbu yondashuvlar orqali frazeologik birliklarning tarjimasi jarayonida uchraydigan qiyinchiliklar, madaniy tafovutlar va stilistik o'zgarishlar aniqlanib, ularni samarali hal etish yo'llari tahlil qilindi.

Natijalar tahlili va muhokama. Frazologik birliklarning tarjimasi jarayonida uchraydigan asosiy muammolar sirasiga ekvivalent tanlashdagi qiyinchiliklar, madaniy tafovutlar va konnotativ ma'nolarni saqlashni ham kiritsak bo'ladi. Tadqiqot davomida o'zbek va italyan tillarida keng qo'llaniladigan frazeologik birliklarning tarjima jarayoni tahlil qilinib, mavjud tarjima strategiyalarining samaradorligi baholandi.

Frazologik birliklarning tarjimasida **ekvivalent** topish muhim muammo sifatida namoyon bo'ladi. Ba'zan bir tilga xos frazeologik birlik boshqa tilda bevosita ekvivalentga ega bo'lmaydi. Masalan, o'zbek tilidagi "suvdan quruq chiqmoq" iborasi italyan tilida "cavarsela" (muammosiz chiqmoq) shaklida ifodalanishi mumkin. Biroq, har ikki ibora ham ma'nosi jihatidan yaqin bo'lsa-da, stilistik va emotsional jihatdan farqlanadi. Cammarota [1] ta'kidlaganidek, frazeologik birliklarning tarjimasida

semantik va uslubiy moslikni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Frazeologik birliklar ko'pincha **madaniy** xususiyatlariga bog'liq bo'lib, ularning tarjimasida madaniy kontekstni hisobga olishni talab qiladi. O'zbek tilidagi "tubroq bo'lmoq" iborasi kamtarlikni ifodalasa, italyan tilida unga bevosita mos keladigan frazeologik birlik yo'q.[4] Bu kabi holatlarda tarjima qiluvchi ekvivalent topish yoki adaptatsiya yo'li bilan tarjima qilishga majbur bo'ladi. Quyidagi jadvalda madaniy tafovutlar sababli tarjimasida qiyin bo'lgan ba'zi frazeologik birliklar keltirilgan:

O'zbekcha frazeologik birlik	Ma'nosi	Italyanchada ekvivalent
suvdan quruq chiqmoq,	muammosiz qutulmoq	cavarsela
ko'nglini tog'dek ko'tarmoq,	juda xursand bo'lmoq	essere al settimo cielo
yuzi qizarmoq	uyalmoq	arrossire fino alla radice dei capelli

Ko'rinib turibdiki, har bir frazeologik birlikni aynan tarjima qilish imkoni yo'q, tarjimon madaniy kontekstni hisobga olgan holda mos ekvivalentlarni topishga intilishi lozim.

Frazeologik birliklarning tarjimasida asosiy qiyinchiliklardan biri ularning **konnotativ** ma'nolarini to'liq saqlab qolishdir. Masalan, o'zbek tilida "ochiq ko'ngil" iborasi ijobiy konnotatsiyaga ega bo'lsa, uning so'zma-so'z tarjimasida italyan tilida tushunarsiz bo'lishi mumkin. G'aybulla as-Salom [8] fikricha, bunday holatlarda tarjimon izohli tarjima yoki adaptatsiya usullaridan foydalanishi kerak.

Ushbu tadqiqotda tahlil qilingan frazeologik birliklar yordamida, tarjimonlarning to'g'ri yondashuvi, ya'ni to'g'ridan-to'g'ri tarjima, ekvivalent tanlash, adaptatsiya va izohli tarjima kabi usullarning afzalliklari va kamchiliklari ko'rsatildi. To'g'ridan-to'g'ri tarjima ba'zan ma'noni yo'qotishi mumkin, ayniqsa, frazeologik birliklar o'zlarining madaniy va stilistik o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lsa. Shu sababli, tarjimonlar madaniy tafovutlarni hisobga olish orqali aniq va ravon tarjima yaratishlari kerak. Misol uchun, "do'stlikni saqlash" iborasi italyan tiliga "mantenere l'amicizia"

deb tarjima qilinadi.[2] Bu holatda, frazeologik birlikning ma'nosi to'liq ifodalangan va madaniy kontekstga moslashtirilgan.

Xulosa. Frazeologik birliklarning tarjimasida til va madaniyat o'rtasidagi ko'priq vazifasini o'taydi va bu jarayonda nafaqat lingvistik, balki madaniy va stilistik jihatlar ham muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotda keltirilgan misollar, jumladan, "suvdan quruq chiqmoq", "qovun tushirmoq" va "ochiq ko'ngil" kabi frazeologik birliklarning tarjimasida, frazeologik ma'nolarni saqlashda va madaniy tafovutlarni yengishda qanday yondashuvlar qo'llanishi zarurligini ko'rsatdi.

Tarjima usuli	Tavsif	Misol
To'g'ridan-to'g'ri tarjima	So'zma-so'z tarjima	"Cuore d'oro" → "Oltin yurak"
Ekvivalent tanlash	Ma'nosi yaqin bo'lgan ekvivalent ishlatish	"suvdan quruq chiqmoq" → "cavarsela"
Adaptatsiya	Madaniy moslashtirish	"ochiq ko'ngil" → "di buon cuore"
Izohli tarjima	Ma'nosini tushuntirib berish	"qovun tushirmoq" → "far brutta figura"

Yuqoridagi usullar tarjimada qo'llanilganda frazeologik birliklarning emotsional va madaniy jihatlari saqlanishiga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, frazeologik birliklarning tarjimasida faqat grammatik yoki leksik moslikni emas, balki madaniy tafovutlarni ham hisobga olishni talab etadi. Tarjima jarayonida ekvivalent tanlash, adaptatsiya va izohli tarjima kabi strategiyalar qo'llanilishi kerak. Ushbu yondashuvlar tarjima sifatini oshirish va frazeologik birliklarning asl emotsional ta'sirini saqlashga yordam beradi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, frazeologik birliklarni tarjima qilishda, ayniqsa, emotsionallikni ifodalovchi iboralar bo'yicha, tarjimonlar madaniy va stilistik kontekstni hisobga olib, to'g'ri ekvivalentlarni tanlashlari kerak. Bu holatda, to'g'ridan-to'g'ri tarjima ba'zan ma'no yo'qotilishiga olib kelishi mumkin, shuning uchun adaptatsiya, izohli tarjima va ekvivalent tanlash kabi yondashuvlar muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, tadqiqotda frazeologik birliklarni tarjimadagi murakkabliklarni yengish uchun tarjimonlarning madaniy tafovutlarni anglash va ularni tarjima

jarayonida hisobga olish zarurligi ko'rsatilgan. Ravon va aniq tarjima yaratish uchun tarjimon nafaqat lingvistik bilimlarga, balki madaniyat va tarixiy kontekstni chuqur anglashga ham ega bo'lishi kerak. O'zbek va italyan tillaridagi frazeologik birliklarning tarjimasi bo'yicha olib

borilgan tadqiqot til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni yanada chuqurroq o'rganish, tarjimaga yondashuvlarni takomillashtirish va tarjimonlarning kasbiy malakasi-ni oshirish uchun muhim ilmiy asos yaratadi, degan umiddamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Cammarota, G. La traduzione dei modi di dire: problematiche e soluzioni. – Roma: Carocci Editore, 2010.
2. Dahl, E. Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary Making. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
3. Salomov G'. Badiiy tarjimaning leksik-frazeologik masalalari. – Toshkent: Fan, 1957.
4. Kuganova, A. A., Asiljonova, S. D. Frazeologik birliklar va tarjima. – Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2022;2(3):72–77. doi:10.24412/2181-2454-2022-3-72-77.
5. Musayev, Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2005. 352-bet.
6. Obruyeva, G. X. Frazeologiyani dolzarb masalalari. – Samarqand: SamDCHTI, 2023.
7. Omonova, M. Sh. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Zebo Prints, 2023. 212-bet.
8. Rahmatullayev, Sh., Mahmudov, N., Xolmanova, Z., O'razova, I., Rixsiyeva, K. O'zbek tili frazeologik lug'ati. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2022. 636-bet.
9. Shavqiyeva, M. S. Frazeologiya va ularni tarjima qilish muammolari. – J. Innov. Sci. Educ. Res., 2024;7(6). 202–204-betlar.

Umida ABDILAKIMOVA,
Samarqand davlat chet tillar instituti
II kurs tayanch doktoranti

NOFILOLOGIK OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA YOZISHNI RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATSIYAVIY YONDASHUVNING PEDAGOGIK METODIK TIZIMI

Annotatsiya: yozish faoliyati talabalarning fikrlash, mantiqiy tahlil qilish va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Integrativ yondashuv esa turli fanlar va bilim sohalarini birlashtirib, talabalarning ko'p qirrali bilim olishlariga yordam beradi. Shuningdek, yozish jarayonida talabalarning motivatsiyasini oshirish va ularning ijodiy faoliyatini rag'batlantirish maqsadida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash usullari tavsiya etilgan. Natijada, integrativ yondashuv yordamida yozish ko'nikmalarini rivojlantirish jarayoni yanada samarali bo'lishi, talabalarning o'z fikrlarini erkin ifoda etish qobiliyatlari oshishi va ularning umumiy akademik muvaffaqiyatlari yaxshilanishi kutilmoqda.

Kalit so'zlar: *nofilologik ta'lim, integrativ yondashuv, pedagogik metodik tizim, yozish faoliyati, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ta'lim jarayoni.*

Аннотация: письменная деятельность играет важную роль в развитии мышления, логических и творческих навыков студентов. Интегральный подход объединяет различные области наук и знаний, что помогает студентам изучать много искренних знаний. В результате, как ожидается, процесс развития навыков записи с помощью подхода Integratforus будет свободно увеличить способность студентов и улучшить их общие академические достижения.

Ключевые слова: *интегративный подход, интегративный подход, педагогическая методологическая система, письменная деятельность, современные педагогические технологии и образовательный процесс.*

Annotation: writing activity plays an important role in the development of students' thinking, logical and creative skills. The integrat approach unites various areas of sciences and knowledge, which helps students learn many sincere knowledge. In order to increase the motivation of students and to stimulate their creative activities, methods are recommended. As a result, the process of developing recording skills through an integratforus approach is expected to increase the ability of students freely and improve their general academic achievements.

Key words: *integrative approach, Integrative approach, pedagogical methodological system, writing activities, modern pedagogical technologies, and educational process.*

Respublikamizda amalga oshirilayotgan tub islohotlar jamiyatda o'ziga xos ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy rivojlanish yo'lining tanlab olinishi, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasi oliy ta'limni rivojlantirishning strategik maqsadlari, ustuvor yo'nalishlari, vazifalari, o'rta va uzoq muddatli istiqboldagi bosqichlarini belgilaydi hamda sohaga oid dasturlar va kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun asos bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasida oliy ta'lim tizimini ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlari ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda fan, ta'lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta'minlash asosida ta'lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish, talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, o'quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonini amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, bu borada o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish vazifalari ilgari surilgan. Jamiyatdagi integratsiya jarayonida insonning integratsiyasi alohida elementlarni yig'ib, ularni birlashtirish, yaxlit holga keltirish deb tushunish mumkin. Shuningdek, ko'pchilik olim va metodistlar integratsiya muammosining mazmun-mohiyatini aniqlash bo'yicha fikr berganlar Hozirgi kunda "Integratsiya" tushunchasining aniq ta'rifi metodik adabiyotlarda, bu muammo bo'yicha shug'ullangan olimlar tomonidan bir-biriga yaqin bo'lgan ta'riflarda berilgan. Ta'limni integratsiyalashning asosiy maqsadi boshlang'ich maktabdayoq tabiat va jamiyat haqida yaxshi tasavvur asoslarini qo'yish va ularning rivojlanishi qonunlariga o'z munosabatini shakllantirishdir. Mana shuning uchun kichik maktab o'quvchisi predmet yoki voqea-hodisalarni bir necha tomondan ko'rishi muhim: mantiqiy va emotsional tomondan badiiy asarda hamda ilmiy-ommabop maqolada biolog, so'z ustasi, rassom, musiqachi nuqtayi nazaridan va boshqalar. O'quv fanlari integratsiyasi ilm-fandagi shu jarayonlardan farq qiladi. Bu ma'noda integratsiya fanlarning differentsiatsiyasi tufayli tarixan tarkib topgan o'quv fanlariga bo'lib o'qitish tizimining kamchiliklarini tuzatishga qaratilgan ularning o'zaro bog'liqligini ta'minlash shakli sifatida qaralishi mumkin. O'quv fanlarini integratsiyalashning didaktik mohiyati turli o'quv fanlari bo'yicha yangi bilimlarni shakllantirishning kontseptual tuzilma va metodlarini aniqlash imkonini beruvchi pedagogik tadbirlar tartibi hamda qonuniyatlarini ishlab chiqish zarurati bilan belgilanadi. Tor ma'noda qaralganda, o'quv fanlari integratsiyasi fan sohalari va ilmiy bilimlar o'zaro sintezining uzviy davomi hisoblanadi. O'quv fanlari integratsiyasining asosiy maqsadi subyektiv yangi bilimlarni sintez qilishdan iborat bo'lib, integratsiya jarayonlari-

ning bosh vazifasi subyektiv yangi ilmiy bilimlarni sintez qilishga qaratilgan pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqishdan iborat. O'quv fanlarini integratsiyalashgan holda o'rganishda subyektiv yangi bilimlar sintezi qanday kechadi? degan savol yuzaga kelishi mumkin. Didaktikada turli fanlarga taalluqli o'quv materiallarini bitta kursga birlashtirish kabi integratsiyaning turli shakllari taklif qilinadi. Biroq, pedagogik tajribalar bu kabi shakllarning yetarli samara bermasligini ko'rsatmoqda. Biz, ta'lim tizimida tarixan tarkib topgan fanlarga bo'lib o'qitish tizimi saqlanib qolishining tarafdorimiz. O'quv fanlari nisbatan mustaqil bo'lishi kerak, chunki ularning har biri o'z tili, tushunchalar apparati, metodologiyasi, metodikasi, tadqiqot predmeti va konsepsiyasiga ega alohida fan sohasini ifoda etadi. Integrativ yondashuv – bu turli fanlar va bilim sohalari birlashtirib, talabalar o'rganayotgan materialni yanada chuqurroq anglashlariga yordam beradigan pedagogik yondashuvdir. Bu yondashuv orqali talabalar o'z bilimlarini bir-biri bilan bog'lab, mantiqiy fikrlash va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantiradilar. Nofilologik oliy ta'lim muassasalarida bu yondashuv, ayniqsa, yozish faoliyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy ta'lim jarayonida talabalar yozish ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning akademik va ijodiy salohiyatini oshirish uchun muhim ahamiyatga ega. Nofilologik oliy ta'lim muassasalarida yozishni rivojlantirishda integrativ yondashuv pedagogik metodik tizim sifatida samarali yechim bo'lib xizmat qiladi. Yozish faoliyati talabalar uchun nafaqat akademik muvaffaqiyat, balki ijodiy fikrlash va mantiqiy tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda ham muhimdir. Yozish orqali talabalar o'z fikrlarini ifodalash, argumentatsiya qilish va turli nuqtayi nazarlarni baholash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shuningdek, yozish jarayoni talabalarni o'z fikrlarini aniq va ravon ifodalashga, mantiqiy tuzilmalarni yaratishga o'rgatadi. Pedagogik metodik tizim quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

- Interaktiv darslar: talabalarni faol ishtirok etishga undaydigan darslar. Talabalar o'rtasida fikr almashish va muhokama qilish imkoniyatini yaratadi. Talabalarni real hayotdagi muammolarni hal qilishga jalb qiladi. Turli manbalar, maqolalar, kitoblar va onlayn resurslar yordamida talabalarni yozishga tayyorlash. Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali o'quv materiallarini boyitish. Yozma ishlarni baholashda ko'p qirrali kriteriyalarni qo'llash: mazmun, tuzilish, uslub va ijodkorlik. Talabalar yozma ishlarni individual va guruh sifatida baholash. Talabalarni yozishga rag'batlantirish uchun motivatsiya muhim ahamiyatga ega. Bunga quyidagilar kiradi:

- Shaxsiy qiziqishlar: talabalar shaxsiy qiziqishlariga mos yozma topshiriqlar berish.

- Ijtimoiy kontekst: yozish faoliyatini ijtimoiy masalalar bilan bog'lash, talabalarni jamiyatda yuzaga kelayotgan muammolarni hal qilishga jalb qilish. Yozishni rivojlantirish jarayonida ijodkorlik va fikrlash qobiliyatini rag'batlantirish juda muhim. Bunga quyidagilar kiradi. Talabalarga o'z

fikrlarini erkin ifodalash imkonini beruvchi ijodiy vazifalar berish. Yozma ishlarni tahlil qilish va baholash jarayonida mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish. Zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayoniga kiritish orqali talabalar yozish ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari kengayadi. Masalan:

- Onlayn platformalar: yozma ishlarni baholash va muhokama qilish uchun onlayn platformalardan foydalanish.
- Multimedia vositalari: video darslar, vebinarlar va

interaktiv materiallardan foydalanish. Nofilologik oliy ta'lim muassasalarida yozishni rivojlantirishda integrativ yondashuv pedagogik metodik tizim sifatida talabalar uchun ko'p qirrali bilimlarni egallash, ijodkorlik va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. O'zbekistonning ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida ushbu integrativ yondashuvni qo'llash talabalarni zamonaviy hayot sharoitlariga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi" 8.10.2019-yil, PF-5847.
2. Зокирова Д.Н. Интеграция в образовании: основы, методика, практика. М.: Педагогика, 2019.
3. Ibragimov X.I., Abdullayeva Sh.A. Pedagogika nazariyasi. – T.: Fan va texnologiyalar nashriyoti, 2008.
4. Azizxo'jayeva N. "Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat". TDPU-2003.
5. Г.И.ХАСАНОВА – Таълим жараёнида дастурлаштирилган ўқитиш.
6. <https://www.ilmianjumanlar.uz/uploads/conferences/0014/3.52.pdf>
7. <https://cyberleninka.ru/article/n/ta-lim-tarbiya-jarayoniga-integratsion-yondashuvning-mazmuni/viewer>

Xusnobod ABDIRAIMOVA,
ToshDO'TAU 2-kurs doktoranti

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHNING MAVJUD HOLATI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'qish savodxonligining maktablardagi real holati, yangi darsliklarimizning milliy dasturga mosligi, joriy darsliklarimizning yutuq va kamchiliklari haqida.

Kalit so'zlar: ona tili, o'qish savodxonligi, o'qib tushunish, o'qish, matn, darslik, DTS, dastur.

Annotation: this article discusses the real situation of literacy in schools, the alignment of our new textbooks with the national curriculum, and the achievements and shortcomings of our current textbooks.

Key words: mother tongue, reading literacy, reading comprehension, reading, text, textbooks, SES, curriculum.

Аннотация: эта статья о реальном состоянии читательской грамотности в школах, совместимости наших новых учебников с национальной программой, достижениях и недостатках наших нынешних учебников.

Ключевые слова: родной язык, грамотность чтения, понимание прочитанного, чтение, текст, учебник, СДО, программа.

Kirish. Har bir fanni o'qitar ekanmiz, "Nimani o'qitish kerak?", "Qanday o'qitish kerak?", "Nima uchun o'qitish kerak?", "Kimni o'qitish kerak?", "Nega xuddi shunday o'qitish kerak?" degan savollarga javob izlaymiz. Ona tili darslarini o'qitish jarayoni va erishgan natijalariga qaraydigan bo'lsak, yuqoridagi savollardan "Nima uchun o'qitishimiz kerak?" savoliga amaliy jarayonda javob yetarli emasdek. Ona tili fani deganda birinchi ongimizga til qoidalari keladi. Chunki darsliklarimiz tarixiga e'tibor bersak, barcha avlod ona tili darsliklarimizda asosiy maqsad o'quvchilarga til qoidalari, grammatikaga katta urg'u berilgan.

Asosiy qism. Ona tili fanini o'rganayotgan barcha o'quvchilar kelajakda tilshunos bo'lib yetishishi uchun emas, o'z fikrini og'zaki va yozma ifoda eta oladigan,

mustaqil fikrga ega, ehtiyojlari tufayli duch kelgan, tinglagan va o'qigan matnlarni tushunib uni hayoti bilan to'g'ri bog'laydigan, insonlar bilan muloqotga kirisha oladigan jamiyat a'zolarini shakllantirishdir. Garchi, til qoidalari, grammatika nutqiy ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi, xolos.

Ma'lumki, ta'lim tizimi ma'lum hujjatlar asosida tashkil etiladi. Avvalo, ta'limni tashkil etish uchun DTS ishlab chiqiladi. DTS o'zi nima? Davlat ta'lim standarti (DTS) – davlat tomonidan umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'lim mazmuni va sifatiga qo'yiladigan me'yoriy talab, ta'limning zarur, yetarli darajasi va o'quv yuklamalari hajmiga qo'yiladigan asosiy davlat talablari majmuasi hisoblanadi¹. DTSga oxirgi o'zgartirishlar esa 2017-yilda kiritilgan.

1 Pedagogika ensiklopediyasi. I jild. – Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti. 2015. 24-bet.

O'quv dasturi – ta'lim tizimidagi har bir o'quv fani-ning mazmuni va o'tilish tartibini, o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilim hamda ko'nikmalar hajmini belgilab beradigan rasmiy pedagogik hujjat hisoblanadi. O'quv dasturlari asosida darsliklar paydo bo'ladi. Darsliklar asosiy o'quv vositasi hisoblanadi. Darsliklarimiz yildan yilga mukammallashib, rivojlangan mamlakatlar darsliklari bilan tenglasha olyapti. Ammo, umumiy natijalar hali ham quvonarli darajada deb ayta olmaymiz.

DTS, o'quv dasturi, darslik, o'qituvchi, o'quvchi, moddiy texnik baza sifatli ta'limning shakllanishiga asos bo'ladi. Demak, aynan ta'limdagi kamchilik va muammo-larimiz ham shular bilan bog'liq.

Darslik ishlab chiqish bilan bog'liq talablarga o'zgar-tirishlar kiritilishi, matn mavzulari, matn soni hamda topshiriqlar mazmuni aniq aks etishi kerak. Chunki nutqiy ko'nikmalar rivojlanishi matnlar bilan uzviy bog'liq.

2021-yildan boshlab boshlang'ich sinflarda "Ona tili" va "O'qish" fanlari bitta fan sifatida o'qitila boshlandi, ya'ni "Ona tili va o'qish savodxonligi" fani joriy qilindi. Bu avlod darsliklarining asosi matn ustida ishlash edi. Afsuski, bu avlod darsliklarimiz jiddiy tanqidga uchradi. Chunki bu darsliklarni qanday o'qitilish kerakligi haqida o'qituvchilarimizning o'zi ham bilimga ega emas edi. Bu avlod darsliklarining yutug'i darsliklarimiz kommunika-tiv yondashuv asosida tuzilgan va darslik markazida matn va matn ustida mantiqiy tafakkurni oshiruvchi savol-topshiriqlar keltirilgan edi. Bu avlod darsliklarining yana bir yutug'i tanlangan matnlarining qiziqariligi va sifatli-ligi. Tanlangan matn manbasi aniq keltirilganli-gi "Virtual voqelik" (Bolalar ensiklopediyasi), "Ustoz va shogird uchrashuvi" (Pirmat Shermuhammedov), "Astronom bobom" (Po'lat Mo'min), "Adash" dedim, adashdim" (Erkin Vohidov).² Bu esa, matn ishonchiligi va sifatli-ligini ta'minlaydi. Ammo mavzular uzviligida kamchiliklar mavjud, topshiriqlar murakkab va bolalar yosh xususiyatiga mos emas edi.

Bugungi axborotlar asrida bolalarni darsga qiziqtirish qiyinlashib bormoqda. A.G'ulomov darslik haqida "Darslik bilim va ma'lumot beruvchigina emas, o'quvchini o'ziga qiziqtiradigan noyob kitob bo'lishi kerak",³ – deydi.

Darsliklarga qo'yilgan talablar: didaktik talablar, ilmiy-metodik talablar, pedagogik-psixologik talablar, estetik talablar, gigiyenik talablar kabi turlarga bo'linadi. Bu talablar asosida darsliklar yaratiladi. Agar bu talablarni birontasida kamchilik bo'lsa, darsliklardan ko'zlangan natijalarga erishib bo'lmaydi.

Joriy darsliklarimiz 2023-2024-o'quv yilida nashr ettirildi. Bu darsliklarimiz boshqa avlod darsliklaridan farqli bir sinfga har bir chorakka mo'ljallab alohida kitoblar nashr ettirildi. 1-4 - sinflar uchun darslik gigiyenik talab bo'yicha 300 gr bo'lishi belgilangan edi. Estetik talab

2 I. Azimova, K. Mavlonova, S. Quronov, Sh. Tursun, M. Karimova. Ona tili va o'qish savodxonligi (3-sinf uchun darslik). 2-qism. – Toshkent: Sharq. 2022. 7-43-bet.

3 A. G'ulomov, M. Qodirov, M. Ernazarova, A. Bobomurodova, N. Alavutdinova, V. Karimjonova. Ona tili o'qitish metodikasi. (Universitet va pedagogika institutlarining filologiya fakulteti talabalari uchun darslik). – Toshkent: Fan va texnologiya. 2012. 121-bet.

jihatidan darsliklarimiz talab asosida yozilgan. Darslik-ka tanlangan rasm va ranglar bolani o'ziga jalb qiladi. Ammo darsliklarda keltirilgan matnlarda kamchiliklar bor. Darsliklarga tanlangan matnlar bugungi zamon o'quvchi-lariga mos bo'lishi, ya'ni yangi kashfiyotlar, texnologiyaga va inson fazilati va illatlari mavzusidagi matnlar sonini ko'paytirish lozim. Bu borada 2-sinf darsligida "Ot kuchi", "Nobel mukofoti", "Kompyuter asri" va "Eng yaxshi ixti-rolar" bo'limidagi matnlar, 3-sinf darsligida "Issiqxona", "Osmondan tushgan sirli xat", "Kitoblar sayyorasi" mat-nlari, 4-sinf "Kompyuter va internet", "Osmon qaydan boshlanadi" kabi matnlar bolalarga estetik zavq beradi. Gigiyenik talab jihatidan darsliklarimizning og'irligi, harf-ning kattaligi va darslik chop etilgan qog'oz ham mos.

Pedagogik – psixologik talab jihatidan darsliklari-mizda kamchiliklar bor. Chunki ba'zi matnlarda matn manbasi keltirilmaganligini ko'rishimiz mumkin. Masalan, 1-sinf I qism ot va it haqidagi matn (16-bet), "G'alati sehrgar" (17-bet), 2-sinf IV qism kompas haqidagi matn (10-bet), "Marskezar" (25-bet), 3-sinf III qism "Qush-lar qanday inlarda yashaydi" (41-bet), "Qishki o'rmon" (46-bet) kabi matnlar manbasi yozilmagan.

Ilmiy-metodik talab jihatidan ham boshqa darslik avlodlariga qaraganda ancha o'sishni sezamiz. Mavzular turli metodlar asosida berilgan. Masalan, 2-sinf IV qism 22-mavzu 1-mashqda keltirilgan rasmiy gaplar, 3-sinf III qism 29-mavzu 114-mashq rasmlarda berilgan geomet-rik shakllarga ega narsalarni toping. Bu topshiriqlarga ko'plab misollar keltirish mumkin. Afsuski, darsliklarimiz-da berilgan topshiriqlarning aksariyati qayta esga olishga oid topshiriqlar berilganini ko'rishimiz mumkin. Masalan, 3-sinf IV qism 42-mashqda "Bizning maktab" matniga "matnni o'qing va husnixat asosida ko'chirib, fe'llarning tagiga chizing", 3-sinf III qism 65-mashqda "Berilgan so'zlarni ko'chiring. Ot yasovchi qo'shimchalarni aniqlab, tegishli-cha belgilang", 3-sinf I qism 49-mashq "Matnni o'qing. Matnda nechta gap borligini sanang". Darsliklari-mizda grammatikaga oid topshiriqlar ko'pligidan, ijodiy fikrlashga, mustaqil fikrlashga, muammoni hal qilishga, kreativ fikrlashga ajratilgan topshiriqlar soni kam. Didaktik talab jihatidan joriy darsliklarimizda tanlangan matnlar ma'lum tartibda, ya'ni kirish, asosiy qism va xulosa kabi qismlardan tashkil topishi o'quvchilarga matnni tushunish va matn bilan bog'liq topshiriqlarni bajarish jarayoni-ni osonlashtirishga yordam beradi. Ammo darsliklari-mizda keltirilgan matnlar ma'lum tartibda yozilmagan qisqa matnlardir. Darsliklarimizda keltirilgan matnlar son jihatdan ham juda ko'p. Bu esa, o'quvchilarning fikr tarqoqligiga sabab bo'lib, matnni tushunish jarayonini murakkablashtiradi.

Xulosa. O'qish ko'nikmasini rivolantirish, keyingi PIRLS tadqiqotida yuqori natija olgan davlatlar qatoriga qo'shilish uchun:

– darslik ishlab chiqish bilan bog'liq jarayon, ya'ni darslikka kiritilishi kerak bo'lgan matn mavzulari, matn soni va topshiriqlar mazmuni talablariga o'zgartirish kiritish;

– metodik qo'llanmalarining kamligi va borlarini ham topishdagi muammolar ta'limimiz sifatiga ta'sir qilmoqda.

Metodik qo'llanma, kitoblar, tadqiqotlar, maqola va turli ko'rinishdagi manbalarni o'qituvchilar oson topib foydalanish uchun maxsus sayt yaratilishi;

– darsliklarimizning alternativini ishlab chiqishi (darsliklardagi metodik yondashuv farqli bo'ladi) va o'rganuvchi darslikni o'zi tanlashi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Pedagogika ensiklopediyasi. I jild. – Toshkent: "O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2015. 24-bet.

2. I.Azimova, K.Mavlonova, S.Quronov, Sh.Tursun, M. Karimova. Ona tili va o'qish savodxonligi (3-sinf uchun darslik). 2-qism. – Toshkent: Sharq, 2022. 7-43-bet.

3. A.G'ulomov, M.Qodirov, M.Ernazarova, A.Bobomurodova, N.Alavutdinova, V.Karimjonova. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. 121-bet.

4. X.S.Abdiraimova. Boshlang'ich sinf ona tili ta'limida o'qib tushunish malakasining nazariy asoslari. "Til va adabiyot" jurnali. 14-son, 2024. 57-60-bet.

Sayohat ARZIKULOVA,

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU tayanch doktoranti.

sayokhat.arzikulova@bk.ru

ORCID: 0009-0002-9848-8464

ZAMONAVIY O'ZBEK VA TURK AYOLLAR SHE'RIYATIDA IDILLIYAVIYLIK

Annotatsiya: maqolada zamonaviy o'zbek va turk ayollar she'riyatidagi mushtarak jihatlar o'rganilgan. Unda qardosh millat shoirlari asarida idilliyaviylikning namoyon bo'lishi, uning lirik talqini atroflicha tadqiq etilgan. Lirik qahramonning sog'inch-iztirobi, ayriqlik quvonchi va hayotiy tutumlari tuyumi talqiniga e'tibor qaratilgan. Ayol ijodkorlar she'riyatida idillikning tipologik xususiyatlari, ularning lirik ifodasi Halima Ahmedova, Zulfiya Mo'minova, Gulnoz Mo'minova, Gulten Akin va Didem Madak singari shoirlar asarlari misolida yoritilgan.

Kalit so'zlar: ayollar she'riyati, lirik tur janrlari, idillik tipologiya, lirik obraz, iztirob sog'inchi, lirik assotsiatsiya, o'tmish manzarasining lirik talqini.

Аннотация: в статье рассматриваются общие черты современной узбекской и турецкой женской поэзии. В ней всесторонне рассматривается проявление идиллии и ее лирическая интерпретация в творчестве поэтов братского народа. Уделяется внимание интерпретации чувств тоски и страдания лирического героя, радости разлуки, его жизненных переживаний. Типологические особенности идиллии в поэзии женщин-писательниц и их лирическое воплощение иллюстрируются на примере творчества таких поэтов, как Халима Ахмедова, Зульфия Муминова, Гульноз Муминова, Гюльтен Акын, Дидем Мадак.

Ключевые слова: женская поэзия, лирические жанры, идиллическая типология, лирический образ, тоска по страданию, лирическая ассоциация, лирическая интерпретация пейзажа прошлого.

Annotation: the article examines the common features of modern Uzbek and Turkish women's poetry. It comprehensively examines the manifestation of the idyll and its lyrical interpretation in the works of poets of the fraternal people. Attention is paid to the interpretation of the feelings of melancholy and suffering of the lyrical hero, the joy of separation, his life experiences. Typological features of the idyll in the poetry of women writers and their lyrical embodiment are illustrated by the example of the works of such poets as Khalima Akhmedova, Zulfiya Muminova, Gulnoz Muminova, Gulten Akin, Didem Madak.

Keywords: women's poetry, lyrical genres, idyllic typology, lyrical image, longing for suffering, lyrical association, lyrical interpretation of the landscape of the past.

Kirish. Globallashtirilgan dunyo adabiyotida turkiy xalqlar she'riyatining o'rnini, uning tarixiy - genetik va tipologik omillarini belgilash zamonaviy adabiyot-

shunoslikning dolzarb muammolaridan sanaladi. Bu borada lirik she'riyatning tarixiy tadriji, spetsifik xususiyati, ilmiy-nazariy kriteriyalariga e'tibor qaratish muhim

ahamiyat kasb etadi. Negaki, har qanday hodisa mohiyatida tarixiylik va an'anaviylik yotadi. Shu ma'noda zamonaviy o'zbek va turk ayollar she'riyatining tipologik xususiyatlarini tadqiq qilishda avvalo, lirik asar tabiati, uning yuzaga kelish omillari, boshqa adabiy turlar bilan poetik munosabati, nazariy kanonlarini yoritish ayni muammoni o'rganishda metodologik asos vazifasini o'taydi. Shu bois o'zbek va turk ayollar she'riyatida idillikning namoyon bo'lishi, uning lirik talqinini tadqiq etish muhim ahamiyatga ega.

Idillik adabiyotshunoslik lug'atlarida idilliya-tabiati quchog'idagi tinch va osoyishta hayotni tasvirllovchi kichik she'riy asar sifatida yozma adabiyotning lirik turga mansub asarlarini nazarda tutsa, umumiy ma'noda tinch va osoyishta hayot, tabiat bilan uzviy bog'liqlikni bildiradi. O'zbek adabiyotida bu singari namunalar idil asar deb atalsa, turklarda pastoral (cho'pon qo'shig'i) adabiyot, ya'ni tabiat tasviri ifodalangan badiiy ijod namunalarini nazarda tutadi. Zamonaviy o'zbek va turk shoiralari ijodida asosan, milliy kalorit, tabiat, qishloq hayoti, bolalik xotiralarini tasvirlab yozilgan she'rlar ko'pchilikni tashkil etadi. Xususan, Zulfiya Mo'minova, Halima Ahmedova, Gulnoz Mo'minova kabi o'zbek va Didem Madak, Gulnara Akin, Zaynab Arkan kabi turk shoiralar ijodida idil asarlarni uchratish mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Insoniyatning eng qadimgi davrlarida yaratilgan ijod namunalariga e'tibor qilsak, asosan, ijtimoiy hayot bilan bog'liq vaziyatlar, tabiat tasviri va hokazolarni ko'rish mumkin. Bundan ko'rinadiki, adabiyotshunos olim Uzoq Jo'raqulov ta'kidlaganidek "bani Odam asos solgan ilk so'z san'ati namunasi idilliya bo'lgan.

Idil asarda tasvirlanadigan dunyo doimiy ravishda tinch va sokin, har qanday illatlardan holi, atrofdagi hamma narsadan to'silgan va asosiysi, tashqaridan hech narsaga ehtiyoji yo'q. Uning chegaralari ichidagi hayot mukammal va o'zini o'zi ta'minlaydi. Bu olam ichida yashayotgan insonlar umumiy bir oila. Uning hayoti o'tmishda yashagan ajdodlar va hozirgi hamda yaqin kelajak avlodlari bilan bog'liq. Ularni muayyan makon-joy, detallar, xotiralar uzviy bog'lab turadi. Xususan, suratlar, beshik, xotiralar, bolaligi o'tgan uy-hovli, ko'chalar, dalalar, qabriston va hokazolalar.

Adabiyotshunos N.Tamarchenko oila birligini saqlaydigan ajdodlar hayoti tabiat bilan uzviy bog'liq va unga bo'ysunishini ta'kidlaydi. Tabiatning siklik ritmiga fasllarning o'zgarishi, oilaviy tadbirlar: tug'ilgan kun, to'y, bayram, dafn marosimlari; mehnat: ayollar tikish, bichish, taom tayyorlashi, erkaklarning dehqonchilik, ovchilik, chorvachilik va hokazolalar bilan mashg'ul bo'lishi kiradi. Ayollar ijodida ichki kechinma tasviri, sevinch va qayg'u, sog'inchi va iztirob singari idilliyaviy mavzular talqin qilish yetakchilik qiladi. Shoir Halima Ahmedovaning "Sog'inib boryapman, nafasma nafas..." she'ri shunday misralar bilan boshlanadi:

Sen qo'ng'iroq qilding quyosh tomondan

Yoki xayolimda bu bo'ldi sodir.

She'rda uzoq qishloqdagi ukaning opasi (lirik qahramon)ga qo'ng'iroq qilishi va bundan sevinchlari to'lib-toshgan opaning ichki kechinmalari, sog'inchi-iztiroblarini bayon etadi:

Ukajon,
Qishloq osmonida suzgan bulutning
To'zg'in xayolini keltirgin menga.
Dadamni sog'inib sarg'ayib ketgan –
Bog'ning shamolini keltirgin menga.
Hanuz uyimizda osig'liq turgan,
Onam nimchasining hidin qo'msar dil.
Uning tugmasida bizni ko'rganda,
Porlab ketadigan nurni olib kel.[1]

Lirik qahramon uchun bolalik xotiralarini o'tgan hovli, bog' va unda mehnat qilgan otasi, onasining hidi keladigan nimcha "dildagi dil", "jondagi jon" kabi qiymatlidir. Ayni damda yashayotgan shahar bunday go'zallikdan mosuvo, sun'iylik, jonsizlik hukmronligi, hatto bulutlari-da ona qishlog'i osmonida suzib yurgan bulutlar kabi emas: "Qishloq osmonida suzgan bulutning, To'zg'in xayolini keltirgin menga". Bolaligida tashlab kelgan o'sha go'zal manzaralar sog'inchi she'rning badiiyligini yanada oshirgan. She'rda keltirilayotgan har bir detal, makon-joy, odamlar lirik qahramon hayotida o'chmas iz qoldirgan, shundan qalbining parchasiga aylanib bo'lgan. Guvohi bo'lganimizdek idillik she'rlardagi nostalgiyaning* qo'zg'atuvchisi, asosan, lirik qahramon o'tmishi bilan uzviy bog'liq bo'lgan inson, xotiralar, detallar va tabiat manzaralari sanaladi. Yuqoridagi she'rda lirik qahramon (shoira)ning ukasi orqali idillik vaziyat yuzaga kelgan bo'lsa, turk shoirasi Didem Madakning "Grapon qog'ozlari" to'plamidagi "Oy Ishilda yog'dulanardi" nomli she'rida singil bilan bog'liq xotiralar nostalgiyaning qo'zg'alishiga sabab bo'ladi:

chopayotgan ikki gulxan kabi gaplashardik
ikki mitti suhbatdosh tungi parvona edik
tushlarimiz qo'llarini tutishgandi
qo'llarini tutgan ikki kapalak kabi
ketayotgan edik, qochayotgandik bu yerlardan
uzoq o'lkalarni xayol qilgandik.
ulkan kemalar suzardi ruhimizda
men Ishilning yelkanini puflamagandim
mensiz uzoqlarga ketmasin deya
guruch donalarini sochardik havoga,
grapon qog'ozlari, konfetlar...
fonuslar uchgandi ko'z o'ngimizda
Ishil sevinib chapak chalgandi.[2]

D.Madak ijodida idillik ruh boshqa ijodkorlarda uchraydigan tinch va osoyishta tasvirlar o'rniga, ichki iztirob, o'ziga xos nostalgiya va zaiflik hissi orqali aks etadi. U hayotning og'irliklari bilan yuzlashgan holda, baxtli va tinch hayotga intilishni o'ziga xos tarzda ifodalaydi. Uning she'rlari va sog'inchining asosiy izlaridan biri bo'lgan onasi Fusunxonim va singlisi Ishil hamda otasi Yusuf Beyning Ushakka surgun qilinishi ularning hayotidagi og'ir kunlarning eshigini ochdi. Didem

Madak juda yosh onasidan judo bo'ladi. Uning otasi takror uylanadi. Shoira uchun yagona panoh, umid nuri va tasalli bu uning singlisi Ishil edi. "Grapon qog'ozlari" to'plamining ilk sahifasida "Singlim, Ishilga" deb qayd etilishi ham shoira hayotida singlisi qanchalik muhim o'rinda ekanligini bildiradi.

Madak she'rlarida onalik, bolalik xotiralarini sodda va samimiy tasvirlash bilan birga, ba'zan sirli va g'amgin tasvirlar ham uchraydi. Bu orqali u o'quvchiga ichki xotirjamlikka bo'lgan ehtiyojni, o'tgan oddiy va beg'ubor damlar sog'inchini his ettiradi. Yuqorida keltirilgan she'rning keyingi bandlarida qora rang osmondagi oydan tortib shoironing butun hayotini qoplaganiga guvoh bo'lamiz:

jim edik, bir boyqush
ikki olam eshigi orasida qisilib qolgan
ruh kabi qichqirgandi
jim edik, bir safar hech
oy Ishilga mos emasdi.
uning o'rnida qop-qora teshik qolgandi.

Shoira she'rlaridagi tabiat motivlari (gullar, daraxtlar, yomg'ir, oy, yulduzlar kabi) gohida sokin, gohida esa g'amgin kayfiyatni ifodalaydi. Bundan ko'rinadiki, ular idil kayfiyat, shu bilan birga murakkab his-tuyg'ularni uyg'otadi.

Ayol ijodkorlar ijodida idillik ruhi asosan, o'z ota uyini qo'msash bilan kechadi. Bu albatta, ayol kishining qismati, o'z uyida mehmon ekanligi, balog'atga yetgach tug'ilib o'sgan uyini tark etib, tamoman begona bir oilani qabul qilishi va u yerda "toshdek qotishi", bir umr ko'zlari orqaga boqib, ota uyiga talpinishi bilan bog'liq. Shoira Gulnoz Mo'minovaning "Kometa" to'plamidagi "Manzara sog'inchi" nomli she'rida ham ota-ona, uka va singil, ularni umumiy shaklda birlashtirib turgan qishloq va uning buloq suvidek top-toza xotiralarga to'la ko'chalari, arig'-u bog'lari, "Zarbulmasal" aytgan boyqush-u, bola yetaklab chiqqan tun fuqarolari – kirpilar o'ziga xos idillik ruhini yuzaga keltirgan. She'rni mutolaa qilish mobaynida har bir o'quvchi o'zining bolalik xotiralariga qaytadi:

Dadam kesib bergan qamish qalam qo'shig'i
Taralarkan qog'oz uzra mayin g'ichirlab,
Singlim tergan maymunjonning pushtirang hidi
Piyolada turar edi shirin pichirlab.

...

Oqshom suvlar sepganida supa yuziga,
Semirardi tuproq hidli uylar volasi.

Tol shoxiga qo'nib, uyg'oq bolaligimga
"Zarbulmasal" aytar edi boyqush bolasi.[3]

Bir qarashda she'rda oddiy qishloq insonlarining kundalik turmush tarzi ko'satiladi. Biroq she'rdagi syujet lirik qahramon ichki kechinmalarini ifodalash bilan birga o'zida tipiklikni namoyon qiladi. Ma'lumki, insoniyat bu dunyoga kelar ekan umrining so'nggiga qadar sog'inch bilan yashaydi. Qalban intiladigan maskani bu – JAN-NATDIR. Zamonaviy cheh yozuvchisi M.Kundera o'zining "Borliqning chidab bo'lmas yengilligi" romanida yozganidek: "Idil – bu bizda Jannatni eslash sifatida saqlanib qolgan tasvir: jannatda yashash to'g'ri chiziqda yugurishga o'xshamaydi, bu bizni muayyan tomonga olib boradi, bu sarguzasht emas edi"[3]. She'rda ta'rifi keltirilayotgan joy ham muayyan ma'noda lirik qahramon uchun mukammal hayot va hech qanday qayg'u bo'lmaydigan maskan sanaladi. Bu yerga faqat ro'yoda va xayollarda borish mumkin. Bu jihatdan ham bashariyat doim qalban talpinadigan maskan JANNAT bilan mushtaraklik kasb etadi. Bu borada professor U. Jo'raqulovning quyidagi mulohazalari muhim ahamiyat ega: "... she'rdagi idilliyaviylik hikoya qilingan voqeada emas, shu voqea zamiriga singib ketgan milliy turmush tarzi yoki milliy falsafada. Binobarin, har qanday idillik talqin ham voqea kechadigan makon, undagi idillikka oid detallarda namoyon bo'lmaydi. Bular idillik muhitni tashkil etuvchi, istisno qilib bo'lmaydigan, vositadan boshqa narsa emas. Ammo bu vositalar markaziga individual, oilaviy, milliy, Odam atoga xos umumbashariy falsafa, xulosa qo'yilmas ekan, bunday asarning idillik talqinga mutlaqo dahli bo'lmaydi"[4].

Xulosa. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, zamonaviy o'zbek va turk shoirlari ijodida idillik motiv, obrazlar tasvirida, ifoda uslubida mushtarakliklar bilan birga o'ziga xos jihatlar ham ko'zga tashlanadi. Xususan, idil ruhida yozilgan asarlarida eng muhim jihat sanalgan ko'z ochib ko'rgan makon – ona yurt, ota uyi, oilasi va unga oid detallar, tog'lar, daryolar, dalalar, hovuz kabilar lirik qahramon xotiralarini bilan uzviy bog'liq ravishda ifodalangan. O'zbek shoirlari ko'proq mentalitet, milliy kalorit asosida she'rlar yaratgan bo'lsa, turk shoirlari ijodida esa birmuncha Sharqdan chekinish va G'arb elementlarini ifodalash ko'zga tashlanadi. Garchi asos yagona, ildiz bir bo'lsa-da, makon va davr o'zgarishi bu kabi farqli jihatlarni yuzaga keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ахмедова Х. Тунги марварид. Тўплам. – Тошкент: Ф.Ғулом, 1988. Б.34.
2. Madak D. Grapon kağıtları. – İstanbul: Metis.2023. S.14.
3. Мўминова Г. Комета.Тўплам. – Тошкент: Ф.Ғулом, 2019. Б.373.
4. Кундера.М. "Борлиқнинг чидаб бўлмас енгиллиги". УРЛ:ҳттпс://пиши-стихи.ру/идиллия.хтмл.
5. Жўрақулов У. Оталар фалсафаси ёхуд идиллик наср ҳақида. Мақола.// Бобур ва дунё, Илмий-назарий журнал. – Тошкент, 2020 -й, №2, 34-6.
6. *Nostalgia – bu shaxs o'tmishdagi baxtli hayot davrini yoki joyini sog'inish. "Nostalgia" so'zi yunonchadan olingan birikma bo'lib, u nostos – "uyga qaytish" va algo – "qayg'u" yoki "ma'yuslik" degan ma'noni anglatadi. Nostalgia o'tmishga, uning o'ziga xosligiga, imkoniyatlariga va voqealariga, ayniqsa "o'tmishdagi yaxshi kunlar" yoki "iliq bolalik" ga intilish bilan bog'lanadi.

Орзигул ИБРАГИМОВА,
преподаватель УзГУМЯ, Ташкент

ВЛИЯНИЕ ЗАКОНА ЭКОНОМИИ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ НА РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

Аннотация: в данной статье рассматривается концепция «экономии в языке и речи», которая в лингвистике обозначается терминами принцип, закон и тенденция. Исследование опирается на мнения известных лингвистов, таких как И. А. Бодуэн де Куртенэ и Е. Д. Поливанова, которые рассматривают экономию как общий принцип или закон языкового развития. Описываются различия между терминами «принцип» и «тенденция», а также их взаимосвязь. Принцип экономии предполагает использование минимального количества речевых единиц для оформления высказываний, в то время как тенденция указывает на направление развития языковых явлений. В статье также акцентируется внимание на том, что экономия выступает как внутренняя причина языковых изменений, связанную с потребностями носителей языка. Таким образом, исследование подчеркивает важность экономии как фактора, влияющего на развитие языка и его структуры.

Ключевые слова: язык, принцип экономии, экстралингвистические факторы, экономия в речи, языковые изменения, социокультурные реалии, экономия языковых средств, внешние факторы, внутренние факторы.

Annotation: this article examines the concept of “economy in language and speech,” which in linguistics is denoted by the terms principle, law, and tendency. The research is based on the opinions of prominent linguists such as I.A. Baudouin de Courtenay and E.D. Polivanova, who consider economy as a general principle or law of language development. The differences between the terms “principle” and “tendency,” as well as their interrelation, are described. The principle of economy implies the use of a minimal number of speech units for formulating statements, while the tendency indicates the direction of the development of linguistic phenomena. The article also emphasizes that economy acts as an internal cause of language changes, related to the needs of language speakers. Therefore, the research highlights the importance of economy as a factor influencing the development of language and its structure.

Key words: language, principle of economy, extralinguistic factors, economy in speech, language changes, sociocultural realities, economy of linguistic means, external factors, internal factors.

Annotatsiya: ushbu maqolada “til va nutqda iqtisod” konsepsiyasi ko'rib chiqiladi, bu lingvistika sohasida prinsip, qonun va tendensiya terminlari bilan ifodalanadi. Tadqiqot mashhur lingvistiklar, masalan, I.A. Boduen de Kurtené va E.D. Polivanova fikrlariga asoslanadi, ular tejashni til rivojlanishining umumiy prinsipi yoki qonuni sifatida ko'rib chiqadilar. “Prinsip” va “tendensiya” terminlari o'rtasidagi farqlar va ularning o'zaro bog'liqligi tasvirlanadi. Tejash prinsipining maqsadi, nutqiy birliklarning minimal sonini ishlatish orqali bayonotlarni shakllantirishdir, shu bilan birga, tendensiya til hodisalarining rivojlanish yo'nalishini ko'rsatadi. Maqolada shuningdek, tejash til o'zgarishlarining ichki sababi sifatida ko'rinishi va til egalarining ehtiyojlari bilan bog'liqligi ta'kidlanadi. Shunday qilib, tadqiqot tejashning til va uning tuzilishini rivojlantirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: til, tejash prinsipi, ekstralingvistik faktorlar, nutqda tejash, til o'zgarishlari, sotsiokultural haqiqatlar, til vositalarining tejalishi, tashqi faktorlar, ichki faktorlar.

В лингвистике термины принцип, закон и тенденция используются для обозначения понятия «экономия в языке и речи», которые часто используются как синонимы. Для многих лингвистов (И. А. Бодуэн де Куртенэ, Е. Д. Поливанова, А. Мартине, Г. Г. Инфантовой и др.) характерно понимание «экономии» как одного из общих принципов или законов развития языка. В данном исследовании употребляются термины принцип (закон) экономии и тенденция к экономии. Под принципом (законом) понимается «основное исходное положение к.-л. теории, учения, науки...», под тенденцией – «направление, в котором совершается развитие какого-либо языкового

явления или языка в целом».

По традиции, идущей еще из работ П. Пасси и А. Мартине, языковую экономию называют принципом экономии. «Принцип экономии предполагает использование минимального количества речевых единиц при оформлении высказывания». В лингвистике «экономия» рассматривают также как одну из причин (факторов) языковых изменений. «Лингвистическая экономия... Стремление говорящего экономить усилия при пользовании речью как одна из причин изменения языка, в особенности фонетического изменения».

Аналогичные интерпретации встречаются и в

других работах: «Экономия лингвистическая (закон экономии сил). Стремление говорящего экономить усилия при пользовании речью как одна из причин изменения языка». «Экономии закон – один из имманентных законов развития как языковой системы в целом, так и отдельных уровней». В «Общем языкознании» тенденция к экономии языковых средств рассматривается как одна из «внутренних причин языковых изменений» и относится к числу общих законов развития языка. В этом случае термины тенденция и закон фактически выступают как синонимы.

При анализе представленных толкований возникает необходимость уточнить два аспекта: во-первых, что именно подразумевается под экономией в языке и речи, а во-вторых, является ли экономия внешней или внутренней причиной языковых изменений.

В толковом словаре С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой экономия определена следующим образом: экономия – «1. бережливость при расходовании чего-нибудь... 2. выгода, получающаяся при бережном расходовании чего-нибудь...». С учетом того, что язык представляет собой «стихийно возникшую уникальную систему знаков, предназначенную для коммуникации людей», а речь является «языком в действии, самым процессом коммуникации с помощью языка», делаем вывод, что определение, предложенное С. И. Ожеговым и Н. Ю. Шведовой, относится только к речи.

В процессе коммуникации мы имеем дело с явлением речи, однако существует подлинное основание этого явления, которое называется языком. «В языке происходят процессы, причиной которых является функционирующая речь, созданная человеком. Эти процессы непосредственно связаны с самой речью. Они являются вспомогательными элементами речи». Другими словами, экономия в языке обусловлена стремлением к экономии в речи и представляет собой ее последствие. Следовательно, экономия в языке – это изменения внутреннего устройства системы, которые обусловлены потребностями носителей языка в компактной передаче информации и направлены на устранение избыточных форм и разработку более эффективных средств выражения.

Язык надситуативен, что означает, что он не связан с конкретной ситуацией. Речь, в отличие от языка, ситуативна и отражает конкретную ситуацию. Экстралингвистические факторы непосредственно связаны с речью, а не с языком. Изменения в языке начинаются в речи. Экономия в речи означает рациональное использование языковой материи с учетом коммуникативной задачи и ситуации общения для передачи максимума содержания минимальным количеством языковых средств. Язык является сложодинамической системой, которая одновременно динамична и статична. Он постоянно изменяется, но может функционировать только при сохранении

определенной структуры. Вопрос о причинах языковых изменений остается актуальным в языкознании. Важные идеи, такие как принцип экономии, были высказаны, но разрешение этого вопроса остается задачей лингвистики XXI века. В современных исследованиях отмечается, что язык в начале XXI века стал разнообразным и впитывает различные изменения, связанные с социальной, политической и культурной жизнью народа.

Основной вопрос, связанный с языковыми изменениями, заключается в понимании причин их возникновения. Существуют различные точки зрения в лингвистике относительно факторов развития языка.

Первая точка зрения утверждает, что все изменения в языке обусловлены внешними (экстралингвистическими) причинами. Это мнение поддерживают такие лингвисты, как У.Ш. Байчура, А. Мей и А. Соммерфельт. Они считают, что изменения в языке происходят под влиянием социальных, политических и культурных факторов народа.

Вторая точка зрения, напротив, утверждает, что все изменения в языке объясняются только внутренними причинами. Это мнение выдвигают А. Мартин и Е. Курилович. Они считают, что язык развивается сам по себе без внешнего влияния и изменяется внутри языковой системы.

Третья точка зрения предполагает, что развитие языка обусловлено как внешними, так и внутренними факторами. Это наиболее широко распространенное мнение в современных лингвистических исследованиях. Оно подразумевает, что язык изменяется как под воздействием внешних факторов (социальных, политических, культурных), так и под влиянием внутренних факторов (структурных, грамматических, фонетических и т.д.). В современной лингвистике признается взаимодействие внутренних и внешних факторов в развитии языка.

Внешние факторы, такие как экономические, политические, идеологические, научно-технические преобразования, миграция и влияние других языков, являются основными причинами языковых изменений. Однако, наряду с этими внешними факторами существуют и внутренние причины, которые также оказывают влияние на язык. Б. А. Серебренников выделяет несколько внутренних причин, включая приспособление языкового механизма к физиологическим особенностям человеческого организма, необходимость улучшения языкового механизма, сохранение языка в состоянии коммуникативной пригодности и внутренние языковые изменения, и процессы, которые не связаны с конкретными тенденциями. В рамках этих причин ученый выделяет несколько тенденций: тенденцию к упрощению произношения, экономии языковых средств, ограничению сложности речевых сообщений, устранению избыточности средств и другие.

Развитие и совершенствование языка зависит от многих факторов, в первую очередь от коммуникативных потребностей носителей языка. Это особенно четко отражается в словарном запасе, поскольку появление новых реальностей влечет за собой необходимость их обозначения. Развитие научно-технических знаний приводит к формированию новых пластов терминологической и профессиональной лексики. Расширение экономических, политических и культурных связей между странами усиливает процессы заимствования и исчисления в языке. Другими словами, эволюционные процессы в языке представляют собой «настройку» языка в ответ на изменения во внешнем мире, то есть форму связи языка и внеязыковой реальности.

Тенденция к экономии языковых средств сходится с тенденцией к упорядочению взаимоотношений внутри языка. Она формально выражается в стремлении говорящих к сокращению сложных и составных

наименований, так как смыслообразующие элементы этих названий противоречат целостности и единству их номинативной функции. За счет избавления от специфического лексического многообразия, семантическое содержание становится более плотным в рамках одного слова. В таких случаях язык подчиняется общему диалектическому закону, который гласит, что конфликт между новым смыслом и старой формой неизбежно заканчивается победой нового смысла над старой формой, то есть в конечном счете либо возникает новая форма для нового смысла, либо старая форма переосмысливается.

Тенденция к экономии языковых средств является неотъемлемой частью развития современного русского языка и связана с изменяющимися социокультурными реалиями. Это вызывает как положительные, так и отрицательные реакции, однако важно понимать, что язык постоянно эволюционирует под воздействием общественных изменений.

Использованная литература:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – С. 219.
2. Брусенская Л. А. Учебный словарь лингвистических терминов / Л. А. Брусенская, Г. Ф. Гаврилова Н. В. Малычева. – Ростов н/Д.: Феникс, 2005. – С. 231.
3. Большой энциклопедический словарь / Под ред. А. М. Прохорова. – 2-е изд. – М.: Больш. Рос. энц.; СПб: Норинт, 1997. – С. 960.
4. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 4-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 2003. – С. 907.
5. Розенталь Д. Э. Справочник по русскому языку. Словарь лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М.: ОНИКС 21 век: Мир и Образование, 2003. – С. 554.
6. Серебренников Б. А. Внутренние причины языковых изменений / Б. А. Серебренников // Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка. – М., 1970. – С. 235–254.

Елена УФИМЦЕВА,
преподаватель-стажер УзГУМЯ, Ташкент

ВЫРАЖЕНИЕ ЭКСПРЕССИВНОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИРИЧЕСКОЙ ПЕСНЕ

Аннотация: лирические песни составляют самую большую группу народных песен. Их отличает многообразие музыкального и поэтического языка. Они отражают душу народа. Многие популярные народные песни имеют многовековую историю. **Лирическая песня** имеет долгую, но интересную историю. Истоки русской народной песни уходят в седую древность. Лирическая песня позволяет в полной мере представить внутренний мир русского человека. В песне слились воедино слово и музыка. На вопрос о возникновении лирических песен до сих пор нет однозначного ответа. Существует лишь предположение, что лирика – более раннее явление, чем эпос. Причем вначале возникли лиро-эпические жанры, а собственно лирика – намного позже.

Annotation: lyrical songs make up the largest group of folk songs. They are distinguished by a variety of musical and poetic language. They reflect the soul of the people. Many popular folk songs have a long history. The lyrical song has a long but interesting history. The origins of Russian folk songs go back to ancient times. The lyrical song allows you to fully imagine the inner world of a Russian person. The song combines the word and the music. There is still no definite answer to the question of the origin of lyrical songs. There is only an assumption that the lyrics are an earlier phenomenon than the epic. Moreover, lyric-epic genres appeared in the beginning, and the actual lyrics appeared much later.

Annotatsiya: lirik qo'shiqlar xalq qo'shiqlarining eng katta guruhini tashkil qiladi. Ular turli xil musiqiy va she'riy tillar bilan ajralib turadi. Ular odamlarning ruhini aks ettiradi. Ko'plab mashhur xalq qo'shiqlari uzoq tarixga ega. Lirik qo'shiq uzoq, ammo qiziqarli tarixga ega. Rus xalq qo'shiqlarining kelib chiqishi qadimgi davrlarga borib taqaladi. Lirik qo'shiq rus odamining ichki dunyosini to'liq tasavvur qilish imkonini beradi. Qo'shiq so'z va musiqani birlashtiradi. Lirik qo'shiqlarning kelib chiqishi haqidagi savolga hali aniq javob yo'q. Lirika dostonidan oldingi hodisa degan taxmin bor. Bundan tashqari, lirik-epik janrlar boshida paydo bo'lgan va haqiqiy lirikalar ancha keyin paydo bo'lgan.

Лирическая песня – это один из самых популярных жанров в музыке. Она отличается глубокими эмоциями и чувствами, которые передаются через мелодию, слова и образы.

В русской лингвистике лирическая песня имеет особое значение. Она стала неотъемлемой частью культуры и народного творчества. В ней отражаются все аспекты жизни: любовь, горе, радость, печаль, надежда и многие другие.

Символы и образы в лирической песне играют важную роль. Они помогают передать эмоции и чувства, создать атмосферу и настроение. К примеру, в песнях о любви часто используются символы цветов, которые отражают различные оттенки чувств.

Также в лирической песне часто используются образы природы – это может быть море, лес, звездное небо и т.д. Они помогают создать общую картину и передать настроение.

Важно отметить, что лирическая песня – это не только музыкальный жанр, но и литературный. В ней важны не только мелодия и исполнение, но и текст. Он должен быть глубоким, проникнутым чувствами и отражать тему песни.

В лирической песне экспрессивная функция языка играет ключевую роль. Она помогает передать эмоции и чувства, создать образы и символы, кото-

рые помогают создать общую картину и передать настроение.

Экспрессивная функция языка в поэтических текстах проявляется в использовании различных стилей и приемов. Это может быть использование метафор, аллегорий, рифмы, ритма и т.д. Все это помогает создать особую атмосферу и передать высокие чувства и эмоции.

Кроме того, экспрессивная функция языка в лирической песне проявляется через выбор слов и фраз. Они должны быть глубокими, проникнутыми чувствами и отражать тему песни. Эмоциональный компонент лежит в основе определения О. С. Ахмановой. Она считает, что экспрессия – это выразительные качества речи, которые отличаются от обычной, и которые придают речи образность и окрашенность¹. В отличие от любовной лирики песенный текст не предполагает наличия ясного смысла, четких логико-грамматических связей в вербальном компоненте; главная его функция – оказать эмоциональное воздействие на адресата за счет единой словесно-музыкальной составляющей при доминировании музыкального компонента, поэтому авторы песен имеют возможность использовать различные языковые средства выразительности, не заботясь о логике и смысловой цельности итогового

¹ Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии. – М.: Учпедгиз, 1977. – С.95.

текста, так как сама структура вокально-музыкально-го произведения, состоящего из куплетов и припевов, не предполагает линейного развития лирического сюжета, т.е. песня в данном случае выступает как бессюжетный жанр, экспрессивно-смысловая структура которого представляется неоднородной с точки зрения объективной модальности, но при этом образует единое экспрессивно-семантическое поле, связываемое общим художественным замыслом.

Исследование текстов современных русских песен помогает осознать, какие языковые средства более характерны в них.

Главной особенностью песенного дискурса является малый объем текста. Чем меньше текст, тем лаконичнее и точнее должно в нем реализовываться содержание, цель. Малый объем песни приводит также к тому, что языковые средства выражения эмоций располагаются более плотно, порой образуют «наслоения». Эмоции можно проследить на всех уровнях языка. На уровне фонетики эмоции могут представляться в определенной последовательности звуков, их повторяемости. В лексическом составе языка находятся наименования эмоций, эмотивы и т.д. Грамматику эмоций можно описать экспрессивной морфологией (аффиксами, словоформами) и синтаксисом (конструкциями, актуальным членением предложения).

Рассмотрим более подробно основные способы выражения экспрессивности. Как уже упоминалось ранее морфологическая экспрессия может проявляться через аффиксацию или создание «нестандартной» словоформы в тексте. Аффиксация является одним из наиболее распространенных способов.

Перед ним, как живой, тот парнишка стоял... (уменьшительно-ласкательный суффикс).

Аффективы играют важную роль в музыкальном языке. Их часто путают или смешивают с эмотивами, но они всегда содержат в себе эмотивную сему, так как единственная их функция в языке – выражение эмоций. Часто в речи используются слова, которые несут не только информацию о предмете или явлении, но и эмоциональную окраску. Такие слова называются коннотативными и состоят из двух частей: основного значения слова (денотата) и эмоционально-оценочной составляющей. В отличие от аффективов, коннотативные слова имеют нейтральный эквивалент, который не несет эмоциональной окраски. В стилистических средствах выделяются фонетико-стилистические, лексико-стилистические и стилистико-синтаксические.

К стилистико-фонетическим средствам выражения экспрессивности относятся вокальное, или консонантное, повторение, которое формирует на первом этапе восприятия текста определенную ритмику, звуковую структуру текста. К данному типу средств относятся главным образом аллитерация и ассонанс,

а также звукоподражание.

Под лексико-стилистическими средствами выражения экспрессивности подразумеваются различные тропы, которые чаще всего рассматриваются в литературоведении и текстологии. Однако они являются важным компонентом любого текста и вносят значительные изменения в нейтральное повествование за счет создания нового значения, которое отличается от основной семантики лексической единицы. Самыми частыми средствами данной группы являются гипербола, литота, метафора, метонимия, олицетворение (персонификация), сравнение, эпитет.

Современные песни часто выражают сильные эмоции и чувства, используя описания переживаний, жестов, телодвижений, прикосновений и разговорных элементов. Это помогает передать экспрессию и сделать песню более эмоциональной и выразительной.

Анализируя современные тексты, можно обратить внимание на художественные образы, в текст вводятся сигнальные слова, ситуаций, которые эмоционально «сильные», а кроме того, образы мифологии, являющиеся в тексте частью мифологемы.

Для современной музыки наиболее характерно использование молодежного сленга, который постепенно осваивается основным корпусом лингвистический словарей с соответствующими пометами, имеющими отношение как к стилевой, так и эмоционально-оценочной окраске.

По мнению А. Н. Полежаевой: «Изменчивость в современном песенном тексте проявляется в использовании в нем новых лексических и синтаксических средств выражения экспрессивности, отражающих современные реалии». В текстах иногда используются новообразованные слова, которые не так давно появились в русском языке, такие как «диджей», «автопати» и т.д. Кроме того, часто встречаются слова на иностранных языках, например, «футбол» или «ресторан». В современных песнях к таким речевым характеристикам выражения экспрессивности относятся большое количество лексики, в том числе и англицизмов, благодаря которым говорящий поднимает свою планку в социальном плане, его информативность подчеркивается и таким образом, использование подобной лексики показывает его превосходство над другой молодежью.

Тексты песен стали более изменчивыми в стиле, что отразилось на использовании синтаксических средств для выражения экспрессивности. Теперь часто применяются односоставные предложения, которые приближаются к устной речи, а также сложные предложения, содержащие множество обособленных второстепенных членов и вставных конструкций.

Тексты современных песен используют разные языковые средства для создания экспрессивности. Современные лирические песни насыщены красочными эпитетами, сравнениями и метафорами.

Кроме того, в текстах присутствуют парентезы, олицетворения, анафоры, различные художественные образы. Также в современных лирических песнях часто используются нестандартные рифмы и ритмы, которые создают особую музыкальность и гармонию. Словесный посыл также является важным элементом экспрессивности в современных лирических песнях. Часто в текстах песен можно найти повторы слов и фраз, которые подчеркивают главную идею песни и создают эмоциональный эффект. В целом, экспрессивная функция языка в лирической песне остается

важной и актуальной до сегодняшнего дня. Благодаря ей мы можем наслаждаться красотой и глубиной поэтических текстов и передавать свои чувства и эмоции через музыку и слова. Русские лирические песни обладают богатым набором языковых средств, которые помогают выразить экспрессивность и эмоциональную окраску текста.

В целом, языковые средства выражения экспрессивности в русских лирических песнях могут быть различными и зависеть от конкретного текста и его автора.

Использованная литература:

1. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. – М.: Учпедгиз, 1977. – С.95.
2. Полежаева А. Н. Современный песенный текст и формирование речевой культуры подростков // Личность. Культура. Общество. – 2020. – № 3. – С. 101–107.
3. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 2016. – 141 с.
4. Трипольская Т.А. О методе выявления коннотативных компонентов семантики экспрессивного слова. – Новосибирск, 2013. – С. 51–61.

Durdona TURDALIYEVA,
Teacher of UzSWLU

THE ORIGINS AND LINGUOCULTURAL CHARACTERISTICS OF THE GODONYMS IN FERGANA CITY

Annotation: this article explores the origin and linguocultural characteristics of godonims in Fergana City, Uzbekistan. The study delves into how historical, geographical, and cultural factors have shaped the naming conventions in the region. By analyzing the linguocultural aspects of these toponyms, the research aims to provide insights into the local identity and historical heritage embedded within the city's place names. The paper also examines the significance of etymology and the socio-cultural practices reflected in the naming of various districts and landmarks in Fergana City.

Key words: godonims, cultural, linguocultural characteristics, historical significance, etymology, cultural heritage.

Аннотация: в данной статье рассматривается происхождение и лингвокультурные особенности топонимов города Ферганы, Узбекистан. Исследование анализирует, как исторические, географические и культурные факторы повлияли на традиции наименования в регионе. Анализируя лингвокультурные аспекты этих топонимов, статья дает представление о местной идентичности и историческом наследии, отраженных в названиях мест города. В статье также рассматривается значимость этимологии и социокультурных практик, отраженных в наименованиях различных районов и достопримечательностей Ферганы.

Ключевые слова: топонимы, культура, лингвокультурные особенности, историческое значение, этимология, культурное наследие.

Аннотация: ushbu maqolada O'zbekistonning Farg'ona shahridagi godonimlarning kelib chiqishi va lingvomadaniy xususiyatlari o'rganiladi. Tadqiqot hududdagi nomlash an'alarining tarixiy, geografik va madaniy omillar asosida qanday shakllanganini tahlil qiladi. Ushbu toponimlarning lingvomadaniy jihatlarini tahlil qilish orqali, maqola shaharning joy nomlarida aks etgan mahalliy identitet va tarixiy meros haqida tushunchalar beradi. Shuningdek, maqolada Farg'ona shahridagi turli mahalla va diqqatga sazovor joylarning nomlanishida etimologiya va ijtimoiy-madaniy amaliyotlarning ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: godonimlar, madaniy, lingvomadaniy xususiyatlar, tarixiy ahamiyat, etimologiya, madaniy meros.

Introduction

Godonyms carry rich historical and cultural significance, reflecting the identity of a region, its people, and their interaction with the environment. Fergana is

located in the eastern part of Uzbekistan, is home to a vast array of diverse godonyms, which have evolved over centuries. These place names not only serve as geographical identifiers but also encapsulate linguistic,

cultural and historical narratives. The origins of these names range from ancient Turkic roots to influences from various conquerors and settlers who passed through the region, including the Persians, Arabs and Russians. This paper will investigate the linguistic origins and cultural significance of the godonyms in Fergana and how they represent the local community's heritage and social structures.

Literature Review and Used Methods

Several studies have addressed the linguistic and cultural dimensions of godonyms, particularly in Central Asia. Works by scholars such as G.K. Torakulov and M. S. Abdulkhayev explore the historical evolution of place names in Uzbekistan, noting how the geopolitical shifts and ethnic migrations in the region have contributed to the development of contemporary godonyms. According to I. B. Klyashtorny (1977), Central Asian godonyms are often influenced by the linguistic and cultural amalgamation of Turkic, Persian, Arabic and Russian speakers over the centuries. In addition, the study of the semiotic aspect of place names as discussed by M. A. Kasyanov (1991) emphasizes that godonyms do not only carry a linguistic meaning but also represent the cultural symbols of the place. By analyzing the etymology and history behind the place names, one can uncover hidden aspects of regional identity, traditions and collective memory. The research adopts a qualitative, historical and comparative approach, using both primary and secondary data. Primary data includes fieldwork and interviews with local historians and residents to gather contextual insights on the evolution of place names. The research also employs a linguistic analysis to dissect the etymological roots and socio-cultural implications of the place names.

Historical Development of Place Names in Fergana City. The history of place names in Fergana City is deeply rooted in the region's historical, cultural and political evolution. Fergana, as a prominent region in Central Asia, has seen numerous cultural influences due to its strategic location on ancient trade routes like the Silk Road. Over centuries, different empires, ethnic groups and religious traditions, each leaving an imprint on the godonyms of the region, have influenced the city and its surrounding areas. Fergana's early history was marked by the presence of various ancient civilizations, including the Sogdians and Persians. During the period of Persian influence, names derived from the Persian language started appearing. Some of these names are still visible in the historical landmarks of Fergana, such as "Shahrisabz" and "Beshbuloq", which are etymologically linked to Persian terms referring to "city" and "hill", respectively. These place names reflect the

Persian cultural impact during the times of the Persian Empire's domination over the region.

Turkic and Mongol Influence: with the advent of the Turkic and Mongol empires, including the famous Turkic Khaganate and later the Mongol Empire under Genghis Khan, the place names in the Fergana region began to reflect Turkic linguistic elements. Words such as "tepa" (hill), "obod" (settlement or city), and "buloq" (spring) became widespread in the names of settlements. For example, "Mingtepa" (Thousand Hills) and "Beshbuloq" (Five Springs) carry these linguistic markers that highlight the influence of Turkic language and geography on the place names.

Russian and Soviet Influence: in the 19th and 20th centuries, when the Russian Empire and later the Soviet Union took control of Central Asia, many of the region's place names were altered to reflect Soviet ideology and leadership. Names like "Leninabad", which was given to the city of Fergana during the Soviet era, reflect the socio-political impact of Russian rule. The Soviet government often renamed cities and towns to commemorate Soviet figures or ideals, a practice seen across the former Soviet republics. Although many of these names were restored after independence, they still hold historical significance in understanding the political shifts that occurred.

Linguistic Characteristics of Fergana's Place Names. The linguistic structure of Fergana's godonyms is a combination of multiple languages, each contributing distinct elements that reflect the region's multicultural history. The Fergana Valley has been a meeting point for various Turkic, Persian, Arabic and Russian-speaking populations over centuries. As a result, the city's godonyms are rich in linguistic diversity, with each name telling a story about the people who once lived in or passed through the region.

Turkic Elements: many place names in Fergana are derived from Turkic languages. The suffixes "-obod" (meaning city or settlement) and "-tepa" (meaning hill or mound) are common in the region. For instance, the name "Mingtepa" (Thousand Hills) reflects both a physical geographical feature and the Turkic linguistic influence. Similarly, names like "Beshbuloq" (Five Springs) refer to notable natural landmarks, with "buloq" meaning spring in Turkic. This highlights the deep connection between the land and the people, as well as the Turkic-speaking population's reliance on natural resources such as water sources.

Arabic Influence: the introduction of Islam in the region brought Arabic linguistic features to the godonyms in Fergana. Islamic place names, such as "Masjid" (meaning mosque), "Darvoza" (meaning gate), and "Quba"

(meaning village), often reflect the religious and cultural transformations brought about by the spread of Islam. These godonyms highlight the central role of religion in the shaping of the local cultural landscape.

Russian Influence: the Russian Empire and the Soviet Union's domination left a significant imprint on the linguistic structure of Fergana's toponyms. Russian language influence is seen in names like "Leninabad" (named after Lenin), "Pobeda" (meaning victory) and "Komsomol" (named after the Soviet youth organization). These names reflect the ideological imprint of the Soviet regime during its occupation of Central Asia, as well as the Russification of the region's place names.

Sociocultural Significance of Place Names. The place names in Fergana are more than just geographical markers; they carry deep sociocultural significance that reflects the historical, religious and social dynamics of the region. By analyzing the place names, we can gain insights into the values, beliefs and identities of the communities that live there.

Religious Significance: many place names in Fergana have religious connotations. Names such as "Buvayda" (a sacred place named after a local saint) and "Masjid" (mosque) reflect the Islamic heritage of the region. These place names often mark locations of religious significance, such as the sites of important historical

figures or events in the spread of Islam in the region.

Cultural Identity and Memory: place names in Fergana also preserve the region's cultural identity and collective memory. For example, names like "Salar" (meaning "leader") and "Sahob" (meaning "council") reflect the leadership structures and community governance of past societies. These names, along with others that invoke nature, such as "Chilaxona" (meaning "place of warmth") or "Beshbuloq", symbolize a harmonious relationship between the people and their natural environment. They act as cultural markers, reminding future generations of the region's traditions, legends and social structures.

Conclusion

Fergana city's godonyms are not only geographical markers but also cultural symbols that carry the weight of the region's complex history. These place names provide invaluable insights into the linguistic evolution and cultural heritage of the area. The blend of Turkic, Persian and Russian linguistic elements in Fergana's godonyms illustrates the region's role as a main core in cultures. The historical, linguistic and sociocultural analysis of these place names reveals how they encapsulate the community's identity, history and traditions. Understanding the origins and significance of these names is crucial for preserving the region's cultural memory and historical heritage.

References

1. Klyashtorny, I. B. (1977). *Toponyms of Central Asia: Linguistic and Historical Analysis*. – Moscow: Scientific Publishing House.
2. Turekulov, G.K. (2002). *The Evolution of Place Names in Uzbekistan*. – Tashkent: Uzbekistan Publishing House.
3. Abdulkhayev, M. S. (2010). *Linguistic Characteristics of Central Asian Place Names*. – Tashkent: Academy of Sciences.
4. Kasyanov, M. A. (1991). *Toponyms as Cultural Symbols: A Semiotic Perspective*. – Leningrad: University Press.
5. Fergana City Archives. (2022). *Historical and Cultural Significance of Local Place Names*. – Fergana.

Nargiza KOMILOVA,
Teacher of UZSWLU

FUNCTIONAL SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE CATEGORY OF EPITHETS IN LITERARY TEXTS

Annotation: this article explores the functional semantic characteristics of the category of epithets in literary texts. The concept of epithets, its role in creating imagery and its significance in conveying emotional and psychological states are examined. The research highlights how adjectives function not only as descriptors of objects or phenomena but also as essential tools in building the emotional and aesthetic atmosphere of literary works. Through a detailed analysis of their semantic roles, this study shows how adjectives contribute to the development of characters, events and overall narrative tone in literary texts. The study employs examples from various literary genres to illustrate the dynamic use of epithet in artistic language.

Keywords: *epithet, functional semantics, literary texts, imagery, emotional expression.*

Аннотация: в данной статье исследуются функционально-семантические особенности категории эпитетов в литературных текстах. Рассматриваются понятие эпитета, его роль в создании образности и его значение в передаче эмоциональных и психологических состояний. В исследовании подчеркивается, что прилагательные служат не только как характеристики предметов или явлений, но и как важные инструменты в формировании эмоциональной и эстетической атмосферы литературных произведений. Детальный анализ их семантических функций показывает, как эпитеты способствуют развитию персонажей, событий и общего тона повествования в литературных текстах. В статье приводятся примеры из различных литературных жанров, иллюстрирующие динамическое использование эпитетов в художественном языке.

Ключевые слова: *эпитет, функциональная семантика, литературные тексты, образность, эмоциональное выражение.*

Annotatsiya: ushbu maqolada adabiy matnlarda epitet kategoriyasining funksional-semantik xususiyatlari o'rganiladi. Epitet tushunchasi, uning obraz yaratishdagi roli hamda hissiy va psixologik holatlarni yetkazishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda sifatlarining nafaqat predmet yoki hodisalarni tavsiflovchi vosita sifatida, balki adabiy asarlarning hissiy va estetik muhitini shakllantiruvchi asosiy unsurlardan biri sifatida xizmat qilishi ta'kidlanadi. Semantik vazifalarining batafsil tahlili orqali ushbu tadqiqot epitetlarning qahramonlar, voqealar hamda umuman adabiy matnning ohangini shakllantirishga qanday hissa qo'shishini ko'rsatadi. Maqolada epitetlarning badiiy til vositasida dinamik qo'llanilishini namoyon etish uchun turli adabiy janrlardan misollar keltirilgan.

Kalit so'zlar: *epitet, funksional semantika, adabiy matnlar, obrazlilik, hissiy ifoda.*

Introduction

The use of adjectives in literary texts is an essential aspect of the linguistic construction of meaning and imagery. The category of epithets, in particular, plays a crucial role in shaping how a reader perceives characters, settings and emotions within a narrative. Adjectives not only describe the physical attributes of an object or phenomenon but also contribute to the deeper semantic layers that give literary works their emotional depth and aesthetic value. In this paper, we aim to analyze the functional and semantic characteristics of epithets in literary texts and investigate its significance in the construction of meaning.

Literature Review

The role of adjectives in literature has been widely discussed in the field of linguistic and literary studies. Scholars, such as Jakobson (1971), have highlighted the essential function of adjectives in creating vivid

images and emotional expressions in texts. According to Zholobov (1986), adjectives have a transformative power in literary works, turning ordinary objects into symbols and metaphors. Researchers like Shklovsky (1917) have explored how adjectives contribute to the defamiliarization of language, a technique that allows readers to see the world in a new, creative light. Recent studies, such as those by Egan (2015) and Thorne (2019), emphasize the interplay between semantic features of adjectives and the aesthetic purposes they serve in modern literature.

In terms of methods, this study adopts a qualitative approach, analyzing a selection of literary works through the lens of linguistic theory, with a particular focus on the semantics of adjectives. A close reading of selected texts complements this analysis, where we explore the specific roles adjectives play in creating emotional, psychological and aesthetic depth.

The Semantic Functions of Adjectives

Adjectives in literary texts serve as key elements in constructing meaning, especially when it comes to character depiction and setting. However, the function of adjectives goes beyond mere description; they also evoke specific emotional responses from readers. In a literary work, adjectives primarily serve to describe the physical attributes of objects, settings and characters. For instance, when we encounter phrases such as “the tall, elegant figure” or “the cold, grey sky”, adjectives provide readers with essential details about the appearance or nature of these entities. However, adjectives also carry a deeper, often symbolic meaning.

For example, adjectives like “sorrowful” or “joyous” are not just describing physical characteristics, but rather the emotional state of the character or the atmosphere surrounding the scene. These adjectives serve to establish mood, which directly influences how the reader interprets the events or characters in the narrative.

Furthermore, adjectives in literary texts serve a psychological function. They help convey the internal state of a character by connecting external traits to internal emotions or motivations. In a scene where a character is described as “with trembling hands” or “with clenched fists”, these adjectives give readers insight into the character’s emotional turmoil, stress or fear without the need for explicit explanation.

Imagery is an essential feature of literary works, helping readers visualize and emotionally connect with the text. Adjectives play a central role in creating imagery by providing sensory details that appeal to sight, sound, touch and taste. The use of adjectives in constructing vivid, sensory-rich descriptions creates a world for the reader that is both tangible and evocative. Consider the line “the dark, damp forest”-the adjectives “dark” and “damp” immediately invoke a sense of mystery, unease or even fear, influencing the atmosphere of the scene. On the other hand, the phrase “the warm, golden sun” uses adjectives that evoke feelings of comfort, serenity and joy. These adjectives shape how the reader perceives the scene, making it more vivid and real.

In addition to describing physical features, adjectives also contribute to the aesthetic quality of the text. Writers often use adjectives to elevate their language, making it more beautiful or striking. By using adjectives in an artful way, authors can transform an ordinary description into something that resonates emotionally with the reader. For example, a “misty morning” or “serene landscape” not only describes a scene but also conveys a sense of tranquility and peace, enhancing the overall beauty of the narrative.

Adjectives as Tools for Psychological and Emotion-

al Expression. One of the most significant functions of adjectives in literary texts is their ability to express the psychological states and emotional landscapes of characters. Through carefully chosen adjectives, writers can reveal the inner conflicts, fears, desires and motivations of their characters. This psychological depth enriches the narrative, making characters feel more real and relatable. In works of literature, adjectives are often used to communicate a character’s emotional states, offering insight into their mental or emotional turmoil. For example, describing a character’s “frantic” movements or “broken” spirit conveys a sense of internal chaos or distress. The adjective “frantic” shows not only physical movement but also the mental state of urgency and anxiety. Similarly, describing someone as having a “broken” spirit evokes feelings of sadness and despair, conveying emotional pain.

In addition to their role in direct description, adjectives are crucial for creating symbolic meanings and metaphors. Writers often employ adjectives to imbue objects, characters and scenes with deeper, symbolic significance. By using adjectives in a figurative sense, authors can create layers of meaning that resonate beyond the literal description. For example, when describing a “blood-red sky”, the adjective “blood-red” moves beyond mere color to evoke a sense of violence, danger or foreboding. This symbolic use of adjectives adds layers of meaning to the text, encouraging readers to interpret the description in a more complex, figurative way.

In the same vein, adjectives can transform an ordinary object into a powerful symbol. Consider the adjective “icy” when describing a character’s demeanor. While “icy” might literally describe coldness, it can also symbolize emotional distance, coldness of heart or a lack of compassion. The use of adjectives in such a symbolic context enhances the depth of the character and adds an extra layer of meaning to the text.

Moreover, adjectives are often used in creating extended metaphors. For instance, describing a person as having a “stormy” personality connects the adjective “stormy” to the metaphor of a storm, suggesting volatility, anger or unpredictability. Through such metaphorical use, adjectives become powerful tools for conveying abstract ideas and complex emotional states.

Adjectives are crucial for character development, as they help create a vivid image of the character and convey aspects of their personality. Through adjectives, a writer can describe not only a character’s appearance but also their temperament, personality and emotional state. For example, describing a character as “mysterious” or “fiery” adds personality traits that help define

who they are within the story. Such adjectives not only inform the reader about how the character looks but also about their behavior, motivations and interactions with others.

In conclusion, the category of epithets in literary texts plays a multifaceted role in shaping the meaning, tone and emotional impact of a narrative. Adjectives serve to not only describe physical features but also to

construct complex psychological profiles, create vivid imagery and introduce emotional depth. Through their rich semantic features, adjectives help develop characters, set moods and enrich the aesthetic experience of the reader. This study demonstrates that the functional and semantic characteristics of epithets are central to the craft of literary writing and its power to move and captivate readers.

References

1. Egan, K. (2015). *The Power of Description in Literature*. Oxford University Press.
2. Jakobson, R. (1971). *Selected Writings: Volume I: Phonological Studies*. Mouton & Co.
3. Shklovsky, V. (1917). *Art as Technique*. Theory of Prose.
4. Thorne, S. (2019). *Adjectives in Contemporary Fiction: Meaning and Emotion*. Cambridge University Press.
5. Zholobov, A. (1986). *Adjective in Literary Texts: A Functional Approach*. Soviet Linguistics.

Nozima NIYAZOVA,

TSUE, Teacher of

"Teaching Foreign languages" department

THE IMPACT OF ENGLISH IN THE BUSINESS FIELD

Annotation: globalization has greatly impacted the development of international relations, leading to a substantial rise in the importance of the English language within the global economy. This article explores the key factors behind the growing popularity of English and examines why it is essential for professionals in the field of economics to learn a foreign language.

Key words: *English, economics, specialist, information, business, language.*

Аннотация: процесс глобализации значительно влияет на развитие международных отношений, что привело к повышению роли английского языка в глобальной экономике. В статье обсуждаются причины увеличения значения английского в экономической сфере и объясняется, почему специалистам в области экономики необходимо овладевать иностранным языком.

Ключевые слова: *английский язык, экономика, специалист, информация, бизнес, язык.*

Annotatsiya: globallashuv jarayoni dunyoning barcha mamlakatlari o'rtasidagi munosabatlarning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda, shuning uchun ingliz tilining jahon iqtisodiyotidagi roli so'nggi paytlarda sezilarli darajada oshdi. Maqolada ingliz tilining iqtisod sohasidagi ahamiyati muhokama qilinadi, shuningdek, iqtisodiyot sohasida mutaxassisga chet tilini o'rganishi zarurati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: *ingliz tili, iqtisod, mutaxassis, axborot, biznes, til.*

Introduction: the demand for English as a means of communication is growing and its significance in the global economy is becoming increasingly prominent. The need for a foreign language in the context of a market economy, along with the noticeable gaps and challenges that expert in the field of economics often face, are key factors driving this demand. It is widely recognized today that developing foreign language proficiency through effective methods and practices is important not only in education but also across various sectors. Numerous studies on English language teaching and its organization have been conducted globally, with ongoing research in this area. Language instruction is a complex process that requires continual updates and

exploration. It is not enough for future professionals to rely solely on specialized knowledge and academic programs. Each field, including economics, involves multiple disciplines. In the context of cooperation and communication with foreign partners, the need for a foreign language becomes evident. This article will delve deeper into these aspects.

Literature analysis: English has emerged as the global lingua franca in the business world, significantly influencing various aspects of international commerce, trade and communication. This widespread use of English has led to a variety of impacts that have reshaped business practices and opportunities across borders.

Many researchers and scholars have studied the

role of English in global business, offering various perspectives on its impact on the economic landscape. The widespread use of English in business has generated much discussion about its influence on international trade, corporate operations and professional success.

M.Long, a prominent figure in second language acquisition, argues that English has become the dominant language in business communication due to globalization and technological advancements. According to Long, English proficiency is crucial for professionals seeking to engage in international trade and negotiation. He emphasizes that English provides the necessary linguistic tools for businesses to enter foreign markets, collaborate with international partners and build global networks. Long suggests that learning English offers individuals the opportunity to be competitive in the global job market and participate in the broader economy.

D.Crystal, a renowned linguist, has extensively explored the spread of English as a global language. He argues that the rise of English as the lingua franca in the business field has been driven by several factors, including the dominance of English-speaking countries in the global economy, the role of English-language media and the rise of international organizations that operate in English. Crystal contends that English serves as a unifying tool for business professionals across borders, enabling companies to conduct operations in a standardized and efficient manner. His research indicates that English is not only essential for international communication but also for accessing the global knowledge economy, as many scientific and business publications are written in English.

H.Widdowson, a leading scholar in applied linguistics, offers insights into the role of English in professional communication. He highlights that English is not just a tool for linguistic exchange but also a vehicle for establishing business norms and practices across cultures. Widdowson argues that, while English is crucial in facilitating communication, it is also necessary to understand the cultural context in which business is conducted. He suggests that effective communication in English involves not only linguistic accuracy but also cultural sensitivity, which allows businesses to build stronger relationships and trust with international partners.

Economists such as R.J.Barro and E.Hanushek have explored the relationship between language skills and economic growth. Their research highlights that countries with high levels of English proficiency tend to experience greater economic growth and better integration into the global economy. According to these economists, English acts as a catalyst for international trade, investment and innovation. The ability to communicate in English

enables businesses to access new markets, attract foreign investment and engage in knowledge-sharing with international counterparts. They argue that, for countries and individuals seeking to improve their economic standing, learning English is an investment in future success.

Researchers in the field of digital economy have also highlighted the role of English in shaping the modern business landscape. Many studies show that English is the dominant language of the internet and e-commerce, which has direct implications for businesses operating online. As the digital economy expands, companies that are proficient in English are better equipped to navigate global digital platforms, engage with international customers and access digital tools and resources. Researchers such as Richard Baldwin and Gregory C. H. Ching have pointed out that English proficiency in the digital age is crucial for businesses to remain competitive, as digital communication and content are overwhelmingly in English.

Research methodology: in today's world, with the rapid development of trade, economic and political relationships between countries, the way people communicate with partners and colleagues has become increasingly significant. A foreign language plays a crucial role in building connections among entrepreneurs, professionals and employees in international companies. Effective communication reflects the image and professionalism of business partners. The growing prevalence of the English language has given rise to a new sector focused on providing educational services to consumers of all age groups. To understand a foreign language on a conversational level, it is essential to consider cultural and religious factors alongside grammar and vocabulary throughout the entire learning process. English is essential in every aspect of life: at work and in leisure time. Whether at a business meeting, on a vacation, during negotiations, or in a library, English will always assist you. It is present in cafes, hotels, cinemas, museums and even during city tours. Around the world, airport announcements, map symbols and road signs are often written in English. Practicing English ensures that a person can navigate the world without difficulties. Today, words like "default", "dealer", "leasing", "marketing", "penalties", "blog" and many others have become so ingrained in our language that we hardly notice how English terms are increasingly shaping our lives. Learning English is closely tied to changes in our worldview and cognitive processes.

Results and discussion: while common language skills are not the only factor, they are essential for achieving mutually acceptable outcomes. Without shared

language skills, potential partners often have to rely on intermediaries. These intermediaries may act as translators or as individuals or organizations that provide services requiring knowledge of different cultural and linguistic environments (e.g., logistics, administration, information management, etc.). The significance of a foreign language in economics lies in the fact that language proficiency provides access to markets, enabling individuals to bring goods and resources to market, either as sellers, sources or buyers. Language is also intertwined with the production process, as key elements of goods and production factors—such as labor force and technology—are often communicated through written texts and spoken information. The smooth organization of the process relies on this form of communication. Many international companies, investment funds, commercial banks and other entities have their headquarters in foreign-language-dominated environments.

For many economists, the opportunity to prove themselves at a large international company and secure a well-paying, responsible position is a goal. Financial English courses can be highly beneficial in this pursuit. Most people are familiar with certificates that demonstrate English proficiency, such as CFA, CIA, ACCA, CPA and others, which are essential when considering employment with foreign companies or their branches. One of the initial requirements is always a sufficient level of English to perform official duties. In large companies, internal communication is generally

conducted in English, including business correspondence and communication between departments or specialists. As a result, English for economists is a key success factor and essential for professionals to implement their skills effectively. It's best to begin learning as early as possible. For those planning to study economics at the university level, mastering specialized vocabulary from the start is beneficial. For professionals who have achieved success but find their limited English proficiency hindering career advancement, immediate action should be taken to improve language skills. The modern workplace is evolving rapidly due to digital technologies, economic growth and changing consumption models, making English proficiency even more important.

Conclusion: simply establishing companies is not enough to compete in the global market. It is crucial for businesses to actively engage with their customers, focusing on how they perceive the brand—not only as a provider but also from the perspective of the consumer. If we consider the global data on the increasing demand for foreign language skills, we see that rapid and significant changes are driving a shift in the way employees are trained, with a growing need for their education to adapt accordingly. In conclusion, the English language plays a key role in achieving success in the modern economy. The shift to a knowledge-based economy in developing countries calls for the creation of infrastructure and a workforce capable of serving on the international stage.

Used literatures:

1. Baldwin, R., & Ching, G. C. H. (2019). The Globalization of Digital Platforms and Their Impact on Global Trade. *The Journal of International Business Studies*, 50(1), 1-30, 2019.
2. Barro, R. J., & Hanushek, E. A. Educational Reform and the Economics of Growth. *The Economics of Education Review*, 14(1), 67-76. 1995.
3. Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language* (2nd ed.). Cambridge University Press. 2006.
4. Long, M. H. *Problems in Second Language Acquisition*. Lawrence Erlbaum Associates. 2007.
5. Поддубная Е. В., Белоусова А. С. Роль английского языка в различных сферах: торговле, экономике, индустрии, бизнесе, спорте // Молодой ученый. 2017. – №7. – С. 585-587.

Mokhinurkhon IBROKHIMOVA,
assistant teacher of the Department of
methodology of the russian language,
faculty of Philology, FSU.

INTERPRETATION OF FACIAL EXPRESSIONS IN LITERARY WORKS (BASED ON A.CHEKHOV'S SHORT STORIES)

Annotation: facial expressions play a crucial role in conveying emotions and intentions in real life and literature. This paper explores various methods of interpreting facial expressions in literary texts, considering linguistic, cultural, psychological and semiotic perspectives. By analyzing classical literary works (based on a selected A.Chekhov's), this study aims to identify patterns and strategies used by authors to depict emotions through facial mimicry. The study also addresses the challenges posed by cultural and historical variations in interpreting facial expressions and proposes a comprehensive framework for their analysis in literary studies.

Key words: facial expressions, literary analysis, non-verbal communication, cultural interpretation, semiotics, psychological perspective, character depiction.

Аннотация: мимика играет важную роль в передаче эмоций и намерений как в реальной жизни, так и в литературе. В данной статье рассматриваются различные методы интерпретации мимики в художественных текстах с учетом лингвистических, культурных, психологических и семиотических аспектов. Путем анализа классических литературных произведений (в частности, избранных произведений А.Чехова), выявляются закономерности и стратегии, используемые авторами для изображения эмоций через мимику. Исследование также затрагивает проблемы интерпретации мимики в контексте культурных и исторических различий и предлагает комплексную методику анализа данного феномена в литературоведении.

Ключевые слова: мимика, литературный анализ, невербальная коммуникация, культурная интерпретация, семиотика, психологический аспект, изображение персонажей.

Annotatsiya: mimika nafaqat real hayotda, balki adabiyotda ham hissiyot va niyatlarni yetkazishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada badiiy matnlardagi mimikani talqin qilishning turli usullari lingvistik, madaniy, psixologik va semiotik nuqtai nazardan o'rganiladi. Klassik adabiy asarlar tahlili (xususan, A.Chexovning tanlangan asarlari) orqali mualliflarning mimika orqali his-tuyg'ularni tasvirlashda qo'llaydigan qonuniyatlari va strategiyalari aniqlanadi. Tadqiqot, shuningdek, madaniy va tarixiy farqlar nuqtai nazaridan mimikani talqin qilish muammolarini ko'rib chiqadi hamda bu fenomenni adabiyotshunoslik doirasida tahlil qilishning kompleks metodikasini taklif etadi.

Kalit so'zlar: mimika, adabiy tahlil, noverbal muloqot, madaniy talqin, semiotika, psixologik nuqtai nazar, obraz yaratish.

Introduction

Non-verbal communication, particularly facial expressions, is an essential component of human interaction. In literature, authors employ descriptions of facial expressions to enhance characterization, deepen narrative layers and evoke emotions in readers. However, interpreting these expressions presents challenges due to cultural variations, contextual influences and the subjective nature of literary analysis. This paper examines different theoretical approaches to understanding facial expressions in literature and their implications for literary studies. Additionally, it highlights the significance of non-verbal cues in narrative structures and their role in reader perception and engagement.

Linguistic Approaches

The linguistic analysis of facial expressions in literature involves examining descriptive techniques, metaphorical language and lexical choices. Writers use a variety of linguistic tools to depict emotions through facial mimicry, including direct descriptions (e.g., "her

brows furrowed in concern"), similes and metaphors (e.g., "his smile was as cold as winter") and dynamic verbs (e.g., "she flinched at his words"). Such linguistic strategies help shape readers' perceptions of characters and their psychological states. Furthermore, the relationship between discourse markers and facial expressions in dialogue sequences can significantly influence the interpretation of character intentions and emotional states.

Cultural Context and Interpretation

Facial expressions are deeply rooted in cultural norms and conventions. What is considered an expression of happiness in one culture may signify embarrassment or discomfort in another. This section explores how cultural background influences the interpretation of facial expressions in literature, referencing works from different literary traditions. For instance, in Russian literature, restrained facial expressions may symbolize depth of thought or suppressed emotions, whereas in Western literature, more overt expressions might indi-

cate openness and sincerity. The historical evolution of cultural perspectives on facial expressions is also examined, illustrating how literary representations have changed over time in response to social and philosophical developments.

Psychological and semiotic perspectives

From a psychological perspective, facial expressions reflect underlying emotional states and cognitive processes. Paul Ekman's theory of universal facial expressions provides a foundation for analyzing emotional cues in literature. However, literature often presents nuanced and ambiguous expressions that go beyond Ekman's categories. The semiotic approach further investigates how facial expressions function as signs and symbols within a text, contributing to character development and thematic complexity. Semiotics provides insight into the layered meanings of facial expressions, particularly in modernist and postmodernist literature, where visual ambiguity often serves to challenge traditional interpretations of emotion and identity.

Case studies in Literature

The analysis of facial expressions in literary works is crucial for understanding the emotional depth of characters and the broader cultural and psychological contexts in which they exist. By examining mimicry through linguistic, cultural, psychological and semiotic lenses, scholars can uncover deeper layers of meaning within texts. Facial expressions serve as powerful non-verbal cues that enhance storytelling, enrich character development and engage readers on a more profound level. Future research should further explore the evolution of facial expression depictions across different literary periods and their significance in contemporary digital narratives. This section presents an analysis of facial expressions in selected literary works. Examples include Anton Chekhov's use of facial

expressions to depict psychological depth and social interactions in short stories such as «The death of a clerk», «A Horse name», «The Chameleon»: Chekhov's ability to capture subtle shifts in facial mimicry adds to the realism of his narratives and enhances character development: «*his eyes rolled up*» (orig. «глаза подкатились»), «*he slightly moved his lower lip*» (orig. «шевельнул нижней губой»), «*raising and moving his eyebrows*» (orig. «шевелил бровями»), «*his entire face lit up with a tender smile*» (orig. «всё лицо заливалось улыбкой умиления»), «*moved his lips slightly*» (orig. «зашевелил губами»), «*stared blankly*» (orig. «тупо поглядел»), «*grinned wildly*» (orig. «дико улыбнулся»). The analyzed expressions—such as rolling eyes, subtly moving the lower lip or grinning wildly—illustrate how minute facial gestures can communicate a wide spectrum of emotions, from frustration and contemplation to irony and deep emotional turmoil. These descriptions contribute to character development and reader immersion, making non-verbal cues an essential part of literary storytelling. Moreover, the variation in how different authors employ facial expressions reflects cultural and stylistic nuances, emphasizing the role of mimicry as a dynamic and interpretative element in literary analysis.

Conclusion

Interpreting facial expressions in literature requires an interdisciplinary approach, integrating linguistic, cultural, psychological and semiotic perspectives. Authors utilize diverse methods to depict emotions through facial mimicry, enriching their narratives and deepening character portrayal. Future research could explore the role of facial expressions in digital literature and multimedia adaptations of literary texts. Further studies should also investigate how emerging fields like computational linguistics and artificial intelligence contribute to the analysis and interpretation of non-verbal cues in literature.

References:

1. Chekhov, A. (2001). *The Complete Short Stories of Anton Chekhov*. Raduga Publishers.
2. Ekman, P. (2003). *Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life*. Henry Holt and Company.
3. Hall, E. T. (1976). *Beyond Culture*. Anchor Books.
4. McNeill, D. (1992). *Hand and Mind: What Gestures Reveal about Thought*. University of Chicago Press.
5. Peirce, C. S. (1931-1958). *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Harvard University Press.
6. Wierzbicka, A. (1999). *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge University Press.
7. Zunshine, L. (2006). *Why We Read Fiction: Theory of Mind and the Novel*. Ohio State University Press.

Eldor RAJABOV,

doctoral student at Bukhara State Pedagogical Institute

rajaboveldor23@gmail.com

THE ROLE OF GRAMMAR IN EXPRESSING IDEAS IN ENGLISH

Annotation: grammar plays a crucial role in language learning, as it provides the fundamental structures and rules for forming words and constructing sentences. For EFL (English as a Foreign Language) and ESL (English as a Second Language) learners, understanding grammar is essential for building proper sentence structures and effectively communicating in English. However, many English learners tend to overlook or pay little attention to grammar. This research highlights the importance of grammar in various contexts, particularly in oral and verbal communication. Whether in casual conversations or professional interactions, a strong grasp of grammar enhances clarity and ensures effective expression.

Key words: *verbal and written interaction, convey meaning, effective communication, mastering grammar, speech and writing.*

Аннотация: грамматика играет решающую роль в изучении языка, поскольку она обеспечивает фундаментальные структуры и правила образования слов и построения предложений. Для учащихся EFL (английский как иностранный язык) и ESL (английский как второй язык) понимание грамматики имеет важное значение для построения правильных структур предложений и эффективного общения на английском языке. Однако многие изучающие английский склонны игнорировать грамматику или уделять ей мало внимания. Это исследование подчеркивает важность грамматики в различных контекстах, особенно в устном и вербальном общении. Будь то случайная беседа или профессиональное общение, хорошее знание грамматики повышает ясность и обеспечивает эффективное выражение мыслей.

Ключевые слова: устное и письменное взаимодействие, передача смысла, эффективное общение, освоение грамматики, устной и письменной речи.

Annotatsiya: grammatika til o'rganishda hal qiluvchi rol o'ynaydi, chunki u so'zlarni shakllantirish va jumalarni qurish uchun asosiy tuzilmalar va qoidalarni ta'minlaydi. EFL (Chet tili sifatida ingliz) va ESL (Ingliz tili ikkinchi til sifatida) o'quvchilari uchun grammatikani tushunish to'g'ri jumla tuzilmalarini yaratish va ingliz tilida samarali muloqot qilish uchun juda muhimdir. Biroq, ko'plab ingliz tilini o'rganuvchilar grammatikaga e'tibor bermaydilar yoki kam e'tibor berishadi. Ushbu tadqiqot grammatikaning turli kontekstlarda, xususan, og'zaki va yozma muloqotda muhimligini ta'kidlaydi. Tasodifiy suhbatlarda yoki professional o'zaro muloqotda bo'ladimi, grammatikani kuchli tushunish ravshanlikni oshiradi va samarali ifodani ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: *og'zaki va yozma o'zaro ta'sir, ma'noni yetkazish, samarali muloqot qilish, grammatika, nutq va yozishni o'zlashtirish.*

Introduction

Grammar in linguistics refers to the system of structural rules that dictate how words, phrases and clauses are formed in any natural language. It also encompasses the study of these rules, covering areas such as morphology, syntax and phonology, along with related fields like phonetics, semantics and pragmatics. Regardless of language or location, grammar serves as the backbone of communication (Jalolov et al, 2015). The more precise the grammar, the clearer the message, increasing the chances of accurately conveying meaning and intent—which is the essence of effective communication. Communication plays a fundamental role in human life. According to Brown (2004), people cannot exist in complete isolation and to function in society, they must interact with others. This interaction relies on communication, which allows individuals to express thoughts, emotions and information. Essentially, communication is the process of exchanging ideas and knowledge between individuals.

Strong communication skills help create a positive

impression, influencing personal happiness, social relationships and career prospects. The way we speak and present ourselves shapes our public image, with grammar proficiency playing a crucial role in professional and personal success. Mastering grammar ensures clarity and correctness in both speech and writing. It provides the foundation for effective communication, benefiting every aspect of life—from education and leadership to social interactions and career growth. This article is aimed to show the vitality of grammar in different areas of language acquisition, particularly writing and speaking and suggests techniques to integrate grammar speaking and writing lessons.

Literature review

Herring (2012) did researches on the significance of grammar in communication. Studying the association of grammar and communication, he also highlighted the genesis of Grammar and pointed out different types of interpretations and discussions of the most famous grammarians of English language acclaimed widely.

His study concluded that grammar aims to master over four basic language skills. Praise & Meenaksi (2015) analyzed the vitality of grammar in communicative competence and highlighted that Grammar is the building-block for communication, which supports understanding the meaning and intent of an oral or written message. Batstone & Ellis (2009) stated that a key aspect of language acquisition for learners involves learning how to make appropriate connections between grammatical forms and the meanings which they typically signal which shows how grammar is important. All the studies done so far acclaim that proper communication cannot be possible without the knowledge of grammar. All above-mentioned studies found out that grammar is the key part of communication.

Materials

Mastering grammar is the most vital thing which will be useful to improve English for English learners and with the help of grammar, they can speak and communicate like native speakers. There are some obvious important aspects of grammar which could be the key components to enhance learners' oral as well as written speeches. A good grasp of grammar also aids the sender of the messages to avoid sending any incorrect data to the receiver and foster well-formed communication. If the constructions of the expressions are well-formed, the reader or listener comprehends the meaning very well. On the other hand, wrongly-constructed grammar causes misunderstanding or the occurrence of the wrong impression. Expressing yourself with the good knowledge of Grammar guarantees that your ideas and expressions are perceived as intended. The most obvious importance of grammar is that a good command of grammar greatly helps writing skills to be improved. Language learners with a good feel of the grammar rules in language usage is highly likely to write a meaningful and comprehensible text. Grammar assists language learners to organize ideas well while writing an essay, a letter or a report to express them in the right order. Learners who are writing something should avoid making grammar errors because they may confuse readers and obscure the core meaning of the message.

Confidence is especially important while speaking in the foreign language and when learners has the right balance of grammar they do not feel shy or fear and hesitation while speaking. Proper and correct grammar helps learners to speak and write confidently in social, academic or business settings successfully. When a learner speaks or writes with correct grammar, her or his speech flows better whether it is oral or written. When language learners are less likely to hesitate or feel uneasy about their language, they will increase their opportunities to interact with others well, make good presentations or work as a perfect leader in organizations where communication is essential. Grammar can be es-

sential when a foreign language learner wants to sound like a native speaker. Because grammar teaches how to put words together to make a sentence, learners should know at least basic grammar sentence forming rules. To be more precise, grammar matters a lot as it helps us communicate in an effective way by expressing our thoughts clearly and concisely when we speak or write.

Methods

When it comes to integrating grammar into speaking or writing language skills, there are certain aspects to consider. Firstly, teaching grammar in isolation can be ineffective because in most cases learners can learn grammar rules well and achieve high scores in grammar tests, however, they cannot use this knowledge in practice. This is because grammar is mostly taught separately from other language skills and applying this grammar knowledge can be impractical for learners. That's why it is vital to integrate grammar with speaking and writing. Here are some tips for both teachers and language learners to make grammar freely-used in oral and written speeches. It is better to give learners a chance to practice the grammar concept immediately after they are taught it. This could be an essay or a small paragraph where they should be asked to use the exact grammar concept. Through writing more often, learners form a close association between grammar and writing. Knowing writing can be improved with some grammar practice enforces the idea in the learners that language learning is more than just memorizing rules rather practicing. It could also be beneficial to emphasize the crucial relationship between reading and writing for the students. It is better to provide learners with a reading passage or a well-written essay where they will have an opportunity read and analyze the writing styles and certain grammar concepts which puts this knowledge into practice. Academic articles or essays generally enhance not only the reading comprehension skills of learners but also gives clues about particular grammar concepts and helps learners to put this knowledge into practice more easily. It is not uncommon that grammar is an element of language is usually not practiced with the integration of other language skills. Speaking is a language skill that can be useful for grammar practice. If teachers provide learners with certain grammar concept and ask them to practice it while speaking improves not only speaking but also grammar. For example, the topic of adjectives can be practiced when learners are asked to describe a person or a place. Or, prepositions of place can be put into practice when they are asked to make up sentences and speak using the prepositions: "in, on, at, under, next to".

Conclusion

To conclude, grammar is a key language component which forms words and constructs sentences to

express ideas and emotions. In other words, grammar provides the rules and structures for the common use of both spoken and written language, so a close attention should be given to this area of subject. As Larsen-Freeman (1993) highlighted, the high demand for grammar in today's world shows that it is critical,

especially in a society where texting and using slang terminology is so common. We cannot form a society where proper and correct communication among people is not guaranteed which could be achieved better with the good command of grammar and practical usage of it.

References

1. Batstone, R., & Ellis, R. (2009). Principled Grammar Teaching. System, 37(2), 194 - 204.
2. Brown H. D. Language Assessment. Principles and Classroom Practices. – New York: Pearson Education, Inc., 2004.
3. Herring, S. C. (2012). Grammar and Electronic Communication. The Encyclopedia of Applied Linguistics, 1-9.
4. Jalolov.J.J, Makhkamova. G.T, Ashurov.S.SH. English Language Teaching Methodology (theory and practice). – Tashkent. 2015.
5. Larsen-Freeman, D., 1993. A nonhierarchical relationship between grammar and communication. Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics (GURT) 1992: Language, Communication, and Social Meaning.
6. Praise, S. &Meenaksi, K. Importance of Grammar in Communication.International Journal of
7. Research Studies in Language Learning, 4 (1), 97 – 101.

Nozima MUKHTOROVA,

Samarkand State Institute of Foreign Languages

@mukhtorovanozima1501@gmail.com

STRUCTURAL LINGUISTICS OF THE 20 TH CENTURY: THE MAIN IDEAS OF FERDINAND DE SAUSSURE

Annotation: structural linguistics, as a dominant linguistic approach of the 20th century, owes its foundations to Ferdinand de Saussure. His ideas laid the groundwork for modern linguistic theory by introducing fundamental distinctions such as langue and parole, signifier and signified, and the synchronic and diachronic study of language. This article explores Saussure's main contributions, emphasizing the systematic nature of language and its role as a structured system of signs. His work influenced later linguistic schools, including structuralism and semiotics, shaping the development of contemporary linguistic thought.

Key words: *structural linguistics, Ferdinand de Saussure, langue and parole, signifier and signified, synchronic and diachronic analysis, linguistic structuralism.*

Аннотация: структурная лингвистика, как доминирующий лингвистический подход 20-го века, обязана своими основами Фердинанду де Соссюру. Его идеи заложили основу современной лингвистической теории, введя такие фундаментальные различия, как язык и речь, означающее и означаемое, а также синхроническое и диахроническое изучение языка. В этой статье исследуются основные вклады Соссюра, подчеркивая системную природу языка и его роль как структурированной системы знаков. Его работа повлияла на более поздние лингвистические школы, включая структурализм и семиотику, сформировав развитие современной лингвистической мысли.

Ключевые слова: *структурная лингвистика, Фердинанд де Соссюр, язык и речь, означающее и означаемое, синхронический и диахронический анализ, лингвистический структурализм.*

Annotatsiya: strukturaviy tilshunoslik 20-asrning dominant lingvistik yondashuvi sifatida o'zining asoslari uchun Ferdinand de Sossyurga qarzdor. Uning g'oyalari til va shart, ishora va ishora, tilni sinxron va diaxronik o'rganish kabi fundamental farqlarni joriy etish orqali zamonaviy tilshunoslik nazariyasiga asos solgan. Ushbu maqola Sossyurning asosiy hissalarini o'rganib, tilning tizimli tabiatini va uning tuzilgan belgilar tizimi sifatidagi rolini ta'kidlaydi. Uning ijodi keyingi tilshunoslik maktablariga, jumladan, strukturalizm va semiotikaga ta'sir ko'rsatib, zamonaviy tilshunoslik tafakkurining rivojlanishini shakllantirdi.

Kalit so'zlar: *strukturaviy tilshunoslik, Ferdinand de Sossyur, til va parol, belgilovchi va belgilovchi, sinxron va diaxronik tahlil, lingvistik strukturalizm.*

The 20th century witnessed a significant shift in linguistic studies, largely due to the groundbreaking ideas of Ferdinand de Saussure. His work laid the foundation for structural linguistics, emphasizing the systematic nature of language and the interrelation of its elements. Before Saussure, linguistic research was primarily historical and comparative, focusing on the evolution of languages over time. However, he introduced a new perspective that prioritized understanding language as a structured system operating within a specific moment.

Saussure's ideas, posthumously compiled in *Course in General Linguistics* (1916), introduced several key concepts that revolutionized linguistic theory. Among these, the distinction between *langue* and *parole*, the concept of the linguistic sign, and the differentiation between synchronic and diachronic analysis became fundamental to modern linguistic studies. His structuralist approach not only influenced linguistics but also extended into other fields such as anthropology, philosophy and literary theory.

The research process includes the following steps:

1. **Textual Analysis** – A close examination of Saussure's original concepts, such as *langue* and *parole*, the linguistic sign and the distinction between synchronic and diachronic analysis, to understand their theoretical implications.

2. **Comparative Approach** – A comparison of Saussure's ideas with pre-existing linguistic theories to highlight the shift from historical linguistics to structuralism.

3. **Impact Assessment** – An evaluation of how Saussure's theories influenced later linguistic schools, including the Prague School and semiotics, as well as their application in other disciplines like anthropology and literary studies.

By integrating these methods, this study aims to provide a comprehensive overview of Saussure's role in shaping 20th-century linguistic thought and his lasting impact on modern language studies.

The analysis of Ferdinand de Saussure's theoretical contributions reveals that his work fundamentally transformed linguistic studies by establishing structuralism as a dominant approach in the 20th century. His key concepts—*langue* and *parole*, the linguistic sign, and the distinction between synchronic and diachronic analysis—laid the foundation for modern linguistic theory and semiotics.

1. Establishment of Structural Linguistics

Saussure's argument that language functions as a system of interdependent elements led to the structuralist approach. His emphasis on *langue* (the collective system of language) over *parole* (individual speech acts) redirected linguistic research from isolated utterances to

the underlying structure of language. This perspective influenced later structuralist movements, including the Prague School and the Copenhagen School.

2. Revolutionizing the Concept of the Linguistic Sign

The analysis confirms that Saussure's definition of the linguistic sign, consisting of the signifier (sound or written form) and the signified (concept), reshaped the study of meaning in language. The arbitrary nature of this relationship demonstrated that meaning arises not from inherent connections between words and objects but from systematic differences within the language. This principle became a cornerstone of semiotics and influenced later thinkers such as Roland Barthes and Jacques Derrida.

3. Shift from Diachronic to Synchronic Linguistics

The results show that Saussure's methodological shift from historical (diachronic) analysis to structural (synchronic) analysis marked a turning point in linguistic studies. By focusing on language as a system at a given point in time, he provided a framework that allowed linguists to study language scientifically, independent of historical evolution. This approach influenced linguistic fields such as phonology and morphology, shaping contemporary linguistic research.

4. Impact on Other Disciplines

Beyond linguistics, Saussure's theories had a profound impact on anthropology, philosophy and literary theory. His structuralist model was adopted by scholars such as Claude Lévi-Strauss in anthropology and Jacques Lacan in psychoanalysis. The results indicate that his work also laid the groundwork for post-structuralism, which later challenged some of his ideas while still building on his structuralist framework.

Overall, the findings confirm that Saussure's contributions were instrumental in redefining linguistic studies and had lasting interdisciplinary effects. His work remains central to contemporary discussions on language, meaning and structural relationships in various fields.

The findings of this study highlight the transformative impact of Ferdinand de Saussure's ideas on 20th-century linguistic thought. His structuralist perspective reshaped the study of language, shifting focus from historical linguistics to a systematic analysis of linguistic structures. By emphasizing language as an interconnected system of signs, Saussure provided a framework that influenced not only linguistics but also fields such as anthropology, philosophy and literary theory.

One of the most significant contributions of Saussurean linguistics is the distinction between *langue* and *parole*. This differentiation redirected linguistic inquiry toward the underlying structures governing language use rather than individual speech acts. The concept

remains central to modern linguistic analysis, particularly in structuralist and semiotic traditions. However, later scholars, including Noam Chomsky, challenged this view by introducing the notion of competence and performance, arguing that internalized grammatical rules should be a primary focus of linguistic study.

The idea of the linguistic sign—composed of the signifier and the signified—also proved groundbreaking. Saussure's assertion that the relationship between signifier and signified is arbitrary laid the foundation for semiotics, influencing thinkers such as Roland Barthes and Umberto Eco. However, post-structuralists like Jacques Derrida later critiqued Saussure's model, arguing that meaning is never fixed but constantly deferred in a process he termed *différance*. This critique opened the door to new interpretations of meaning in language, expanding upon but also challenging Saussure's rigid structuralism.

Saussure's emphasis on synchronic over diachronic analysis was another revolutionary shift. While traditional linguistics focused on the historical development of languages, Saussure proposed that language should be studied as a system at a given moment. This approach became fundamental to structuralist linguistics, influencing the work of the Prague Linguistic Circle

and later developments in phonology and morphology. However, critics argue that excluding historical change from linguistic analysis may limit a full understanding of language evolution and variation.

Ferdinand de Saussure's contributions to linguistic theory fundamentally reshaped the study of language in the 20th century. His structuralist approach introduced key concepts such as *langue* and *parole*, the linguistic sign and the distinction between synchronic and diachronic analysis, all of which continue to influence modern linguistic thought. By viewing language as a structured system of signs, Saussure provided a methodological framework that shifted linguistic inquiry from historical analysis to the study of language as an interrelated system.

The impact of Saussure's theories extends beyond linguistics into disciplines such as anthropology, literary theory and philosophy. Structuralist scholars built upon his ideas, while post-structuralists critiqued and expanded them, leading to new developments in semiotics and discourse analysis. Despite various reinterpretations and challenges to his theories, Saussure's foundational insights remain integral to contemporary discussions on language and meaning.

References:

1. de Saussure, F. (1916). *Course in General Linguistics*. McGraw-Hill.
2. Bally, C., & Sechehaye, A. (Eds.). (1916). *Cours de linguistique générale*. Payot.
3. Barthes, R. (1967). *Elements of Semiology*. Hill and Wang.
4. Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press.
5. Derrida, J. (1976). *Of Grammatology*. Johns Hopkins University Press.
6. Eco, U. (1976). *A Theory of Semiotics*. Indiana University Press.
7. Jakobson, R. (1960). *Style in Language*. MIT Press.
8. Lévi-Strauss, C. (1958). *Structural Anthropology*. Basic Books.
9. Todorov, T. (1981). *Introduction to Poetics*. University of Minnesota Press.
10. Benveniste, É. (1971). *Problems in General Linguistics*. University of Miami Press.
11. Hjelmslev, L. (1953). *Prolegomena to a Theory of Language*. University of Wisconsin Press.
12. Harris, R. (1987). *Reading Saussure*. Duckworth.
13. Lyons, J. (1977). *Semantics* (Vol. 1 & 2). Cambridge University Press.
14. Martinet, A. (1960). *Elements of General Linguistics*. Faber & Faber.
15. Sebeok, T. A. (2001). *Signs: An Introduction to Semiotics*. University of Toronto Press.

Shabon FARMONOVA,
 Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrasida dotsenti,
 pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD.

KVALITOLOGIK NAZORAT VOSITALARI YORDAMIDA O'QUVCHILAR BILIMINI SIFATLI BAHOLASH

Annotatsiya: kvalitologik yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tayanch kompetensiyalarini rivojlantirish, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan muhim usuldir. Ushbu yondashuv, o'quvchilarning kognitiv, kommunikativ, ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi. Kvalitologik metodlar orqali o'quvchilarning har birini individual ravishda o'rgatish, ularning bilim olishda faolligini oshirish hamda bilim va ko'nikmalarni amaliyotda qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirish mumkin.

Kalit so'zlar: kreativlik, kommunikativlik, mantiqiy fikrlash, o'z-o'zini rivojlantirish, dunyoqarash, motivli vaziyat, amaliy tajriba.

Аннотация: квалитологический подход к развитию основных компетенций учеников начальной школы направлен на повышение эффективности учебного процесса. Этот подход помогает развивать когнитивные, коммуникативные, социальные и личностные компетенции учащихся. С помощью качественных методов возможно индивидуализированное обучение, повышение активности учеников в процессе обучения и формирование навыков применения знаний и умений на практике.

Ключевые слова: креативность, коммуникативность, логическое мышление, саморазвитие, мировоззрение, мотивационная ситуация, практический опыт.

Annotation: the quality-based approach to developing foundational competencies in primary school students aims to enhance the effectiveness of the learning process. This approach helps in fostering cognitive, communicative, social, and personal competencies in students. Through quality methods, it becomes possible to provide individualized teaching, increase students' active participation in learning, and cultivate the ability to apply knowledge and skills in practical situations.

Key words: creativity, communication, logical thinking, self-development, worldview, motivational situation, practical experience.

Kirish. Kvalitologik yondashuv ta'lim jarayonida o'quvchilarning tayanch kompetensiyalarini rivojlantirishning samarali vositasi hisoblanadi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning bilim olish jarayonini faqat o'rgatish emas, balki ularning individual ehtiyojlariga moslashtirishni, kreativ va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni, shuningdek, amaliy ko'nikmalarni shakllantirishni maqsad qiladi. Boshlang'ich sinfda bu yondashuv o'quvchilarga o'ziga xos metodlar orqali bilimni o'zlashtirish va ijtimoiy faoliyatda muvaffaqiyatli bo'lish uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni egallashga yordam beradi.

O'quvchilarda o'z-o'zini rivojlantirish, milliy va umummadaniy, kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish asosida ijtimoiy kompetentlilikning mazkur komponentlari tarkib toptiriladi. Ushbu komponentlar nafaqat motivli-emotsional komponentga taalluqli, balki boshqa komponentlarda ham o'z ifodasini topadi. Ikkinchi komponentning tarkibida nafaqat boshqalarning bilimlari, holati, balki o'zining bilimlari ham aks etadi. Hamkorlik jarayonida o'quvchi o'z holati, xususiyatlari, layoqatlarini idrok etgan holda harakatlanadi. O'z harakatlarini sherigining ko'zi bilan qaragan holda idrok etadi.

Tahlil va natija. Har qanday nuqtayi nazarning kuchli va kuchsiz tomonini ko'ra oladi. Xuddi mana shunday munosabat doirasidagina o'quvchi o'z atrofidagi voqealarni

aniq baholash imkoniga ega bo'ladi. V.G.Pervutinskiyning nuqtayi nazariga ko'ra, ijtimoiy kompetentlilik quyidagilarni o'z ichiga oladi: 1) ijtimoiy intellekt – ijtimoiy vaziyatlarni tushunish va mazkur vaziyatlarga moslashuvchanlik bilan yondashish; 2) ma'naviy yetuklik – qadriyatli yo'nalishlar, dunyoqarash va motivlar; 3) ijtimoiy-kasbiy yetuklik – perseptiv, empativ, kommunikativ, refleksiv, o'z-o'zini namoyon etish, ko'nikmalar; 4) bashorat qilish, maqsadga intilish; 5) axborot texnologiyalari va xorijiy tilni bilish, ijtimoiy-axloqiy yetuklik, mas'uliyatlilik, maqsadga intiluvchanlik, qat'iyatlilik, o'ziga ishonish, tashkilotchilik, talabchanlik.

Ushbu tarkib ham bizningcha, ijtimoiy kompetentlilikni to'liq ifodalaymaydi. Ijtimoiy-kasbiy kompetentlilik o'zida faqatgina mehnat va kasbiy ko'nikmalarni mujassamlashtirsa, ijtimoiy-axloqiy yetuklik liderlik sifatlarini ifodalaydi. N.V.Kalininaning ta'biricha, ijtimoiy kompetentlilik ikkita tarkibiy qismni o'zida mujassamlashtiradi. Kognitiv xulq-atvorga asoslangan shakllantiruvchi komponent muayyan tarkibiy qismlardan iborat: ijtimoiy intellekt, ijtimoiy ko'nikmalar, ijtimoiy xulq-atvor ko'nikmalari, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan faoliyatni bajarish imkonini beradigan maxsulдор usullar, murakkab hayotiy vaziyatlarda samarali munosabat o'rnatish ko'nikmalari hamda konstruktiv xulq-atvor ko'nikmalari. Motivli-shaxsiy

shakllantiruvchi komponent jamiyatda o'zini namoyon qilish hamda unga xos shaxsiy sifatlarini ifodalaydi.

O'quv-tarbiya jarayonida ijtimoiy kompetentlikning yuqorida ko'rsatib o'tilgan tarkibiy qismlarini mazmun jihatdan boyitib tayanch kompetensiyalar tarkibida o'quvchilarga taqdim etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Tayanch kompetensiyalar yordamida o'quvchilarda shakllantiriladigan ijtimoiy kompetentlik mazmun jihatidan muntazam takomillashadi. Tayanch kompetensiyalarni mazmun jihatidan boyitish asosida ijtimoiy kompetentlikning tarkibi ham takomillashadi. Jamiyat hayotidagi ilmiy, texnologik, ijtimoiy-ma'naviy taraqqiyot tayanch kompetensiyalarning mazmun jihatidan boyishiga asos bo'ladi. Bu esa o'z navbatida mazkur kompetensiyalarni integratsiyalash natijasida hosil bo'ladigan ijtimoiy kompetentlikning ham mazmun jihatidan takomillashuviga asos yaratadi. Ijtimoiy kompetentlikning asosini 2 ta katta guruhga mansub bo'lgan kompetensiyalar tashkil etadi. Birinchi guruhga mansub kompetensiyalar shaxsning xulq-atvori va xatti-harakatlarini mujassamlashtiradi. Mazkur guruhga quyidagi elementlarni kiritish mumkin: kommunikativ ko'nikmalar, guruhda ishlash layoqati, ziddiyatlar va muammolarni yecha olish layoqati. Ikkinchi guruh esa empatiya, roli moslashuvchanlik, mas'uliyatlilik kabilarni o'z ichiga oladi. Kommunikativ ko'nikmalar shaxslararo munosabatlarga asos bo'ladi. Muloqot o'quvchilar hayotida alohida ahamiyat kasb etib, bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Muloqot jarayonida har ikki ishtirokchi ham faol mavqega ega bo'ladi. Ularning birgalikdagi faoliyati mahsuli sifatida o'zaro axborot almashish jarayoni kechadi. Kommunikativ jarayonning har bir subyekti o'z muloqotdoshiga nisbatan faollik ko'rsatadi. U o'z suhbatdoshiga axborotlarni taqdim etar ekan, qiziqishlari, motivlari, ehtiyojlarini hisobga oladi. Har bir shaxs uchun muloqot jarayonidagi axborotlar muhim ahamiyatga ega bo'lib, ushbu jarayonda suhbatdoshlar umumiy fikr doirasida mulohaza yuritadilar. Shu asnda ular axborotlarni shunchaki qabul qilmaydilar, balki ushbu axborotlar ustida o'ylaydilar, fikr yuritadilar. O'zaro axborot almashinish muloqotdoshlarning xulq-atvoriga ham ta'sir ko'rsatadi.

Kommunikativ ko'nikmalar doirasida shaxslarning muvaffaqiyatli munosabat o'rnatishlari uchun zarur bo'ladigan ko'nikmalar nazarda tutiladi. Bunda asosiy e'tibor shaxslararo munosabatlar jarayonida nazokat bilan muomalada bo'lish, o'zini tutish, suhbatdoshiga hurmat ko'rsatish nazarda tutiladi. Ushbu jarayonda nafaqat kommunikativ ko'nikmalar, xulq-atvor qoidalari rioya qilish, balki kognitiv faoliyat ham amalga oshiriladi. Muloqot jarayonida shaxslararo munosabatlar doirasida birgalikdagi faoliyatga kirishiladi. Muloqot qoidalari o'zida ijtimoiy axloq, faol tarzda musobaqalashtirish, o'z-o'zini namoyon etish qoidalari amal qilishni qamrab oladi. Ijtimoiy kompetentlikning tarkibiy qismi

sifatida kommunikativ ko'nikmalar boshqalarni tushunish va uni tushunishlariga imkoniyat yaratishdan iborat shaxsiy layoqat sifatida namoyon bo'ladi. O'quvchilar muloqotning turli usullarini o'zlashtirishlari va vaziyat bilan bog'liq holda uni qo'llashlari uchun ta'lim jarayonida qulay sharoit yaratilishi kerak. Shu asosda o'quvchilarni shaxslararo munosabatga tayyorlash amalga oshiriladi. Ijtimoiy kompetentlikning shaxs faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan tarkibiy qismlari o'zaro muvofiq keladigan vaziyatlarni tanlash, xulq-atvor ko'rinishlarini o'zlashtirish, kommunikativ hamda integrativ ko'nikmalarni mujassamlashtiradi.

Ijtimoiy kompetentlikning o'quvchilar uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan tarkibiy qimlaridan biri guruhli faoliyat tajribasiga ega bo'lishdir. O'quv jarayonida o'quvchilarni guruhda faoliyat ko'rsatishga o'rgatish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bu ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlash bilan bir qatorda o'quvchilarni hamkorlikda ishlashga o'rgatishga ham xizmat qiladi. Buning uchun o'quvchilar oldiga tabaqalashtirilgan aniq maqsadlar qo'yish talab etiladi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, jarayonning o'zi kabi uning natijasi ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarni faol tarzda shaxslararo munosabatga kirishishlarini ta'minlaydi. Ularning o'z-o'zlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ma'lumki, o'zaro birgalikdagi faoliyat har doim muayyan maqsadga erishishni nazarda tutadi. Birgalikdagi faoliyat o'quvchilarning amalga oshirilayotgan faoliyatga bo'lgan munosabatlarini oydinlashtiradi. Bu esa erishilgan yakuniy natijaga tuzatishlar kiritishni nazarda tutadi.

Amaliy faoliyat muayyan o'quv jarayoni yoki layoqatning mahsuli hisoblanadi. Ta'lim mazmunini kompetensiyaviy yondashuv asosida loyihalashda o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish asosiy maqsad sifatida belgilanishi lozim. Integrativ yondashuv asosida ta'lim mazmunini tanlashda o'quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish o'quv materiallarining mantiqiy asosini tashkil etishi kerak. Vaziyatli topshiriqlar o'quvchilarni amaliy ko'nikmalarni egallashga yo'naltiradi. Har bir topshiriq o'quvchilarda muayyan ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qilishi nazarda tutiladi. Shu maqsadda vaziyatli topshiriqlar majmuini belgilash talab qilinadi. Motivli vaziyatli topshiriqlar o'quvchilarda tayanch kompetensiyalarni egallash mayllarini hosil qiladi.

Topshiriqlarni yechish jarayonida o'quvchilarda muayyan kompetensiyalarni egallashga nisbatan moyillik vujudga keladi. Mantiqiy fikrlashga asoslangan topshiriqlar o'quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarga o'zaro dialogga kirishish, individual faoliyat uslubiga ega bo'lish, bilimlarni o'zlashtirish va mustahkamlash imkonini beradi.

Xulosa. Kvalitologik yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tayanch

kompetensiyalarini rivojlantirish ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Bu yondashuv, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda, ularning kognitiv, kommunikativ, ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalarini bir vaqtning o'zida rivojlantirishga

yordam beradi. O'quvchilarning faol ishtiroki, ijodiy fikrlash va amaliy ko'nikmalarni egallash orqali ular hayotda muvaffaqiyatli bo'lishlari uchun zarur tayanch kompetensiyalarni shakllantiradi. Natijada ta'lim tizimi sifatini yaxshilashga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muslimov N.A. Professional formation of future vocational teachers. Monograph // Science. 2004. – T. 4.
2. Muslimov N.A. Theoretical and methodological bases of professional formation of the teacher of vocational education. Diss.... red. science. dr // T.: 2007. 315- r. 2007.
3. Инамов Д.Д., Ходжабаев А.Р. Квалиметрический подход как средство отценки качества подготовки будущих педагогов профессионального образования // Журнал "Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития". Материалы 12-й международной конференции. Выпуск 12. Часть II. – Санкт-Петербург: 2014. С.93-95.
4. Ишмухаммедов Р.Ж. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари // Қўлланма. –Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2006. 36- бет.
5. Краевский В.В., Хуторской А.В. Основы обучения: дидактика и методика // Учебное пособие для студентов ВУЗ. –М.: Издательский центр "Академия", 2007. 246 - с.
6. Куронов М. Ўзбекистон умумий урта таълим мактабларида миллий тарбиянинг илмий-педагогик асослари: Пед. фан. д-ри ... дис. – Т., 1998. 316-б.

Kamolaxon ABRORXONOVA,

*Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi kafedrasini mudiri,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
E-mail: kabrorxonovna@mail.ru*

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING KASBIY PEDAGOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirish masalalari ko'rib chiqiladi. Xususan, pedagogik faoliyatning psixologik jihatlari, o'qituvchilarning kasbiy kompetentlik darajasini oshirishda zamonaviy yondashuvlar va imkoniyatlar tahlil qilingan va boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda psixologik yondashuvlarning ahamiyatini yoritadi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf o'qituvchisi, kasbiy kompetentlik, pedagogik faoliyat, psixologik imkoniyatlar, ta'lim samaradorligi.

Аннотация: в данной статье рассматриваются вопросы развития профессионально-педагогической компетентности будущих учителей начальных классов. В частности, анализируются психологические аспекты педагогической деятельности, современные подходы и возможности повышения уровня профессиональной компетентности учителей, а также подчеркивается значение психологических подходов в развитии профессиональной компетентности учителей начальной школы.

Ключевые слова: учитель начальных классов, профессиональная компетентность, педагогическая деятельность, психологические возможности, эффективность обучения.

Annotation: this article examines the development of professional and pedagogical competence of future primary school teachers. In particular, it analyzes the psychological aspects of pedagogical activity, modern approaches and possibilities for increasing the level of professional competence of teachers, and emphasizes the importance of psychological approaches in the development of professional competence of primary school teachers.

Key words: primary school teacher, professional competence, teaching activity, psychological capabilities, teaching effectiveness.

Hozirgi kunda ta'lim tizimi oldida turgan eng dolzarb masalalardan biri bu o'qituvchilarni zamonaviy talablarga mos ravishda tayyorlashdir. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish dolzarb masala bo'lib, bugungi ta'lim jarayonining sifatini oshirishni ta'minlaydi. Bo'lg'usi o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi nafaqat nazariy bilimlarni egallashni, balki ularning amaliyotda samarali qo'llanilishini ham talab qiladi. Shu bilan birga, pedagogik faoliyatning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'qituvchining psixologik tayyorgarligiga bog'liq. Yurtimizda pedagog kadrlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish maqsadida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentning 2022-yil 11-maydagi "Ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish" to'g'risidagi PF-81-son farmonida o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda ularning shaxsiy va professional o'sishini ta'minlovchi motivatsion tizimlar yaratish ko'zda tutiladi.

Kasbiy kompetentlik – bu shaxsning o'z kasbiy vazifalarini muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishini anglatadi. Oliy ta'lim muassasalarida bo'lg'usi boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi ularning pedagogik faoliyatida zarur bo'lgan asosiy kompetentliklarni rivojlantirishga qaratilgan. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun psixologik imkoniyatlar uning kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli olib borishda muhim ahamiyatga ega. Psixologik imkoniyatlar deganda, o'qituvchining shaxsiy fazilatlar, hissiy barqarorligi va ijtimoiy moslashuvchanligi tushuniladi.

V.I. Baydenko "kasbiy kompetentlik" tushunchasini quyidagicha tavsiflagan: o'z mutaxassisligi bo'yicha faoliyat yuritish uchun zarur bo'ladigan bilim, ko'nikma, malaka va qobiliyatlarga, kasbiy muammolarni qisman hal etishda bir vaqtda avtonomik va egiluvchanlik xususiyatlarga ega bo'lish; kasbiy shaxslararo muhitda hamkasblar bilan hamkorlikni rivojlantirish; insonga hozirgi zamon mehnat muhitida ish faoliyatini muvaffaqiyatli bajarish imkonini beruvchi bilimlar, xususiyatlar va ko'nikmalarning integrallashgan birlashuvi; faoliyat mezon (sifat o'lchovi), qo'llash sohasi, talab etiladigan bilimlarni o'z ichiga olgan standartlarni loyihalash tuzilmasi. Yuqorida keltirib o'tilgan fikrlarni umumlashtirgan holda V.I.Baydenko kasbiy kompetentlikni ish-faoliyat talablariga mos ravishda harakat qilishga, duch kelinadigan muammolarni mustaqil ravishda hal qilishga, shu bilan bir qatorda o'z ish-faoliyati natijalari, ya'ni mos ko'nikma va malaka, texnik usullarni baholay olishga tayyorligi va qobiliyati sifatida tushunadi.

Psixologik jihatdan tayyorlangan o'qituvchi o'quvchilar bilan individual yondashuvni amalga oshiradi, stressli vaziyatlarni boshqara oladi, bolalarning qiziqishlarini

va ehtiyojlarini to'g'ri baholaydi va shu orqali o'quvchilarda motivatsiya va o'z-o'ziga ishonchni shakllantiradi. O'qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish uchun quyidagi psixologik vositalardan foydalanish mumkin:

– refleksiya va o'zini tahlil qilish: o'qituvchi o'z faoliyatini doimiy ravishda tahlil qilib, kamchiliklarini aniqlashi va ularni tuzatishga harakat qilishi kerak;

– treninglar va seminarlar: o'qituvchilar uchun maxsus psixologik treninglarni tashkil qilish, ularning kommunikativ va boshqaruv ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi;

– motivatsiyani shakllantirish: o'qituvchining o'z faoliyatiga bo'lgan qiziqishini oshirish orqali uning psixologik barqarorligini ta'minlash mumkin.

Kasbiy kompetentligini rivojlantirish uchun psixologik jihatdan quyidagi imkoniyatlar mavjud:

1. Motivatsiyani shakllantirish.

O'qituvchilarni kasbiy o'sishga undash uchun ularning ichki motivatsiyasini rivojlantirish muhim. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning o'zlarini kasbiy jihatdan muvaffaqiyatli his qilishlari ularda yangi bilimlarni o'rganishga nisbatan qiziqish uyg'otadi.

2. Shaxsiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash.

Psixologik treninglar, stressni boshqarish texnikalari va o'zini anglash mashg'ulotlari o'qituvchilarda kasbiy o'ziga ishonch hosil qilishga yordam beradi.

3. Kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun o'quvchilar va ota-onalar bilan samarali muloqot qilish imkoniyatlarini yaratish muhim. Bu psixologik treninglar orqali rivojlantirilishi mumkin.

4. Innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash.

Psixologik jihatdan o'qituvchilarning yangi texnologiyalar va metodlarni qo'llashga bo'lgan qo'rquvini yengish uchun motivatsion yondashuvlar qo'llaniladi. Bu orqali ular o'z faoliyatida innovatsion yondashuvlarni qo'llashga tayyor bo'ladilar.

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish, ayniqsa boshlang'ich sinf o'qituvchilarining professional faoliyatida, shaxsning psixologik jihatlariga asoslanadi. Ushbu jarayon o'qituvchining o'z-o'zini anglash, motivatsiya, psixologik barqarorlik va kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirish orqali amalga oshiriladi. Kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda motivatsiya asosiy psixologik omil hisoblanadi. Ishga bo'lgan ichki va tashqi qiziqish o'qituvchining o'z imkoniyatlarini to'liq ochib berishiga imkon yaratadi. Shuningdek, kasbiy kompetentlikning muhim tarkibiy qismi o'qituvchining samarali muloqot qilish qobiliyatidir. Bu o'quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan yaxshi munosabat o'rnatish imkonini beradi. Bugungi kunda zamonaviy jamiyat ta'lim tizimi oldiga yuqori malakali, intiluvchan, raqobatbardosh, tashabbuskor, ma'naviy va jismoniy sog'lom shaxslarni tarbiyalab

berish talabini qo'ymoqda. Shu munosabat bilan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisida kasbiy kompetentlik sifatleri ham bo'lishi kerak. Har bir pedagogning kasbiy kompetensiyasi bo'lib, u shaxsning yaxlit tuzilishidagi nazariy va amaliy tayyorgarligining birligini ifodalaydi va uning kasbiy mahoratini tavsiflaydi. Muayyan mutaxassislik kasbiy bilim va ko'nikmalarning muvofiqlik darajasi, normativ talablar, muayyan faoliyat sohasidagi kasbiy tayyorgarlik darajalari kasbiy kompetensiyaning mazmunini tashkil qiladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, interaktiv dars usullaridan foydalanish raqamli texnologiyalarni joriy qilish va masofaviy ta'lim vositalari bu jarayonda amaliy vositalar bo'lib xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy pedagogik kompetentligini rivojlantirish – bu ta'lim tizimining sifatini oshirishning asosiy omilidir. Ta'lim tizimida tom ma'noda o'quvchilarga sifatli, foydali va amaliy ahamiyatga ega ma'lumotlarni tizimli ravishda yetkazib bera olishi uchun bugungi kun o'qituvchisi, axborotlarni tezkor qabul qilish

va shu bilan bir qatorda o'quvchilarga aniq, tushunarli hamda tez yetkazib berishning uddasidan chiqa olishi zarur. Bu esa o'qituvchining kasbiy kompetentlik sifatleri, pedagogik mahorati hamda kreativ qobiliyatiga ega bo'lishi nazarda tutiladi.

Muxtasar aytganda, bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarining kasbiy pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish psixologik jihatdan muhim ahamiyatga ega. Pedagogik kompetensiyalar o'qituvchilarning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishlari uchun zaruriy shartdir. Innovatsion yondashuvlar, zamonaviy metodika va psixologik prinsiplar orqali bu kompetensiyalarni oshirish, o'quvchilarning sifatli ta'lim olishlariga yordam beradi. O'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni, o'z navbatida, o'quvchilarning bilim olish motivatsiyasini oshiradi va ta'lim sifatini yaxshilaydi. Shuningdek, pedagogik tayyorgarlik jarayonida psixologik jihatlar e'tiborga olinishi zarur, chunki bu o'qituvchilarning professional rivojlanishi va o'quvchilarga ta'siri uchun muhimdir. Kelajak avlod uchun sifatli ta'lim muhitini yaratishda bunday yondashuvlar muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentning 2022-yil 11-maydagi "Ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish" to'g'risidagi PF-81-son farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-martdagi "Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PQ-5032-son qarori.
3. Белкин А.С. Компетентность, профессионализм, мастерство. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2006. – 176 с.
4. Hasanboyeva O., Yo'ldoshev Q. "Pedagogik psixologiya". – Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti, 2021.
5. Scientific theoretical and methodical journal Original paper BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHISIDAGI KASBIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI . H.A. Saipova , X.I. Obidova .2024-yil
6. Xodjayev B. "Ta'lim texnologiyalari". – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2020.
7. Xodjayeva L. (2019). O'zbek pedagogikasida innovatsion yondashuvlar. Pedagogika va psixologiya jurnali. Vygotsky L. "Pedagogik psixologiya". – Moskva: Prosveshchenie.

Dilbar DAMINOVA,
Termiz davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi
Shahnoza XOLTO'RAYEVA,
Termiz davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalish talabasi

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARDA OG'ZAKI NUTQ KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK MUAMMOLAR

Annotatsiya: maqolada zamonaviy o'qituvchilar, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining turli xil nutq faoliyati jarayonidagi muammolar, boshlang'ich maktab o'quvchilarining og'zaki nutqini rivojlantirishning turli xil pedagogik usullari va ulardan foydalanishga tayyorligi muammolari muhokama qilinadi. Zamonaviy o'qituvchi turli xil nutq faoliyati jarayonida foydalanish uchun boshlang'ich maktab o'quvchilari bilan ishlashda yetarli nazariy va amaliy tajribaga ega bo'lishi kerak. Maqolada o'qituvchilar boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlashda foydalanadigan ko'plab ish usullari keltirilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich maktab o'quvchilari, pedagogik usullar va texnikalar, nutq faoliyati, og'zaki nutq, pedagogik muammolar.

Аннотация: в статье рассматриваются проблемы современных учителей, учителей начальных классов в процессе различной речевой деятельности, проблемы готовности к использованию различных педагогических методов и методов развития устной речи учащихся младших классов. Современный учитель должен иметь достаточный теоретический и практический опыт работы с учащимися начальных классов, чтобы его можно было использовать в процессе различной речевой деятельности. В статье представлены многие приемы и приемы работы, которые используют учителя в работе с учениками младших классов.

Ключевые слова: младшие школьники, педагогические методы и приемы, речевая деятельность, устная речь. Педагогические проблемы.

Annotation: the article discusses the problems of modern teachers, elementary school teachers in the process of various speech activities, the problems of readiness to use various pedagogical methods and methods of developing oral speech of elementary school students. A modern teacher should have enough theoretical and practical experience in working with elementary school students to be used in the process of various speech activities. The article presents many work methods and methods that teachers use in working with elementary school students.

Key words: primary school students, pedagogical methods and techniques, speech activity, oral speech. Pedagogical problems.

Kirish. O'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish eng qiyin texnikadir. Mulohaza yuritishni o'rganish savollar bilan hikoya shaklida bayonotlarni tuzish bilan boshlanadi, shuningdek, ko'rgan, eshitgan, o'qigan narsalari uchun og'zaki sharhlarning mazmuni, tuzilishi va hajmi jihatidan sodda bo'lishi kerak. Axloqiy mavzularda mulohaza yuritishga alohida o'rin beriladi. Ularning mazmuni to'g'ridan-to'g'ri dalillarni ham, "teskari" dalillarni ham o'z ichiga olgan. Fikrlash uchun mavzuni tanlash quyidagilarga javob beradi:

- 1) maktab o'quvchilarining yosh xususiyatlari,
- 2) axloqiy tarbiya darajasi,
- 3) muammo mazmunining mavjudligi,
- 4) kommunikativ maqsad,

Fikrlash uchun aniqlangan muammo o'quvchilarni qiziqtirishi, gapirish, tasdiqlash, ishonitirish istagi va zarurligiga hissa qo'shishi kerak. O'qituvchining vazifasi o'quvchiga fikrni tasdiqlash uchun dalil topishda yordam

berishdir. Zamonaviy o'qituvchi, S.T.Yavorskayaning so'zlariga ko'ra, maktab rivojlanishi davomida pedagogika fani to'plagan o'qitish usullarining boyligi bilan tanishishi kerak. Bu unga ma'lum bir mavzuni o'rganish uchun oqilona va maqsadga muvofiq usul yoki texnikani tanlashga yordam beradi, o'quv jarayonini optimallashtirishga yordam beradi, chunki o'qitish usullari o'qituvchining jonli ijodidir. Savodxonlik paytida og'zaki nutqni rivojlantirish uchun tanlangan usullar ular boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy aloqa ko'nikmalarini shakllantirishga hissa qo'shishini ta'kidlash uchun asos beradi.

Tahlil va natija. Zamonaviy maktabda o'qitish samaradorligi o'qituvchining har bir dars uchun o'qitish usuli yoki usulini tanlash qobiliyatiga bog'liq bo'lib, shaxsning (o'quvchining) yakuniy fazilatlarini loyihalashtirgan maqbul pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda maqsadi – ilmiy xodimlar va o'qituvchilarni turli xil nutq faoliyati jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining

og'zaki nutqini rivojlantirishning pedagogik usullari bilan tanishtirish. Pedagogik nazariya va maktab amaliyotida boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'z ishlarida foydalanadigan ko'plab o'qitish usullari qayd etilgan, chunki "usul – bu o'qituvchini yetkazish usuli va talabalar bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish va ularning dunyoqarashini shakllantirish usuli. Tilni o'rganish samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchining o'qitish usullarini, ularning xususiyatlari va tasniflash tuzilmalarini to'g'ri tushunishga bog'liq.

Maktab ta'limi o'quvchiga o'z fikrini nutq vaziyatiga mos ravishga to'g'ri va ravon ifodalashni o'rgatishi lozim. Bunga nutq so'zlash ko'nikmasini rivojlantirish orqali erishish mumkin. "O'zbek tilining izohli lug'ati"dan nutqiy ko'nikmalarni ifodalovchi "nutq", "so'zlamok", "gapirmok" so'zlarining alohida ma'no qirralari misollar bilan keltirilib, bu so'zlarning umumiy izohidan kelib chiquvchi "nutq so'zlash" atamasiga ta'rif berilgan.

Usulni, texnikani, mashqni tanlash o'zboshimchalik bilan amalga oshirilmasligi kerak, chunki bu ko'plab obyektiv omillarga bog'liq, shuning uchun ularni tanlashda siz asosiy maqsadni, darsda hal qilinadigan aniq vazifalarni aniq bilib olishingiz kerak. Maqsadga erishish uchun eng samarali usullar, texnikalar, mashqlar doirasini aniqlashtirish kerak va ularning tanlovini belgilaydigan asosiy sabablarni hisobga olgan holda, ularning ba'zilariga e'tibor qaratish lozim. O'qitish uchun usullarni tanlash ularning funksiyalari va bolalarning psixologik, intellektual va nutqiy rivojlanish darajasini hisobga olgan holda amalga oshirildi, ya'ni: 1) kuzatish usuli; 2) o'xshashlik usuli; 3) og'zaki usul. Ushbu o'qitish usullarini tanlash omillarning boyligi bilan belgilanadi: ta'limning semantik maqsadlari, savodxonlik xususiyatlari, har bir darsning maqsadi, maktab o'quvchilarining imkoniyatlari; o'qitish jarayonida ishlatiladigan vositalar, dars bosqichlari, didaktik tizimning xususiyatlari, o'quvchilarning samarali faoliyatini tashkil etish. Kuzatish usuli eshitish va vizual idrok yordamida adabiy til normalarini o'zlashtirishga imkon beradi.

Turli xil tabiatdagi mashqlarni qo'llash jarayonida u o'quvchilar tomonidan fonetik tizimning faol assimilyatsiyasiga hissa qo'shadi, nafaqat tovushlarni eshitish, balki ularning yaratilishini nazorat qilish, talaffuzni takomillashtirish, fonetik eshitish qobiliyatini keskinlashtirish va shu asosda so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish va ishlatish imkonini beradi. Bu o'quvchilarning nutqini tahlil qilish imkonini berdi: a) tuzatish usullarini aniqlash; b) iboralarni qayta tuzish; c) ularni boshqa so'zlar bilan aniqlang va to'ldiring. Ushbu usul ona tilining eng yaxshi namunalarini tinglash va idrok etish qobiliyatini shakllantirishga yordam berdi. Buning uchun ular ertaklar, she'rlar, maqollardan foydalanganlar, chunki aynan tasvirlar orqali so'zlar bolalarning ongiga ularning aniq soylari bilan kirgan. Ushbu tasvirlarni

uyg'otgan his-tuyg'ular ta'siri ostida bola so'z bilan o'ylashni o'rgandi. Kuzatish usuli maxsus tanlangan nutq mashqlari asosida jonli so'z va undan foydalanish xususiyatlari to'g'risida yangi bilimlarni egallashni nazarda tutgan. Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, til materiallarini kuzatish: 1) o'quvchilarga lingvistik faktlar, jarayonlarning mohiyatini tushunishga yordam berish; 2) ular va ulardan kelib chiqadigan nazariy xulosalar o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishga imkon beradi; 3) keyingi o'quv vazifalarini hal qilishni, o'quv mashqlarini bajarishni osonlashtiradi; 4) tegishli hodisalarni aniqlashga yordam beradi va yangi bilimlarni o'zlashtirish uchun allaqachon shakllangan ko'nikma va ulardan foydalanish; 5) mustaqil qidiruv ko'nikmalarini mustahkamlash; 6) o'quvchilarning bilim faoliyatini, ularning vazifani hal qilishda mustaqilligini faollashtirish. Savodxonlik davrida og'zaki nutqni rivojlantirish bo'yicha ishlarda og'zaki usul keng qo'llaniladi. Ushbu usul turli xil texnikalar (suhbat, hikoya, xabar, mulohaza) yordamida amalga oshirilishi mumkin. Ushbu usulning mohiyati shundan iboratki, o'qituvchining qidiruv faoliyatini til materiallari – "tovush", "so'z", "jumla", "gap", shuningdek nutqni kuzatish asosida tashkil qiladi, umuman olganda, nafaqat o'rganilgan narsalarni ko'paytirishga yordam beradi, balki xulosalar, mulohazalarni shakllantiradi. Suhbat – bu og'zaki usulda amalga oshiriladigan usullardan biridir. Suhbatning zaruriy sharti – bu savollarni berishning ravshanligi, ularning tuzilishi va mazmuni. Tarkibga ko'ra, savollar ham til, ham nutq ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan, ya'ni: xotirani rivojlantirishga hissa qo'shadigan bilimlarni eslab qolish, ko'paytirish, lug'atni to'plash, sifatini tekshirishga "tovush", "so'z" asosiy tushunchalarini shakllantirishga, adabiy talaffuz normalarini o'zlashtirishga qaratilgan nutq ko'nikmalarini shakllantirish; tovush talaffuzini takomillashtirish; lug'atni boyitish va faollashtirish; nutq holatiga, bayonotning ma'nosiga, uni taqdim etish shakliga yo'naltirishni ta'minlash.

"O'quvchilarda og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida" "Nutq faoliyati turlari, o'quvchilarning og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari" asarlarida nutq faoliyati haqidagi nazariy yondashuvlar bayon qilingan, rus va xorij olimlari (F.de Sossyur, L.V.Shcherba, A.A.Leontev, Y.S.Kubryakova, I.A.Zimnaya)ning nutq faoliyatiga oid nazariy yondashuvlari keltirilib, nutq faoliyati va uning turlari tavsiflangan. Nutq faoliyatiga oid turli qarashlar tahlil qilingan, uning turlari va ta'riflari keltirilgan. Nutq faoliyati, yozma hamda og'zaki nutq, ularning turlari, nutqiy kompetensiya, lingvistik kompetensiya tushunchalari metodik jihatdan izohlangan. Nutq o'stirish darslarida hosil qilinadigan ko'nikmalar tavsiflanib, ularni takomillashtirish zaruriyati haqida fikr yuritilgan. O'quvchilarda tinglab tushunish, o'qib tushunish, gapirish va yozish ko'nikmalarini tizimli

rivojlantirish, matn ustida ishlash orqali samarali muloqot qilishga tayyorlash bo'yicha 1-sinf dan 4-sinf ga qadar dastur va darsliklar mazmuni yangilanmoqda. Matn asosida o'quvchini turli nutq vaziyatlariga tayyorlash amaliyotda sinalgan to'g'ri va samarali yondashuv, biroq ona tili va ikkinchi tilni o'qitishda ularning mezonlari, maqsadi va vazifalari biri ikkinchisidan farq qiladi, albatta. Shu nuqtayi nazardan ona tili ta'limiga tatbiq etilayotgan tinglab tushunish, o'qib tushunish, gapirish va yozish ko'nikmalaridan ayrimlarni takomillashtirish, ona tili talablaridan kelib chiqib yangicha yondashishni taqozo qiladi.

Masalan, gapirish ko'nikmasi o'zga tilni o'rganishda mos keladi, ammo tilning tashuvchilariga o'z ona tillarida gapirishga o'rgatilmaydi. Taklif etilayotgan atama "nutq so'zlash"ni ikki ma'noda talqin qilish mumkin: birinchidan, nutqiy ko'nikmalar tizimida o'z fikrini adabiy tilda to'g'ri va ravon, mantiqan izchil bayon etish malakasi; ikkinchidan, notiqlik mahoratini oshirish, nutq madaniyatini puxta egallash tizimi. Bu fikrni G'. Hamroyevning "Maktabning boshlang'ich sinfiga o'z ona tilida gapirib turgan bolalar qabul qilinishi, ularning bemaolol tinglab tushunishi e'tiborga olinsa, 0 darajadan shakllantiriladigan ko'nikmalar faqat o'qish va yozish bo'lib qoladi. Yuqori sinflarda bu ham muammo bo'lmaydi, chunki 2-sinf ga kelgan o'quvchi gapirish, o'qish, tinglab tushunish va yozish ko'nikmasiga ma'lum ma'noda

ega bo'ladi. Tilning tashuvchisi sifatida eshitib tushuna oladigan, o'qiy oladigan, gapira oladigan, yoza oladigan o'quvchiga endi eshitgan xabarni, ma'lumotni (audio, video shakldagi qo'shiq, she'r, g'azal, savol) anglash; o'qigan matnining mazmunini fahmlash; qabul qilgan ma'lumotlari asosida adabiy tilda ravon nutq so'zlash va o'z munosabatini mazmunli yozib bera olish (insho) talablarini qo'yish kerak.

Xulosa. O'quvchi talaffuzini adabiy til me'yorlariga moslashtirish murakkab masalalardan biri bo'lib, mazkur jarayonda o'quvchilarning har biri bilan alohida-alohida ishlash talab qilinadi. Mamlakatning turli hududlarida turli tovushlar, bo'g'inlar, qo'shimchalar, so'zlar talaffuzi bilan bog'liq muammolar uchraydi. Leksik omil. Bunda o'quvchining so'z boyligi rivojlantiriladi. Ayniqsa, sinonimlardan foydalanish mahorati oshiriladi, shuningdek, ibora, tasviriy ifoda, undov va boshqa leksik vositalardan nutq vaziyatiga ko'ra foydalaniladi. Intonatsiya bilan bog'liq omillar. Ravon va ta'sirchan nutq so'zlashda o'quvchiga, umuman, nutq so'zlovchiga ohangdan foydalanish, o'zbek tilida so'zlar, gaplar va boshqa sintaktik birliklarning aytilish ohangi bo'yicha nazariy bilim hamda amaliy ko'nikmasi bo'lishi talab etiladi. Masalan, darak gaplar oxirida ohangning pasayib borishi, buyruq hamda so'roq gaplarda avval ko'tarilib, keyin tushishi yoki so'roq olmoshlari ishtirok etgan gaplarda olmosh joylashgan o'rin balandroq aytilishi va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Фуломов А., Неъматов Ҳ. Она тили таълими мазмуни. Ўқитувчилар учун методик кўпланма. – Т.: Ўқитувчи, 1996. 9-б.
2. Лернер Я. Дидактические основы методов обучения Текст. / И.Я.Лернер – М.: Педагогика, 1981. 186-с.
3. Ҳусанбоева Қ. Адабий таълим жараёнида ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатишнинг илмий-методик асослари: пед. фан. док-ри дисс. автореф. – Т.: ТДПУ, 2006. – 262 б.
4. Shabbazova D.R. ONA TILI O'QITISH METODIKASI. – Toshkent: "METHODIST NASHRIYOTI", 2023 .
5. T.Almamatov, Q.M.Yadgarov, Sh.Almamatov O'zbek tilini o'qitishda innovatsion, pedagogik texnologiyalardan foydalanish (Metodik qo'llanma). 2013.
6. Roziqova O. va boshqalar. Ona tili didaktikasi. – Т.: Yangi asr avlodi, 2005.
7. Daminova Dilbar Melimurodovna METHODOLOGY FOR DEVELOPING MATHEMATICAL LITERACY SKILLS IN PRIMARY CLASS STUDENTS. NOVATEUR PUBLICATIONS JournalINX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal. October, 2023, 2023-yil. 88-92-betlar.

Otabek ABDUNAZAROV,
Bojxona instituti o'qituvchisi

O'QUVCHILAR BILIMINI NAZORAT QILISHDA INTERAKTIV TESTLARDAN FOYDALANISH

Annotatsiya: ushbu maqolada o'quvchilar bilimini nazorat qilishda interaktiv testlarning ahamiyatini, shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalaridan, xususan, Ispring Suite 8 dasturidan foydalanishning o'quvchilarning bilim darajasini baholashdagi samaradorligi va afzalliklari ko'rsatilgan. O'qituvchilar uchun vaqtni tejash, testlarni qiziqarli va samarali qilish, va ko'chirmakashlikni oldini olish imkoniyatlari ta'kidlanadi. Maqola, shuningdek, an'anaviy testlardan farqli ravishda, interaktiv testlarning o'quvchilarga qiziqarli va samarali ta'lim olish imkoniyatini yaratishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *interaktiv testlar, o'quvchilar bilimini nazorat qilish, zamonaviy axborot texnologiyalari, Ispring Suite 8, test dasturlari, pedagogik texnologiyalar, multimedia vositalari, ta'lim samaradorligi, kompyuter texnologiyalari.*

Annotation: this article examines the importance of interactive tests in controlling students' knowledge, as well as the effectiveness and benefits of using modern information technologies, in particular the Ispring Suite 8 program, in assessing students' knowledge. The opportunities for teachers to save time, make tests interesting and effective, and prevent cheating are emphasized. The article also shows that, unlike traditional tests, interactive tests create an opportunity for students to receive an interesting and effective education.

Key words: *interactive tests, control of students' knowledge, modern information technologies, Ispring Suite 8, test programs, pedagogical technologies, multimedia tools, learning effectiveness, computer technology.*

Аннотация: в данной статье рассматривается важность интерактивных тестов в контроле знаний учащихся, а также эффективность и преимущества использования современных информационных технологий, в частности программы Ispring Suite 8, при оценке уровня знаний учащихся. Подчеркиваются возможности для учителей экономить время, делать тесты интересными и эффективными, а также предотвращать списывание. В статье также показано, что, в отличие от традиционных тестов, интерактивные тесты создают для учащихся возможность получать интересное и эффективное образование.

Ключевые слова: *интерактивные тесты, контроль знаний учащихся, современные информационные технологии, Ispring Suite 8, тестовые программы, педагогические технологии, мультимедийные средства, эффективность обучения, компьютерные технологии.*

Bugungi globallashuv jarayonida ona tili fanini o'qitish har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Mana shu maqsad va vazifalarni amalga oshirish uchun bugungi kunda ona tili va adabiyot fani o'qituvchilari ta'lim jarayonida zamonaviy axborot kommunikatsiyalaridan unumli foydalanishmoqda. Sababi esa zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida samarali natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish, olingan nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma va malakalar darajasini baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga yangicha yondashuv, zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llay olishni talab etadi.

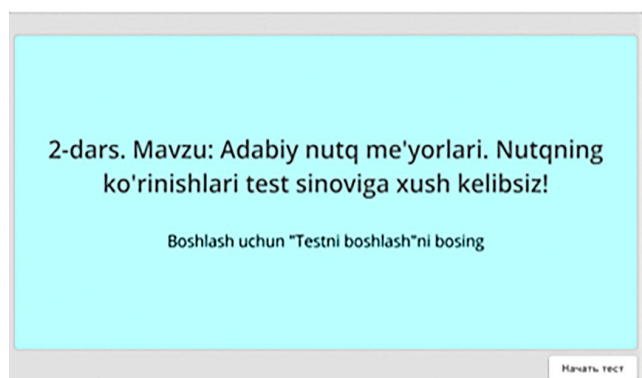
Hozirgi ona tili ta'limi jarayonida o'quvchilar bilimini nazorat qilishning asosan diktant, insho, bayon, test kabi usullaridan foydalanib kelinmoqda. Bu usullarning o'ziga yarasha afzallik va kamchiliklari bor. Butun dunyo shiddatlik bilan raqamli texnologiyalarga o'tib bormoqda, ijtimoiy hayotning deyarli barcha sohalarida kompyuter texnologiyalaridan unumli foydalanishga o'tildi. Shular

qatori ona tili ta'limi jarayonida o'quvchilar egallagan bilim, ko'nikma va malakalar darajasini baholashda multimediali elektron o'quv kurslarni yaratish imkoniyatini beruvchi pedagogik dasturiy vositalar ichida yuqori reytingga ega bo'lgan Ispring kompyuter dasturidan foydalanish yaxshi samara beradi deb o'ylaymiz. "Ispring Free dasturi. PPT, PPTX, PPS, PPSX formatdagi fayllarni Flash (SWF) va HTML5 formatiga konvertatsiyalash imkoniyatini beradigan mualliflik dasturi hisoblanadi" [2; 190] S.X. Muhammedova, M.D. Abdullayeva va boshqalarning "O'zbek tili va adabiyoti ta'limida zamonaviy axborot texnologiyalari" nomli o'quv qo'llanmasida ushbu dasturning ona tili va adabiyot ta'limi uchun ancha qulayliklar yaratilishi haqida ma'lumot olishimiz mumkin. Lekin u va shunga o'xshash manbalarda misollar orqali ko'rsatib amaliy yondashilmagan.

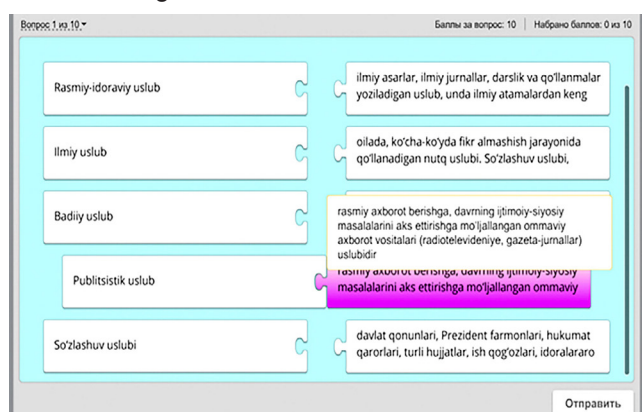
Quyida aynan ona tili darsida ham qo'l keladigan Ispring Suite8 dasturida tayyorlangan topshiriqlar va ularning an'anaviy topshiriqlardan afzallik jihatlarini ko'rib chiqamiz. O'qituvchi, eng avvalo, mavzuning ichidan yoki mavzuga aloqador savollarni tahlil qilib ularning tuzulishiga, mazmuniga, darajasiga moslab bir necha xilda o'quvchilarga berishi mumkin. Biz ularning ba'zilarini ko'rsatib o'tamiz.

8-sinf ona tilidan 2-dars. Adabiy nutq me'yorlari.

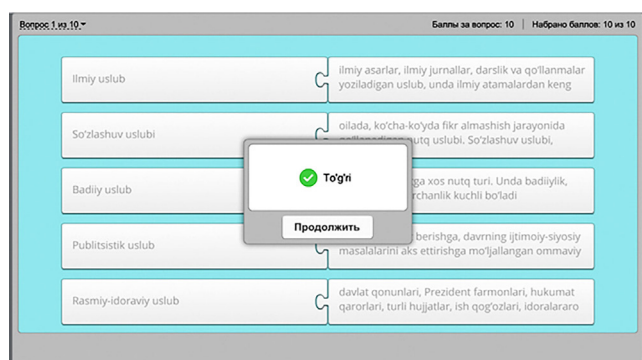
Nutqning ko'rinishlari mavzusi bo'yicha o'quvchilar bilimini mustahkamlash va aniqlash bo'yicha interaktiv test topshiriqlarini ishlab chiqqanmiz.

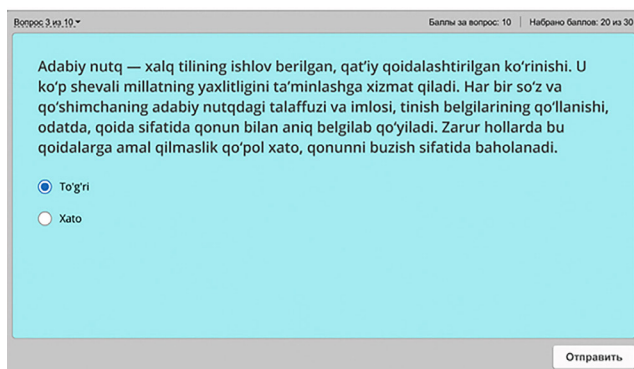
1-rasm. Test sinovi boshlanishini bildiradi. "Testni boshlash" tugmasi bosiladi.

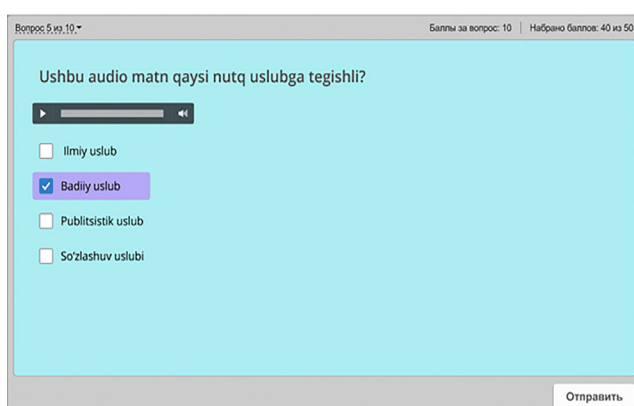
2-rasm. 1-savol. Berilgan qatorlar va ustunlarni ma'nosiga qarab sichqoncha bilan juftlaydi. O'quvchilar bu shakldagi kabi topshiriqlarni bajarganda, eng avvalo, ularning topshiriqlarga qiziqishi oshadi, tushuncha va izohlarning bir-biridan farqini anglash osonlashib barchasini bir joyda ko'rish imkoni bo'ladi. An'anaviy testda esa o'quvchi bunga o'xshash testlarni chalkashtirib yuborishi kuzatiladi.

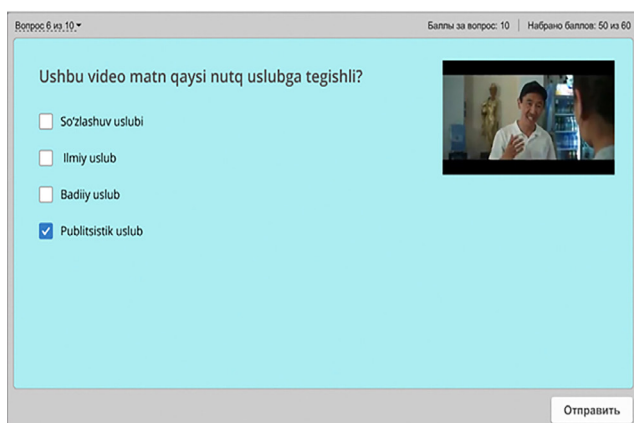
3-rasm. Ko'rib turganimizdek, juftlarning to'g'ri joylashtirilishi natijasida "to'g'ri" degan natijani ko'rsatmoqda. O'quvchi ham, o'qituvchi ham vaqtdan yutib natijani shu zahotiyiq biladi.

4-rasm. Bu topshiriqda berilgan matnning mazmuni to'g'ri yoki noto'g'riligi belgilanadi. Umuman bunday topshiriqlarda o'quvchilarning e'tiborini savol matnining mazmuniga qaratiladi. Unda berilayotgan fikrda xato bor yoki yo'qligiga diqqatli va sinchkov bo'lish talab etiladi.

5-rasm. Bu topshiriqda kerakli audio matn yuzasidan savol berishga mo'ljallangan. Bu topshiriqdan o'zbek tilining barcha bo'limlarida foydalansa bo'ladi. Ayniqsa, fonetika bo'limida, matnlarni eshitib tushinishda yuqori samaradorlikka erishadi. To'g'ri javob variantlarini ham bir nechta qilish imkoni bor.

6-rasm. Bu topshiriqda kerakli videoni biriktirib shu videoga doir savollarni taqdim etish mumkin. O'quvchilar ham ko'rib, ham eshitib ko'rgan videosiga munosabatlarini bildiradilar.

Вопрос 7 из 10 Баллы за вопрос: 10 Набрано баллов: 60 из 70

hisobot berilayotgan muddat hamda unda aks ettirilayotgan sohaga doir ma'lumotlar aniq bo'lishi lozim. Hisobot korxona, tashkilot, muassasaning yil, chorak yoki oy davomida amalga oshirgan ishlarinigina qamrab olmasdan qo'lg'a kiritilgan yutuqlar, ularning omillari, yo'l qo'yilgan kamchiliklar va ularning sabablari, rejalashtirilgan ishlarining bajarilishida ularning samaradorligini ta'minlash bo'yicha taklif-mulohazalar ham o'z ifodasini topadi. Shuning uchun ham hisobot mavzu bo'yicha tegishli taklif, mulohaza va tavsiyalar keltirish bilan xulosalanadi". Ushbu matn qaysi nutq uslubiga tegishli?

☒ Publististik uslub

☐ So'zlashuv uslub

☐ Badiiy uslub

☒ Ilmiy uslub

Отправить

7-rasm. Bu topshiriq an'anaviy testga o'xshash, lekin bunda to'g'ri javob variantlari bitta yoki bir nechta bo'lishi mumkin.

Вопрос 8 из 10 Баллы за вопрос: 10 Набрано баллов: 70 из 80

Nuqtalar o'rniga mos so'zni yozing. Og'zaki so'zlashuv sohasi, badiiy adabiyot sohasi, axborot-targ'ibot sohasi, ish yuritish sohasi, ilmiy soha. Adabiy nutqning biror sohaga xoslangan bunday ko'rinishi uslubi deyiladi.

adabiy us

Отправить

8-rasm. Bu topshiriqda tushirib qoldirilgan so'zni yoki savol mazmuniga qarab kerakli so'zni kompyuter klaviaturalari yordamida imlo qoidalarga mos holda yozishga mo'ljallangan. Bunday testlar o'quvchilarning kompyuterda yozish texnikasi oshishiga ham xizmat qiladi.

Вопрос 9 из 10 Баллы за вопрос: 10 Набрано баллов: 80 из 90

Quyidagi qatorlarni mazmuniga joylashtirib chiqing!

1. o'rinni va odob bilan foydalanish.

2. so'zning ma'no nozikliklarini anglash,

3. ulardan to'g'ri,

4. Tilni bilish - so'z boyligiga ega bo'lish,

Отправить

9-rasm. Bu topshiriq tartibsiz bo'lgan, mazmuni buzilgan gaplarni; tushunchalarni; salbiy bo'yoqdan ijobiy bo'yoqqa yoki aksincha bo'lgan sinonimlarni tartib bilan joylashtirish amalini bajarish mumkin. Natijada o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

Поздравляем, вы прошли тест!

Результат теста

Ваши баллы: 100% (100 баллов)

Проходной балл: 80% (80 баллов)

Просмотреть тест Завершить

10-rasm. Topshiriqlar tugagandan so'ng yakunlash tugamsi bosiladi va ja'mi ballar yig'indisi ko'rsatiladi. Bu ham o'qituvchining vaqtini anchagina tejaydi.

Вопрос 1 из 10

#	Вопрос	Результат	Набрано	Баллы
1.	Bir-biriga mos tushunchalarni belgilang!	✓	10	10
2.	Quyidagi matnlarni nutq uslub bo'yicha moslab chiqing!	✓	10	10
3.	Adabiy nutq — xalq tilining ishlov berilgan, qat'iy qoidalashtirilgan ko'rinishi. U ko'p shevali millatning yaxlitligi...	✓	10	10
4.	Til — fikrni bayon etish va o'zgaralar fikrini tushunishning eng asosiy vositasi. U o'z vazifasini og'zaki va yozma...	✓	10	10
5.	Ushbu audio matn qaysi nutq uslubiga tegishli?	✓	10	10
6.	Ushbu video matn qaysi nutq uslubiga tegishli?	✓	10	10

3. Badiiy uslub

3. badiiy adabiyotga xos nutq turi. Unda badiiylik, ifodaviylik, ta'sirchanlik kuchli bo'ladi

rasmiy axborot berishda davomida ilmiylik qo'lyozma

To'g'ri

Результаты Назад Далее

11-rasm. Yakuniy ballarni bilgandan so'ng orqaga qaytib, agar xato variantlarni belgilagan bo'lsa, to'g'ri javobni bilishi va tahlil qilishi mumkin.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, bunday testlarda an'anaviy testlarga qaraganda bir xillik bo'lmaydi va o'quvchilarga bir muncha qiziqarli hisoblanadi. Bundan tashqari, mazkur interaktiv testlarni rasm, ovoz va formulalar yordamida tuzish imkoniyati mavjudligi ularni yanada qiziqarli va qolaversa, o'quvchilarni katta qiziqish bilan ishlashga chorlaydi. Shuningdek, o'qituvchilarni ortiqcha qog'ozbozlikdan ham qutqaradi. Sinfda 25 nafar o'quvchi bo'lsa, 25 xil variant bo'ladi va ko'chirmakashlikning oldi ham olingan bo'ladi. To'g'ri, buning uchun maktablar kompyuter bilan taminlangan bo'lishi kerak. Yaqin orada yuritimizdagi barcha maktablar zamonaviy kompyuter to'plamlari bilan ta'minlanishiga ishonamiz va biz bu imkoniyatlardan unumli foydalanishimiz darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.Qodirov, H. Ne'matov va boshqalar. Ona tili. 8-sinf o'quvchilari uchun darslik. — T.: Cho'lpon, 2019.
2. S.X.Muhamedova, M.D.Abdullayeva, Sh.Sh.Yuldasheva, Y.B.Eshmatova. O'zbek tili va adabiyoti ta'limida zamonaviy axborot texnologiyalari. O'quv qo'llanma. — T.: Tafakkur bo'stoni, 2015.
3. K.Qosimova, S. Matchonov va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi. — T.: Noshir, 2009.
4. www.iSpring.ru

Marjona TOSHPULATOVA,
ToshDO'TAU mustaqil izlanuvchisi,
Alfraganus universiteti o'qituvchisi

"FARHOD VA SHIRIN" DOSTONINI TOPSHIRIQLAR ASOSIDA O'RGANISH

Annotatsiya: maqolada Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonini o'qishdan oldin, o'qish davomida va o'qishdan keyin bajariladigan topshiriqlar asosida o'rganish tavsiya qilingan. Barchamizga ma'lumki shoir ijodini maktabda o'rganish biroz mushkul masala. Chunki shoir asarlari yaratilgan davr tili bilan bugungi adabiy til o'rtasida ancha tafovut bor. Shuning uchun bu tilni tushunish o'quvchiga oson emas. Mumtoz asarlarni qulay tushunish uchun qiziqarli, fikrlashga undaydigan topshiriqlardan foydalanish yaxshi samara beradi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, "Farhod va Shirin", milliy g'urur, o'zlikni anglash, ezgulik, mumtoz adabiyot, o'rganish.

Annotation: in the article, it is recommended to study Alisher Navoi's epic «Farhad and Shirin» on the basis of tasks performed before reading, during reading and after reading. As we all know, it is a bit difficult to study the work of a poet at school, because there is a big difference between the language of the period when the poet's works were created and the literary language of today. Therefore, it is not easy for the student to understand this language. It works well to use fun, thought-provoking tasks to facilitate understanding of classics.

Key words: Alisher Navoi, «Farhad and Shirin», national pride, self-awareness, goodness, classical literature, learning.

Аннотация: в статье рекомендуется изучение поэмы Алишера Навои «Фарход и Ширин» на основе заданий, выполняемых до чтения, во время чтения и после него. Всем нам известно, что изучение творчества поэта в школе представляет определенные трудности. Это связано с тем, что между языком, на котором были созданы произведения поэта, и современным литературным языком существует значительная разница. Поэтому понимание этого языка для учащихся непросто. Для лучшего освоения классических произведений целесообразно использовать интересные задания, побуждающие к размышлению, что дает хорошие результаты.

Ключевые слова: Алишер Навои, «Фарход и Ширин», национальная гордость, самосознание, благородство, классическая литература, изучение.

Alisher Navoiy merosini umumta'lim bosqichlarida o'rganish o'quvchilarda milliy g'urur va o'zlikni anglash tuyg'usini shakllantirishning asosidir. Shuningdek, uning ijodi turli sohalarida, madaniy, ma'naviy va ilmiy taraqqiyotda ham muhim o'rin tutadi. Mutafakkir asarlaridagi chuqur falsafiy hamda jamiyatni isloh qilish bilan bog'liq fikrlar bugungi kunning muammolarini hal qilishda ham dolzarb. Navoiy hamisha o'z zamonasining old fikrini aytgan. Bizning zamonda dolzarb bo'lgan masala aksaran boshqa davr uchun, ahamiyat kasb etaveradi¹. Besh askrim Navoiy ijodini targ'ib qilamiz, o'rganyapmiz, o'rganamiz. Maktab ta'limida "Farhod va Shirin" dostonini o'qishdan oldin, o'qish davomida va o'qishdan keyin bajariladigan topshiriqlar asosida o'rganishni tavsiya qilamiz va quyida keltiramiz.

1-topshiriq

Dostonni o'qishdan oldin...

"Chala xat" usuli. Tushirib qoldirilgan so'zlarni o'z o'rniga qo'ying

"Alisherbek naziri yo'q kishi edi. Turkiy til bila to ... aytubturlar, hech kim ...ko'p va xo'p aytgon emas. Yana musiqada yaxshi ... bog'labtur. Yaxshi ... yaxshi peshravlarlari bordur. Doim qasida va ... manzur qilar edi. Olti...kitobi nazm qilibtur, beshi "Xamsa" javobida, yana biri...vaznida "Lison ut-tayr" ... To'rt g'azaliyot devon tartib qilibtur. To'rt...devoni tartib qilibtur:"G'aroyib us-sig'ar", "Navodir ush-shabob", "Badoyi ul-vasat", "Favoidul-kibar" otliq....

"Boburnoma"dan.

Foydalanish uchun so'zlar: g'azaliyot, masnaviy, g'azal, "Mantiq ut-tayr", otliq, she'r, oncha, nimaxor, naqshlar.

1 Sultonmurod Olim. Navoiy – yoshlarga. –T., 2008. B. 64.

2-topshiriq

Ushbu tasvirlar haqida fikr - mulohazalaringizni yozing.

1. _____
2. _____
3. _____

Asarni o'qishga tayyorlanamiz...

Alisher Navoiyning "Xamsa"si tarkibidagi ikkinchi dostoni ishqiy-sarguzasht mavzusidadir. Dostonning asosiy voqealari ovozas olamni tutgan qudrat-u shavkatda, davlat-u shuhratda yagona Chin xoqonining farzandsizligi va bundan uning so'ngsiz iztiroblariga tushganligi tasviri bilan boshlanadi. Xoqonning birdan bir orzusi farzandli bo'lish edi. Maqsadiga yetish uchun ko'p nazrlar qildi. Talay tangalar sochdi. O'g'irlarning ko'nglini oldi, otasizlarga otalik qildi. Xayriyalari zo'ye ketmadi. Alloh iltijolarini ijobat qilib, unga o'g'il ato etdi.

O'ylab ko'ring.

Ushbu matn syujeti sizga nimani eslatdi?

Matnda keltirilgan voqealarga o'xshash voqeani biror-bir asarda uchratganmisiz?

Asarni o'qiymiz.

3-topshiriq. Quyida keltirilgan lug'at so'zlardan foydalanib, namunadagidek misralarning nasriy bayonini tuzing.

Yuzinda ishq asrori yozilgan Ichinda dard ta'vizi qozilgan	
Nigin-u la'l yo'q, duri shabafro'z Dema dur, gavhare, lekin jahonso'z	
Eshilgan ta'bi vafodin Teshilgan bag'ri haqqoki qazodin	
Ko'zida ashk selidin asarlar Damida oh dudidin xabarlar	
Muhabbat nuri ollinda huvaydo Jamolida vafo tug'rosi paydo.	Manglayida sevgining nuri ko'zga tashlanib turgan bo'lsa, chehrasida vafo tamg'asi paydo bo'lgan.

Asror – sirlar

ta'vizi – tumor, duo yozilgan varaqa

shabafro'z – kechasi yorituvchi

jahonso'z – jahonni kuydiruvchi

Asarni o'qish davomida...

rishtasi -ip

haqqoki qazodin - qismat zargari

damida - nafs

huvaydo - ravshan.

4-topshiriq

Quyib yuz himmat-u iqbol-u davlat,

Hamul far soyasidin topdi **ziynat**,

Bu farni **hodiya** baxt etgach **irshod**

Ravon shahzoda otin qo'ydi Farhod.

Harir-u hulla ichra bog'labon **chust**

Murassa mahd ichinda **tongdilar rust**.

Ziynat – “Himmat”dan “h”, “iqbol”dan “alif”(uni “i” deb ham, “o” deb ham, “a” deb ham ishlatish mumkin), “davlat”dan “d”ni olib, qo'shsak, “hod” paydo bo'ladi, buni “far”ning “soyasi”, ya'ni keyiniga olsak, “Farhod” so'zi hosil bo'ladi.

Hodiya – to'g'ri yo'l ko'rsatuvchi, yo'l boshlovchi, yetakchi

irshod – to'g'ri yo'l ko'rsatish **chust** – mahkam

Murassa – qimmatbaho toshlar bog'langan, qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan.

mahd – beshik **tongdilar** – belamoq, bog'lamoq

rust – mahkam qattiq

Ushbu baytlarda **ta'did**, **tanosub** kabi she'riy san'atlar qo'llanilgan.

To'g'ri

Noto'g'ri

Yuqoridagi baytlarda qo'llangan qofiyadosh so'zlarni aniqlang.

5-topshiriq. “Charxpalak texnologiyasi”. Doston qahramonlari tavsifi berilgan qatarga + belgisini qo'ying.

No	“Farhod va Shirin” dostonidagi qahramonlar tavsifi.	Farhod	Shirin	Mehinbonu	Shopur	Xusrav	Sheruya	Suqrot	Bahrom
1.	Harimi iffat ichra shoh ul ermish, Sipehr ismat uzra moh ul ermish. Yuzi gul, kiprigi derlar tikandur, Ne bor andoqqi hargiz bor ekanandur.								
2.	Ki, bu kishvardakim rashki jinondur , Bukun ismatpanohe hukmrondur. Agarchi soya solmas boshig'a toj, Va lekin tojvarlardin olur boj.								
3.	Jahon mulkin tutib xayl-u sipohi, Madoyin mulki oning taxtgohi. Nasabda topibon Kisrog'a payvand, Qayu payvand, farzandig'a farzand.								
4.	Jahonda qolmadi ul yetmagan ilm, Bilib tahqiqini kasb etmagan ilm. Bo'lub o'n yoshqa umrining mururi Yigirma yoshcha qaddu-u jism-u zo'ri.								
5.	Ne surat yozg'ali topib chu dast ul, Jahonni aylabon suratparast ul. Jahon mulkin kezib kishvar-bakishvar , Hududi boxtardin to ba xovar.								
6.	Magar hadis qilib erdi havodis , Ajab shahzoda shah mulkiga voris. Sharar andoqqi, bo'lg'ay o'tqa farzand Bashoqdekkim, erur temurga parkand .								
7.	Falakdek tab'i soyir , jismi sokin, Safar aylab, vale yo'q sayr mumkin. Sipehri hilm zotidin huvaydo , Shukuhi ilm ruxsorida paydo.								
8.	Falak raxshin zabun aylab samandi, Zuhal qaddin nigun aylab kamandi . Tutub Chin-u Xito ahli musallam Ki, ish vaqti emas Farhoddin kam.								

Spehr ismat – poklik osmoni

Kishvardakim – mamlakat

Jinondur – ayol

Ismatpanohe – hayo pardasi

Tojvarlardin – tojdorlardan

Tahqiqi – biror narsaning haqiqatini izlab, tekshirib ko'rish

Xovar – kun chiqish

Boxtardin-kun botishi

Havodis – aylanish (falakning aylanishi)

Hilm – yumshoq

Raxshin – ot

Kamandi – kamoni

Tab'i – osmon

soyir – sayr

Musallam – tan bermoq Zuhal – yulduz (sayyora nomi)

Kishvar-bekishvar – o'lkama-o'lka

parkand – o'xshash

Sharar – uchqun

Mulohaza yuritamiz...

6-topshiriq. Baytlarni sharhlang va savollarga javob bering. Notanish so'zlar lug'atini tuzing.

Burung'i ko'zgukim ashkingni sochdi,

Bu o'q uning tilsimin dog'i ochdi. (208-bet)

Savol: 1. **Burung'i** so'zini izohlang. Bayt mazmunini tahlil qiling. Ko'zgu ikkitami? Yoki bitta?

Mashaqqatdin yigitni el qori der

Ki, qozilmish iki-uch yuz qori yeri.

Bu yanglig' birla umri Nuh topsoq,

Balandda ko'prak andin ruh topsoq. Savol: 2. **"Mashaqqatdin yigitni el qori der"**. Ushbu misra haqida fikringizni bildiring.

Keyingi baytda shoir **Nuh** alayhissalom obraziga nega murojaat qilgan?

Tishi-u changol ila yiritib damo-dam,

Dema Farhodkushkim, o'zlarin ham.

Ko'rub ul zor-u bekas motamidin

Ki, hayvon beh vafosiz odamidin. (467-bet)

Savol: 4. **"Farhodkushkim"** kimlar edi? Nima uchun **"hayvon beh vafosiz odamidin"** Ushbu misralar haqiqati bugungi kunga qanchalik to'g'ri keladi?

Sizda ham shunday fikrlar tug'ilganmi?

7-topshiriq. Moslashtiring. Miniaturalarda tasvirlangan voqealarga e'tibor qarating. Quyida keltirilgan baytlardan mosini tanlang.

A

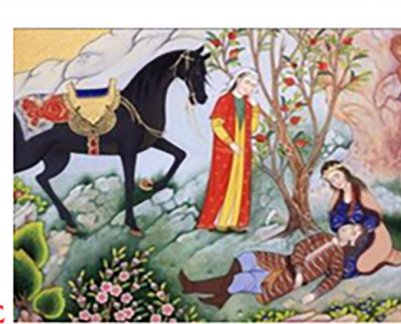
B

D

E

1. Boshimg'a tig'i g'am sursang ne bo'lg'ay,
Bu so'z deguncha o'tursang ne bo'lg'ay!
Meni hundudek otashgohga boshla
Uzorim xolidek o't ichra boshla.

2. Ko'ringach ul jamoli olamoro
Aning matlubi bo'ldi o
Hamul erdiki, maftun bo'lmish erdi,
Ko'rib ko'zguda majnun bo'lmish erdi.
Asarni o'qib bo'lgandan so'ng...

3. G'araz gar jon edi, olding ano hoy
O'lik tandin ne istarsen yano hoy.
Ko'nglung qonun ichardin to'yg'il emdi,
Meni o'z mehnatimg'a qo'yg'il emdi.

4. Bu bo'lg'ay dard-u ishq oyini, voh-voh?!
Vafo-u mehr sharti, Oллоh-Oллоh?!
Kishi ishqida zor o'lmoq bu o'lg'ay?!
G'amidin beqaror o'lmoq bu o'lg'ay?!

8-topshiriq. Test topshiriqlarini bajarish.

1. Manga Farhod ishq tuhmati bas

Ki, chehram ko'rmayin ul zor-u bekas. Ushbu baytda **tuhmat** so'zi qanday ma'noda qo'llangan?

A. Nadomat B. Tuhmat C. Achinish D. Hijron.

2. Shirinning fe'li o'g'il bolalarnikidek, o'q otib **ov qilib yuradi**. Unga turmush qurish haqida gapirishning **hech iloji yo'q**, bu haqda **gap boshlaguday** bo'lsangiz, o'zini o'zi **nobud qilishi** ham ehtimoldan holi emas.

Matn ichida ajratib ko'rsatilgan so'zlarning ma'nosiga mos kelmaydigan ma'no qaysi javobda berilgan.

A. Shikorga chiqadi. B. Imkoni yo'q. C. So'zlaguday. D. Azoblash.

3. Manga ne yor-u, ne oshiq havasdur

Agar men odam o'lsam ushbu basdur. Ushbu baytdan qanday xulosa chiqarish mumkin.

A. Odam bo'lish. B. Sevilish. C. Oshiq bo'lish. D. Havas qilish.

"Farhod va Shirin" dostoni mazmunidan kelib chiqib, bosh g'oya va yordamchi g'oyalarni aniqlang.

Bosh g'oya _____

Yordamchi g'oya _____

9-topshiriq. "O'ylang – juftlikda ishlang – fikr almashing".

Berilgan savol va topshiriqlarga, avval o'ylab, so'ng qisqa javob yozish. Juftliklar hosil qiling. Bir-biringiz bilan fikr almashib, ikkala javobni mujassam etgan, bitta umumiy javobni ishlab chiqishga harakat qiling.

1. Chin xoqonining farzandsizlikdagi hayoti **shabistonga** o'xshatilgan.

Sizningcha xoqonning hayoti **shabiston** bo'lsa, oddiy fuqaroning hayoti qanday kechishi mumkin?

2. Farhod favqulodda iste'dod sohibi bo'lib tug'ildi. Barcha ilmlarni egalladi. Mukammal komil inson darajasiga yetishi uchun kishida qobiliyat bo'lishi muhimmi? Yoki harakat?

3. Farhodning qobiliyat va harakat bilan o'rgangan ilm-u hunarlarini yozing.

a) Harakat _____

b) Qobiliyat _____

4. *Har ishni qilmish odamizod Tafakkur birla bilmish odamizod.*

Har ishni uddalayman deb o'ylaysizmi?

Insonning tafakkur qilish qobiliyatiga ta'sir qiluvchi omillar haqida fikringizni bildiring.

5. Farhod tilsimni yechish uchun Yunonistonga o'tlanadi. Ungacha uch manzildagi to'siqlarni yengishi. To'rtinchi manzilda Suqrot bilan uchrashishi kerak. Birinchi manzilda ajdahoni yengishi nafsni yengishiga ishora. Shunday ekan, inson o'z nafsini jilovlamasa, oqibatda nimalar sodir bo'lishi mumkin?

a. _____

b. _____

c. _____

6. Farhodning ikkinchi manzilda Ahrimanni yengishi qalbni poklashga ishora.

a. O'zingizning xatti-harakatlaringizni tahlil qilganmisiz?

b. Qalbingizni qanday poklaysiz? Qalb pokligi o'zi nima?

c. Darslikda berilgan parchadan Farhodning qalban pok inson ekanligiga ishora qiluvchi voqealarni yozing.

7. Suqrot aql timsoli. Farhod nega Suqrotni topish uchun mashaqqatli uch manzilni bosib o'tdi?

8. Farhod bilan Xusrav munozarasini tahlil qiling. Shu vaziyatda siz Farhodning o'rnida bo'lganingizda, Xusravga qanday javob bergan bo'lardingiz? Aqlingizga tayanasizmi? G'azabingizga?

9. Farhodning Salosil g'orida bandi bo'lganda, ozod bo'lish, qochish imkoni bor edi. Uning o'zini o'ylamay, o'zgalarni o'ylashi, o'ta jonkuyarligini qanday tushundingiz?

10. Farhodning tog'-u toshlarga chiqib ketishi, hayvonlar bilan do'st tutinishini qanday izohlaysiz?

11. Farhod o'limi oldidan nega **bodi saboga** murojaat qildi?²

² Toshpulatova M. "Farhod va Shirin" dostonini o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2024. 101-b.

Adabiyot boshqa fanlarga ko'ra inson ong shuuri-ga tez ta'sir qiladi. Shuningdek, mumtoz adabiyotni o'qigan, undagi inja tasviriylikni anglay olgan o'quvchi hayot haqiqatini tezroq ilg'ay boshlaydi. Haqiqiy badii-yat, anglangan va anglatilgan go'zallik o'quvchilarning

ma'naviyatigagina emas, tafakkuriga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi, uning shaxs sifatida shakllanish jarayoniga to'g'ri yo'nalish beradi.³ Sho'irning adabiy merosini ta'lim bosqichlarida o'rganish har bir avlodni ezgulik va ilm yo'lida intilishga undaydi.

3 Yo'ldoshev Q. Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari. – T.: O'qituvchi, 1996. –B.153.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Qomusiy lug'at 1-jild. – T.: Sharq, 2016. 536-bet.
2. Alisher Navoiy. Farhod va Shirin. Tamaddun. – T., 2021.540-bet.
3. Adabiyot. Umumiy o'rta ta'lim maktablari 9-sinfi uchun darslik. – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2019. 82-bet.
4. Sultonmurod Olim. Navoiy – yoshlarga. – T., 2008. 64-bet.
5. Yo'ldoshev Q. Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari. – T.: O'qituvchi, 1996. 153-bet.
6. Toshpulatova M. "Farhod va Shirin" dostonini o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2024. 101-bet.

Dilso'z NIGMATOVA,

Senior teacher

"Teaching foreign languages" department

Tashkent State University of Economics

IMPROVING WRITING SKILLS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Annotation: writing is a crucial tool for organizing and expressing thoughts and it plays a central role in foreign language teaching. In this article is discussed about role of writing, it's objectives, content, challenges of teaching writing skills and emphasizing the importance of writing in foreign language education.

Key words: *writing, skills, written language, sounds, texts, spelling, teaching.*

Аннотация: письмо является важным инструментом для организации и выражения мыслей, и занимает центральное место в обучении иностранным языкам. В этой статье рассматриваются роль письма, его цели, содержание, трудности в обучении письменным навыкам и важность письма в обучении иностранным языкам.

Ключевые слова: *навыки, письменная речь, звуки, текст, орфография, обучение.*

Annotatsiya: yozuv fikrlarni tartibga solish va ifodalash uchun muhim vosita bo'lib, chet tili o'rgatishda markaziy o'rin tutadi. Ushbu maqolada yozishning roli, uning maqsadlari, mazmuni, yozuv malakalarini o'rgatishdagi qiyinchiliklar va chet tili ta'limidagi yozishning ahamiyati haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: *yozuv, malaka, yozma nutq, tovushlar, matn, imlo, o'qitish.*

Introduction: the integration of technology in foreign language teaching has revolutionized how writing skills are developed and nurtured. By utilizing various digital tools and platforms, educators can enhance student engagement, offer immediate feedback and create more interactive and personalized learning experiences. Writing is a fundamental communication skill and plays a

crucial role in both academic and professional contexts. It helps students organize their thoughts, develop critical thinking skills and improve their language proficiency. Writing is also an effective way to reinforce grammar, vocabulary and syntax learned in speaking and listening exercises. Writing is a sophisticated mode of communication that allows individuals to convey thoughts through

a system of visual symbols. It plays a crucial role in translating spoken words into written form, ensuring that these ideas can be understood by others.

Historically, educational systems prioritized oral communication, often relegating writing, particularly in foreign languages, to a secondary position. This emphasis on speaking stemmed from the challenges of teaching writing within limited instructional time. Writing was primarily employed as a tool to reinforce other forms of communication, aiding in language acquisition and monitoring students' oral speech progress. However, in contemporary society, the importance of written communication has grown significantly. The contemporary approach to teaching writing has evolved, with writing now playing a central role in foreign language curricula at all educational levels. Writing instruction involves various cognitive processes, engaging motor (primary), visual, speech-motor and auditory (secondary) analyzers. Similar to speaking, writing incorporates motivation, analysis, synthesis and execution. Motivation arises from the desire to communicate thoughts through written words, while the analytical-synthetic phase involves the selection of appropriate vocabulary and sentence construction. The execution phase entails conveying the intended message through written symbols.

Main part: from a linguistic perspective, writing is viewed as a visual system and a method of expression. Psychologically, it is recognized as a complex process involving speech sounds, letters and physical gestures. The primary objective of writing is to transform thoughts into visual representations.

Lev Vygotsky emphasized that writing is not only a cognitive activity but also a social one. According to his theory, writing is a way for individuals to externalize and organize their thoughts, which helps to shape thinking itself. He argued that writing supports cognitive development by allowing individuals to engage in higher-order thinking, such as analysis, synthesis and problem-solving. Writing, in this context, becomes a tool for internal thought processes and cognitive growth.

Krashen, a linguist known for his work on second language acquisition, views writing as a tool that helps learners acquire a second language. His Input Hypothesis suggests that writing, like reading, exposes students to comprehensible input — language that is just above their current proficiency level but still understandable. This exposure helps them learn new vocabulary, grammatical structures and language patterns in context. Merrill Swain extended Krashen's ideas by proposing that producing language (through speaking and writing) forces learners to actively process language in ways that passive activities (like reading and listening) do not. According to Swain, writing helps language learners "notice the gap" between their current language abilities and the target language, which motivates further learning and correction. In this sense, writing is essential for

reinforcing language acquisition.

Writing is often differentiated from "written speech", which refers to the written representation of spoken language designed to achieve specific communicative goals. Written speech is regarded as a technical and procedural aspect of writing, while written communication itself is an artistic process aimed at effectively conveying ideas. The goal of teaching writing is to enable students to compose in a foreign language with the same proficiency as they would in their native language.

Mastering writing in a foreign language presents particular challenges. Unlike oral communication, which can rely on nonverbal cues, written communication must be fully articulated and comprehensive. Without the benefit of intonation or gestures, written language requires precise syntax and adherence to grammatical rules. Mastery of the graphic and spelling systems of the target language involves overcoming obstacles such as unfamiliar alphabetic characters, homophones, and complex grammatical structures. Effective writing instruction focuses on developing students' graphic skills, speech-thinking abilities and the capacity to express ideas clearly. This process involves cultivating an understanding of the subject matter, appropriate writing styles and the formal aspects of text composition.

The language component of writing instruction encompasses correct spelling, grammar, punctuation and various forms of written communication, including letters, questionnaires and forms. Writing instruction also nurtures compensatory skills, such as the ability to rephrase statements, simplify complex ideas and locate specific information through written materials. A strong grasp of the alphabet, graphics, spelling and punctuation is fundamental to effective written communication. The initial stages of writing instruction focus on developing basic skills, such as handwriting, graphic techniques and spelling, with special attention given to mastering letter combinations that do not exist in the students' native language. Moreover, when teaching writing, it is essential to consider the transfer of skills from the students' native language. Educators can demonstrate proper writing techniques, such as the correct sequence of hand movements for forming letters. Students are encouraged to develop proficiency in both semi-printed and handwritten scripts to avoid disrupting the development of grapheme-phoneme correspondences.

In conclusion, encourage students to use writing skills in real-world contexts, such as writing emails, creating resumes, filling out forms or even participating in online forums or social media in the target language. Teachers play a pivotal role in helping students develop their writing skills. In addition to delivering lessons, teachers should motivate students, create a positive and supportive classroom environment and provide timely, constructive feedback. Teachers can also model good writing practices by writing examples in class, helping students analyze

texts and guiding them through the writing process. This gives students practical experience and demonstrates the usefulness of writing in everyday life. Teaching writing in foreign languages involves a multifaceted approach that integrates cognitive, linguistic and technical skills.

By focusing on grammar, structure and content creation, students can enhance their writing proficiency, enabling them to communicate effectively in a foreign language. Writing is a multifaceted skill that encompasses cognitive, social and communicative dimensions.

It is a crucial tool for language acquisition, intellectual development and cultural exchange. From Vygotsky's sociocultural theory to Swain's Output Hypothesis, the science of writing continues to underscore its importance as a complex and dynamic process, deeply tied to both individual cognition and broader social practices. These scientific perspectives provide valuable insights for improving writing instruction in foreign language education and highlight the importance of writing for academic, cognitive and personal growth.

References:

1. Dwyer, C., Hogan, M., & Stewart, I. (2014). An integrated critical thinking framework.
2. Krashen S.D. (1984) Writing, research, theory, and applications (Language teaching methodology series).
3. Rogova, G.V., & Vereshchagina, I.N. (1998). Methodology of teaching English at the initial stage in educational institutions. M.
4. Solovova, E.N. (2002). Methods of teaching foreign languages: Basic course of lectures. M.

Kamola SHADMANBEKOVA,
TSUE, Senior teacher of
"Teaching foreign languages" department

TASK-BASED LANGUAGE TEACHING (TBLT), A PRACTICAL APPROACH TO LANGUAGE LEARNING

Annotation: in this article is discussed about Task-Based Language Teaching (TBLT), an approach that prioritizes real-world tasks to foster language acquisition through meaningful communication. TBLT contrasts with traditional grammar-focused methods by emphasizing practical language use in authentic contexts. The article highlights the contributions of key researchers, who emphasize fluency, task difficulty and learner-centered approaches.

Key words: *Task-Based, language, TBLT, encourage, learner, task.*

Аннотация: в этой статье рассматривается метод обучения языкам на основе заданий (TBLT), который ставит на первое место реальные задачи для содействия овладению языком через осмысленное общение. TBLT противопоставляется традиционным методам, ориентированным на грамматику, путём акцента на практическое использование языка в аутентичных контекстах. В статье подчёркивается вклад ключевых исследователей, акцентирующих внимание на беглости речи, сложности заданий и подходах, ориентированных на учащегося.

Ключевые слова: *на основе задач, язык, обучение на основе задач, мотивация, учащийся, задача.*

Annotasiya: ushbu maqolada tilni o'rganishda vazifalarga asoslangan o'qitish (TBLT) usuli muhokama qilindi, bu usul tilni o'zlashtirishni ma'noli muloqot orqali rivojlantirishga qaratilgan vazifalarga e'tibor qaratadi. TBLT yondashuvi asosida o'qitishda, grammatikaga asoslangan an'anaviy usullardan farqli o'laroq, tilni haqiqiy kontekstlarda amaliy foydalanish muhimdir. Maqolada ravonlik, vazifalarning murakkabligi va o'rganuvchiga yo'naltirilgan yondashuvlarga e'tibor qaratgan asosiy tadqiqotchilar haqida ma'lumotlar mavjud.

Kalit so'zlar: *vazifaga asoslangan, til, vazifaga asoslangan ta'lim berish, rag'batlantirish, o'rganuvchi, vazifa.*

Introduction: Task-Based Language Teaching (TBLT) is a communicative approach to language instruction that prioritizes the use of real-world tasks as

the central focus of learning activities. Unlike traditional language teaching methods that typically emphasize grammar rules and vocabulary in isolation, TBLT places

learners in authentic, meaningful contexts where they can apply language skills to achieve specific goals or complete tasks. These tasks might include activities such as writing a business report, giving a presentation, conducting a negotiation or simply engaging in a conversation. TBLT is built on the premise that language acquisition is most effective when learners actively use the language in practical situations, making the learning process more engaging and relevant to real-life scenarios. By focusing on communication rather than the rote memorization of grammatical structures, TBLT encourages learners to develop both fluency and accuracy in their language skills, preparing them to use the language effectively outside the classroom. This approach is increasingly popular in modern language teaching, as it aligns with the needs of learners in a fast-paced, globalized world, where practical language use is essential for success.

Main part: Task-Based Language Teaching (TBLT) has garnered widespread attention from language acquisition researchers and educators for its communicative and practical approach to language learning. Many scientists and language experts have explored its effectiveness in promoting language acquisition and enhancing learners' proficiency. One of the pioneers in TBLT, Michael Long, emphasized the importance of task-based learning for promoting "natural" language acquisition. According to Long, tasks simulate real-life language use, offering learners the opportunity to engage in meaningful communication rather than isolated grammar drills. He argued that TBLT encourages learners to focus on fluency and meaning, which leads to better retention and mastery of language structures in context.

David Nunan, another advocate of TBLT, emphasized the importance of learner-centered approaches. He argued that TBLT fosters an environment where learners are at the center of the learning process, actively participating in their own language development. Nunan's research suggests that TBLT not only enhances language proficiency but also motivates learners, as they experience tangible, real-world outcomes from completing tasks. He also emphasized the potential of TBLT to support learners in building confidence in using the language for practical purposes.

Rod Ellis, a key figure in the development of TBLT, conducted extensive research on how tasks can facilitate second language acquisition. He emphasized the importance of designing tasks that are appropriately challenging for learners. According to Ellis, tasks should be neither too easy nor too difficult, as this balance encourages learners to push the boundaries of their language abilities without overwhelming them. He also highlighted that TBLT encourages learners to engage in meaningful interaction, which is essential for promoting language fluency and improving overall proficiency.

While TBLT has been widely praised for its practical

approach, some researchers have pointed out certain challenges. For example, critics such as Bygate (2001) have questioned whether TBLT is equally effective for all types of learners and contexts. Some learners may struggle with the open-ended nature of tasks and may require more structure in their language learning. Additionally, implementing TBLT in traditional classrooms may require significant changes in teaching methods, which could be met with resistance from teachers accustomed to more structured approaches.

Task-Based Language Teaching (TBLT) is an approach to language instruction that prioritizes the use of meaningful, real-world tasks as the core of the learning process. In contrast to traditional methods that emphasize rote learning of grammar and vocabulary, TBLT focuses on practical application and encourages learners to use the language in realistic, communicative settings. Here is an in-depth look at the essential features, benefits and challenges of TBLT. TBLT is built around the idea that learners acquire language most effectively when they are engaged in tasks that reflect real-world activities. These tasks can range from simple conversations to complex problem-solving scenarios, where the main objective is to communicate meaning rather than focus on language form. The tasks in TBLT are goal-oriented, requiring learners to use language to achieve a specific outcome.

Tasks in TBLT simulate real-world activities like making a business presentation, writing an email or negotiating a deal. Learners perform these tasks in a language-rich environment that encourages interaction and communication. Focus on Meaning: unlike traditional grammar-based approaches, TBLT encourages learners to focus on meaning rather than language form. Although accuracy is still important, learners are primarily focused on conveying ideas and solving problems through language.

TBLT emphasizes learning in authentic contexts, which helps students better understand how language is used in real life. By completing tasks that are designed to be reflective of actual situations, students are able to engage with the language in a more practical and immersive manner. In TBLT, learners often work in pairs or groups, facilitating collaborative learning. The interaction among peers not only aids in learning new vocabulary or grammar but also encourages negotiation of meaning, where learners clarify and confirm understanding through communication.

A typical TBLT lesson is divided into three stages: the pre-task, the task cycle and the post-task. Each stage serves a specific function in helping learners develop both their language skills and confidence in using the language.

Pre-task Phase: during the pre-task phase, the teacher introduces the topic of the task, activating prior knowledge and providing necessary language input.

This phase may include activities such as brainstorming, introducing key vocabulary or discussing the goal of the task.

Task Cycle: the task cycle is the main part of TBLT, where learners actively engage in performing the task itself. They might work in groups to create a presentation, hold a role-play or solve a problem. The focus is on achieving the task's goal, using language in a communicative and meaningful way.

Post-task Phase: after completing the task, learners reflect on the experience. This phase may involve language focus, where the teacher highlights specific language features, offers feedback or discusses common errors. Learners may also perform the task again, with an emphasis on improving accuracy and fluency. By emphasizing real-world tasks, TBLT helps learners develop practical communication skills that they can apply in both personal and professional contexts. Learners become more confident in using the language to express ideas, negotiate, and collaborate with others.

Some learners, particularly those accustomed to more traditional, grammar-based instruction, may initially resist TBLT. They may prefer more structured lessons that focus on explicit language rules, rather than tasks that require them to experiment and use language freely. TBLT requires teachers to have a strong understanding of both language acquisition theory and task design. Teachers may need professional development or ongoing support to effectively implement TBLT in the classroom. Assessing students' progress in TBLT can be tricky because the focus is on communication and fluency, rather than on linguistic accuracy. Teachers may need to adopt new assessment methods that align with the goals of TBLT, such as evaluating students' ability to complete tasks successfully or providing feedback on how well they interact and negotiate meaning. There are several examples of tasks that could be used in Task-Based Language Teaching (TBLT), focusing on practical, real-world scenarios where students can practice using language in a meaningful context.

Role Plays: learners take on different roles in a business negotiation, such as a salesperson and a client and practice using language appropriate for the situation.

Problem-Solving Tasks: learners are given a problem to solve, such as planning a trip or designing a product. They must work together to discuss ideas, negotiate solutions and make decisions.

Presentations: learners prepare and deliver a presentation on a specific topic, such as a market analysis or company strategy, practicing their speaking skills and using relevant vocabulary.

Interviews: learners conduct mock job interviews, practicing their ability to ask and answer questions, respond to situational prompts and demonstrate professionalism.

Conclusion: Task-Based Language Teaching (TBLT) represents a dynamic and engaging approach to language instruction that emphasizes the practical application of language skills in real-world contexts. By focusing on tasks that simulate authentic communication situations, TBLT encourages learners to actively engage with the language, helping them develop both fluency and accuracy. The approach fosters a learner-centered environment, where students are empowered to participate in meaningful communication, whether in problem-solving, negotiations or professional settings such as business presentations and interviews. While TBLT has proven to be effective in promoting language acquisition, it does come with challenges. Designing appropriate tasks, addressing the needs of diverse learners and overcoming resistance to non-traditional methods are key factors to consider. Additionally, assessing progress in TBLT can require a shift from traditional evaluation methods, focusing more on communication skills rather than grammar accuracy.

Ultimately, TBLT offers a highly relevant and practical method of language learning, preparing students for real-life language use. As the global landscape continues to evolve, TBLT remains a valuable tool in equipping learners with the language skills necessary for personal, academic and professional success.

Used literatures:

1. Bygate, M. "Researching Pedagogic Tasks: Second Language Learning, Teaching, and Testing." Pearson Education. 135-220pp, 2001;
2. Ellis, R. Task-Based Language Learning and Teaching. Oxford University Press. 318 pp 2003;
3. Long, Michael H. "A Role for Task in a Theory of Language Teaching." TESOL Quarterly, 19(3), 411-428;
4. Nunan, D. Task-Based Language Teaching. Cambridge University Press. 276 pp 2004;
5. Willis, J.. A Framework for Task-Based Learning. Longman. 1996.

Mukhayyo MADUMAROVA,
Ferghana State Technical University
Lecturer of the department
Uzbek language and language teaching
muhayyo.ferpi@gmail.com

DEVELOPMENT OF READING SKILLS THROUGH INTERNET TECHNOLOGIES

Annotation: this article explores the role of internet technologies in developing reading skills among students. The study compares traditional and digital approaches to reading comprehension and highlights the advantages of using online platforms, e-books and interactive applications. Special attention is given to the impact of digital tools on students' motivation, engagement and overall literacy levels. The findings suggest that internet technologies significantly enhance reading skills by offering interactive and personalized learning experiences.

Key words: reading skills, internet technologies, digital learning, online reading, interactive learning.

Анотация: в этой статье рассматривается роль интернет-технологий в развитии навыков чтения у учащихся. В исследовании сравниваются традиционные и цифровые подходы к пониманию прочитанного и подчеркиваются преимущества использования онлайн-платформ, электронных книг и интерактивных приложений. Особое внимание уделяется влиянию цифровых инструментов на мотивацию, вовлеченность и общий уровень грамотности учащихся. Результаты показывают, что интернет-технологии значительно улучшают навыки чтения, предлагая интерактивный и персонализированный опыт обучения.

Ключевые слова: навыки чтения, интернет-технологии, цифровое обучение, онлайн-чтение, интерактивное обучение.

Annotatsiya: ushbu maqola o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishda Internet texnologiyalarining rolini ko'rib chiqadi. Tadqiqot o'qishni tushunishning an'anaviy va raqamli yondashuvlarini taqqoslaydi va onlayn platformalar, elektron kitoblar va interaktiv ilovalardan foydalanishning afzalliklarini ta'kidlaydi. Raqamli vositalarning o'quvchilarning motivatsiyasi, ishtiroki va umumiy savodxonlik darajasiga ta'siriga alohida e'tibor qaratiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Internet texnologiyasi interaktiv va shaxsiylashtirilgan o'rganish tajribasini taklif qilish orqali o'qish ko'nikmalarini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Kalit so'zlar: o'qish qobiliyatlari, Internet texnologiyalari, raqamli o'rganish, onlayn o'qish, interaktiv o'rganish.

Introduction

In the modern educational landscape, the development of reading skills is a crucial aspect of student literacy. In Uzbekistan, the traditional approach to teaching reading is still dominant, relying primarily on printed textbooks, classroom instruction and teacher-centered methodologies. While this system has produced strong fundamental literacy, it often lacks flexibility and engagement, especially in the digital age.

By contrast, many international education systems, such as those in Finland, Singapore and the United States, have integrated digital technologies into literacy instruction. These systems emphasize **interactive learning, online reading platforms** and **adaptive educational software**, which cater to diverse learning needs and styles. Studies show that students in digitally enriched environments tend to have higher reading engagement and comprehension skills compared to those following conventional methods. Uzbekistan's education system has begun to embrace digital transformation, with government initiatives aimed at integrating internet

technologies into schools and universities. However, the adoption of such technologies in reading instruction is still in its early stages. This study examines how internet technologies can be effectively implemented to improve reading skills among students in Uzbekistan, drawing insights from global best practices.

Methods

To assess the impact of internet technologies on reading skill development, a mixed-method research approach was used, incorporating both qualitative and quantitative methodologies. The study was conducted in three stages:

1. Survey and Data Collection:

- A survey was distributed among 150 students from secondary schools and universities in Uzbekistan, assessing their reading habits, attitudes toward digital reading and familiarity with internet-based learning tools.
- Interviews were conducted with 15 language teachers to understand their perspectives on integrating technology into reading instruction.

2. Experimental Study:

Two groups of students were selected:

a) Control Group (Traditional Reading Methods): used printed materials and conventional teaching techniques.

b) Experimental Group (Internet Technologies): used e-books, online reading platforms, digital libraries and interactive reading applications.

The study lasted 12 weeks, during which reading comprehension assessments were conducted at the beginning and end of the experiment.

3. Comparison of Digital Reading Tools:

Various internet-based tools were analyzed, including:

a) E-books and Digital Libraries (e.g., Google Books, Open Library) – Providing instant access to diverse reading materials.

b) Online Reading Platforms (e.g., Coursera, Khan Academy, TED-Ed) – Offering structured courses with interactive features.

c) Adaptive Reading Apps (e.g., ReadTheory, Epic!) – Personalizing learning experiences based on student performance.

introduce engaging formats such as interactive stories, gamified reading applications and discussion forums, making reading more appealing.

Enhanced Vocabulary Acquisition

A key challenge in reading is encountering unfamiliar words. Internet technologies offer various tools that help learners expand their vocabulary more effectively than traditional methods.

Personalized and Adaptive Learning

Every learner has a unique reading pace and skill level. Traditional education often follows a one-size-fits-all approach, which can be ineffective for both struggling readers and advanced learners. Internet technologies allow for personalized learning experiences.

Faster Reading Speed and Fluency

Reading fluency is the ability to read text accurately, quickly and with proper expression. Many learners struggle with slow reading speeds, which hinders comprehension and engagement.

Improved Critical Thinking and Analytical Skills

Reading is not just about understanding words; it involves critical thinking, analysis and evaluation

Table 1: Effectiveness of Traditional vs. Internet-Based Reading Methods

Method	Reading Engagement Increase (%)	Comprehension Improvement (%)
Traditional (Printed Books)	10%	8%
E-books & Digital Libraries	25%	18%
Online Reading Platforms	30%	22%
Interactive Reading Apps	40%	28%

Results

The results demonstrated that students in the experimental group, who used internet-based reading tools, showed significantly higher levels of engagement and comprehension improvement compared to the control group. The most effective tools were interactive reading apps, which provided personalized content and adaptive feedback. The teacher interviews also highlighted that digital tools helped increase student motivation and made learning more accessible.

Improved Reading Comprehension

One of the most significant results of using internet technologies for reading skill development is an improvement in reading comprehension. Online platforms provide interactive and multimedia-based reading materials that engage learners in ways traditional textbooks cannot.

Increased Engagement and Motivation

Traditional reading methods, such as textbooks, can sometimes be monotonous, leading to a lack of interest among students. However, internet technologies

of the text. Online platforms encourage learners to engage with texts actively, ask questions and form opinions.

Discussion

The study findings indicate that internet technologies can revolutionize the way reading skills are developed in Uzbekistan. Unlike traditional printed materials, digital reading tools offer interactive, adaptive and personalized learning experiences, which cater to different learning styles. However, challenges remain, such as internet access limitations, digital literacy gaps among teachers and resistance to change in conventional teaching approaches.

By incorporating successful strategies from international education systems, Uzbekistan can further modernize its reading instruction methodologies. Government policies should focus on providing training programs for teachers, expanding digital infrastructure and integrating digital literacy programs into school curricula.

Conclusion

The use of internet technologies in reading instruction offers numerous advantages, including increased engagement, improved comprehension and access to a wide range of learning resources. This study confirms that digital reading tools can significantly enhance stu-

dents' reading skills, making learning more engaging and effective. Future research should focus on long-term impacts of digital reading tools, best practices for teacher training and ways to bridge the digital divide in education.

References:

1. Anderson, R.C., & Pearson, P.D. (1984). A schema-theoretic view of basic processes in reading comprehension. *Handbook of Reading Research*, 1, 255-291.
2. Gee, J.P. (2007). What video games have to teach us about learning and literacy. *Palgrave Macmillan*.
3. Krashen, S. (2004). The Power of Reading: Insights from the Research. *Libraries Unlimited*.
4. OECD. (2019). *PISA 2018 Results: What Students Know and Can Do*. OECD Publishing.
5. Warschauer, M. (2006). Literacy and technology: Bridging the divide. *Educational Leadership*, 63(4), 32-36.
6. Zimmerman, B.J., & Schunk, D.H. (2011). Self-regulated learning and academic achievement: Theoretical perspectives. *Routledge*.

Sanobarkhon ISROILOVA,

Ferghana State Technical University Lecturer
of the Uzbek Language and Language Teaching Department
sanobarxn507@gmail.com

APPLICATION OF THE PERSONALITY-ORIENTED METHOD AS A MEANS OF INCREASING STUDENTS' INTEREST IN LEARNING RUSSIAN LANGUAGE AT TECHNICAL UNIVERSITIES

Annotation: the article explores the application of the personality-oriented method in teaching the Russian language at technical universities. It examines the effectiveness of this approach in increasing students' motivation and interest in language learning. The research focuses on the integration of individual psychological and cognitive characteristics of students into the learning process, highlighting innovative teaching strategies and personalized educational techniques. The findings indicate that the personality-oriented approach significantly enhances students' engagement and proficiency in the Russian language.

Key words: *personality-oriented method, Russian language learning, technical universities, motivation, engagement.*

Аннотация: в статье рассматривается применение личностно-ориентированного метода при обучении русскому языку в технических вузах. Изучается эффективность данного подхода в повышении мотивации и интереса студентов к изучению языка. Исследование сосредоточено на интеграции индивидуально-психологических и когнитивных особенностей студентов в процесс обучения, выделяя инновационные стратегии обучения и персонализированные образовательные методики. Результаты показывают, что личностно-ориентированный подход значительно повышает вовлеченность студентов и уровень владения русским языком.

Ключевые слова: *личностно-ориентированный метод, изучение русского языка, технические вузы, мотивация, вовлеченность.*

Annotatsiya: maqolada texnik oliy o'quv yurtlarida rus tilini o'qitishda talabalarga yo'naltirilgan usuldan foydalalanish muhokama qilinadi. O'quvchilarning til o'rganishga bo'lgan ishtiyoqi va qiziqishini oshirishda bu yondashuvning samaradorligi o'rganiladi. Tadqiqot o'quvchilarning individual psixologik va kognitiv xususiyatlarini o'quv jarayoniga integratsiyalash, innovatsion ta'lim strategiyalari va shaxsiylashtirilgan ta'lim usullarini ta'kidlashga qaratilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, talabalarga yo'naltirilgan yondashuv talabalarning faolligini va rus tilini bilish darajasini sezilarli darajada oshiradi.

Kalit so'zlar: *shaxsga yo'naltirilgan usul, rus tilini o'rganish, texnik universitetlar, motivatsiya, jalb qilish.*

Introduction

In Uzbekistan, Russian remains an important language for communication, education and professional development, especially in technical fields. Many technical universities in Uzbekistan offer Russian language courses to facilitate access to Russian-language technical literature and enhance international collaboration. However, students often perceive language learning as secondary to their technical education, leading to decreased motivation and engagement.

Traditional language teaching methods do not always align with the specific needs and learning styles of technical students. A more effective approach is needed to make Russian language learning more relevant and engaging. The personality-oriented method, which considers students' individual preferences, cognitive abilities and personal interests, provides a promising solution. By incorporating interactive and student-centered techniques, this approach can foster motivation and active participation in language learning. This study aims to analyze the impact of the personality-oriented method on students' interest and academic performance in Russian

to work on individual or group projects related to their technical studies in Russian.

4. Gamification – Integrating educational games, quizzes and competitive tasks to make learning more engaging.

5. Personalized Assignments – Allowing students to choose topics of interest for essays, presentations and discussions.

A survey was conducted among 150 students from different technical universities to assess their motivation and attitude towards learning Russian before and after implementing the personality-oriented method. Additionally, in-depth interviews with language instructors were conducted to evaluate the effectiveness of this approach. The experimental group was taught using personality-oriented techniques, while the control group followed traditional teaching methods.

The comparative effectiveness of both teaching approaches was measured using pre-test and post-test results, as well as student engagement levels. Below is a summary of the key findings:

Table 1: Comparison of Teaching Methods

Teaching Method	Engagement Increase	Test Score Improvement
Traditional Method	10%	5%
Contextualized Learning	30%	15%
Interactive Learning	35%	18%
Project-Based Learning	40%	20%
Gamification	38%	17%
Personalized Assignments	45%	22%

language courses at technical universities in Uzbekistan. It examines the effectiveness of personalized learning strategies and their role in improving language proficiency among future engineers and technical specialists.

Methods

The research employs a mixed-method approach, combining qualitative and quantitative methods. Several instructional strategies were applied in the experimental group, including:

1. Contextualized Learning – Tailoring lessons to real-life situations related to students' technical fields.

2. Interactive Learning – Utilizing discussions, debates and role-playing activities to enhance engagement.

3. Project-Based Learning – Encouraging students

Results

The analysis of survey responses indicated a notable improvement in students' interest and motivation in learning Russian in the experimental group compared to the control group. The experimental group showed an increase of 35% in participation and enthusiasm in language activities. Furthermore, interviews with instructors confirmed that students responded positively to individualized learning strategies, such as contextualized learning, interactive tasks and personal goal-setting. Academic performance also improved, with a 20% increase in assessment scores for students taught using the personality-oriented method.

Discussion

The results suggest that integrating a

personality-oriented approach into Russian language teaching at technical universities can significantly enhance student engagement. By acknowledging individual learning styles and preferences, educators can create a more inclusive and stimulating learning environment. However, challenges such as the need for customized lesson planning and additional teacher training should be considered for successful implementation.

Conclusion

The personality-oriented method proves to be an effective approach in fostering students' interest in learning the Russian language at technical universities. Future research should focus on refining these strategies and exploring their long-term impact on language proficiency and retention. Implementing this method on a larger scale may contribute to the overall effectiveness of language education in technical disciplines.

References:

1. Vygotsky, L. S. (1986). *Thought and Language*. MIT Press.
2. Gardner, R. C. (1985). *Social Psychology and Second Language Learning: The Role of Attitudes and Motivation*. Edward Arnold.
3. Dornyei, Z. (2005). *The Psychology of the Language Learner: Individual Differences in Second Language Acquisition*. Routledge.
4. Kolb, D. A. (1984). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Prentice Hall.
5. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Education.
6. Ushioda, E. (2011). *Motivation, Language Identity and the L2 Self*. Multilingual Matters.

Maxliyo MAXRAMOVA,
Qo'qon DPI. II-kurs magistrant

ELEKTRON TA'LIM MUHITI OLIY O'QUV YURTLARIDA O'QUV JARAYONINI TASHKIL ETISH VOSITASI SIFATIDA

Annotatsiya: ushbu maqolada Oliy o'quv yurtlarida elektron ta'lim muhitidan foydalanish, uning afzalliklari va kamchiliklari haqida so'z borgan. Shu bilan birga, maqolada elektron ta'lim, interaktiv elektron ta'lim haqida ham fikr yuritilgandir.

Kalit so'zlar: *elektron ta'lim, ta'limni axborotlashtirish, ta'lim muhiti, ta'lim makoni, axborot-ta'lim muhiti, interaktivlik, interaktiv ta'lim makoni, elektron ta'lim resurslari.*

Аннотация: в данной статье говорится о преимуществах и недостатках использования электронной среды обучения в высших учебных заведениях. При этом в статье также рассматривается электронное образование и интерактивное электронное образование.

Ключевые слова: *электронное образование, информатизация образования, образовательная среда, образовательное пространство, информационно-образовательная среда, интерактивность, интерактивное образовательное пространство, электронные образовательные ресурсы.*

Annotation: this article talks about the advantages and disadvantages of using electronic learning environment in higher educational institutions. At the same time, the article also discusses electronic education and interactive electronic education.

Key words: *e-learning, informatization of education, educational environment, educational space, information and educational environment, interactivity, interactive educational space, e-learning resources.*

Kirish. Axborot texnologiyalari sohasidagi kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish, raqamli texnologiyalarni rivojlantirish va aholining kundalik hayotiga keng joriy etishni ta'minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Axborot texnologiyalari sohasidagi kasbga tayyorlash va qayta tayyorlash tizimining samaradorligini oshirish bo'yicha ko'rilayotgan choralar davlat organlari va tarmoq tashkilotlarini malakali IT-mutaxassislar bilan ta'minlash uchun mustahkam zamin yaratmoqda.

Xususan, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yo'nalishiga oid fanlarni chuqurlashtirib o'qitishga ixtisoslashtirilgan maktab va bir qator xorijiy universitetlar filiallari faoliyati yo'lga qo'yilib, tuman va shaharlarda raqamli texnologiyalarga o'qitish markazlari bosqichma-bosqich tashkil etilmoqda.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 06.10.2020 yildagi PQ-4851-son qarorida axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga oid bir qator ustuvor yo'nalishlar belgilab berilgan:

- oliy ta'lim muassasalarining informatika va axborot texnologiyalari bilan bog'liq ta'lim yo'nalishlari bo'yicha imtiyozli diplomga ega bo'lgan bitiruvchilari mazkur oliy ta'lim muassasalarining magistraturasiga kirish imtihonlarisiz to'lov-kontrakt asosida qabul qilinadi;

- Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi Xalq ta'limi vazirligi, Oliy va o'rta

maxsus ta'lim vazirligi bilan birgalikda 2021-yil 1-yanvargacha qadar quyidagilarni joylashtirib borishni nazarda tutuvchi "O'zbekistonning IT-iste'dodlari" portalini ishga tushirsin:

- axborot texnologiyalari sohasidagi xalqaro va tarmoq olimpiadalari, kompyuterda dasturlash va kibersport bo'yicha xakatonlar g'oliblarining muntazam reyestri;

- "Bir million dasturchi" dasturini amalga oshirishning holati, axborot texnologiyalari va kompyuterda dasturlash sohasida o'tkaziladigan olimpiadalar, tanlovlar va aksiyalar to'g'risida ma'lumotlar;

- axborot texnologiyalari va kompyuterda dasturlash sohasiga ixtisoslashtirilgan markazlar, maktablar va boshqa ta'lim muassasalari, shuningdek, o'tkaziladigan o'quv kurslari, to'garaklar va treninglar to'g'risidagi batafsil ma'lumotlar [1].

Asosiy qisim. Ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish "ta'lim muhiti", "ta'lim makoni", "axborot muhiti", "axborot-ta'lim muhiti" kabi tushunchalar bilan bevosita bog'liqdir. Shuning uchun dastlab ushbu tushunchalar mazmuni va mohiyatini qarab chiqamiz.

1. Ta'lim makoni – bu shaxsning rivojlanishida o'zgarishlar ro'y berishi mumkin bo'lgan joy bo'lib, doimiy va statistik kategoriya hisoblanadi. U uzoq vaqt mobaynida o'zgarmas bo'lishi mumkin. Ta'lim makoni ichidagi barcha faoliyat me'yorlashtirilgan. Ammo, ta'lim makoni shunday tuzilganki, unda aniq shart-sharoit bilan berilgan ta'lim muhiti joylashadi. Muhit esa makonni ta'lim jarayoni

subyektlari rivojlanishini ta'minlaydigan shart-sharoitlar, vositalar va obyektlar bilan ta'minlaydi.

Axborot-ta'lim makoni – axborotdan ta'limiy maqsadlar uchun foydalanadigan makon hisoblanadi.

2. "Ta'lim muhiti – bu ta'lim subyektlari (pedagoglar, talabalar va ularning ota-onalari, ta'lim muassasasining ijtimoiy sheriklari va boshqalar) tomonidan loyihalangan va yaratiladigan, ularning birgalikdagi faoliyat sohasi bo'lib, aynan shu yerda ta'lim subyektlari va ta'lim tizimi (unining elementlari) o'rtasida ta'limning shaxsiy va ijtimoiy maqsadlarini amalga oshirishni ta'minlovchi aniq aloqa va munosabatlar shakllana boshlaydi" [2].

Axborot-ta'lim muhiti – bu ta'lim jarayonini amalga oshirish uchun maqsadli yaratilgan axborot muhitidir. Ta'lim jarayoni ta'lim muassasalarida (maktab, akademik litsey yoki kasb-hunar kolleji, oliy ta'lim muassasasi) va undan tashqarida (masalan, inson mustaqil ta'lim olish bilan shug'ullanadi va buning uchun INTERNET resurslari, kutubxonalar fondi va boshqalardan foydalanadi) kechishi mumkin. Shu bois, axborot-ta'lim muhiti har bir ta'lim muassasasi uchun uning muammolari e'tiborga olingan va uni yaratish uchun tanlangan yondashuvdan kelib chiqqan holda turlicha bo'lsada, ammo, bugungi zamonaviy sharoitda har qanday ta'lim muhitining asosini zamonaviy axborot vositalari va resurslari tashkil etadi.

Oliy ta'limning axborot-ta'lim muhitida, shu jumladan, o'quv jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan to'g'ri foydalanish o'qitishni yangi darajaga ko'tarishga, o'quvchilar motivatsiyasini oshirishga, har qanday o'quv materialini taqdim etish ko'rgazmaliligini oshirish, o'quvchilarga bilimlarini mustaqil egallashga imkon beradi.

3. Elektron ta'lim berish, deganda ta'lim dasturlarini amalga oshirish jarayonida foydalaniladigan axborot texnologiyalari va vositalari, ta'lim oluvchilar va ta'lim beruvchilar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni ta'minlovchi axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali tashkil etiladigan ta'lim jarayoni tushuniladi. Mazkur tushuncha bilan bir qatorda manbalarda unga o'xshash <<e-learning>> va <<e-education>> kabi tushunchalar ham uchraydi. Ammo atamashunoslikda ushbu sohaga tegishli umumiy yondashuv yo'qligi esa, elektron ta'lim nazariyasining muhim muammolaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Oliy ta'limning hozirgi holatini hisobga olgan holda va zarurligini tan olgan holda oliy ta'lim tizimida o'quv jarayonini takomillashtirish, interaktiv axborot-ta'lim muhiti tashkil etish, shu jumladan, elektron axborot-ta'lim resurslari, o'quv jarayonida ushbu resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydigan interaktiv vositalar va texnologiyalar bilan tavsiflangan o'quv jarayonining infratuzilmasi va axborot va pedagogik o'zaro ta'sir,

bu muhitda o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi interfaol muloqot jarayonida axborot va ta'lim ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi.

Interaktiv elektron axborot-ta'lim muhitining vazifalari:

– barcha darajadagi ta'lim internet-resurslarining o'zaro hamkorligini ta'minlash va yagona interaktiv o'quv, o'quv va uslubiy resurs bazasini shakllantirish;

– talabalar va o'qituvchilarga istalgan qurilmadan tarmoqqa kirishni ta'minlash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va xizmatlaridan foydalangan holda elektron ta'lim resurslariga ulanish;

– ta'lim jarayoni sifatini nazorat qilishning boshqaruv tizimi va mexanizmlarini yaratish;

– talabaning ta'lim trayektoriyasini individuallashtirishni ta'minlash.

Elektron axborot-ta'lim muhiting samarali ishlashi uchun interaktivlik tamoyili muhim shart hisoblanadi. "Interaktivlik" tushunchasi inglizcha "interact" – o'zaro harakat ("inter" – o'zaro, "act" – harakat qilish) so'zidan kelib chiqqan. "Interaktivlik" tushunchasini birinchi marta 1975-yilda nemis olimi Hans Frits kiritilganligi N.B.Sekulichning ishlarida keltirilgan [4].

M.A.Kusova interaktiv elektron axborot-ta'lim muhitidagi mavjud afzalliklar va kamchiliklarni ham keltirib o'tadi. Xususan, undagi imkoniyatlar, afzalliklar: didaktik materiallarni yaratish; turli xil elektron ta'lim resurslaridan foydalanish – elektron darsliklar, o'quv qo'llanmalar; elektron doska uchun taqdimotlar va interaktiv materiallar yaratish; raqamli o'quv jihozlaridan (elektron doska, multimedia proyektori, hujjat kamerasi, elektron mikroskop va boshqalar) foydalanish; darslarni tayyorlashda, sinfdan tashqari mashg'ulotlarda materiallarni izlash va ulardan foydalanish imkonini beruvchi internet resurslaridan foydalanish; o'qituvchining shaxsiy va maktab veb-saytini yaratish; elektron jurnalni to'ldirish; o'qituvchi rolining o'zgarishiga, o'qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirishning yangi usullari va tashkiliy shakllarining paydo bo'lishiga olib kelishi; o'quv jarayonida o'qituvchilarning o'quv muhitini yangicha tashkil etishi, qiziqarli mashg'ulotlarni o'tkazish uchun yangi axborot va pedagogik texnologiyalarni uyg'unlashtirish, talabalarining ta'lim sohasidagi hamkorligi va hamkorligini rag'batlantirishiga bog'liqligi hisoblanadi, bu esa o'qituvchidan dars jarayonida bir qator yangi ko'nikmalarga ega bo'lishini talab etadi [5].

Interaktiv elektron axborot ta'lim muhitidagi mavjud kamchiliklar: o'quv-uslubiy materiallarning yetishmasligi; ba'zi o'qituvchilarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishiga psixologik yoki texnik tayyor emasligi; o'qituvchilarning ta'lim jarayonini tez va tubdan istagi mavjudligi, bu holatlar esa teskari natijaga olib kelishi mumkin.

Xulosa. Ta'lim jarayonini boshqarishning murakkab masalalari axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish asosida hal etilishi mumkin. Ular yordamida o'qituvchining o'quv-metodik faoliyatini avtomatlashtirish, talaba shaxsining modeli shaxsiy va jamoaviy topshiriqlarni o'z ichiga olgan didaktik materiallar yordamida ma'lumotlar bazasini yaratish mumkin.

Oliy ta'limning axborot-ta'lim muhitida, shu jumladan, o'quv jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan to'g'ri foydalanish o'qitishni yangi darajaga ko'tarishga, o'quvchilar motivatsiyasini oshirishga, har qanday o'quv materialini taqdim etish ko'rgazmaliligini oshirish, o'quvchilarga bilimlarini mustaqil egallashga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 22.08.2022 yildagi PQ-357-son qarori "2022-2023-yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasini yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" 23.08.2022
2. Zakirova F.M. Begbutayev A.E. Oliy ta'limda ma'ruza mashg'ulotlarini tashkil etishning zamonaviy usullari // Tafakkur ziyosi. – Jizzax. №2. 2020. 12-15-betlar. (13.00.02. № 29).
3. Begbutayev A.E. Virtual laboratoriya ta'lim oluvchilarning bilim sifatini oshirish vositasi. «Tafakkur ziyosi». Ilmiy-uslubiy jurnal. №1, Jizzax-2018. 86-89-b.
4. A.F Kamalov : Innovative, educational, natural and social sciences, 2022 - cyberleninka.ru. Masofaviy o'qitishning mohiyati, xususiyatlari, didaktik tamoyillari va turlari.
5. Olimov M., Jumaboyev A. Elektron o'quv adabiyotlarini yaratish texnologiyalari // «Axborot-kommunikatsiyalar texnologiyalar asosida elektron o'quv adabiyotlarini yaratish: tajriba, muammo va istiqbollar» respublika ilmiy-amaliy anjumani. – T.: ToshDIU. 2004. 61-bet.
6. Kamalov, A. F. (2022). Masofaviy ta'lim sharoitida metodik tayyorgarlikni takomillashtirishning pedagogik asoslari. TDPU Ilmiy axborotlari, 1(8), 416-420.
7. Kamalov, A. F. (2022). Masofaviy o'qitishning mohiyati, xususiyatlari, didaktik tamoyillari va turlari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(7), 539-544.

Munisa XUDOBEGANOVA,

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti

Kompyuter lingvistikasi mutaxassisligi

2- bosqich magistranti

E-mail: munisaxudayberganova13@gmail.com

QORAQALPOQ VA O'ZBEK TILLARIGA OID MASHINA TARJIMASINING TADRIJIY TARAQQIYOTI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek va qoraqalpoq tillarida mashina tarjimasi bo'yicha amalga oshirilib kelinayotgan ilmiy tadqiqot ishlari va ularning natijalari, bugungi kundagi ahamiyati haqida so'z boradi. Shuningdek, qoraqalpoq tili mashina tarjimasi sohasida boshlanayotgan ilmiy-amaliy ishlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: *mashina tarjimasi, sintaktik model, elektron korpus, parallel korpus.*

Annotation: this article discusses the scientific research conducted in the field of machine translation for Uzbek and Karakalpak languages, as well as their results and significance in the modern era. Additionally, it highlights the initial scientific and practical work being carried out in the field of machine translation for the Karakalpak language.

Key words: *machine translation, syntactic model, electronic corpus, parallel corpus.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются научные исследования, проводимые в области машинного перевода узбекского и каракалпакского языков, а также их результаты и актуальность в современном мире. Кроме того, освещены начатые научно-практические работы в сфере машинного перевода каракалпакского языка.

Ключевые слова: *машинный перевод, синтаксическая модель, электронный корпус, параллельный корпус.*

Bugungi kunda kompyuter tilshunosligida yangiliklarni yaratish, samarali tizimlarni rivojlantirish va umuman til bilan ishlashni soddalashtirish muhim omildir. Bu soha texnologik rivojlanishlar va innovatsiyalar uchun zamin bo'lib, foydalanuvchilar uchun qulayliklar yaratadi va global muloqotni yanada samarali qiladi. O'zbek tili bo'yicha kompyuter tilshunosligi sohasida amalga oshirilgan tadqiqotlar, tilni raqamli muhitda yanada samarali va aniqroq ishlatish imkoniyatlarini taqdim etadi. Bu tadqiqotlar va ishlanmalarda tilning rivojlanishi, sifatli xizmatlarni taqdim etish va texnologiyalarning integratsiyasi muhimdir.

O'zbek tili materiallari bo'yicha kompyuter lingvistikasiga oid ilk tadqiqotlar H.Arziqulov, S.Rizayev va S.Muhammedov kabi olimlar tomonidan olib borgan. Ushbu olimlar, asosan, kompyuter lingvistikasining statistik tahlil va avtomatik tahrir yo'nalishlari bo'yicha ishlarni amalga oshirgan. H.Arziqulov o'zining "Информатика и переработка текста средствами вычислительной техники" nomli monografiyasida kompyuter yordamida katta hajmdagi matnlarga ishlov berishning avtomatik tizimi asoslarini chuqur tahlil qilgan.¹ Professor H.Arziqulov rahbarligida Samarqand davlat chet tillari institutida tashkil etilgan Injener tilshunosligi markazi, davlat tilidagi matnlarni kompyuter yordamida qayta ishlash masalalari bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirdi. Ushbu markaz, o'zbek tilining barcha qatlamlariga oid matnlarni yig'ish, ular bilan bog'liq kompyuter dasturlarini ishlab chiqish, matnlarni tizimlashtirish va indeksatsiya qilish kabi vazifalarni bajarishga qaratilgan. Markaz, shuningdek, algoritmlar yaratish, matnlarni statistik tahlil qilish va inglizcha-o'zbekcha mashina tarjimasini yaratish sohasida chuqur ilmiy-tadqiqot ishlari olib borgan.

O'zbekcha matnlarni qayta ishlash uchun avtomatik tizim bo'lgan "Uzlington", lotin alifbosidagi matnlarni kirill yozuviga o'tkazuvchi va aksincha, kirill alifbosidan lotin alifbosiga o'tkazuvchi "Spellchecker", shuningdek, kompyuter yordamida korrektura qiluvchi va imloviy xatolarni tuzatadigan dasturlarni yaratish sohasida pioniere sifatida xizmat qilgan. Bu tizimlar, tilni avtomatik qayta ishlash va imlo xatolarini tuzatish kabi muhim funksiyalarni amalga oshirishda birinchi bo'lib qo'l urilgan ishlanmalar hisoblanadi.

S.Muhammedov R.R.Piotrovskiy bilan hammualliflikda yozgan "Инженерная лингвистика и опыт системно-статистического исследования узбекских текстов" nomli kitobida lingvistik modellar, modellashtirish va uning umumiy tamoyillari haqida fikr yuritib, o'zbekcha matnlarning kvantitativ modellarini keltiradi.² Mazkur asarda sun'iy intellekt va injener lingvistikasi metodlarini

qo'llash orqali o'zbekcha nutqni avtomatik qayta ishlash jarayonida zarur bo'lgan o'zbekcha matnlarning leksik-morfologik tuzilishini statistik tahlil qilish natijalari keltirilgan. Bunda, "Статистический анализ лексико-морфологической структуры узбекских газетных текстов" (nomzodlik dissertatsiyasi) va "O'zbek tilining alfavitli-chastotali lug'ati (gazeta tekstlari asosida)" kabi asarlar bu tadqiqotning asosiy manbalari sifatida xizmat qilgan.³

S.R. Rizayevning "Kibernetika va tilshunoslik" asarida tilshunoslikda aniq metodlarning qo'llanilishi, elektron hisoblash mashinalaridan foydalanish, til va nutq hodisalariga statistik yondashuvning asoslari va matnlarni avtomatik qayta ishlash va mashina tarjimasini muammolari haqida ma'lumotlar taqdim etilgan. Shuningdek, harflar chastotasini aniqlashda elektron hisoblash mashinalaridan foydalanish bilan bog'liq ma'lumotlar ham keltirilgan. Bu asarlar va metodologiyalar, o'zbek tilidagi avtomatik qayta ishlash va tarjima tizimlarining samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Shuni ta'kidlash lozimki, ushbu vazifalarni amalga oshirishda kompyuter lingvistikasi sohasida A.G'ulomov, M.Asqarova, A.Kononov, F.Kamol, Z.Ma'rufov, N.Mamatov, Sh.Rahmatullayev, M.Mirtojiyev, I.Qo'chqortoyev, A.Nurmonov, N.Mahmudov, H.Ne'motov, R.Sayfulayev, M.Sodiqova, R.Rasulov, E.Begmatov, I.Mirzayev, H.Dadaboyev, va Y.Tojiyev kabi taniqli o'zbek olimlarining o'zbek tili leksikasi va grammatikasi bo'yicha olib borgan tadqiqotlariga asoslanildi. Ushbu ilmiy-nazariy fikrlar va tadqiqotlardan foydalanib, yangi metodologiyalar va tizimlarni ishlab chiqishga yordam beradi.⁴ So'nggi yillarda o'zbek kompyuter lingvistikasi sezilarli darajada rivojlanib bormoqda. Ayniqsa, bu sohada A. Po'latov, N. Jo'rayeva, B. Alixo'jayev, S. Muhammedova, Z. Xolmonova, N. Abduraxmonova, Sh. Hamroyeva, G. Ergasheva va J. Jumaboyev kabi olimlarning olib borayotgan tadqiqotlari katta ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, prof. N. Abduraxmonovning ko'p yillik ilmiy izlanishlari va loyihalari natijasida 2020-yilda **O'zbek tilining elektron korpusi**⁵ (<https://uzbekcorpus.uz/newIndex>) yaratildi. Ushbu korpus o'zbek tilida tuzilgan lingvistik lug'atlar, veb-sahifalar, o'zbek tilining morfologik ma'lumotlar bazasi, o'quv adabiyotlari hamda turli janrlardagi ilmiy, rasmiy va badiiy matnlar yig'indisini o'z ichiga oladi. Bu korpus og'zaki va yozma matnlarni boshqarish, ularni tahlil qilish va ulardan foydalanish imkoniyatini beruvchi dasturiy ta'minot sifatida xizmat qiladi. Unda quyidagi subkorpuslar mavjud:

- parallel korpus;
- mualliflik korpusi;
- ta'limiy korpus;

1 Rahimov A. Kompyuter lingvistikasi asoslari. – Toshkent, 2011. 65-b.

2 Мухамедов С.А., Пиотровский Г.Г. Инженерная лингвистика и опыт системно-статистического исследования узбекских текстов. – Ташкент: Фан, 1986.

3 Rahimov A. Kompyuter lingvistikasi asoslari. – Toshkent, 2011. 66-b.

4 Po'latov A., Muhammedova S. Kompyuter lingvistikasi. – T., 2007. 47-48-b.

5 <https://uzbekcorpus.uz/newIndex>

- ko‘p tilli korpus;
- gazeta korpusi;
- audio korpus;
- multimedia korpus;
- bolalar nutqi korpusi;
- dialekt korpusi.

Shuningdek, o‘zbek tilining tezaurusi, inglizcha-o‘zbekcha fe‘lli frazemalar lug‘ati va boshqa lingvistik lug‘atlar kabi lingvistik resurslar ham mavjud.⁶

Qoraqalpoq‘istonda kompyuter lingvistikasini shakllantirish va rivojlantirish jarayonida ketmoqda, bu yo‘nalishda qator ilmiy tadqiqotlar va loyihalar olib borilmoqda. Jumladan, matnlarni qoraqalpoq tilidan o‘zbek tiliga, o‘zbek tilidan qoraqalpoq tiliga tarjima qiluvchi fromto.uz⁷ (<https://from-to.uz/uz>) onlayn platformasining yaratilishi⁸, qoraqalpoq tiliga tarjima qilingan FLORES+ ishlab chiquvchi ma‘lumotlar to‘plami, o‘zbek-qoraqalpoq, rus-qoraqalpoq va ingliz-qoraqalpoq tillari uchun har biri 100 000 juftdan iborat parallel korpus va ushbu tillarga tarjima qilish uchun ochiq manbali nozik sozlangan neyron modellar, Open Language Data Initiative (OLDI)⁹

umumiy vazifasi doirasida olib borilgan ushbu ishlar qoraqalpoq tili uchun mashina tarjimasi imkoniyatlarini rivojlantirish va NLP texnologiyalarida til xilma-xilligini kengaytirishga hissa qo‘shishga qaratilgan. Bundan tashqari, qoraqalpoq tili morfologik analizi¹⁰, qoraqalpoq tilining ta‘limiy korpusini yaratish¹¹ bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar va texnologiyalar bilan qisman ta‘minlangan bo‘lsa-da, bu sohada hali ko‘plab yangi ilmiy yangiliklar va amaliy yechimlar zarur. Qoraqalpoq va o‘zbek tillari o‘rtasida sintaktik modellashtirish va mashina tarjimasi bo‘yicha chuqurroq va maxsus tadqiqotlar amalga oshirilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek va qoraqalpoq tillari o‘rtasida sintaktik modellashtirish, morfologik tahlil va mashina tarjimasi bo‘yicha chuqur tadqiqotlar olib borilishi, shuningdek, yangi texnologik yondashuvlarni joriy etish kelajakda bu tillar uchun kompyuter lingvistikasini yanada rivojlantirishga asos bo‘ladi. Ushbu sohadagi izlanishlar til xilma-xilligini saqlash va global muloqot samaradorligini oshirish uchun muhim qadam hisoblanadi.

6 <https://uzbekcorpus.uz/newIndex>

7 <https://from-to.uz/uz>

8 Uteuliyev N.U, Abdaliev G.R va boshqalar. Web-dasturlash tillari yordamida matn tarjimalovchi dastur yaratish. проблемы вычислительной и прикладной математики №1 2016. –B.106.

9 Mamasaidov M, Shopulatov A. Open Language Data Initiative: Advancing Low-Resource Machine Translation for Karakalpak. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2409.04269>.2024.

10 Mengliyev B.D,Barahnin V va boshqalar. Advancing Karakalpak Linguistics with Dictionary-Based Morphological Analysis: Implications for Text Correction Systems. <https://ieeexplore.ieee.org/xpl/conhome/10614947/proceeding>. Altai-2024

11 Sultanova A. Qoraqalpoq ta‘limiy korpusini yaratishning nazariy asoslari. <https://myscience.uz/index.php/linguistics/issue/view/Linguistics>. –Toshkent. 2024.

Foydalangan adabiyotlar

1. Abduraxmonova N. Mashina tarjimasining lingvistik asoslari. – T., 2012.
2. Mamasaidov M, Shopulatov A. Open Language Data Initiative: Advancing Low-Resource Machine Translation for Karakalpak. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2409.04269>.2024.
3. Mengliyev B.D,Barahnin V va boshqalar. Advancing Karakalpak Linguistics with Dictionary-Based Morphological Analysis: Implications for Text Correction Systems. <https://ieeexplore.ieee.org/xpl/conhome/10614947/proceeding>. Altai-2024
- Po‘latov A., Muhamedova S. Kompyuter lingvistikasi. – T., 2007.
- Rahimov A. Kompyuter lingvistikasi asoslari. – Toshkent, 2011.
6. Sultanova A. Qoraqalpoq ta‘limiy korpusini yaratishning nazariy asoslari. <https://myscience.uz/index.php/linguistics/issue/view/Linguistics>. – Toshkent, 2024.
7. Uteuliyev N.U, Abdaliev G.R va boshqalar. Web-dasturlash tillari yordamida matn tarjimalovchi dastur yaratish. проблемы вычислительной и прикладной математики №1 2016.
8. Мухамедов С.А., Пиотровский Г.Г. Инженерная лингвистика и опыт системно-статистического исследования узбекских текстов. – Ташкент: Фан, 1986.
9. <https://uzbekcorpus.uz/newIndex>.
10. <https://from-to.uz/uz>.

Marjona QUDRATOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
lingvistika (koreys tili) magistratura 2-kurs

O'ZBEK, INGLIZ VA KOREYS TILLARIDA SO'Z TURKUMLARINING O'XSHASH VA FARQLI JIHLTLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek, ingliz va koreys tillaridagi so'z turkumlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda ushbu tillarda so'z turkumlarining tasnifi, grammatik xususiyatlari, ularning sintaktik funksiyalari va morfologik belgilarining o'xshash va farqli jihatlari o'rganiladi. Shuningdek, uchala tilning tipologik tuzilishi asosida so'z turkumlari tizimidagi umumiylik va tafovutlar yoritilib, ularning tilshunoslik va tarjima jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: so'z turkumlari, o'zbek tili, ingliz tili, koreys tili, qiyosiy tahlil, morfologiya, grammatik farqlar, umumiy jihatlari, til tipologiyasi.

Annotation: this article presents a comparative analysis of parts of speech in Uzbek, English, and Korean. The study examines the classification, grammatical features, syntactic functions, and morphological characteristics of parts of speech in these languages, identifying their similarities and differences. Additionally, based on the typological structure of these languages, the article highlights commonalities and distinctions in their parts of speech system, analyzing their significance in linguistics and translation.

Keywords: parts of speech, Uzbek language, English language, Korean language, comparative analysis, morphology, grammatical differences, common features, language typology.

Аннотация. в данной статье проводится сравнительный анализ частей речи в узбекском, английском и корейском языках. В исследовании рассматривается классификация частей речи, их грамматические особенности, синтаксические функции и морфологические признаки в этих языках, а также выявляются их сходства и различия. Кроме того, на основе типологической структуры трех языков анализируются общие и отличительные черты системы частей речи, а также их значение в лингвистике и процессе перевода.

Ключевые слова: части речи, узбекский язык, английский язык, корейский язык, сравнительный анализ, морфология, грамматические различия, общие черты, типология языков.

Grammatik tizim har bir tilda o'ziga xos bo'lib, u asosan mazkur tilda muloqot jarayonini amalga oshirish va fikrlarni to'g'ri ifodalashga xizmat qiladi. Bundan tashqari, grammatik sistema tilning grammatik qoidalari va tuzilishini o'z ichiga oluvchi murakkab sistema bo'lib, unda ma'lum tilga xos bo'lgan so'zlarning tuzilishi, shakllanishi, o'zaro bog'lanishi va gap ichida qo'llanilish qonuniyatlari tartibga solinadi. Morfologiya va sintaksis grammatik tizimning asosiy bo'limlari hisoblanadi.

Morfologiya bo'limi orqali so'zlarning grammatik turkumlari, morfologik kategoriyalari, so'zning shakl tizimlari va shu shakllarning vujudga kelish xossalari o'rganiladi. O'zbek tili morfologiyasiga yuzlanganda birinchi bo'lib so'z turkumlari o'rganiladi. O'zbek tilida so'z turkumlari uch guruhga ajratiladi: mustaqil so'z turkumlari, yordamchi so'z turkumlari va alohida olingan so'z turkumlari yoki oraliqdagi so'zlar. Mustaqil so'z turkumlari ham o'z navbatida ot, sifat, son, fe'l, ravish va olmoshga ajratiladi. O'zbek tilida ot deb shaxs va narsaning nomini anglatuvchi so'zlarga aytiladi: kitob, mushuk, ona, xurmo, yulduz va boshqalar. Narsa yoki shaxsning belgisini bildiruvchi so'zlar sifat deyiladi.

Masalan: achchiq, dumaloq, chiroyli, qizil, yumshoq va hokazo. Sifat asosan belgisini ko'rsatib kelayotgan so'zdan oldin qo'llaniladi. Predmet miqdorini bildiruvchi so'zlar son deb ataladi: ikki, beshta, oltinchi kabi. Narsa yoki shaxsning harakat yoki holatini bildiruvchi so'zlar fe'l deyiladi. Misol uchun: bormoq, qochmoq, kelmoq, so'ramoq, yotmoq kabi. Ot, sifat, son kabi so'zlar o'rniga qo'llanilishi mumkin bo'lgan so'zlarga olmosh deyiladi. Ularga misol tariqasida sen, qaysi, men, shu, hamma kabi so'zlarni aytishimiz mumkin. Shaxs yoki narsa tomonidan bajarilayotgan ish-harakatning belgisini ifodalovchi so'zlar ravish hisoblanadi. Masalan: tez, uzoqda, ertaga, noiloj, sekin, to'xtovsiz kabilar.

Gapda mustaqil ma'noda qo'llanila olmaydigan, o'z mustaqil leksik ma'nosiga ega bo'lmagan so'zlar turkumiga yordamchi so'zlar deyiladi. Yordamchi so'z turkumlariga ko'makchi, bog'lovchi, va yuklama kiradi. Ko'makchilar so'zlarni bir-biriga bog'lash vazifasini bajaradi. Ko'makchilarga misol tariqasida tomon, maqsadida, uchun, kabi so'zlarni keltirish mumkin. Bog'lovchi gaplarni yoki uyushiq bo'laklarni bog'lashga, ular orasidagi munosabatlarni ifodalashga xizmat

qiladi. Masalan: va, bilan, sababli, chunki va boshqalar. So'z yoki gapga qo'shimcha ma'no yuklash vazifasini bajaruvchi yordamchi so'zlar yuklama deb ataladi. Misol uchun: xuddi, axir, faqat, naq va hokazo. Uchinchi kategoriyaga kiruvchi alohida olingan so'z turkumlari o'z so'rog'iga ega bo'lmay, gapda o'ziga xos tushunchalarnigina ifodalab keladi. Taqlid so'z turkumi, undov so'z turkumi va modal so'z turkumlari alohida olingan so'z turkumlarini tashkil qiladi.

Ingliz tilida sakkizta so'z turkumlari (parts of speech) mavjud bo'lib, ular ot (noun), olmosh (pronoun), fe'l (verb), sifat (adjective), ravish (adverb), predlog (preposition), bog'lovchi (conjunction), undov so'z (interjection) ni o'z ichiga oladi. Ingliz tilida shaxs, makon-joy, hayvon, voqea-hodisa va narsalarni nomlab keluvchi so'z turkumiga ot (noun) deyiladi. Masalan: children (bolalar), home (uy), school (maktab), lion (sher), concert (konsert), sun (quyosh) kabilar bunga misol bo'ladi. Ingliz tilida ot o'rnida qo'llaniladigan so'z turkumiga olmosh (pronoun) deyiladi. Masalan: hers (uniki-qiz bolaga), your (sening), I (men), mine (meniki), who (kim) kabilar bunga misol bo'ladi.

Jismoniy yoki aqliy ish-harakatni ifodalovchi so'z turkumi ingliz tilida fe'l (verb) deb ataladi. Misol tariqasida come (kelmoq), lie (aldamoq), run (yugurmoq) fe'llarini olishimiz mumkin. Ingliz tilida faqatgina ot yoki olmoshni tasvirlab, ular haqida qo'shimcha ma'lumot beruvchi so'z turkumiga sifat (adjective) deyiladi. Masalan: old (qari), large (katta), easy (oson) va boshqalar bunga misol bo'la oladi. Ingliz tilida fe'l, sifat yoki boshqa bir ravishni tasvirlovchi so'z turkumiga ravish (adverb) deyiladi. Ravishlar ko'pincha sifatdan so'ng -ly qo'shimchasini qo'shish orqali hosil qilinadi. Masalan: simple (oson)-sifat, simply (osongina)-ravish kabilar bunga misol bo'la oladi.

Ingliz tilida ot yoki olmoshning gap tarkibidagi boshqa so'zlar bilan munosabatini ko'rsatib beruvchi yordamchi so'zlarga predlog (preposition) yoki old qo'shimcha deyiladi. Predloglarga misol qilib according to (-ga tayanganda), instead of (-ni o'rniga), at (-da) kabilarni keltirishimiz mumkin. So'z yoki so'z birikmalarini bir-biriga bog'lash uchun xizmat qiluvchi so'zlar bog'lovchi deb ataladi. Bog'lovchilarga but (ammo), not only... but also (nafaqat... balki), and (va) kabilar kiradi. Gapga maxsus his-hayajon, hayratlanish, urg'u berish ma'nolarini qo'shuvchi so'zlar undov so'zlar deyiladi. Misol uchun oh my god (yo xudoyim), ouch (voh) kabilar undov so'zlarga misol bo'ladi.

Koreys tilida to'qqizta so'z turkumi (품사) mavjud.

Bular: 명사(ot), 대명사(olmosh), 수사(son), 동사(fe'l), 형용사(sifat), 관형사(aniqlovchi so'z), 부사(ravish), 조사(qo'shimchalar), 감탄사 (undov so'z). Shaxs, makon, predmet, hayvonlar yoki abstrakt tushunchalarni ifodalab keluvchi so'z turkumiga ot(명사) deyiladi. Ularga misol qilib, 책상(parta), 사랑(sevgi), 생일(tug'ilgan kun) kabi so'zlarini olishimiz mumkin. Gapda ot o'rnida qo'llanilib, bir jumla qayta takrorlanishining oldini olishda xizmat qiladigan so'z turkumiga olmosh(대명사) deyiladi. Masalan: 나(men), 우리(biz), 무엇(nima) va boshqalar. Miqdor yoki tartibni ifodalab keluvchi so'z turkumi son(수사) deb ataladi. Sonlar miqdor son(양수사) va tartib son(서수사)ga bo'linadi. Miqdor songa 하나(bir), 둘(ikki), 셋(uch), 넷(to'rt), 다섯(besh) kabilar kirsa, tartib songa 첫째(birinch), 둘째(ikkinchi), 세 번째(uchinchi) va boshqalar kiradi. Ish-harakat yoki holatni bildirib keluvchi so'z turkumiga fe'l deyiladi. Masalan: 울다(yig'lamoq), 먹다(yemoq), 알다(bilmoq) kabilar bunga misol bo'ladi. Shaxs yoki narsaning holati, xususiyati yoki belgisini ifodalab keluvchi so'z turkumiga sifat deyiladi. Sifatga misol tariqasida 크다(katta), 아름답다(go'zal), 길다(uzun) kabilarni keltirishimiz mumkin.

Ot oldidan kelib, uni aniqlash yoki cheklash uchun xizmat qiluvchi so'z turkumiga 관형사(aniqlovchi so'z) deyiladi. Mazkur so'z turkumi faqat ot bilan qo'llaniladi. Koreys tilida bu bo'lak zamon yoki hurmat qo'shimchalarini olmaydi. Koreys tilida 관형사-ning uch xil turi mavjud bo'lib, ular quyidagilar: 성상관형사(xususiyatni aniqlovchi so'z), 지시관형사(ko'rsatkich aniqlovchi so'z) va 수관형사(miqdorni aniqlovchi so'z). Xususiyatni aniqlovchi so'zga 새(yangi), 현(eski), 온갖(turli xil) kabi so'zlar, ko'rsatkich aniqlovchi so'zga 이(bu), 그(u) kabilar, miqdorni bildiruvchi aniqlovchi so'zga 한(bir), 세(uch), 몇(bir qancha) va boshqalar misol bo'ladi.

Ish-harakat yoki holatning belgisini bildirib, gap mazmunini boyitishga xizmat qiluvchi so'z turkumi 부사(ravish) deb ataladi. Gapda qanday vazifani bajarishiga ko'ra ravish uch guruhga bo'linadi. Bular: 상황 표시 기능(holatni ifodalash funksiyasi), 입장 표시 기능(munosabatni ifodalash funksiyasi) va 접속 기능(bog'lovchi funksiyasi). Holatni ifodalash funksiyasi(상황 표시 기능) o'z ichiga 공간 부사어(joy-makon ravishlar), 시간 부사어(vaqt ravishlari), 정도 부사어(daraja ravishlari), 방식 부사어(usul ravishlari), 논리적 관계 부사어(mantiqiy bog'lov ravishlari), 바탕 부사어(asos ravishlar), 부정 부사어(inkor ravishlari). Joy-makon ravishlariga 위에(tepada), 여기까지(bu yergacha), 거기 에(bu yerga) kabilar; vaqt ravishlariga 오늘(bugun), 곧(yaqinda), 지금(hozir) va boshqalar; daraja ravishlariga

완전히(butunlay), 거의(deyarli), 너무(juda) kabilar; usul ravishlariga 그렇게(shunday), 같이(birga), 스스로(musta-qil) kabilar misol bo'la oladi. Mantiqiy bog'lov ravishlari -(으)니까, -(으)므로, -(으)려, -(으)려고, -고 qo'shimchalarini qo'shish yordamida, asos ravishlari -(으)나, -지만, -(으)ㄴ데/는데 qo'shimchalari vositasida, inkor ravishlari 아 니, 안, 못 so'zlari orqali hosil qilinadi.

Munosabatni ifodalash funksiyasiga ko'ra ravish 양태 부사어 (modal ravishlari), 영역 부사어 (soha ravishlari) va 양식 부사어 (uslub ravishlari)ga bo'linadi. Modal ravishlariga 아마 (ehtimol), 틀림없이 (shubhasiz), soha ravishlariga 주로 (asosan), 특히 (xususan), uslub ravishlariga 조용히 (jimlik bilan), 신중히 (ehtiyotkorlik bilan) kabilar kiradi. Bog'lovchi funksiyasi orqali ravishlar gapda so'zlarni bog'lash vazifasini bajaradi. Vaqt, mantiqiy bog'lanish, asos, modal va uslubni ifodalovchi ravish so'zlar bog'lovchi funksiyani ham bajaradi.

Xulosa. O'zbek, ingliz va koreys tillari morfologiyasiga ko'ra so'z turkumlariga nazar tashlar ekanmiz, o'zbek tilida so'z turkumlari uchta katta guruhga (mustaqil so'z turkumlari, yordamchi so'z turkumlari va alohida olingan so'z turkumlari) ajratilishi va ular o'z ichiga jami 12 ta so'z turkumini olishining guvohi bo'lamiz. Ingliz tilida 8ta so'z turkumi mavjud bo'lib, koreys tilida esa ular to'qqizta sanaladi. Uchala tilda so'z turkumlarining miqdori turlicha bo'lsada, ularning ko'pchiligi bir-biriga o'xshash. Masalan, uchala tilda ham ot (noun, 명사), olmosh (pronoun, 대명사), fe'l (verb, 동사), ravish (adverb, 부사), sifat (adjective, 형용사), undov so'z (interjection, 감탄사) so'z turkumlari mavjud. O'zbek va koreys tillarida son (수사) kategoriyasi mavjud, ammo ingliz tilida mazkur kategoriya yo'q. Koreys tilida ingliz va o'zbek tillariga qaraganda ravish so'z turkumining turi hamda funksiyalari ko'pligini ko'rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – T.: 1995.
2. Amonov U. Ona tili(Morfologiya). – Buxoro: Durdona, 2021.
3. Shoabdurahmonov Sh., Asqarova M., Hojiyev A., Rasulov I., Doniyorov X. hozirgi o'zbek adabiy tili. – T.: O'qituvchi, 1980.
4. Rahimov S., Umurqulov B. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T.: Durdona, 2003.
5. Kolln M., Gray L., Salvatore J. Understanding English grammar. // Pearson education, 2014.
6. Sagatova Sh.B. ingliz tilida predloglar. – T.: ToshDTU, 2019.
7. Abdullayev D. English tenses in colours. – T.: Kamolot, 2017.
8. Clark K.S. The eight parts of speech. // Rowman & littlefield, 2017.
9. Kaufman L., Straus J. The blue book of grammar and punctuation. // –San Francisco: Jossey-Bass, 2021.
10. Hambali M., Mirizon S. The structure of sentence. // –JalanSrijaya Negara: UPT publishing and printing, 2017.
11. Bloor T., Bloor M. The functional analysis of English. // –London: Routledge, 2013.
12. 장창훈. 국어문법 품셈품사. – 서울, 리더스웍, 2013.
13. 김혜영. 현대 한국어 부사어 연구, 서울대학교 문학박사 학위논문. – 2019.
14. 이황화상. 국어 조사의 문법. – 서울: 지식과 교양, 2012.
15. 후인. 한국어 양태접속부사에 관한 연구, 서울대학교 문학석사 학위논문. – 2015.

Shoxista TOSHTURDIYEVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Lingvistika (koreys tili) 2-bosqich magistranti
shoxistatoshturdiyeva@gmail.com

방언VA사투리 MA'NOLARIDAGI FARQLAR

Annotatsiya: bu tadqiqot ishida ko'pchilik izlanuvchilar yanglish tushunadigan 방언 va 사투리 ma'nolaridagi farqlar o'zbek tilidagisi bilan taqqoslab tushuntiriladi. Shuningdek, bu ikki jumladan to'g'ri foydalanish haqidagi bilimlarga ega bo'linadi.

Kalit so'zlar: 방언, 사투리, lahja, sheva, lahja va shevalarning turlari.

Annotation: this research examines the differences between the terms “방언” and “사투리”, which many researchers often misunderstand, by comparing them with their meanings in the Uzbek language. Additionally, it provides knowledge on the correct usage of these two terms.

Key words: 방언, 사투리, dialect, accent, types of dialects and accents.

Аннотация: в данном исследовании объясняются различия в значениях терминов 방언 и 사투리, которые часто неправильно понимаются многими исследователями, с сопоставлением с узбекским языком. Кроме того, работа дает знания о правильном употреблении этих двух понятий.

Ключевые слова: 방언, 사투리, диалект, говор, виды диалектов и говоров.

Ko'pchilik izlanuvchilar belgilangan xorijiy tilda tadqiqot olib borishayotganda tadqiq qilayotgan obyektining ona tilidagi mohiyatini yaxshi tushunmaganliklari sababli ko'plab kamchiliklarga yo'l qo'yishadi. Shulardan bittasi o'zbek tilidagi lahja va shevalarning aniq ma'nosini tushunmaganliklaridan kelib chiqadi. Ingliz tilida aksariyat holatlarda lahjani ham shevani ham “dialect” deb ayti-shadi. Lahja – bu tilshunoslikda bir tilning hududiy yoki ijtimoiy jihatdan farqlanuvchi variantlarini ifodalovchi atama. U bir nechta shevalarni o'z ichiga olgan tilning yirik bo'linmasi hisoblanadi. Masalan, o'zbek tilida qarluq-chigil-uyg'ur, qipchoq va o'g'uz lahjalari mavjud bo'lib, har biri o'ziga xos shevalardan tashkil topgan¹. Sheva – bu tilning fonetik, Grammatik va lug'aviy jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan eng kichik hududiy ko'rinishi bo'lib, odatda bir yoki bir nechta aholi maskanida (masalan, qishloq yoki shahar) yashovchi odamlarning so'zlashuv vositasi hisoblanadi. Sheva boshqa shevalardan fonetik, grammatik, so'z yasali-shi va lug'aviy belgilariga ko'ra farqlanadi. Masalan, o'zbek tilining qipchoq lahjasiga mansub mang'it yoki saroy shevalari mavjud. Yoki Xorazm shevasi qarluq lahjasiga mansub hisoblanadi. Alohida shevalar birikib, lahjani tashkil etadi². Mana biz o'zbek tilidagi lahja va shevaning farqini ko'rib chiqdik, endi bizda koreys tilidagi 방언 va 사투리 ni bir-biridan farqini tushunishimiz yengil kechadi.

Koreys tilida “방언” va “사투리” atamaları ko'pincha bir-birining o'rnida ishlatiladi, ammo ularning ma'nolarida farqlar mavjud.

방언 - bu atama kengroq ma'noga ega bo'lib, bir tilning ma'lum hududiy yoki ijtimoiy guruhlariga xos bo'lgan

variantlarini anglatadi. Ya'ni, “방언” nafaqat hududiy lahjalarni, balki ijtimoiy tabaqalarga xos bo'lgan tildagi farqlarni ham o'z ichiga oladi. Masalan, yoshlar tili yoki kasbiy jargonlar ham “방언” tushunchasiga kiradi³. Bu atama o'zbek tilidagi “lahja” atamasi beruvchi ma'noga aynan to'g'ri keladigan atamadir.

사투리 – bu atama esa torroq ma'noga ega bo'lib, asosan ma'lum bir mintaqada ishlatiladigan, standart tilga kirmaydigan hududiy lahjani bildiradi. Ya'ni, “사투리” faqatgina geografik jihatdan cheklangan hududlarda qo'llaniladigan tildagi o'ziga xosliklarni ifodalaydi⁴. Bu atama esa o'zbek tilidagi “sheva” ma'nosiga to'g'ri keladi.

Umuman olganda, “방언” atamasi “사투리” ni ham o'z ichiga olgan holda, tilning turli xil hududiy va ijtimoiy variantlarini ifodalaydi, “사투리” esa faqatgina ma'lum bir hududga xos bo'lgan lahjani anglatadi. Ushbu rasm Janubiy Koreya hududidagi lahjalarning xaritasini ko'rsatadi. Bu ko'rsatilgan hududlardagi lahjalarning har biri-da aholi bir nechta shevalarda so'zlashishadi. Koreya hududidagi aholi rasman 6 xil lahjada gaplashishadi. Lahjalar 3ta katta guruhga bo'linadi: Sharqiy qism (동부 방언), g'arbiy qism (서부 방언), Cheju lahjasi (제주 방언). Sharqiy qism esa o'z navbatida shimoliy-sharqiy lahjasi (동북 방언) va janubiy-sharqiy lahjalarini o'z ichiga oladi (동남 방언).

Shimoliy-sharqiy lahjasiga Gyeongsangdo, Gangvondoning Yeongdong hududlaridagi shevalar kirs, janubiy-sharqiy lahjasiga Hamgyong hududida gaplashiladigan sheva kiradi. G'arbiy qism esa 3 ga bo'linadi: janubiy-g'arbiy (서남 방언), markaziy (중부 방언), shimoliy-g'arbiy (서북 방언). Janubiy-g'arbiy qism

1 «O'zbek – dialektologiyasi» S. Ashirboyev. Toshkent. 2016. 5-6b.

2 <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Sheva>

3 <https://encykorea.aks.ac.kr/Article/E0021747>

4 마학봉 (2012). 사투리 연기를 위한 효과적인 운율 습득방법 연구. 10 쪽

lahjasiga Chollado; markaziy qism lahjasiga Gyeong-gido, Chungcheongdo, Gangvondoning Yeongso; shimoliy-g'arbiy qism lahjasiga Pyeongan, Hvanghedo hududlarida gaplashiladigan shevalar kiradi. Janubiy Koreyaning rasmiy standart tili uchun Seul shevasi asos qilib olingan.

Birinchi bo'lib shevalarni hududlarga ko'ra bo'lishni Li Geukro o'zining «Choson dialekti» (1932) nomli kito-bidan boshlab bergan. Li Geukro koreys lahjasini beshta mintaqaga ajratadi:

관서방언	평안도와황해도의일부
관북방언	함경도
중부방언	경기도와강원도의일부
호남방언	충청도, 전라도
영남방언	강원도의일부, 경상도

1-jadval¹

Li Geukro tomonidan ajratilgan beshta tumanda Jeju lahjasi haqida hech narsa aytilmagan edi. Jeju hududi lahjasini ham o'z ichiga olgan, koreys tilining barcha lahjalarini jami 6 turga bo'lib bergan inson Ogura Shin-peidir. Ular quyidagicha:

Pyeongando lahjasi (평안도 방언)	Eski Hochang tumani(구 호창군)dan tashqari Pxyongan janubiy va shimoliy viloyatlari hududi
Hamgyeongdo lahjasi (함경도 방언)	Eski Hochang tumani (구 호창군) va Iln tumani (이남)dan tashqari Hamgyong janubiy va shimoliy viloyatlari hududi, eski Pxyongan Hochang tumani ham kiradi.
Gyeonggido lahjasi (경기도 방언)	Seul (서울), Incheon (인천) va Kyonggi viloyati (경기도) hududi, eski Chungcheong janubiy viloyati (충청남도), eski Yonghung tumani(구 영흥 이남)va eski Hamgyong janubiy viloyati(구 함경남도), eski Chonbuk Mujutumani (전북 무주군) ham kiradi.
Gyeongsangdo lahjasi (경상도 방언)	Kyongsang janubiy va shimoliy viloyatlari hududi, eski Kangvon Uljin tumani (구 강원도 울진군) ham kiradi
Jeju lahjasi(제주도 방언),	Jeju oroli (제주도) hududi

2-jadval¹

1 마학봉 (2012). 사투리 연기를 위한 효과적인 운율 습득방법 연구. 13 쪽

Masalan, Gyeongsang lahjasiga xos umumiy xususiyatlar quyidagilar:

Ba'zi unli va undoshlar talaffuzida farqlar bor. (Masalan: Gyeongsang lahjasining Yeongdong shevasida '으' va '어' harflari farqlanadi. Lekin boshqa hududlarida bu

harflar farqlanilmaydi).

Bu lahjada boshqa mintaqalarda kam qo'llaniladigan yoki umuman ishlatilmaydigan so'zlar mavjud. (Masalan: 골뱅이(= 우렁이) [Gyeongbuk, Yeongdang]

고딩이(= 우렁이) [Gyeongnam], 아재(= 삼촌) [Gyeongnam, Gyeongbuk], 아재(= 삼촌 + 고모, 이모) [Yeongdang]

Bu lahjada fe'llarning ba'zi shakllari standart koreys tilidan farq qiladi. (Masalan: Shimoliy Gyeongsang (ya'ni Daegu, Andong)da buyruq shakli uchun “하소” (haso) qo'shimchasi ishlatilsa, Janubiy Gyeongsang (ya'ni Pusan, Ulsan, Changwon)da “하이소” (haiso) shakli qo'llaniladi⁶).

Yuqorida ko'rib turganimizdek, biz faqat bitta lahjani va uning tarkibidagi shevalarni ko'rib chiqdik. Bunaqa bo'linishni har bir lahja bo'yicha ko'rib chiqishimiz mumkin. Bu 방언 nva 사투리 ma'nosini yaxshiroq tushuntirish uchun misol edi xolos.

Har bir hudud shevasining o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Shuning uchun biz koreys shevalari ustida tadqiqot olib borayotganimizda, biz tadqiq qilayotgan narsa aslida shevami yoki lahjami aniqlik kiritib olishimiz

kerak. Aks holda, bu ikki atamani noto'g'ri talqin qilib, kelajakda shu sohada izlanish olib borayotganlarning ishlarida kamchiliklar, tushunmovchiliklar yuzaga keliishi mumkin. Ikkalasining xususiyatlarini to'g'ri anglab yetishimiz zarur.

5 마학봉 (2012). 사투리 연기를 위한 효과적인 운율 습득방법 연구. 12 쪽

6 <https://www.busannavi.net/en/>

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. «O'zbek – dialektologiyasi» S. Ashirboyev. Toshkent.: 2016. 5-6-bet.
2. 정승철 (2022). 한국의방언과방언학 (개정판). 태학사. 185쪽
3. 마학봉 (2012). 사투리연기를위한효과적인운율습득방법연구. 10 쪽

Foydalanilgan internet saytlari:

<https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Sheva>
<https://encykorea.aks.ac.kr/Article/E0021747>
<https://www.busannavi.net/en/>

Dilafroz OMONOVA,
 Qarshi davlat universiteti 2-bosqich magistranti
 E-mail: dilafrozomonova396@gmail.com

MEVA VA SABZAVOT NOMLARI LEKSEMALARINING TARIXIY – ETIMOLOGIK NUQTAYI NAZARDAN O'RGANILISHI

Annotatsiya: mazkur maqolada meva va sabzavot nomlari tarixiy-etimologik jihatdan tahlil etilib, bu nomlarning shakli va ma'noviy tomonlari taraqqiyoti ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: *piyoz, olma, do'lana, olxo'ri, o'rik, apelsin.*

Аннотация: в данной статье проводится историко-этимологический анализ названий фруктов и овощей, рассматривается развитие формальных и смысловых аспектов этих наименований.

Ключевые слова: *лук, яблоко, боярышник, слива, абрикос, апельсин.*

Annotation: this article provides a historical and etymological analysis of fruit and vegetable names, examining the development of both formal and semantic aspects of these terms.

Key words: *onion, apple, hawthorn, plum, apricot, orange.*

Kirish. Ma'lumki, har bir til shu tilda so'zlashuvchilar kundalik turmushida muhim rol bajargan. Ayrim so'zlarning etimologiyasini o'rganish asosida, ma'lum bir faoliyatning paydo bo'lishi, bu sohada o'zaro til almashinuvlar, hamda shu tildan foydalanuvchilarning turmush tarzi va dunyoqarashi haqida atroficha ma'lumotlarga ega bo'lish imkonini beradi. Bu o'z navbatida, leksemalarning tarixiy-etimologik o'rganilishini asosiy o'ringa qo'yadi. Til lug'at tarkibini tarixiy-etimologik jihatdan, ya'ni so'zlarni genetik manbalariga ko'ra tadqiq etish o'zbek tilining qardosh va qardosh bo'lmagan tillar bilan aloqasini, mazkur tilda qaysi tillarning ta'siri mavjudligini aniqlashga ko'maklashadi. Jahon va turkolog tilshunoslaridan A.T. Tojmuratova, A.K. Borovkov, Y. Demitriyev, E.S. Quliyeva, R.Z. Safarova boshqa olimlar meva va sabzavotlar leksikasi xususida qator tadqiqot ishlarini olib borganlar. Jumladan, T.X. Xayrutdinovanning "Tatar tilida o'simliklar xalq nomlari" va G.G. Seberovanning "Tatar adabiy tilida o'simliklarning nomlari", monografiyalarida va Ch.I. Firgaliyevaning "Zamonaviy tatar tilida bog'dorchilik leksikasi" nomli nomzodlik ishlarida qishloq xo'jaligining bog'dorchilik va sabzavotchilik sohalarini rivojlantirish masadida meva va sabzavot nomlari o'rganildi.

Mazkur maqolada so'zlarning alohida etimologiyasini o'rganishdan ko'ra so'zlarning semantik guruhlarining etimologik tahlil etish, foydalibroq deb topdik. Chunki, bunday tahlil qilish orqali mazkur so'zlarning semantik guruhlariga muvofiq so'z yasash usullari va nom berish tamoyillarini aniqlash imkonini beradi. O'zbek tili leksikasidagi so'zlarning tarixiy – etimologik tahliliga yondashar ekanmiz, "meva va sabzavot nomlari" ning taraqqiyot bosqichlariga e'tibor qaratdik.

Asosiy qism. "Meva va sabzavot" nomlari genetik kelib chiqishiga ko'ra, o'z va o'zlashgan leksikaga bo'linadi. Bu nomlarning shakllanish va rivojlanish jarayonlari tarixiy yondashuvlarga tayanadi. Eng qadimiy umumoltoy va umumleksikaga oid so'zlar bu tub so'zlardir. Ularning bir muncha

qismi o'z milliy leksikamizga doir turkiycha so'zlardir.

Yozma manbalarda keltirilishicha, ba'zi meva va sabzavot nomlari genetik jihatdan bir xil shakllanmagan, chunki bu nomlarning taraqqiy etishi turli davrlarda kechgan. Tilshunos, etnograf N.I. Baskakov bu jarayonni quyidagicha izohlaydi:

"Turkiy tillar guruhi leksikasining eng qadimgi qatlami keyinchalik yirik qabila ittifoqlariga birlashgan ko'plab turkiy, mug'ul, va tungus-manjur urug' va qabilalari uchun umumiy bo'lgan leksik qatlamdir". Bu so'zlar turkiy xalqlarning kundalik turmushidagi dehqonchilik, bog'dorchilik, hunarmandchilik kabi faoliyatlarida soha leksikalarini tashkil etadi. Shuningdek, bu davrda amalda bo'lgan oltoy tillari oilasi oltoy bobo tiliga borib taqalgan. Chunki, oltoy tillarida so'zlashuvchi xalqlar doimo bir-birlari bilan aloqada bo'lishgan. Bu esa ularga turli shevalar leksikalarini ham o'rganib olish imkonini bergan.

I. Giganov piyoz leksikasini "sug'an" shaklida lug'atda ifodalagan. Mahmud Koshg'ariyning "Devoni lug'atit turk" asarida esa "soyan", "soyun" shaklida qayd etilgan. Turkiylardan tashqari mug'ul xalqlari orasida ham, piyoz so'zi "songino" shaklida qo'llangan. Ular asosan chorvachilik bilan shug'ullangan xalq bo'lganliklari bois, piyozdan, asosan, ziravor shaklida foydalanishgan. F.F. G'afforova fikriga ko'ra, "songino" so'zidagi "songo" asosida fe'l ma'nosi mavjud bo'lib, "yig'lamoq" ma'nosi mavjuddir. Bundan ko'rinadiki, bu so'zning shakllanishi Oltoy davriga tegishlidir. Bunga sabab, leksemalarning fonetik jihatdan shakllanib borishi shu davr leksikasiga o'xshashligini tasdiqlaydi. Aynan piyoz nomining kelib chiqish sabablaridan biri, ko'z yoshni chiqaruvchi belgisi orqali ham anglashiladi. Azaldan achchiq ta'mli va o'tkir hidli o'simliklar turkiy xalqlar orasida "sarimsaq" nomi bilan keng tarqalgan. Vaqtlar o'tishi bilan, shevalarda "chesnok" so'zi faol qo'llana boshlaydi.

Mahmud Koshg'ariyning lug'atida "samursaq" shaklida va "Attuhfatu-z-zakiyatu fillug'atut turkiya..." asarida esa "sarimsak, sirimsak" tarzida keltirib o'tilgan. Turkiy xalqlar

orasida turli fonetik variantlarda, jumladan, o'zbeklarda "sarimsoq", uyg'urlarda "samsak", qirg'iz va qozoqlarda esa "sarimsaq" variantlarida uchraydi. Nomlanish xususiyatiga ko'ra qator tilshunos va etnograf olimlar o'simlikning sariq rangda ekanligini asosiy belgi ekanligini ta'kidlaydilar.

Turkolog olimlarning tahlil etishicha, "saryms" va "(s)aq" shaklidan kelib chiqqan bo'lib "sariq rangni bildiruvchi ot so'z turkumidagi so'z"ni anglatadi deb ta'kidlashgan. Ba'zi tadqiqotlarda esa "sarimsoq" so'zi umumiy Oltoy tillari davriga oidligini tasdiqlaydi. Shuningdek, Rabg'uziy "piyozsimon ko'pyillik o'simlik nomini ifodalash uchun "sarmusaq" so'zidan foydalangan: Yana aydilar: ey Musa dua qilg'il ... azza va jalla yerdin ücngän zargun qarın, sarmusaq, yasmuq, soğan bersün. Mahmud Koshg'ariyning "Devoni"da sarmusaq, asarida sarimsaq shakli uchraydi: Ol ta'am içindä sarimsaq qatti .

Sh.Rahmatullayev leksema etimologiyasi haqida quyidagicha fikr bildiradi: Bu yerda qadimgi turkiy tildagi "o'ramoq" ma'nosini anglatgan **saru**-fe'ldan **-m** qo'shimchasi orqali ot va **-sa** qo'shimchasi bilan fe'l yasalgan, keyin mazkur fe'ldan **-q** affiksi yordamida yana ot hosil qilingan.

Olma leksemasi dunyoning ko'pgina tillarida tarqalgan bo'lib, olma daraxtining mevasi ma'nosida qo'llanadi. Bu leksemadan ko'pgina birikmalar tilimizda hosil qilingan. Masalan, "olmali bog'" birikmasi olmalar yetishtiriladigan makonni anglatga, "olmachilik" so'zi orqali esa olma yetishtirish bilan shug'ullanish faoliyatini bildiradi.

Shuningdek, olma leksemasi toponimlarni hosil qilishda ham foydalanilgan. Masalan, Olmaliq tumanining nomini olishimiz mumkin. Olma mevasining nomi "alma" shaklida qadimiy yodgorliklarda qayd etilgan bo'lib, jumladan, Mahmud Koshg'ariyning "Devoni lug'atit turk" asarida "alma" shaklida uchraydi. Olma leksemasining etimologiyasi haqida so'z yuritar ekanmiz, dastlab olma so'zi hind-yevropa tilidan o'zlashgan degan qarash mavjud bo'lgan. Biroq, bu qarash turkolog olimlar tomonidan inkor etilgan. Chunki ular Mahmud Koshg'ariy tomonidan qayd etilgan olma leksemasining "alim, almil" variantlarini eng qadimiy deb hisoblaydilar.

O'zbek tilidagi "dulana" mevasining nomi turli xalqlarda turli variantlarda uchraydi. Masalan, uyg'urlarda "dolu-na" shaklida, qozoqlarda "doluna", qirg'izlarda esa "dolono" shakllarida foydalanilgan. Bu mevaning etimologiyasiga e'tibor qaratsak, L.S.Burganova dulana leksemasining kelib chiqishini fors tiliga bog'laydi. Yana bir mevalardan biri "malina" mevasi bo'lib, tadqiqotchilar bu leksemaning mug'ul tilidan o'zlashgan deya izohlaydilar. Bu leksema uyg'ur, qozoq, qirg'iz, qoraqalpoq tillarida ham faol qo'llanilgan.

Tahlilimizga olingan sabzavotlardan "piyoz" va "chesnok" so'zlarining ikkita oltoycha varianti: "sugan", "sarimsak" shakllarini tahlil etdik, shuningdek, mevalardan "olma", "dulana" va "malina" larning etimologiyasiga e'tibor qaratdik.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, bu so'zlar, asosan, xalqlarning bog'dorchilik va termachilik faoliyati bilan shug'ullangan davrlarida shakllana boshlagan.

Yana meva nomlaridan "o'rik" va "apelsin" leksemalari etimologiyasiga e'tibor qaratmoqchimiz. Quyidagi misolda o'rik mevasi tahlili nazarda tutiladi:

"Har mevadan ikki xil mevali daraxtlar, shoxlarida shirin va nordon anorlar, bodom-o'rik, kofur-o'rik va Xuroson bodomlari, man daraxtlari shoxlarida chirmashib ketgan o'riklar, olovli mash'aladek yaltiragan apelsinlar, sitroklar bor edi. Shoxlarini, limonni, ishtahani yo'qotuvchi davoni, sarg'ishlikka davo bo'lgan otquloqni, ota-ona daraxtlaridagi qizil va sarg'ish xurmolarini tarozida qoldirish, Rabbiyning yaratganini yuksakda".

Bu misolda bir qancha meva nomlari tasvirlangan. Ulardan uchta arabcha ildizlarga ega. Odatda lotin tilidan kelib chiqqan so'zlar lotin tilidan fransuz tiliga o'tadi va keyin ingliz tilida tugaydi. Biroq, "o'rik" janubga qisqa yo'lni bosib o'tdi. Dastlab, yunonlar orasida bu meva "berikokkia" kabi yangradi. Keyin arablar bu so'zni o'zlashtirib, artiklni qo'shib, "al-burquq"ga aylangan. Ispaniyada arablarning mavjudligi tufayli (milodiy 711-1492), qarz ispan tiliga "albarikoka" shaklida kirdi.

Keyin fransuz tilida – "abrik ot". Bu so'z birinchi marta ingliz tiliga "abrekok" shaklida kelgan, ammo vaqt o'tishi bilan (ehtimol fransuzlar ta'sirida) "ck" tovushi "t" ga o'zgargan va so'z (1300 yil) hozirgi kungacha ishlatilgan zamonaviy ko'rinishga ega bo'lgan. Apelsin. Bu meva nomining ildizlari sanskrit tilidan kelib chiqqanligi aniqlandi, "naranga-s" (apelsin daraxti). Keyin forslar uni "Narang" shaklida o'zlashtirib oladilar. Bu shaklda u arab tiliga – "nāranj" so'ziga mos tushadi. Faqat eski fransuz tilidan – "Orange", ingliz tilida u "Apelsin" ning zamonaviy shaklini oldi. Taxminan 1540-yillardan beri rang uchun sifat sifatida ishlatilgan. Bundan oldin, to'q sariq rangni tasvirlash uchun sitrin yoki za'faron kabi so'zlar ishlatilgan.

Xulosa. Xulosa shuki, ba'zi meva va sabzavot nomlarining etimologiyasini tahlil qilish orqali nomlarning tarixiy taraqqiyot bosqichlarini, shakllanish jarayonlarini aks ettiradi. Bu nomlarni tahlil etish mobaynida ularning shakliy va ma'noviy jihatdan o'ziga xos leksemalashuv hodisasiga ega bo'lganligining guvohi bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdushukurov.B.B .Eski turkiy adabiy tili leksikasi. –T., 2015.
2. Amonov.M.U. Inglizcha lug'atlarda arabcha so'zlar // International scientific journal, 2022 -№ 8
3. Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. –Т.: ФАН, 1985.
4. Содиқов Қ. Туркий ёзма ёдгорликлар тили: адабий тилнинг юзага келиши ва тикланиши. – Т.: Тошкент давлат шарқшунослик институти, 2006.

Xurshida NEMADILLAYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti adabiyotshunoslik yo'nalishi
2-bosqich magistranti
E-mail: xurshidanemadillayeva571@gmail.com

“CHO'LPONNING DRAMATURGIK IJODI”

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek adabiyotining yirik namoyondalaridan biri – Cho'lponning dramaturgik ijodi tahlil qilinadi. Adibning sahna san'ati rivojiga qo'shgan hissasi, “Yorqinoy”, “Xalil farang”, “Temirchi”, Cho'rining isyoni” dramalari misolida uning dramatik asarlarining badiiy xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, Cho'lpon dramaturgiyasining o'ziga xos jihatlari, uslubiy yondashuvi va milliy ruhning aks etishi yoritiladi.

Kalit so'zlar: *Cho'lpon, dramaturgiya, “Yorqinoy”, o'zbek teatri, milliy ruh, realizm, dramatism, komediya, drama, sahna san'ati.*

Annotation: this article analyzes the dramatic works of one of the major figures in Uzbek literature—Cho'lpon. It examines his contribution to the development of theater, using his plays “Yorqinoy”, “Khalil Farang”, “Temirchi”, “Cho'rining isyoni” as examples. The artistic features of his dramas are explored, along with the distinctive aspects of Cho'lpon's dramaturgy, his methodological approach, and the reflection of national spirit in his works.

Key words: *Cho'lpon, dramaturgy, Yorqinoy, Uzbek theater, national spirit, realism, dramatic tension, comedy, drama, theatrical art.*

Аннотация: в данной статье анализируется драматургическое творчество одного из крупнейших представителей узбекской литературы – Чулпана. Рассматривается его вклад в развитие театрального искусства, на примере драматических произведений «Ёркиной», «Халил фаранг», «Кузнец», «Восстание Чори». Описываются художественные особенности его драм, а также специфические черты драматургии Чулпана, его методологический подход и отражение национального духа.

Ключевые слова: *Чулпан, драматургия, «Ёркиной», узбекский театр, национальный дух, реализм, драматизм, комедия, драма, театральное искусство.*

Kirish. XX asr o'zbek adabiyotida o'ziga xos o'rin tutgan ijodkorlardan biri Cho'lpon (Abdulhamid Sulaymon o'g'li) bo'lib, uning faoliyati nafaqat she'riyat va nasrda, balki dramaturgiya sohasida ham muhim iz qoldirgan. Cho'lponning dramaturgiyasi uning umumiy adabiy ijodining ajralmas bir qismidir va uning asarlari o'zbek teatrlarining rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan. Cho'lpon o'zining dramatik asarlari orqali milliy tafakkur, erkinlik va ijtimoiy adolat masalalarini yoritgan. Ushbu maqolada adibning dramaturgik ijodi, tahlil qilinadi.

Asosiy qism. XX asrning 20-yillarida o'zbek adabiyotida yangi adabiy janrlar bilan turli tuman shakl va uslublar paydo bo'la boshlagan davridir. Bular orasida dramaturgiya o'ziga xos ahamiyat kasb etdi. Albat, sahna asarlarning tub ildizi xalq dramalari, o'zbek xalqining turli qo'g'irchoq o'yinlari va qadim qadimdan an'anaga aylangan sahna tomoshalariga borib taqaladi. Qolaversa, o'zbek dramaturgiyasi nomi jadidlar nomi bilan bevosita bog'liqdir. Ma'lumki, XX asrning 10-20-yillarida o'lkamizda o'zining ma'rifatchilik g'oyalari bilan turli matbuotlarda o'zlarining ijod namunalarini bilan xalqni ogohlikka, istiqloлга undovchi g'oyalarni targ'ib qilishda jadidlar juda faol harakat olib borganlar. O'sha davrda xalqning aksariyat qismi savodsiz bo'lganligi sababli ko'p asarlar va maqolalarni o'qiy olmaganlar. Bunday vaziyatda ma'rifatchilar xalq orasiga teatr sahna asarlarini targ'ib qilish eng yaxshi qaror ekanligini bilganlar. Jadidlarning asosiy maqsadi teatr orqali xalqqa ma'rifatchilik g'oyalarini singdirish, xalqni savodli va ma'daniyatli qilish, shu

orqali istiqloл g'oyalarini millat ongiga singdirish bo'lgan. Ular o'z maqsadlari yo'lida teatrni asos qilib oldilar va shu tariqa o'zbek dramaturgiyasining rivojiga katta hissa qo'shdilar. Asta-sekin o'lkaning turli hududlarida teatr truppalari tashkil etila boshlandi. Xalqni taraqqiyot yo'lga olib chiqishda, jadidlar dramaturgiya sohasiga ko'proq urg'u berdilar. Cho'lponning dramaturgik ijodi asosan XX asrning 20-30-yillarida shakllanib, yangi ijtimoiy-siyosiy sharoitlarga moslashgan. Cho'lpon o'z dramaturgiyasida asosan ijtimoiy masalalarni, xalqning o'zgarishlar jarayonidagi noqulayliklarini, shuningdek, insonning jamiyatdagi o'rnini muhokama qiladi. Uning asarlari zamon bilan bog'liq muammolar, o'zlikni anglash, adolatga intilish va insonning ichki qarama-qarshiliklari ko'rsatiladi. Cho'lpon ijodiy faoliyatining boshlanish yillari 1913-1914-yillarga to'g'ri kelishini ko'p manbalarda uchratamiz. U “Sadoyi Farg'ona”, “Sadoyi Turkiston”, nomidagi gazeta bosmaxonalarida faoliyat yuritgani va bu ishlar uning keyingi ijod yo'lidagi tajribalar ortirishiga katta turtki bo'lgani ma'lum. Cho'lpon ijodida birinchi tanqidiy asari “Adabiyot nadir” nomli maqolasi hisoblanadi. Cho'lpon ushbu maqolasini 16 yoshida yozgani ma'lum. Maqola 1914-yili 4-iyun kuni “Sadoyi Turkiston” gazetasida e'lon qilingan. Ushbu maqola Cho'lponning matbuotda e'lon qilingan ilk ijod namunasi hisoblanadi. Cho'lpon aynan shu maqolasida adabiyot haqida quyidagi fikrlarni keltirib o'tadi: “Xa to'xtamasdan harakat qilib qilib turg'on vujudimizga suv, havo naqadar zarur bo'lsa, maishat yo'lida har xil qora kirlar bilan kirlangan ruhimiz

uchun ham shul qadar adabiyot kerakdir. Adabiyot yashasa-millat yashar. Adabiyoti o'lmagan va adabiyot taraqqiyotiga cholishmagan va adiblar yetishtirmagan millat oxiri bir kun hissiyotdan, o'ydin, fikrdan mahrum qolib sekin-sekin inqiroz bo'lur".¹

Cho'lponning dramaturgiya sohasida anchayin barakali ijod qilgani haqida juda ko'p ma'lumotlar borligiga qaramay, bizga hozirda uning sanoqligina dramalari yetib kelgani ma'lum. Cho'lponning topilmagan sahna asarlari nomlari quyidagicha keltiriladi: "Boy"(1914), "Cho'rining isyoni"(1919), "O'ldiruvchi"(1922)"Xalil farang"(1917,1921), "Yana uylanaman"(1926), "O'rtoq Qarshiboyev"(1928),"Hijrat"(1936), "Uzun quloq bobo", "Cho'lpon sevgisi", "Buxoro jallodlari", "Ramazon ko'rinishlari", "Siniq oyna", "Ov" .

Cho'lponning dramaturgik asarlari, asosan, ikki asosiy yo'nalishda rivojlangan:

Ijtimoiy-siyosiy masalalar va xalqning jamiyatdagi roli.

Insonning ichki dunyosi va uning o'zlikni anglash jarayoni.

Cho'lponning dramaturgiyasida aynan shaxs va jamiyat o'rtasidagi qarama-qarshiliklar, individning jamiyatda o'z o'rnini topish uchun qilgan kurashi o'z ifodasini topadi. Uning dramaturgiyasida ko'pincha qahramonlar, o'zlarini va o'z taqdirini izlashga intiladilar, bu esa asarlarda o'ziga xos falsafiy va estetik ma'no kasb etadi. Cho'lponning asarlarida jamiyatning tezkor o'zgarishlar davrida, ayniqsa, o'zbek xalqi o'zligini saqlab qolishga, yangi ijtimoiy tizimga moslashishga uringan paytlarda yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilish alohida o'rin tutadi. Cho'lponning "Temirchi", "Cho'rining isyoni", "Yorqinoy", "Xalil farang", "Cho'lpon sevgisi", "Hujum", "Avaz" nomli dramalari mavjud bo'lib ulardan dastlab "Temirchi" nomli sahna asari haqida ayrim ma'lumotlarga to'xtalib o'tamiz. Bu asarning aynan dramatik asar ekanligi haqida aniq faktlar yo'q. Asar "Mehnatkash inqilobining ikki sana davri munosabati-la" tagsarlavhasi bilan "Ishtirokiyun" gazetasining 1919-yil 9-dekabr sonida, shu matbuot nashri asosida O. Sharafiddinov tahriri ostida nashr etilgan. Cho'lpon asarlarining 3 jildligi 1-jildida qayta e'lon qilingan.² Cho'lponning ushbu dramatik asarida temirchi ota va uning o'g'lining ish jarayoni ustida yashashning og'irligi, turmush qiyinchiliklaridan bahs boradi. Bu dramada sho'ro hukumatining xalqqa ozodlik va ularning haq-huquqlarini qaytarilishiga qaror qilingani lekin amalda birontasining yuzaga chiqmaganiga e'tibor qaratiladi. Ammo bu asarning to'liq qismi topilmagan. Yana bir Cho'lponning topilmagan sahna asari bu "Cho'rining isyoni" asaridir. Bu sahna asarida o'zbek ayolining turli xurofotlarga qarshi isyoni tarzida qaysidir ma'noda bosh ko'tarishi sifatida tasvirlanadi.

Paranjisini tashlashni istagan o'zbek ayolining eri tomonidan ta'qiqlarga uchrashi tasvirlanadi. "Yorqinoy" dramasi 1920-yil yozilgani va sahnada namoyish etilgani ma'lum. "Yorqinoy" dramasi dastlab "Sarkash qiz" nomi bilan ijro etilgan. "A. Majidiyning "Yorqin oy" nomli maqolasida pyesaning yaratilishi haqida, ya'ni uning dastlab ikki parda bo'lgani, so'ngra yozuvchi tomonida kengroq ishlanib, asar olti parda qilingani haqida ma'lumot beriladi"³ Drama dastlab 1920 yilda yozilgan. Keyinchalik asar qayta ishlanib, 1926-yilda qayta nashr etilgani haqida ma'lumotlar ham mavjud. Ushbu 6 pardali afsonaviy tomosha, o'zbek xalqining yangi davrga kirishi, yurtning o'zgarishlar jarayonida qayg'ular va umidlar bilan yuzlashishini tasvirlaydi. Bu asarda Cho'lpon, bir tomondan, xalqning tarixiy ildizlarini saqlab qolish, ikkinchi tomondan esa, yangi zamon talablariga javob bera olishga qaratilgan muammolarni muhokama qiladi.

Cho'lponning yana bir dramasi "Xalil farang" 1921-yil sahnada namoyish etilgani haqida ayrim manbalarda ma'lumotlar keltiriladi. Bu asarda musulmon boylari va oddiy xalq ishchilari o'rtasida har xil tortishuvlar aks ettiriladi. Bundan tashqari uning "Cho'lpon sevgisi", "O'ldiruvchi" nomli pyesalar yozgani ammo ular qanday mavzuda yoki aynan nima haqida ekanligi ma'lum emas. Cho'lponning o'zi ham bir nechta maqolalarida fikr yuritadi. Bir maqolasida: "Hujum" Yan va men bilan birga Lutfulla yaratgan desam xato bo'lmaydi", – deb yozgan edi"⁴. Bundan tashqari Cho'lpon juda ko'p o'rinlarda, maqolalarida o'zining jahon adabiyotidan qilgan tarjimalari haqida ma'lumotlar keltirib o'tadi. Lekin juda ko'p bahslarga sabab bo'lgan "Hujum" pyesasini boshqa tildan tarjima qilgani haqida hech yerda ma'lumot keltirmaydi. Demak bundan xulosa qilib aytsak "Hujum" pyesasi Cho'lpon va rus yozuvchisi Vasiliy Yan bilan hammualliflikda yozilgani ma'lum bo'ladi. Cho'lponning "Qorovul uyqusi" nomli pyesasi mavjud. Bu pyesa 1927-yil yaratilgan. Aynan shu pyesasi haqida Cho'lpon "so'zsiz o'yin" degan ta'rifni ishlatadi. Ushbu pyesa Xolxo'ja qo'rboshi hayotidan olingan. Bundan tashqari "Zamona xotini" asari ilk marta "Sharq yulduzi" jurnalining 1922-yil 10-sonida M. Muhammedov, K.Yashin, S.Mamajonovlar tomindan chop etilgan. Bu vaqtgacha asar ayrim sabablarga jo'ra Mumtoz Muhammedov asarlari qatorida zikr etib kelingan. Ma'lum bo'lishicha, asarga Cho'lpon tomonidan "Shunigina deyman" sarlavhali so'zboshi yozilgan. So'zboshida keltirilgan "8 mar Xotin -qizlar kuni uchun ikki pardali qilib "Zamona xotini" nomi bilan yozilg'on edi" degan so'zlarga ko'ra, Cho'lponning o'zi asarni shunday nomlaganini ta'kidlash mumkin. S.Mamajonov "Zamona xotini" va "Mushtumzo'r" pyesalari ilgari ikita asar deb yuritilgan

1 Шарафиддинов О, Норматов У. Адабиёт надири. – Т.: Чўлпон, 1994. –240 б.

2 Чўлпон. Асарлар. 3 жилдлик. 1- ж.– Тошкент: Хази́на, 1994. –129- б.

3 Абдуллаева Д. Чўлпоннинг драматургик ижоди. – Т.: Muharrir nashriyoti, 2022. – 3-4 б. "Зарафшон" газетаси. 1927 йил 7 декабрь;

4 Чўлпон А. Асарлар. 4 жилдлик. 4-ж. – Тошкент: "Академнашр", 2016. – 135-б.

bo'lsa, endilikda ikitasi bitta asar ekanligi ma'lum bo'ldi degan fikrga kelgan edi.⁵

Cho'lponning dramaturgiyasida estetik jihatlari ham muhim ahamiyatga ega. Uning asarlari o'zida o'zbek teatrining o'sha davrda mavjud bo'lgan an'analari bilan birga, yangi va zamonaviy yondashuvlarni ham o'z ichiga olgan. Cho'lponning dramaturgiyasida ko'plab falsafiy savollar ko'tariladi. U asarlarida insonning ichki dunyosini, uning maqsadlari, kechinmalari va qarorlaridagi murakkabliklarni tasvirlaydi. Cho'lpon o'z asarlarida, asosan, psixologik dramani, inson ruhining chuqur qiralarini o'rganishni afzal ko'rgan. Cho'lponning dramaturgiyasida til va uslubning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. U o'z asarlarida xalq tilini va an'anaviy teatr uslubini birlashtirgan. Shuningdek, Cho'lpon, teatr asarlarini yozishda, ular orqali xalqni, uning orzu va umidlarini, shuningdek, tarixiy o'zgarishlarni aks ettirishga harakat

qilgan. Uning tilida yuqori badiiylilik va ifoda kuchi bor, har bir qahramonning so'zlari va harakatlari o'ziga xos simbolik ma'no kasb etadi. Cho'lponning dramaturgiyasida tilda va uslublarda teatrdagi yangi ifodalar va yangi shakllar yaratish, shu bilan birga, milliy teatr an'analari va xalq san'atiga hurmat ko'rsatish alohida ahamiyatga ega.

Xulosa. Cho'lponning dramaturgik ijodi o'z zamoni-ning murakkab ijtimoiy, siyosiy va madaniy muammolarini chuqur tahlil qilishga intilgan. Uning asarlarida inson taqdiri, shaxs va jamiyat o'rtasidagi qarama-qarshiliklar, adolatga bo'lgan intilish va o'zlikni anglash masalalari markazda turadi. Cho'lpon o'z dramaturgiyasida nafaqat estetik jihatdan, balki falsafiy va ijtimoiy masalalarda ham o'zining chuqur fikrlari bilan adabiyotga katta hissa qo'shgan. Uning dramaturgiyasining o'ziga xosligi, milliy teatrning rivojlanishiga va yangi badiiy shakllarning yuzaga kelishiga ta'sir ko'rsatganligi bilan ajralib turadi.

5 Д. Абдуллаева. Чўлпоннинг драматургик ижоди. – Тошкент: Muharrir nashriyoti, – 2022. – 37-б.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Болтабоев Х. Адабиёт энциклопедияси. – Т.: Mumtoz so'z, 2017. – 13.6
2. Чўлпон. Асарлар. 3 жилдлик. 1- ж. – Тошкент: Хази́на, 1994. – 129- б.
3. Абдуллаева Д. Чўлпоннинг драматургик ижоди. – Т.: Muharrir nashriyoti, 2022. – 3-4 bet
4. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Т.: Akademnashr, 2018.
5. Чўлпон А. Асарлар. 4 жилдлик. 4-ж. – Тошкент: “Академнашр”, 2016. – 135-б.
6. Абдуллаева Д. Чўлпоннинг драматургик ижоди. – Т.: Muharrir nashriyoti, 2022. – 3-4 bet
7. Шарафиддинов О, Норматов У. Адабиёт надир. – Т.: Чўлпон, 1994. – 240 б.

Dildora YORBULOVA,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU
1-bosqich magistranti

CHO'LPON LIRIKASI: TEMATIK VA G'OYAVIY TAHLIL

Annotatsiya: ushbu maqolada Cho'lpon she'riyatidagi mavzular tematikasi haqida so'z boradi. Uning she'riyatini tashkil qilgan asosiy mavzular ustida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: tematika, motiv, poetik namuna, lirika, adabiy portretlar.

Аннотация: в статье рассматриваются темы поэзии Чолпон. Размышления посвящены основным темам, составляющим его поэзию.

Ключевые слова: тема, мотив, поэтическая модель, лирика, литературные портреты.

Annotation: the article examines the themes of Cholpon's poetry. Reflections are devoted to the main themes that make up his poetry.

Key words: theme, motive, poetic model, lyrics, literary portraits.

O'zbek nazmining yuragi, yorqin tarjimon va nasr ustasi Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon o'z davrida millat taqdiri uchun ruhan va jismonan o'z jonidan voz kechgan so'nmas yulduzdir. Adabiy tanqid ustasi Ozod Sharafiddinov aytganidek biz hali Cho'lponni to'liq anglab yetmadik. U o'zining "Cho'lponni anglash" risolasida

quyidagicha mulohaza yuritadi: "Shoir yaratgan kashfiyotni anglamoq uchun odam, albatta, o'sha kashfiyot yuksakligini ko'tarilmog'i lozim. Odamning yuragi shoir yuragi bilan bir maromda tepsagina, odamning yuragi ham shoirning yuragidek nafasatga tashna bo'lsagina, shoir yuragidek go'zalikka eshiklarni lang ochib

qo'ysagina shoir inkishof etgan oliy go'zallikni idrok etmog'i mumkin. Bu esa g'oyat murakkab ish" [1, 3]. Shu paytgacha adabiy tanqid maydoniga Abdulhamid Cho'lpon va bir qator jadidlar xususida ko'plab maqolalar, ilmiy-ijodiy ishlar yuzaga chiqdi. Ammo, aynan Cho'lpon ijodiga haqiqiy baho haligacha berilmadi. Bunday qilish uchun esa shoirdek o'ylashi, uningdek his etishi, hatto, uning kabi o'limga tayyor turishi lozim. Shundagina yaratilgan asar haqiqiy va ta'sirchan chiqadi.

"Har qanday ijodkorning o'z mustaqil davlati, u davlatning esa o'z fuqarolari bo'ladi" (Ta'lat Solihov fikri) [2, 167]. Cho'lponning davlati Turkiston uning fuqarolari esa erkka intilyotgan, zulm ostidagi xalq edi. U umri davomida o'z davlatiga ham, fuqarolariga ham sodiq qoldi. O'z ijod namunalari turli zamonlarda yaratdi. Kun kelib barchasi sotsiologik realizm chig'irig'idan o'tdi. Shoir she'riyati tahlilali davrda yaratilgan bo'lsa ham, mazmunga boy va g'oyaviy jihatdan xilma-xildir. Aynan turli xil mavzularni birlashtirgan markaziy motiv – erk, ozodlik tuyg'usidir.

Kichik tahlil tadqiqotimizga ko'ra Cho'lpon nazmida quyidagi mavzular ustuvorligi belgilandi:

- Xotin-qizlarning erki
- Ma'rifatga da'vat
- Yurt ozodligi
- Muhabbat
- Xotirlov
- Tabiat mavzusi

1. Xotin qizlarning erki masalasi jadidlar davriga kelib adabiyot mavzusiga ko'chdi. Bu masala dastlab nasrda, keyinchalik she'riyatda yetarlicha bo'y cho'zdi. Shoir o'zining "Paranji", "Chimmat qo'shig'i", "Chachvon", "Sharq qizi", "Men va boshqalar", "O'zbek qizi" kabi sara poetik namunalari bilan katta hissa qo'shdi. "Chimmat qo'shig'i" da:

"Chimmatimning qillari yuzimga botar,

Bu qafaslar tagida qachon tong otar" [3, 209] – deya nola qilyotgan zulm qafasidagi qizlarning holi haqida yozadi shoir. Chimmat, paranji ular uchun bir qafasdek, unda doim tun hukmron, tong otishi dargumon.

2. "Ulug' yo'lda", "Irfon keladir", "Yangi men" kabi she'rlarida esa ilmga chorlov, ta'limni yagona najot ekanligini eslatadi. Aynan, "Irfon keladir" she'ri o'zbek bilim yurtini birinchi bitirib chiqqan 5 yigitga bag'ishlanib yozilgandir:

"Shu yigitlarki qo'lga nurli aso

Ushlashib yo'lchilijni ko'zlaylar;

U ulug' yo'lki, bir ulug' sahro,

Chin saodatni shunday izlarlar" [3, 127].

3. Cho'lponning ijodida milliy mustaqillik, erk va ozodlik mavzulari alohida o'rin tutadi. U xalqning jabr-u sitam ostida ezilayotgan hayotini, mustamlaka zulmi sababli millatning nochor holatga tushib qolganini tasvirlab, uni uyg'onishga, ozodlik uchun kurashga undaydi. Uning "Qo'zg'alish", "Xalq", "Buzilgan o'lkaga", "Kishan", "Erkinlik istagi", "Tarixdan", "Yurt yo'li", "Kurash" "Bizning

Vatan" kabi ko'plab she'rlari zahirida yurt qayg'usi, unga bo'lgan cheksiz muhabbat tuyg'ulari aniq va ravshan ifodalanadi. "Qo'zg'alish" she'rida:

"Ey sen – meni qul o'rnida ishlatguvchi afandi!

Titra, qo'rqkim, bog'liq quling bosh ko'targan kuch endi!" [3, 82].

4. Jahon adibi Lev Tolstoy adabiyotdagi o'lmaydigan mavzular sarasiga "o'lim va muhabbat" kiritgan ekan. Bizning hassos nazm ustasi ham muhabbat masalasida yaxshigina qalam tebratgan. Naim Karimovning ma'lumotlariga ko'ra Cho'lponning birinchi sevgisi Oydin ismli qiz bo'lgan, u keyinchalik Solihaga ko'ngil qo'yib unga uylangan, ammo, farzandi bo'lmaganligi sababli ajrashgan. Zamonning zayli bilan rus qiz Yeketarena bilan oila qurdi va o'limiga qadar u bilan umr kechirdi (*ushbu ma'lumotlarga "Cho'lpon" romani asos D. Y.*). Shoir o'zining "Sevgi va saltanat", "Shaftoliga", "Qalandar ishq", "Suygan choqlarda", "Ishq yo'li", "Men ham sevaman", "Raqamli sevgi" kabi she'rlari esa, inson qalbining ruhiy iztiroblari haqida gapiradi. "Shaftoliga" she'rida:

"Mayli, sevgan oshiqlarning yuzlariga to'ymasin,

Lekin raqib lablaringga lablarlarini qo'ymasin, Zaharini qo'ymasin!" [3, 157]. Raqiblar (erksizlik, tutqunlik) uning jamoliga raxna solishini istamayapti, bu uchun sevgan yorining visolidan kechishga tayyor. Nima uchun "zaharini qo'ymasin" deydi shoir? Chunki, zahar insonni o'lingacha olib boradi. Turkiston ayollarining zahari erkisizlik, tutqunlik edi.

5. Shoir o'z davrida yashagan zamondoshlariga atab kichik adabiy portretlarni eslatadigan lirik asarlar yaratdi. Bunga "Ulug' yo'lovchiga", "Mahmudxo'ja Behbudiy xotirasiga", "Ketding", "Henrix Heynedan", "Aleksandr Blokdan" kabi she'rlar qiyos bo'lishi mumkin. "Mahmudxo'ja Behbudiy xotirasiga" da:

"Aziz otam, qo'lidagi gullarning,

Motam guli ekanini bilmaysan.

Shodli guli ko'pdan beri so'lganin

Yer ostida pok ruhingla sezmayсан" [3, 31]. Ma'rifat-parvar, jadidlar karvonboshisi Behbudiy o'limiga marsiya tarzda bu xotiraga Cho'lpon nadomatlarini, dard-sitamlari ko'chadi. Sovet dushmanlarini "oq kallalik qora dev" deb ataydi. Bu kabi ayovsiz tashbehlar shoir she'riyatida juda ko'p uchraydi, yana bir she'rida "Ey sovuq ellardan muz kiyib kelganlar" deya ularga murojaat qiladi.

6. Har qanday shoir tabiatga oshno qalb egasi bo'ladi. Cho'lpon ham bundan mustasno emas. U atrof-muhit bilan so'zlashishga, ularni yer yuzida bo'lyotgan chirkinliklardan boxabar qilishga urinardi. Bu kabi ma'no yangiliklari uning: "Xazon", "Kuz", "Daryo bo'yi", "Suv", "Bahorda", "Bahor va men", "Ey bulut", "Yozning tugalishi", "Boychechak", "Qish oldida", "Barg", "Chechak" kabi she'rlarida yaqqol aks etgan. "Yozning tugalishi" da:

"Sen-da so'lmoqqa yuz tutib qolding,

Men-da ketmoqqa ko'z tutib qoldim... [3, 168]" – deb yozilgan kichik parchasidan ko'rinib turibdiki, yozning

issiq kunlari ketib kuzning shamoli va qishning qahri yaqinlashmoqda. Shoir shunga ishora qilmoqda.

Naim Karimovning aytishicha, Cho'lpon kayfiyat shoiri. U hayotida bo'layotgan turli voqealardan ta'sirlanib qalam tebratadi. Bir so'z bilan aytish kerakki, Cho'lpon – yurak shoiri, Cho'lpon – tabiat shoiri, u haqiqiy erk kuychisi. Uning she'riyat olami serqirra. Yuqorida tahlilga tortilgan mavzu ko'lami ancha keng. Ammo, takroran

aytish kerakki, bu mavzular bir markaziy nuqtada – erksizlikda birlashadi. Xulosa qilib aytganda, san'atkor tabiatning boyliklari, muhabbatning o'tli nafasi, qizlarning qora qoshlari, yurtining tog'-adirlarini emas, balki xalq dardini har jihatdan olib kuyladi. Maqolada shoirning she'riyat mavzulari bir qator sanab o'tildi, chuqur tahlil etilmadi. Bu esa, keyingi ilmiy ishlar uchun qimmatli manba o'laroq ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ozod Sharafiddinov. Cho'lponni anglash. – Toshkent: "Yozuvchi" nashriyoti, 1994.
2. Bahodir Karim. Ruhيات alifbosi. – Toshkent: "G'afur G'ulom" nashriyoti, 2018.
3. Abdulhamid Cho'lpon. She'rlar 1-jild. – Toshkent: Akademnashr, 2020.
4. Naim Karimov. "Cho'lpon" ma'rifiy roman. – Toshkent: "Sharq" nashriyoti, 2003.
5. www.ziyo.uz

Mashhura ERGASHEVA,
Sharof Rashidov nomidagi SamDU adabiyotshunoslik yo'nalishi
2-kurs magistranti
ergashevamashhura75@gmail.com

OGAHIY LIRIKASIDA TARIQAT MAQOMLARI

Annotatsiya: Ogahiy lirikasining mazmun-mohiyatini chuqurroq tahlil etarkanmiz, bevosita tasavvufiy istilohlar ularning asosiy dalillovchi kuchi ekanligiga amin bo'lamiz lirik qahramon – oshiqning komillikka yetishishi tariqat maqomlari orqali amalga oshadi.

Kalit so'zlar: maqomlar, tavba, sabr, faqr, fano, javonmardlik, "Devon", rizo, tavakkul.

Annotation: analyzing the essence of Agahi's lyrics in depth, we are convinced that the main argumentative force is direct mystical interpretations. The perfection of the lyrical hero - the lover is realized through the status of the sect.

Key words: status, repentance, patience, poverty, death, courage, "Devon", consent, trust.

Аннотация: глубоко анализируя суть лирики Агахи, мы убеждаемся, что основной аргументирующей силой являются прямые мистические интерпретации. Совершенство лирического героя-любownika реализуется через статус секты.

Ключевые слова: статус, покаяние, терпение, бедность, смерть, мужество, «Девон», согласие, доверие.

Ogahiy asarlari xoh tarixiy, xoh lirika, xoh tarjima bo'lsin tasavvufdan ayro tasavvur etish mushkul vazifa. Xo'sh, u qaysi tariqat vakili edi, lirikasida aks etgan tasavvufiy unsurlar nimalarda aks etgan? "Ogahiyda kubraviylik tariqati asoschisi Najmiddin Kubro, javonmardlik ta'limoti va haqiqatlarining tolmas kuychisi Pahlavon Mahmud bilan ma'naviy-ruhoniyy vobastalik bo'lgani bois unda qalb tasfiyasi va dunyo voqea-hodisalariga basirat ko'zi bilan boqish layoqati boshqacha bo'lgan"¹. Ogahiy "Devon"ida o'rin olgan ba'zi g'azallarida aks etgan kubraviylik tariqatining maqomlari yuqoridagi olimning fikriga tasdiq bo'la oladi. Maqom – tariqat yo'lida

"sir sharobin" ichgunga qadar Yo'lchi manzilini yaqinlashtiruvchi bir necha axloqiy-psixologik "jarayon"larni boshidan kechirishi zarur, bu axloqiy-psixologik jarayonlarda to'xtash lozim bo'ladi, to'xtamlar esa maqomlar deyiladi. Abunasr Sarroj tariqatning quyidagi maqomlarini qayd etgan:

1. Tavba.
2. Vara'.
3. Zuhd.
4. Faqr.
5. Sabr.
6. Xavf.

1 Haqqul I. Muhammad Rizo Ogahiyning o'zbek adabiyoti rivojida tutgan o'rni. Konferensiya materiallari. Haqiqat va abadiyat. – T.: Navoiy universiteti, 2020. 4-bet.

7. Rajo.
8. Tavakkul.
9. Rizo.

Quyidagi maqomlar oshiqni bosqichma-bosqich komlikka yetaklaydi. Ijodkor o'zining g'azallarida lirik qahramonni ushbu maqomlardan o'tkazadi. Masalan, "Ta'viz ul-oshiqin" devonida "Alif radifi" turkumiga kiruvchi "Rahmat sango" g'azalida:

Tangrig'a aylab tavakkul, qil qanoatni shior,
Ikki olamda kerak bo'lsa agar izzat sango.

Shoir ushbu bayt orqali tariqatning sakkizinchi maqomi – tavakkul (barcha yaxshi-yomon hodisalar, ishlarni Xudodan deb bilish, kullar Parvardigorga suyanish) aylashni, agar sen ikki dunyo saodatiga erishib, izzat topmoqchi bo'lsang, qanoatni shior bilib, tavakkul qilishni aytadi. Ijodkor tavakkuldan tashqari ushbu baytda qanoatni ham qo'shadi. Negaki, tavakkulga vara'siz, zuhdsiz yetib bo'lmaydi. Tabiiyki, bularning asosi esa, nafsni tiyish, taqvo qilish, qanoatli bo'lish bilan o'lchanadi. "Jovidon ango" g'azalida tariqatning ikkinchi yo'li:

Har kimki faqr go'shasi bo'lmish makon ango,
Xotir hamisha dahr g'amidin amon ango.

Faqr – qashshoqlik, benavolik. Bayt mazmuni, insonga faqrlik joyi makon bo'lsa, yodi doim g'amdan, a'lamdan, nafsdan omon bo'lishini yozadi. Asl mohiyat ham shunday: "...Xudoga bandalikni sidqidildan oliy darajada bajo keltirish, bandalikdan sharaf topish, niyozmandlik va talabgorlikda yo'ldagi tuproq misol nomu nishonasiz bo'lish, Iloh nazdida o'zini zarra, balki zarradan ham kam deb hisoblash. Va shu martabada komillik rutbasini qozonish ham. Barcha narsalar, olamu Ollohga tegishli, insonning vujudi ham o'ziniki emas. Chunki u ham Yaratganning mulkidir. Faqrni ana shunday mazmunda anglagan odam tasavvuf mohiyatiga ham yetib boradi"². Ushbu g'azalning keyingi baytiga e'tibor beraylik:

Sayr et fano tarabgahini, ey ko'ngulki, ul
Bir bog'durki, etmagay aslo xazon ango.

Endi faqrning ma'no uzvi yanada ochiqlanadi, ko'ngilga murojaat etib, fano tarabgohini sayr qilishni, u yer esa xazon ko'rmagan bir bog'ligini, xazon unga hech qachon ta'sir o'tkazmasligini tasvirlaydi. "Fano yo'li – "bandaning Xudo tarafiga sayri"ning nihoyasidir. Bu holat ko'pincha o'zini yo'q etish, tugalish, yanada aniqrog'i, o'limga nisbat beriladi"³. Ijodkorning mahorati bu yerda fano tarabgohi hisoblanadi. Sababi fano manzilida mushkul muammolar yechiladi.

Dema vara' ahlig'a nash'ai may zavqini,

Qilsa surohi ayon har necha qulqul sango.

Yuqorida keltirilgan bayt "Ishq eli bulbul sango" g'azalidan bo'lib, tariqatning ikkinchi bosqichi – vara'(parhez, taqvo bo'lib, bo'lg'anishlardan, ma'naviy zarar keltiradigan shubhalardan saqlanish) ahliga nash'a va may shavqini so'zlama, "surohi" atamasi tasavvuf adabiyotida orif qalbini anglatib keladi, shu bois keyingi misramizda, orif qalbining ishq zavqidan qulqullab turishi senga ayon bo'ladi deb birinchi misradagi nash'a va may so'zlarining tasavvufiy ma'no ko'lamini oshiradi.

Ogahiy g'azallarida faqr fano masalasiga qayta-qayta to'xtaladi. Faqr – tariqat yo'liga kirgan orifning to'rtinchi maqomi; faqrlik – bu moddiy yetishmovchilik yoki tilanchilik qilish emas, balki Allohu taborak oldida o'zini ojiz, g'arib va faqir his qilishdir. Fano – tasavvuf namoyandalarining fikricha "fano" holati va "o'zlikdan kechish" Allohning fazlu rahmati natijasidir. Solik o'zining fanoga erishganligini bilmasa, bu fanoning oliy bosqichi hisoblanadi:

Ey xusho, faqr ahlikim teng tutmas eski to'nig'a
Atlasu zarbaft xil'at ko'rsa sulton ustida.

Yuqorida keltirilgan bayt "Bulbul fig'on etgay ustida" g'azalidan bo'lib, orif ahli teng ko'rmaydi eski to'niga, hatto atlas va zarbop kiyimli sultonni ham.

Soliki dashti fano bo'lsang samand et shavqni,
O'zga markab poyilang o'ldi bu maydon ustida.

Bu bayt orqali Ogahiy faqr fanoning mazmunini kengaytiradi, fano dashti maqomiga erishsang, saman qil shavqni, bu fano dashtida boshqa o'lov poyilang bo'ladi deya, solikning tariqat yo'lidagi mashaqqat va haqqa yetishish shavqini ta'riflaydi.

Filologiya fanlari doktori, professor Ibrohim Haqqulov: "O'zbek adabiyotida o'zini tasavvufga ruhan yaqin sezmagani ijodkorni uchratish qiyin" degan fikrlari Ogahiy ijodini cheklab o'tmaydi, uning ijodiy merosi ruhiy tasavvuf orqali namoyon bo'ladi. Yuqorida baytlarning tahlili fikrimizga dalil bo'la oladi. Uning tasavvufiy dunyo bilan bog'lanishi Najmiddin Kubro tarigiga, salafklarining ijodi bilan qiziqqanligi bilan o'lchanadi.

Muxtasar qilib aytganda, Ogahiy tasavvufning muhibi, ya'ni u tasavvufiy hayot go'zalligi va haqiqatlariga muhib nazari bilan qaragan, nafs va axloqni poklash, qalb va ruhni kamolotga yetkazish, ishq va jazba zavqiga yetishishda tasavvuf ta'limoti va ko'rsatmalariga suyanagan. Lirikasida tasavvufiy tushunchalarni anglash orqali ijodkor ruhiyati bilan bog'langan ma'rifat, komillik sir-u asrorlarini anglashimiz mumkin.

² Komilov N. Tasavvuf. - T.: Movarounnahr - O'zbekiston, 2009. 27-bet

³ Komilov N. Tasavvuf. - T.: Movarounnahr - O'zbekiston, 2009. 26-bet

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ogahiy M. Devon. Tanlangan asarlar. Olti jildlik. – T.: G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashr. -1971.
2. Rajabova S. Ogahiy g'azallari tahlili. "Til va adabiyot ta'limi" jurnali. 2009. 10-son.
3. Tasavvufiy istilohlar izohi. natlib.uz
4. Haqqul I. Tasavvuf va Ogahiy she'riyati/Hayot, adabiyot va abadiyat. – T.: Tafakkur. – 2019.

Himmatoy NAZIMOVA,
 Sharof Rashidov nomidagi
 Samarqand davlat universiteti magistranti
 nazimovahimmatoy@95gmail.com

EPIK TURGA XOS BO'LGAN JANRLARDA “DEV” VA “YALMOG'IZ” OBRAZINING TAHLILI

Annotatsiya: ushbu maqolamizda xalq og'zaki ijodi janrlaridan bo'lgan mif, afsona, asotirlar zahirida yuzaga kelgan ertaklarda keltirilgan “dev” va “yalmog'iz” obrazlarining o'rganilish nazariyasini tahlil qildik.

Kalit so'zlar: dev, yalmog'iz, afsona, mif, asotir, versiya, falsafiy-estetik g'oyalar.

Аннотация: в данной статье мы проанализировали теорию изучения образов “великана” и “мятлика”, представленных в сказках, возникших на почве мифов, легенд, сказок из жанров устного народного творчества.

Ключевые слова: великан, монетный двор, миф, миф, асоти́р, версия, философско-эстетические идеи.

Annotation: in this article, we analyzed the theory of study of the images of the “giant” and “witch”, which are presented in fairy tales that arose in the zamiri of myths, legends, asothers from the genres of folk oral creativity.

Key words: giant, sloth, myth, myth, asotir, version, philosophical-aesthetic ideas.

Xalqimizning ko'p asrlik boy va rang-barang og'zaki ijod namunalari har davrda o'ziga xos tarzda namoyon bo'lgan. Bu og'zaki ijod namunalari o'rganishda Lotin Amerikasi yozuvchisi X.L.Borxes: “Adabiyot mif bilan boshlanib, mif bilan tugaydi” degan g'oyani ilgari suradi. Bularning zahirida ibtidoiy tasavvurlar mahsuli bo'lmish – asotirlar alohida o'rin egallaydi. Inson o'zini o'rab turgan olam haqidagi qarashlari ana shu tarzda shakllanadi. Odamlar o'zga bir ilohlarga, qandaydir “yashirin” kuchlar borligiga ishonishgan. Bularning tabiatida qo'rquv va hadik, ishonch va adashishlar jamiki Yaratganning qo'lidagi kuch ekanligiga falsafa to'qishgan. Xususan, o'zbek adabiyotida mavzuni keng qamrovda yoritishda professorlar: B.Sarimsoqov, Sh.Turdimov, J.Eshonqulov, S.Mirzayeva[1] va boshqa ko'plab adabiyotshunoslar sa'y-harakatlari natijasida folklor asarlari terib, kitob holidagi, adabiy qo'llanmalar shaklida nashr qilganligi zaruriy ahamiyat kasb etadi.

Yangi O'zbekistonning harakatlar strategiyasida belgilab berilganidek adabiy hodisalarni nazariy jihatdan tadqiq etish masalasi kun tartibiga qo'yildi. Badiiy talqin negizida juda ko'plab xilma-xil obrazlar mavjudki, nihoyatda rang-barang ifodalar folklor an'analari qavarib ko'rinadi. Bular “dev” va “yalmog'iz” obrazlaridir. Bu obrazlarning ertak, asotir, rivoyat, doston va masallarda ko'plab versiyalari uchraydi. Ana shu obrazlarning poetik talqini xalq og'zaki ijodining ajralmas halqasi sanaladi. Badiiylik modusi haqida so'z borar ekan, mazkur obrazlarning mantiqiy hosilasidan ibtidolangan hayot haqiqatiga yaqinroq tamoyili sujetni harakatga keltiruvchi kuchligi ayonlashadi. Chunki ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi mangu kurash hamda qahramonlarning ijtimoiy-siyosiy yurishlari, sinov va tahlikalardan omon chiqish yo'llarida hamisha hiyla-nayrang, firibgarlik bilan baxt saodatga erishish konsepsiyasi bu obrazlarning yordamida amalga oshiriladi. “Dev” obrazi – xalq og'zaki ijodida ikki xil konsepsiyaga borib tutashadi. Birinchisi xazinani

qo'riqlash, ikkinchisi esa o'sha xazinaga olib keluvchi voqealarni tartiblashtirish, oqibatda qahramonga madad va suyanch bo'lish modusida namoyon bo'ladi. “Yalmog'iz” obrazi ham ana shu tushunchaning yonida paydo bo'larkan, bir qarashda qahramonni yo'ldan ozdiruvchi hamda unga sehr-jodu qilib, o'z maqsadini ko'zlovchi bir ochko'z, xasis hamda firibgar ayol obrazida talqin etiladi. Bularning barchasi xalq og'zaki ijodida – ezgulik va yovuzlik orasidagi mashmashalarning sistembutunligini tayin etganligida yaqqol seziladi.

Eng qadimgi xalq og'zaki ijodini chuqur o'rganish dunyo xalqlari folklori bilan yaqindan tanishish imkonini beradi. Ayni vaqtda, folklorning o'ziga xos epik janrlari borki, asrlar davomida milliy ma'naviyatimizni taraqqiy etishida, xususan, yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga katta ta'sir o'tkazib kelmoqda. Shuning natijasida epik ijodda “dev” va “yalmog'iz” obrazlarini chuqur o'rganish, ularning didaktik ta'limdagi rolini tahlil qilish bugungi kunda dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Binobarin, “...adabiyot va san'atga, madaniyatga e'tibor – bu, avvalo, xalqimizga e'tibor, kelajagimizga e'tibor ekanini, buyuk shoirimiz Cho'lpon aytganidek, adabiyot, madaniyat yashasa, millat yashashi mumkinligini unutishga bizning aslo haqqimiz yo'q”[2]. O'zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ana shunday ijodiy imkoniyatlar eshigini ochib berarkan, qadim ota-bobolarimizning sa'y-harakatlari bilan bunyod bo'lgan folklor merosimizni chuqur o'rganish lozimligini ham urg'ulamoqda. Keyingi yillarda bu jarayon sifat va son jihatdan o'ziga xos konseptual mohiyat kasb etmoqda.

Antik yunon adabiyotida Aristotel o'zining “Poetika” asarida epos va mif tushunchasiga aniqlik kiritib, xalq og'zaki ijodi namunalari negizida talqin etishni boshlab berdi[3.340]. Keyinchalik rus yozuvchisi V.G.Belinskiy rus xalq eposida obrazlar va ularning tabiat bilan bog'liq jihatlari keng qamrovda talqin etgan[4.278]. Jahonning boshqa xalqlarida yuzaga kelgan mifologik obrazlarni

M.Baxtin ham antik yunon asotir va eposlari negizida talqin etadi[5.380]. XX asrning 40-yillarida folklor asarlarini terib, yaxlit kitob holida nashr etish ishlari yo'lga qo'yildi. Samarqan, Farg'ona va Xorazm adabiy maktablari vakillari bu ishda bosh-qosh bo'ldi. Xususan, mavzuni keng qamrovda yoritishda prof. B.Sarimsoqov, Sh.Turdimov, J.Eshonqulov, S.Mirzayeva[6] va boshqa ko'plab adabiyotshunoslar sa'y-harakatlari natijasida folklor asarlari terib, kitob holida, adabiy qo'llanmalar shaklida nashr qilindi. O'zbek adabiyotshunosligida prof. B.To'xliyev "Qadimgi turkiy adabiyotning bir namunasi va uning tarjimasi" kitobida bu haqda to'xtalib, "Irq" bitigi va uning o'ziga xos miflarga daxldorligini tekshiradi[7.189]. Keyinchalik folklorshunos M.Jo'rayev va U.Sattarovlar "Bobolardan qolgan naqlar" kitobida ham bu haqda kengroq to'xtalib o'tadi[8.232]. Mana shu jihatlarning xalq og'zaki ijodidagi mavqeyi va tutgan o'rnini teran talqin qilish muhim qadamlardan biri bo'ldi. Chunki xalq og'zaki ijodidagi turli xil janrlar kesishmasida "dev" va "yalmog'iz" obrazlarini har tomonlama asosli yoritish, aniqlik kiritish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu ma'noda, folklor asarlarni yaxlit talqin qilish usullari, ong va tuyg'u nisbati tarzida o'rganish o'sib kelayotgan yosh avlodni global ogohlikka chaqirish, tarbiya sifatini oshirishga qaratilgan ustuvor vazifalardan biri ekanligi ayonlashadi. Xalq og'zaki ijodining ko'pchilik qismini mif va asotirlar, afsonalar, rivoyatlar hamda ertaklar tashkil qilishini inobatga olsak, masala mohiyati chandon oydinlashadi. Zero, yangi inson qismatini anglash va anglatishda bevosita muallif ongi hamda shuurida kechadigan falsafiy-estetik g'oyalarning psixologiya, tarix, ma'naviyat bilan bog'liqligi g'oya, fikr, mantiq, tasavvurlar sintezi yuqoridagi mulohazalarimizning dolzarbligini namoyon etmoqda.

Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan zamonda

muvaffaqiyat qozonish uchun iqtidorning o'zi yetarli bo'lmay qoldi. Ya'ni bugungi davr mutaxassisidan qobiliyat va mehnatdan tashqari mustaqil, ijodiy va tanqidiy fikrlashni, masalaning mohiyatini chuqur va teran anglashni, vaziyatni xolisona baholash kabi bir qancha zaruriy ko'nikmalarni talab etmoqda. Mustaqil fikrlash kishilarga o'z salohiyatlarini to'la namoyon etishlarida yordam beradigan ana shunday ko'nikmalardan biridir. O'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, ularda egallangan nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olish malakalarini shakllantirish "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da ko'zda tutilgan yuqori kasbiy madaniyatli, ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topa oladigan malakali kadrlarni tayyorlash vazifasini bajarish uchun ham g'oyat ahamiyatlidir. Shu boisdan ham uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashlarini shakllantirish hamda shu orqali ularni o'z Vatani va xalqiga sadoqatli, mustaqil fikrlovchi irodali insonlar, kelajakda o'z sohasining yetuk mutaxassisi etib tarbiyalash pedagog kadrlar oldida turgan muhim masalalardan biridir. Bu vazifani bajarishda matematika, tarix, falsafa fanlari qatorida adabiyot darslarida xalq og'zaki ijodining o'ziga xos qirralarini talqin etishni taqozo etadi. "Dev" va "yalmog'iz" obrazi mantiq sinergetikasini hamda olam va odam jumboqlarini qayta kashf etishga sharoit hozirlaydi.

Mazkur maqolamizda xalq og'zaki ijodining eng qadimiy janrlaridan bo'lgan mif, afsona, rivoyat, ertak va dostonlardagi "dev" va "yalmog'iz" obrazlarining o'ziga xosligi, bu qahramonlarning har biriga xos bo'lgan xarakter xususiyatlarini tahlil qilishga harakat qildik. Epik turning janrlaridagi "dev" va "yalmog'iz" obrazlari orqali o'quvchilar ezgulikning yovuzlik ustidan g'alaba qozonishini, hamisha yaxshilik va yaxshi insonlar murodiga yetishini anglab yetadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Саримсоқов Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари. – Т.: "Фан", 2004; Турдимов Ш. Эпос ва этнос. – Т.: "ФАН", 2011. Эшонқулов Ж. Фольклор: образ ва талқин. – Қарши, 1999. Мирзаева С. Халқ оғзаки ижоди. – Т., 2003.
2. Мирзиёев Ш. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустақкам пойдевори // Халқ сўзи. – Тошкент, 2017. – 4 август.
3. Аристотель. Поэтика. – Т.: "Янги аср авлоди", 2018. – 340 б.
4. Белинский В.Г. Адабий орзулар. – Т., 1978. – 278 б.
5. Бахтин. М. Эпос ва роман. – М., 1980. – 380 б.
6. Саримсоқов Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари. – Т.: "Фан", 2004; Турдимов Ш. Эпос ва этнос. – Т.: "ФАН". 2011. Эшонқулов Ж. Фольклор: образ ва талқин. – Қарши, 1999. Мирзаева С. Халқ оғзаки ижоди. – Т., 2003.
7. Тўхлиев Б. Қадимги туркий адабиётнинг бир намунаси ва унинг таржимаси. – Т., 1983. – 189 б.
8. Жўраев М., Саттаров У. Боболардан қолган нақллар. – Т., 1998. – 232 б.

Oltingoy RAZZAQBERGANOVA,
 Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
 o'zbek tili va adabiyoti universiteti 2-kurs magistranti
 oltingoyrazzoqberganova@gmail.com

XORAZM "GO'RO'G'LI" TURKUMI DOSTONLARI BADIYYATI

Annotatsiya: ushbu maqolada Xorazm "Go'ro'g'li" turkumi dostonlari badiyyati, ifoda tasvir vositalari haqida ma'lumotlar keltiriladi. Eposning Xorazm versiyasiga xos xususiyatlari yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: dostonlar badiyyati, ifoda tasvir vositalari, parallelizm, epitet, ramz, mubolag'a

Аннотация: в данной статье представлена информация об искусстве эпосов хорезмской серии "Гороглы", средствах их выразительности. Выделены особенности хорезмского варианта эпоса.

Ключевые слова: эпическое искусство, выразительные средства, параллелизм, эпитет, символ, преувеличение.

Annotation: this article provides information about the art of the epics of the Khorezm "Gorogly" series, and the means of expression.

Key words: epic art, means of expression, parallelism, epithet, symbol, exaggeration.

Foklor namunalari xalqimizning ko'p asrlik boqiy tarixi, yashash tarzi, urf-odatlar, badiiy tafakkuri, olamni badiiy-estetik idrok etishning o'ziga xos shakli sifatida nihoyatda muhim ahamiyatga ega. Turkiy xalqlar og'zaki ijodining mushtarak namunalaridan biri bo'lgan keng ko'lamlı epos – "Go'ro'g'li" turkum dostonlaridir. Ushbu turkum dostonlari o'zbek, turkman, ozarbayjon, qoraqalpoq, qozoq xalqlarida ham o'ziga xos versiyalarda tarqalgan bo'lib, xalq baxshilari tomonidan asrlar davomida kuyulib kelinmoqda. Yozma adabiyotdagi kabi xalq og'zaki ijodiyotida ham badiiy asarning ta'sirchanligi, ifodaviyligi, emotsional kuchi uning til xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq. Binobarin, "Go'ro'g'li" turkumi dostonlari Xorazm versiyalaridagi epik va an'anaviy qarashlar, an'anaviy formulalar va stereotiplar (turg'un iboralar) asrlar osha o'g'uz qabilalari tili negizida shakllangan. Ana shunday ifoda tasvir vositalaridan biri- **parallelizm**dir. Turkum dostonlari tarkibida obrazli parallelizm anchagina:

Ilon hisoblaydi o'zni ajdaho,
 Eshak ham hisoblar o'zini dono,
 Manmanlikdan jafo yog'ar bu jona
 Har kishiga aqli bosh kerakdur.

Dostonlar versiyalari matnida ifoda tasvir- vositalaridan epitet va o'xshatishlar an'anaviylik bilan chambarchas bog'liq. Negaki, bu badiiy elementlar stereotip (turg'un ibora) xarakterida bo'lib, barcha o'zbek dostonlarida bir xil qo'llaniladi. Epitetlar – yor go'zalligini ifodalashda, asosan, ko'proq ishlatilgan:

Tarxinoli qo'llar qani,
 Gulday nozik bellar qani,
 Qand-u novvot tillar qani,
 Obi zilolum, bormisan. (3;256)

Dostonlarda asrlar davomida takror-takror ishlatilib kelinayotgan poetik tasvir vositalardan biri ramzlardir va ular turkum dostonlarining o'zbek variantlaridan deyarli

farq qilmaydi. Chunki ramz qadimiy tasavvurlar bilan aloqador bo'lib, barcha xalqlar adabiyotida umumiylik kasb etadi. Eposdagi deyarli har bir she'riy qism razmiy obrazlar bilan boyitilgan:

Osmonda uchgan besh turna,
 Bizni ellar joyindami?
 Biri mingina bosh turna
 Bizni ellar joyindami? (3;256)

Yurt, yaqinlari sog'inchida qiynalgan epik qahramon Chambil tarafga uchib ketayotgan turnalardan, Og'a Yunus parizodiga, asrandi o'g'li –Avazxonga, qirq yigitiga salom yo'llab, sog'inchini bayon qiladi. **Turna** obrazida xalq og'zaki ijodiga xos xabarchi ramz ifodalangan.

Ko'nglim solibsan chiqqisiz dog'lar,
 Ol, man ketdim, qaytib kelmam Chambilga
 Bulbullar o'rnini olibdi zog'lar,

Ol, man ketdim, qaytib kelmam Chambilga (3;323)

Xalq og'zaki ijodida **zog' - qarg'a** yomon xabar, dushman ma'nolarida keladi. Zog' obrazi orqali G'irotni topib Nishopurdan 2 yildan keyin kelgan Go'ro'g'liga Og'a Yunus va Avazxonning xiyonati haqida mish-mish, yomon xabar tarqatganlar nazarda tutilmoqda. Eposda Lahkashohning Gulruxpari qizini Avazxon uchun olib kelishini qahramon shunday tasvirlaydi:

Bordim-da bir bog'a girdim
 Ne bog' duydi, ne bog'boni,
 Qirmizi gullaring terdim,

Ne bog' duydi, ne bog'boni (3;323) Qirmizi gul – balog'atga yetgan qiz ramzi, **bog'** - gul o'sgan joy, Gulruxparining makoni, **bog'bon** esa ota. Ramziy ma'nodan anglashilyaptiki, Gulruxparining Chamlibelga olib kelinganligidan otasi Lahkashohning xabari yo'q.

Eposning Xorazm versiyasi mahalliy xalq tili – O'g'uz lahjasining o'ziga xos ko'rinishlarida badiiy tasvir vositalari ta'sirchanligi yanada ortgan. Ayniqsa, bu xususiyyat voqealar bayonida saj' san'ati, she'riy misralardagi

sifatlash, shaxslantirish orqali yorqin namoyon bo'lgan: Sarvigul ochilib-sochilib, to'rt tarafa tovlanib, ishva bilan noz etib, qaddi-kamolini g'oz etib, suhbat bilan soz etib, qish kunlardi yoz etib yubora berdi.(3;323)

Poetik fikrning yorqin ifodasiga erishish uchun she'riy matnlarda **anaforalardan** ham samarali foydalanilgan. Xususan, Lahkashohning 40 ming kishilik qo'shini chor dog'li Chamlibelga bostirib kelish tasviri juda ta'sirli bayon qilingan:

Shirvondan, Shomoqdan yana Xalapdan,
Lashkar enib balli-balli galibdur.

Qirq mingi jam bo'lib turli tarafdan

Qirq ming sovut, damit do'nli galibdur.

Qirq mingi sarbondur, qirq mingi darg'a

Qirq mingichavandoz, mingani yo'rg'a,

Qirq mingibazzozdur, yururlar zo'rg'a

Qirq ming yana sharbat, bolli galibdur. (3;168-169)

Turkum dostonlarida badiiy jonlantirish (shaxslantirish) san'ati orqali ifoda ta'sirchanligi yanada kuchaytirilgan. Epik qahramonning yurt ostonasiga bostirib kelayotgan Lahkashoh boshliq 40 ming kishilik qo'shinga qarshi kurashda 40 yigiti va 500 otli jangchilariga vatanni mardonavor himoya qilishga undab shunday she'riy nutq so'zlaydiki, jonlantirishning yuksak namunasiga guvoh bo'lamiz:

Ot aytar: qushday ucharman,

Nayza der: saylab sancharman.

Purkitib qonlar socharman,

Otim g'ayrat solgan choqda.

Yoy aytar: belim egarman,

O'q aytar: borib tegarman,

Sovut der: o'qin bukarman,

Belda quvvat bo'lgan choqda.

Qilich aytar: man borliman,

Borlab havoda shorliman,

Chopa-chop bo'lsa yoriman,

Sof po'latdan bo'lgan choqda.(3;172-173)

Epik qahramon yurt ostonasiga bostirib kelayotgan Lahkashoh boshliq 40 ming kishilik qo'shinga qarshi kurashda 40 yigiti va 500 otli jangchilarini vatanni mardonavor himoya qilishga undaydi.

Shuningdek, mubolag'aga boyitilgan tasvirlar ham

ko'plab uchratishimiz mumkin:

Go'ro'g'li aldina qo'yilgan bir qo'yni to'rt bo'lak atib, to'rt tishlaganda tamom atdi, qozonni go'tarib, ikki ovurtlag'anda sho'rvadan nom-nishon qolmadi, qatib qolgan sakkiz cho'rakni ham go'rdim damin tamom atdi. Sal-pal go'zzina nur galgandin bo'ldi. (3;246)

Eposda lirik kechinmalarga yo'g'rilgan ritorik so'roqlar ham uchraydi:

Saringga do'nayin Chamlibel xoni,

Saning bolam maning bolam amasmi?

Ikki yildir chekdim dog'i hijronni,

Saning bolam maning bolam amasmi? (3;254)

Xorazm "Go'ro'g'li" turkumi dostonlarida obraz yaratish usullarining ham o'ziga xos badiiy xususiyatlarini ko'rishimiz mumkin. Eposda qahramonlar ismlariga ikkinchi nom (laqab) berilishi izohlab beriladi: Masalan, "Arslonboying bir qizi bo'lg'an. Odini Gulixiromon deb qo'yg'an. Yoshi yigirmalara barib qolg'an ham baxshi, ham polvon bo'lg'an. U hamma yera e'lon bargankim. Kim mani aytishib yensa, go'rash tutib yiqsa, shu odama baraman, agar yengilsa, boshini kesdiraman degan. Shunнан keyin har eldan baxshi, polvonlar galib, aytishib, yengilavargan, go'rash tutishib yiqilavargan. Shunday qilib, uch yuz oltmish baxshi, polvonning kallasi kesilgan. Bu voqeadan so'ng Gulixiromon sal xijolatli bo'lib qolg'an, shunнан keyin odi Xirmon Dali deb aytilg'an(3;273). "Go'ro'g'li" turkumi dostonlari turkiy xalqlarning mushtarak madaniy merosi, erkinlik va hurlikni, birdamlikni, qahramonlikni, ishqiy-muhabbat, oriyat kabi insoniy go'zal xislatlarni ulug'lovchi bebaho asardir. Eposning Xorazm versiyasi turkumga kirgan dostonlarning ixchamliligi, o'ziga xos ijro uslubi, musiqa kuylarining o'ynoqiligi, ijroda eposning syujet tarkibida nasrdan ko'ra nazmga ko'proq e'tibor qaratilishi, badiiyati jihatidan ajralib turadi. Vohada "Go'ro'g'li" dostonlaridan birorta qo'shiq tinglamagan, Go'ro'g'li obrazini bilmagan birorta odamni topish qiyin. Taniqli folklorshunos olim M. Saidov "O'zbek xalqi orasida bu eposni, eng avvalo, Xorazmdan axtarish kerak"—deyishi ham bejizga emas. Epos Xorazm dostonchilik va qo'shiqchilik san'atida muhim tutuvchi xalq og'aki ijodi xazinasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saidov M. "O'zbek dostonchiligida badiiy mahorat", Toshkent – 1992.
2. Turdimov Sh. "Xalq qo'shiqlarida ramz", Toshkent – 2020.
3. "Xorazm dostonlari", – Urgench, 2004.

Saodat HASANOVA,
Namangan davlat universiteti filologiya fakulteti
adabiyotshunoslik yo'nalishi magistranti

MASHRAB IJODIDA PAYG'AMBARLAR OBRAZI: ESTETIK TAFAKKUR VA TALQIN

Annotatsiya: mazkur maqolada mutasavvuf shoir Boborahim Mashrab ijodida poetik mahorat, xususan, payg'ambarlar obrazining g'oyaviy-badiiy talqini, poetik mahorati va uslubiy o'ziga xosligi kabi masalalar tahlili ko'rib chiqilgan. Shuningdek, shoir ijodining g'oyaviy-tematik xususiyatlari ilmiy manbalar asosida qiyosan o'rganilib, umumiy xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: *tasavvuf, ma'naviy komillik, Qur'oni karim, payg'ambar, hadis, ramz, ilohiy ishq.*

Annotation: this article analyzes the poetic mastery of the Sufi poet Boborahim Mashrab, particularly focusing on the ideological and artistic interpretation of the prophets' imagery and the stylistic uniqueness in his works. Additionally, the ideological and thematic features of the poet's creativity are comparatively studied based on scholarly sources, and general conclusions are drawn.

Key words: *mysticism, moral perfection, Qur'an karim, prophet, hadith, symbol, divine love.*

Аннотация: в данной статье рассматривается анализ таких вопросов, как поэтическое мастерство, в частности, идейно-художественная трактовка образа пророков, поэтическое мастерство и стилистическое своеобразие в творчестве поэта-мистика Боборахима Машраба. Также на основе научных источников сравнительно изучены идейно-тематические особенности творчества поэта и сделаны общие выводы.

Ключевые слова: *суфизм, духовное совершенство, Священный Коран, пророк, хадис, символ, божественная любовь.*

O'zbek mumtoz adabiyoti tarixida Boborahim Mulavali o'g'li Mashrab mutasavvuf shoir sifatida alohida o'rin tutadi. Shoirning tasavvufona qarashlari, poetik obraz yaratish mahorati she'riyatining ma'naviy-adabiy mohiyatga ega ekanligini ko'rsatib turadi. Boborahim Mashrab mashhur shoir va tasavvuf olimi sifatida diniy-tasavvufiy, ilmiy-badiiy, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy-talimiy masalalarni o'zida aks ettirgan g'azallar, mustazodlar, murabba'lar, muxammaslar, musaddaslar, musabba'lar, musammanlar, masnaviylar, fardlar, to'rtliklar, rivoyatlar, hikoyatlar yaratdi. Shoir hayoti va ijodi tasavvuf bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u Naqshbandiya tariqatining vakili hisoblanadi. Boborahim Mashrabning ijodiy faoliyati islomiy qadriyatlarni targ'ib qilishga, inson va ilohiy munosabatlarni yoritishga qaratilgan.

Boborahim Mashrab she'riyati tasavvuf falsafasi bilan yo'g'rilgan bo'lib, unda payg'ambarlar obrazi chuqur ma'naviy va falsafiy tushunchalar asosida tasvirlanadi. Asarlarida payg'ambarlar obrazini yaratgan shoirning o'ziga xos estetik tafakkuri mavjud. U Qur'on qissalaridagi voqealarni o'ziga xos tasavvufiy falsafa va badiiy did bilan boyitadi. Har bir payg'ambar obrazi orqali u inson qalbini poklash, ma'naviy komillik sari intilish va ilohiy muhabbatni yuksaltirish g'oyalarini ilgari suradi. Boborahim Mashrabning bu yondashuvi uning ijodini diniy va badiiy jihatdan mukammal namunaga aylantiradi.

Boborahim Mashrabning tasavvufiy mazmuni uning badiiy vositalari orqali o'ziga xos ifoda topgan. Shoirning

ilohiy ishq, payg'ambarlar obrazi va vahdat ul-vujud g'oyalariga e'tibori nafaqat tasavvufiy ta'limotlarni, balki o'z davridagi jamiyatga ma'naviy ta'sir ko'rsatishning o'ziga xos usulini ham aks ettiradi. Shu orqali uning she'riyatidagi mazmun va ifoda tasavvufiy va badiiy uyg'unlikning mukammal namunasi sifatida qadrlanadi. Boborahim Mashrabning adabiy olami, uning mavjud dunyoga bo'lgan munosabati, Yaratganga e'tiqodi, shu bilan birga, uning falsafiy-estetik tushunchasi o'zi yashayotgan jamiyatga, xususan, oddiy, mehnatkash fuqarolarga nisbatan muhabbati mumtoz adabiyotimizning zukko tadqiqotchisi O'zFA akademigi V.Abdullayevning ilmiy talqinida o'z ifodasini topgan. Taniqli olim Boborahim Mashrab adabiy merosining bosh masalalari, uning ruhiy olami, kechinmalari, hayotga nisbatan, shuningdek, ilohiyotni tushunishi bilan bog'liq bo'lgan falsafiy qarashlari haqida quyidagilarni bayon etadi: "Mashrab ishq ilohiyni kuylovchi she'rlar ham bitdi. U "Yor" obrazi orqali Xudoni tasvirlab, unga erishmoq uchun kishi o'zligidan voz kechishi, o'zini bilmas darajada e'tiqodli bo'lishi kerak deydi:

Oshiq uldur tanda jonin bilmasa,

Mast bo'lib xonumonin bilmasa.

Jumla yakson bo'lsa ishq oldida xor,

Uldurur maqsudi oshiq poydor...[1:8]

Shoir o'z she'rlarida Qur'on va hadis bilimlariga tayangan holda payg'ambarlar hayotidan olgan saboqlarni badiiy ifodalagan:

Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) obrazi Boborahim Mashrab ijodida o'ziga xos poetik tafakkur bilan yaratilgan. Muhammad (s.a.v.)ni alohida hurmat bilan madh etgan shoir ul zotni insoniyatga rahmat va hidoyat manbai sifatida ko'rsatadi. U zotning sifatlarini yuksak badiiy uslubda tasvirlagan:

Muhabbat payg'ambarining tuhfası yetar,
Izzat-i ulug' o'lar, saodat yetar [1:45].

Ushbu misralar orqali shoir Muhammad (s.a.v.)ni insoniyatning eng oliy rahnamosi sifatida ulug'lagan. Shoir ijodi davomida payg'ambarlar obrazining quyidagi o'ziga xos xislatlarini yoritgan:

Payg'ambarlarning ruhiy jasorati va sabr-qanoati tasviri.

Boborahim Mashrab she'rlarida Ayub (a.s.), Iso (a.s.), Muso (a.s.), Yusuf (a.s.), Sulaymon (a.s.) kabi payg'ambarlarning sabr-qanoati, imon kuchi va muruvvati tasvirlanadi. Har bir payg'ambari o'ziga xos fazilatlar bilan ajratib ko'rsatadi. Masalan, go'zallik timsoli sifatida Yusuf (a.s.)ni quyidagicha tasvirlaydi:

Yusufdek sabr et, boshdan g'am kelsa,
Musodek do'st top, dard ichra qolsang [1:48].

Baytda Yusufning sabri va Musoning Allohga yaqinligi o'quvchiga sabr va imon orqali qiyinchiliklarni yengish saboqlari sifatida talqin qilingan.

Boborahim Mashrab payg'ambarlar obrazini tasvirlashda Qur'on oyatlari va hadis matnlaridan ilhomlanadi. Bu usul uning asarlarini badiiy jihatdan boyitib, diniy-falsafiy mazmun bilan yo'g'rilgan bir mahoratni yuzaga keltiradi.

Boborahim Mashrab ijodi payg'ambarlar hayotidan ibrat olish, insoniy fazilatlarni ulug'lash va Allohga yaqinlikka undash g'oyalari bilan to'yingan. Uning she'rlarida badiiy obrazlar, tasavvufiy ma'nolar va diniy hikmatlar uyg'un holda tasvirlangan.

Ilohiy sevgining talqini:

Ishqni izlab ko'ngil zori, savdoyi, devona bo'ldi,
Ishq aro jonimni berdim, yana bir payg'ambar kerak.

Bu baytda ilohiy sevgi tasavvufning markaziy g'oyasi sifatida ifodalanadi. "Ishq" orqali inson Allohga yetishga intiladi. Payg'ambarlar esa bu yo'lda insoniyatga yo'l boshchi va namunadir. "Ko'ngil zori, savdoyi, devona" kabi epiteta ilohiy ishqqa mahliyo bo'lgan shoirning ruhiy holatini ko'rsatadi. "Payg'ambar kerak" degan jumla ilohiy nurga yetish uchun rahnamolikka ehtiyojni anglatadi. Bu yerda shoir o'zini ruhiy jihatdan yo'l izlovchi deb ko'rsatadi.

3. Payg'ambarlar obrazining ramziy talqini:

Yusufni sotdilar qardashi arzon,

Bu dunyo ishidan rosti yolg'on.

Bu baytda Yusuf (a.s.) qissasi tasavvufiy ramz sifatida ishlatilgan[2]. Yusufning sotilishi insonning dunyoviy manfaatlar yo'lda ilohiy haqiqatdan uzoqlashishini ifodalaydi. "Arzon" va "rosti yolg'on" so'zlari dunyo tashvishlarining yolg'onchiligini va undagi qiymatlarning nisbiyligini ko'rsatadi.

Yusuf qissasini ramziy talqin qilish orqali shoir insonni dunyo va oxirat o'rtasidagi muvozanatni saqlashga undaydi. Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) obrazida shoir ilohiy nur, haqiqat va mukammallikni ko'rsatadi. U barcha payg'ambarlar ichida oliy darajaga ega ekanligi ta'kidlanadi. Tasavvufda Muhammad (s.a.v.) nur-i Muhammadiy g'oyasining timsolidir[3:104], "Habib" va "Haq nuri" sifatleri Muhammad (s.a.v.) obrazining ulug'vorligini ifodalaydi. Shoir payg'ambari o'z she'rida nafaqat inson, balki ilohiy haqiqatning mukammal ifodasi sifatida tasvirlaydi.

Sabr qil, oshiq, bu dunyo sinov,
Har kuning o'tar, sabo bo'l yirov.

Bu bayt dunyo sinovlariga sabr qilish tasavvufiy hayotning asosiy jihati ekanligini ko'rsatadi. Insonning ma'naviy yuksalishi sabr va ruhiy mustahkamlik orqali amalga oshadi. "Sabr" va "sinov" so'zlari orqali hayotning murakkabligi, lekin uning oxirida mukofot borligi eslatiladi.

Mashrabning tasavvufiy dunyoqarashi uning payg'ambarlar obrazini estetik talqin qilishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tasavvuf falsafasida payg'ambarlar Allohning mohiyatini aks ettiruvchi komil insonlar sifatida ko'rsatiladi. Mashrab ularning siyrat va sifatlarini o'zining estetik didi bilan uyg'unlashtirgan. U she'rlarda payg'ambarlarning jasorati, sabri, muhabbati va ma'naviy buyukligini ilohiy go'zallik sifatida ko'rsatadi.

Haqiqat quyoshi Muso nurida,
Allohni ko'rgay qalb nurida.

Bu misralarda Muso (a.s.) obrazining Allohning nurini aks ettiruvchi yuksak ma'naviy shaxs sifatida tasvirlanganini ko'rish mumkin.

Mashrab ijodida payg'ambarlar obrazlari ko'pincha ramziy ma'noga ega. Har bir payg'ambar o'ziga xos fazilatni ifodalaydi:

Ibrohim (a.s.) – sinovlarda sobitlik va taslimiyat.

Muso (a.s.) – haqiqiy rahbarlik va adolat.

Yusuf (a.s.) – sabr va iffat.

Iso (a.s.) – ruhiy poklik va kechirimlilik.

Nuh (a.s.) – najot va rahmat [4].

Ushbu obrazlar orqali Mashrab ma'naviy kamolot yo'lini estetik ko'rinishda bayon qiladi.

Obrazlardagi ilohiy sevgi tushunchasi

Mashrab ijodida payg'ambarlar obrazi ilohiy sevgi tushunchasi bilan chambarchas bog'langan. Payg'ambarlar Allohning sevgan bandalari sifatida tasvirlanadi, ularning har bir amali va xulqi ilohiy muhabbatni aks ettiradi. Mashrab bu sevgi orqali insonni ma'naviy o'sishga, qalbni poklashga chaqiradi:

Muhabbat ruhi bordir Iso nafasida,
Poklik topg'ay qalb yor nur safosida.

Bu yerda Iso (a.s.)ning nafasidagi ilohiy muhabbat inson qalbini poklash qudratiga ega ekani estetik tarzda ifodalangan.

Payg'ambarlarning go'zal xulqi – estetik ilhom manbai.

Mashrab payg'ambarlar xulq-atvorini nafaqat diniy

nuqtayi nazardan, balki badiiy va estetik did bilan tasvirlaydi. Ularning shijoati, adolati va Allohga bo'lgan sadoqati Mashrab uchun ilhom manbai bo'lib, o'quvchini nafaqat ma'naviy, balki estetik jihatdan ham tarbiyalaydi.

Yusufdek go'zal bo'l sabr ichra, ey dil
Ibrohimdek sobit bo'l sinovlar ichra.

Bu misralarda payg'ambarlarning go'zal xulqi insonning ruhiy va axloqiy kamolotiga eltuvchi yo'l sifatida talqin qilingan.

Qur'oniy estetik tasvirning badiiy ifodasi.

Mashrab ijodida Qur'on qissalaridagi payg'ambarlar obrazlari badiiy ifodaga ega. Qur'ondagi hikoyatlar badiiylilik bilan boyitilib, o'quvchiga chuqur ta'sir ko'rsatadigan obrazlarga aylantiriladi.

Boborahim Mashrabning boshqa ijodkorlardan ajralib turuvchi sifati uning butun borlig'i bilan Allohni tanishi, uni sevishi, ayrim o'rinlarda borliqdan voz kechishi bilan bog'liq bo'lgan qarashlarni ilgari surganligining guvohi bo'lamiz. Asarlaridagi g'oya falsafiy-estetik qarashlarga boy bo'lib, o'zining badiiy jihatdan yuksakligi, takrorlanmas darajadagi o'ynoqiligi, ayniqsa, yor siymosida faqat Allohni tan olish kabi xususiyatlari bilan boshqa ijodkorlardan farqli ravishda, o'zbek mumtoz adabiyoti tarixida o'ziga xos uslub yarata olganidan dalolatdir:

*Bir Xudodin o'zgasi barcha g'aflatdur Mashrabo,
Gul agar bo'lmasa ilkimda tikonni na qilay... [1:120]*

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mashrab. Devon. – Toshkent.: Yangi asr avlodi, 2004. 271- bet.
2. Mansur Abdulaziz. Qur'oni karim ma'nolari tarjimai. 28 juz. 557 - bet.
3. Haqqulov I. Tasavvuf va she'riyat. – Toshkent.: Adabiyot va san'at, 1991. 184- bet.
4. Hamroyeva D. Boborahim Mashrab g'azallari poetikasi(ma'no, obraz va istiloh misolida): f.f.nomz...diss. – Toshkent, 2004. 156- bet.

Mahliyo BOSIMOVA,
Termiz davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 3-kurs talabasi

BOLALARNING LUG'AT BOYLIGINI OSHIRISH VA SO'ZLAR MA'NOSINI TUSHUNTIRISH YO'LLARI

Annotatsiya: yoshlarning jamiyatda munosib hayot kechirish, muomala munosabatga erkin kirisha olish, mustaqil va tanqidiy tahliliy fikr bildirish bugungi jamiyatning talabi. Ushbu talabdan kelib chiqib ta'limning muhim bo'g'ini hisoblangan maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichi zimmasiga muhim vazifalar yuklaydi. Ushbu maqolada o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish, muloqot madaniyatini shakllantirish yo'llari, usul va vositalari, ahamiyati tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: *metod, lug'at, so'z, tushuncha, kitob, yondashuv.*

Аннотация: сегодняшнее общество требует, чтобы молодые люди жили достойной жизнью в обществе, имели свободный доступ к отношениям, независимым и критическим аналитическим отзывам. Исходя из этого требования, этап дошкольного и начального образования, являющийся важным звеном в образовании, возлагает на себя важные задачи. В данной статье представлен анализ путей, методов и средств увеличения словарного запаса учащихся, формирования культуры общения, ее значимости.

Ключевые слова: *метод, словарь, слово, понятие, книга, подход.*

Annotation: the ability of young people to live a decent life in society, to freely enter into a relationship of treatment, to express an independent and critical analytical opinion is a requirement of today's society. The stage of preschool and primary education, which is considered an important link in education due to this requirement, is entrusted with important tasks. This article presents an analysis of ways, methods and Means, importance of increasing the vocabulary wealth of students, the formation of a culture of communication.

Key words: *method, dictionary, word, concept, book, approach.*

Kirish. Bugungi jadal rivojlanish va yangilanish davrda muloqot madaniyati, so'z san'atini rivojlantirishga, o'z fikr mulohazalarini erkin bayon qilish qobiliyatiga ega

yoshlarni tarbiyalash dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Kundalik hayotiy faoliyat jarayonida aksariyat insonlar o'zlarining erkin fikrlarini ifoda etishda qiyinchilikka duch

kelmoqda. Bu muammo ko'pincha lug'at boyligining cheklanganligi yoki so'zlarni to'g'ri qo'llay olmaslik bilan bog'liq bo'lib qolmoqda. Xo'sh, lug'at boyligini oshirish uchun qanday ilmiy va samarali usullardan foydalanish mumkin? Biror marta yangi so'z o'rganganingizda, uni yodlashga qancha vaqt ketganini his qilganmisiz? Yoki o'sha so'z bir necha kun ichida esingizdan chiqqanmi? Lug'at boyligini oshirish nafaqat bilim ko'rsatkichidir, balki muloqotda muvaffaqiyat kaliti hisoblanadi. Tadqiqotlarga ko'ra, faol ishlatiladigan so'zlar hajmi kishi nutqining sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Masalan, o'rtacha inson atigi 3000-5000 ta so'zni faol ishlati-da, ko'plab tillarda so'z zaxirasi bundan bir necha barobar ko'proqdir. Demak, so'z boyligini oshirish – intellektual o'sishning ajralmas qismi. Buni bolalarda qanday shakllantirishimiz mumkin. Bolalar faqat oila davrasida, ko'cha-ko'ya yoki bog'chada turli xil so'zlarni o'rganishi mumkin, lekin ularni to'g'ri tushunib, to'g'ri qo'llay oladimi? Ularda mana shunday tushunchalarni shakllantirishimiz kerak. Masalan, ertalab ma'lum bir so'zning ma'nosini anglab yetgach, o'sha kunning o'zida uni bir necha marta qo'llashga harakat qilganmisiz? Lug'at boyligini oshirish shunchaki yangi so'zlarni yodlash emas, balki ularni amaliyotda qo'llashni ham talab qiladi

Asosiy qism. Hozirgi tezkor kommunikatsiya davrida boy lug'at nafaqat adabiy savodxonlikni, balki shaxsning muloqotdagi muvaffaqiyatini ham belgilab beradi. Shu bois lug'at boyligini oshirish, muloqot mobaynida so'z san'atidan unimli foydalanishni bilish har bir inson uchun zarurdir. Ayniqsa bu jarayonni erta bolalik davridan shakllantirish, so'zlarni to'g'ri va aniq talaffuz qilish va ularning ma'nosini to'g'ri tushuntirib bera olish ham muhimdir. Bunda maktabgacha ta'lim muassasalari va boshlang'ich ta'lim davrida lug'at boyligini oshirish va so'zlarning ma'nosini tushuntirishda turli usul va metodikalardan dars va darsdan tashqari mashg'ulotlar jarayonida samarali foydalanish maqsadga muvofiq:

1. Kitob mutolaasi: boshlang'ich sinf o'quvchilarining kitobxonlik madaniyatini oshirish, mustaqil mutoalaga o'rgatish, to'g'ri muloqot madaniyati egallashda adabiy, ilmiy-ommabop, badiiy yoki tarixiy kitoblarni o'qish orqali yangi so'zlar va ifodalar bilan bolalarni tanishtirish muhim. Shuningdek, xalqaro va mahalliy jurnallar, ilmiy maqolalar mutoalasi lug'at boyligini oshirish bilan birga tanqidiy fikrlash, keng dunyoqarashni shakllantirishga yordam beradi.

2. So'zlarni faol o'rganish: har kuni bolalarga o'rganilgan yangi so'z va iboralarga ma'nodosh bo'lgan so'zlarni topish topshirig'ini berish, ularni ma'nosini o'rganish va shu so'zlar orqali gaplar tuzishga o'rgatish orqali mustahkamlash. Shunda yodda saqlashi oson bo'ladi. Shu bilan birgalikda sinonim va antonimlar o'rgatish. Bir so'zning turli mazmunlarini bilish uchun sinonim va antonimlardan foydalanib tushuntirib berish va so'zning ma'nosi boshqa so'zlar bilan bog'langanda qanday o'zgarishini tahlil qilib berish kerak.

3. Amaliy foydalanish: bolalar o'rtasida turli o'yinlar yoki baxslarni tashkil etish va olib borish jarayonida yangi so'zlarni aytish orqali uyg'unlashtirish so'zlarni amalda qo'llash orqali ularni eslab qolishini osonlashtiradi. Shu bilan birgalikda o'rgangan har bir yangi so'z bilan misol gap yozish topshiriqlari ham samarali usullardan hisoblanadi.

4. Lug'atlardan foydalanish: bolalarga maxsus izohli lug'atlardan foydalangan holda, qo'shimcha ma'lumotlar berib borish, turli tillardagi so'zlarni tushunish va yodda saqlashda turli narsa va buyumlardan foydalanish nazarda tutiladi.

5. So'zlarning ma'nosini tushuntirish usullari: o'rganilayotgan yangi so'zlarning sodda va aniq ma'nosini asoslab, misollar bilan ifodalab berish kerak.

Ma'lumki, bolalar asosan, 5-7 yoshgacha bo'lgan davrda katta tezlikda so'z zaxirasini to'ldiradi. Atrof-muhitni kuzatadi va o'rganadi, tevarakka mustaqil nazar tashlaydi, ongida atrof olamning manzarasi shakllanadi. Yaratilayotgan lug'atlar ana shu fiziologik, psixologik, intellektual jihatdan faol yoshida bolalarga munosib ko'makchi bo'ladi. Mamlakatimizda maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarning tafakkurini o'stirish, nutq boyligini boyitish, muloqot madaniyatini oshirish va egallash uchun muhim lingvodidaktik vositalar yaratish hozirgi kunlarda rivojlandi. Bolalarning lug'at boyligini oshirish uchun yaratilayotgan lug'atlarning barchasi bir maqsad-maktab yoshidagi bolalarni xalqimizning boy ma'naviy, madaniy, tarixiy merosi, milliy qadriyatlarimizga sodiq, ma'naviy-axloqiy barkamol qilib tarbiyalash hamda so'z zaxirasini boyitish, mustaqil fikrlash, o'z fikrini erkin bayon qilish, to'g'ri va ravon gapirish ko'nikmasini o'stirish maqsadi birlashadi. Biroq bolalar uchun yangi lug'atlar yaratishning so'zlarni tanlash, izohlash, kitobning estetik didga mos, rangli-bezakli bo'lishi bilan bog'liq va boshqa o'ziga xos murakkab tomonlari bor. Bolalarning nutqiy salohiyatini oshirish ya'ni so'z boyligini oshirish maqsadida tashkil etilayotgan ta'lim-tarbiya ishlari to'g'ri tashkil qilinayotganini bolaning kattalar tomonidan o'qib yoki aytib berilgan jumla, so'zlarning ma'nosini anglashi, ularni amalda qo'llay olishi, turli qiyin vaziyatlarda kattalar ko'magisiz muammolarni hal etishga urinishi, aqliy rivojlanishi, fikrlash qobiliyatlarining ortishi, o'zini-o'zi nazorat qila olishida ko'rish mumkin. Albatta, bu jarayon kattalar-tarbiyachi va pedagoglardan alohida ko'nikma va mahoratni, qolaversa, maxsus zaruriy ta'limiy vositalar, qo'llanmalarni talab etadi. Shuningdek ota-onalar bolalar bilan ko'proq vaqt o'tkazib, ularning so'z boyligini kengaytirish uchun savollar berishlari kerak. Maktab va bog'cha o'qituvchilari bolalar bilan jonli muloqot qilib, ularga yangi so'zlarni o'rgatish uchun turli metodlardan foydalanishlari lozim. Bolalarni lug'at boyligini oshiruvchi kitoblarga qiziqtirish va ularni mutolaa qilishga rag'batlantirish muhim. Bolalarda lug'at boyligini oshirish va so'zlarning ma'nosini tushuntirish jarayoni izchil va samarali bo'lishi uchun interfaol yondashuvlar

muhim ahamiyatga ega. Kitob o'qish, o'yinlar, muloqot va amaliy mashg'ulotlar orqali bola so'z boyligini kengaytirib, ularni to'g'ri qo'llashni o'rganadi. Ota-onalar va o'qituvchilar bu jarayonda faol ishtirok etib, bola bilan doimiy muloqotda bo'lishlari va yangi so'zlarni tushuntirishning qiziqarli usullaridan foydalanishlari lozim. Shuningdek, texnologik imkoniyatlardan unumli foydalanish bolalarning lug'at boyligini yanada rivojlantirishga yordam beradi. Barcha usullar bola nutqining boyligi va aniq ifodalanishiga, shuningdek, uning mantiqiy va ijodiy fikrlash qobiliyatining rivojlanishiga xizmat qiladi. Eng muhimi, bu jarayon davomida bolaga qiziqish uyg'otish va uni rag'batlantirish muhim hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, lug'at boyligini

oshirish nafaqat bolalarning shaxsiy rivojlanishi, balki muvaffaqiyatli muloqotning muhim sharti hisoblanadi. Kitob o'qish, interfaol usullarni qo'llash va so'zlarni ilmiy yondashuv orqali bolalarcha o'rgatish – bu jarayonni samarali qilishning eng yaxshi usullaridir. Lug'at boyligini oshirish o'z ustida muntazam ishlashni talab qiladi. Har kuni bir necha so'z o'rganish, ularni amalda qo'llash va tushunchalarni kengaytirish orqali bolalarning muloqotda nafaqat aniq, balki ta'sirchan bo'lishini ham sezish mumkin. So'z – inson tafakkurining kalitidir. Lug'at boyligini oshirishga intilish orqali biz nafaqat so'zlarni, balki dunyoni va o'zimizni chuqurroq anglashni o'rganamiz. Har bir yangi so'z bizni yangi marralarga yetaklashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Chelpanova, M. N. (2015). Tilshunoslikning asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi..
- 2.Brown, G. & Yule, G. (1983). Discourse Analysis. Cambridge University Press.
- 3.Akhmedov, A. (2020). "Leksikologiyaning zamonaviy tendensiyalari." Tilshunoslik jurnali, 45(2), 123-135.
- 4.Nation, P. (2001). "Learning Vocabulary in Another Language." Language Learning and Development, 7(3), 251-275.
- 5.O'zbek tilining izohli lug'ati. (2006). Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi.

Mohinur MUXAMMADIYEVA,
 UzSWLU, Master's degree, 2nd year student
 muxammadiyevamohinur3@gmail.com

THE ROLE OF SYMBOLIC MEANINGS OF WORDS DENOTING COLOR IN CREATING A NATIONAL LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD

Annotation: language is an essential tool for shaping human perception and cognition, influencing the way individuals interpret and categorize their surroundings. Among the many elements that contribute to linguistic representation, color plays a particularly significant role due to its deep-rooted psychological, cultural and historical associations. This study examines the role of color symbolism in constructing national linguistic worldviews, focusing on how different cultures perceive, classify and verbalize colors. Through a comparative analysis of English and Russian languages, the research highlights variations in the connotations and symbolic meanings of color terms, demonstrating that while certain color categories are universal, their interpretations differ significantly across cultures. Additionally, the study explores how color adjectives, phraseological units and compound words function within linguistic frameworks to convey emotion, tradition and identity. The findings suggest that color perception is not merely a sensory experience but also a complex cognitive and cultural phenomenon that varies across linguistic communities. The research contributes to cognitive linguistics by providing insight into the interplay between language, thought and cultural identity in relation to color semantics.

Key words: cognitive linguistics, color symbolism, national linguistic worldview, color semantics, cultural perception, phraseology, linguistic cognition.

Аннотация: язык является важнейшим инструментом формирования человеческого восприятия и познания, влияя на то, как индивид интерпретирует и категоризирует окружающий мир. Среди множества элементов, способствующих языковому представлению, особенно значимую роль играет цвет благодаря его глубоко укоренившимся психологическим, культурным и историческим ассоциациям. В данном исследовании рассматривается роль цветовой символики в построении национальных языковых картин мира, с акцентом на то, как разные культуры воспринимают, классифицируют и вербализуют цвета. Посредством сравнительного анализа английского и русского языков исследование выявляет различия в коннотациях и символических значениях цветообозначений, демонстрируя, что, хотя определенные цветовые категории универсальны, их интерпретации существенно различаются в разных культурах. Кроме того, в исследовании изучается, как цветовые прилагательные, фразеологические единицы и сложные слова функционируют в рамках языковых структур для передачи эмоций, традиций и идентичности. Результаты показывают, что восприятие цвета - это не просто сенсорный опыт, но и сложное когнитивное и культурное явление, которое варьируется в разных языковых сообществах. Исследование вносит вклад в когнитивную лингвистику, предоставляя понимание взаимосвязи между языком, мышлением и культурной идентичностью в отношении цветовой семантики.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, цветовая символика, национальная языковая картина мира, цветовая семантика, культурное восприятие, фразеология, языковое познание.

Annotatsiya: til inson idrok va tafakkurini shakllantirishning muhim vositasi bo'lib, shaxslarning atrof-muhitni talqin qilish va tasniflash usullariga ta'sir ko'rsatadi. Lingvistik tasvirga hissa qo'shadigan ko'plab unsurlar orasida rang o'zining chuqur psixologik, madaniy va tarixiy bog'lanishlari tufayli alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot rang ramzlarining milliy lisoniy dunyoqarashni shakllantirishdagi rolini o'rganib, turli madaniyatlarning ranglarni qanday idrok etishi, tasniflashi va so'z bilan ifodalashiga e'tibor qaratadi. Ingliz va rus tillarini qiyosiy tahlil qilish orqali tadqiqot rang atamalarining ma'no qirralari va ramziy ma'nolaridagi farqlarni yoritib beradi hamda ba'zi rang toifalari universal bo'lsa-da, ularning talqinlari turli madaniyatlarda sezilarli darajada farqlanishini ko'rsatadi. Bundan tashqari, tadqiqot rang sifatlari, frazeologik birliklar va qo'shma so'zlarning til tizimida his-tuyg'u, an'ana va o'ziga xoslikni ifodalash uchun qanday vazifa bajarishini o'rganadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, rangni idrok etish nafaqat hissiy tajriba, balki turli til jamoalarida farq qiladigan murakkab kognitiv va madaniy hodisadir. Tadqiqot rang semantikasi bilan bog'liq holda til, tafakkur va madaniy o'ziga xoslik o'rtasidagi o'zaro aloqani tushuntirib berish orqali kognitiv tilshunoslikka hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: kognitiv tilshunoslik, rang ramzlari, milliy lisoniy dunyoqarash, rang semantikasi, madaniy idrok, frazeologiya, lingvistik bilish.

Introduction

The picture of the world is intrinsically connected to subjective cognition, which influences human understanding and expression through language. As Ludwig Wittgenstein famously stated, "The limits of my language mean the limits of my world", illustrating the strong link between linguistic representation and perception. One of the most significant components of this representation is color, which has long been studied in linguistics due to its cognitive and cultural implications. Scientific research suggests that approximately 10 million colors exist, yet an average human can perceive only about one million shades and distinguish roughly 100 color variations. However, these perceptions are influenced by cultural background and cognitive ability, meaning that different languages and societies categorize and interpret colors in unique ways. While basic color terminology exists across languages, variations in symbolic meaning highlight the cultural specificity of color perception. The significance of this study lies in understanding how deeply colors influence human psychology, emotions and worldviews. It explores how people perceive and categorize colors, the extent to which individuals are aware of color symbolism, and the differences in color-related vocabulary across languages. The study also

examines how color terms function as linguistic units, including phraseological expressions and compound words, in both English and Russian.

Literature Review

Cognitive linguistics has emerged as a leading paradigm in modern linguistic research, emphasizing the connection between language and human thought. One crucial subfield of this discipline is the study of world perception through language, which includes the national linguistic worldview and, specifically, the color picture of the world. Zaiskiy (2023) conducted an extensive study on color symbolism, illustrating how colors function both as symbols and as linguistic designations. His research emphasized the psychophysiological impact of color perception and its influence on shaping the worldview of individuals. He particularly focused on the symbolic meanings of colors across cultures, highlighting their emotional and psychological associations. The foundational study by Berlin and Kay (1969) identified 11 basic color terms that exist in 20 different languages: black, white, gray, red, green, yellow, blue, brown, purple, pink and orange. However, the symbolic meanings of these colors vary significantly across cultures. For instance, in Russian, the color red is associated with beauty, joy and celebration, while in English, it symbolizes passion,

vitality and even danger. Mikhailova (1991) suggested that even within the same linguistic culture, color associations may differ based on individual perception and context. Her findings indicated that while Russian color designations are often linked to sensory experiences (taste, touch and smell), English color terms tend to be more figurative and abstract.

Bragina (1997) categorized colors into two main groups:

1. Basic Colors – The 11 universally recognized colors.

2. Shades and Variations – Additional shades derived from basic colors, which vary by language and culture.

These classifications help linguists understand how color perception influences cognitive structures and language formation.

Methodology

This research adopts a mixed-methods approach, combining qualitative and quantitative analysis. The primary data sources include:

Literature Review: previous academic studies on color semantics, cognitive linguistics and cultural differences in color perception.

Comparative Analysis: examination of English and Russian phraseological units, compound words and symbolic meanings of colors.

Interviews and Surveys: conducted with participants from linguistics-oriented institutions and the general public to assess awareness and interpretation of color symbolism.

The interviews included structured and semi-structured questions designed to evaluate:

- The extent of color knowledge among participants.

- Cultural influences on color perception.

- The usage of color-related idioms and expressions in daily communication.

Results

The study produced the following key findings:

Many languages lack distinct names for specific color shades, leading to varying interpretations of similar hues. Colors are often categorized based on emotional impact (cold, warm and hot) and taste associations (sweet, bitter and salty). In total, 238 distinct color values were identified in Russian, compared to 329 in both English and Russian combined, illustrating a richer color vocabulary in English. The symbolic meanings of colors, particularly red, showed notable differences across cultures. In Russian, red symbolizes beauty and joy, while in English, it is often associated with intensity, love and

power. Phraseological expressions involving colors differ between English and Russian, with English featuring idioms like “paint the town red” (positive meaning) and Russian using “blood-red” (negative connotation).

Discussion

The research confirms that while basic color terms exist universally, their meanings and cultural connotations differ significantly. These differences can be attributed to:

1. **Historical Influence:** in Russia, red has long been a symbol of beauty and joy, evident in historical traditions like brides wearing red wedding dresses. In contrast, in English-speaking cultures, red is often linked to power and celebration (e.g., red carpets, red letter days).

2. **Psychological Impact:** studies show that colors trigger emotional and cognitive responses. Warm colors like red and yellow evoke excitement and energy, while cooler colors like blue and green promote calmness and stability.

3. **Linguistic Expressions:** the presence of color-based idioms and metaphors demonstrates how colors are ingrained in language. While some expressions have direct translations (e.g., “white as snow” in both English and Russian), others are culture-specific.

These findings underscore the necessity of incorporating cultural context when interpreting color-related expressions in translation, literature and cross-cultural communication.

Conclusion

This study highlights the profound impact of color on human cognition and linguistic expression. While universal color categories exist, their meanings are deeply influenced by cultural history, psychological factors and linguistic traditions. The comparative analysis of English and Russian illustrates how color symbolism shapes national worldviews with variations in phraseological expressions and emotional connotations. Further research is needed to expand the scope beyond English and Russian, incorporating more languages and dialects to develop a comprehensive understanding of color semantics worldwide. Additionally, interdisciplinary studies involving psychology and neuroscience could provide deeper insights into how color perception influences language formation and cognitive processing. Understanding color symbolism is crucial for linguists, translators and cultural analysts, as it enhances cross-cultural communication, literary interpretation and the study of cognitive linguistics.

References

1. Berlin B., Kay P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. Berkley, Los Angeles, University California Press, 1969. 178 p.
2. Khrolenko A. Osnovy lingvokul'turologii [Fundamentals of Linguoculturology]. Moscow, Flinta Publ., 2004. 184 p. (in Russian).

3. Nalimov V. V poiskakh inyx smyslov [In Search of Other Meanings]. Moscow, Progress Publ., 1993. 280 p. (in Russian).
4. Rogulina E. National Cultural Semantics of Color in Spanish Phraseology. Thesis Diss. Cand. Sci. (Philol.). Moscow, 2006. 20 p. (in Russian).
5. Frumkina R. Tsvet, smysl, skhodstvo: Aspekty psixolingvisticheskogo analiza [Color, Meaning, Similarity: Aspects of Psycholinguistic Analysis]. Moscow, Nauka Publ., 1984. 176 p. (in Russian).
6. Mikhailova T. "Red" in the Irish language: The Concept and Ways of its Expression. Issues of Linguistics, 1991, no. 6, pp. 118–128 (in Russian).
7. Gak V. Sopostavitel'naya leksikologiya: na materiale frantsuzskogo i russkogo yazykov [Comparative Lexicology: Based on the Material of French and Russian Languages]. Moscow, Mezhdunarodnye otnosheniya Publ., 1977. 264 p. (in Russian).
8. Bragina A. Color definitions and formation of new meanings of words and phrases In: S. G. Barkhudarov, A. A. Bradina (eds.) Leksikologiya i leksikografiya [Lexicology and Lexicography]. Moscow, Nauka Publ., 1997, pp. 73–104 (in Russian).
9. Makeenko I. Semantics of Color in Different Structural Languages (Universal and National). Thesis Diss. Cand. Sci. (Philol.). Saratov, 1999. 20 p. (in Russian).
10. Collins COBUILD Dictionary of Idioms. London, Harper Collins Publisher, The University of Birmingham, 1997. 493 p.
11. Vasilevich A. Issledovaniya leksiki v psixolingvisticheskom eksperimente: na materiale tsvetooboznacheniy v yazykakh raznykh system [Studies of Vocabulary in a Psycholinguistic Experiment: Based on the Material of Color Meanings in Languages of Different Systems]. Moscow, Nauka Publ., 1987. 138 p. (in Russian).
12. Zaiskiy A. A. The linguistic and cultural aspects of color meanings in the language picture of the world (Based on the material of English and Russian languages). Izvestiya of Saratov University. Philology. Journalism, 2023, vol. 23, iss. 1, pp. 42–47. <https://doi.org/10.18500/1817-7115-2023-23-1-42-47>, EDN: IPLMLA

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Tahrir hay'ati:

Nizomiddin Mahmudov
Yorqinjon Odilov
Jabbor Eshonqulov
Baxtiyor Daniyarov
Abdurahim Nosirov
To'liqin Saydaliyev
Barno Buranova
Zulxumor Mirzayeva
Qozoqboy Yo'ldoshev
Bahodir Jovliyev
Salima Jumayeva
Qayum Baymirov
Manzar Abdulkayrov
Alijon Safarov
Husniddin Norqulov
Odiljon Boynazarov
Madina Nuriddinova
Barno Kadirova
Nargiza Mirzayeva
Guli Shukurova
Yuldosh Raxmatov
Ramziddin Abdusatorov
Feruza Manukan
Gulchexra Keldiyorova
Gulsanam Xolikulova
Komiljon Qarshiyev
Svetlana Umirova
Xolmo'min Fayzullayev
Nilufar Namazova
Dilbar Niyazova
Sayyora Halimova
Shaxnoza Yunusova
Nigoraxon Ro'zibayeva
Tadjixon Sabitova
Oqila To'raqulova

Axborot hamkorimiz:

TIL VA ADABIYOT
TA'LIMI
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI
ILMIY-METODIK JURNALI

Bosh muharrir

Nargiza BERDIYEVA

Muharrirlar:

Bibimayram RAHMONOVA
Shabnam G'ANIYEVA
Bonu DO'SMATOVA

Sahifalovchi:

Rustambek YUSUPOV

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Navoiy ko'chasi 30-uy,
Telefon: (93) 759-43-66, (77) 003-34-33,
(94) 095-96-22, (90) 288-32-92.
e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

Ilmiy-metodik elektron jurnal

M U N D A R I J A

DOLZARB MAVZU

Tadjixon Sabitova.

Yangi O'zbekistonda folklor asarlarini
o'qitishga e'tibor.....2

Habibullo Jo'rayev, Islom Jo'rayev.

Navoiy ijodida ijtimoiy taraqqiyot
omillari ifodasi.....5

Rayxona Norqobilova. Ona tili

darslarida iqtidorli o'quvchilarni aniqlash
va rivojlantirishning o'ziga xosliklari.....7

TILSHONOSLIK

Dildor Eshmuratova. Ingliz religionim
birliklarining funksional xususiyatlari.....9

Dilafruz Buranova. Kasbiy amaliyot
tibbiyotda ingliz tili ta'limiga kompleks
yondashuvning muhim omili sifatida... 11

Nilufar Karimova. Nofilologik ta'lim
yo'nalishlarida ingliz tilini o'qitishda
dastur va darsliklarda "Soft skills"ning
aks etish xususiyatlari.....14

Shaxnoza Qo'ldasheva.

Lingvomadaniyatshunoslik haqida ayrim
mulohazalar 17

Dildor Otajonova.

Og'zaki nutqning ekspert
xulosalaridagi talqini 19

Ирода Турамурадова.

Классификация чилийских диалектов
и чилийских языковых зон.....22

Агата Осипова.

Мастерство публичных
выступлений.....26

Барно Кадилова. Роль

характерообозначающих лексем в
русском и узбекском языках.....28

Раушан Торежанова.

Система школьного образования
в Финляндии: анализ опыта.....30

ADABIYOTSHUNOSLIK

Nodira Saidova. Badiiy matn tahlilida
germenevtikaning o'ziga xosligi.....32

Kamola Ulug'murodova.

Mashrab va Uvaysiy she'riyatida Layli
obrazining badiiy talqini 34

Normuhammad Ubaydullayev.

Abdulla Qodiriy ruhiyati va xarakter
yaratish mahorati 37

Feruza Burxanova.

Nazar Eshonqulning "Qo'l"
hikoyasida fantasmagorik uslub 39

Shaxlo Xalilova.

Mavjuda Bozorova. John Miltonning
ingliz adabiyotidagi o'rni 42

Zilola Shukurova. O'rta Osiyo –

Hindiston adabiy aloqalarini
o'rganishda bayozlarning o'rni.....44

Dilrabo Kosheva.

Oliy ta'lim auditoriya diskursida adabiy
me'yor chegarasi 46

Nasiba Bozorova. Hayot falsafasining
navoiyona talqini.....49

Hoshimjon Ahmedov. O'zbek

poeziyasida shakl izlanishlari 51

Nodir Ramazonov.

Alisher Navoiy g'azaliyotida xalq
o'yinlari tasviri.....54

Nigora Jamilova. Nabiya Abdullayeva.

The main themes expressing virtue in
"the green mile" 56

*O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi
Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 338/6-sonli
qarori bilan Filologiya, Pedagogika hamda Psixologiya fanlari bo'yicha doktorlik
dissertatsiyalari (PhD, DSc) asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy
ilmiy nashrdir. <https://oak.uz/pages/4802>*

ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA

Muxlisa Sabirova. Internet mediamatni sarlavhalarida metaforalarning o'rni	59
Zulfiyaxon Masodiqova. Oliy ta'limda nemis tili darslarida kompyuter texnologiyalarining ahamiyati	62
Abduraxmon Ochilov. Ta'lim klasteri sharoitida innovatsion maktablarning ta'lim va tarbiya jarayonini takomillashtirish omillari va pedagogik texnologiyalari	64
Nozima Vohidova. Nafaqat atlas: instagram ijtimoiy tarmog'ida milliy qadriyatlar mavzusining yoritilishi	67
Индира Наркулова. Применение искусственного интеллекта при обучении культуре страны изучаемого языка	69
Малика Темирова. Социолингвистические аспекты развития интернета	73
Jahongir Tursunho'jayev. Corpus linguistics as a branch of applied linguistics	75

TADQIQOTLAR

Axat Azamatov. Amaliy matematika fanining mazmuni haqida	78
Kamola Raxmatjonova. Hindiy va o'zbek tillarida gapda so'zlarni bir-biriga bog'lovchi vositalar xususida	80
To'liqin Mardiyev. O'zbek badiiy matnlarida vatan konseptining semantik jihatlari	83
Dilnoza Jumayeva. O'zbek tilida tinish belgilarining morfologik va sintaktik xususiyatlari	85
Nargiza G'oyibnazarova. Boshlang'ich ta'limda fanlar integratsiyalashuvda kreativ fikrlash	88
Sojida Axadova. Ispan va o'zbek tillarida yuridik terminlarning semantik-strukturaviy tahlili	90
Niginabonu Ne'matova. Xitoy va o'zbek tillarida monooperatorli to'siqsiz ma'noli murakkab sintaktik qurilmalar derivatsiyasi	92
Adiba Ma'diyeva. O'zbek va nemis zamonaviy she'riyatida yulduz obrazi interpretatsiyasi	95
Dilfuza Shadiyeva. G'afur G'ulom – folklorshunos	97
Dilfuza Shoymardanova. O'zbek adabiyotida badiiy nutqning sotsiopragmatik talqini: Erkin Vohidov ijodi misolida	99
Ziyoda Mirusmanova. Romantik orientalizm: Bayronning "Giaour" poemasi adabiy-falsafiy yondashuv	101

Zumriniso Kozimova. "Alanga" jurnalida teatr masalasining yoritilishi	105
E'tibor Ortiqova. Jaloliddin Rumi she'rlarida avtopsixologik holat va inson ruhiyati motivi	108
Lola Alibayeva. XX asr rus adabiyotida postmodernizmning o'rni va ahamiyati	111
Shohsanam Ermanbetova. Habib Sa'dulla ijodida poetik nido san'ati	114
Dilnora Madumarova. "Manyoshu" – o'ng ming barglar to'plami	116
Hulkar RAJABOVA. Realistik qissalarda nutqiy detallarning badiiy maqsadi, vazifasi va ahamiyati	118
Dilafuz Doniyeva. Ingliz tilida qo'rquv hissini ifodalovchi frazeologizmlarning kognitiv belgilariga ko'ra guruhlanishi	121
Maxfuza Qobilova. XX asr ingliz tilshunoslari tomonidan stilistik vositalarning tasnifi	123
Mohira UMARALIYEVA. Temperament tiplariga asoslangan individualizatsiyalangan yondashuvlar orqali ingliz tilida gapirish ko'nikmasini rivojlantirishning psixolingvistik asoslari	127
Muhayyo Hamrayeva. O'quv matnlarini modellashtirish asosida o'quvchilarni bog'lanishli nutqdan foydalanish usullari	129
Dilsora Zokirova. Ingliz va o'zbek tillarida somatik obyektlarning paremiologik matnlarda voqelanishi	131
Nargiza Salamova. Talabalarda madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishning muhim omillari	133
Madina Rashidova. Zamonaviy badiiy madaniyat yoshlar nigohida	136
Otabek Qodirov. Jismoniy tarbiyaning yoshlarning ijtimoiylashuv jarayoniga ta'siri	138
Mariya Musurmonova. Rumi falsafasining bugungi ta'lim jarayonidagi o'rni	141
Gulhoyo Boymurodova. Ingliz va o'zbek tillarida mehnat mazmunli maqollarning leksik-semantik asosi	143
Maxmuda Yuldasheva. Lirik asarlar tahlilida evristik yondashuvdan foydalanish usullari	146
Kamola Allanazarova. O'zbek shoirlari ijodida xotin-qizlar ta'limi masalalari	150
Malika Rustamova. Emotsionallikni ifodalovchi frazeologik birliklarning tarjimai: muammolar va yechimlar	152

Umida Abdilakimova. Nofilologik oliy ta'lim muassasalarida yozishni rivojlantirishda integratsiyaviy yondashuvning pedagogik metodik tizimi 155

Xusnobod Abdiraimova. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirishning mavjud holati 157

Sayohat Arziqulova. Zamonaviy o'zbek va turk ayollar she'riyatida idilliyaviylik 159

Орзигул Ибрагимова. Влияние закона экономии языковых средств на развитие системы современного русского языка 162

Елена Уфимцева. Выражение экспрессивности в современной лирической песне 165

Durdona Turdaliyeva. The origins and linguocultural characteristics of the godonyms in fergana city..... 167

Nargiza Komilova. Functional semantic characteristics of the category of epithets in literary texts 170

Nozima Niyazova. The impact of english in the business field 172

Mokhinurkhon Ibrokhimova. Interpretation of facial expressions in literary works (based on a.Chekhov's short stories) 175

Eldor Rajabov. The role of grammar in expressing ideas in English 177

Nozima Mukhtorova. Structural linguistics of the 20 th century: the main ideas of ferdinand de saussure 179

PEDAGOGIKA

Shabon Farmonova. Kvalitologik nazorat vositalari yordamida o'quvchilar bilimni sifatli baholash..... 182

Kamolaxon Abrorxonova. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy pedagogik kompetentligini rivojlantirishning psixologik imkoniyatlari 184

Dilbar Daminova. Shahnoza Xolto'rayeva. Boshlang'ich sinf o'quvchilarda og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda pedagogik muammolar 187

Otabek Abdunazarov. O'quvchilar bilimni nazorat qilishda interaktiv testlardan foydalanish 190

Marjona Toshpulatova. "Farhod va Shirin" dostonini topshiriqlar asosida o'rganish..... 193

Dilso'z Nigmatova. Improving writing skills in foreign language teaching 198

Kamola Shadmanbekova. Task-based language teaching (tblt), a practical approach to language learning..... 200

Mukhayyo Madumarova. Development of Reading Skills Through Internet Technologies 203

Sanobarkhon Isroilova. Application Of The Personality-Oriented Method As A Means Of Increasing Students' Interest In Learning Russian Language At Technical Universities..... 205

KICHIK TADQIQOT

Maxliyo Maxramova. Elektron ta'lim muhiti oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonini tashkil etish vositasi sifatida 208

Munisa Xudoybeganova. Qoraqalpoq va o'zbek tillariga oid mashina tarjimasining tadrijiy taraqqiyoti 210

Marjona Qudratova. O'zbek, ingliz va koreys tillarida so'z turkumlarining o'xshash va farqli jihatlari 213

Shoxista Toshurdiyeva. 방언va사투리 ma'nolaridagi farqlar 216

Dilafruz Omonova. Meva va sabzavot nomlari leksemalarining tarixiy – etimologik nuqtayi nazardan o'rganilishi..... 218

Xurshida Nemadillayeva. "Cho'lponning dramaturgik ijodi" 220

Dildora Yorbulovala. Cho'lpon lirikasi: tematik va g'oyaviy tahlil..... 222

Mashhura Ergasheva. Ogahiy lirikasida tariqat maqomlari 224

Himmatoy Nazimova. Epik turga xos bo'lgan janrlarda "dev" va "yalmog'iz" obrazining tahlili 226

Oltinoy Razzaqberganova. Xorazm "Go'ro'g'li" turkumi dostonlari badiiyati 228

Saodat Hasanova. Mashrab ijodida payg'ambarlar obrazi: estetik tafakkur va talqin 230

Mahliyo Bosimova. Bolalarning lug'at boyligini oshirish va so'zlar ma'nosini tushuntirish yo'llari..... 232

Mohinur Muxammadiyeva. The Role of Symbolic Meanings of Words Denoting Color in Creating a National Linguistic Picture of the World 234